

જૈન સામુદ્રિકના પાંચ ગ્રંથો

સંપાદક

શાસ્ત્રી હિમ્મતરામ મહાશંકર જાની
ન્યોતિયાચાર્ય

પ્રકાશક

સારાભાઈ મણિલાલ નવાળ

એમ આર એ. એસ. (લંડન)

નાગજીભૂદરની પોળ, અમદાવાદ.

મૂલ્ય સોળ રૂપિયા

પ્રાપ્તિસ્થાન—

સાશાસ્ત્રી મણિલાલ નવાબ

નામજમીનની પોળ, અમદાવાદ

તથા

શ્રી ગ્રેવરાજ જૈન પુસ્તક બહાર

ગોદોશની ચાલ, પાપધુની

મુળ્ય ૩

[અથ સ્વામિત્વના અવંદક સ્વાધિન છે]

મુદ્રક

મણિલાલ જગનલાલ શાહ
નવપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
લીકાટ રોડ અમદાવાદ

સમર્પણ

પૂ. મુરબ્બી શ્રી નેમચંદ પોપટલાલ વોરાના પુણ્યાત્માને

स्व श्रीमान् नेमचन्द्र पोपटलाल वोरा
(सी २ वोरा पी कपली-सागा)

નિવેદન

મારા પૂજ્ય મુરખી તુલ્યસ્વ. શ્રી નેમચંદ પોપટલાલ ઘોરાના નામથી અંકિત ગ્રંથમાળાના પ્રથમ પુખ્તરીકે જુદા જુદા જૈન પૂર્વાચાર્યો તથા મહત્તમ દુર્લભરાજ પ્રણીત જૈન સામુદ્રિકના (૧ હસ્તસંલ્પની, ૨ સામુદ્રિકતિલક તથા ૩ સામુદ્રિકશાસ્ત્ર) ત્રણ ગ્રંથો અને ૪ હસ્તકાંડ ૫ અર્ધચૂડામણિસાર નામના ચૂડામણિ વિષયના બે ગ્રંથો, જૈન સામુદ્રિકના પાંચ ગ્રંથોના નામથી જનતા સમક્ષ મૂકતાં મને અવર્ણનીય આનંદ થઈ રહ્યો છે.

આ ગ્રંથની સારા પ્રમાણમાં નકલો ખરીદવા માટે સ્વર્ગસ્થ નેમચંદ પોપટલાલ ઘોરાના સુપુત્ર સ્નેહી શ્રી જગતચંદ્ર ઘોરા તથા મારી દરેકે દરેક સાહિત્ય પ્રવૃત્તિમાં મુખ્ય ઉત્તેજન આપનાર સ્નેહીશ્રી માણેકલાલ ચુનીલાલ શાહ જે. પી. નો તો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે. કારણ કે તેઓની ઉત્તેજના વિના તો હું સાહિત્ય પ્રકાશનમાં આટલી બધી પ્રગતિ ન જ કરી શક્યો હોત.

આ ગ્રંથના સંપાદક શાસ્ત્રી હિમંતરામ જાની સુપ્રસિદ્ધ જ્યોતિષાચાર્ય છે અને જ્યોતિષની દરેકે દરેક શાખાઓમાં તેઓશ્રી નિપુણતા ધરાવે છે. આ ગ્રંથનું શુદ્ધ અને સુંદર સંપાદન કરવામાં તેઓનો જ મુખ્ય ફાળો છે. હવે પછી તેમના તરફથી તૈયાર થયેલા (૧) શ્રી હીરકલશ જન જ્યોતિષ, (૨) અર્ધચૂડાંડ (ઉપલબ્ધ સઘળા અર્ધચૂડાંડો) વિસ્તૃત સમજુતી સાથે તથા દરરોજના બજારની દરેક વસ્તુઓના ભાવો જાણવા માટે લોભીયારૂપ તથા (૩) ચન્દ્રોન્મિલન અને (૪) પ્રશ્નચુંદરી નામના ચૂડામણિ વિષયના ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવનાર છે, તે તરફ જનતાનું ધ્યાન દોરવાની આ તક લઉં છું. અને આ સંપાદન આ રીતે કરી આપવા માટે તેમનો આભાર માનું છું.

આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવેલા ત્રિરંગી ચિત્રો તથા સામુદ્રિકના અંગોપાંગોના ચિત્રો સુપ્રસિદ્ધ કલાકાર શ્રીયુત્ રવિશંકર રાવળની જાતી દેખરેખ નીચે શ્રી ગુજરાત કલાસંઘમાં તૈયાર કરાવવામાં આવેલા છે તે માટે મુરખી રવિશંકર બાઈનો

તથા જેકેટ ઉપરતુ ચિત્ર ઉદેપુરમા આવેલ શ્રી વર્ધમાન જ્ઞાન મંદિરના સચાલક
યતિશ્રી અને પચ્ચદશીએ મને આશ્ચુ હતુ તે માટે તેઓશ્રીનો અને પ્રાતે, નવપ્રભાત
મિન્ડીંગ પ્રેમના માલિક શ્રીયુત મણિલાલ છગનલાલ શાહનો મધ્યમમયમર છાપો
આપવા માટે આજાર માનવાની આ તક લઉં છું

સવત ૨૦૦૩ના આસો સુદી પૂર્ણિમા
(શરદ પૂર્ણિમા)
બુધવાર તા ૨૯-૧૦-૪૭

નિવેદક-

સારાલાલ મણિલાલ નવાળ
નાગલ ભૂગ્ગની પોળ,
અમદાવાદ.

સંપાદકીય નિવેદન

પરમાત્માની કૃપાથી હસ્તસંજ્ઞવન આદિ સામુદ્રિકના પાંચ ગ્રંથો જનતા સમક્ષ મૂકતાં મને અનહદ આનંદ થાય છે. આ ગ્રંથોના સંશોધન અને સંપાદન પાછળ લગભગ દસ વર્ષનો પરિશ્રમ છે. અને આટલા બધા હીર્ષકાળના પરિશ્રમ બાદ જ્યારે સુચારુ સંસ્કરણ પ્રગટ થાય, ત્યારે સંપાદકને જે હર્ષ થાય છે, તે સમાનધર્મા બંધુઓને સ્વાનુભવાએલું હોઈ તેનું વિવેચન અસ્થાને છે.

આ એક પાંચ ગ્રંથોનો સંગ્રહ છે. અને તે દરેકના કર્તા જૈનધર્માવલંબી હોવાથી આ સંગ્રહને “જૈનસામુદ્રિકના પાંચ ગ્રંથો” એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

આ સંગ્રહમાં (૧) હસ્તસંજ્ઞવન (૨) સામુદ્રિકતિલક (૩) પ્રાચીન સામુદ્રિકશાસ્ત્ર (૪) હસ્તકાંડ અને (૫) અર્હતચૂડામણિ સાર એમ કુલ પાંચ ગ્રંથો લેવામાં આવ્યા છે.

આ પાંચ ગ્રંથો તેમના નામથી જ પ્રસિદ્ધ છે અને હસ્તસંજ્ઞવન માટે એક વિસ્તૃત ભૂમિકા તથા તેના કર્તાનો વિશદ પરિચય આ ગ્રંથમાં જ આપવામાં આવ્યો છે. બીજા ગ્રંથો માટે જે કહેવાનું છે. તે પણ નિમિત્તશાસ્ત્રના નિબંધમાં આવી ગયું છે. છતાં અહિં તે સંબંધિ અવશિષ્ટ વિવેચન કરવું હીક છે..

સામુદ્રિકતિલક એક જ્ઞાતવ્ય ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પ્રસિદ્ધ છે. હસ્તસંજ્ઞવનકારે આ ગ્રંથનાં ઘણાં વાક્યોનો પોતાના લાખ્યમાં પ્રમાણ તરીકે ઉપયોગ કર્યો છે. ગ્રંથની મહત્તા માટે આ બાબત ઉલ્લેખનીય છે. શરીર સામુદ્રિક માટે આ ગ્રંથ સર્વાંગ સુંદર છે. એમજ કહેવું પડશે. પરંતુ તે સાથે કવિત્વની દૃષ્ટિએ પણ ઉત્કૃષ્ટ છે. ગ્રંથકારનો આર્યા ઉપર કેટલો સુંદર અધિકાર જામેલો છે, તે તો છંદોરચના નિપુણોને જ સમજાય તેવું છે. વૃત્તરત્નાકરે નામના સંસ્કૃત છંદોરચનાના ગ્રંથમાં ટીપ્પણમાં આપેલા લક્ષણનું પૂર્ણ ઉદાહરણ બતાવવા માટે આ ગ્રંથની આર્યાનો ઉપયોગ કરેલો છે. ગ્રંથકાર પણ પોતે પોતાના કવિત્વ અને છંદોનૈપુણ્ય માટે અભિમાન રાખે છે. અને ઉપરોક્ત બાબતથી સાબિત થાય છે કે તે વ્યાજબી છે.

ગ્રંથ ૮૦૦ આર્યાઓમાં લખાયેલો છે. પોતાનો પરિચય ગ્રંથકારે પોતે જ આપ્યો છે. એટલે તે જોવાથી સમજી શકાશે કે પાટણના રાજમંત્રીઓ કેવલ રાજકીય બાબતમાં જ નહિ, પણ ગ્રંથ રચનામાં પણ કેટલા બધા કુશળ હતા ? રાજપુરુષો પણ ઉત્તમ સાહિત્ય રચી શકે છે, તેનો આ ગ્રંથ ઉમદા નમુનો છે

ગ્રંથકાર પાટણના મહારાજાધિરાજ કુમારપાલનો (મંત્રી) મહત્તમ છે. અને તે નરતુરગગજશકુન પરીક્ષામાં ચતુરાઈ રાખે છે. પોરવાલ જ્ઞાતિમાં જન્મેલા

આ કવિનું સ્ત્રી અને પુરુષ પરીક્ષા સળધી શાસ્ત્ર રચના એજ સામુદ્રિકતિલક છે
આ અવકાશના ગજપરીક્ષા (હસ્તિપરીક્ષા શાસ્ત્ર) તથા શકુનગાત્ર અથવા
અમોને ઉપલબ્ધ થયા નથી પરંતુ તેના પુત્ર અને સામુદ્રિકતિલકના નિપુણ
છદોગ્યનાકાર જગદેવ (જગદેવ) નું સ્વપ્નગાત્ર ઉપલબ્ધ થયું છે આ અથ
જે અધિકારમાં સમાપ્ત થયેલો છે આમાં કવિએ પોતાનું વર્ણન કરતા

પરહૃદયામિપ્રાય પરગદિતાર્થસ્ય વેત્તિ યસ્તત્ત્વમ્ ।

મત્ય ભુવને દુર્લભ સમ્પત્તિ સ્વ કવિરેકેક ॥

ઉપરના સ્વપ્નશાસ્ત્રની અને સામુદ્રિકતિલકમાં આપેલી પ્રગતિનો લેખક
જગદેવ પોતે જ છે એટલે તેના મ્થળ, અમય તથા શાસ્ત્રજ્ઞાન માટે ખીલ કોઈપણ
ઉદાપોહની જરૂર રહેતી નથી કુમારપાળનો અમય પ્રસિદ્ધ જ છે

હસ્તકાંડે પાર્શ્વચ દ્ર નામના જૈનાચાર્યની કૃતિ છે આ પાર્શ્વચ દ્ર શ્રીમદ્
ચ દ્રાચાર્યના શિષ્ય છે, એમ તેઓ પોતે જણાવે છે તેમનો કાળ લગભગ બારમા
સદ્કાનો છે તેમનો વિશેષ પરિચય અથમાથી મળી આવતો નથી પણ ત્રી પોતાને
શ્રી ચ દ્રાચાર્યના શિષ્ય તરીકે જાણાવે છે છેલ્લા સ્લોકમાં આ હકીકત અથકારે
લખી છે

જન મ્તોત્રમદોહની ભૂમિકામાં દર્શાવેલી સુનિરાજ શ્રી ચતુરવિજયભૂની
માન્યતા મુજબ પાર્શ્વદેવગણિ કે જ્યો વિ મ' ૧૧૭૧ માં વિદ્યમાન હતા તેઓ જ
હસ્તકાંડના કર્તા છે આવી પ્રસ્તાવના લેખક પાર્શ્વદેવગણિનું અપરનામ શ્રી ચ દ્ર-
સૂરિ હતું તેમ જણાવે છે પરંતુ આવી અથકાર પોતાના ગુરુનું નામ શ્રી ચ દ્રાચાર્ય
હતું એમ સ્પષ્ટ જણાવે છે એટલે પાર્શ્વદેવગણિ એજ પાર્શ્વચ દ્ર કે ખીલ
કોઈ તેમાં મરેલું રહે છે પાર્શ્વદેવગણિ શ્રીમદ્ ધર્મેશ્વરસૂત્રના શિષ્ય છે એટલે
સુનિરાજશ્રી ચતુરવિજયભૂની માન્યતા બધે જોમતી થતી નથી અત્યાગ સુધીમાં ત્રણ
પાર્શ્વદેવગણિ થઈ ગયાતું જાણવા મળે છે ત્રણમાં બે લગભગ અમકાલિન છે એક
વિ મ ૧૧૬૦ માં હોવાનું જણાવેલું છે

અર્હચ્યૂડામણિમાર એ ચ્યૂડામણિ નામના અતિ જૂઠું મનાતા પુસ્તકનો
માગ હોય તેમ નામાલિધાન છે

ચ્યૂડામણિનો પરિચય અમોએ નિમિત્તશાસ્ત્રમાં આપ્યો છે હસ્તકાંડે તથા
અર્હચ્યૂડામણિનો વિષય એક જ છે આ વિષયનો વિસ્તૃત અથ અમારો સંપાદિત
"ચ દ્રોન્નિમલન" આ અથમાલામાં હવે પછી બકાર આવનાર છે હસ્તમ જીવનમાં
ચ્યૂડામણિની પદ્ધતિનો ઉદ્દેશ છે અને તેનું નિશ્ચીકરણ થાય તે હેતુથી આ બે
પ્રથો આપવામાં આયા છે

ત્રીજા અથ તરીકે "સામુદ્રિકશાસ્ત્ર" આપ્યું છે આ પુસ્તક સળધી પણ

નિમિત્તશાસ્ત્રમાં વિવેચન કર્યું છે અને તેની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરી બતાવી છે. આ ગ્રંથ કોની કૃતિ છે ? તે સમજાતું નથી. પણ અતિપ્રાચીન છે, એ નિર્વિવાદ છે.

આ પાંચે ગ્રંથો પૈકી હસ્તસંજીવનના અત્યાર પહેલાં બે ત્રણ જગ્યાએથી પ્રકાશન થયેલાં છે. પરંતુ અમારું સંપાદન તેમાં નવીજ ભાત પાડે છે. એ તો વાંચકોને અને વિવેચકોને સમજાશે. આ પુસ્તકના સંપાદનમાં અમોએ ગ્રંથકારની જ સંશોધિત મનાતી વિજ્ઞાપુરના શાસ્ત્રવિશારદ શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજી જ્ઞાનમંદિરના લંડારની હસ્તલિખિત પ્રતનો ઉપયોગ કર્યો છે. આ પુસ્તકના મૂળ તેમજ ભાષ્યના ટુકડા પાઠોનું શોધન તથા વિવેચન કરવામાં અમોને ઉપાધ્યાયજી શ્રી સિદ્ધિમુનિજી તથા શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજીના પ્રશિષ્ય શ્રી હેમેન્દ્રસાગરજીએ અમૂલ્ય સહાય આપી છે. અને સંશોધન કરતી વખતે વિજ્ઞાપુર જ્ઞાનમંદિરના સંચાલકોએ જે અનુકૂળતા કરી આપી છે, તે ઉદ્દેશનીય છે.

આ સિવાય અમદાવાદ હહેલાના ઉપાશ્રયમાંથી શ્રી ચંચળખહેનના લંડારની હસ્તલિખિત પ્રતનો ઉપયોગ કરવામાં ઉપાશ્રયના વહીવટદારે પૈકી શેઠશ્રી પનાલાલ ઉમાલાલજીએ અમોને ઘણી સારી સગવડ પુરી પાડી છે. તે માટે તેમનો આભાર માનીએ છીએ. હસ્તસંજીવનના રચયિતા ઉપાધ્યાયજી શ્રીમેઘવિજયજીનો વિસ્તૃત પરિચય પંડિત અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહે સિંધી જૈન ગ્રંથમાળાના દ્વિગ્વિજય મહાકાવ્યની પ્રસ્તાવનામાં આપેલો છે, તે ઉપરથી અત્રે આપેલો છે; જે માટે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ.

કવિનો પરિચય

શ્રી મેઘવિજયજી ઉપાધ્યાયનો જન્મ ક્યાં અને ક્યારે થયો, તેમજ તેઓ ક્યાં સુધી ગૃહસ્થ તરીકે હતા તે સંબંધી પરિચય ક્યાંયથી પણ જાણી શકાયો નથી, તેમ તેમના સાધુ જીવનમાંની પણ વધુ માહિતી મળતી નથી.

તેઓએ પોતાની પ્રત્યેક કૃતિઓના અંતે પ્રશસ્તિ રચી છે; જેમાં પોતાનું નામ, ગુરુ શ્રી કૃપાવિજયજીનું નામ અને શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ પ્રતિ ભક્તિ-અતિરેક દર્શાવતી પંક્તિઓ મળી આવે છે. શ્રી વિજયપ્રભસૂરિજીએ તેમને ઉપાધ્યાયપદ આપેલું તેથી તેમની પ્રતિ તેઓ આ પ્રકારે કૃતજ્ઞતા દર્શાવતા, એમ જણાઈ આવે છે.

તેઓ સાહિત્યના પ્રખર અભ્યાસી મહાકવિ હતા; એ તેમની અનેક કાવ્ય-રચનાઓથી જણાઈ આવે છે. કિરાત, માઘ, નૈપધ, મેઘદૂત આદિ કાવ્યના સતત વાચનથી તેમને સમસ્ત કાવ્યો કંઠસ્થ હશે, એ તેમની તે તે કાવ્યોની સમસ્યાપૂર્તિઓથી માલમ પડી આવે છે. તેઓ દર્શન-તત્ત્વજ્ઞાનના પંડિત હતા; એ તેમના ‘યુક્તિપ્રબોધ નાટક’ પરથી જણાઈ આવે છે. એ નાટકમાં તેમણે તે વખતના પ્રધાનતઃ દ્વિગંધર મતાનુયાયી બનારસીદાસના સિદ્ધાંતોનું આવેશપૂર્વક

ખાંડન કર્યું છે અને તેથી ઇતરદર્શનોના ખડનાત્મક દૃઢમાર્ગને મૂકીને જૈનદર્શનના નવીનમત અસ્થાપકનું યુક્તિપૂર્વક ખડન કરવાનો નવીન માર્ગ અપનાવ્યો છે વ્યાકરણમા શ્રી હેમચ દ્રસૂગિની 'સિદ્ધહેમચન્દ્રશબ્દાનુશાસન-લઘુવૃત્તિ'ને તેમણે 'હેમકોમુદી' અથવા નામ 'ચ દ્રમલા' રચીને જોઠવી સગળ અને વિશદ ગના-વવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે એ મિવાય તેમણે એવી નાની 'લઘુપ્રક્રિયા' અને તેથી ચે નાની 'હેમશબ્દચન્દ્રિકા' રચીને વૈયાકરણ તર્કિની ખ્યાતિ મેળવી છે ગૌધી ધ્યાન ખીચે તેવા તેમના જ્યોતિષવિષયક અભ્યાસને લગતા થયો છે જૈન આચાર્યોમાથી શ્રી ભદ્રપાહુએ રચેલી કૃણદેશ વિષયક 'ભદ્રપાહુસ હિના' અને શ્રી કાલકાચાર્યે રચેલી 'કાલકેસહિતા' ના નામો મળે છે, પણ હસ્તરેખાના વિષયમાં 'હસ્ત-સજીવન' જેવું સ્પષ્ટ અને વિસ્તૃત સન્દૃતની વિસ્તૃત ટીકા માથે ખીલ કોઈએ રચેલું જણાતું નથી તે મિવાય 'ઉદયદીપિકા', 'વર્ષપ્રબોધ', 'પ્રશ્નમુદરી' વગેરે થયો તો જ્યોતિષના વિગિષ્ટ અભ્યાસી તરીકેનું અર્પુ કૌશલ બતાવી આપે છે તેઓ અધ્યાત્મવિષયના પણ મોટા વિદ્વાન્ હતા એ તેમના 'માતૃકાપ્રસાદ' અને 'અહીંદ્રીતા' વગેરે થયોથી જણી શકાય કે તેમનું 'સમસધાન મહા કાવ્ય' તો એક અદ્ભૂત થય છે, જેમાથી માત્ર મહાપુરુષોના ચરિત્રો એક જ પદ્યમાથી સાત અર્ધ દ્વારા નીકળે છે, એ તેમનો અનેકાર્થક શબ્દલહણ બતાવી આપે છે

તેઓ શુજરાતી ભાષાના પણ સિદ્ધહસ્ત કવિ-વૈખક છે, એ તેમની જૈન ધર્મ નીપક, જૈન શાસ્ત્ર નીપક, આહારગવેષણા વગેરે કેટલીક શુજગતી કૃતિઓ ઉપરથી જાણી શકાય છે

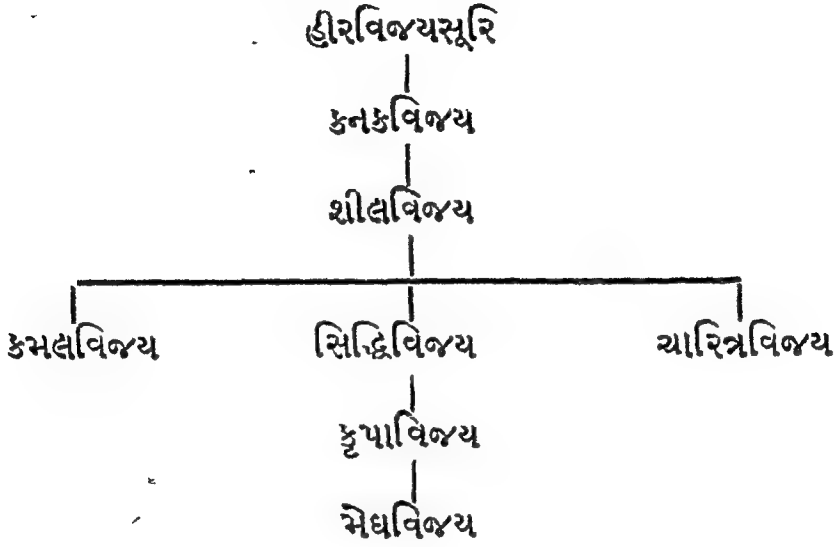
આમ તેઓ પ્રતિભાશાલી કવિ, સ્ફુરન્મતિ, દાર્શનિક, પ્રયોગવિશુદ્ધ વંચા-કરણી, સમયજ્ઞ જ્યોતિષી, આધ્યાત્મિક આત્મજ્ઞાની હતા, એ તેમના પ્રથમ ના તદ્વિષયક આલેખનો પરથી જાણી શકાય છે

તેઓ ઉપા યરોવિજયજી અને ઉપાવિનયવિજયજીના સમકાલીન વિદ્વાન્ હતા, છતાં એક ખીજયે કયાય કોઈનું નામ ઉલ્લેખ્યું નથી, તેથી જૈન પરપરામા ચાલી આવતી નામ ન ઉલ્લેખનાની રૂઢિથી જાણી શકાય છે કે તેઓ પણ તેમના જેવા જ સમર્થ હતા અને તેથી સમાન સામર્થ્યના કારણે એક બીજાને ન ઉલ્લેખ્યા હોય એ સ્વાભાવિક લાગે છે

તેમના ગુરુ શ્રી કૃપાવિજયજીની 'શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ નિર્વાણુગમ' સિવાય કોઈ રચના ઉપલબ્ધ થઈ નથી છતાં તેઓ મોટા કવિ હતા એ તેમણે જ્યાં કરેલા ઉલ્લેખોથી જણાઈ આવે છે વળી તેઓ પદ્મદર્શનના પ્રખરવેત્તા અને

સાહિત્ય તેમજ સિદ્ધાન્તના પંડિત હતા.^૧ શ્રી કૃપાવિજયજીના દીક્ષા અને શિક્ષા ગુરુ ક્રમશઃ શ્રી કમલવિજયજી અને શ્રી સિદ્ધિવિજયજી હતા. તે બંને ગુરુઓએ સન્માનક નગરમાં હુમ્પકોને હરાવી જયશ્રી પ્રાપ્ત કરી હતી.^૨

તેમના ગુરુઓનું વંશવૃક્ષ આ પ્રમાણે છે:—

કવિના ગ્રંથોમાં છેલ્લામાં છેલ્લું સં. ૧૭૬૦માં રચાયેલું ‘સમસંધાનમહા-કાવ્ય’ મળી આવે છે અને ‘વિજયદેવમાહાત્મ્યવિવરણ’ જેની લિપિ સં. ૧૭૦૬માં થયાની પહેલવહેલી રચના સાલ મળે છે. આમ તેમનો ૫૦ વર્ષ સુધીનો ગ્રંથોનો રચનાકાલ તો નોંધાયેલો મળે જ છે; પણ તેમની બાલ્યાવસ્થા અને છેલ્લી વૃદ્ધાવસ્થાનાં કુલ ૨૦-૨૫ વર્ષ ભિન્નરીતે તોયે ઓછામાં ઓછું તેઓ ૮૦ વર્ષ કે તે કરતાં થે વધુ જીવ્યાનું અનુમાન થાય છે.

તેમની પ્રત્યેક કૃતિ સંશોધિત-સંપાદિત થઈ પ્રકાશમાં આવે તો તેમના અખંડ વ્યક્તિત્વની ઝાંખી થઈ શકે છતાં તેમના જેટલા ગ્રંથો મળી આવે છે તેની નોંધ જ્યાં ત્યાંથી એકત્રિત કરી અને તેમાં શું વિષય આવે છે તે નીચે મુજબ વિષયવાર આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

૧ “યઃ પદ્મતર્કવિતર્કકર્કશમતિઃ સાહિત્ય-સિદ્ધાન્તવિત્ પ્રાણમ્રક્ષિતિપઃ કૃપાદિવિજયઃ પ્રાણો વિનૈયસ્તયોઃ । તત્પાદામ્બુજમૃદ્ભમેઘવિજયોપાધ્યાયલબ્ધાઽઽત્મના ગ્રંથો મેરુમહી-ધરાવધિરયં સિદ્ધિશ્રિયે નન્દતાત્ ” ॥ ૧૬ ॥ —યુક્તિપ્રવોધનાટક, પ્રાન્તપ્રશસ્તિ ।

૨ “આયઃ શ્રીકમલાદિમશ્ચ વિજયસ્તસ્યાનુજન્મા બુધઃ શ્રોસિદ્ધેર્વિજયોઽગ્ર તૌ મમ ગુરો-ર્દીક્ષાઽનુશિક્ષાગુરુ । શ્રીસન્માનકનાન્નિ ધામ્નિ મહસો દ્રઙ્ને વિજિત્ય ક્ષણાલ્લુમ્પાકેન્દ્ર-ગણાન્ જયશ્રિયમમૂ સંપ્રાપતુર્વિશ્રુતામ્ ॥ ૧૫ ॥ —યુક્તિપ્રવોધનાટક, પ્રાન્તપ્રશસ્તિ ।

ગ્રન્થધારે રચેલા ગ્રન્થોની વિષયવાર નોંધ (કાવ્યપ્રધો)

૧ શાંતિનાથચરિત્ર—તેમા રચનાસમય નોંધ્યો નથી આ કાવ્યમા નંપધીય-મહાકાવ્ય 'ની સમસ્યાપૂર્તિ' છે તેમા ઝોળમા તીર્થ કર શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનનું ચરિત્ર વર્ણન છે વીરવિજય મુનિ સ ૧૭૧૦મા વિજયપ્રભસૂરિ ણન્યા તે પછી આ કાવ્ય ગયાયુ હશે, કેમકે તેની પ્રત્યક્ષતા શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ સ્મરણુ^૧ કરેલું છે આ કાવ્ય 'જૈન વિવિધ સાહિત્ય શાસ્ત્રમાલા'મા પ્રદર્શિત થયેલું છે.

૨ દેવાનન્દમહાકાવ્ય—૨ ૧૭૨૭મા આ કાવ્ય મારવાડના સાદરી નગરમા રચાયુ હતું^૨ આ કાવ્યમા 'માઘકાવ્ય'ની સમસ્યાપૂર્તિ છે અને શ્રી વિજય-દેવસૂરિ તેમજ શ્રી વિજયપ્રભસૂરિનું ચરિત્રવર્ણન છે આ કાવ્ય 'સિધી જૈન ગ્રન્થમાલા'મા પ્રગટ થયું છે

૩ કિરતા સમસ્યાપૂર્તિ (૧)—આ કાવ્યનું નામ શુ છે તે તપ્તી શકાય નથી પણ તેમા 'કિરતાલુ'નીયકાવ્ય'ની સમસ્યાપૂર્તિ તો છે જ એનીએક પ્રતિ આચાર્ય શ્રી વિજયેન્દ્રસૂરિ પાસે હતી જેની પ્રેમકોપી જે ડેટલાયે વંચા અગાઉ તેમને ઢરી આપેલી, એ અગણ ઉપરધો જણાવુ છું તે પ્રતિ મને મળી શકી નથી તે બે સર્ગાત્મક જ હતી તલવત કથાયતી તેની પૂરી પ્રતિ મળી આવે

૪ મેઘદૂતસમસ્યાલેખ—આમા ગ્યતા સમય આપ્યો નથી આ કાવ્ય 'મેઘદૂત' કાવ્યની સમસ્યાપૂર્તિરૂપ હોઈ એક પત્ર રૂપે છે કવિએ ભાદ્રપદ પાચમ પછી આ પત્ર પોતાના ગૃહાચાર્ય શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ, જેઓ તે સમયે દેવપાટણમા સ્થિત હતા તેમને નવરગપુર—અવગાળાદેવો લખ્યો છે આ સમસ્યાના અતે કવિએ લખ્યું છે કે—વિજયદેવસૂરિની ભક્તિ માટે માઘકાવ્યની સમસ્યાપૂર્તિ દ્વારા અને શ્રી વિજયપ્રભસૂરિની ભક્તિ માટે મેઘદૂત કાવ્યની સમસ્યાપૂર્તિ રૂપે તેમની પ્રશંસા કરી છે^૪ આ કવનમા ગ્રન્થધારે પોતાની બે કૃતિઓનો અનુક્રમ બતાવ્યો છે તેવી

૧ 'ગચ્છાધીશ્વરહીરવિજયાઽઽઽનાયે નિકાયે ધિયા પ્રેધ્ય શ્રાવિજયપ્રભાઽઽરયસુગુરો શ્રીમત્તપાઽઽરયે ગણે । ધિપ્ય પ્રાજ્ઞમણે રૂપાદિધિજયસ્યાઽઽશાસ્યમાનાપ્રણીશ્ચકે ધાત્વ ક્તામમેઘવિજય શસ્યા સમસ્યામિમામ્ " ॥ —શાંતિનાથચરિત્ર, પ્રતિસર્ગપ્રાપ્તે ।

૨ 'મુનિનપ્રનાપ્તેન્દુમિતે (૧૭૨૭) રૂપે હર્ષેણ સાદ્ગીનગરે । ગ્રન્થ પૂર્ણ મમજનિ વિજયદશમ્યામિતિ શ્રેય " ॥ ૮૫ ॥ —દેવાનન્દમહાકાવ્ય, પ્રાન્તપ્રશસ્તિ ।

૩ "સ્વસ્તિશ્રીમદ્મુવનદિનકુહીરતોર્થાભિનેતુ પ્રાપ્યાદેશં તપગણપતેર્મેઘનામા વિનેય । જ્યેષ્ઠસ્થિયા પુરમનુસરત્ત નવરક્ત સસર્જ સિંગગચ્છાયાતકપુ વસતિ રામગિર્યાશ્રમેષુ " ॥ ૧ ॥ —મેઘદૂતસમસ્યાલેખ, પ્રારંભ ।

૪ 'માઘકાવ્ય દેવગુરોર્મેઘદૂત પ્રમપ્રમોઃ । સમસ્યાવં નિર્મમે મેઘવર્ણિત " ॥ ૧૩૧ ॥ —મેઘદૂતસમસ્યાલેખ પ્રાન્તમાગ ।

જણાય છે કે માધસમસ્યાપૂર્તિ પછી જ મેઘદૂતસમસ્યાપૂર્તિ બની. એટલે સં. ૧૭૨૭ પછી જ તે રચાયું. આ ગ્રંથ ‘આત્માનન્દજ્ઞેનસા-લાવનગર’ તરફથી પ્રગટ થયેલો છે.

૫ સસંધાન મહાકાવ્ય—રચના સમય સં. ૧૭૧૦.૧ આ કાવ્ય કર્તાની શક્તિ માટે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરાવે તેવું છે. કેમકે તેમાં એક જ શ્લોકમાં સાત પુરુષોની કથા કહેવામાં આવી છે. ઋષભદેવ, શાંતિનાથ, નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ, મહાવીરસ્વામી, રામચંદ્ર અને કૃષ્ણચંદ્ર—આ સાતે મહાપુરુષોનાં જીવન ચરિત્ર આ કાવ્યના પ્રત્યેક શ્લોકમાં વર્ણિત છે. ગ્રંથ પ્રમાણ ૪૪૨ શ્લોકનું છે. ગ્રંથકાર સ્વયં લખે છે કે, “આચાર્યહિમચંદ્રસૂરિનું બનાવેલું ‘સસંધાનકાવ્ય’ હતું પરંતુ તે હવે મળતું ન હોવાથી મેં આ નવું બનાવ્યું છે.” આ ગ્રંથ “જન વિવિધ સાહિત્ય શાસ્ત્રમાલા” માં પ્રગટ થયેલો છે અને આચાર્ય શ્રી અમૃતસૂરિજીએ તેના પર ટીકા બનાવી હમણાં જ સૂરતથી પ્રગટ કરેલો છે.

૬ દિગ્વિજય મહાકાવ્ય—આ મહાકાવ્યનો રચના સમય આપેલો નથી. આમાં શ્રી વિજયપ્રભસૂરિનું જીવનચરિત્ર છે. તેર સર્ગોનું આ કાવ્ય ગ્રંથકારે બનાવેલાં કાવ્યોમાં સૌથી મોટું છે. (સિંધી જન ગ્રંથમાલામાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.)

૭ લઘુત્રિપટ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર—હિમચંદ્રાચાર્યે રચેલા ‘ત્રિપટ્ટિશલાકા’ના દશે પર્વોને સંક્ષેપમાં લગભગ ૫૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણમાં પદ્યરૂપે આલેખ્યો છે.^૩ આ ગ્રંથ મુદ્રિત થયો નથી.

૮ ભવિષ્યદ્વતકથા—પંચમીમહાત્મ્ય ઉપર ભવિષ્યદ્વતની કથા, શ્રી વિજય-રત્નસૂરિ સં. ૧૭૫૦ માં ગચ્છપતિ બન્યા પછી પદ્યરૂપે આલેખેલી છે.^૪ આ ગ્રંથ ‘દાનદયામૃતહિમ્મતગ્રંથમાલા’માં પ્રગટ થયો છે.

૯ પંચાખ્યાન—પૂર્ણલક્ષે રચેલા મૂળ પંચાખ્યાનને ગદ્યરૂપે સંસ્કૃતમાં આલેખેલું છે. આ ગ્રંથ મુદ્રિત થયો નથી.

૧ “વિયદ્રસમુનીન્દૂનાં (૧૭૬૦) પ્રમાણાત્ પરિવત્સરે । કુતોડયમુદયમઃ પૂર્વાચાર્યચર્યા-પ્રતિષ્ઠિતઃ”
—સસંધાનમહાકાવ્ય, પ્રાન્તપ્રશન્તિ ।

૨ ‘શ્રીહેમચન્દ્રસૂરીશઃ સસંધાનમાદિમમ્ । રચિતં તદલાભે તુસ્તાદિદં તુષ્ટયે સતામ્” ॥
—સસંધાનમહાકાવ્ય, પ્રાન્તપ્રશસ્તિ ।

૩ “કૃપાવિજયનામકવીન્દ્રાઃ સાન્દ્રચાન્દ્રમહસો યશસા તે । તદ્વિનેયવાગ્ વિનયાડ્ઢ્યો નિર્મમે જિનપવિત્રવારિત્રમ્” ॥ ૬૦૩ ॥ —લઘુત્રિપટ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર, પ્રાન્તપ્રશસ્તિ ।

૪ ‘તત્રાગનામ્ભોજસહસ્રમાતુઃ સૂરિર્જયો શ્રોવિજયપ્રમાહ્વઃ ।

તત્પદ્મદીપઃ શ્રમણાવનીપઃ પ્રમાસતે શ્રીવિજયાદિરત્નઃ ॥ ૭૬ ॥

રાજ્યે તદીયે વિજયિન્યજસ્રં પ્રાણાઃ કૃપાદેવિજયા વમૂઘુઃ ।

શિષ્યો હિ મેવાદ્વિજયસ્તદીયોડ્ઢ્યમ્બુદુપાધ્યાયપદ્મપ્રતિષ્ઠામ્ ॥ ૭૭ ॥

વ્યરીચ્ચદ્ ધીરગમીસ્વાચા સુસ્તાવોધાય કથાપ્રબન્ધમ્ ।

સ વાચકઃ પશ્ચમિકાતપસ્યાકલેન ભોક્તું શિવરૂપલક્ષ્મીમ્” ॥ ૭૮ ॥

૧૦ વિજયદેવમહાત્મ્ય વિવરણ-(ટીકાગ્રંથ) ગ્યના સમય અજ્ઞાત છે પણ આ ગ્રંથની લિપિ સ ૧૭૦૯ મા થઈ છે, તેથી માલમ પડે છે કે મૂલ ગ્રંથ એની પહેલા બન્યો હશે અને વિવરણ મૂળગ્રંથની સાથે યા પાછા બન્યું હશે મૂળ ગ્રંથ પ્રહરખગ્ગરગ્ગ્રીય જિનરાજસૂરિગ્ગાનીય શ્રી જ્ઞાનવિમલશિષ્ય પાઠક શ્રી વલ્લભ-ઉપાધ્યાયે બનાવ્યો છે તેમા સુખ્ય વિષય શ્રી વિજયદેવસૂત્રિના છવનનુ મવિસ્તર વર્ણન છે ઉપાધ્યાય મેઘવિજયદેવે આ મૂળ ગ્રંથ પર વિવરણ કર્યું છે એટલે દહિન શબ્દોનો અર્થ સ્ફોટક કર્યો છે આ ગ્રંથ 'જેન સાહિત્ય સંશોધક સમિતિ' તરફથી પ્રગટ કર્યું છે

(ન્યાયગ્રંથ)

૧૧ યુક્તિપ્રબોધ નાટક-(પણારસીય-દિગ્ગમગમત-ખણકનમય) આ ગ્રંથ મૂલ પ્રાકૃત ગાથામા અને તેના પર સ્વોપજ સન્કૃત ટીકા મહિન રચેલો છે તેમા તેમણે સુખ્યત બનાગ્ગીદાસની એકાન્તી નિશ્ચયનયની માન્યતાને બનાગ્ગીમત-

૧ "લિલિતાગ્ગ્રંથ ગ્રંથ પચિન્નગ્રી ૫ ઓરજ્ઞોમગણિ શિષ્યમુનિસોમગણિના સ ૧૭૦૯ વર્ષે ચંદ્રમાસે કાળવક્ષે પદ્માદશી-તિથી યુધે જિગિત રાજનગરે ધ્રોતપાગચ્છાધિરાજ-મગ્ગ ઓરિજયદેવસૂરિ-સ્વરવિજય (યિ) રાજ્યે" । —વિજયદેવમાહાત્મ્ય, પ્રાન્તપુષ્પિકા ।

૨ 'સતગ્રંથી સદીમા બનાગ્ગીદાસ નામના શ્રાવક હિદીમાપાના ક્રેષ્ઠ જૈન કવિ થયા તેઓ આગળના ગ્રંથગ્રાસી શ્રીમાલી વૈષ્ય હતા તેમનો જન્મ સ ૧૬૧૦ મા થયો હતો તેમના પિતાનુ નામ ખગ્ગમેન હતુ તેમને ઝોગતનો વેપાર હતો બનાગ્ગીદામે ખગ્ગગ્ગગ્ગીય મુનિ બાનુચ્છ (મુનિ અગ્રવર્ધન ઉપાધ્યાયના શિષ્ય) ના મમાગ્રમમા આવતા ધાર્મિક ક્રિયામુદ્રે માથે ૭૬, અષ્ટકાગ, કાશ અને વિવિધ વિષયના કેટલાક સ્તોત્રો દર્શાવ્યાં તેઓએ પહેલો શૃંગર વિષયનો ગ્રંથ રચ્યો હતો પણ સ. ૧૬૮૦ મા તેમનુ ભારે પન્વિર્તન થયુ આગળમા અર્થમત્રથ નામના એક અધ્યાત્મસિક સન્નગ્ગ સાથે પરિચય થતાં શ્રીગયમદ્ધન બાલાવમોધ સહિત દિગ્ગમગાથા શ્રીકુદ્ધુદ્ધન 'સમયસાગ નાટક' મનનપૂર્વક વાચતાં કવિને સર્વત્ર નિશ્ચય નય જ મુઝા લાગ્યો તેમને અવહાર નય પગની અદા જ બીકી ધર્મ, તેથી તેમણે 'ગાનપતીલી', 'અધ્યાત્મમત્તીસી', 'ખ્યાનમત્તીમી' શિવમન્દિર' આદિ કેવલ નિશ્ચય નયને જ પોષતી આધ્યાત્મિક કૃતિઓ ગચી બગવાન પર ચઢેનુ નેવેષ (નિર્માન) પણ તેઓ ખાતા ચદ્રભાણ, ઉપાગ્ગ ચાનમદ્ધ આદિ મિત્રોની પણ એ જ દલા હતી કેવટે તો તેઓ ચારે જગુ એક ઝોગ્ગીમાં નમ જની પોતાને પરિગ્રહ ગહિન (દિગ્ગમ મુનિ) માનીને દગ્ગતા તેથી શ્રાગ્ગ બનાગ્ગીદાસને 'ખોસનમતી' કહેવા લાગ્યા આ એકાન્ત દશા સ. ૧૬૬૦ મુધી ગહી'

—જૈન સાહિત્યનો સક્ષિત ઇતિહાસ, ૫૦ પૃષ્ઠ-૭૮

"કવિ બનાગ્ગીદાસના અનુયાયીઓમાથી કુમાગ્ગપાદ અને અમગ્ગદ આદિ જેઓ પોતાને આધ્યાત્મિકો કહેવડાવતા હતા, તેમનો સ્વરૂપ ઉપાગ્ગ ત્રીપોતોવિજયજીને આનરામા સાક્ષાત્ પરિચય થયો અને તે મતનુ ખડન દગ્ગવા તેમણે 'અધ્યાત્મમત ખડન' મૂળ ૧૮ સ્લોક પર સ્વોપદદત્તિ સાથે અને 'અધ્યાત્મ મતપરીક્ષા' નામે પ્રાકૃતના ૧૧૮ સ્તોત્રો ગચી તે પગ સવિસ્તર ટીકા પણ ગચી"

—જૈન સાહિત્યનો સક્ષિત ઇતિહાસ, ૫૦ પૃષ્ઠ નુ ટિપ્પણ

અધ્યાત્મમત જણાવી તેનું આવેશપૂર્વક ખણન કર્યું છે. આ મત સં. ૧૬૮૦માં નીકળ્યો એમ જણાવ્યું છે. ‘દ્રવ્ય ક્રિયાઓ છે તે કષ્ટક્રિયાઓ છે માટે અધ્યાત્મમાં લીન રહેવું’ એવી તે મતની માન્યતાનું અને દિગમ્બરો શ્વેતામ્બરોથી ૮૪ બાબતોમાં ભિન્ન પડે છે તે દિગમ્બરમતનું પણ ખંડન કર્યું છે. આ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૪૩૦૦ શ્લોકનું છે.^૧ આ ગ્રંથ શ્રી વિજયરત્નસૂરિના રાજ્યમાં સંવત ૧૭૫૦ પછી બનાવેલો છે.^૨ આ ગ્રંથ રતલામ-ઋષભદેવ-કેશરીમલપેઢી તરફથી પ્રગટ થયો છે.

૧૨ ધર્મમંજુષા—આ ગ્રંથનો રચના સમય મળી શક્યો નથી તેમાં ઢુંઢકોના મંતવ્યોનું ખંડન છે. આ ગ્રંથ અમુદ્રિત છે, વડોદરા અને આગરામાં તેની પ્રતિઓ છે.

વ્યાકરણગ્રંથ

૧૩ ચન્દ્રપ્રભા (હેમકૌમુદી)—રચના સમય ૧૭૫૭.^૩ આ ગ્રંથ વ્યાકરણનો છે. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ રચિત ‘સિદ્ધહેમચન્દ્રવ્યાકરણ’ને કૌમુદીના રૂપમાં મૂકીને પ્રસ્તુત ગ્રંથ બનાવ્યો છે. આની રચના જ આગરામાં થઈ હતી, જેનું ગ્રંથ પરિમાણ ૮૦૦૦ શ્લોકનું છે.^૪ આ ગ્રંથ કૌમુદી માફક પોતાના શિષ્ય ભાનુવિજય માટે બનાવ્યો^૫ અને સૌભાગ્યવિજય તેમજ મેરુવિજયે તપાસ્યો હતો.^૭ આ ગ્રંથ ‘મેઝાણા-શ્રેયસ્કર મંડળ’ તરફથી પ્રગટ થયેલો છે.

૧ “ચતુઃસહસ્રીશ્લોકાનાં શતત્રયસમન્વિતમ । પ્રમાણમસ્ય ગ્રંથસ્ય નિર્મિતં તત્કૃતા સ્વયમ્ ” ॥ ૧ ॥

૨ “તત્પદ્મભૂષા મહત્તાઽતિપૂષા સુવર્ણનૈર્મલ્યવિધાનભૂષા । વિરાજતે શ્રીવિજયાદિરત્નઃ પ્રભુઃ પ્રભાધ્યાપિતદેવરત્નઃ ॥ ૪ ॥

તેષાં રાજ્યે મુદાઽકારિ વાહ્નયં યુક્તિબોધનમ્ । મેઘાદ વિજયસંજ્ઞેન વાચકેન તપસ્વિના ” ॥ ૫ ॥

—યુક્તિપ્રવોધનાટક, પ્રાન્તપ્રશસ્તિ ।

૩ “વિજયન્તે તે ગુરવઃ શૈલશરર્ષીન્દુવત્સરે (૧૭૫૭) તૈષામ્ । અદેશાદ દેશપતેઃ સ્થિતિઃ કૃતારાજધાન્યન્તઃ

૪ “ચાતુર્માસ્યામસ્યાં નાસ્તા શ્રીઆગરાવરાઽઽધ્યાયામ । નાનાયોગૈરુચિતૈ રચિતાચન્દ્રપ્રભા સુધિયા ॥ ૮ ॥

૫ “સ્વાજ્ઞે સાપ્તસહસ્રલક્ષણધરઃ કલ્પાભિપેકઃ સુરૈઃ સેન્દ્રૈઃ સાપ્તસહસ્રમાનસહિતૈઃ કુમ્ભૈશ્ચ વૃત્તેઃ સ્તુતઃ । ગ્રંથેઽપ્યપ્તસહસ્રસમ્મિતતયા સહસ્રલક્ષણૈર્લક્ષિતે કુર્યાત્ સોઽભ્યુદયં ધિયાં સમુદયં વીરશિલોકીગુરુઃ ” ॥ ૧૪ ॥

૬ “શ્રીમેઘવિજયનામ્નોપાધ્યાયોઽધ્યાયતત્પરઃ પરમઃ । ચન્દ્રચન્દ્રપ્રભાં ચક્રે ભાનુદયવૃદ્ધિ-વૃદ્ધિકરો ॥ ૧૧ ॥

મહોજિનાસ્તા મેવદીક્ષિતેન સિદ્ધાન્તયુક્તા વર કૌમુદી યા ।

શ્રીસિદ્ધહેમાનુગતા વ્યઘાત્રિ સૈવાશ્રિયા ભાનુવિમોદયાય ” ॥ ૧૨ ॥

૭ “હેમચન્દ્રસુગુરો વિનયસ્ય સિદ્ધેઃ શાસ્ત્રાર્ણવોઽલમત પૂર્ણદર્શા રસેન ।

દીપોત્તલવસ્ય દિવસે કુશલેન યોઽસૌ સૌભાગ્ય-મેરુવિજયાદિભિરીક્ષ્યમાણ ” ॥ ૧૫ ॥

—ચન્દ્રપ્રભાવ્યાકરણ, પૂર્વાર્દ્ધપ્રાન્તપ્રશસ્તિ ।

૧૪ હેમશાખદ્યદ્વિકા-આ વ્યાકરણ અથ વિગ્રાધીને પ્રાથમિક પ્રવેશ માટે બહુ જ મહેત્વના બનાવેલ છે આ અથ 'કચ્છ-પત્રી, ખેતશી ખીયશી' તરફથી પ્રગટ થયો છે ।

૧૫ હેમશાખદ્યદ્વિકા-આ વ્યાકરણ અથ ઉપર્યુક્ત ચદ્વિકાથી મોટો છે તેની પ્રતિ પૂનાના લાડારકર ઇન્સ્ટિટ્યૂટમાં છે

(જ્યોતિષમથ)

૧૬ વર્ષપ્રબોધ-ગ્રંથના મમય જ્ઞાત નથી, પરંતુ અથની પ્રાન્ત પ્રશસ્તિમાં શ્રી વિજયપ્રભસૂરિના પદ્ધર શ્રી વિજયરત્નસૂરિની શામનધુરામાં આ અથ બનાવ્યો એવું ગ્રંથ અન્થકાંઠે જ લખ્યું છે, તેથી પ્રતીત થાય છે કે આ અથની રચના મ ૧૭ ૨ માં શ્રી વિજયરત્નસૂરિ આચાર્ય બન્યા તે પછી થઈ, એમ નક્કી થાય છે ૨ પોતાના શિષ્ય મેત્રવિજયનું તેમાં સ્મરણ કર્યું છે અથમાં તેર અધિકાર છે, ઉત્પાતપ્રકરણ, કર્પુરચક્ર, પશિનીચક્રમડલપ્રકરણ, સૂર્ય અને ચન્દ્રના શ્રેણીનું ફલ, પ્રત્યેક માસમાં વાચુનો વિચાર, વરમાઠ લાવવાના અને બાંધ કરવાના મંત્ર-ચંત્ર, સાઠ સવતરોના ફલ, શ્રદ્ધાની શશિઓ ઉપર ઉદય અગ્નિ વા વક્રીનું ફલ, અથન મામ પક્ષ અને દિનનો વિચાર, સંક્રાન્તિફલ, વર્ષના રાજા મંત્રી આદિનો, વરમાઠના ગર્ભનો, વિશ્વાનો, આયવ્યથનો વિચાર, મર્વતોલદ્રવ્યક અને વરમાઠ બાણવાના શકુન આદિ વિષયોનો સમાવેશ છે અન્થકાંઠે ઉક્તઅથનો સળધ 'સ્થાનાક્રમસૂત્ર' નામના

૧ "શ્રીવિજયપ્રભસૂરે પ્રેય શિષ્ય કૃપાદિવિજયકરૈ । ધીમેઘનિજયવાચકવર કૃતા ચન્દ્રિકા ચક્રે ॥

પ્રોઢાયા સરસામાં વૃથા ચિનિર્માન્તુ યાતમ્ય । [ભાષા શર્મણ મુગધાયા રૂપશ્ચ પઠનકૃતા ક્રીડાદેતુ ॥]

ટીકા- શ્રીવિજયપ્રભસૂરેરિત્યાદિ સ્પષ્ટમ્ । શ્રીશ્ચ વિજયશ્ચ સૌ શ્રીવિજયૌ તાભ્યા યુક્તા પ્રમા યુદ્ધિસ્તેજ પ્રતિષ્ઠા શોભા યસ્મિન્ ઈદશ સૂર્ગિર્ગણપતિસ્તસ્ય સેવક કૃત્ પ્રત્યયાના ચન્દ્રિકામિથ ચન્દ્રિકા પ્રકાશરૂપા ચક્રે ।

પ્રોઢાયા ઇતિ હેમશાખદ્યદ્વિકાસ્તસ્યા । કે કે ભાષા ' ઘચનસૂત્રવ્યવસ્થાદય શર્મ સુત્ર તસ્ય દાયકા ન સન્તિ, સર્વેડપિ સુવદા સદા મસ્યા લઘુત્વાત્ । મુગધાયા વેચિત્ય ફલિતાયા ક્રીડામાવપ્રવૃત્તાયા 'રૂપશ્ચી રૂપપ્રસાધન સંવ પઠનકૃતા વિલોકનકૃતા નોડાદેતુ ' ॥

—હેમશાખદ્યદ્વિકાગવ્યાકરણ, પ્રાન્તપ્રશસ્તિ ।

૨ 'શ્રીમત્પામણવિશુ પ્રસરપ્રભાવ પ્રચોતતે વિજયત પ્રમનામસૂરિ ।

તત્પટ્ટપદ્મતર્ણવિજયપદિરત્ન સ્વામી ગણમ્ મહસા વિજિતપુરત્ન ॥

તત્કાલસને જયતિ ત્રિવિમાસનેડમૃદ્ પિઠાન્ રૂપાદિવિજયો દિવિજમસેવ્ય ।

શિષ્યોડસ્ય મેત્રવિજયાડ્ઘ્યવાચનોડસી ગ્રન્થ કૃત સુકૃતલામકૃતેડત્ર તેન " ॥

—વર્ષપ્રબોધ, પ્રાન્તપ્રશસ્તિ ।

ત્રીજા અંગ સૂત્ર સાથે બતાવ્યો છે. આનું બીજું નામ ‘મેઘમહોદય’ પણ છે. આ અંથ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત બંને ભાષામાં છે, હિંદી-ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદિત થઈ પ્રગટ થયેલ છે.

૧૭ રમણશાસ્ત્ર-અથાપિ આ અંથ મળ્યો નથી. પરંતુ ઉપર્યુક્ત ‘મેઘમહોદય’માં તેનો ઉલ્લેખ આવે છે. આ અંથ પણ પોતાના શિષ્ય મેરુવિજય માટે લખ્યો હતો.

૧૮ હસ્તસંજીવન-આ અંથના પરપ શ્લોકો છે. તે ઉપર ઠર્તાની સ્વોપજ-વૃત્તિ ‘રેખાશાસ્ત્ર’ નામે છે. આ અંથ હસ્તરેખાના વિષયમાં ભારતીય જ્યોતિષનું સંપ્રમાણ સુરેખ વર્ણન પૂરું પાડે છે. તેનું બીજું નામ ‘સિદ્ધજ્ઞાન’ પણ છે. આ અંથ ‘મોહનલાલજી અંથમાલા’માં પ્રગટ થયો છે. અને ભાષાંતર તથા ચિત્રો સાથે આ અંથમાં આપેલ છે.

૧૯ ઉદયદીપિકા-આ અંથમાં પ્રશ્ન કાઢવાની પદ્ધતિ માટેનું વિશદ વર્ણન છે. સં. ૧૭૫૨ માં શ્રાવક મદનસિંહ માટે પ્રશ્નોત્તરરૂપે રચેલી છે.^૧ આ અંથ છપાયો નથી.

૨૦ પ્રશ્નસુન્દરી-આ અંથમાં પણ પ્રશ્ન કાઢવાની પદ્ધતિનું ૨૬૪માં વર્ણન છે. આની પ્રશસ્તિમાં કેટલાક અંથોનો રચનાક્રમ પણ જણાવ્યો છે.^૨ આ અંથ અમારી સિરીઝમાં હવે પછી પ્રસિદ્ધ થશે.

૨૧ વીસાચંત્રવિધિ-આમાં વીસાચંત્રની વિધિનું વર્ણન છે. જે પંચાવતી સંત્રોત્રના અન્તર્ગત કાવ્ય વિવરણ પર વૃત્તિ સમાન છે. તેમાં અર્જુન પતાકા,^૩

૧ “નત્વાર્હન્તં પાર્શ્વમાસ્વદ્ગપંશક્લેશ્વરસ્થિતમ્ । શ્રીશ્રાદ્ધમદનાત્ સિંહે ધર્મલાભઃ પ્રતન્યતે ॥૧॥

—ઉદયદીપિકા, પ્રારમ્ભ ।

૨ “ચર્યાઽસૌ પ્રશ્નસુન્દર્યા યુર્યા માધુર્યશાલિનામ્ । ધ્યાનકેનીતુકાર્યા (?) ધાર્યા ત્વાર્યા-
દિભિઃ શ્રિયે ॥ ૧ ॥

પ્રેમ્યસ્તપાગણપતેર્વિજયપ્રભાસ્થસૂરીશિતુઃ કવિકૃપાવિજયસ્ય શિષ્ય ।

ચક્રે વિચાર્ય રચનાં સાસ્તુ નિત્યા મોગશ્રિયે સમનુયોજિતધર્મલાભાત્ ॥ ૨ ॥

સૂર્યાચન્દ્રમસૌ યાવદ્ યાવન્મેરુમહીધરઃ । શ્રોપ્રશ્નસુન્દરીસિદ્ધ્યૈ તાવત્ ત્રિપુરસુન્દરી ॥૩॥

પદ્માવતી નાગલોકે મધ્યલોકે પ્રભાવતી । શ્રુતદેવીશ્વરી તૂર્ધ્વલોકે ત્રિપુરસુન્દરી ॥ ૪ ॥

તદ્ મુસ્ત (?) મેઘવિજયૈઃ વત્તકૈઃ (ત્રાચકૈઃ) પ્રશ્નસુન્દરી । વિહિતા ધર્મલાભેન કૂરતા
ગક્તંતી (મક્ષતી) શ્રિયાઃ ॥ ૫ ॥

આદ્યં સામુદ્રિકં નાસ્ના દ્વિતીયં લોકવિશ્રુતમ્ । સૂક્ષ્માક્ષરં તૃતીયં સ્યાત્ તુર્યં ત્રિપુરસુન્દરી ॥૬॥

પદ્માવત્યભિધાનામ્ શુરું પ્રકરણં સ્મૃતમ્ । પશ્ચમં પશ્ચમૈર્વાચ્યં સંશોધ્યાધિકધોધનૈઃ” ॥૭॥

—પ્રશ્નસુન્દરી, પ્રાન્તપ્રશસ્તિ (આચાર્ય શ્રીક્ષમામદ્રસૂરિપાસેથી પ્રાપ્ત) ।

૩ “શ્રોમેઘવિજયઃ પ્રાપ્તોપાધ્યાયપદવિશ્રુતઃ । મૂવિશ્વેત્યાદિકાવ્યસ્ય વ્યાખ્યાનં ચક્રવાનિદમ્ ॥૧॥
વિજયચંત્રપ્રભાવે—

વિનયયત્ર વાપરવાની વિધિ છે આ ગિવાય બીજા દેટલાક ચત્રો રચ્યા હોય એમ પણ જણાય છે ૧આ અન્ય અમારી મિરીઝમા પ્રગટ થયો છે મૂલ્ય પાચ રૂપિયા છે

(અધ્યાત્મ)

૨૨ માતૃકાપ્રમાદ-રચના મમય ૨ ૧૭૪૭ આ અથ અધ્યાત્મવિપયનો છે આ અથમા " ઓં નમ મિહમ્ " વર્ણાશ્રાય પર વિવરણ કર્યું છે અને ઓં શબ્દનું રહસ્ય સ્પષ્ટરૂપે બતાવ્યું છે પ્રસ્તુત અથ ધર્મનગર (ધર્મપુરી)મા બનાવ્યો એવું સ્વયં અથકારે જ લખ્યું છે ૨

૨૩ બ્રહ્મબોધ-આ અથ યદાપિ મળ્યો નથી પરંતુ મલબત તેમા અધ્યાત્મિક વિષયોનું વર્ણન હશે, એમ લાગે છે

૨૪ અહંક્રીતા-આ અથના ૬ અધ્યાયો છે અને તેમા નેન્દર્શનનું વર્ણન સ્પષ્ટરૂપે કર્યું છે આ અથ " મહાવીર અન્ય માલા "મા પ્રગટ થયો છે ૩

૧ "પદ શત્રુનદેતાના સ્થાનાદ વિજતિયન્ત્રકમ્ । નિશ્ચિત મેઘવિજયશ્રિયા ધિમઘટ્ટિદમ્" ॥૨॥
મહંપદેન વિશયન્ત્રવ્યવસ્થા—

"પ્રાચીનાનુચાનેશ્વિભાગદાનાદિરૈકશેયેડપિ । શ્વતશુણ્યન્થ રન્ધિત રાષાણદયન્થ દ્વયે દેવે" ॥૨॥

"તન્માર્ગાનુગતધિયોપાધ્યાયપદ્મથમેઘવિજયેન । વિહરન્નિનયન્ત્રમિદ્ શ્વુટોદ્દૃત
વિજયકરમ્ " ॥ ૩ ॥

" રેફસ્ય ન્યક્ષત્તૈત્તેકોમત્યે પશ્ચ ઘા સ્થિતા । અહપદાદ વિશયન્થ
મેઘાદિવિજયોદિતમ્ " ॥ ૧૨ ॥

" પદ્માત્રતીસ્તયને કથિતવિશતિયન્ત્રપ્રતિષ્ઠા—

"ઘાચકર્મમેઘવિજયત્રિશદ્યન્ત્રસુસ્રિતમ્ । શ્રીધીર-પાર્શ્વચપ્પાનુમાઘાદસ્તુ સિદ્ધિદમ્" ॥

વિજયયન્ત્રાદ્યમગત્યા યથનમતવિશતિયન્ત્રપ્રતિષ્ઠા—

" દેવ્યા પદ્માત્રયા મગધત્યા સ્વપ્નકથિનયન્ત્રસ્ય । સવાદાર્ય વિષ્ટૃત
ઘાચકર્મમેઘાદિવિજયેન " ॥ ૧૦ ॥

"તપાગચ્છેજસૂરીશત્રિજયપ્રમસેવક । કૃપાદિવિજયધોરાણા શિષ્યોડ્દૃષ્ટાસનશ્રિયે " ॥૪૯॥

—અનુભૂતસિદ્ધિવિશાદિકલ્પસપ્તહ ।

૨ " ઓં નમ સિદ્ધમિત્યાદેર્વર્ણાગ્નાયસ્ય ઘર્ણનમ્ । ચક્રે શ્રોમેઘવિજયોપાધ્યાયો
ધર્મસાધનમ્ ॥

સઘત્સરેડશ્વવાર્ધ્યશ્વભૂમિતે (૧૭૪૭) પોષ ડજ્જલે । શ્રીધર્મનગરે ગ્રન્થ
પૂર્ણશ્રિયમશિશ્રિયત્ " ॥

—માતૃકાપ્રસાદ પ્રાન્તપ્રશસ્તિ ।

૩ " હતોડધિક કિશ્ચન માતૃકાયા વ્યાખ્યાનમાદેશિ મયા મિતસ્ય । શ્રીતત્ત્વગોતાહિત
સત્પત્રીતાડધ્યાયેષુ મધ્યેયધિયોત્તરેષુ " ॥

—માતૃકાપ્રસાદ ।

વળી તેમણે ‘ પંચતીર્થસ્તુતિ-સટીક ’, તેમજ ‘ ભક્તામરસ્ત્રોત્ર ’ પર ટીકા રચી છે. સિવાય કવિએ અનેક ગુજરાતી કૃતિઓ-૧ જૈનધરમદીપક, ૨ જૈન શાસન-દીપક ૩ આહારગવેષણા, ૪ શ્રી વિજયદેવસૂરિ નિર્વાણરાસ, ૫ કૃપાવિજય નિર્વાણરાસ, ૬ ચોવિશ જિન સ્તવન, ૭ પાર્શ્વનામસ્ત્રોત્ર, વગેરે રચેલાં મળી આવે છે.

સર્વ છેલ્લે હસ્તસંલ્પનના તલસ્પર્શી અભ્યાસી અને સંશોધક સ્વર્ગસ્થ શ્રીમદ્વાચાર્ય શ્રી વિજયક્ષમાભદ્રસૂરિશ્વરજીને અમો અહીં યાદ કરીએ છીએ. તેઓએ આ પુસ્તકના મૂળ અને લાખ્યનું જલધર (પૂર્વ પંજળ)માં મહતા સોમેશ્વરના પુત્ર દયારામના પુસ્તક ઉપરથી સંવત ૧૭૬૫ શકે ૧૬૬૦ના વૈશાખ વદ ૧૨ મંગળવારે અવસ્થી ટીકારામ ભવાનીદત્તે લખેલા પુસ્તક ઉપરથી સંશોધન કર્યું છે. આ સંશોધનનો આ પુસ્તકના સંપાદનમાં છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે. સ્વર્ગસ્થની મનઃકામના હસ્તસંલ્પનનું સર્વાંગ સુંદર સંપાદન જોવાની હતી. પણ કાળબળથી તેઓ આ ગ્રંથના પ્રકાશન પૂર્વેજ સ્વર્ગસ્થ થયા છે. એ શોચનીય છે. સ્વર્ગસ્થ સંપાદન કરેલું મૂળ અને લાખ્ય સાથેનું હસ્તસંલ્પનનું પુસ્તક તથા પ્રશ્નસુંદરીની શ્રીમદ્દની હસ્તલિખિત પ્રતો અમોને જ્યોતિષશાસ્ત્રાભ્યાસી તપસ્વી મુનિશ્રી કાન્તિવિજયજીએ ઉપયોગ કરવા આપી છે. એટલે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ.

આમ અમો હસ્તસંલ્પનના મૂળ તથા લાખ્યનું સંપૂર્ણ સંપાદન કરવા શક્તિમાન થયા છીએ. આ સંગ્રહમાં હસ્તસંલ્પનને મૂળ તથા ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે આપેલું છે. અને તેમાં આવતાં ચક્રો, કોષ્ટકો વગેરેને સારી રીતે સમજાય તેવી રીતે રજુ કરેલાં છે. વિશેષમાં હસ્તસંલ્પનના વિષયને માર્મિક રીતે સમજાય તે માટે ભૂમિકા તથા નિમિત્તશાસ્ત્ર સંબંધી વિસ્તૃત નિબંધ પણ આ સંગ્રહમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા છે. એટલે હસ્તસંલ્પનનું આ સંપાદન અભ્યાસકોને રુચિકર થઈ પડશે. એમાં બે મત છેજ નહિ.

સામુદ્રિકશાસ્ત્રની આ પહેલા એક આવૃત્તિ જુના હિંદી ભાષાન્તર સાથે સામુદ્રિકશાસ્ત્ર નામથી વેંકટેશ્વર પ્રેસમાંથી બહાર પડી હતી. આ પુસ્તકના ભાષાન્તરમાં જે કંઈ ત્રુટીઓ હતી. તે બધી આમાંથી દૂર કરી છે. અને ગ્રંથ સારી રીતે મગજમાં ઠસે, તે માટે ગ્રંથકરોક્ત પશુ પક્ષી સાથેના મનુષ્ય અંગ પ્રત્યંગનાં સરખાવેલાં લક્ષણોને વિવિધ ચિત્રોથી દર્શાવેલાં છે. ભાષાન્તર તથા વિષય સ્પષ્ટિકરણ કરવામાં કયાશ રાખવામાં આવી નથી. અને અત્યારપૂર્વે શરીર સામુદ્રિકનાં છપાએલાં દરેક પુસ્તકો કરતાં આ પુસ્તકને રમણીય, વિશદ તથા મર્મેદ્દિઘાટન કરવામાં આવ્યું છે. જે પ્રાણીઓનાં અંગ પ્રત્યંગનું સંપૂર્ણ નિદર્શન ન થયું હોય તો સામુદ્રિક-શાસ્ત્ર સમજતુંજ નથી. આ ત્રુટી અમોને ઘણી સાલતી હતી. અત્યાર પહેલાં કોઈ

પણ સપાદક કે પ્રકાશકનું તે તરફ ધ્યાન જ નહીં નથી. સર્વ પ્રથમ આમાજ આ પ્રયત્ન થએલો છે આ ચિત્રો ગુજરાતના સમર્થ કલા વિવેચક ચિત્રકાર શ્રી રવિશંકર રાવળે તૈયાર કર્યા છે એટલે તેની સુદરતા તથા પ્રમાણિકતા માટે કહેવાનું જોઈતું જ નથી.

સામુદ્રિકતિલકની આ ગુજરાતી સચિત્ર આવૃત્તિ સર્વ પ્રથમ જ વાચ છે અત્યાજ પહેલા ઉપજવાળું તેમ વેંકટેશ્વર પ્રેમનું મૂળ અને હિંદી ભાષાન્તર મળતું હતું ઘોડાક વર્ષ પહેલા શ્રીયુત રઘુનાથ શાસ્ત્રી પટવર્ધને સામુદ્રિક-તિલક નામના ગ્રંથમાં આ પુસ્તક મરાઠી ભાષાન્તર માથે સપાદન કર્યું છે પરંતુ અમારું સપાદન સ્વતંત્ર જ છે અને તે રહેજે મમળાય તેમ છે.

સામુદ્રિકશાસ્ત્ર, હસ્તકાંડ, આ બે ગ્રંથનું સપાદન હિંદની કોઈ પણ ભાષામાં થએલું જાણવામાં આવ્યું નથી સર્વ પ્રથમ આ સગ્રહમાં તે લેવામાં આવ્યા છે સામુદ્રિકશાસ્ત્રના શ્લોકો ઘણા પુસ્તકોમાં ઇતિહાસ લેવામાં આવે છે વિવેક વિદ્યાસકારે તેના ઘણા ઉપયોગ કર્યો છે આ ગ્રંથ અતિ પ્રાચીન છે એટલું જ કહેવું અહીં બસ થશે.

હસ્તકાંડ કે જે ચૂડામણિના વિષયનો જ ગ્રંથ છે તેની પ્રત અમેને પાટણના કૌશલીયા વાડાના ભડારમાંથી વિદ્રફવર્ચ મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજે મેળવી આપી હતી તેઓશ્રીના કહેવા મુજબ અત્યારસુધી અમદાવાદ તથા પાટણના જૈન ભડારોની, જાણવામાં આવેલી લગભગ ૫૦૦-૬૦૦ પચાસ હજાર જેટલી હસ્તપ્રતોમાં હસ્તકાંડની બીજી કોઈ પ્રત નથી આવી હર્લેલ પ્રત મેળવી આપવા માટે તેઓશ્રીના જેટલો આભાર માનીએ તેટલો ઓઝો છે.

અર્હચ્યૂડામણિસાર પ્રતાકારે ઘણી જ અશુદ્ધ રીતે મહાવીર ગ્રંથમાંના ધૂળીયાથી પ્રકાશિત વ્યો હતો આ પ્રકાશન ઉપરથી જ મરોચિત પાઠ માથે અહીં તેને મૂકવામાં આવ્યો છે.

હસ્તકાંડ તથા અર્હચ્યૂડામણિની બીજી પ્રતોના અભાવમાં પાઠશુદ્ધિ તથા અર્થસંગતિ ઘણી જ કઠીન થઈ પડી હતી, પરંતુ ઈશ્વરકૃપાથી અમેએ તેની બને તેટલી શુદ્ધતા અર્થસંગતિ અને ભાષાન્તર તેના જ જેવા ચ દ્રોનમિલન, પ્રશ્નમુદરી વગેરે ગ્રંથોના અધ્યાસદ્વારા કરી છે આમ હોવા છતાં ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તો તજ્ઞ વિદ્વાનો હમણી જ ન્યાયથી અમેને ક્ષમા કરશે, એમ આશા છે.

આ પાંચ ગ્રંથોના પ્રકાશનમાં ભાઈશ્રી સારાલાઈ મણિલાલ નવાળે તનમન ધનથી કામ કર્યું છે આટલી જાણી મોઘવારીમાં ઉંચા આર્ટિસ્ટ ઉપર સચિત્ર

આવૃત્તિ બહાર પાડવાનું સાહસ ગુજરાતના પ્રકાશકોને અચળો પમાડનારું લાગશે. આ ગ્રંથોનું પ્રકાશન તેમના જેવા સાહસિકથી જ થઈ શક્યું છે. હિસાબ ગણનારની દૃષ્ટિ આમાં ચાલે જ નહિ. ફક્ત અંધારે અટવાતા પ્રાચીન શાસ્ત્રના ઉદ્ધારની ધગશ જ આ દાર્ય કરાવી શકી છે. તેઓની પ્રગતિ ઉત્તરોત્તર થાય એમ હરકોઈ સાહુદય ચાહે જ. ઈશ્વર તેમને સફળ બનાવે, અને હવે પછી પણ તેમણે કરવા ધારેલાં હીરકલ્પશ જૈન જ્યોતિષ, અદ્યકાંડ તથા - ચંદ્રોન્મિલનના પ્રકાશનનો તેમને સુયોગ પ્રાપ્ત થઈ સફળતા મળે તેવી પરમાત્મા પાસે અભ્યર્થના છે. ઇતિ શમ્

મણિયાશાની ખડકી પાસે,
ખાડીઆ, અમદાવાદ.
વિજયાદશમી
સં. ૨૦૦૩ વૈક્રમી.

હિમ્મતરામ મહાશંકર જાની
જ્યોતિષાચાર્ય.

જૈન સામુદ્રિકના પાંચ અંશો અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
૧ આમુખ	૧-૧૬
૨ નિમિત્તશાસ્ત્ર (નિબંધ)	૧૭-૫૦
અજ્ઞાનનિમિત્ત, આહ-નિમિત્તશાસ્ત્રના લક્ષણો	૧૯
અશવિદ્યા પ્રથમ નિમિત્ત	૨૧
સ્વપ્નશાસ્ત્ર દ્વિતીય નિમિત્ત	૨૫
સ્વપ્નશાસ્ત્ર-તૃતીય નિમિત્ત	૩૧
ભૌમશાસ્ત્ર-ચતુર્થ નિમિત્ત	૩૯
વ્યજ્ઞનશાસ્ત્ર પચમ નિમિત્ત	૪૩
લક્ષણશાસ્ત્ર પષ્ટનિમિત્ત	૪૩
હિતપાતશાસ્ત્ર સપ્તમનિમિત્ત	૪૪
અતરીક્ષ શાસ્ત્ર અષ્ટમનિમિત્ત	૪૫
સિદ્ધાન્ત ન્યોતિય લક્ષણ	૪૭
હોરા ન્યોતિય લક્ષણ	૪૮
સંહિતા ન્યોતિય લક્ષણ	૪૮
અશ્ત્રીનિમિત્તનો સંહિતામાં સમાવેશ	૫૦
૩ પ્રથમપ્રમ્ણ	૨૭૦
હસ્તસંખ્યાન	૧-૫૧૯
દર્શનાધિકાર ૧	૧-૧૭૭
જ શાસ્ત્રપીઠિકા દ્વસ્તપ્રશસાપ્ત્યાય ૧	૧-૧૯
જ દ્વસ્તદર્શનમાં પુણ્યસાધનાપ્ત્યાય ૨	૧-૨૧
હાયમા નણ તીર્થ, પાંચ સિદ્ધચળતીર્થ	૧-૩
મોવિશ જિનેશ્વર, ત્રિવેણી, પચપરમેશ્વરી	૪-૫-૬
સિદ્ધસિદ્ધા વગેરેનાં દર્શન	૮
દ્વસ્તદર્શન માટે ન્યાસ	૧૦
અમરાદિ મોળ સ્વર	૧૧
હાયમા પાર્શ્વનાથ, ઋષભદેવ	૧૮
અને ત્રણ દેવતાઓ	૧૯
હાયમા સર્વતોભદ્રચક્ર	૨૧
ક નામમાલાપ્ત્યાય ૩	૧-૧૫
દ્વસ્તનામ	૧-૨
અગુપ્તનામ	૩
અગુલી નામ	૪-૫
તર્જનીનાં નામ	૬
	૧૩

મધ્યમાનાં નામ	૬	૬૩
અનામિકા નામ	૭	૬૩
કનિષ્ઠિકા નામ	૭	૬૩
વિશ્વાનામ	૮	૬૩
અંગુષ્ઠમૂળનાં નામ	૮	૬૩
મધ્યિખધનાં નામ	૯	૬૩
કરબનાં નામ	૯	૬૩
હસ્તપૃષ્ઠનાં નામ	૧૦	૬૩
હસ્તતલનાં નામ	૧૦	૬૩
નખ નામ	૧૧	૬૪
પિતૃરેખાનાં નામ	૧૨	૬૪
માતૃરેખાનાં નામ	૧૩	૬૪
આયુરેખાનાં નામ	૧૩	૬૪
અંગુલીમૂળ નામ	૧૪	૬૪
હાથના પ્રમાણનાં નામ	૧૫	૬૪
ક હસ્તવિલોકનાધ્યાય ૪	૧-૧૭	
ગુરુ પાસે હાથ દેખાડવા બેવાનો વિધિ	૧-૫	૬૫
ગુરુનું લક્ષણ	૬-૭	૬૬
ગુરુએ રાખવાનો નિયમ	૮-૧૦	૬૬
રાત્રીએ હાથ બેવાનો નિયમ	૧૧	૬૭
સ્ત્રી-પુરુષ-નપુંસકના હાથનો નિયમ	૧૨-૧૫	૬૭
ગુરુને ભેટ આપવી	૧૬-૧૭	૬૭
દર્શનાધિકાર: ૫	૧-૧૦૫	૬૮-૮૮
તિથિચક્ર	૧-૧૮	૬૮
વારચક્ર	૧૯-૨૬	૭૩
નક્ષત્રચક્ર	૨૭-૩૩	૭૫
રાશિચક્ર	૩૪-૩૫	૭૫
ચંદ્રચક્ર	૩૬-૩૭	૭૬
વર્ષચક્ર	૩૮-૪૬	૭૬
માસચક્ર	૪૦-૪૮	૭૮
પક્ષચક્ર	૪૯	૭૯
દિનચક્ર	૫૦-૬૩	૮૦
ધર્મચક્ર	૬૪-૬૭	૮૧
દશાચક્ર	૬૮-૭૩	૮૧
લગ્નચક્ર	૭૪-૭૭	૮૨
દ્રેષ્યાણચક્ર	૭૮	૮૩
યોગચક્ર	૮૯-૯૦	૮૩

દિગ્વ્યક	૮૧-૮૬	૮૪
દેહવ્યક	૮૭-૯૩	૮૫
હસ્તવ્યક	૯૪-૯૬	૮૬
હસ્તના પાંચ વર્ણ રસાદિ વર્ણન	૯૭-૧૦૫	૮૬
સ્પર્શનાધિકાર ૨	૧-૫૪	
પ્રશ્નવિધિ	૧-૧	૮૮
પ્રથમ સમય જ્ઞાન	૧-૬	૯૨
વર્ણજ્ઞાન પ્રકાર	૧૦-૧૧	૯૨
કુમારીપૂજન અને પ્રથમ પ્રકાર	૧૧	૯૨
નૃવસ્તુ પ્રથમ	૧૬	૯૨
ભૂમિદ્રવ્ય પ્રથમ	૨૫	૯૩
શર્ભા પ્રથમ	૨૭	૯૩
ભોજન પ્રથમ	૨૮	૯૩
ગાલાદિ પચ્ચરવત	૩૦	૯૪
ઉત્પાતજ્ઞાન	૩૭	૯૫
હસ્તોપગિ અંગજ્ઞાન	૪૦	૯૫
અધરોત્તગાદિ વર્ણજ્ઞાન	૪૫	૯૬
શકુનજ્ઞાન	૪૭	૯૬
પાસક કેવલી	૫૨	૯૭
રેલાવિમર્શનાધિકાર ૩	૧-૨૪૧	૯૮-૧૩૭
હાથ નેવામાં સિદ્ધિ	૨	૯૮
રેખાઓ નેવાનો ક્રમ	૪	૯૯
શુભ ફળ આપનાર કાચનું મહત્ત્વ	૧૦	૧૦૦
મણિ પદ મહત્ત્વ	૧૧	૧૦૦
દશેળીનું મહત્ત્વ	૧૨	૧૦૦
હસ્તપીઠનું મહત્ત્વ	૧૫	૧૦૧
આંગળીઓનું મહત્ત્વ	૨૦	૧૦૧
આંગળીઓ ઉપરથી આયુર્દા	૩૪	૧૦૪
કપાળ ઉપરથી આયુર્દા	૩૮	૧૦૪
મણિ પદનું ફળ	૪૬	૧૦૫
રેખાઓનું ફળ	૪૨	૧૦૫
રેખાઓના સામાન્ય ગીતે શુભદોષ	૫૩	૧૦૭
રેખાઓની મર્યાદા	૫૭	૧૦૭
હસ્તચિન્હ સ્વ	૬૭-૧૦૦	૧૦૬-૧૧૫
રેખાવેધના પ્રકાર અને ફળ	૬૯	૧૦૬
ધનવિચાર	૭૧	૧૧૦
ધર્મરેખા	૭૩	૧૧૦
મૃત્યુરેખા	૭૫	૧૧૦

યશ અને ભાગ્યરેખા	૭૮	૧૧૧
જન્મકાળ જાણવાની રીત	૮૧	૧૧૧
મૃત્યુના કારણનું જ્ઞાન	૮૨	૧૧૨
ભોગ રેખા	૮૭	૧૧૨
સંતાન રેખા	૮૮	૧૧૩
દ્રવ્યલાભ જ્ઞાન	૯૧	૧૧૩
માતાપિતાના મૃત્યુનું જ્ઞાન	૯૪	૧૧૪
સ્નેહ અને કટૃત્વ જ્ઞાન	૯૫	૧૧૪
પશ્વાદિ ભયજ્ઞાન	૯૭	૧૧૪
હસ્તચિન્હસૂત્ર સમાપ્ત		
આયુરેખાનું સ્વરૂપ અને ફળ	૧૦૧	૧૧૫
ધનરેખા „ „ „ „	૧૦૮	૧૧૬
ગોત્રરેખા વિચાર	૧૧૩	૧૧૭
ઉર્ધ્વરેખાના ભેદ	૧૧૬	૧૧૭
ત્રીરેખા	૧૨૬	૧૧૯
દીક્ષારેખા	૧૩૦	૧૧૯
રખાત અને જાંઘરેખાઓ	૧૩૬	૧૨૦
લક્ષણોનું બાધકત્વ ઉદાહરણ સાથે	૧૩૫	૧૨૦
સંતાન રેખા	૧૩૯	૧૨૧
ભાઈ ભાંડુની રેખા	૧૪૩	૧૨૧
દિવારાત્રી જન્મજ્ઞાન	૧૫૧	૧૨૨
હાથમાં બત્રીસ લક્ષણો	૧૫૬	૧૨૪
ચિન્હોનું ફળ હસ્તખીંચ અથોક્ત	૧૫૭-૧૭૧	૧૨૪-૧૨૬
આંગળીઓનાં ચક્રોનું ફળ	૧૭૨	૧૨૬
મત્સ્યાદિ ચિન્હોનું અંથકારોક્ત ફળ	૧૭૫	૧૨૭
શૈવ સામુદ્રિકોક્ત ચિન્હોનું ફળ	૧૮૮	૧૨૯
કરરેહા પ્રકરણકારોક્ત ચિન્હોનું ફળ	૧૯૪	૧૩૦
બંદિરેખા કરરેહા પ્રકરણકારોક્ત	૨૦૪	૧૩૧
કાંકપદનું લક્ષણ અને ફળ „	૨૧૦	૧૩૨
પદ્મીરેખા	૨૧૧	૧૩૨
ભાગ્યરેખા	૨૧૨	૧૩૨
ધર્મરેખા	૨૧૬	૧૩૨
ઉદયપીકા રેખા	૨૧૬	„
અધર્મરેખા અને સમાધિ મરણરેખા	૨૧૮	૧૩૩
વતરેખા અને લિક્ષારેખા કરરેહા પ્રકરણકારોક્ત	૨૧૯	૧૩૪
મૃત્યુરેખા કરરેખા પ્ર० અને ભોજનરોક્ત	૨૨૩	૧૩૪
ત્રીરેખા અને મિત્રરેખા	૨૨૬	૧૩૫
પદરેખા	૨૨૭	૧૩૫

વાદનરેખા	૨૨૮	૧૩૫
ત્રીરેખામાં મતભેદ	૨૨૯	૧૩૫
તલલક્ષણ	૨૩૧	૧૩૫
યાત્રારેખા-વિદ્યારેખા	૨૩૨	૧૩૫
સત્ત્વરેખાઓ અને મિત્રરેખાઓ	૨૩૪	૧૩૬
આગ્રહીઓની પાછળની રેખાઓનું ફળ	૨૩૫	૧૩૬
વિશેષાધિકાર ૪	૧-૪૭	૧૩૭-૧૪૪
વિશેષકા	૧	૧૩૭
નખલક્ષણ	૨	૧૩૭
આવર્તલક્ષણ	૫	૧૩૮
ત્રીઓની રેખાઓ સખધી વિશેષ કથન	૧૨	૧૩૯
પુરુષના ડાબા હાથનું વર્ણન	૨૭	૧૪૧
ઉપસહાર	૪૨	૧૪૩
અથાલકાર	૪૩	૧૪૩
ત્રિતીયમથ		
સામુદ્રિકતિલક્ષ	૧-૭૬૦	૧૪૫-૨૧૬
મથમોઽધિકાર	૧-૨૬૮	૧૪૫-૧૬૬
મહાચક્ર	૧	૧૪૫
સામુદ્રિકશાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ	૨	૧૪૬
અગવિભાવ	૧૪	૧૪૭
પગના તળીયાનું વર્ણન	૨૭	૧૪૮
પગની આગ્રહીઓ અને નખનું વર્ણન	૩૫	૧૫૦
પગની પીટનું વર્ણન (છુટી અને એકી સાથે)	૪૫	૧૫૨
પગની નળીનું વર્ણન	૫૦	૧૫૨
પગના નળા ઉપરનાં ફવાટાં	૫૩	૧૫૪
પગના હીચણ, સાથળ અને તે ઉપરનાં ફવાટાં	૫૭	૧૫૫
કટિભાગ, પગનાં ધાપા	૬૩	૧૫૬
શુદ્ધ	૬૮	૧૫૭
વૃષણ શિશ્ન	૬૯	૧૫૮
-વીર્ય, મૂત્ર	૮૫	૧૬૧
રૂપિર	૯૨	૧૬૨
ખત્તી, નાભિ,	૯૫	૧૬૨
કુક્ષી, જઠર, (પેટ)	૧૦૧	૧૬૩
કમર, પેટની વક્ત્રી, હૃદય	૧૦૬	૧૬૫
વક્ષ સ્થળ (જાતી, સીનો) સ્તન	૧૧૩	૧૬૬
અંગાની હાંસડી, ખભા, ખજલ	૧૧૮	૧૬૭

બાહુ, હાથ, પંજો અને હથેળા	૧૨૪	૧૬૮
ચોંચો, હાથની પીઠ, હથેળાનો રંગ	૧૩૦	૧૬૯
મીન (મત્સ્ય) આદિ ચિહ્નો, રેખાઓ	૧૩૬	૧૬૯
પીઠ (બરડો) ગરદન, ગળું	૨૦૦	૧૭૯
ચિણુક, હડપચી, ઝડખાં, દાઢી	૨૦૬	૧૮૦
ગંડસ્થળ, કપોલ, મુખ	૨૧૧	૧૮૧
ઘોઠ	૨૧૮	૧૮૨
દાંત	૨૨૨	૧૮૩
જીભ	૨૨૮	૧૮૪
તાળવું, ગળાની ધંટડી	૨૩૨	૧૮૫
હાસ્ય	૨૩૫	૧૮૫
નાસિકા (નાક, નસકોરાં) છીંક	૨૩૭	૧૮૫
આંખ	૨૪૫	૧૮૭
પાંપણુ, નિમેષ	૨૫૯	૧૮૯
રૂદન, ભ્રમર	૨૬૬	૧૯૧
કાન, કાનની પટ્ટી	૨૭૨	૧૯૨
શાથું, કપાળ, કપાળની રેખાઓ	૨૭૭	૧૯૨
શાળ	૨૯૪	૧૯૫
પરીર	૨૯૬	૧૯૫
દ્વિતીયોડધિકાર:	૧-૬૯	૧૯૬-૨૧૦
ત્રેતના આઠ વિભાગ	૧	૧૯૬
મંહતિ „	૨	૧૯૬
ધાર „	૬	૧૯૭
અનૂક „	૧૩	૧૯૮
સ્નેહ „	૧૬	૧૯૮
કેન્દ્રમાન	૨૦	૧૯૯
પ્રમાણુ	૨૪	૧૯૯
માન	૩૩	૨૦૧
ક્ષેત્ર	૫૫	૨૦૪
પ્રકૃતિ	૬૧	૨૦૫
મિશ્રક	૬૮	૨૦૬
મનુષ્યનાં ૩૨ લક્ષણો	૮૮	૨૦૯
તૃતીયોડધિકાર:	૧-૪૬	૨૧૧-૨૧૭
આવર્ત (ભમરીઓ)	૧	૨૧૧
ગતિ	૧૪	૨૧૨
જાયા (કાન્તિ)	૧૯	૨૧૩

અવ (અવાજ)	૨૭	૨૧૪
અધ	૩૧	૨૧૫
વર્ણ	૩૪	૨૧૫
સરત (ચેતન-પ્રભાવ)	૩૬	૨૧૬
ચતુર્થોઽધિકાર ઋતી સામુદ્રિક	૧-૧૮૮	૨૧૭-૨૪૩
ઋતી સામુદ્રિકની પ્રતિષ્ઠા	૧	૨૧૭
પગનાં તળીયા અને તેમાંના ચિક્કો	૧૦	૨૧૯
પગનો અંગુલ	૧૭	૨૨૦
પગની આંગળીઓ	૧૯	૨૨૦
પગની આંગળીઓના નામ	૨૭	૨૨૧
ધુટીઓ	૩૦	૨૨૧
ગામ	૩૨	૨૨૨
ગાતુ (લીચણ)	૩૬	૨૨૨
ઉરુ (સાથળ)	૩૮	૨૨૩
કટિ	૪૧	૨૨૩
નિતબ	૪૩	૨૨૩
થાપા (રિક્કે)	૪૫	૨૨૪
શુભાંગ	૪૮	૨૨૫
બરિત	૬૫	૨૨૬
નાભિ	૬૬	૨૨૭
કુંડી	૭૦	૨૨૭
પડખાં	૭૨	૨૨૭
ચેટ	૭૪	૨૨૮
વઢી	૭૯	૨૨૮
હૃદય	૮૩	૨૨૯
વક્ષસ્થન	૮૬	૨૨૯
મ્તાન	૮૮	૨૩૦
જતુ (ગળાની હાંપડી)	૯૭	૨૩૧
ખજા	૯૯	૨૩૧
ખગદ	૧૦૩	૨૩૨
ખાહુ (હાથ)	૧૦૫	૨૩૨
હાથની આંગળીઓ	૧૨૨	૨૩૪
હાથના નામ	૧૨૪	૨૩૪
હાથની પીડ	૧૨૭	૨૩૫
મરદન	૧૨૯	૨૩૫
ચિત્રુક (હડપચી)	૧૩૫	૨૩૫
દાદી	૧૩૬	૨૩૬
કપાલ (મકરચળ)	૧૩૭	૨૩૬

મુખ	૧૩૬	૨૩૬
ઓઠ	૧૪૨	૨૩૬
દાંત	૧૪૮	૨૩૭
જીભ	૧૫૩	૨૩૮
તાળવું	૧૫૭	૨૩૮
હાસ્ય	૧૬૦	૨૩૯
નાક	૧૬૧	૨૩૯
ઢિંક	૧૬૨	૨૩૯
આંખ	૧૬૩	૨૩૯
પાંપણો	૧૭૨	૨૪૧
ભ્રમરો	૧૭૪	૨૪૧
કાન	૧૭૭	૨૪૧
લલાટ	૧૭૯	૨૪૨
માથું	૧૮૩	૨૪૨
વાળ	૧૮૫	૨૪૨
પચ્ચમોઽધિકાર:	૧-૧૪૯	૨૪૩-૨૬૪
વ્યંજન, પ્રકૃતિ અને મિશ્રકમાં		
તલ, મસ લાગ્નન ઇલાદિ	૧	૨૪૩
પ્રકૃતિ (વાતપિત્તકફાદિ)	૧૬	૨૪૫
અ કફ પ્રકૃતિ:	૧૭	૨૪૫
બ પિત્તપ્રકૃતિ:	૨૨	૨૪૩
ક વાતપ્રકૃતિ	૨૬	૨૪૭
પ્રકૃતિ (દેવ વિદ્યાધરાદિ ૧૨ પ્રકારની)	૩૨	૨૪૮
સ્ત્રીનાં ફટલાંક વિશેષ લક્ષણો	૪૫	૨૫૦
પક્ષિની, હસ્તિની, ચિત્રિણી, શંખિણી	૫૮	૨૫૧
પતિનો ધાત કરનારી સ્ત્રી	૬૫	૨૫૨
સ્ત્રીઓનાં ફટલાંક અરાગ્ય લક્ષણો	૭૧	૨૫૩
મૃગી, વડવા (ઘેડી) અને કરિણી	૯૨	૨૫૬
આદિ કામચાલોક્ત ભેદ		
સ્ત્રીના કામિની સંચાતું કારણ	૯૬	૨૫૭
સંહતિ ઇત્યાદિનો સંક્ષેપ	૯૯	૨૫૭
સ્ત્રીની વર્ણ (રંગ) ની પ્રસંશા	૧૦૪	૨૫૮
વર વેણીનીતું લક્ષણ	૧૧૦	૨૫૯
શંધ	૧૧૧	૨૫૯
આવર્ત (ભ્રમરીઓ)	૧૧૬	૨૬૦
સત્ત્વ	૧૨૮	૨૬૧
સ્વર	૧૩૦	૨૬૨

ગતિ	૧૩૫	૨૬૮
છાયા	૧૪૦	૨૬૭
કવિ વર્તાત (મ યાલકાર)	૧	૨૬૫
૩ તૃતીયગ્રન્થ		
સ્થામુદ્રિક ચાન્દ	૧-૨૭૨	૨૬૭-૩૦૭
પ્રથમોઽધ્યાય		
હાય જ્ઞેવાની રીત		
૩૨ લક્ષણે, તેમજ ચરીત્રનું સક્ષિપ્ત વર્ણન	૧-૨૪	૨૬૭
દ્વિતીયોઽધ્યાય		
પુરુષના અઘ અત્તગોનાં ફળ	૧-૧૨૭	૨૭૦-૨૬૦
પાદ(પદ) લક્ષણ	૧	૨૭૦
નખાધિકાર	૧૨	૨૭૨
જાધિમાત્ર	૧૭	૨૭૩
રામ ગતિવીર્ય લિજાધિકાર	૨૨	૨૭૪
રૂધિરાધિકાર	૩૭	૨૭૬
કટ્યધિકાર	૪૧	૨૭૬
ઉદગાધિકાર, નાભ્યધિકાર	૪૩	૨૭૭
સ્તાન લક્ષણાધિકાર	૪૬	૨૭૭
કરૂંદેખા લક્ષણાધિકાર	૫૨	૨૭૮
મુખાધિકાર	૮૫	૨૮૩
ગદાધિકાર	૬૦	૨૮૪
ઓઠાધિકાર	૬૨	૨૮૪
હાથાધિકાર	૬૩	૨૮૪
જીહ્વાધિકાર	૬૭	૨૮૫
તાન્ત્રધિકાર	૧૦૦	૨૮૫
સ્વરાધિકાર	૧૦૨	૨૮૬
નાસિકાધિકાર	૧૦૪	૨૮૬
(અદ્યધિકાર) આખ	૧૦૭	૨૮૭
(કણ્ઠધિકાર) કાન	૧૧૦	૨૮૭
લલાટાધિકાર	૧૧૩	૨૮૮
વાળ (કેશાધિકાર)	૧૨૩	૨૮૯
ત્રણાદિ	૧૨૫	૨૮૯
તૃતીયોઽધ્યાય		
શ્રી લક્ષણાધિકાર	૧	
કેવી કન્યા વગવા લાયક છે ?	૧	૨૯૦
કન્યા પરીક્ષાની રીત	૫	૨૯૧

પગ	૬	૨૬૧
પગના તળીયાનાં ચિત્રો, આંગળીઓ	૧૨	૨૬૧
પગની ધુટીઓ	૧૬	૨૬૨
કટિથી ગળા પર્યાંતનાં લક્ષણો	૨૨	૨૬૩
ભાંધ	૩૧	૨૬૪
નિતંબાદિ નાભિ કુક્ષી વગેરે	૩૭	૨૬૫
સ્તન	૪૧	૨૬૬
ગ્રીવા અને જીભ	૪૫	૨૬૬
તાળવું, દાંત, ઝોઠ	૪૬	૨૬૭
નાસિકા	૫૩	૨૬૭
આંખો	૫૫	૨૬૭
મુખ	૫૬	૨૬૮
લલાટ	૬૧	૨૬૮
સ્વર. કર્ણ, નાભિમાં ભમરી આદિ	૬૫	૨૬૯
સ્ત્રીનાં ખરાબ લક્ષણો (વ્યભિચારાદિ)	૬૬	૨૬૯
સ્ત્રીનાં સારા ખોટાં લક્ષણો	૭૨	૩૦૦
પશ્ચિન્નાદિ લક્ષણો	૧૧૧	૩૦૬
ઉપસંહાર	૧૨૧	૩૦૭

૪ ચતુર્થો ગ્રન્થ:

હસ્તકાંડ	૧-૧૦૦	૩૦૮
વિષય પ્રતિગ્ઠા	૧	૩૦૮
પરિભાષા પ્રકરણ	૬	૩૦૮
લાલાલાલ „	૧૧	૩૦૯
મુખ દુઃખ „	૧૮	૩૧૧
જીવિત મૃત્યુ „	૨૧	૩૧૧
જય પરાજય „	૨૭	૩૧૨
ભૂચક્ર ભંગાદિ „	૩૨	૩૧૩
ચિંતા પ્રકરણ (મૂઠ પ્રશ્ન)	૩૪	૩૧૩
વર્ણિધર્મ પ્રકરણ	૫૬	૩૧૬
દિગ્ પ્રકરણ	૬૦	૩૧૭
કાલ પ્રકરણ	૬૬	૩૧૮
અર્ધકાંડ પ્રકરણ	૭૧	૩૧૯
ગર્ભ પ્રશ્ન પ્રકરણ	૭૫	૩૧૯
ગમાગમ પ્રકરણ	૮૦	૩૨૦
પ્રકરણ	૮૫	૩૨૧
પ્રકરણ	૮૭	૩૨૧
પ્રકરણ	૯૦	૩૨૨
પ્રકરણ વગેરે	૯૨	૩૨૨

ગાથા

૧-૭૩

૩૨૫-૩૩૬

હસ્તસંશ્રવન

આમુખ

આ ગ્રંથ શ્રી મેઘવિજયગણિએ ક્યારે લખ્યો તે સ્પષ્ટ કહી શકાય તેમ નથી. કારણ ગ્રંથમાં ક્યાંય તેવો ઉલ્લેખ નથી. પરંતુ લાખ્યમાં સંવત ૧૭૩૭ ની સાલનાં ઉદાહરણ છે. તેમજ ગ્રંથકારની લેખન પ્રવૃત્તિ સંવત ૧૭૧૪ થી શરૂ થઈ સંવત ૧૭૬૦ સુધી પહોંચેલી છે. એટલે ૧૭૩૭ ની આબુ બાબુમાં મૂળગ્રંથ તથા તેનું લાખ્ય પુરું થયું હશે. મૂળની તેમજ લાખ્યની રચના જોતાં અનુમાન થાય છે કે, ગ્રંથકારે સર્વ પ્રથમ મૂળગ્રંથ લખી કોઈ કોઈ કઠીન સ્થળે ટીપ્પણી રૂપ લાખ્ય લખ્યું હશે, પરંતુ ત્યાર બાદ ઘણા વખત પછી ગ્રંથકારે સામુદ્રિકલહરી નામથી લાખ્યની યોજના કરી છે, અને તેમાં મૂળ તેમજ ટીપ્પણી રૂપે યોજેલા લાખ્ય બંનેની ઉપર લાખ્ય કર્યું છે.

સામુદ્રિકલહરી લાખ્ય તેમણે શા માટે લખ્યું ? તે વિષયમાં તેઓ લખે છે કે
વારાણસીપુરિ વસન્ કવિજીવરામઃ પ્રોદામબુદ્ધિરભિરામતયાતિકામઃ ।
हेतुर्वभुव भवने विवृतेरमुष्या अत्याग्रहेण अणनादति तीक्ष्णमत्या ॥

उपाध्यायो नाम्ना स भुवि विजयी मेघविजयः
कृतास्योपज्ञासौ विवृतिरमला येन सुभगा
यदेतस्यां मिथ्या कथनमथन स्पष्ट मुदितं
विशुद्ध्यै बुद्ध्यै वा न तु सुमनस्तस्य जयिनः ॥

અર્થાત્-વારાણસી નગરીના રહીશ, વિશાળ બુદ્ધિવાળા શ્રેષ્ઠ પુરુષ જીવરામ કવિએ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિથી વિચારી આ ગ્રંથની ટીકા કરવા અત્યાગ્રહ કરી આ ટીકા થવામાં કારણ થયા છે.

ઉપાધ્યાય મેઘવિજય એ આ સુલગ નિર્મળ વિવૃત્તિ પોતે કરી છે. આ ટીકામાં કોઈ પણ જો મિથ્યા કથન હોય અથવા કંઈક અસ્પષ્ટ રહી ગયું હોય તો તે વિજયી મેઘવિજય દોષયાત્ર નથી, પરંતુ તે બુદ્ધિની વિશુદ્ધિ માટે છે.

ગ્રંથકારને મંત્ર તંત્ર તેમજ જ્યોતિષશાસ્ત્રનો સારો પરિચય તથા વ્યાસંગ હોય

તેમ માલુમ પડી આવે છે તેમણે હસ્તશ્લેષન, પ્રશ્નમુંદરી તથા વર્ષપ્રબોધની ગ્યના તેમજ અભ્યુત્પન્ન પનાકાની ગ્યના કરી પોતાના ન્યોતિપિક જ્ઞાનનો પરિચય આપ્યો છે ન્યોતિપના ગૃહ ગ્રંથો તરફ જ તેમનો ઢોળાવ વધારે પડતો છે અને તેથી જ નાટ્ય જાતક વિષયમાં તેઓ ઉડા ઉતરી પ્રશ્નમુંદરીની ગ્યના તથા પ્રકરાર અને સમર્થ-મહર્થ (તેજમદી) ઉપર ખુબ ઉકાપોડ કરી વર્ષપ્રબોધની ગ્યના કરી છે આવી મદ્યોકલ દાતા ચમત્કૃતિ ભર્યા વિષયો ઉપર જ તેમનું લક્ષ્ય હશે એમ અનુમાન થાય છે

અચકારની પ્રતિભા વિલક્ષણ છે કાવ્ય માહિત્યમાં મમ-આપૂર્તિ દ્વારા મેઘદૂત, નૈપથ્ય અને માઘનો તેમણે પોતાના કાવ્યોમાં અતર્લાન કર્યો છે તેમજ ન્યોતિપના ગૃહ વિષયોને પોતાની પ્રતિભા નિકર્ષ ઉપર કમી અથગ્યના કરી છે તેમાં વળી હસ્તશ્લેષનમાં અષ્ટાગ નિમિત્તને એક હાથમાં જ ઘટાવી દીધું છે અષ્ટાગ નિમિત્તની આઠે આઠ શાખાઓના ગમક તરીકે એક હાથને જ કંઈપી તેમાં સર્વનો અતર્લાવ કર્યો છે તે તેમની માઘ અને નૈપથ્ય જેવા કાવ્યોના અતર્લાવ કવવાની પ્રતિભાનું પરિણામ છે

અચકારની આ સૂઝ નવીન છે? કે કોઈ વસ્તુ ઉપરથી પ્રેરણા મળી છે? તે વિચારતા ખીજી હકીકતને માનવાને કારણ મળે છે

અચકારે દર્શનાધિકારના અતમા સામુદ્રિકભૂપણના ડેટલાક શ્લોકો આપ્યા છે તે વિચારતા હાથમાં જ દરેક વસ્તુની કંઈપના તેમણે તે શ્લોકો ઠાગ મેળવી હાવી જોઈએ, એમ અનુમાન વાય છે અચકારનું એક જ ધ્યેય વિચારપદમાં વારવાર આવે છે કે અષ્ટાગ નિમિત્તનો કેવળ હાથમાં જ સમાવેશ કરવો અષ્ટાગ નિમિત્તના વિવિધ માધનોની ગ્યનાએ કેવળ હાથ એ એક જ માધન લઈ દરેક રીતે ફેલાઈ કથન કરાય, એ એક જ વસ્તુને તેમણે માળીત કવવા અથલેખન રૂપ શ્રમ ઉકાવ્યો છે અને તેથીજ તેમણે હસ્ત દ્વાગ અષ્ટાગ નિમિત્તને સ્લેષન આપી અથતુ નામ હસ્તશ્લેષન રાખ્યું છે આ બધું કવિચાતુર્ય તથા વિઠ્ઠલભનોરજન એક જ્ઞાન-મન્ત પુરુષ મિવાય ખીજામાં મેલવવું અશક્ય છે અચકારે તો અનેક થાય છે પરંતુ જેમનામાં નવીન રવાની હોમ હોય છે, શક્તિ હોય છે, તે પૈકીના એક તરીકે શ્રી મેઘવિજયગણિ માલુમ પડી આવે છે

આટલું બધું હોવા છતાં એક ખીજી ખુણી એ છે કે અચકાર કયાય 'અહ-તત્ત્વ'ના ભેગ થઈ પડ્યા નથી અને એક સમાલોચકની માફક જ ન્યા ત્યા પોતાનો

પરિચય આપતા ગયા છે. વર્ષા પ્રબોધમાં ઠેરઠેર અનેક પ્રકારના મત-મતાંતરે એકઠા કરી ત્યાં પોતાનો મત દર્શાવી ગયા છે. હસ્તસંજીવનમાં પણ લગભગ તેવું જ છે. પરંતુ હસ્તસંજીવનની કલ્પના જ લબ્ધ છે. અને લગભગ નવીન જેવી છે. એટલે પ્રાચીન મતોની આલોચના તો તેમાં નહિ જેવી મલે છે. પરંતુ લાખ્યમાં ઠેરઠેર માલુમ પડી આવે છે. ત્રીજા વિભર્ષમાં પણ શોધનારને જડી આવે તેમ છે.

તે કાળના બીજા ગ્રંથકારો કરતાં આ ગ્રંથકારની એક બીજી વિશેષતા એ છે કે તેઓ પોતાના લાખ્યમાં કેટલાક ગ્રંથોનો સારો પરિચય આપે છે. દાખલા તરીકે સામુદ્રિકલૂપણુ તથા શૈવસામુદ્રિકનો ગ્રંથકારે પરિચય આપ્યો છે. આજે જેમ ગ્રંથોનો આકાર, શ્લોકસંખ્યા, આદિ-અંત વગેરે ભાગ દર્શાવી પરિચય આપવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે ઉપાધ્યાયજીએ તે ગ્રંથોનો પરિચય આપેલો છે.

(૨)

ગ્રંથ પરિચય

હસ્તસંજીવન સવાપાંચસો અનુષ્ટુપ શ્લોકોમાં રચાયેલો ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથને હસ્તસંજીવન સિદ્ધજ્ઞાન એમ પણ કહેવામાં આવે છે. અને કેટલીક વખત હસ્તસંજીવની એમ પણ કહેવામાં આવે છે. ગ્રંથના પ્રમાણની સંખ્યા ગ્રંથકારે પોતે જ આપી છે. પ્રશસ્તિના અંતમાં પોતે કહે છે કે:-

અનુષ્ટુમાં સપાદાત્ર જ્ઞેયા પશ્ચશતી ધ્રુવમ્ ।

ગ્રન્થે સતાં પ્રસાદાત્ર શ્રેયઃ શ્રીરસ્તુ શાશ્વતી ॥

લગભગ બધો જ ગ્રંથ અનુષ્ટુપ છંદમાં રચાયેલો છે. ક્રૂત અધ્યાયના અંતમાં જેમ કાવ્યમાં સર્ગના અંતે બીજા બૃહદ્ છંદ યોજવામાં આવે છે, તેમ બીજા બૃહદ્-વૃત્તમાં ઉપસંહાર કરેલો છે. જ્યોતિષના ગ્રંથોમાં બહુધા આવી પદ્ધતિ માલુમ નથી પડી આવતી પણ ગ્રંથકાર એક મહાકવિ હોઈ અને ત્રણ ત્રણ મહાકાવ્યોના કર્તા હોઈ તેમની એ પદ્ધતિ જ પડી ગઈ હશે. જે વિશેષ શોભા રૂપ બની ગઈ છે.

સમગ્ર ગ્રંથ ચાર અધિકારોમાં વહેંચાઈ ગયો છે. જ્યોતિષકરણ ગ્રંથોમાં અધ્યાયો ને અધિકાર સંજ્ઞાથી ઓળખાવવાની પરિપાટી છે. જે કે હસ્તસંજીવન કરણગ્રંથ નથી છતાં તેવી પરિપાટીનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. પહેલા અધિકારને દર્શનાધિકાર, બીજાને સ્પર્શનાધિકાર, ત્રીજાને રેખાવિભર્ષનાધિકાર તથા ચોથાને

વિશેષાધિકાર એમ સજા આપેલી છે દરેક અધિકારમાં નાના નાના પ્રકરણો ચોક્કસ છે કેટલીક જગ્યાએ તે પ્રકરણોને પણ અધિકારમાં આપેલી છે પરંતુ તે વાત વિક્રમા પેટાવિભાગો પ્રકરો છે

પહેલા અધિકારમાં એટલે દર્શન ધિકારમાં સર્વ પ્રથમ શાસ્ત્ર-પ્રાગભાધિકાર નામનું પ્રકરણ છે તેમાં અથકારે વીસ શ્લોકોની અઠ્ઠ હાથની પ્રશસા કરી છે ત્યાંબાદ ધ્યાનાધિકાર નામનું બીજું પ્રકરણ શરૂ વાય છે અવકાશની માન્યતા છે કે ઇશ્વરેવતાની કૃપા વગર, નૈમિત્તિક મર્યાદા ક્ષણિક કંઈ શકતો નથી તે કહે છે કે -

અથ નિમિત્તજ્ઞાન કેવલ શાસ્ત્રાદેવ જ્ઞાતુ ન શક્યમ્ । અનન્તત્વાદ્ । લક્ષણશા-
સ્ત્રસ્ય તત્તોડ્યધિકૃત્વાત્ પરીક્ષાયાઃ । તેન ઇશ્વર્યાનજાપાદિકૃતનમાવશ્યકં ચેન
વાકુસિદ્ધિસ્તત્પ્રતિન્યકદુરિતધ્વસેન સજ્ઞાયતે ।

અર્થાત્-નિમિત્તનું જ્ઞાન કેવલ શાસ્ત્ર દ્વારા જાણી શકાતું નથી કારણ તે અનન્ત છે તેમજ લક્ષણશાસ્ત્રની પરીક્ષા તો તેનો પણ વિશાળ છે તેથી ઇશ્વરેવતાનું ધ્યાન જ્યાં વગરે કહેવું આવશ્યક છે જે કૃપાથી વિધેનાનો નાશ થઈ વાકુસિદ્ધિ પ્રાપ્ત વાય છે

ધ્યાનાધિકારના ભાષ્યના આદિમાં આ પ્રમાણે કહી ભાષ્યનો ઉપન્યાસ કરતા કહે છે કે—

एव ध्यानविधिप्रधानमरिकाभ्यासाधिकारात्पर
ज्ञात्वा तत्त्ववृत्ति भुविः शुचिर्धिया श्री हस्तसंजीवनम्
श्रीमद्भागवत प्रसिद्धमतु सांनिध्यमासादयन
यद् यद् वक्तुफलं कलङ्कविकलं तत् सिद्धिमायात्थलम् ॥

આવી રીતે ધ્યાનવિધિ જેમાં મુખ્ય છે, અને જે ધ્યાનવિધિ દ્વારા સ્વરૂપાભ્યાસથી માધ્ય થઈ ગઈ તેમ છે તેવા હસ્તસંજીવનને નિર્મળબુદ્ધિથી તરનની ઇચ્છાવાળા પવિત્ર પુરુષે જાણીને, તેમજ શ્રીમદ્ભાગવત (ભગવાનના પાંચમી ગાથા પ્રસિદ્ધ શ્રીમદ્ભાગવત યા જૈન પક્ષમાં અસ્તિત્વનો વાણી રૂપ આગમો) કે જે ઘણું જ પ્રસિદ્ધ છે તેના વારનાગના પાઠ (મનન) રૂપ સાંનિધ્યને મેળવીને જે ફળ કહે છે તે તેનું નિર્મળ ફળ મિદ્ધિને પામે છે અર્થાત્ તે નૈમિત્તિકની વાણી નિષ્ફળ જતી નથી

આગળ જતા પણ આ હકીકત અપ્પ થાય છે કે મગ્માત્માની કૃપા વગર વાકુસિદ્ધિ મળતી નથી દિવદત્તીઓ મુજબ પણ જેઓ વિશેષ આત્મતત્ત્વની અભિજ્ઞાવાળા

અને પવિત્ર હોય છે, તેમની વાણી નિષ્કળ જતી નથી. માટે સફળ આદેશ કરવાની ઇચ્છાવાળા નૈમિત્તિકે ઇષ્ટ દેવતાની કૃપા મેળવવા વિશેષ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

ત્રીજા પ્રકરણમાં કેટલોક પારિભાષિક શબ્દોનો સંગ્રહ છે. ત્યારબાદ ચોથા પ્રકરણમાં હાથ જોવાની વિધિ બતાવી છે. આમાં નૈમિત્તિક કેવો હોવો જોઈએ, તેમજ પૃથ્થક કેવો હોવો જોઈએ તે સંગ્રાહી શરૂઆતમાં જ કહેવામાં આવ્યું છે.

નિમિત્તશાસ્ત્ર કુદરતની રચનાનું સ્પષ્ટિકરણ કરવાની વિદ્યા છે, અને તે એવી રચના કે જે ભાવિના ગર્ભમાં યા તો ભૂતકાળના પેટાળમાં સંતાઈ રહી હોય. આવા મન-બુદ્ધિ અને ચક્ષુથી પર રહેલા પદાર્થોનું નિરૂપણ કરવા દૈવી શક્તિ જોઈએ. તથા તેમાં એકદમ કુદરતના આદર્યને પામવું જોઈએ. આથી છલને સ્થાન મળી શકતું નથી. છલ કરવાથી આદેશ નિષ્ફળ જાય છે. એક પ્રાચીન સુભાષિત છે કે:—

મંત્રે તીર્થે દ્વિજે દૈવે દૈવજ્ઞે મિષજૌષધે ।

યાદશી માવના यस્ય સિદ્ધિર્ભવતિ તાદશી

વૈદ્ય અને દૈવજ્ઞમાં જેવી જેની શ્રદ્ધા હોય છે, તેવી સિદ્ધિ થાય છે. અંથકાર કહે છે કે:—

જિતેન્દ્રિયસ્ય શ્રદ્ધાઘોર્યત્ફલં કથ્યતે વૃષૈઃ ।

સ્વપ્નવજ્ઞાયતે સત્યં તત્સર્વં નાન્યથા પુનઃ ॥

અર્થાત્—જિતેન્દ્રિય અને શ્રદ્ધાળુને જે ફળ પડિતો કહે છે, તે સ્વપ્નની માફક સત્ય નિવડે છે. શ્રદ્ધા રહિત અન્યથા થાય છે. નિષ્કળ જાય છે માટે શ્રદ્ધાપૂર્વક શાસ્ત્રજ્ઞ પુરુષને જ ભાવિ જાણવા પૂછવું. એ અંથકારનો તેમજ દરેક જ્યોતિ:શાસ્ત્ર પ્રવર્તક આચાર્યોનો મત છે. આજકાલની માફક ખાલી વિનોદ કરવા કે દૈવજ્ઞની પરીક્ષા કરવા પ્રશ્ન કરવા નહિ.

દૈવજ્ઞની પરીક્ષા કરવા માટે પ્રશ્ન પૂછવાનો રીવાજ બાદશાહી જમાનામાં લખા-એલા અંથોમાંથી જડી આવે છે. તાજિક અંથકારોએ પ્રશ્નકર્તા સરલ ભાવથી પ્રશ્ન કરે છે કે દૈવજ્ઞની પરીક્ષા કરવા પ્રશ્ન કરે છે, તેનો તોડ લાવવાની અમુક વિધિઓ ચોજી છે. દૈવજ્ઞ તો ભૂત ભવિષ્ય વર્તમાન ત્રણે કાળનો જ્ઞાતા, સર્વજ્ઞ, તેણે દરેક ચીજનું જ્ઞાન ધરાવવું જોઈએ. આ દરેક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો જોઈએ. તેવી માન્યતા સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે છે. લોકો પોતાની ઉપરોક્ત માન્યતાથી જેમ મનમાં આવ્યું તેમ પ્રશ્ન કરી, અને જ્યોતિષી સર્વજ્ઞ હોવાનો ડાંગ કરી દરેકનો ઉત્તર આપે.

આ એક હામ્યા-પદ બાળત છે છતાં તેવો પ્રચાર શાહી જમાનાથી આજ પર્યંત
તેવામાં આવે છે નિમિત્તશાસ્ત્રની અધોગતિનું આ એક મુખ્ય કારણ છે

પરંતુ મુખ્ય હકીકત હૃદયની પવિત્રતા વ્યાપ્તિનું ઉપર મેલેલી હોય ત્યાં મલ્ય
શાનું મેલું? અને પછી પશ્ચિમ શૂન્ય આવે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે?

શૂન્યના આગિત્ય વગેરે ઉપર પણ ઉપાધ્યાયજીએ ખામ ભાગ મૂક્યો છે તેઓ
કહે છે કે આદેશ કરનાર શુદ્ધ--

વ્રત્તચારી ક્ષમાશીલઃ કૃત્ત્રો ધાર્મિકઃ શુચિઃ ।

દક્ષો ગુરુઃ ક્રમાયાતો વારુસિદ્ધિઃ સ્વક્રિયારતઃ ॥

સન્તુષ્ટઃ શ્રદ્ધયા યુક્તસ્તપસ્વી વિજિતેન્દ્રિયઃ ।

નાનાશાસ્ત્રવિવેકજ્ઞઃ સિય ચિત્તો ગુરુમતઃ ॥

અવાત-પ્રજ્ઞચારી, ક્ષમાશીલ વગેરે ગુણોવાળો તથા સતોષી, શ્રદ્ધાવાળો તપસ્વી
નિતેન્દ્રિય, અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રવાદમાં કુશળ અને નિવૃત્તપ્રજ્ઞ નોર્મ એ આજના જેવા
લુહ્લુહ ચિત્તનાગા ન નોર્મ એ નૈમિત્તિક વનારે આટલું લક્ષ્યમાં ગમ્મના જેવું છે
મત્રશાસ્ત્રની માત્રક નિમિત્તશાસ્ત્ર પણ અદ્યત્નની વાત કરનાર હોઈ તેના માટે પણ
પવિત્રતા વગેરે ખામ મહત્ત્વના છે, તે ભૂલવા જેવું નથી

ત્યાર બાદ પાંચમાં અધ્યાયમાં તિથિચક્રથી લઈ અનેક પ્રકારના ચક્રોનો ઉલ્લેખ
અવકાષે કર્યો છે વિવિધ ચક્રો ઠાગ ફલ નિરૂપણની પદ્ધતિ હોઈ તે તે ચક્રોનું
હાલમાં કેવી રીતે ઘટકત્વ છે, તે અવકાષે દર્શાવ્યું છે અથકારનું ખરૂં કૌશલ્ય
આહી જ વ્યક્ત થાય છે, અને આ ચક્રો ઉપરની વ્યાખ્યા એ તો અથકારના અગાધ
જ્ઞાનમુદ્રનો પરિચય છે અવનું હાઈ આ પાંચમો અધ્યાય જ છે "જે છે તે અહીં
છે" એ ઉક્તિ આ અધ્યાયને હસ્તમ જીવનમાં લાગુ પડે છે

આહી ક્રમ પ્રાપ્ત ને કે રેખાવિમર્શનાધિકાર જોયો જોઈતા હતો તરપુ
તિથિચક્રાદિમાં શુભાશુભનું જ્ઞાન તે તે સ્વાનના શુભાશુભ ઉપર હોઈ મધાનનું
શુભાશુભ લક્ષણ કે જે સામુદ્રિકનો વિષય છે, તે રેખાવિમર્શનાધિકારમાં હોઈ
પહેલા તે જ્ઞાન કરાવવું ઠીક હતું ને કે અથકારે સામુદ્રિકશાસ્ત્રના હસ્ત મધ્યસ્થ
શુભાશુભ ચિન્હોનું જ્ઞાન કહેવા માટે જ ત્રીજા વિમર્શની રચના કરી છે, અને અગ્રાગ
નિમિત્ત હાલમાં ઘટનાવા પુરતી હસ્તમ જીવનની ગ્યના હોઈ તે વિલાગ અથના
મુખ્ય ધ્યેયથી જુદો હોઈ પરિશિષ્ટ રૂપે યા પાછળથી આપવામાં કોઈ જાનની ક્ષતિ

રહેતી નથી. એટલે અંથકારે ત્રીજા અને ચોથા વિભર્ષમાં તે હકીકત રજૂ કરી છે, એટલે કોઈ જાતનો દોષ નથી.

અર્થાત્—આ સંદર્ભથી એ સ્પષ્ટ થયું કે સામુદ્રિકશાસ્ત્રોક્ત શુભાશુભ લક્ષણો દ્વારા હાથની અંદર અષ્ટાંગ નિમિત્તનો અંતર્ભાવ કરવા આ અંથની રચના અંથકારે કરી છે, અને તેમાં તે સફળ થયા છે. તે સ્પષ્ટ થાય છે.

અષ્ટાંગ નિમિત્ત હાથમાં ઘટાવવા જતાં કયા વર્ષમાં, કયા માસમાં, કઈ તિથિમાં કઈ ઘટિકા મારા માટે શુભાશુભ છે. તેની વિવક્ષા કરવામાં જ પ્રથમ દર્શનાધિકારની સમાપ્તિ થઈ જાય છે.

અહીં અંથકાર જાતકશાસ્ત્રની પદ્ધતિનો એટલે આઠમા નિમિત્તનો સ્વીકાર કરી આગળ વધે છે, અને તેમાં તેમને લગ્નકુંડલી, રાશિકુંડલી, લાવકુંડલી વગેરેની જરૂર પડે છે. એટલે તે હાથમાં જન્મકુંડલીની રચના કરે છે. આ વિભાગને લઈ હસ્ત-સંજીવનમાં નજીવનક અથવા તો હસ્તરેખા ઉપરથી જન્મકુંડલી કરવાની રીત છે, એવી માન્યતા સમાજમાં પ્રચલિત છે.

પરંતુ અહીં કહેવું પડે છે, કે તેમ માનનારાઓ અંધારામાં છે. આવી કોઈ હકીકત (જેમ તેઓ ધારે છે તેવી) હસ્તસંજીવનમાં છે જ નહિ હા! એક હકીકત છે કે હાથની અંદર કુંડલી કલ્પવાની કલ્પના અંથકારે કરી છે. પણ તેના નિયમો સાધારણ છે, અને તેમ હોવા છતાં અમારા માટે અભૂતપૂર્વ છે. અત્યારસુધીમાં ઉપલબ્ધ થતા સામુદ્રિકશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં કયાંય હસ્તરેખા ઉપરથી વાસ્તવિક જન્મ-કાળ શોધી કાઢવાની રીત અમોએ જોઈ નથી. રેખાન્ત-ત નામના પ્રકરણમાં રેખાઓના વ્યાઘ્રવિલાસિની ઇત્યાદિ લેઢ પાડી અમુક લેઢની રેખા છે, માટે અમુક ઘટિકાએ જન્મ થયો છે, એમ કલ્પના છે, અને તે ઉપરથી દરેક પ્રક્રિયા જાતક શાસ્ત્રાનુસાર થઈ શકે છે. જો કે તે પ્રકરણ જોતાં અમને તેમાં ચુક્તિ દેખાઈ નથી. કોઈ જાતની ઉપપત્તિ નથી. છતાં હસ્તરેખા ઉપરથી કુંડલી કાઢવાની અમત્કૃતિ સાંભળતા આવ્યા હોઈ કોઈ પણ જાતના નિર્ણય ઉપર આવી શકતા નથી. તે વિષય ગમે તેમ હો. પરંતુ હસ્તસંજીવનમાં તેવી કોઈ વિધિ નથી. એમ કહેવામાં અમને કોઈ વાંધો નથી.

અંથકારે દર્શનાધિકારના ૧૭ મા શ્લોકમાં હાથને બ્રહ્માએ રચેલી જન્મ-પત્રિકાની ઉપમા આપી છે, એટલે તે જન્મપત્રિકા છે, એમ ઘટાવવા તેમાં કુંડલીની કલ્પના કરી છે. કુંડલીના બાર લાવ હોય, તેમ હાથમાં પણ બાર લાવ કલ્પવા

એઈએ, અને તેથી હૃદયેનીના લાગને માથેના ચિત્ર જેમ કુંડલીની માફક કટપવામાં આવ્યો છે અથવા શ્લોકની વ્યાખ્યા કરતા શક્ય કહે છે કે —

અથ કવ્ય જ્ઞેયા જન્મપત્રીયમિતિ । તનુધનસહજસુહૃત્સુતરિપુજાયા મૃત્યુધર્મ કર્માવલ્યયરૂપરેલાણામવસ્થાનાત્ । તત્ર તનુરેલા આયુર્લેલા તસ્યામેવ સ્વભાવ લક્ષણાત્ । કર્મરેલા રાજ્યૈર્ભયદરિદ્રતારૂપા ઊર્ધ્વરેલા-પરપર્યાયા । વ્યયરેલા કલહ મૃત્યુદીક્ષાગ્રથિન્તાગ્રહાધિકારલક્ષણા । ઘાતસ્થાનતયા ત્રિશૂલરેલયા વા । સન્તાન-રેલાયા ચતુષ્લિકા સમ્ભવે રિપુરેલા । ગેપાસ્તુ સ્પષ્ટા એવ । હસ્તતલમધ્યે પૂર્વા-પરાયતે આયુધનરેલે દક્ષિણોત્તરાયતે પિતૃરેલો વૈરેલે તયા અહ્યુષ્ઠોન્મુલ તર્જન્યુન્મુલ રુનિષ્ઠોન્મુલ ઉર્ધ્વરેલાસ્તિર્થગાયતાઃ । તયા વિગારેલા રાક્ષસકોળાન્નિર્ગત્ય કોશો-ન્મુલ્લી સર્વાભિરેતાભિર્દ્વાદશમવનસમ્પત્તિઃ ॥

અર્થાત્--હસ્તરેખામા જન્મપત્રિકા છે એમ કેવી રીતે મનવુ ? તો હાથમા જેમ જન્મકુંડલીમા તત્વાદિ ગાર લાવ છે, તેમ તનુ, ધન, મહેત, સુહૃદ, સુત, રિપુ નયા, મૃત્યુ, ધર્મ, કર્મ, આય અને વ્યય રૂપ ગાંઠે લાવનુ ફળ આપનારી રેખાઓ હોવાથી ગાંઠ લાવવાળી જન્મપત્રિકા કહી શકાય છે તનુ એટલે દેહલાવની કટપના આયુરેખા દ્વારા કેવી જેમ દેહલાવથી શરીર સળધી ગુલાગુલ જાણી શકાય છે, તેમ આયુરેખા ઠાગ દેહ મળધી ગુલાગુલ જાણાય છે માટે આયુરેખા એટલે દેહલાવ ઉર્વરેખામા રાજ્ય ઐશ્વર્ય દરિદ્રતા વગેરે જોવાતું હોય તે રેખા એટલે દશમે ભાવ કર્મલાવ ડહાલ, મૃત્યુ, દીક્ષા, ભૂતોપદ્રવ, અહંપીડા તથા ઘાત ઇત્યાદિનુ સૂચન કરનારી રેખાઓ યા ત્રિશૂલરેખા એ વ્યયલાવ છે મતાનરેખાઓના મ્થાનમા તાનમસુદ્રવ્યે તે ગિયુલાવ બાકીના લાવ બાકીની રેખાઓ ઠાગ અપદ્ર મમજી શકાય કે ” એ ઉપલક્ષણ તરીકે ધનરેખા યા કુટુંબરેખાઓ ધનલાવ, લાઈ લાડુની રેખાઓ

અહીં મિત્રરેખા એવો લાવ મતાનરેખા, પાશરેખા લાવ સ્ત્રીરેખા માતરે લાવ તેથિચક્રાદિમા રમે લાવ ઉર્ધ્વરેખા, અગ્નીઆગરે લાવ એમ કટપના થઈ શકે છે ગુલાગુલ લક્ષ્મી જેવુ ચિત્ર બનાવવા અથવા કહે છે કે આયુરેખા અને ધનરેખા પહેલા તે જ્ઞાન છે, પિતૃરેખા અને ઉર્ધ્વરેખા જીલી રેખાઓ છે અને અશુકા લાણી ગુલાગુલ ચિન્હો લાણી જનારી, કનિષ્ઠા લાણી જનારી ઉર્વ રેખાઓ તથા વિદ્યારેખા નિમિત્ત હાથમા ધ થી નીકળે છે તે દ્વારા ગાર લાવની કટપના થઈ શકે છે અથવાર મુખ્ય ધ્યેયથી જુદો.

આ ચિત્ર જોવાથી સમજાશે કે અંથકારની કલ્પનાશક્તિ કેટલી ઘણી ગણવત્તર હોયેલીનો ઉપરનો ભાગ

૬	૧૧
કનિષ્ઠો-મુખરેખા	૧૦
૮	૧૨
આયુરેખા	પહેલો ભાગ
૭	૧
૫	૨
વિદ્યારેખા	કનરેખા
૫	૩
ઉર્ધ્વરેખા	પરેખા

અં
ગુ
લ
ભ
ણી
નો
ભા
ગ

છે જ્યાં જ્યાં જે જે નામની રેખાઓ આવેલી છે. આં ત્યાં તે તે ભાવ આવી જાય છે. આવી અભૂતપૂર્વ કલ્પના કરવા માટે અંથકારની પ્રતિભાને ધન્યવાદ આપ્યા વગર રહેવાતું નથી.

હાથમાં ગ્રહોની કલ્પના પણ તેમણે કરી છે, અને તે દ્વારા પ્રત્યેકભાવનું શુભાશુભ ફળ જન્મપત્રિકાની માફક કહી શકાય છે, અર્થાત્-હસ્ત એ બ્રહ્મા એ બનાવેલ જન્મપત્રિકા છે, એમ પુરવાર થઈ શકે છે.

પરંતુ આથી કંઈ નષ્ટ જાતકની માફક જન્મકુંડલી કાઢી શકાતી નથી. એવી જ રીતે આગળ જતાં રાશિચક્ર બનાવ્યા બાદ તેઓ કુંડલી બનાવે છે, પણ તે જન્મ-કુંડલી બનતી નથી. આને માટે તેઓ પોતે જ જાગરૂકો જનોએન એ શ્લોકના ભાષ્યમાં કહે છે કે:—

રાશિચક્રાનુવાદ ઇષઃ । મૂર્તિં લગ્નં મુખ્યં તદેવ ભાવયેત્ । ન તુ સત્યપિ જન્મ-
પત્રલગ્નજ્ઞાને જન્મલગ્નમિતિ ।

અર્થાત્—આ વિધિ રાશિચક્રનો અનુવાદ માત્ર છે, આથી આવેલ રાશિને જન્મ-લગ્ન કલ્પવું, પરંતુ જે જન્મલગ્નનું જ્ઞાન હોયતો તે કલ્પેલી રાશી જન્મલગ્ન હોતી નથી.

અર્થાત્—આ કલ્પેલી રાશિ એ જ જન્મલગ્નની રાશિ હોય તેવું કંઈ નથી, ત્યાર-બાદ તેઓ ગ્રહોની સ્થાપના પણ પોતાની વિશિષ્ટ રીતિ મુજબ કરે છે. અહીં અંથકારને ખ્યાલ છે, કે જે કુંડલી બની રહી છે, તે કંઈ જન્મકુંડલી બનવાની નથી. એટલે કોઈ એ તેને જન્મકુંડલી માની લેવી નહિ, એમ તેઓ વારંવાર કહે છે. આગળ જતાં પ્રત્યેક વ્રાજા શ્લોકના ભાષ્યમાં તેઓ કહે છે કે:—

સામુદ્રિકપ્રતે જન્મલગ્નમેતચ્ચક્રેણ નિર્ણયં યસ્ય જ્યોતિઃશાસ્ત્રાનુસારી જન્મપત્રં
ન સ્યાત્તસ્યાપ્યનેન શુભાશુભપરિજ્ઞાનાત્ જન્મેતિ કથનાત્ યથા પ્રાપ્તાગ્રહા એતસ્મિન્
ચક્રે યાવજ્જીવં ફલદાઃ ન પુનઃ પ્રાગુક્તમેષાદિચક્રેષુ દ્વાદશકાપેક્ષયા પરાવર્તનેતિ

માવઃ । યત્ત પવાત્ર ચન્દ્રોઽપિ ટિપ્પનકાપેક્ષઃ । અત્ર જ્યોતિર્વિત્ કૃતજન્મલક્ષ્યાપેક્ષયા
લગ્નગ્રહાદિ વિમવાદેઽપિ ન ફલવિષયાદઃ । સર્વ નિમિત્તાના શુભાશુભાદિજ્ઞાને ફલ-
માર્ગવિષયાત્ । ત્થાદિ વિસવાદસ્તુ નિમિત્તાન્તરત્વાત્ ।

આથો જે ચક્ર બને છે, તે ચક્ર દ્વારા આમુદ્રિતમતનુ જન્મલક્ષ્ય વિચારવું, જેમને
જ્યોતિ શાસ્ત્રાનુસારી જન્મપત્ર નથી તેમને આ ના દ્વારા શુભાશુભનુ જ્ઞાન વતું હોઈ,
(તેને જન્મપત્ર કહેવામા વાધો નથી) જેમ હોય તેમ અહો આ મા જોઈવવા નહિ
કે પહેલા જેમ મેષાદિ રાગિચક્રમા જોઈવ્યા તેમ બારની અપેક્ષાએ ફેરવીને મૂકવા,
અને તેવી જ ચક્ર પણ ટીપ્પણમા (પચાગમા) જેમ (જે ગણિમા) હોય તે ગણિમા
મૂકવો અહીં જ્યોતિર્ગીની કહેલી જન્મકુડલીમા અને આમા જન્મલક્ષ્ય તથા અહોમા
ફેરફાર આવશે, છતાં કલમા ફેરફાર નહિ આવે કારણ દરેક નિમિત્ત દ્વારા શુભાશુભ
જ્ઞાન એક સ્વરૂપ જ આવે છે લક્ષ્ય અને અહોમા જે ફેરફાર આવ્યો તે તો જુદાજુદા
નિમિત્ત (પદ્ધતિ) હોવાના કારણે

અર્થાત્-હસ્તમા અવગટે કહેલી વિધિ મુજબ આવતી કુડલી જન્મકુડલી
નહિ જ બને બીજી જ કુડલી બનશે, એ સ્પષ્ટ છે એટલે અચકારના આ શબ્દોથી
સ્પષ્ટ ઘોષણા થાય છે કે હસ્તમા જીવનમા નિવસતક પદ્ધતિ નથી જે કે તે નિમિત્ત-
શાસ્ત્રની એક પદ્ધતિ વિશેષ છે જેમ જાતકશાસ્ત્રમા જન્મકુડલીના અભાવમા પ્રશ્ન-
કુડલી ઉપરથી જન્મપત્રિકાની માફક જ પ્રશ્નપત્રિકા (પ્રશ્નોત્તરી) બનાવાય છે, તેમ
આ એક નિમિત્તાન્તરથી કુડલી (આમુદ્રિતપત્રિકા યા નિમિત્તપત્રિકા કે એવું જ કંઈ
નામ થોડું નકાચ તેવી) બની

અહીં અવકાશ ચૂકામણિશાસ્ત્ર મુજબ અમુક કવનો નામોઆગ કરાવી તેના
ઉપરથી જન્મશક, માત્ર, પદ્ધ, તિથિ, ઘટિકા, પળ, લગ્ન, અહો વગેરે શોધી કાઢવાની
વિધિ લગભગ પૂર્વજ લાખ્યમા સ્મરણે છે, અને તેનેઈ સમાજમા હસ્તમા જીવનમાં
નિવસતકની પદ્ધતિ છે, તેવી માન્યતા ફેલાયેલી કે

ચૂકામણિશાસ્ત્રની પદ્ધતિનું સ્વતંત્ર વિમેયન કરવાનું હોઈ અહીં એટલું જ
કહેવાનું કે કે તે દ્વારા બનતી કુડલી વાસ્તવિક જન્મકુડલી બનાવવા માટે અચકારે
દર્શાવી નથી, પણ નિમિત્તાન્તરથી કેવી રીતે જન્મકુડલી બને તેનો પશ્ચિમ માત્ર
આપ્યો છે નિવસતક નામનો એક સ્વતંત્ર વિષય જ્યોતિ શાસ્ત્રમા ચૂક રહેલો
છે રણવીર જ્યોતિર્મહાનિષધ વગેરેમા તેવી પદ્ધતિઓ છે પરંતુ તે એકદમ
બધ જેમતી વતી હોય તેવી અમાગી માન્યતા નવી

આમ બુદ્ધી બુદ્ધી કલ્પનાઓમાં પહેલો અધિકાર દર્શનાધિકાર સંપૂર્ણ થઈ જાય છે. આમ કેવલ હાથમાં શુભાશુભ લક્ષણોની પરીક્ષા કરી તેના ઉપરથી કહેલી વિધિ મુજબ અમુક શબ્દોને અમુક વર્ષ, માસ, તિથિ, ઘડી ઇત્યાદિ શુભાશુભ છે તેવું જ્ઞાન (કે જે એક મોટી ચમત્કૃતિ ભરેલી હકીકત છે) આ અધિકારમાં છે. સામુદ્રિકશાસ્ત્રના હાલમાં અતિ વિકસેલા જમાનામાં પણ કેવલ હાથ ઉપરથી જ ઘટિકા પર્યંતનો શુભાશુભ કાળ જાણવાની વિધિ જોવામાં આવી નથી, તેમજ જાતક શાસ્ત્રના દ્વારા પણ અચૂક ઘડી-પળ શુભાશુભ જનક છે, તેવી હકીકત હોવા છતાં પણ તેવો પ્રચાર નથી, અને તેવી પ્રતીતિ પણ થતી નથી. અંતર્દશા, ઉપદશા, વિદશા દ્વિનદશાદિ અનેક ભેદવાળા જાતકશાસ્ત્રની કલ્પનાઓને જ અંથકારે ટુંકામાં એક હાથમાં જ સમાવી દીધી છે.

ન તો ગણિતની જરૂર, ન તો બીજા કશાની; કેવલ હાથના દર્શન માત્રથી, હાથ જોવાથી જ શુભાશુભ ઘડી શોધી કાઢવી, એ હસ્તસૂત્રવતની શ્રેષ્ઠતાનો નમુનો છે. અંથનું તે જ પ્રયોજન છે. અને તે જ મહત્તા છે.

ત્યારબાદ બીજો અધિકાર સ્પર્શનાધિકાર શરૂ થાય છે. આ અધિકારમાં અંથકારે હાથની અંદર જ સર્વ નિમિત્તોનો સમાવેશ કર્યો છે. શરૂઆતમાં અંગ-વિદ્યાનો અંતર્ભાવ કરવાને કહે છે કે:—

સ્પર્શનાદન્નવિદ્યાયાં યથા ફલમુદીર્યતે ।

તથા વાચ્યં ફલં સ્પર્શાદન્નત્વાત્ શક્તિશાલિનઃ ।

અર્થાત્—જેમ અંગવિદ્યામાં સ્પર્શથી ફલ કહેવાય છે. તેમ શક્તિશાલિ એટલે હાથ પણ અંગ હોવાથી તેના સ્પર્શ દ્વારા શુભાશુભ ફળ કહી શકાય છે. એટલે કે હાથમાં અંગવિદ્યાનો અંતર્ભાવ થઈ શકે છે.

ત્યારબાદ એકથી સત્તાવીશ પર્યંતના શ્લોકોની અંદર અંગવિદ્યાની પ્રણાલી મુજબ લાલાલાલ, સુખ દુઃખ, જીવીત, મરણ, ગમાગમ, જય પરાજય વગેરેનું નિરૂપણ કરે છે. વર્ષનું શુભાશુભજ્ઞાન, વૃષ્ટિજ્ઞાન, સુષ્ટિ પ્રશ્ન, ગતવસ્તુ જ્ઞાન, ગએલી વસ્તુનાં લાલાલાલ, ચોરજ્ઞાન, નિધિજ્ઞાન તથા ગર્ભજ્ઞાન ઇત્યાદિ જ્ઞાન કહે છે.

ત્યારબાદ અઠ્ઠાવીશમા શ્લોકમાં બીજા નિમિત્ત સ્વપ્નવિદ્યાનો અંતર્ભાવ કરે છે, અને તે દ્વારા શુભાશુભ જ્ઞાન કરે છે.

પાંચીથી સ્વપ્નશાસ્ત્રનો અંતર્ભાવ કરે છે. આંગળીઓની અંદરે જ પાળાદિ સ્વપ્નની સ્થાપના કરી તે દ્વારા શુભાશુભજ્ઞાન કરે છે.

ત્યાગપત્રી ૩૫ માં શ્લોકથી ભોમગાંત્રનો અતર્લાવ કરે છે ૩૯ માથી વ્યંજન અને લક્ષણનું કવન કરે છે ૪૧ માં મા ઉત્પાતનો વિષય ચર્ચે છે ૪૪ માં શ્લોકમાં અતરીશનું દિગ્દર્શન કરાવે છે

અને છેલ્લે ૪૫ માં શ્લોકમાં ચૂડામણિગાંત્ર તથા શકુનગાંત્રનો અતર્લાવ કરતા કહે છે કે—

વિજેયા અ ઇ રૂ ઓ સ્વરાહુપ્પતઃ ક્રમાત્ ।

અહુપ્પો હુત્તરો લઘ્વી અઘરા નામતો મતા

આલિહિતા અનામિકા સ્યાન્મયમા ત્વમિધૂમિતા ।

દમ્પામદેશિની તાસાં ફલ ચૂડામણી સ્ફુટમ્ ॥

અર્થાત્—ચૂડામણિગાંત્રની આલિગિત, અભિધૂમિત, દમ્પ એ ત્રણ સ્વરોની પરિભાષાઓથી આગળીઓને મજા આપી તે તે મજાઓનું કળ તે ગાંત્રની પદ્ધતિ મુજબ હાથથી ૪ બાણી લેવું એમ મથેપના ૪ કહી દે છે

વળી તેવી ૪ રીતે શકુનગાંત્રના ચતુષ્ચક્રનો પાચ આગળીઓના મમાવેશ કરી તે દ્વાગ સમ્રાજ શકુનગાંત્ર ગમગતી દે છે શ્લોક ૪૭ થી લઈ બાકીનામાં આ વિષયની ૪ ચર્ચા કરી છે

અને આટલેથી સતોપ ન થયો હોય તેમ પુસ્તકશકુન જોવાની પદ્ધતિ કે જેને શકુનગણના કહે છે, તેનો પણ હાથમાં ૪ મમાવેશ કર્યો છે અંબકાં કહે છે કે—

તારાદિક્રમતર્થક ટ્રિક ટ્રિક ચતુષ્ક્રમ્ ।

ત્રિવાર સ્પર્શનાદ્ ધોત્યા હમ્તે પાશુકેરલી ॥

અર્થાત્—આવી શકુનાવલો (ખીન ચબ્દમાં જેને પામાકેવળી કહે છે તે) હાથમાં આવી જાય છે

આમ ખીન અધિકારમાં આઠે નિમિત્તગાંત્રની ગાંખાઓનો હાથમાં મમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે

ખીન રેખાવિમર્ગનાધિકારમાં અને ચોથા વિશેષાધિકારમાં વિવિધ રેખાઓના વર્ણન તથા માયુદ્ધિક જાણતોની ચર્ચા કરેલી છે નખ, તલ, આવર્ત વગેરે દૃષ્ટિ જાણતો ચર્ચા છે જેટલું હાથમાં મમાઈ શકે તેટલાની ૪ ચર્ચા છે

આમ ઔચિત્યપૂર્વ ગ્રંથકારે સમગ્ર ગ્રંથની રચના કરી ફલકથન શાસ્ત્રમાં નવીન-
દ્વારનું નિર્માણ કરેલું છે.

આખા ગ્રંથમાં રેખાવિમર્શનાધિકાર સૌથી મોટો છે. અને બીજાં સામુ-
દ્રિકનાં પુસ્તકોમાં જ્યાં હસ્તરેખા પ્રકરણ સ્વલ્પ મળે છે. ત્યાં આ ગ્રંથમાં તે વિસ્તારથી
મળે છે. હાથની મુખ્ય મુખ્ય બધી જ રેખાઓનું વર્ણન આ વિભાગમાં આવી જાય
છે, અને બહુધા આજના વિસ્તૃત મળતા હસ્તરેખાશાસ્ત્રનું મૂળ આ ગ્રંથમાં જ
છે, તેમ જ્યાં બંધાર્થ જાય છે.

૩

ગ્રંથકારના આદર્શભૂત ગ્રંથો

ગ્રંથકારના સવાપાંચસો શ્લોકો અને તે ઉપરના ૩૮૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ લાખ્યમાં
તેમણે બોલે પણ ઘણી ઉપયોગી બાબતો ચર્ચી છે. લાખ્યનું શ્લોક પ્રમાણુ તેમણે
પોતે આપ્યું છે. તેઓ લખે છે કે:—

અષ્ટાત્રિશ્ચ્છતશ્લોક રત્નાલોકેન માસ્વતી
સામુદ્રિકલહર્યાસી ચ્છી પાણિગ્રહણે હિતા

આ લાખ્યમાં તેમણે સામુદ્રિકભૂષણુ ઇત્યાદિ ૪૩ ગ્રંથોનો આધાર દર્શાવેલો
છે. આમાંથી કેટલાકના કર્તાઓનો પણ તેમણે નામ નિર્દેશ કર્યો છે, વળી કેટલાકની
અધ્યાયસંજ્ઞા અને વિષય વિમર્શ પણ કર્યો છે. હાખલા તરીકે તેઓ ત્રીજા અધિકારના
૧૮૭ માં શ્લોકના લાખ્યમાં શૈવસામુદ્રિકનો પરિચય આપતાં કહે છે કે:—

શૈવસામુદ્રિકં અષ્ટાદશાધ્યાયાત્મકં તત્ર દ્વાદશાધ્યાયાઃ પુરુષલક્ષણસ્ય પદ્માધ્યાયાઃ
સ્ત્રીલક્ષણસ્ય । તસ્ય આદિ શ્લોકપૂર્વ તદ્જ્ઞાનમ્ આમ કહી ૧૨૨ જ શૈવસામુદ્રિકનો
પ્રથમ શ્લોક રજુ કરે છે:—

પ્રણમ્ય શઙ્કરં દેવં ચન્દ્રોજ્જ્વલયશોઽન્વિતમ્ ।

સર્વજ્ઞં સર્વસૃષ્ટારં સર્વસ્ય જગતઃ પતિમ્ ॥

અને ત્યાર બાદ તેમાંના કેટલાક શ્લોકો ઉદ્ધૃત કરે છે.

આવી જ રીતે સામુદ્રિકભૂષણુનો પરિચય આપતાં લખે છે કે:—

ઉક્તમેતત્ સામુદ્રિક ભૂષણે—

તન્નાસ્તિ યન્ન હસ્તેઽમ્મિન વિજ્ઞાન દિ ચરાચરમ્ ।

હસ્તજ્ઞાન બુધૈઃ પ્રોક્ત તત્ સામુદ્રિકમ્ભૂષણમ ॥

ક્રિયાદિકે ગત શ્લોક પ્રમાણે—

અધકારના અભિપ્રાય છે કે અસુદ્ર નામના મુનિએ આ શાસ્ત્ર બતાવ્યું છે, તેથી તેને સામુદ્રિક કહે છે, આ શાસ્ત્રની મહા મહાધમા બીજા લોકો શુ માન છે, તે જણાવતા કહે છે કે —

સ્કન્દેન સામુદ્રિકગ્રાન્થ કૃતમિતિ જામ્ભવાસ્તવ શાસ્ત્રાદી ગણેગનમસ્કારાત્
સકોપસ્ત્રેણ સમુદ્રે શાસ્ત્ર પ્રવાહિત દેવેન્દ્રાગ્રહાત્પુનરુદ્ધરણે સામુદ્રિકમિતિ કથા

અર્થાત્—સામુદ્રિકગ્રાન્થ ભગવાન શકુના પુત્ર સ્કંદે રચ્યું, પણ તેમા આદિમા ગણપતિને નમસ્કાર કરેલા હોવાથી સ્કંદે ગ્રાપાનિષ્ઠ ધર્મ શાસ્ત્રને અસુદ્રમા નાખી દીધું, પાછળથી ઈન્દ્રના આચક્રથી તેનો પુનઃનિદાન કર્યો, આથી સામુદ્રિક એમ નામ પડ્યું

અધકારના આધાર હસ્તબીજ, હસ્તચિહ્નમૂલ, કરદેખાપ્રકરણ તથા વિવેકવિલાસ હ આ ગ્રંથોની અધકારે વાગવાર ચર્ચા કરી છે, અને તેમના મત-મતાતરોનો પણ વિવેકપુત્ર મં મગાવેશ-નિષ્કર્ષ કર્યો છે હસ્તબીજમાથી તો ત્રણ ચિત્રો અધકારે ઉદ્ધૃત કર્યા છે જે આ પુસ્તકમા આપવામા આવ્યા છે અધકારની વિશેષ અભિરૂચિ કરદેખાપ્રકરણ ઉપર છે આખા ભાષ્યમા તેમજ પ્રમાણ તરીકે ઉદ્ધૃત કરેલી ગાથાઓનો મગ્ગ પાછળ પુનઃપ્રિણિત રૂપે આપ્યો છે તેથી લગભગ ૫૦ ગાથાઓ અહીં છે

અમને એક કરદેખાપ્રકરણ મળી આવ્યું છે, પણ તેમા ગાથાઓની મજબાબ હુડી આછી હ જ્યાં ઉપાધ્યાયશ્રીના લેખ દાખલ તે મજબાબ મોટી હશે તેમ લાગે છે

નરપતિજયચર્યા અને ચૂડામણિ આ ગ્રંથના ઉપહરિકાના ગ્રંથો છે, છતાં ચૂડામણિ મળધી વિશેષ આ ગ્રંથમાથી જડી આવતું નથી ચૂડામણિના જેવાજ વિષયનો અથ હસ્તકાંડ છે અદ્રોન્મિલન પણ તેવાજ છે ચૂડામણિ મળધી શોધ કરવા છતાં તે અમને મળ્યો નથી અહીં તચૂડામણિસાર નામનો એક લઘુ ગ્રંથ મળી આવે છે, તે આ પુસ્તકમા સામેલ કરવામા આવેલ છે

ચૂડામણિ યજ્ઞોજ પ્રાચીન ગ્રંથ છે વસંતરાજશાકુનમા તેનો ઉલ્લેખ છે

વસંતરાજ લખે છે કે-મેં અંથ રચવામાં તેની મદદ લીધી છે. વસંતરાજનો સમય શક ૧૦૦૦ પહેલાનો છે. ચૂડામણિનો રાજમૃગાંકમાં પણ ઉલ્લેખ મળે છે. વસંતરાજ તથા ચૂડામણિ એ બંનેનો નરપતિમાં ઉલ્લેખ છે. નરપતિજયચર્યા શાલિવાહન શક ૧૦૬૭ માં લખાએલ છે. રાજમૃગાંક શક ૬૬૪ માં લખાએલ છે. એટલે ચૂડામણિ તે પહેલાનો અંથ છે.

ચૂડામણિની પદ્ધતિમાં કંઈક ઉપપત્તિની ઉણપ છે. એમ લાગે છે કે આવાં કારણોથી યા તો સમયગતથી તે હાલમાં લુપ્તપ્રાય છે.

અંથકારે વિવેકવિલાસનો વારંવાર ઉલ્લેખ કર્યો છે. વિવેકવિલાસ પણ પ્રાચીન અંથ છે. શ્રી જિનદત્તસૂરિએ તે અંથ ઇસ્વીસનના તેરમા શતકના પૂર્વાર્ધમાં લખ્યો છે. જૈનસમાજમાં તે ઘણો પરિચિત અંથ છે. અંથકારે વિવેકવિલાસના પુબ્ધ શ્લોકો ઉધૃત કર્યા છે.

વિવેકવિલાસમાંથી લીધેલા શ્લોકો પ્રાચીન સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં પણ મળી આવે છે. આ પુસ્તકની સાથે જ સામુદ્રિકશાસ્ત્ર જોડવામાં આવ્યું છે. તેમાં વિવેકવિલાસના કેટલાક શ્લોકો મળી આવે છે. અંથકારે સામુદ્રિકશાસ્ત્ર નામથી કેટલાક લીધેલા શ્લોકો આ સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં મળી આવે છે. ઘણા પ્રાચીનકાળથી સામુદ્રિકશાસ્ત્ર નામથી આ અંથની ગણના થાય છે, એટલે વિવેકવિલાસકારે આ અંથમાંથી શ્લોકો લીધા હશે, એમ અનુમાન છે.

હસ્તબીજ તથા હસ્તચિહ્ન સૂત્ર હાલમાં ઉપલબ્ધ નથી થતા. અંથકારે તે અંથોમાંથી કેટલાક શ્લોકો ઉધૃત કર્યાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

બીજા અંથો સાથે તુલના

અંથકારે અંગીકાર કરેલી પદ્ધતિના બીજા અંથો જોવામાં આવતા નથી, એટલે વિષય પરત્વે સમાલોચના થઈ શકે તેમ નથી. સામુદ્રિકભૂપણ અંથકારનો આદર્શ અંથ છે. પરંતુ તેની પ્રત મળતી નથી. એટલે અંથકારનું વક્તવ્ય સંપૂર્ણ છે, અધુરું ઇત્યાદિ વિષયમાં કોઈ પણ જાતનો મત બાંધી શકાય તેમ નથી.

જો અંતરંગ પરીક્ષા કરીએ તો અંથ સંપૂર્ણ લાગે છે. ભાષ્યની યોજના દ્વારા અંથની ઉપપત્તિ અથવા યુક્તિમત્તા દેખાઈ આવે છે, પરંતુ આ પદ્ધતિનો આ એક જ અંથ હોવાથી તેને અભૂતપૂર્વ અને અદ્વિતીય વિશેષણ યોજવાં પડે છે.

ઉપમંસાર

આ અથમા દશાવેલી પદ્ધતિ પૂર્વકનું ક્ષણ ઘટતું હશે કે નહિ તેવો મવાલ નિર્ગ્યહ છે. ઝંજાસુએ ઘટાવવા પ્રયત્ન કરી લેવાથી જ તેની ખાત્રી થશે, છતાં એક હકીકત વિચારતા તેને આપેલું ‘સિદ્ધજ્ઞાન’ નામનું વિશેષણ માર્ધક છે એક રીતે જોવા જતા આખા અથની હકીકત બાલિય અને યુક્તિશૂન્ય માલુમ પડે કારણ હાથના અમુક અમુક મ્થાનનું શુભાશુભ તેના લક્ષણ સુજ્ઞ મદદ એક ચમત્ક્રમ રહેવાનું છે. જ્યારે અવકાર તે દ્વારા પ્રશ્નકાલની તિથિ, વાર મમય ઇત્યાદિની દૃશ્ય વર્ણ કર્યો માત્ર ઇત્યાદિ શુભાશુભના કાલનો નિર્ણય કરતા ઠેક ઘટિ-પણ સુધી પહોંચી જાય છે. આમા જુદા જુદા વખતે જુદા જુદા આવે, અને એક જ માણસને જુદા જુદા ક્ષણ એક જ વિષયના પ્રશ્નનું કહેવું પડે, પરંતુ અથકાંદે હૃદયની પવિત્રતા તથા દેવગણ ઉપર વધારે જોર આપ્યું છે, અને તેવા ઇષ્ટગણ દ્વારા ફલ કહેનારની વાણી મિથ્યા ન જાય. જેને દેવકૃપા હોય તેને માટે વાકમિદિમા ગાકા નથી રહેતી, તેથી આ અથમા કહેલી પદ્ધતિ યુક્તિમગત અને મોટી જની જાય છે, અને વારવાર નૈમિત્તિકા માટે એક જ વસ્તુની ઘેષણા કરે છે, કે પોતાની વાણીની નિર્જનતા માટે ઇષ્ટગણ મેળવે. ઇશ્વરની કૃપા મેળવે પવિત્રાત્મા જને.

નિમિત્તશાસ્ત્ર

[૧]

નિમિત્તશાસ્ત્ર નામથી કયા શાસ્ત્રનો નિર્દેશ કરવામાં આવશે, એવી શંકા જેને થાય તેને કાં તો જૈનેતર માનવો, કાં તો આર્યેતર માનવો. કારણ નિમિત્ત અને નૈમિત્તિક એ શબ્દો જૈનો માટે અતિ પરિચિત છે. તેમજ આર્યો માટે પણ પરિચિત છે. જૈનો આર્યો છે. એમાં શંકા ઉઠાવવા જવી, કે તેઓ આર્યો છે એવી સાબીતી આપવી તે ખંતે હાસ્યાસ્પદ છે. જૈન એ ધર્મવિશેષ છે, જાતિ વિશેષ નથી. અને સમાજમાં તેઓનો ધર્મ એટલો બધો એકરૂપ થઈ ગયો છે, કે તે પારકો ધર્મ લાગતો નથી. જો કે તેમના ગ્રંથોમાં ઇતર ધર્મીઓ માટે મિથ્યાત્વી (ભ્રમમાં પડેલા) જેવા શબ્દો યોજાયા છે. છતાં એવાં બંડન મંડન માટે-એક બીજા ધર્મ માટે સારા ખોટા શબ્દો વપરાયા છે દરેક ધર્મોમાં જોવામાં આવે છે. તેથી તે શબ્દો પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ ન રાખતાં સમદ્રષ્ટિથી તેમના સાહિત્ય પ્રત્યે નજર નાખવી તેજ જ્ઞાન પિપાસુને જરૂરનું છે. ઘણા કાળથી આ પ્રમાણે થતું આવ્યું છે, અને તેથી જૈનસાહિત્યથી ઘણો મોટો વર્ગ પરિચિત છે. છતાં જેઓ જૈનસાહિત્યના ઘણા મોટા ભાગથી અજ્ઞાન હોય તેવાઓ માટે તેમના પારિભાષિક શબ્દો લગભગ નવા જેવા બને છે. આથી આવા અતિ પરિચિત શબ્દથી પણ તે કદાચ અજ્ઞાન હોય. પરંતુ જે અર્થમાં જૈનસાહિત્યમાં આ શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો હોય તે અર્થથી જ અપરિચિત હોય-નિમિત્ત શબ્દથી અપરિચિત હોય તેમ બનવું લગભગ અશક્ય છે. નિમિત્ત એટલે કારણ, અને તે વિષયક શાસ્ત્ર એવો અર્થ તો કોઈ પણ જરૂર કરે. અહીં આર્ય શબ્દ હિંદુ અર્થમાં છે.

કારણને લઈને જે શાસ્ત્ર હોય તે નિમિત્તશાસ્ત્ર એ વ્યાખ્યા એકદમ બંધબેસતી છે. વાસ્તવિકમાં તે અર્થમાં જ તે શબ્દ યોજાયો છે. પરંતુ તેમાં જે કંઈ વિશેષતા જૈન સાહિત્યમાં છે, તે વિશેષતા જ્યોતિઃશાસ્ત્રને લગતી છે. જે અર્થમાં આજે જ્યોતિઃશાસ્ત્ર શબ્દ વપરાય છે. તે અર્થમાં જ જૈનસાહિત્યમાં નિમિત્તશાસ્ત્ર શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે. કોઈ પણ કારણને લઈ ભવિષ્યકથન કરવાના નિયમોનું શાસ્ત્ર તે નિમિત્તશાસ્ત્ર. આવો અર્થ નિમિત્તશાસ્ત્ર માટે છે. જ્યોતિઃશાસ્ત્ર એ નિમિત્તશાસ્ત્રનો એક વિભાગ માત્ર છે. જેમાં જ્યોતિષો (ગ્રહો) ઉપરથી ભવિષ્યકથન કરવાની પદ્ધતિ છે, તેને જ્યોતિઃશાસ્ત્ર કહે છે. પરંતુ ગ્રહો સિવાય પણ બીજાં કારણો દ્વારા

ભાવિ સંબંધી સૂચન ધર્મ શકે છે અને તેવી રીતની દરેક પદ્ધતિને નિમિત્તશાસ્ત્ર નામ લાગુ પડે છે અર્થાત્ ન્યોતિ શાસ્ત્ર એ શાખા અને નિમિત્તશાસ્ત્ર એ વૃક્ષ એમ વસ્તુચિતિ છે

પરંતુ આવી રીતે વિવિધકારણોને લઈ ભાવિ-કથન-શાસ્ત્રની માહિતી હિંદુ કથાનકોમાં ઓછી દર્શાવવામાં આવી છે, અને ન્યા દર્શાવવામાં આવી છે, ત્યાં દેવજ-દેવવિદ્-ન્યોતિથી ઇત્યાદિ શબ્દો દર્શકના માટે અને વિદ્યાને માટે ન્યોતિર્વિદ્યા શબ્દ બહુધા વપરાયો છે ન્યાએ જૈન સાહિત્યમાં જૈન કથાનકોમાં વારંવાર નૈમિત્તિક શબ્દ લલિત્યવેત્તાના અર્થમાં અને નિમિત્તશાસ્ત્ર ભાવિદ્યન-વિદ્યાના અર્થમાં વપરાયેલો છે અને તેથી લગભગ તે શબ્દ તેમનો પાગિલાયિત જેવો જાની ગયો છે એમ તો તેઓ કઈ વિદેશીય નથી કે જાત્યતન્ના નથી કે જેથી નિમિત્ત શબ્દ તેમની માહિતીમાં જ રહી ગયો હોય ત્યાં તેમનો જ હોય પરંતુ એ શબ્દનો વધારે ઉપયોગ તેમણે કર્યો છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે તેથી નિમિત્તશાસ્ત્રથી અગ્રણ્ય પહેલી દૃષ્ટિએ જૈનેત્વ અને ખીજી દૃષ્ટિએ આર્યેતર માનવો તેઈએ વૈયાકરણ દૃષ્ટિએ શબ્દાર્થની અહીં જરૂર નથી

[૨]

નિમિત્તશાસ્ત્રના માટે અગ્રણ્ય-નિમિત્ત એમ કહેવાની જુના વખતથી પરિપાટી છે નિમિત્તશાસ્ત્રના મુખ્ય આઠ અંગ છે જેમકે —

અન્નં સ્વપ્નઃ સ્વરથૈવ મૌમ વ્યજ્જનલક્ષણે ।

જપાતમન્તરિક્ષ ચ નિમિત્ત સ્મૃતમપ્રધા ॥

—દ સ. દ. અ. શ્લો. ૫

અર્થાત્-(૧) અગવિદ્યા (૨) સ્વપ્નશાસ્ત્ર (૩) સ્વપ્નશાસ્ત્ર (૪) ભૌમશાસ્ત્ર (૫) વ્યજન (૬) લક્ષણ (૭) ઉત્પાત (૮) અતરિક્ષ એ પ્રમાણે નિમિત્તશાસ્ત્ર આઠ પ્રકારનું છે આ આઠ અંગોનો આછો પરિચય ઉપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજયજીગણિએ હસ્તગત જીવનના ભાષ્યમાં આપ્યો છે શરૂઆતમાં જ તેમણે આ પ્રશ્નની ચર્ચા કરી છે તેઓ કહે છે કે જેની અદર અગસ્કરણ ઉપરથી શુભાશુભ કહેવાનું હોય, માણસોની ચેષ્ટા, દૃષ્ટિ, અવાજ, વાતચીત, પદ્ધીપતન, અવયવસ્પર્શ ઇત્યાદિ ઉપરથી શુભાશુભ કહેવાતું હોય તેનું નામ અગવિદ્યા. જેમાં જાત્રત સુસાદિ અવગ્યાઓના મન્કગ્વશાત્ આત્મા અને મનને જે વિકાર થાય છે, વિકટ્થ થાય છે, અને તે વિકારના-વિકટ્થના કારણભૂત

બાહ્ય ઇન્દ્રિયોનો હોસ થાય છે. (બાહ્ય ઇન્દ્રિયો ઉંઘી જાય છે, નિષ્ક્રિય થાય છે)
ત્યારે મનની ગતિ-વિધિ વધી જવાથી મનનો કંઈક વિકાસ થવાથી જે કંઈ તે જુએ
છે, તે ભૂત-ભાવિ અને લવિષ્ય-વસ્તુના વિજ્ઞાનમાં હેતુ બને છે, આનું નામ સ્વપ્ન
છે. અને તે સંબંધી શાસ્ત્ર તે સ્વપ્નશાસ્ત્ર. જેમાં પ્રાણીઓના અવાજ, ચેષ્ટા ઇત્યાદિ
દ્વારા, અર્થાત્-શકુન દ્વારા, અને શબ્દોચ્ચારના અક્ષરોની બાલ, કુમાર, યુવા, વૃદ્ધ,
મૃત્યુ ઇત્યાદિ પરિભાષા મુજબ લવિષ્યજ્ઞાન હોય અથવા નાસિકામાંથી નીકળતા
સ્વાસોસ્વાસની ગતિ ઉપરથી લવિષ્યકથન હોય, અને તે સંબંધી જે શાસ્ત્ર હોય તેનું
નામ સ્વરશાસ્ત્ર. પૃથ્વીપરીક્ષા કરી તે ઉપરથી પૃથ્વીની અંદર રહેલાં જલ, રત્ન
ઇત્યાદિનું જ્ઞાન કરવું, અથવા ભૂમિકંપ ઇત્યાદિ દ્વારા દેશના શુભાશુભ સંબંધી કથન
કરવું કે ભૂમિ શોધન કરી ઉપર ઘર નગરની રચના કરવી, અને તે સંબંધી અમુક
લક્ષણો ઉપરથી તે ઘર યા નગરમાં રહેનારના ભૂત-વર્તમાન અને લવિષ્યકથન કરવાનું
શાસ્ત્ર તે ભૌમશાસ્ત્ર છે. શરીર ઉપરના મસા, તલ, લાંચન ઇત્યાદિ દ્વારા શુભાશુભ
કથન કરવાની વિદ્યા તે વ્યંજનશાસ્ત્ર. હાથ કે પગની રેખાઓ દ્વારા, શરીરની
ઉંચાઈ નીચાઈ, અવયવોની રચના ઇત્યાદિ ઉપરથી શુભાશુભ કથનની વિદ્યા તે
લક્ષણવિદ્યા. ભૂમિકંપ, રજેવૃષ્ટિ, દિંગ્લાહ ઇત્યાદિ પૃથ્વી ઉપર તેમજ આકાશમાં
અકસ્માત બનતા બનાવો કે જે ઉત્પાત જેવા લાગે છે, તેઓ ઉપરથી લવિષ્યકથન
કરવું તે ઉત્પાતશાસ્ત્ર. અને આકાશમાં ફરતા ગ્રહોની ચાલ, ઉદય-અસ્ત, ગ્રહણ
ઇત્યાદિ દ્વારા લવિષ્યકથનની વિદ્યા તે અંતરીક્ષવિદ્યા છે. અને આ પ્રમાણે આ
આઠ પ્રકારનાં નિમિત્તો-કારણોને લઈને એક શાસ્ત્ર બન્યું, તેને નિમિત્તશાસ્ત્ર
કહેવામાં આવે છે.

આગળ જતાં તેઓ કહે છે કે-આ આઠ નિમિત્તશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી દરેક વસ્તુનું
જ્ઞાન થાય છે. પરંતુ વર્તમાનમાં (તેઓના કાળમાં) કાલની ગતિથી પહેલાં સાત
નિમિત્તોનો હોસ થઈ ગયો છે, જ્યારે આઠમું અંગ વિસ્તાર પૂર્વક મળે છે. અહીં
મારે તેમના શબ્દોમાં થોડો વધારો કરીને કહેવું પડે છે, કે મારા કાળમાં તે આઠમા
અંગની પણ અમુક ઉપશાખાઓ જ વિસ્તૃત મળે છે, બાકીની હોસ પામી છે. જ્યારે
પહેલી સાત શાખાઓની તો વાત જ શી ? હમણાં હમણાં લક્ષણવિદ્યા ઉપર કંઈક
નવીનતા આવતી જાય છે. બાકી તો બધી જ શાખાઓ સુકાઈ ગઈ છે. નિમિત્તશાસ્ત્ર
રૂપ આ મહાનવૃક્ષ ભૂતના વાસવાળું મંનાયું છે, વહેમનું ઘર ગણાય છે,
અને બધાની તે તરફની ઉપેક્ષા વધતી જાય છે.

શ્રીમેધવિજયજીગણિ પોતાના કાળમાં આ ગાંધીની જ્ઞાન પામેલી ગાળાઓ કયા કયા ઇતન્તત મળી આવે છે, તેનો પોતાના ભાષ્યમાં સાચે ઉલ્લેખ કરે છે અને તે વાચતા એમ લાગે છે, કે બધા જ ગાંધીઓ આ ગાંધીની ગ્રાહકતા સ્વીકારી ચૂક્યા છે તેઓ કહે છે કે સમવાયાગસૂત્રની વૃત્તિમાં કહેવામાં આવ્યું છે, કે આ ગવિદ્યા ઉપર એક લાખ અનુષ્ટુપ્ પ્રમાણ સૂત્ર છે બીજીમ કોઈક શ્લોક પ્રમાણ સૂત્રો ઉપર વાર્તિક હોય, અને બીજા નિમિત્તો ઉપર અપરિમિત શ્લોકપ્રમાણ સૂત્રો તથા વાર્તિકો હતા, પરંતુ મારા મનમાં આ ગવિદ્યા ઉપર નારદીય આ ગવિદ્યાનો નાનકડો અથ મળે છે તે મિવાય ડોઈ ખાત્ર અથ મળતો નથી બીજા ગાંધીના આધારે આ ગવિદ્યામાં તિથિયક, વારચક, પક્ષચક, ચયનચક, માસચક, નક્ષત્રચક, ગણિચક, વર્ષચક ઇત્યાદિ વિષયો હતા, અને આ બધા ઉપરથી સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી વિચાર કરી નાટ જન્માધ્યાય, ઇત્યાદિ દ્વેષ પ્રકારની પૃષ્ઠાનો વિચાર થઈ શકે છે દરેક નિમિત્તોમાં આ ગવિદ્યા મર્વ થઈ છે

અદ્ભવિત્યા નિમિત્તાનામણાનામપિ ગીયતે ।

મુલ્યા શુમાશુમજ્ઞાને નારદર્પિનિવેદિતા ॥-દ. સ. દ. અ શ્લોક ૪

આ ગવિદ્યા છુટી હવાઈ ન્યા ન્યા વેગઈ છે, તેનો ઉલ્લેખ કરતા તેઓ કામગાંધી, વિવેકવિજ્ઞાન, બૃહન્નજાતકની ટીકા, વાગ્ભટગારીર ઇત્યાદિની ગણના કરે છે

સ્વમગાંધી માટે ભગવતીસૂત્ર, વિવેકવિજ્ઞાન, ઇત્યાદિ તથા સ્વમાધ્યાયનો ઉલ્લેખ કરે છે

સ્વરગાંધી માટે ગાકુતગાંધીનો મુખ્ય અથ વસ તરાજ ગાકુત, બાલાદિસ્વર ઉપર ગ્યાએલ નરપતિજયચર્યા, પ્રશ્નોચ્ચાન્ના અક્ષરો ઉપરથી શુભાશુભનું જ્ઞાન કાવતાર અથ સૂક્ષ્મભણિશાસ્ત્ર એમ ત્રણ અથનો ઉલ્લેખ કરે છે

ભોમ માટે સમવાયાગવૃત્તિ, સ્થાનાગસૂત્ર વૃત્તિ જણાવે છે

વ્યજન માટે ડોઈ ખાત્ર અથનો નામનિર્દેશ નથી

લક્ષણને માટે સામુદ્રિકગાંધીનો ઉલ્લેખ કરે છે

ઉત્પાત માટે પણ સ્થાનાગવૃત્તિ જણાવે છે, અને છેવટે જતા વિસ્તૃત મળતા અતરીક માટે ડોઈ ખાત્ર અથનો ઉલ્લેખ કરતા નથી

આ પ્રમાણે જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાં છુટકે છુટકે નિમિત્તશાસ્ત્રનાં અંગો મળી આવે છે, તેવો ઉલ્લેખ કરી અંગવિદ્યાને સર્વમાં મુખ્ય જણાવે છે, તેમજ પોતાના ગ્રંથ અંગવિદ્યાની જ એક ઉપશાખા છે તેમ જણાવે છે.

[૩]

હવે આપણે આ વિષય સંબંધી વિચાર કરીએ, અને તે ઉપરથી એ નિર્ણય ઉપર આવીશું કે આ બધામાં સર્વોત્તમ શું છે? અને ચિરંજીવી શું છે? શ્રી મેઘવિજયજીએ લીધેલા કેમ મુજબ જ આપણે વિચારીશું.

શ્રી મેઘવિજયજી ઉપાધ્યાય જેને અંગવિદ્યા કહે છે. તે વિદ્યાનો હાલમાં પ્રચલિત નથી. શ્રી ઉપાધ્યાયજીના વળતમાં જ તેનો હાસ થઈ ગયો હતો. એમ તેમના વાક્યો ઉપરથી જાણવા મળે છે. તેમણે જે નારદકૃત અંગવિદ્યા નામના ગ્રંથનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે ક્રિસ્ત ૧૪ શ્લોકનું એક પ્રકરણ છે. મૂળ નારદકૃત એવડો ગ્રંથ હશે કે કેમ તે સમજાતું નથી. ઉપાધ્યાયજીએ અંગવિદ્યાના સંબંધી નો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તેમાં એક મહત્વની વસ્તુ રહી ગઈ છે. આચાર્ય વરાહમિહિરે કૃત બૃહત્સંહિતામાં અંગવિદ્યાનો એક આગો અધ્યાય છે. જે કે સંહિતાગ્રંથ એટલે જ ઉપરોક્ત આઠ અંગના સંગ્રહરૂપ બને છે. પરિભાષા પણ તેવી જ છે. છતાં સ્વરોદય પૈકી શાકુનશાસ્ત્ર સિવાય બીજો ઉલ્લેખ વારાહની સંહિતામાં મળતો નથી. આજે પ્રાચીન સંહિતા ગ્રંથોમાં વારાહીસંહિતા સર્વોત્તમ છે. વરાહમિહિરે પોતાના કાળમાં જેટલું મળ્યું, તે બધા ઉપર પોતાની પ્રતિભાને અજમાવી છે, અને આજે બધા જ વરાહના અનુયાયી હોય તેવું જ બની ગયું છે.

નારદની અંગવિદ્યા કરતાં વારાહીનો અધ્યાય મોટો છે. તેના ૪૪ શ્લોક છે. તે કહે છે કે:—

दैवज्ञेन शुभाशुभं दिगुदितस्थानाहतानीक्षता

वाच्यं. प्रष्टुर्निजापराङ्गघटनां चालोक्य कालं धिया ।

सर्वज्ञो हि चराचरात्मकतयासौ सर्वदर्शो विभु—

श्रेष्ठान्याहतिभिः शुभाशुभफलं सन्दर्शयत्यर्थिनाम् ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—દૈવજ્ઞ પ્રશ્ન કરનારની દિશા, આગમનસ્થાન, તેની લાવેલી ચીજો, દષ્ટિ તેમજ અંગસ્પર્શ ઇત્યાદિ જોઈ, તેમજ પોતાના અથવા બીજા ત્યાં હાજર રહેલા

કોઈ પણ માણસના અગની આકર્ષિત (હેતુ રહિત થયેલી કેવલ કુદરતી) ઘટનાને જોઈ બુદ્ધિ પૂર્વક વિચાર કરી કહી શકે આથી દેવસ જ્ઞાસુને એટલા અને ઉચ્ચા રૂપી સ્વાભાવિક ક્રિયાઓ દ્વારા શુભાશુભક્રમ જાણી અસાધ્યનું જ્ઞાન કરનાર બની સર્વદર્શી પરમાત્મા જેવો સર્વજ્ઞ બને છે

ઉપસહાર કરતા વરાહ કહે છે કે —

इति निगदितमेतद्वात्रसस्पर्शलक्ष्म

प्रकटमभिमतस्यै वीक्ष्य शास्त्राणि सम्यक् ।

विपुलमतिरुदारो वेत्ति यः सर्वमेत—

न्नरपतिजनतामिः पूज्यतेऽसौ सदैव ॥

અવયવના સ્પર્શ રૂપી લક્ષણ ઉપરથી ઇચ્છિત વસ્તુના ભવિષ્ય માટે સ્પષ્ટ એવું આ શાસ્ત્ર (અગવિદ્યા) મે અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રો જોઈ કહ્યું છે જે ઉદાર મનવાળો દેવસ આ વિનુતશાસ્ત્રને સપૂર્ણ ગ્રીતે જાણે છે, તે મહિવ રાજા અને જનતા વડે પૂજાય છે

વરાહમિહિરના આ પ્રકરણના આરભ અને ઉપસહાર ઉપરથી આપણે એટલું સ્પષ્ટ સમજી શકીએ છીએ કે અગસ્પર્શ અને એટલા ઇત્યાદિ દ્વારા શુભાશુભનો નિર્ણય કરનાર શાસ્ત્ર તેજ અગવિદ્યા છે વરાહે પણ તેને અગવિદ્યા કહી છે ઉપાધ્યાયે પણ આ જ વિધાને અગવિદ્યા કહી છે

નારદીય અગવિદ્યામા—

अहविद्या प्रवक्ष्यामि नारदेन स्वय कृताम् ।

अहदर्शनमात्रेण ज्ञायते च भुमाभुमम् ॥

અવાત—અધકાર કોઈ એક આચાર્ય કહે છે કે ટેવલ અગ (એટલાના) દર્શન માત્રથી શુભાશુભનું જ્ઞાન થાય (છે) તેટલા માટે નારદે એલી અગવિદ્યાને હું કહું છું સામાન્યતઃ અગવિદ્યાથી ઉપરોક્ત નિર્દેશની માફક ટેવલ સ્પર્શ માત્રથી શુભાશુભ જ્ઞાનના સિદ્ધાન્તો છે જેમકે વાગ્મટશારોરના પંચાધ્યાયમા કહ્યું છે, કે —

दूतमभ्यागत दृष्ट्वा नातुर त समुपाचरेत् ।

स्पृशन्तं नाभिनासास्यकेशरोमनरवट्टिजान् ।

गुणपृष्ठस्तनप्रीवा जवरानामिकाङ्गुलीम् ॥

અર્થાત્—જ્યારે વૈદ્યને બોલાવવા માણસ (દત્ત) આવે, ત્યારે જો તે માણસ પોતાના નાભિ, નાક, મુખ, કેશ, રૂંવાટાં, નખ, હાંત, ગુદાંગ, પીઠ કે સ્તન, ગ્રીવા, જઠર કે અનામિકા આંગળીનો સ્પર્શ કરતો કરતો આવવાનું કહે તો વૈદ્ય રોગીને તપાસવા ન જવું, કારણ રોગ મટવાનો નથી.

પરંતુ—

इच्छामि प्रष्टुं भण, पश्यत्वार्यः समादिशेत्युक्ते ।

संयोगकुटुम्बोत्था लाभैश्वर्योद्भूता चिन्ता ॥

અર્થાત્—દૈવજ્ઞની પાસે આવી કોઈ માણસ કહે કે “હું પૂછવાની ઇચ્છા રાખું છું, આપ કહો,” ‘જુઓ મારે કંઈક કહેવું છે.’ અથવા ‘જતાવો મારે કંઈક પૂછવું છે’ આવી રીતે જેમાં પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત ન કરતાં કંઈક ઇચ્છા છે, માટે પૂછું છું એવો પ્રશ્ન કર્તાનો ભાવ હોય ત્યાં સંયોગથી ઉત્પન્ન થએલી, કે કુટુંબ સંબંધી, કે લાભ અથવા શૈશ્વર્ય સંબંધી ચિંતાનો પ્રશ્ન છે એમ જાણવું.

निर्दिशेति गदिते जयाध्वगा प्रत्यवेक्ष्य मम चिन्तितं वद ।

आशु सर्व जनमध्यगं त्वया दृश्यतामिति बन्धुचौरजा ॥

‘આપ વિચાર કરીને જતાવો’ એવો પ્રશ્ન હોય તો મુસાફરી કે વિજયની ઇચ્છા પ્રશ્ન કરનારને છે, એમ જાણવું. પરંતુ જો કોઈ એકદમ આવી બધાની વચ્ચે જ કહી દે કે ‘જરા જલદી જોઈ દો’ એમ પ્રશ્ન કર્તા કહે તો તેને ભાઈ અથવા ચોર સંબંધી પ્રીતર છે, એમ કહેવું.

આ રીતે પ્રશ્ન કરનારના ઉચ્ચાર ઉપરથી પણ શુભાશુભ જ્ઞાનનો અંગવિદ્યામાં અંતર્ભાવ છે.

અંગવિદ્યાના વિષયનું આમ આપણને જ્ઞાન થાય છે. હવે આપણે વિચાર કરીએ કે અંગવિદ્યાનો વિશેષ પ્રચાર અને વિસ્તૃત રૂપ કેવું હોવું જોઈએ.

આ જાને જાણતો ઉપર વિચાર કરતાં આ વિદ્યાનો વિશેષ પ્રચાર ન થઈ શકે. કારણ જ્યોતિષી પ્રત્યેક ક્ષણે બીજા કોઈ પણ સાધન વગર માત્ર દૃષ્ટિથી આનુબાનુ નજર નાખીને જ, અથવા અવાજ શ્રવણ માત્રથી જ લવિષ્ય કથન કરે, અને દર વખત તેમાં સફળ થાય તેવું ન બને. જેઓ આ વિષયને સાધ્ય કરી શકે તેઓ યોગી ગણાય. કારણ કેવલ વિચાર અને દૃષ્ટિ એ બે જ સાધનોની જરૂર છે. સાધ્ય

ધાય તો મર્યોત્તમ છે અન્યથા તદ્દન નકામી છે આવા જ્યોતિષીની પરીક્ષા જલદી થઈ શકે અને તેને મૂર્ખ પણુ બનાવી શકાય જ્યાં તેની મશકટી કાઢી હોય ત્યારે તેની પાસે જઈ હેતુ પૂર્વક ગમે તેમ ચેષ્ટા દે ઉચ્ચાગ કાગમા આવે, તો તે ઉપરથી જ્યોતિષીએ કંઈક ક્લ નિષ્ફળ થાય આ વિદ્યા તો કેવળ નૈમર્ગિક ભાવો ઉપર જ આધાર ગમે છે જ્યાં કૃત્રિમતા છે, ત્યાં તે વ્યર્થ બને છે આ મુખ્ય કાગણુથી જ આ વિદ્યાનો લોપ થતો ગયો હશે, એમ અનુમાન ધાય છે

જો કે ડોઈ કાળમા આનો વિશેષ પ્રયાગ હશે જ વાગ્લટ કે જે એક વૈદ્યકે શાસ્ત્રનો આધારબૂત ગ્રંથ છે, તેમા દૂતની ચેષ્ટા ઉપરથી ગાળીની ગ્થિતિ ઉપર વિચાર કરી કેમ હાથમા લેવો કે ન લેવો તેનો વંત્ર નિર્ણય કરે તેમ ઉલ્લેખ છે આમ આ વિદ્યાનો હંડોઈ માણસ પોતાના કાર્યની મિદ્યસિદ્ધિમા ઉપયોગ કરતો હશે નૈમર્ગિક ગીતે અત્યાગે પણ ઘણા પોતાને કાવાના દામમા મદત્પ-વિકલ્પ કરી શકે કે ન કરે તેનો નિર્ણય કરે છે ઘણા પોતાના નિર્ણય મુજબ દાર્થની સફળતા નિષ્ફળતાને મેળવે છે જ્યાં ઘણાને પોતાના નિર્ણયથી વિરુદ્ધ અનુભવ થાય છે, છતાં મદત્પ-વિકલ્પ એ મનના ધર્મો હોઈ તે ધાય છે, અને નિશ્ચય એ વિચારતું પરિણામ હોઈ જેવી વિચારકની શ્રેષ્ઠતા તે મુજબ તેની પૂર્ણતા એ મુજબ બને છે નિશ્ચય ઉપર આવવાને ડોઈ જાદા સાધન નથી હોતું પ્રાચીનકાળમા આ ગવિદ્યાનો નિશ્ચયના સાધન તરીકે ઉપયોગ થતો હશે પણ ઉપર જેમ બતાવ્યું તેમ કેવળ આભાવિત ચેષ્ટા ઉપર જ તેનો આધાર હોઈ તેનો હાસ થઈ ગયો છે

છતાં બુદ્ધિશાળી પુરુષો દરેક વસ્તુને મિદાન્તગદ્ધ કરે છે, અને તેને વિદ્યાનું રૂપ આપે છે તેમ આ શાસ્ત્રને પણ વિદ્યાનું રૂપ અપાયું છે તિથિચક્ર, વાગ્યક્ર ઇત્યાદિ વર્ણચક્ર પર્યંતના કમ ગોઠવી કેડ નષ્ટ નતતક મુધો આ વસ્તુનો ઉપયોગ કર્યો છે

આમાન્યત જ્યોતિષીએ દરેક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો જોઈએ, એમ એક જાણિશ માન્યતા છે, અને તે મુજબ ગર્ભિણી પ્રત્ર, વર્ષાજ્ઞાન તથા નષ્ટભતક, જેવા વિષયોમા પણ આ ગવિદ્યાનો ઉપયોગ કરેલો છે આવડું મોટું તેવું વિસ્તૃત રૂપ છે અર્થાત્ આ વિદ્યા પણ નિમિત્તના ઇતગગોની માફક પરિપૂર્ણ છે, એમ કહેવામા વાધો નથી

હાલમા તો આ વિદ્યા ઉપર આધારબૂત ગ્રંથ ડોઈ નથી વરાહમિહિરના બૃહત્સહિતાના અંયાય વગર બીજું કશું ઉપલબ્ધ નથી હસ્તસે હવનને ગ્રંથકારે આ ગવિદ્યાનું જ પુસ્તક ગણાવ્યું છે અને વર્ણનાન્ સ્પર્શનાન્ અર્થાત્ દર્શનથી તેમજ

સ્પર્શથી શુભાશુભ કથન કરેલું છે. જેટલું આખા અંગ ઉપર વિચારાતું તેટલું બધું જ કેવલ હાથ ઉપરથી વિચારેલું છે, તે વિશેષતા છે. બાકી આ અંથના પહેલા અને બીજા વિમર્શથી અંગવિદ્યાનું જ જ્ઞાન થાય છે.

[૪]

સ્વપ્નશાસ્ત્ર એ શબ્દ સાંભળતાં જ કેટલાકને સુગ ચઢે તેમ છે. સ્વપ્ન આવતું એ સ્વભાવ છે. અને હજારો સ્વપ્ન આવે છે, જ્યારે તેના ક્ષણ સ્વરૂપ કશું જ થતું નથી, એમ ઘણાને અનુભવ છે. એટલે સ્વપ્ન ઉપરનું શાસ્ત્ર હોઈ શકે જ નહિ. જો કોઈ સાધારણ બુદ્ધિવાળા માણસને પૂછો તો તે પણ કહી શકે કે ખુબ ખાધું હોય, અથવા મનમાં વિચાર કરતાં કરતાં સુઈ ગયા હોઈ એ તો સ્વપ્ન આવે, અને જો તેમ બાહ્ય કારણોથી સ્વપ્નોની ઉત્પત્તિ છે, તો તે શુભાશુભ ક્ષણનાં નિદર્શક કેવી રીતે બને ?

પરંતુ વાસ્તવિકમાં તેમ નથી. જેને સ્વપ્નશાસ્ત્ર કહેવામાં આવે છે, તે જોતાં તો માલુમ પડે છે કે આ શાસ્ત્રના રચયિતાઓએ ઘણા લાંબા વિચાર કર્યો છે. તેઓએ વૈદ્યકશાસ્ત્રના નિયમો અનુસાર પ્રકૃતિના લેહથી કયો માણસ કેવાં સ્વપ્ન સ્વાભાવિક રીતે જુએ છે, તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ત્યાર બાદ ઇષ્ટકાર્યની ચિંતા મટાડવા માટે અમુક માંત્રિકવિધિ કરી ત્યાર બાદ સ્વપ્નની ઇચ્છા રાખી છે. અને તે ઉપરથી શુભાશુભનો વિચાર કરેલો છે. આ બધું જોતાં તો તે વૈજ્ઞાનિકપદ્ધતિ માલુમ પડે છે. અમુક માંત્રિકવિધિ એટલે મનને સંસ્કૃત કરવું, એમ અર્થ છે. જેઓ માનસશાસ્ત્રમાં માનનાર છે. અથવા માનસશાસ્ત્રના નિષ્ણાતો છે, તેમના મત મુજબ સંસ્કારિત મન એટલું બધું બળવાન બને છે કે તે જડ વસ્તુઓનું પણ લેહન કરી તદંતર્ગત વસ્તુનું જ્ઞાન કરે છે. જો તેમ છે, તો જરૂર સંસ્કારિત મન લાવિના લેહનું જ્ઞાન કરાવી શકે છે. સ્વપ્નશાસ્ત્રનો આધાર આ સિદ્ધાન્ત ઉપર છે. બાહ્ય ઇન્દ્રિયોનો સંકેત થતાં મનનો વિકાસ થવાથી તે ભૂત, વર્તમાન તથા લવિષ્યવસ્તુના જ્ઞાનનું કારણ બને છે એવી જ મેઘવિજયજી મહારાજે વ્યાખ્યા કરી છે, તે એકદમ સંગત છે. વૈજ્ઞાનિક છે. અને સ્વપ્નશાસ્ત્રના રચયિતાઓએ આ વસ્તુનો ઉંડો ખ્યાલ રાખેલો છે. તેઓ કહે છે કે:—

સ્વપ્નં ચતુર્વિધં પ્રોક્તં દૈવિકં કાર્યસૂચકમ્ ।

દ્વિતીયં તુ શુભસ્વપ્નં તૃતીયમશુભં તથા ॥

मिश्रे तुरीयमाख्यातं मुनिपुंगवकोटिमिः ।
 यस्य चित्तं स्थिरीभूतं समधातुश्च यो नरः
 तत्प्राथित्यं च बहुशः स्वप्ने कार्यं प्रदृश्यते ॥
 स्वप्नमदा नव भुवि भावाः पुसां भवन्ति हि ।
 श्रुतं तथानुभूतं च दृष्टं तत्सदृशं तथा ॥
 चिन्ता च प्रकृतिश्चैव विकृतिश्च तथा भवेत् ।
 देवाः पुण्यानि पापानीत्येव हि जगति तछे ॥
 तन्मध्य आद्यपट्टकं तु शिखरं वाणिमज्ज्यम् ।
 अन्त्यं त्रिकं तथा नृणामचिरात्फळदर्शकम् ॥

x

x

x

रतेर्दासाश्च शोकाच्च भयान्मृगपुरीषयोः ॥
 प्रणष्टं वस्तुचिन्तातो जातः स्वप्नो दृष्टा भवेत् ॥

x

x

x

कफाण्डुतशरीरस्तु पश्येद्बहुजलाशयान् ।
 नद्यः प्रभूतसलिला नलिनानि सरासि च ॥
 स्फटिकै रचितं सौधं तथा श्वेतं च गह्वरम् ।
 तारागणं च चन्द्रं च तोयदानां च मण्डलम् ॥
 रसाश्च मधुरान्दिव्यान्फलानि विविधानि च ।
 आज्यं यज्ञोपकरणं यज्ञमण्डपमुत्तमम् ॥
 भुमालङ्कारशालिन्यः पृथुलस्तनमण्डलाः ।
 सुलोचनाः पीनसक्थिः परिशोभितमध्यमाः ॥
 श्वेतवस्त्रैः श्वेतमाल्यैर्विकासन्त्यश्च योषितः ।
 पित्तप्रकृतिको यश्च सोऽग्निमिद्धं प्रपश्यति ॥
 विप्लुतायाश्च तेजस्तथा पीता वसुन्धराम् ।
 निशितानि च शस्त्राणि दिशो दावानलार्दिताः ॥

फुल्लास्त्वशोकतरवो गांगेयं चापि निर्मलम् ।
 किं च प्ररूढकोपः संघातपातादिकाः क्रियाः ॥
 करोत्यात्मैति वै पश्येज्जलं चापि पिवेद्बहू ।
 वातप्रकृतिको यश्च स पश्येत्तुङ्गरोहणम् ॥
 तुङ्गद्रुमांश्च विविधान् पवनेन प्रकम्पिताम् ।
 वेगगामि तुरंगांश्च पक्षिभिर्गमनं स्वयम् ॥
 उच्चसौधान्विवादं च कलहं च तथात्मनः ।
 आरोहणं च उडयनमिति प्रकृतितो वदेत् ॥

×

×

×

देवानां च गुरुणां च स्मृतिर्दुःस्वप्ननाशिनी ।
 तस्माद्रात्रौ स्वापकाले विष्णुं कृष्णं रमापतिम् ॥
 अगस्तिं माधवं चैव मुचुकुन्दं महामुनिम् ।
 कपिलं चास्तिकमुनिं स्मृत्वा स्वस्थः सुधीर्जनः ॥
 शयीत तेन दुःस्वप्नं न कदाचित्प्रपश्यति ॥

×

×

×

स्नानदानादिकं कृत्वा स्मृत्वा हरिपदाम्बुजम् ।
 शयीतकुश शय्यायां प्रार्थयेद्दृष्टमध्वजम् ॥
 भगवन्-देवदेवेश शूलभृद्दृष्टमध्वज ।
 इष्टानिष्टे समाचक्ष्व मम सुप्तस्य शाश्वत ॥
 स्वप्ने कथय मे तथ्यं सर्वं कार्येष्वशेषतः ।
 क्रियासिद्धिं विधास्यामि त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥

×

×

×

स्वप्नमिष्टं च दृष्ट्वा यः पुनः स्वपिति मानवः ।
 तदुत्पन्नं शुभफलं स नाप्नोतीति निश्चितम् ॥
 अतो दृष्ट्वा शुभस्वप्नं सुधिया मानवेन वै ।
 सूर्यस्तंस्तपनैर्नयावशिष्टा रजनी पुनः ॥

દેવાનાં ચ ગુરુણાં ચ પૂજનાનિ વિધાય સઃ ।
 શમ્ભોર્નમસ્ક્રિયાં કુર્યાત્પાર્થયેચ શુભ મતિ ॥
 તતસ્તુ સ્યવિરાગ્રે વૈ કથયેત્સ્વપ્નમુત્તમમ્ ।
 દૃષ્ટ્વા પૂર્વમનિદ્રં તુ પથ્યાચ શુભમેવ ચેત્ ॥
 યઃ પश्यેત્સ પુમાસ્તસ્માન્દુભસ્વપ્નફલ લભેત્ ।
 અનિદ્ર પ્રથમ દૃષ્ટ્વા તત્પથ્યાત્સ સ્વપેત્પુમાન્ ॥
 રાત્રૌ વા કથયેદન્ય તતો નાપ્નોતિ તત્ફલમ્ ।
 અથવા પ્રાતરુત્થાય નમસ્કૃત્ય મહેશ્વરમ્ ॥
 તુલસ્યા અગ્રતઃ પ્રોચ્ય પ્રાપ્નુયાન્નદિ તત્ફલમ્ ॥

x

x

x

યાનિ કૃત્યાનિ ભાવિનિ જ્ઞાનગમ્યાનિ તાનિ તુ ।
 આત્મજ્ઞાનાપ્તયે તસ્માદ્ગતિતન્ય નરોત્તમૈઃ ॥
 કર્મભિર્દેવસેવામિઃ કામાદ્યરિગણક્ષયાત્ ।
 ચિકીર્ષુદેવતોપાસ્તિમાદૌ ભાવિ વિચિન્તયેત્ ॥

—સ્વપ્નકમલાકરે

અર્થાત્—સ્વપ્ન ચાર પ્રકારના છે પહેલા પ્રકારનું સ્વપ્ન દૈવિક એટલે દેવતાની પ્રેરણાથી થનાર સ્વપ્ન છે જે કાર્યનું સૂચન કરે છે બીજા પ્રકારનું સ્વપ્ન ડોર્ષ શુભ વસ્તુનું સ્વપ્ન આવે તે છે ત્રીજા પ્રકારમા અશુભ સ્વપ્ન છે અને ચોથા તરીકે શુભાશુભ મિશ્ર સ્વપ્ન છે

જેનું ચિત્ત સ્થિર હોય, અર્થાત્ જે મનુષ્ય શાન્ત પ્રકૃતિનો અને ધીર હોય સમઘાત પ્રકૃતિનો હોય તેવા માણસને દેવતાની પ્રાર્થના કરવાથી પોતાના કાર્યનું પ્રાપ્તિનિદ્ર સ્વપ્નમા માહુમ પડે છે

સ્વપ્ન આવવાના નવ કારણો હોય છે ડોર્ષ હકીકત સાલગી હોય, અનુભવી હોય, ભેઈ હોય અથવા ભેવા જેવું વર્ષ ગયું હોય, ડોર્ષ વાતની ચિંતા હોય પ્રકૃતિ વધી ગઈ હોય કે પ્રકૃતિમા વિકાર થયો હોય એ છ કારણોથી મનુષ્યને સ્વપ્ન આવે છે અથવા દેવતાના કારણે કે પુણ્ય અથવા પાપના કારણે સ્વપ્ન આવે છે આમાંથી

પહિલા છતું ફળ શુભ અથવા અશુભ થઈ શકે છે. ત્યારે પાછલા ત્રણતું જલદીથી ફળ મળે છે.

x

x

x

મેથુન કરવાના કારણે, કોઈની સાથે હાન્યવિનોદ કર્યો હોય તે કારણથી, ગ્રાહથી, કે પછી ભય, મળમૂતનો રોધ, ખોવાએલી વસ્તુની ચિંતા ઇત્યાદિ કારણોને કાર્મ આવેલું સ્વપ્ન વૃથા થાય છે.

x

x

x

જ્યોત્સનાની કદ પ્રકૃતિ હોય છે, તેઓને પ્રકૃતિ વધવાથી કે વિકાર થવાથી સ્વપ્ન આવે ત્યારે તેઓ સ્વપ્નમાં મોટાં મોટાં જલાશય, પાણીથી છલકાર્મ જતી નદીઓ, કમળો, સૂર્યાવરો, સ્ફટિકના મહેલ, ધોળી શુદ્ધઓ, તારા, ચંદ્ર, મેઘ (વાદળાં) મીઠા રસ (દૂધ, મધ, શેરડી ઇત્યાદિ) ઉમઠા પ્રકારનાં ફળ, ઘી, ચણનાં સાધનો, ચણમંડપ, શુંગર કરેલી મોટા મોટા સ્નાન અને વિશાળ આંખો, વિશાળ નિર્ગળપ્રદેશ તથા સુદૃઢકટિવાળી સ્વેતવસ્ત્રથી અને સ્વેતમાળાઓથી શ્રાવણી સ્ત્રીઓ જુએ છે.

જે પિત્તપ્રકૃતિનો હોય છે, તે સળગતા અગ્નિને જુએ છે. અમકની વિનળીનાં તેજ, પીળી જમીન, ધારવાળાં શસ્ત્ર, સળગતી દિશાઓ, ખીસેલાં અગ્રોક વૃક્ષો તથા શુદ્ધ ગંગાજળ, ખુબ ક્રોધ, તથા પોતાને મારફાડ કરતો ઇત્યાદિ જુએ છે. અને ઘણું પાણી પીતો જુએ છે.

જે વાત પ્રકૃતિવાળો હોય છે, તે ઉંચા પ્રદેશમાં ચઢે છે. વિવિધ પ્રકારનાં ઉંચાં ઉંચાં અને પવનથી હાલતાં વૃક્ષ, કોડના ઘોરા, અને ઉડતાં પક્ષીની સવારી. ઉંચા મહેલ, ગ્રંથકા, દક્ષેશ વગેરે જુએ છે. પોતે સવારી કરે છે, ચા ઉડે છે.

આવા પ્રકારનાં સ્વપ્નો પ્રકૃતિના વિકારથી આવે છે. અને તે ઘણા બાળે વૃથા જાય છે.

દેવતાઓ અને શુભનોની સ્મૃતિ (સ્મરણ) દુઃસ્વપ્નોનો નાશ કરનાર છે. તેથી રાત્રે સુત્રી વખતે વિષ્ણુ, કૃષ્ણ, રમાયત્તિ, માધવ ઇત્યાદિ ભગવાનનાં નામોનું સ્મરણ કરવું. અથવા અગ્નિ, સુચુકુંદ, કપિલ અને આન્તિક નામના (જનમેજયના અર્ધ ચક્રને ચોકનાર) સુનિતું સ્મરણ કરવું. તેમજ સ્વસ્થ થઈ શાંતિપૂર્વક ઉઠી જવું, તેથી અરામ સ્વપ્નો નહિ આવે.

x

x

x

જેમને સ્વપ્ન દ્વારા પોતાના ભાવિનો ભેદ ઉઠેલવો હોય તેમણે મનાનાદિક ક્રિયાથી શુદ્ધ થઈ, દાન ઇત્યાદિ પુણ્યજનક ક્રિયાઓ કરવી, તેમજ લગવાનનું મંગલુ કરી દર્ભની માદડી ઉપર સૂઈ જવું મૂતી વખતે શક્યની પ્રાર્થના કરવી કે લગવનું દેવદેવેશ, ગૃહધર, વૃષભધ્વજ આપ મને ત્યાં હું ઉઘી જાઉં ત્યારે સ્વપ્નમા મારા કાર્યોનું જે માત્રુ ફળ છે, તે કહો ઇષ્ટાનિષ્ટ જે કંઈ હોય તે કહો હું આપની દુપાથી મને કિયામિદિ ધાય, તેમ કરીશ

x

x

x

આમ પ્રાર્થના કરી મૂઈ જનાર સ્વપ્ન મનનો માધક ગત્રે જે સ્વપ્ન જુએ તે તે સ્વપ્ન તેવા બાદ કરી સૂઈ જાય તો નિષ્કળ જાય છે માટે શુભ સ્વપ્ન જોયા બાદ મનુષ્યે મૂઈની મ્તુતિ ક્રતા રાત્રી વ્યતીત કરવી સવારે ઉઠી દેવતાઓ તથા શુક્રજનોની પૂજા કરી, શક્યને નમસ્કાર કરી શુભ વસ્તુની પ્રાર્થના કરવી અને ત્યારબાદ વડિલોની મન્મુખ પોતાના સ્વપ્નને કહેવું

જે સ્વપ્નમા પહેલા ખગળ અને પાછળથી માત્ર સ્વપ્ન આવ્યું હોય તો ખગળ સ્વપ્નનો નારા વર્ધ શુભનું ફળ મળે છે માટે જે અનિષ્ટ સ્વપ્ન આવ્યું હોય તો ઉઘી જવું અથવા રાત્રેજ ખીજા માણસને કહી દેવું જેથી તે નિષ્ફળ થઈ જાય છે અથવા મવારે ઉઠી શકરને નમન કરી તુલસીની આગળ કહી મલજાવવું જેથી તે સ્વપ્ન નિષ્ફળ થશે

x

x

x

જે કૃત્યો ભવિષ્યમા શિદ્ધ થવાના હોય છે, તેમનો કેવલ જુદિઠારા જ નિર્ણય થઈ શકે તેમ છે, માટે તે કાર્યોનો આત્મજ્ઞાન દ્વારા નિર્ણય કરવા પ્રયત્ન કરવો જ્ઞેપૂજન ઇત્યાદિ કર્મોદ્ધારા, કામકોધાદિ પડરિપુનો જય કરી, દેવતાઓની ઉપામના કરનાર માણસ આ રીતે સ્વપ્નદ્વારા ભાવિ નિર્ણય કરે

સ્વપ્નગ્રાસ્ત્રના આ સાધારણ નિયમો તથા મૂળ સિદ્ધાન્તો છે આ પાયા ઉપર આ શાસ્ત્રની રચના થઈ છે ઉપરોક્ત મદર્ભ વાચનાર સ્વેજે સમજી શકશે, કે સ્વપ્ન આવ્યું, અને તેનું ફળ થઈ ગયું, તેવી બાલિય વાર્તા આ સિદ્ધાન્તથી રચાયેલા શાસ્ત્રમા ઝાચ નથી જેને દેવપૂજન ઇત્યાદિદ્વારા પુણ્યવૃદ્ધિ, પડરિપુના જયદ્વારા આત્મવિશુદ્ધિ અને દેવોપાસનાદ્વારા ઇષ્ટની કૃપા હોય તેવા મહાત્માના ચિંતનની સ્થિતિનો ખ્યાલ કરવાથી સમજાય તેમ છે, કે તેમના સ્વપ્નો વિકારજન્ય ન

હોય, તેમનું ગળવાન સંસ્કૃત મન અને વિશુદ્ધ આત્મા ભૂત-ભાવિ ધર્તમાન ગધાનેજ હસ્તામલકવત્ જોઈ શકે છે. જે તે જુઓ તે સત્યજ હોય છે. આટલી જ સ્વપ્ન-શાસ્ત્રની જડ છે. આજ મૂળતત્ત્વ છે. એટલે સ્વપ્નશાસ્ત્ર એ અધ્યાત્મશાસ્ત્રના વિલાગરૂપ છે. વિશ્વસનીય છે. ખાલી જોમ માત્ર નથી, અથવા અજ્ઞાનમૂલક નથી.

સ્વપ્નશાસ્ત્રમાં પોતાના કાર્યના પરિણામનું જ્ઞાન, આધિદૈવિક, આધિભૌતિક ચિંતાઓનું નિરાકરણ અને છેવટે સ્વપ્નદ્વારા મૃત્યુજ્ઞાન ઇત્યાદિ વિષયો ચર્ચેલા છે. આ શાસ્ત્ર આત્મવિશુદ્ધિદ્વારા ગમ્ય હોઈ તેમાં સામાન્ય માણુસોની ગતિ થઈ શકતી નથી. અને આવી સિદ્ધિવાળાઓ સામાન્ય લાષામાં યોગી યા મહાત્મા ગણાતા હોઈ યા દેવાંશી ગણાતા હોઈ; આ શાસ્ત્રને શાસ્ત્રરૂપે વધુ વિકાસનો અવકાશ ન મળ્યો. જેમ યોગશાસ્ત્રનું થયું, તેમ આનું પણ થયું છે. એમ અનુમાન થાય છે. અને નિમિત્તશાસ્ત્રની આ બીજી શાખાનો હાસ લગભગ થઈ ગયો છે.

[૫]

નિમિત્તશાસ્ત્રની ત્રીજી શાખા સ્વરશાસ્ત્ર છે. સ્વરોદયશાસ્ત્રને સાધારણ રીતે ઘણા માણુસો નામ માત્રથી પણ જાણતા હોય છે. તેને જનસાધારણ સરોદો કહે છે. કોઈ કાળમાં આ વિલાગનો મોટો ફેલાવો થઈ ગયો હશે. સાધારણ માણુસો પણ નાસિકાના શ્વાસોશ્વાસની પરીક્ષા કરવાના ચાળા કરી શુભાશુભ કહેવા મંડી જાય છે. અને આપણામાં તો એક પ્રચલિત શબ્દ જેવુંજ થઈ પડ્યું છે કે એ તો અમારા ઘરનો 'સરોદો'જ છે, કે આમ જ થાય. અર્થાત્ સ્વરોદયદ્વારા પોતામા કાર્યના પરિણામનો વિચાર કરવાની સર્વસાધારણ રૂઢી હોવી જોઈએ, એ દૃઢ છે. મુખ્યત્વે યોગી હોવાનો ડોળ કરનાર, બાવાઓ, સાધુઓ ઇત્યાદિ આ શાસ્ત્રનો આશ્રય લઈ બેઠેલા માણુમ પડે છે. અને જનતાને ઠગી ખાય છે. ઘણાખરા જોશીનો ધંધો કરનારા પણ વાતવાતમાં નાસિકાસ્વર તપાસવા મંડી જાય છે, આ બધું આ શાસ્ત્રની વ્યાપકતાનું રહી ગયેલું ચિહ્ન છે. આજે આ વસ્તુને તેના શાસ્ત્ર તરીકે જાણનાર કોઈકેજ મળી આવશે. વસ્તુતઃ તો આ શાસ્ત્રનાં સ્વરૂપનું પણ તેમને જ્ઞાન નથી હોતું. સ્વરશાસ્ત્ર એ જુદું શાસ્ત્ર છે, જ્યારે નાસિકાસ્વર એ કોઈ જુદી જ વસ્તુ છે. પરંતુ અસલ સ્વરશાસ્ત્રની જગ્યાએ નાસિકાસ્વરે ઘણા વખતથી સ્થાન જમાવી લીધું છે, અને તેની પણ સ્વરશાસ્ત્રમાં જ ગણના થઈ ગઈ છે. આ હકીકત આજની નથી. ઘણા વખતથી છે.

આ શાસ્ત્ર સુખ્યત્વે માધુ મતોમા વધાઈ દેલાઈ ગયું અને તેમને મૂળ સ્વરશાસ્ત્રનું જ્ઞાન ન હોવાથી, તેમજ યોગ પ્રત્યે સ્વાભાવિક પ્રેમભક્તિ હોઈ નામિ કાસ્વરનો ખુબ પ્રચાર થયો વચ્ચેના મતયુગમા (સવન ૧૦૦૦ થી ૧૫૦૦) સુધીમા ઘણા પુરુષોએ આ શાસ્ત્રને અપનાવ્યું અને લગભગ દરેક મતે પોતાની વાણીમા (તેમના પદો ઇત્યાદિ ગ્યનામા) સ્વરશાસ્ત્રને સુથી લીધુ છે આ નાસિકાન્વર ઉપર કેટલાક સમ્પ્રદાય પુસ્તકો મળી આવે છે અને કંબીર ઇત્યાદિ મત પુરુષોની કૃતિઓ પણ મળી આવે છે સમ્પ્રદાય પંક્તિ શિવસ્વરોદય આધારભૂત અથ મનાય છે

વાન્નવિદમા સ્વરોદયશાસ્ત્ર એ ભુદીજ વસ્તુ હોવા છતાં આ નાસિકાસ્વર તેમા કયાવી ધુમ્મી ગયો એ મમનનું નથી પણ ઘણા ભુના કાળથી તેનું મિશ્રણ થઈ ગયું છે અને તેને અમલ સ્વરશાસ્ત્રને દગાવી દીધુ છે અને તેથી જ ઉપાધ્યાયજીયે સ્વરશાસ્ત્રની વ્યાખ્યા કરતા બાલાહિપચન્વર માયે નાસિકાસ્વરની ગણના કરેલી છે વસ તરાજગાકુનશાસ્ત્ર કે જે શાકુનના નિપયમા એક જ્ઞાતવ્ય પ્રકરણ છે તેમા તેણે સ્વરોદયની માયે નાસિકાસ્વરની ગણના કરેલી છે આ અવ પ્રાચીન છે અને તેના ઉપર શહેનગાહ અકબરને સૂર્યમહાશય નામનું અધ્યયન કરાવનાર ભાનુચ દ્રગણિ (બાણકાકૃતી કાદબરીના મુખસિદ્ધ ટીકાકાર) ની ટીકા છે તેમા તો તેમણે સ્વરોદય એટલે નાસિકાસ્વરની જ ગણના કરી છે

વસ તરાજના પહેલા પ્રકરણના દશમા શ્લોકની વ્યાખ્યા કરતા તે લખે છે કે—

चूडामणिज्योतिषशास्त्रहोरास्वरोदयात्रैर्विनिर्धनस्य ।

जडीकृतम्यौपधमेतदिष्ट स्फुरचमत्काररसातिरेकम् ॥

चूडामणिति—एतच्छास्त्रमोपधमिष्ट राखितम् । कस्य जनस्य कीदृशस्य जडीकृतस्य जडता मापितम्येत्यर्थः कैः चूडामणिज्योतिषशास्त्रहोरा स्वरोदयात्रैस्तत्र चूडामणिर्ग्रथविशेषः ज्योतिषशास्त्र संहितादि होरा जातकादि स्वरोदयो महेस्वर-कृतो ग्रथः । एतत्प्रभृतिभिरित्यर्थः । कीदृशैर्विपमैरर्थतो न तु सूत्रतः । कीदृश स्फुर-चमत्काररसातिरेक स्फुरन्प्रकटीभवन् चमत्कार लक्षणो रसस्तस्यातिरेकः आधिक्य एव तत्तथा ॥

આ વ્યાખ્યામા સ્વરોદય એટલે મહેશ્વર ગ કરનો કરેલો અથ એમ જણી છે અને તે શિવસ્વરોદયને ઉદેશીને કહેનાએણું હોણું ભેદીએ એ કે સ્વરશાસ્ત્ર યામ-

લગ્નથોના આધારે રચાએલું છે, એમ નરપતિએ કહ્યું છે. ચામલોના કર્તા શંકર છે. માટે તે સ્વરશાસ્ત્રના કર્તા ગણાય; એમ શંકા કરનારને અવકાશ છે. પરંતુ અહીં તો સ્પષ્ટ છે કે જે વસ્તુનો ગણિતીએ ઉદ્દેશ કર્યો છે, તે તો પ્રસિદ્ધ શિવ-સ્વરોદયને ઉદ્દેશીને છે.

બુદ્ધ વસંતરાજ પણ નાસિકાસ્વરને જ પ્રાધાન્ય દે છે બુદ્ધો:—

તુલ્યેऽપિ શકુને નરાણામાલોક્યતે યોઽન્ન ફલસ્ય મેદઃ ।

સ પ્રાણસન્નારકૃતો વિશેષસ્તત્પ્રાણગત્યા શકુનો ગવેવ્યઃ ॥

મવેદિદાયાં પરિપૂરિતાયાં સર્વોઽપિ વામઃ શકુનઃ પ્રશસ્તઃ ।

સ્યાત્પિઙ્ગલાયાં પરિપૂરિતાયાં સર્વોઽપસવ્યઃ શકુનઃ પ્રશસ્તઃ

—મકરણ ૪ શ્લો. ૪-૫

અર્થાત્—જ્યારે એકી સાથે મનુષ્યો એક જ શકુન બુદ્ધે છે, છતાં તેઓને બુદ્ધ બુદ્ધ ક્ષણ મળે છે. તેનું કારણ તેમનો પ્રાણસંચાર છે. માટે પ્રાણની ગતિ મુજબ શકુનનો વિચાર કરવો. જે ઇડા એટલે જમણી બાબુનો શ્વાસ આલતો હોય તો ડાબી બાબુથી થનાર શુકન શુભક્ષણ આપે છે. જે પિંગલા (ડાબી બાબુની નાસિકા) એ શ્વાસ આલતો હોય તો જમણી બાબુથી થનાર શુકનો શુભ છે.

અર્થાત્—વસંતરાજે નાસિકાસ્વરને નિમિત્તમાં હેતુ માન્યો છે. આમ પરિપાટિ પ્રાચીનકાળથી હોઈ ઉપાધ્યાયજીએ કરેલી વ્યાખ્યા સંગત છે. અને તેમણે તો સ્વર એટલે અવાજ અને તેના ઉપરનું શાસ્ત્ર તે સ્વરોદયશાસ્ત્ર એવી વ્યાખ્યા કરી હોય તેમ લાગે છે. કારણ શકુનશાસ્ત્ર કે જેમાં પક્ષિઓના અવાજ ઇત્યાદિ ઉપરથી નિમિત્તની ગણના છે. તેને તથા ચૂડામણિને સ્વરશાસ્ત્રમાં ગણાવેલાં છે.

હસ્તસંજીવનનો કેટલોક ભાગ તથા હસ્તકાંડ અને ચૂડામણિનો સાર એ તો આ હિસાબે સ્વરનાં જ પુસ્તકો છે.

વાસ્તવિકમાં સ્વરોદયશાસ્ત્ર તરીકે નરપતિજયચર્યા, પ્રચ્ચસ્વરા, સમરસાર એ ગ્રંથો મુખ્ય છે. આ ગ્રંથોની પરિપાટી જોતાં પૃચ્છકના મુખમાંથી ઉચ્ચારિત શબ્દોના અકારાદિસ્વર તથા કકારાદિ વ્યંજનના યોગે બાલ, કુમાર, યુવા, વૃદ્ધ તથા મૃત ઇત્યાદિ લેદાનુસાર અનેક પ્રકારની બુદ્ધિગમ્ય કલ્પના કરી શુભાશુભનું જ્ઞાન કરેલું છે. આ ગ્રંથોની શૈલી કઠિણ છે. સામાન્ય માણસો માટે તે સુલભ નથી. સ્વરો

ઉપરથી અનેક પ્રકારના ચક્રો ળનાવવાં અનેક પ્રક્રિયાઓ કળવી, તથા તે દ્વારા શુભા-
શુભની કલ્પના કરવાની છે આ સ્વરગાત્રે મુખ્યત્વે જ્ય પરાજયના વિષયમા વિશેષ
ઉપયોગમા લેવાતું નરપતિએ સ્વરગ્નની પ્રથમા કરતા કહ્યું છે કે —

પત્યમ્ભગજભૂપાલૈ સપૂર્ણાં યદિ વાહિની ।

તથાપિ ભદ્રમાયાતિ નૃપો હીનસ્વરોદયી ॥ ૧ ॥

કથચિદ્વિજયી યુદ્ધે સ્વરજ્ઞેન વિના નૃપઃ ।

ઘૂણર્ણોપમં તત્તુ યથાન્યચ્ચટકગ્રહઃ ॥ ૨ ॥

સ્વરગાત્રે સદાભ્યાસી સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ ॥

તસ્યાદેશસ્ય ચ કર્તા જયશ્રીસ્ત નૃપ મજેત્ ॥ ૩ ॥

અર્થાત્—જ્યાં ગળના સ્વગ્ને અરત વાય છે, ત્યારે તેની સેના લહે ચતુ-
ર ગિણી હોય છતા તેનો પગજ્ય થાય છે

સ્વરગ્ન વગગ્ને ગળ કદાચિત્ વિજયી ળની જાય તો તે ઘણાક્ષત્ર ન્યાયથી થયે
ગણાય જેમ ભમજે લાકડામા કોતરતા કદાચિત્ કોઈ અક્ષગ્ની આકૃતિ કોતરી નાખે
તેમ તે રાજાનો વિજય પણ આકસ્મિક તરીકે મમજવો અથવા અધાગમા જેમ
ચક્ર ક્ષણ મારતા ઘણાને પકડી શકે તેવી રીતનો મમજવો

જે સ્વરગાત્રેનો સદાનો અભ્યાસી હોય, સત્યવાદી હોય, જિતેન્દ્રિય હોય તેવા
સ્વરગ્નના આદેશનો જે અમલ કરે છે, તે ગળને વિજયલક્ષ્મી મળે છે

સ્વરગાત્રોનો આધાર ચામલો ઉપર છે નરપતિ કહે છે, મે અનેક ચામલો
જોયા બાદ આ અથની રચના કરી છે તે કહે છે કે —

બ્રહ્મયામલમાદૌ સ્યાદ્ દ્વિતીય વિષ્ણુયામલમ્ ।

રુદ્રયામલમાત્યાત ચતુર્થ ચાદિયામલમ્ ॥

સ્કદ ચ યામલં ચૈવ પૃથ્ઠ કૂર્મસ્ય યામલમ્ ।

સપ્તમ યામલ દેવ્યા ઇતિ યામલસપ્તકમ્ ॥

શ્રુત્વાદૌ યામલાન્સપ્ત તથા યુદ્ધજયાર્ણવમ્ ।

કૌમારી કોશલ ચૈવ યોગિનીજાલસઞ્ચરમ્ ॥

રક્ષોઘ્ન ચ ત્રિમુઢ ચ સ્વરસિંહ સ્વરાર્ણવમ્ ।

ભૂવલં ભૈરવં નામ પટલં સ્વરભૈરવમ્ ॥
 તંત્રં રણાઢ્યયં રુચ્યાતં સિદ્ધાન્તં જયપદ્ધતિમ્ ।
 પુસ્તકેન્દ્રં ચ ઢૌકં ચ શ્રીદર્શનં જ્યોતિષં તથા ॥
 મંત્રયંત્રાણ્યનેકાનિ કૂટ્યુદ્ધાનિ યાનિ ચ ।
 તંત્રયુક્તિં ચ વિજ્ઞાય વિજ્ઞાનં વડવાનલે ॥
 ષ્ટેષાં સર્વશાસ્ત્રાણાં દૃષ્ટસારોહમાત્મના ।
 સારોદ્ધારં કરિષ્યામિ સર્વસત્વાનુકંપયા ॥

અર્થાત—યામલો, તંત્રમંત્રનાં પુસ્તકો ઇત્યાદિના આધારે નરપતિએ પોતાના ગ્રંથની રચના કરી છે. સ્વરશાસ્ત્ર આટલા બધા વ્યાપક રૂપમાં મળી આવે છે, છતાં હાલમાં જેમ મંત્રતંત્ર શાસ્ત્રનો ધ્યાસ થઈ ગયો છે, તેમ આ શાસ્ત્રનો પણ ધ્યાસ થયો છે. આનું મુખ્ય કારણ આ શાસ્ત્રનો મંત્રશાસ્ત્રો સાથેનો સંબંધ અને હરહતાજ છે. બીજું કંઈ નથી.

હરેક સ્વરજ્ઞ મંત્રતંત્ર :કુશળ હોવો જોઈએ. નરપતિની પ્રસંશા કરતાં તેના ટીકાકાર શ્રી હરિવંશ કવિએ લખ્યું છે, કે:—

વિદ્યાલયે માલવસંજ્ઞદેશે ધારાપુરોરમ્યનિવાસવાસી ।
 નાનાગમજ્ઞો નૃપલોકપૂજ્યો બુધઃ પ્રસિદ્ધો નરદેવનામા ।
 સ્વરવલફલવેત્તા દેહતત્ત્વેષ્વભિજ્ઞો
 વિદિત શકુનશાસ્ત્ર સ્તંત્રમંત્રપ્રવીણઃ ।
 ફલિતગણિતસારાસાર ચૂડામણિજ્ઞો
 નરપતિરિતિ નામ્ના તસ્ય પુત્રો વભૂવ ॥
 જ્ઞાને યઃ સર્વજ્ઞો નૃપગણપૂજ્યઃ સરસ્વતીસિદ્ધિઃ ।
 તેન કૃતં શાસ્ત્રમિદં પ્રચુરગુણં દોષરહિતં ચ ॥
 શ્રીમત્યાસૌવલ્લી નગરે રુચ્યાતે
 શ્રી અજયપાલનૃપરાજ્યે ।
 શ્રીપતિનરપતિકવિના
 રચિતમિદં તત્ર સંસ્થેન ॥

અર્થાત્—વિદ્યાના ધામરૂપ માળવામાં આવેલી ધ્યાનનગરીમાં નરદેવ નામનો વિદ્વાન પુત્ર હોતો, તેનો સ્વરશાસ્ત્રને બાળુનાર, દેહતત્ત્વ (જેને વસતરાજે હમચાર કહ્યો છે અને સાધાળુ રીતે સ્વગૃહ્ય તરીકે પ્રખ્યાત છે તે નાસિકા સ્વગ્ધાસ્ત્રજ્ઞ, શકુન, તત્ર-મત્ર વગેરેમાં પ્રવીણ, ક્ષિતિ ન્યોતિપ, તથા ગણિત ન્યોતિપને બાળુનાર ચૂડામણિનો જ્ઞાતા નરપતિ નામનો પુત્ર થયો.

આ નરપતિ જ્ઞાનની અદ્વર સર્વજ્ઞ જેવો હતો તેમજ ગત્યપૂર્ણ હતો તેને મગ્ધવતી સિદ્ધ હતી તેણે દ્વોપરકિત અને અનેક પ્રકારના શુભ (ગુહ્ય) વાળુ આ શાસ્ત્ર ગ્રંથ છે.

આગાપદલી નામના પ્રખ્યાત નગરમાં કે બ્યા શ્રી અજયપાલનુ ગત્ય છે, ત્યાં રહીને નરપતિ કવિએ આ ગ્રાંથ ગ્રંથ છે (હાલના અમદાવાદમાં આ અથ રચાયો છે.)

અર્થાત્—નરપતિના અથ મુજબ અને સ્વરશાસ્ત્રજ્ઞની પ્રવિજ્ઞાનો વિકાસ થવાના સાધન માટે મત્ર-તત્ર ઇત્યાદિના જ્ઞાનની જરૂરત છે નરપતિના અથમાં તાત્રિકોના પ્રમિદ્ધ માળુ, મોહન, ઉચ્ચાટનાદિ પદ્ધતિઓનો ઉલ્લેખ છે આવી સ્વગ્ધાસ્ત્રજ્ઞોના મત્રતત્ર ઉપર આધાર અથવા મળધ ગ્રંથ છે, તે નિર્વિવાદ છે.

યામલોમાં શુ હોયુ જોઈએ, તે તો વિદિત જેવું જ હં યામલો મત્રશાસ્ત્રના અથો છે એમ તેની પ્રમિદ્ધિ છે છતાં બાળુવા જેવું એ છે કે યામલો કેવળ મત્ર-શાસ્ત્રના પુસ્તકો નથી તેઓમાં નિમિત્તના પુષ્કળ વિધાનો છે યામલોનું લક્ષણ બતાવતા કહ્યું છે કે—

સૃષ્ટિ જ્યોતિપારયાન નિત્યકૃત્યપ્રદીપનમ્ ,

ક્રમસૂત્ર વર્ણમેદો જાતિમેદસ્તથૈવ ચ ,

યુગધર્મશ્ચ સગ્ધ્યાતો યામલસ્યાટ્લક્ષણમ્ ॥

અર્થાત્—સૃષ્ટિ, ન્યોતિપ, નિત્યકૃત્ય, ક્રમ અને સૂત્ર, વર્ણુલેદ, જાતિલેદ તથા યુગધર્મ આ આઠ વિષયો ઉપર જેમાં અર્ચા હોય તેનું નામ યામલ.

યામલ એ તત્રશાસ્ત્રના મુખ્ય ત્રણ ભેદમાંનો એક મોટો ભેદ છે તત્રશાસ્ત્રના આગમ, યામલ અને તત્ર એવા ત્રણ ભેદ છે.

આથી ખ્યાલ થાય છે કે ચામલોમાંનું જ્યોતિષ લગભગ સ્વરોદય હશે. તાંત્રિકોને વર્ણબીજ ઉપર મુખ્ય આધાર છે. અને તેવા જ વર્ણોચ્ચાર ઉપરથી સ્વરોદય બને છે. એક જ વસ્તુ એક અર્થમાં સિદ્ધિ માટે બીજા અર્થમાં ભાવિજ્ઞાન માટે હોય તેવો આનો અર્થ છે.

સ્વરશાસ્ત્રનો જેવો અતિરેક થયો છે. તેવો પહેલી જે શાખાઓનો નથી થયો. પરંતુ નિમિત્તશાસ્ત્રની પહેલી જે શાખાઓની માફક તેનો તેના વિશિષ્ટ લક્ષણ અને દુર્હતા તથા ઐન્દ્રજલિક જેવા સ્વરૂપને અંગે હાસ થયો હોય તે જ કારણ વારંવાર વિચારપથમાં આવે છે. શાસ્ત્રની ઉપાદેયતા જો કે ઘણી છે. એ ભૂલવા જેવું નથી.

સ્વરોદયની અંદર જયપરાજય સિવાય અર્ધ્યકાંડ (તેજ-મંદી)નો પણ વિચાર છે. જીવિત-મરણનો પણ વિચાર છે. અનેક પ્રકારની ભૂમિ કલ્પના છે. તેમજ કેટલાક રક્ષા મંત્રો છે. પોતાના પક્ષને વિજય અપાવવા, તથા સામાપક્ષનો પરાજય કરવાના માટે અનેક પ્રકારથી વિચાર કરી અનુકૂળ કાળ શોધવાની પ્રક્રિયાઓ છે.

ચૂડામણિ, હસ્તકાંડ તથા ચંદ્રોન્મિલન એ અંથો તથા કેટલાક કેરલીય પ્રશ્નો, રમલ, પાશક કેવલી, શુકનાવલી ઇત્યાદિનો સમાવેશ સ્વરશાસ્ત્રમાં કરી શકાય. જો કે ચૂડામણિ, હસ્તકાંડ અને ચંદ્રોન્મિલન વ્યવસ્થિત પ્રકરણો છે. તેમાં ઘણી કલ્પનાઓ ચમત્કૃતિ ભરેલી છે. પરંતુ તેમાં કેટલીક હકીકત એવી છે, કે તે કેવલ ઇષ્ટકૃપા ઉપર નભતી હોઈ, અને સ્વાભાવિક શબ્દોચ્ચારના ઉપર જ નિર્ભર હોઈ છલ કરવામાં આવે તો નિષ્ફળ બને છે. તેથી તે તે અંથોના અધ્યયન-અધ્યાપનની પરિપાટી બાંધ થઈ ગઈ, અને ધીમે ધીમે નામશેષ થઈ ગયા છે. આગળ ઉપર તે અંથોનો વિસ્તારપૂર્વક ખ્યાલ આપવામાં આવનાર હોઈ અહીં તેમનો હાસ થવાના કારણતું અનુમાન માત્ર કર્યું છે

હાલમાં જો કે સ્વરોદયના નરપતિજયચર્યા ઇત્યાદિ અંથોનું પઠન પાઠન ચાલે છે. પરંતુ જોઈએ તેટલો પ્રચાર નથી જ. તેનું કારણ તે અંથોની દુર્હશૈલી અને વિષયની જટિલતા છે.

આ શાખામાં આવતા શકુનશાસ્ત્રની હકીકત પણ તેવી જ છે. શકુન ઉપર વસંતરાજ સિવાય બીજા પ્રકરણો બહુ જ ઓછાં મળે છે. નથી મળતાં એમ કહીએ તો પણ ચાલે. વસંતરાજના વીર અધ્યાયો છે. અધ્યાયને વર્ગનામ આપવામાં આવ્યું

છે આ ગ્રંથ ઉપર પ્રથમ જણાવ્યું તેમ ભાનુચંદ્રે જણી જેવા પ્રગટલ વિદ્વાનની ટીકા છે ગ્રંથ વણા જ ગ્રંથક છે અને તેને મિથિલાના મહાગાન ચ દ્રેવની પ્રાર્થનાવી વિજયરાજ અને સત્યવતીના પુત્ર શિવગજના નાના ભાઈ વસંતરાજે ગ્રંથો છે

શાકુનિકો (ગકુનશાસ્ત્ર) બે પગા પ્રાણીઓ મનુષ્ય તથા પક્ષિઓ, ચતુષ્પદ પ્રાણીઓ હાથી ઘોડા ઇત્યાદી પદ્મ પ્રાણીઓ ભમગ વગેરે, આઠ પગનાળા શગલ ઇત્યાદિ, અનેક પગવાળા જાનખંબુરા વગેરે તથા પગ વગરના સર્પો ઇત્યાદિ પ્રાણીઓ દ્વારા તેમની ચેષ્ટા, અવાજ, ગમાગમ વગેરેથી કાર્યકાળણની ટીકે મેળવી પ્રારંભિત કાર્યના પગિણામની કલ્પના કરે છે

તેમનો નિદાન્ત છે, કે પૂર્વજન્મના શુભાશુભ કર્મોના પગિણાથી પ્રતિષ્ઠા શુભાશુભકળ પ્રાણીઓ ભોગવે છે અને તે શુભાશુભની કલ્પના શકુન દ્વારા થઈ શકે છે માટે શુભાશુભને જાણીને પુરૂષાર્થદ્વારા અનુભવો પ્રતિકા અને શુભની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ જેમ આપને જોઈ તેના દગથી બચવા મનુષ્ય દૂર જતો ગહે છે તેમ અશુભથી બચવા તેની નવાભાવિદ પ્રવૃત્તિ થાય છે અને તે કરવી જ જોઈએ શુભાશુભ ભવિતવ્યતાનું કાળુ પ્રાક્તન કર્મ અને છે, તે આધુનિક કર્મ પણ કાળુ બની જ શકે છે માટે કર્મદ્વારા અનુભવો પ્રતિકા થઈ શકે છે

પ્રાણીઓ દેવથી પ્રેરિત થઈ શકુનદ્વારા સૂચન કરે છે તેઓની આ ક્રિયા હેતુપૂર્વક નવામા આવેલી ન જોઈએ

અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓ હેવા છતાં તેમણે પાંચ પ્રાણીઓને મુખ્ય માન્યા છે જેમકે—

પોદકી મપણકાકપિટ્થલા જમ્બુરુમિયતમા ચ પચ્ચમી ।

एतदत्र मुनिसत्तमैः सदा कीर्त्यते शकुनरत्नपञ्चकम् ॥

અર્થાત્—પોદકી એટલે જેને હિંદમા કાલી ચિડીયા કહે છે, તથા જુજરાતીમા દુર્ગા, દેવચંદલી ઇત્યાદિ કહે છે તે, ભપણ એટલે કુતરો, કાક (કાગડો) પિંગલા એટલે ચીળરી અને ગ્રીયાળવી એ પાંચ પચગ્ન છે, ચીળરીને ભેરવ પણ કહે છે શાકુનિકો આ પ્રાણીમા દેવતાઓનો વાગ માને છે તેમની કલ્પના મુજબ—

सरस्वती पादविका प्रधाना यक्षोऽपि यक्ष गरुडश्च कारुम् ।

चण्डी पुनः पिङ्गलिकां सदैव शिवा शिवादृत्यषितिष्विह ॥

અર્થાત્—સરસ્વતી દુર્ગા (દેવચકલી)માં, ચક્ષુ કુતરામાં, ગરૂડ કાગડામાં, ચંડિકા ચીળરીમાં, અને પાર્વતીની ફૂતી શિયાળવીમાં રહે છે. એટલે તે તે દેવાંશોને લઇ તેઓ શાકુન કરે છે. જો કે દરેક પ્રાણીમાં દેવતાઓના અંશ રહેલા છે. માટે દરેક પ્રાણી શક્તિમાન થઈ શકે છે. આથી શાકુનિકે કોઈ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી. હિંસા કરવાથી તે પ્રાણીનો અધિષ્ઠાયકદેવ ક્રૂદ્ધ થાય છે.

શાકુનિકો કેવલ પક્ષિઓ ઉપર જ આધાર રાખતા નથી. તેમણે તો મનુષ્યને પણ શકુનમાં કારણ ગણાવેલ છે. નરેંગિત એટલે મનુષ્યની ચેષ્ટાને પણ શુભાશુભની વ્યંજક માની છે.

પક્ષિઓની ઓળખાણ, તેમના ભાવાભાવનું નિરૂપણ, અવાજની પરીક્ષા, સુખ-દુઃખની પરીક્ષા ઇત્યાદિ અનેક ભેદ શકુનશાસ્ત્રમાં છે. અને તેમની ચેષ્ટા ઇત્યાદિ ઉપર શુભાશુભની કલ્પના ચમત્કાર ભરેલી રીતે વર્ણવેલી છે.

આજકાલ શકુન જોવાની પદ્ધતિ લગભગ ખંધ થઈ જવા આવી છે. છતાંય શકુન એ તો હીવો છે. ‘શકુનો દળ્હનાયકઃ’ ઇત્યાદિ શબ્દો આપણા માટે ધરગથ્થુ થઈ પડ્યા છે. આપણાં પ્રાચીન લોકગીતોમાં ‘હાખી તે ભૈરવ રોઈ રહી.’ ઇત્યાદિ પદો શકુનશાસ્ત્રની અતિશયતાને સૂચવે છે.

આ ઉપશાખાનો હજી કંઈ કંઈ પ્રચાર છે. પરંતુ તે અક્ષરજ્ઞાનથી પોતાને પંડિત માનતા વર્ગમાં નહિ. આમ્ય જનતામાં, શિયાળ બોલી માટે અમુક બનશે તેનો ભીલ, કોળી, ઠાકરડા વગેરે વર્ગમાંથી જ બાણકાર મળી આવે છે. શહેરી જીવન જીવનારને તે પ્રાણીઓનાં દર્શન જ જ્યાં હર્લભ છે, ત્યાં તેમના ઈંગિતજ્ઞાનની તો વાત જ શી ?

[૬]

નિમિત્તશાસ્ત્રની ચોથી શાખા તરીકે ઉપાધ્યાયજીએ ભૌમશાસ્ત્ર બતાવ્યું છે. અને તેની ‘ભૌમ ભૂમિભાગલક્ષણાદિ’ એટલે કે જેમાં ભૂમિના વિભાગોનું જ્ઞાન હોય તેને ભૌમશાસ્ત્ર કહેવું, એમ સમવાયાંગસૂત્રની વૃત્તિમાંથી વાક્ય ઉદ્ધૃત કરીને જણાવ્યું છે.

અહીં ઘણી શંકાઓને સ્થાન છે. જ્યોતિષશાસ્ત્રના અનેક ગ્રંથો જોતાં કયાંય આવી વ્યાખ્યા અને તે મુજબનું નિમિત્તજ્ઞાન જોવામાં આવ્યું નથી. ભૂસ્તરવિદ્યાનો શબ્દથી જો નિર્દેશ કરાયો હોય તો તે શક્ય છે. ઉપાધ્યાયજી જણાવે છે કે:—

ભૌમ ભૂમિભાગલક્ષણાદિ ઇત્યુક્ત સમવાયાદ્રઘ્નચરત્તૌ, દેશગ્રામાદેરપિ ભૂમિવિશે-
પત્વાત્તદ્વિચારોઽપિ ભૌમપ્રચ્યતે । અતઃ एव स्यानाद्रघ्नावप्युक्त भूमिविकारो भौम
भूकम्पादि । अन्यदपि भूवो वनस्पतिरस्निग्धादिज्ञान पूर्वादिद्रघ्नमूत्रविन्यासेन वा
वृद्धिदान्यादि ज्ञान निधिज्ञान देशलभ्यालभ्यज्ञान सर्व भूमिसंप्रदाहौममेव ।

અર્થાત--ભૌમ એટલે ભૂમિના ભાગનું લક્ષણ એમ સમવાયાગસૂત્રની વૃત્તિમા
છે દેશ, ગામ વગેરેની પણ ભૂમિ ઉપર ન્થિતિ હોવાથી તેમના મળધી વિચારોને
પણ ભૌમશાસ્ત્ર કહી ગણાય અને તેથી જ સ્થાનાગસૂત્રની વૃત્તિમા કહ્યું છે કે
ભૂમિનો વિકાર તે ભૌમ જેમકે ભકષ ઇત્યાદિ બીજી પણ પૃથ્વીની ઘનતા, બીજા
ગય ઇત્યાદિ જ્ઞાન તથા વાસ્તુશાસ્ત્રના આધારે (પૂર્વદિશાનુ ઘર ઇત્યાદિ ક્ષેત્રકળ,
આથ વગેરેના આધારે) વૃદ્ધિ અને હાની વગેરેનું જ્ઞાન જમીનમા ગહેલા દ્રવ્યને
શોધી કાઢવાનું જ્ઞાન, દેશ વિશેષદ્વારા ભાગ્યોદયનું સ્થળ શોધી કાઢવાની વિદ્યા તે
દેવકેનો ભૂમિ આવે મળધ હોઈ તે બધું ભૌમશાસ્ત્ર છે

આજ લક્ષણે ભૌમશાસ્ત્રનું હોય તો તે ભૂસ્તરવિદ્યા-વાસ્તુવિદ્યા
વગેરે જ છે, એમ કહી શકાય ભૂસ્તરવિદ્યાના જ્ઞાન વગર પૃથ્વીની ઘનતા રસક્રમ
અદગનું પાણી ઇત્યાદિની સમજ ન જ પડે આમ ભેતા ભૂસ્તરવિદ્યા અને
વાસ્તુવિદ્યા એ બેના ઉપરથી અમુક પદાર્થોનું ભવિષ્ય જ્ઞાન કરવાની વિધિ તે
ભૌમશાસ્ત્ર અને એ રૂપમા તે નિમિત્તશાસ્ત્રની ચોવી શાખા બને છે એક રીતે
ભેતા ભવિષ્યજ્ઞાન એટલે ભવિષ્યકાળ મળધી જ્ઞાન એવો અર્થ થાય છે પરંતુ
જ્યોતિષશાસ્ત્ર અથવા બીજા અને પૂર્ણશબ્દ નિમિત્તશાસ્ત્રથી ધ્વનિત થતા અર્થમા
ભેધએ તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુદ્વારા ઉલ્લેખનું અનુમાન એમ અર્થ થાય છે અને ભે,
તેને જ માનીએ તો ભૂમિના બાહ્ય ચિહ્નો (ઉપ, ગંગ, આદિ) દ્વારા તેની અદર અદશ્ય
ગહેલા પાણી, ખનીજ ઇત્યાદિનું ચાપૃથ્વીના વિગિઠ નાપનદ્વારા નિપજતા શુભાશુભનું
જ્ઞાન એટલે કે નિરાળ અર્થમા ભૂસ્તરશાસ્ત્રનું અને વાસ્તુશાસ્ત્રનું જ્ઞાન એ જ
ભૌમશાસ્ત્ર હોઈ નિમિત્તશાસ્ત્રની શાખા તરીકે વ્યાખ્યાની કરે છે વાસ્તુવિદ્યા ને જ
સ્થાપત્યવિદ્યા ગણવામા આવે છે

જ્યોતિષશાસ્ત્રમા ભૂસ્તરવિદ્યા તથા વાસ્તુવિદ્યાનો ઉપયોગ ડેવી ગીતે કરેલો
છે, તે નીચેના શ્લોકો ઉપરથી જણાશે

વરાહમિહિરે પોતાની બૃહત્સંહિતામાં વાસ્તુવિદ્યા અને ઉદકાર્ગલ નામનાં પ્રકરણો છે. અને તે દ્વારા આશ્ચર્યજનક હકીકતો રજુ કરી છે. તે કહે છે કે—

ધર્મ યશસ્યં ચ વદામ્યતોઽહં

દુકાર્ગલં યેન જલોપલબ્ધિઃ ।

પુંસાં યથાદ્રેષુ શિરાસ્તથૈવ

ક્ષિતાવપિ પ્રોન્નતનિન્ન સંસ્થાઃ ॥ ૧ ॥

एकेनवर्णेन रसेन चाम्भश्च्युतं नभस्तो वसुधाविशेषात् ।

नानारसत्वं बहुवर्णतां च गतं परीक्ष्यं क्षितितुल्यमेव ॥ २ ॥

मेघोज्झवं प्रथममेव मया प्रदिष्टं ज्येष्ठामतीत्य बलदेवमतादि दृष्ट्वा ।

भौમं दुकार्गलमिदं कथितं द्वितीयं सम्यग्बराहमिहिरेण मुनिप्रसादात् ॥

અર્થાત્—ધર્મ અને યશ આપનારું દુકાર્ગલ હવે હું કહું છું. જેથી જલની પ્રાપ્તિ થાય. જેમ પુરુષના અંગ પ્રત્યંગમાં નસો રહેલી છે. તેમ પૃથ્વીની અંદર ઉંચી નીચી જલની ધારાઓ રહેલી છે.

એક જ રંગનું અને એક જ સ્વાદનું પાણી આકાશમાંથી પડે છે. પરંતુ પૃથ્વીના વિવિધપણાને લઈને બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારના અનેક સ્વાદનું તથા રંગનું થાય છે. જેવી પૃથ્વી તેવું પાણી હોય છે.

મેઘથી પડનાર પાણી સંખંધી મેં પહેલાં જ બદાદેવ વગેરે આચાર્યોના મતોની સમાલોચના કરી કહી દીધું હતું. હવે આ બીજું ભૂમિ સંખંધી (ભૌમ) દુકાર્ગલ મુનિયોની કૃપાથી સારી રીતે કહ્યું છે.

આ દુકાર્ગલશાસ્ત્રનો આધાર પૃથ્વી પરીક્ષા ઉપર છે. પૃથ્વીની રૂપ, રંગ, ગંધ, ઇત્યાદિદ્વારા પરીક્ષા કરે છે. અને પછી અમુક હાથના અંતરે અમુક પ્રકારના સ્તર અને પાણી આવશે, તેવું અનુમાન થાય છે. આ એક વ્યવસ્થિત શાસ્ત્ર છે. હાલમાં આનું ધોરણ ઘણું ઉંચું થઈ ગયું છે. પરંતુ આ વૈજ્ઞાનિકશાસ્ત્ર નિમિત્તશાસ્ત્રથી તદ્દન અજાણું કરવામાં જ હાલના આ શાસ્ત્રના નિષ્ણાતોએ ઇતિકર્તવ્યતા માની હશે તેમ લાગે છે. કારણ જ્યોતિષીઓમાં આ જ્ઞાનનો બહુધા લોપ થઈ ગયો છે. અને જ્યોતિષીઓ (નૈમિત્તિકો) ઉપરથી લોકવિદ્યાસ પણ ઉઠી ગયો છે. હાલમાં તો ગમે તે જગ્યાએ ખારીંગથી પાણી લાવવાના પ્રયત્નો થાય છે. અને આજના યાંત્રિક યુગમાં

માધનની વિપુલતાને લઈ આવી પરીક્ષા વગર પણ કાર્યમિદ્ધિ થતી હોવાથી તેની જરૂરીઆત ઘટતી બ્ધ છે પરંતુ જે કાળમા કુવા, વાવ, તળાવ એ જ પાણીના માધન હતા, અને ખેતીનો આધાર કુવા ઇત્યાદિ ઉપર જે સ્થળમા રહેતો, ત્યા આ શાસ્ત્રની ઉપયોગિતા હતી અને કેટલી બધી અગત્યતા હશે, તે કલ્પવાથી સમજી શકાય તેમ છે વરાહમિહિરે તો આ શાસ્ત્રને ધર્મ અને યશની વૃદ્ધિ કરનાર ગણ્યું છે

વાસ્તુશાસ્ત્રનું પણ લગભગ તેમજ છે હાલમા નવીન નગર રચના, કાલની અતિગતિ વગેરેને લઈ અમુક માપનુ ઘર બનાવો, અમુક ઉચ્ચાઈ નીચાઈ વગેરે દ્વારા ઘર કેટલા વર્ષ ટકશે, ઇત્યાદિ, તેમજ ઘરમા રહેનાર કેવા પ્રકારનું સુખ ભોગવશે, વગેરે કલ્પનાઓનો હાલમા હાસ થઈ ગયો છે કોઈ કાળમા ઘર બાંધવું એ મહાકાર્ય ગણાતું હશે, ત્યારે આની પૂછપરછ અને કલ્પનાવિશાલતા બધી ગઈ હશે પરંતુ હાલમા તો તેવું કંઈ દેખાતું નથી

ભૂમિકંપ ઇત્યાદિના થયા પછી જગત ઉપર તેની શી અસર થશે, તેની કલ્પના કરવામા આવતી દૈવજ કામધેનુ નામના અતિ પ્રાચીન જ્યોતિષશાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે -

ધરિત્યાશ્વલન પાપ સૌમ્યનક્ષત્રવારજમ્ ।

સ્વર્ગે ભુમદ ભૂય પરવર્ગેષુ દોષદમ્ ॥

કેચિત્પાપફલં ભૂમેશ્વલન સર્વદા જગુઃ

પત્યતે ચલન ધાત્ર્યા વત્સરાદિતયાન્તરે ॥

અર્થાત્--પૃથ્વીનું આલન (ધરતીકંપ) ને શુભ નક્ષત્ર અને શુભવારમા થાય તો અશુભ ફળ આપે છે ને પાપવારમા કે પાપનક્ષત્રમા થાય તો ઘણુંખડું શુભ ફળ આપે છે કેટલાક આચાર્યો ધરતીકંપનું ફળ મર્વદા અશુભ માને છે ધરતીકંપનું ફળ ખીલત વર્ષ પર્યંતમા મળી બ્ધ છે

વરાહમિહિરે ભૂમિકંપ મળ્યા પોતાની બૃહત્સહિતામા એક આજો અધ્યાય લખ્યો છે તેમા ભૂમિકંપના કારણોથી લઈ જે સમયે ભૂમિકંપ થયો, તે સમયમા નક્ષત્રાદિ ઉપરથી જગતનું શુભાશુભ કહેલું છે, મિથિલાના મહારાજ બલસાહસેને અફ્ઘુતસાગર નામનો એક વિસ્તૃત ગ્રંથ લખ્યો છે તેમા પણ ધરતીકંપ થવાના કારણો, શુભાશુભ તથા અશુભની નિવૃત્તિ માટેના પૂજન ઇત્યાદિ

કહ્યાં છે. અને ઘણી જ્ઞાતવ્ય જાળતોની સમાલોચના તે ઉભય ગ્રંથકારોએ પોતાના કાલની માન્યતા તથા સાધન સામગ્રી દ્વારા કરી છે.

આમ ઉપાધ્યાયજીએ ભૌમશાસ્ત્રની જે વ્યાખ્યા કરી છે તેને લગતાં વિધાનો જુદી જુદી જગ્યાએથી મળી આવે છે. પ્રાચીનકાળમાં તેનું કેટલું મહત્ત્વ હશે, તે તો કલ્પનાથી સમજી લેવાનું છે. વર્તમાનમાં તો વાસ્તુશાસ્ત્રના ગૃહપ્રવેશ વિધાન સિવાયની બીજી જાળતોનો લગભગ હાસ થઈ ગયો છે. અને આમાં સમય એજ મુખ્ય કારણ છે.

[૭]

નિમિત્તશાસ્ત્રની પાંચમી શાખા વ્યંજનશાસ્ત્ર છે. વ્યંજન શબ્દ વ્યક્તિ સ્પષ્ટિકરણ એ અર્થમાં યોજાએલ માલુમ પડે છે. શરીર ઉપરનાં તલ, મસા ઇત્યાદિદ્વારા મનુષ્યની પરીક્ષા અને લવિષ્યકથન એ આ શાસ્ત્રનો વિષય છે.

પ્રાચીન ગ્રંથો તપાસતાં, જે કે ઉપાધ્યાયજીએ કોઈ ખાસ ગ્રંથનું નામ નથી લખ્યું, પણ વારાહમિહિરની બહતસંહિતામાં પિટકાધ્યાય નામનો એક અધ્યાય છે. તે ઉલ્લેખનીય છે, એ અધ્યાય ફક્ત દસ શ્લોકનો જ છે. તેના અંતમાં વારાહ કહે છે કે:—

इति पिटकविभागः प्रोक्त आमूर्द्धतोऽयं

व्रणतिलकविभागोऽप्येवमेव प्रकल्प्यः ।

भवति मशकलक्ष्मावर्तजन्मापि तद्वत्

निगदितफलकारि प्राणिनां देहसंस्थम् ॥

અર્થાત્—મેં જેમાં માથાથી લઈ પગ પર્યંતના પિટકનું ફળ છે. એવો આ પ્રમાણે પિટકવિભાગ કહ્યો. વ્રણ અને તલનો વિભાગ પણ આની માફક જ કલ્પી લેવો. મશક, લાખું, ભમરી વગેરે જે પ્રાણીઓના શરીર ઉપર હોય છે. તેમનું ફળ પણ આ પ્રમાણે જ સમજી લેવું.

નિમિત્તશાસ્ત્રની છઠી શાખા તરીકે ઉપાધ્યાયજીએ લક્ષણશાસ્ત્ર જણાવ્યું છે. હાલનું તેમજ પ્રાચીન અંગલક્ષણશાસ્ત્ર યા સામુદ્રિકશાસ્ત્ર એજ આ વિભાગ છે.

માણસની ઉંચાઈ, નીચાઈ, વજન, માથાથી લઈ પગ સુધીના અવયવોનું બંધારણ વગેરે દ્વારા તેના શુચુદ્દોષનો કલ્પના, લવિષ્ય સંબંધી જ્ઞાન એ બધું તેમાં આવી

નય છે આ ગાખા ઉપર સામુદ્રિક નામથી કેટલાક ગ્રંથો ઉપલબ્ધ થાય છે, અને હાલમાં આ ગાંત્ર ઉપર લોકરૂચિ વધી જવાથી લગભગ દરેકને આ વિષય યોડાં ખડું અંગમાં પરિચયમાં આવતો નય છે

ઉપાધ્યાયશ્રીએ આમ નો કે લક્ષણ અને વ્યજનને જુદી જુદી શાખા તરીકે વર્ણવ્યા છે પરંતુ ઘણા કાળથી તે બંને એક જ તરીકે ચાલ્યા આવે છે લક્ષણ-શાસ્ત્રની ઉપશાખા તરીકે વ્યજન આવી નય છે

[૮]

નિમિત્તશાસ્ત્રની માતમી શાખા ઉત્પાત છે ઉત્પાતનો અર્થ ચાલતી આવતી સ્થિતિમાં વિકૃતિ ઉત્પન્ન થવી, અને અનિયમિતતા આવી જવી તેવો ઘટાવી શકાય દાખલા તરીકે વાવાઝોડું ઉપાધ્યાયશ્રીએ ઉત્પાતનું વાસ્તવિક લક્ષણ આપ્યું છે તેઓ કહે છે કે —

ભૂમિકમ્પો રજોટ્ટિર્દિગ્દાહોઽકાલવર્ષણમ્ ।

इत्याद्याकस्मिक सर्वमुत्पात इति कीर्त्यते ॥

स्थानाद्गुरुत्તૌત્પાતઃ સહજરુધિરવૃષ્ટ્યાદિરિતિ, । અન્યદપિ વૃક્ષાદિષુ છિદ્રે ઝડિરાદિવૃષ્ટે દર્શ્યે શય્યામગ્ને ચ દેવાશ્વાદિના મુલ્લદુ ત્વાદિ-જ્ઞાનમપ્યુત્પાત એવાન્તર્મવતિ ॥

અર્થાત્—ભૂમિકંપ, રેતની વૃષ્ટિ, દિશાઓનું ખળવું (આકાશમાંથી અગ્નિ વરસતો હોય તેવો ભામ થયો) અકાલ વૃષ્ટિ (ભાવકા) વગેરે જે અકસ્માત થાય છે તે ઉત્પાત કહેવાય છે

સ્થાન ગરુત્ત્વની વૃત્તિમાં મહત્ત્વ વૃષ્ટિની માકક લોહીની (સત્તા પાણીની) વૃષ્ટિ થાય ઇત્યાદિ જે વિકૃતિ માલુમ પડે તેનું નામ ઉત્પાત કહેલું છે અને ધીજી પણ વસ્ત્રોને ઉઠર કરડી નય, આ અકસ્માત વસ્ત્ર દાઝે, ખાટલા ભાગે ઇત્યાદિ બનાવો પણ દેવાશવાળા હોઈ સુખદુ ખના હેતુ ભૂત હોઈ તેમનો ઉત્પાતની અદર સમાવેશ થાય છે

ઉપરના સદર્શમાં ભૂમિકંપને ઉત્પાતમાં ગણાવેલો છે ન્યારે પ્રથમ તેને ભોમમાં ગણાવેલો છે એટલે શકાને સ્થાન ગ્રહે છે, કે તે જે ઉત્પાતમાં ગણવો કે નહિ ? અહીં વિચાર કરતા એટલું માલુમ પડે છે, કે તે એક મહાન ઉત્પાત છે એટલે તેને અહીં ગણવો ઉચિત છે

પાણીનાચાર્યોએ મૃષ્ટિના આવા આકસ્મિક બનાવો ઉપરથી ગુમાશુલની

કલ્પના કરી છે. વરાહમિહિરે એ દરેક વિષયનો પોતાની બહુસંહિતામાં સમાવેશ કરી દરેક ઉપર એક એક અધ્યાય લખેલો છે.

બલ્લાલસેને તો મુખ્ય ત્રણ ભાગ પાડી દીવ્ય, અંતરીક્ષ અને ભૌમ એવા ત્રણ વિભાગ પાડી આવા આકાશ (અંતરીક્ષ) માંથી થતા દરેક ઉપદ્રવોને બીજા વિભાગમાં (અંતરીક્ષાશ્રયમાં) એક એક અધ્યાયથી વર્ણવ્યા છે.

પ્રાચીનાચાર્યોએ જ્યાં જ્યાં વિકૃતિ જોઈ ત્યાં ત્યાં તે તે કૃતિ દેવકૃત માની તેના દ્વારા શુભાશુભની કલ્પના કરી છે. અદ્ભૂતસાગરમાં પરાશર, ગર્ગ, વિષ્ણુધર્મોત્તરપુરાણ વગેરે એવાં એવાં પ્રાચીન ગ્રંથોનાં પ્રમાણો છે કે પ્રાચીનાચાર્યોની હકીકત, તેમનું મંતવ્ય અને સંશોધન ઘણું ઉંડું હશે, એમ લાગે છે, છતાં સહજ દૃષ્ટિએ કુદરતની વિચિત્રતાથી બનતા આ બનાવોને શુભાશુભ સાથે શો સંબંધ હોઈ શકે? તેવી કુશંકા થયા વગર રહે જ નહિ. અને આજે આ બધું વહેમ ભરેલું અને નિરર્થક લાગે.

હાલમાં આ વિષય બગોળના નામે ઘણો વિસ્તાર પામેલો છે. પરંતુ તેના ઉપરથી જેમ આપણા ત્યાં વિચિત્ર ભવિષ્ય કહેવાનો આલ હશે, એમ અનુમાન થાય છે, તેટલી હકીકત સ્વીકારવામાં આવતી નથી. બાકી આજના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં આ વિષય પુષ્કળ ખેડાયેલો છે.

[૯]

આઠમા નિમિત્ત તરીકે ઉપાધ્યાયજી અંતરીક્ષ ગણાવે છે. અંતરીક્ષ એટલે આકાશમાં બનતા થઈના આર ઇત્યાદિ બનાવો. સૂર્ય ચંદ્ર વગેરે થઈના બ્રહ્મા, ગ્રહણ, ચુતિ, ઇન્દ્રધનુષ્ય વગેરે. હાલમાં આ વિષય ઘણો જ ખેડાયેલો છે. અને દિનપ્રતિદિન તેની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. મોટી મોટી વેધશાળાઓ અને રાક્ષસી દુર્ગોના દ્વારા પુષ્કળ પરિશ્રમથી કુદરતની આ કરામતની કડી કડી ઉઠેલાતી જાય છે.

પરંતુ નિમિત્ત તરીકે જે ભવિષ્યજ્ઞાનની કલ્પના છે, તેનો આધાર તો આ નવીન વિકાસો પાસે નથી. પ્રાચીનાચાર્યોએ ગોઠવ્યું, તેજ ચાલ્યું આવે છે. ઉપાધ્યાયજી લખે છે, તેમ તેમના વખતમાં અને આજે પણ આ શાસ્ત્ર (આ શાખા) મોટા પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ થાય છે. સામાન્ય રીતે જ્યોતિશાસ્ત્ર એ શબ્દથી જે શાસ્ત્રનો બોધ થય છે, તે આ શાખા છે. આજે આ શાખાની જાતક, તાજક, પ્રશ્ન ઇત્યાદિ

ઉપચારાખાઓ, અહગણિતના નામે ગણાતા મૂર્ચગિકાન્ત, મિદાન્તગિગેમણિ વગેરે
અથો, તેમજ પચાગરચના અને તેને લગતા ગણિતના અનેક ગ્રંથો મળે છે જો કે
આપણે અહીં કેવળ કલિતનો વધારે પ્રચાર છે છતાં આ શાખાનો હોમ થયો નથી

જાતકમા જન્મકાળ ઉપરવી ગણિત કરી જન્મોત્તરી અને છે તાજકમા જન્મકાલના
મૂર્ચના જેટલા મૂર્ચને વર્ષનો આરભ માની તે વાળનું લગ્ન જનાવી એક વર્ષનું
ગુલાશુભ કહેવાય છે પ્રશ્નમા તાત્કાલિક અહગચિતિ ઉપગ્રથી ગર્ચ થશે કે નહિ
ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારના પ્રશ્નોના જવાબ અપાય છે ખૂદજન્મતક, જાતકાભરણ,
સર્વાર્થચિતામણિ વગેરે ગ્રંથો, જૈમિનીયસૂત્ર, ઈત્યાદિ સૂત્રગ્રંથો અને લઘુ-
પારાગરી ઈત્યાદિ પ્રકરણો જાતક ગાખામા છે જ્યાં તાજિકનીલકેઠી વગેરે
તાજિકમાં અને આર્યાસમિતિ વગેરે ગ્રંથો પ્રશ્નના વિષયમા ઉપલબ્ધ થાય છે
ખૂદજન્મહિતા વગેરેમા અહગચી વર્ષા, ઉપજ વગેરેના વિષય ચર્ચેલા છે અનેક
ભવ્ય કથપનાઓ ઠાગ મનુષ્ય જીવનના અનેક પ્રશ્નો ચર્ચેલા છે

આકાશમા કૃતા ગ્રંથો મર્વ કર્તા છે એ આ શાખાનો મૂળ મિદાન્ત છે
ગ્રંથો પોતાની જાતિ મુજબ નિગત ભમ્યા કહે છે અને પ્રતિક્ષણ જુદી જુદી જાતની
નિવૃત્તિનું નિર્માણ કરે છે જે કાળે મનુષ્ય જન્મે છે, તે જાણની મિથિતિ મુજબ
તેનામા ભવિતવ્યતા ગ્રંથ છે અને તે મુજબ જ તે પોતાના અસ્તિત્વ દરમિયાન ગણ
કર્યે જાય છે સુખદુઃખ ભોગવે છે વગેરે

આ શાખાના પ્રવર્તકાએ ગ્રંથોદારા ગુલાનુલનું જ્ઞાન થાય કે નહિ થાય તો
કેવી રીતે ? ગ્રંથો ગુ જતાવે છે ? ઈત્યાદિ પ્રશ્નોની ઝીણવણ કરી છે આને માટે
જિજ્ઞાસુએ મારી જાતકચંદ્રિકાના વિવરણમા પહેલુ અને ખીલુ, ત્રીલુ પ્રકરણ જોઈ
જવા વિનંતિ છે

હાલમા આ શાખાની ઘણીખરી ઉપચારાખાઓ ઉપર પલ્લુ અનેક ગ્રંથો દુનિયાની
જુદી જુદી ભાષાઓમા મહેલાઈથી મળી આવે છે એટલે આ અતિપ્રચલિત વિષયનું
રિવિરજન જાણવાની જરૂર જેવું નથી

[૧૦]

આ નિમિત્તશાસ્ત્રદ્વારા મનુષ્ય જ્ઞાનળે જૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાન ત્રણે કાળનું
જ્ઞાન કરી શકે છે દષ્ટ-અદષ્ટ દગેક પદાર્થોની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય સળધી
હકીકતો, સ્થાન, સ્વરૂપ સ્થિતિ વગેરે જાણી શકે છે આ શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા આટલા

જ્ઞાનથી ઇશ્વરની તુલ્ય જ્ઞાની થઈ શકે એ સ્કૅન્ને સમજાય તેવું છે. પરંતુ ઇશ્વરને પણ પોતાની અદ્વિતીયતા સાચવવી હોય તેમ તે વચ્ચે વચ્ચે એવી ગરબડ કરી મૂકે છે, કે મનુષ્ય હતાશ અને છે, અને ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સ્વીકારી તેની આગળ નતમસ્તક બિલો રહે છે.

છતાં પણ સર્વ મનુષ્ય કરતાં નિમિત્તજ્ઞ વિશેષજ્ઞ તરીકે પોતાનું સ્થાન ઉભું કરે છે. બધા કરતાં પોતાની શ્રેષ્ઠતા પુરવાર કરે છે. એ ભૂલવા જેવું નથી.

આ ગ્રંથમાં લેવામાં આવેલા મુખ્ય ગ્રંથ હસ્તસંજીવનને કર્તાએ ઉપરોક્ત આઠે પ્રકારની શાખાના ગમક તરીકે સ્થાન પામી શકે તેમ ગનાવ્યો છે. જે કે અષ્ટાંગનિમિત્ત અથવા ત્રિસ્કંધ જ્યોતિઃશાસ્ત્ર એ એકજ વિદ્યાના બોધક શબ્દો છે. અને ત્રિસ્કંધ જ્યોતિઃશાસ્ત્રના એકએક વિષય ઉપર અનેક ગ્રંથો રચાયા છે. એટલે તે મહાસાગરને એક નાનકડા ગ્રંથમાં મર્યાદિત કરવો શક્ય નથી જ. છતાંય કર્તાએ હસ્તસંજીવનમાં તેમ કયું છે. તે જ તેની અદ્વિતીયતા છે. અને તે પણ વિલક્ષણ પ્રકારની જ. ત્રિસ્કંધ જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં શું હોઈ શકે તેનો જે કે વાંચકોને ખ્યાલ આવી જ ગયો હશે. છતાં તુલના માટે અહીં ફરી કહી જવાય તો પુનરુક્તિ દોષ લાગુ નહિ પડે.

ત્રિસ્કંધ પૈકી પહેલો સ્કંધ ગણિતનો છે. જેને જ્યોતિષની પરિભાષામાં સિદ્ધાન્ત કહેવામાં આવે છે. સિદ્ધાન્તોમાં શું હોય તે પ્રશ્નના જવાબમાં ભાસ્કરાચાર્યે પોતાના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ સિદ્ધાન્તશિરોમણિમાં લખ્યું છે કે:—

ચ્યુટયાદિ પ્રલયાન્તકાલગણના માનપ્રભેદઃ ક્રમા—

શ્રારશ્ચ છુસદાં દ્વિધા ચ ગણિતં પ્રશ્નાસ્તથા સોત્તરા ।

ભૂધિણ્યગ્રહસંસ્થિતેશ્ચ કથનં યન્ત્રાદિ યત્રોચ્યતે

સિદ્ધાન્તઃ સ ઉદાહૃતોઽત્ર ગણિતસ્કન્ધ પ્રવન્ધેશુધૈઃ

અર્થાત્—જેમાં ત્રીથી લઈ પ્રલય પર્યંતના કાળની ગણના હોય, એટલે કે યુગાદિની વર્ષ સંખ્યા પઠિત હોય. સમયનાં વિવિધ પ્રકારનાં માપનનું વિવેચન હોય. ગ્રહોની ગતિની ગણના હોય (અહગણિત હોય), અંકગણિત તથા બીજગણિત હોય, તે સંબંધી વિચિત્ર પ્રશ્નો. ઉત્તર સાથે અપાયા હોય, પૃથ્વી, નક્ષત્ર તથા ગ્રહોની સ્થિતિ સંબંધી જ્ઞાન હોય તથા ગ્રહોના ગણિતનું માપ લેવાના યંત્રો હોય તેને

સિદ્ધાન્ત ગ્રન્થ કહે છે કે કામા ખગોળના (માથે સાથે ભૂગોળનાં) મૂળતત્ત્વોના
ત્રિદાન્તિક જ્ઞાનને ગણિતશ્લેષ યા મિદાન્ત વિભાગ કહે છે

વરાહમિહિરે પોતાની ખૂબત્સહિતામા સહિતા વિભાગનું લક્ષણ કરતાં
કહ્યું છે કે —

જ્યોતિ શાસ્ત્રજ્ઞનેકમેદ વિષય સ્વન્યત્રયાધિષ્ઠિત
તત્કાન્મનેર્યાપનયમ્ય નામ યુનિયિઃ સઙ્ગીર્ન્યતે સહિતા ॥

અર્થાત્—અનેક પ્રકારના ભેદવાળું જ્યોતિ શાસ્ત્ર ત્રણ શ્લેષથી રહેલું છે અને તે
ત્રણ શ્લેષ પૈકી જેમા મન્ય જ્યોતિ શાસ્ત્રના વિષયોનું વિવેચન હોય તેનું નામ
મહિતા છે (જેમા ગણિતભાગ હોય છે તેને મિદાન્ત કહે છે)

હોરાજ્ઞ્યોદ્ભવિનિશ્ચયશ્ચ

અને જે બાકી ગ્યો તે કે જેમા લગ્ન ઉપગ્રંથી ક્ષલ સળધી આદેશ કરવાનો
ગ્હે છે તેને હોરા કહે છે

મહિતામા ક્યા ક્યા વિષયોની ચર્ચા હોવી જોઈએ, તે મળધમા તે કહે છે કે —

યત્રૈતે સહિતાપદાર્થાઃ । દિનકરાદીના ગ્રહાણા ચારામ્તેષુ ચ તેષાં પ્રકૃતિ-
વિકૃતિપ્રમાણવર્ષકિરણધૃતિસસ્થાનાસ્તમનોદયમાર્ગમાર્ગાન્તર પ્રકાનુવર્ત્તકર્ષગ્રહ સમા-
ગમચારાદિભિ ફલાનિ નક્ષત્રકૂર્મવિમાગેન દેશેષ્વગમ્તિચારો સપ્તર્ષિચારો ગ્રહમક્તયો
નક્ષત્રવ્યૂહગ્રહશૃંગાટકગ્રહયુક્તગ્રહસમાગમગ્રહર્ષફલગર્ભલક્ષણરોહિણીસ્વાત્યાપાઢીયોગાઃ સ-
ધોર્વપક્ષુષ્મલતાપરિધિપરિવેપરિધિવનોલ્કાદિગ્દાહક્ષિતિચલન સન્યારાગમન્ધર્વનગર
રજોનિર્વાતાર્થકાન્ડસસ્યજન્મેન્દ્ર-વજેન્દ્રચાપવાસતુમિત્રાદ્વિત્રાવાયસવિધાન્તરચક્ર મૃગ-
ચક્રાશ્વચક્રવાતચક્ર માસાદલક્ષણ પ્રતિમાલક્ષણ પ્રતિષ્ઠાપન દૃક્ષાયુર્વેદોદગાર્ગલની
—રાજન સ્વજ્ઞનોત્પાત શાન્તિમયૂરચિત્રકષ્ટતકમ્પસ્વરૂપટ્ટકુકયાકુ ગોજાત્થેષ પુરુષસ્ત્રી-
લક્ષણાન્વન્તઃપુર ચિન્તાપિટકલક્ષણોપાનન્દેવસ્ત્રન્દેવદામરદન્ડશન્યાસનલક્ષણ
રત્નપરીક્ષા દીપલક્ષણ દન્તકાષ્ટાગ્રાથિતાનિ શુમાશુમાનિ નિમિત્તાનિ સામાન્યાનિચિ
જગતઃ પ્રતિપુરુષ પાર્થિવે ચ પ્રતિક્ષણ મનન્યકર્માભિયુક્તેન દેવજ્ઞેન ચિન્તયિતવ્યાનિ

અર્થાત્-સૂર્યાદિચંદ્રોનું ભ્રમણ, તે ભ્રમણ વિષયમાં સૂર્યાદિચંદ્રોની પ્રકૃતિ, વિકૃતિ ભ્રમણપ્રમાણવર્ષ, કિરણ અને તેજનું માપન, આકાશમાંની દૂરતા, અસ્ત, ઉદય, માર્ગી ગતિ, વક્રગતિ, એક ગ્રહનો બીજા ગ્રહ સાથે સમાગમ, ઇત્યાદિદ્વારા ફલકથન; નક્ષત્ર-કૂર્મચક્ર પ્રમાણે એટલે કે અમુક દેશ અમુક નક્ષત્રની સત્તામાં છે, તેવું સિદ્ધ કર્યા બાદ તે દ્વારા લિન્નલિન્ન દેશોમાં અંગસ્તિ, સપ્તર્ષિ વગેરે નક્ષત્ર મંડલ સિવાયના તારાઓની ગતિ વગેરે, તથા ગ્રહોની સાથે નક્ષત્રોના યોગ ઇત્યાદિદ્વારા, નક્ષત્રવ્યૂહ, ગ્રહોની શૃંગોન્નતિ (ચંદ્ર વિષયમાં ખાસ કરીને) ગ્રહોનું યુદ્ધ (યુતિ), સમાગમ, રાજાદિ સંજ્ઞા, વરસાદના ગર્ભનાં લક્ષણ, રોહિણી, સ્વાતિ તથા અપાઠી પૂર્ણિમાના યોગ, તાત્કાલિક વર્ષાનાં ચિહ્નો, અમુક વનસ્પતિની ખીલવા ઉપરથી ખીજાં ધાન્યાદિની ઉત્પત્તિ સંબંધી અનુમાન કરવાનું હવામાન વિષયક શાસ્ત્ર, પરિધિ એટલે સૂર્યાદિ ગ્રહોની આસપાસ દેખાતાં કુંડાળાં અને તેમનાં કારણ સંબંધી અર્થ તથા ફળ, પરિવેષ (પ્રતિબિંબ)ની પરિધિ, ચવનનાં વાવાઝોડાં, ગતિ ચાલ વગેરે, ઉલ્કા (આકાશમાંથી પત્યરોનો વરસાદ) દિગ્દાહ, ભૂમિકંપ, સંધ્યાકાળનો આકાશનો રંગ, ગંધર્વનગર (આકાશમાં દેખાઈ આવતું કોઈ નગરનું પ્રતિબિંબ) રત્નેવૃષ્ટિ, હિમપતન; વેપારની ચીજોની તેજ-મંદી; ધાન્યની ઉત્પત્તિ, ઇન્દ્રધ્વજ, ઇન્દ્રધનુષ્ય, વાસ્તુવિદ્યા, અંગવિદ્યા, કાકવિદ્યા, સ્વરોહ્યશાસ્ત્ર, મૃગ, શ્વાન ઇત્યાદિદ્વારા શકુનશાસ્ત્ર, પ્રાસાદ (મહેલ) લક્ષણ, મૂર્તિવિધાન, મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાવિધિ, વૃક્ષોનું વૈદ્યક, ઉલ્કાર્ગલ (જમીનમાંની વસ્તુઓ પાણી ખનીજ વગેરે શોધી કાઢવાની વિદ્યા) નીરાજન (ઘોડા વગેરેને ધૂપવિધિથી નિરોગ બનાવવાની વિદ્યા) ખંજન દર્શન, ઉત્પાતોની શાન્તિ, મયૂરચિત્રક એટલે મેઘ અને ગ્રહચાર સંબંધી કેટલીક અદ્ભૂત વાર્તાઓ, ઘી, કંબલ, તરવાર, પટ્ટવસ્ત્ર, કુતરો, ગાય, બકરી, અશ્વ, હાથી, પુરુષ, સ્ત્રી વગેરેનાં લક્ષણો, અંતઃપુરની રચનાનું શાસ્ત્ર, પિટક-લક્ષણ, જોડા, વસ્ત્ર વગેરેનું છેદનભેદન થતાં તેનું ફળ, ચામર, દંડ, પલંગ, આસન (સિંહાસન) વગેરેનાં લક્ષણ (રચનાશાસ્ત્ર) રતિપરીક્ષા, દીપલક્ષણ, દાંત તથા લાકડા ઉપર થતાં શિલ્પ વગેરે દ્વારા શુભાશુભ તથા દરેક પ્રકારનાં નિમિત્ત આ બધા વિષયોનો જેમાં સંગ્રહ હોય તેનું નામ સંહિતા છે. વરાહમિહિર કહે છે કે “દુઃકામાં જગતના પ્રતિપુરુષનું અને પાર્થિવ પદાર્થોનું પ્રતિક્ષણનું કુદરતની વિશેષતાથી થતા પરિવર્તનનું જ્ઞાન તેનું નામ સંહિતા શાસ્ત્ર, અને તે દૈવજ્ઞ બાણવાં જોઈએ.”

હવે આપણે અહીં એ વિચારીએ કે નિમિત્તશાસ્ત્રની આઠ શાખાઓનો આ સંહિતામાં સમાવેશ થાય છે કે કેમ? ઉપરના પદાર્થો જોતાં કોઈ પણ વિચારકને

માહુમ પડી આવશે કે નિમિત્તશાસ્ત્રથી મહાવૃક્ષ આ મહિતા રૂપી આગ્નીમાં પ્રતિબિંબરૂપે અમાર્ધ જાય છે તેની આઠ શાખાઓનો તો અટ્ટી સમાવેશ થવા ઉપગત તેને ગોણુ પણ અનેક નાની નાની શાખાઓ કૂટી નીકળી છે

દુષ્કામા અષ્ટાગનિમિત્ત એટલે ત્રિચ્ક ધન્યોતિ શાસ્ત્રના એકં ચ્ક ધનો કેટલોક ભાગ

આમ હેવા છતા ઠીનસાહિત્યમા અષ્ટાગનિમિત્ત નામથી ન્યોતિ શાસ્ત્રનો જ ઉલ્લેખ છે, એમ કહેવામા વાધો નથી, અને લગભગ ગદ્યાનુસાર વિદ્વાનો તેમ જ કહે છે

અને અટ્ટી પુનરપિ કહેલુ પડે છે, કે મહિતા વિષયમા વરાહની શૃંગત્તમ હિતા અર્થોત્તમ છે પ્રાચીનકાળમા ગોણુ પણ ઘણી સહિતાઓ હતી પણ હાલમા ઉપલબ્ધ થતા મહિતા ત્રયોમા એક અને અઠિતીય તે એક જ છે

पद्मिनी

Padmini

॥ सत्यं शिवं सुन्दरम् ॥

॥ अथ हस्तसंजीवनम् ॥

दर्शनाधिकारः प्रथमः

शास्त्रपोठिका

ॐ ऐं ह्रीं क्लीं अहं नमोनमः सिद्धम्

श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वं प्रणमन् ध्यायंस्तमेव जिनवृषभम् ॥

हस्तप्रशस्तलक्षणपरीक्षणे दक्षतां वक्ष्ये ॥ १ ॥

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથને નમન કરીને, તેમજ તે જિનરાજનું ધ્યાન કરી, હાથનાં સુંદર લક્ષણોની પરીક્ષા માટે દક્ષતા કહું છું. ૧

શ્રીનાભેયઃ પ્રભુર્જીયાત્સર્વજ્ઞો જગદીશ્વરઃ ॥

યેન લાક્ષણિકી વિદ્યા નિર્દિષ્ટા ભુવનશ્રિયૈ ॥ ૨ ॥

શ્રી નાભિરાજના પુત્ર શ્રી ઋષભદેવ કે જેઓ જગદીશ્વર, સર્વજ્ઞ છે. અને જેમણે જગતના કલ્યાણને માટે લક્ષણવિદ્યા બતાવી છે, તેમનો જય થાઓ. ૨

શ્રીવર્ધમાનો જયતુ સર્વજ્ઞાનિશિરોમણિઃ ॥

પન્નહસ્તોત્તરો વીરઃ સિદ્ધાર્થનૃપનન્દનઃ ॥ ૩ ॥

શ્રી મહાવીર પ્રભુ કે જેઓ સર્વ જ્ઞાની પુરુષોત્તમ શિરોમણિ છે, અને જેઓનું સ્થવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન તથા નિર્વાણ એ પાંચે હસ્તનક્ષત્ર છે, ઉત્તરમાં જેની એવા ઉત્તરાશ્લેષુનીમાં થયા છે. જેઓ વીર છે, અને સિદ્ધાર્થ મહારાજના પુત્ર છે. તેમનો જય થાઓ. ૩

અજ્ઞાવિદ્યા નિમિત્તાનામશ્નામપિ ગીયતે ॥

મુખ્યા શુભાશુભજ્ઞાને નારદાદિનિવેદિતા ॥ ૪ ॥

આઠ પ્રકારનાં નિમિત્તજ્ઞાનમાં શુભાશુભના જ્ઞાનને માટે નારદઋષિએ બતાવેલી

યત ઉક્તશ્ચ—

અદ્ભં સ્વપ્નં સ્વસ્થૈવ ભૌમં વ્યજ્ઞનલક્ષણે ॥

ઉત્પાતા અન્તરીક્ષઞ્ચ નિમિત્તં સ્મૃતમષ્ટઘા ॥ ૫ ॥

અગવિદ્યા, સ્વપ્નવિદ્યા, સ્વસ્થાશ્ચ, ભૂવિદ્યા (ભૂકંઝાદિ) વ્યજ્ઞન (તિલ્લ, મમા ઇત્યાદિ ચિહ્ન) પરીક્ષા, લક્ષણ (હસ્તરેખા રૂપ) શાસ્ત્ર, ઉત્પાત અને અતરિક્ષ (ગાધવ નગરાદિ) એમ આઠ પ્રકારના નિમિત્ત હોય છે ૫

અન્ને હસ્તઃ પ્રશસ્તોઽયં શીર્ષાદપિ વિશિષ્યતે ॥

સાધ્યન્તે પાદશૌચાદ્યા ધાર્મિક્યો યેન સત્ક્રિયાઃ ॥ ૬ ॥

અગલક્ષણવિદ્યા (મામુદ્રિકશાસ્ત્ર)મા માધ્યા કરતા પછી હાથ પ્રશમનીય છે કારણ પાદશૌચાદિ સત્ક્રિયાઓ તેના વડે માધી શકાય છે ૬

સર્વાંગ્ગલક્ષણપ્રેક્ષા વ્યાકુલાનાં નૃણાં મુદે ।

શ્રીસામુદ્રેણ મુનિના તેન હસ્તઃ પ્રકાશિતઃ ॥ ૭ ॥

મનુષ્યના દરેક અંગની પરીક્ષા કરવા જતા વ્યાકુળ થતા પુરુષોના આનંદ માટે શ્રી સમુદ્ર મુનિએ હસ્તરેખાશાસ્ત્રની યોજના કરી છે ૭

દર્શનાત્સ્પર્શનાદ્રાપિ તથા રેખાવિમર્શનાત્ ।

હસ્તજ્ઞાનં ત્રિધા પ્રોક્તં પુરાતનમહર્ષિભિઃ ॥ ૮ ॥

દર્શન, સ્પર્શ, તથા રેખા વિમર્શ એમ ત્રણ પ્રકારે પુરાતન મહર્ષિઓએ હસ્ત- (રેખા) જ્ઞાન કહ્યું છે ૮

યદુક્ત નીતિશાસ્ત્રે વિવેકવિલાસે—

પ્રાતઃ પ્રથમમેવાથ સ્વં પાર્ણિં દક્ષિણં પુમાન્ ।

પશ્યેદ્રામં તુ વામાક્ષી નિજપુણ્યપ્રકાશકમ્ ॥ ૧ ॥

(એટલા માટે જ) પ્રાતઃ કાળે જિહ્વી વળતે પુણ્યે પોતાના પુણ્યનો પ્રકાશ કરનાર જમણા હાથનું અને સ્ત્રીએ પોતાના ડાબા હાથનું દર્શન કરવું ૯

અથાત્ર માણ્ય તથા પુણ્યેતિ કથનાત્ યમ્માદ્વસ્તુનો યસ્મિન્દેશે યદાકાલે યેન યેન ભાવેન યન્દુમમશુમંત્રા ભાવિ તસ્ય હેતુ પુણ્ય પાપ વા પ્રસ્તુતગ્રન્થવીજ પ્રકાશય-તીતિ ભાવ । તદેવાહ—

હસ્તેક્ષણે વારમચક્રલગ્નપ્રેક્ષાદિકં દર્શનમામનન્તિ ।

શુભાશુભે દર્શનતોઽઙ્ગુલીનાં તથા દ્યુમાનાદિનિવેદનીયમ્ ॥ ૧૦ ॥

હસ્તદર્શનથી વારચક્ર, નક્ષત્રચક્ર, લગ્નનિર્ણય ઇત્યાદિના વિચારને દર્શન કહે છે. અને આંગળીઓના સ્પર્શથી દિનમાત્ર ઇત્યાદિના શુભાશુભ જ્ઞાનને સ્પર્શજ્ઞાન કહે છે. ૧૦

રેખાવિમર્શનં સાક્ષાદ્દક્ષ્યતે પ્રોક્તનોક્તિભિઃ ।

इति त्रेधा करज्ञानात्सर्वं वस्तु प्रकाश्यते ॥ ११ ॥

રેખાઓના વિમર્શરૂપી જ્ઞાનને પ્રાચીન આચર્યોની ઉક્તિમાં જ હું કહીશ. આમ દર્શન, સ્પર્શ તથા રેખાવિમર્શરૂપી ત્રણ જાતના જ્ઞાનદ્વારા સર્વ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે. ૧૧

पञ्चाङ्गुलीर्महादेवी श्रीसीमंधरशासने ।

अधिष्ठात्री कस्यासौ शक्तिः श्रीत्रिदशेशितुः ॥ १२ ॥

શ્રી સીમંધર લગવાનના શાસનમાં રહેનારી પંચાંગુલીનામની મહાદેવી હાથની અધિષ્ઠાત્રી છે. અને આ દેવી ઇન્દ્રની શક્તિ છે. ૧૨

हस्तेन पाणिग्रहणं पूजाभोजन शान्तयः ।

साध्या विपक्षविध्वंसप्रमुखाः सकलाः क्रियाः ॥ १३ ॥

હાથથી લગ્ન થાય છે. પૂજા, ભોજન શાંતિ તથા શત્રુઓ ઉપર વિજય ઇત્યાદિ સર્વ કાર્ય હાથ દ્વારા જ થાય છે. ૧૩

मन्त्राक्षराणामोङ्कारे यथा तत्त्वं प्रतिष्ठितम् ।

तथा सामुद्रिकस्यापि तत्त्वं हस्ते निवेशितम् ॥ १४ ॥

મંત્રાક્ષરોમાં જેમ ઐકારમાં સર્વ તત્ત્વ રહેલું છે, તેમ સામુદ્રિકશાસ્ત્રનું સર્વ તત્ત્વ હાથમાં રહેલું છે. ૧૪

राज्ञामाज्ञा रहस्यस्य निश्चयो हस्तकाद्यथा ।

तथा निमित्तादेशानां निर्णयो हस्ततः स्मृतः ॥ १५ ॥

રાજાઓની આજ્ઞાના રહસ્યનો નિશ્ચય જેમ હાથથી (હસ્તાક્ષર અથવા મુદ્રાથી) થાય છે, તેમ નિમિત્તાદેશનો નિર્ણય હાથથી થાય છે. ૧૫

અક્ષયા જન્મપત્રીયં વ્રહ્મણા નિર્મિતા સ્વયમ્ ।

ગ્રહા રેખાપ્રદા યસ્યાં યાવજ્જીવં વ્યવસ્થિતાઃ ॥ ૧૬ ॥

હાય એ પ્રાપ્તિએ જનાવેલી અક્ષય જન્મપત્રિકા છે જેમા રેખાઓ રૂપી ગ્રહો છદ્મી પર્યંત ગ્રહેલા હાય છે ૧૬

નાસ્તિ હસ્તાત્પરં જ્ઞાનં ત્રૈલોક્યે સચરાચરે ।

યદ્રાહ્મ્યા પુસ્તકં હસ્તે ધૃતં વૌધાય જન્મિનામ્ ॥ ૧૭ ॥

આખા ત્રલોક્યમા હન્તજ્ઞાન ક્રન્તા ગ્રંથ ખીલુ ડાઘ જ્ઞાન નથી અને જ્ઞાન હાયમા જ ગુણુ છે, તે દેખાડવા માટે જ અરસ્વતીએ પોતાના હાથમા પુસ્તક (જ્ઞાન) ધાવ્યુ કર્યુ છે ૧૭

તીર્થકરણાં પ્રતિમા હસ્તન્યસ્તદ્દશોઽશ્વિલા ।

તદ્દશસ્તદર્શનાન્નાન્યત્કેવલ જ્ઞાનસાધનમ્ ॥ ૧૮ ॥

દેવજ્ઞાનનુ સાધન હન્તદર્શનમા જ છે, ખીલે નહિ. એટલા માટે જ તીર્થકરણી દશ પ્રતિમાઓમા દર્શિને હાથ ઉપર દર્શાવવામા આવી છે ૧૮

સામુદ્રિકોવ્દોધિપયો નિર્ધાય મેઘો રસં વર્ષતિ મિષ્ટમુર્ચ્યામ્

સમેઘનાં તેન સુખેન લોકઃ શ્રીહસ્તસંજીવનમેતદાપ્ય ॥ ૧૯ ॥

इति श्री हस्तसंजीवने सिद्धज्ञाने प्रथमे दर्शनाधिकारे शास्त्रपीठिका

સામુદ્રમાથી ઉદ્ધૃત કહેલા જલને પી જેમ મેઘ મીઠા જલની વૃષ્ટિ કરે છે તેમ સામુદ્રિકગામ્રમાથી ઉદ્ધૃત કરી સારભૂત જ્ઞાનને શ્રી મેઘવિજય (અથર્કતા) કહે છે અને તેને હસ્તસંજીવન રૂપે પ્રાપ્ત કરી જગત આનંદ પામે ૧૯

અથ હસ્તદર્શને પુણ્યસાધનહેતુમાહ-

મૂલેઽઙ્ગુષ્ઠસ્ય બ્રાહ્મ્યં તુ તીર્થં કાયં કનિષ્ઠયોઃ ।

પિત્ર્યં તર્જન્યઙ્ગુષ્ઠાન્તદૈવતં સ્વાઙ્ગુલીમુખે

॥૧॥

અંગુઠાના મૂળમાં બ્રાહ્મતીર્થ રહ્યું છે. કનિષ્ઠિકા આંગળીઓના મૂળમાં કાયતીર્થ છે. તર્જની અને અંગુઠાની વચ્ચેના લાગમાં પિતૃતીર્થ છે. તેમજ દૈવત (દેવતાપણું) આંગળીઓના અગ્રલાગમાં છે. ૧ જીઓ ચિત્ર નં. ૧

શત્રુંજયસ્તુ તર્જન્યાં મધ્યાયામુજ્જયન્તકઃ ।

અર્બુદઃ સ્વલુ સાવિત્ર્યાં કનિષ્ઠાયાં જયન્તકઃ

॥૨॥

તર્જનીમાં શત્રુંજય, મધ્યમામાં ગીરનાર, અનામિકામાં આપુ અને કનિષ્ઠિકામાં સમંતક પર્વત છે. ૨ જીઓ ચિત્ર નં. ૨

અઙ્ગુષ્ઠેઽષ્ટાપદગિરિઃ પચ્ચતીર્થાન્યનુક્રમાત્ ।

સ્વહસ્તદર્શનેનૈવ વન્ધ્યતે પ્રાતરુત્તમૈઃ

॥૩॥

અંગુઠામાં અષ્ટાપદગિરિ છે. આમ અનુક્રમે પાંચ તીર્થો છે. અને ઉત્તમ પુરુષો પ્રાતઃકાળમાં ઊઠતાં જ પોતાના હાથનું દર્શન કરી આ પાંચ તીર્થોની વંદના કરે છે. ૩

વિંશોપકા વિંશ જિના અઙ્ગુષ્ઠાદાદ્યતીર્થપાત્ ।

પ્રત્યદક્ષિણપૂર્વોદિગ્ તલે શેષાશ્ચતુર્જિનાઃ

॥૪॥

વીશ વિંશોપકા તે વીશ જિનેશ્વરો છે, અને હાથની પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર તથા દક્ષિણ એમ ચાર બાજુ ચાર જિનેશ્વરો છે. એમ હાથમાં જ ચોવીશ તીર્થકરો બિરાજમાન છે. ૪ જીઓ ચિત્ર નં. ૩ ચિત્રમાં જે અંક છે, તે અંકવાળા તીર્થકરો સમજવા.

પિતૃરેશ્વા ભવેદ્ગંગા માતૃરેશ્વા સરસ્વતી ।

આયૂરેશ્વાત્ર યમુના તત્સંગસ્તીર્થમક્ષયમ્

॥૫॥

પિતૃરેશ્વા એ ગંગા છે. માતૃરેશ્વા સરસ્વતી છે. આયુરેશ્વા યમુના છે. અને આ ત્રણેનો સંગમ તે પ્રયાગરાજ છે. ૫ જીઓ ચિત્ર નં. ૪

અઙ્ગુષ્ઠાદિપચ્ચપદી નમસ્કારસ્ય ચિન્ત્યતે ।

ચતુષ્પદી ચુલિકાયાં

॥૬॥

આ દેવ અને ગુરુનું ભક્તિપૂર્વક ધ્યાન કરવા હાથમા ત્રણે તત્ત્વ રહેલા છે અને દેવ-ગુરુ આગધન કરનારને લી એટલે આપે પ્રકારની લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે આમ અગુલી શબ્દનો વિરોધાર્થ છે ૧૨

યથોદયગિરેઃ શ્રંગે પ્રાગમ્યુદયતે રવિઃ ।

તથાહ્નુષ્ટે ગ્રહાઃ જ્ઞેયા નસ્વાશ્વાન્દ્રમુસ્વાઃ પરે

॥૧૩॥

જેમ પૂર્વ દિશામા આવેલા ઉદયાચળ ઉપર ગવિનો ઉદય વાય છે તેમ અગુહાના અગ્રભાગમા ગવિ ભણુવો અને ણીઁ આગળીઓના નખ તે અદ્રાદિ ગ્રહો ભણુવા ૧૩

ૐકારમાદિત્યમુખે વાગ્વીજં તારકાનને ।

દ્વી વીજં ભગવત્યજ્ઞે શ્રી સૌભાગ્યવતૌ સ્થિતમ્

॥૧૪॥

ક્લિકારં તુ પ્રદેશિન્યાં ચતુર્દિક્ષસ્તલે પુનઃ ।

અહં નમોનમઃ સિદ્ધં વર્ણાષ્ટકમિદં જપેત્

॥૧૫॥

ૐકારનો અગુહામા ન્યામ કરવો વ નામના વાગ્વીજનો કનિષ્ઠિકા ઉપર ન્યાસ કરવો હ્રીં નામના માયાળીજનો અનામિકા ઉપર ન્યામ કરવો શ્રીં નામના લક્ષ્મીળીજનો મધ્યમા ઉપર ન્યામ કરવો ક્લીં નામના કામળીજનો તર્જની ઉપર ન્યામ કરવો દ્વતલમા આપે ણાભુ અહં નમો નમ સિદ્ધમ્ એમ ન્યામ કરવો આમ ક્ષે વેં હ્રીં શ્રીં ક્લીં અહં નમો નમ સિદ્ધમ્ એમ ચિદ્ધ આઠ વર્ણોનો જપ કરવો આ મંત્રનો માતવાગ જપ કરી પોતાના અદ્રખલ મુજળનો હાથનો સ્પર્શ કરી પછી જ્યાં મુધી મનવિક્ષેપ ન થાય ત્યાં મુધી હાથ ભેવો ૧૪-૧૫ બુઓ ચિત્ર ન ૭

તતો હસ્તં નિરીક્ષેત જાનીયાદ્યેન નિશ્ચિતમ્ ।

જાયતે વચને સિદ્ધિઃ સિદ્ધદેવગુરો સ્મૃતેઃ

॥૧૬॥

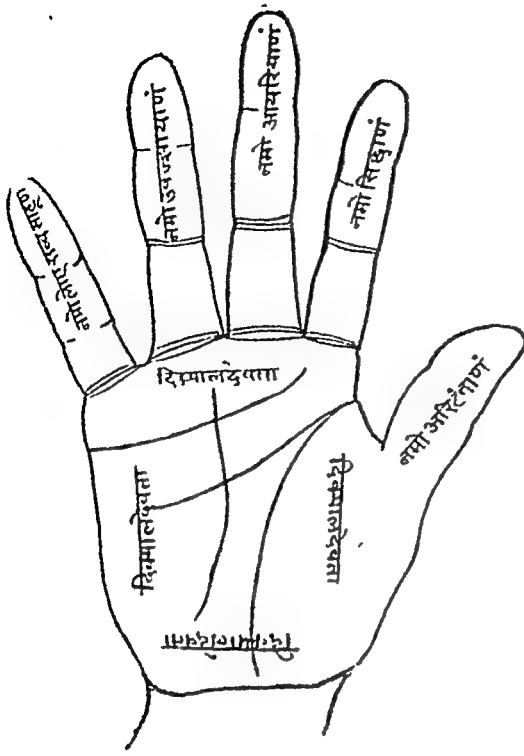
ત્યાગ્યાદ નૈમિત્તિકે હાથ ભેવો જેથ દેવગુરુના અમરણથી નિશ્ચયપૂર્વકી આદેશ કરનારનું વચન ચિદ્ધ થાય ૮

અકાર ઇતિ મવ્યેર્હન્ આકારાદ્યોમ્નયોદશ ।

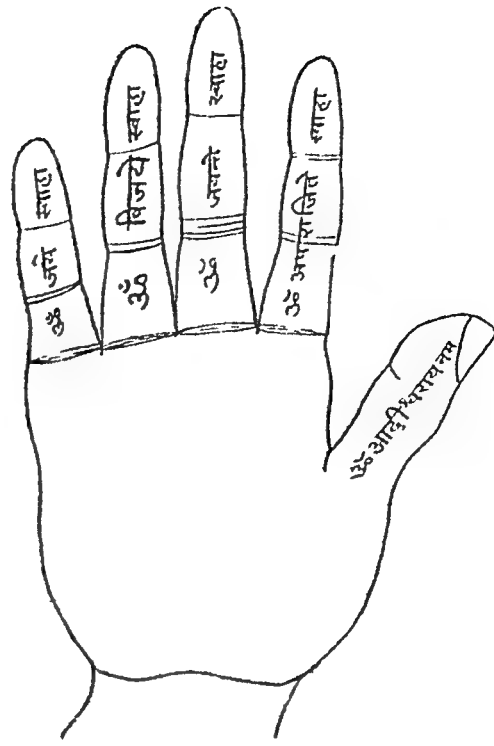
અંઅ ઇત્યહ્નુલીપચ્ચદશમાગેષુ ચ સ્મરેત્

॥૧૭॥

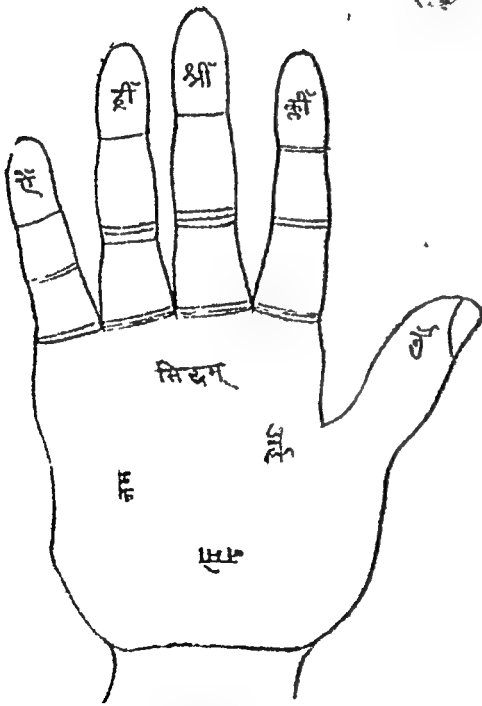
અકારાદિ મેળ મ્વરો છે તે પૈકી અકારગુપી અર્હનનું કરતલમા ધ્યાન કરવું અને ણાટીના આકારાદિ તેર તથા અ અને અ ઓ ઝે મળી કુલ ૫૬૨ સ્વરોનું

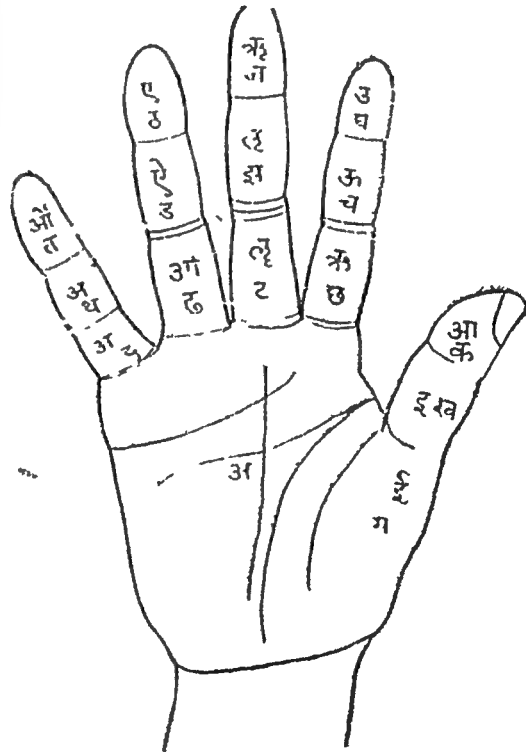
चित्र नं. ५

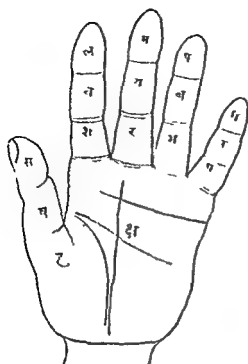
चित्र नं. ६

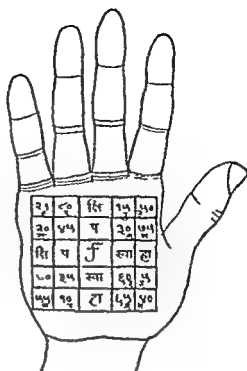
चित्र नं. ७

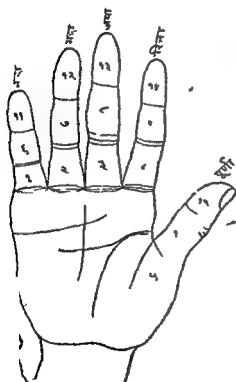
चित्र नं. ८

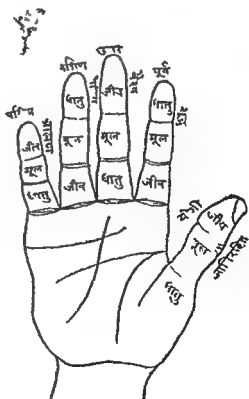
चित्र न ९

चित्र न १०

चित्र न ११

चित्र न १२

અંગુઠાનાં ત્રણ પર્વ તથા બાકીની આંગળીઓનાં ત્રણ ત્રણ પર્વ એમ પાંચ આંગળીઓનાં પંદર પર્વોમાં ધ્યાન કરવું. ૧૭ બુધો ચિત્ર નં. ૮-૬

શ્રી પાર્શ્વો વામહસ્તોઽયં ફળાઃ શાસ્ત્રાસ્તદીયકાઃ ।

શ્રીનાભેયો દક્ષિણશ્ચ કરઃ શાસ્ત્રા જટાઃ સ્ફુટાઃ

॥૧૮॥

હાથો હાથ એ શ્રી પાર્શ્વનાથ છે. અને તેની પાંચ આંગળીઓ તેમના માથા ઉપર છત્રરૂપે રહેલી શેષની ક્ષણાઓ છે. જમણો હાથ એ નૃપભદ્રેશ છે. અને તેની આંગળીઓ તેમની જટાબૂટ છે. ૧૮

વિષ્ણુર્દેવોઽત્ર વામસ્થઃ કેકિપિચ્છકિરીટમૃત્ ।

નાથઃ શિવો દક્ષિણસ્થસ્તસ્ય શાસ્ત્રા જટાઃ સ્ફુટાઃ

॥૧૯॥

હાથો હાથ એ શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન છે. અને તેની આંગળીઓ એ તેમનો મોરસુકુટ છે. જમણો હાથ એ આંગળીઓ રૂપી જટાબૂટને ધારણ કરનાર ભગવાન શંકર છે. ૧૯

તયોર્યોગે યથોક્તારઃ પરમં મઙ્ગલં ભવેત્ ।

તથાજ્જલીવિધાનેન સર્વદા સર્વ મઙ્ગલમ્

॥૨૦॥

વિષ્ણુ એટલે સકાર તથા શંકર એટલે ઉકાર એ બેના યોગથી જેમ ઈકાર થાય છે. તેમ અંબલી કરવાથી સર્વદા સર્વ મંગળ સ્વરૂપ ઈકાર થાય છે. ૨૦

ૐ હરહુંહઃ સરસુંસઃ ક્રમતઃ પચ્ચાજ્જુલીષુ રાજમુક્ષાત્ ।

ન્યાસો યન્ત્રં હસ્તે સ્થાપ્યં તત્સર્વતોભદ્રમ્

॥૨૧॥

માણ્યં સ્પર્શનેઽસ્યોપયોગઃ ।

इतिश्री हस्तसंजीवने सिद्धज्ञाने पुण्यसाधन ध्यानविधानम् ।

હાથની અંદર અંગુઠાથી આરંભી પાંચ આંગળીઓમાં ઈ હરહુંહઃ સરસુંસઃ ઇત્યાદિ વર્ણોદ્ધારા બનતા સર્વતોભદ્ર યંત્રની સ્થાપના કરવી. અથવા નરપતિજયચર્યામાં બતાવેલા પ્રસિદ્ધ ત્રૈલોક્યદીપક નામના સર્વતોભદ્રચક્રની સર્વતોભદ્રયંત્ર તરીકે સ્થાપના કરવી. ૨૧ બુધો ચિત્ર નં. ૧૦

અથ નામમાલા ।

હસ્તનામ—

હસ્તઃ કરઃ સમઃ પાણિઃ શયઃ પચ્ચાઙ્ગુલીસ્મૃતઃ ।

પચ્ચશાસ્ત્ર. પચ્ચશિસ્ત્ર. પચ્ચાનનો વરપ્રદઃ

॥૧॥

મહાવ્રહ્માન્નન્તવીર્યો મહાદેવશ્ચ સિદ્ધિદઃ ।

સિંહાસનઃ શક્તિશાલી મહાવીરઃ સુરાયુધઃ

॥૨॥

હાથ, કર, સમ, પાણિ, શય, પચ્ચાશુલી, સલ, પચ્ચશાખ, પચ્ચશિખ, પચ્ચાનન, વરપ્રદ, મહાપ્રદ, અનન્તવીર્ય, મહાદેવ, સિદ્ધિદ, સિંહાસન, શક્તિશાલી, મહાવીર તથા સુરાયુધ એ હાથના નામ છે ૧-૨

અઙ્ગુષ્ઠનામ—

અઙ્ગુષ્ઠશ્ચાઙ્ગુલો હંસઃ શિવો રાજા ચતુઃ પ્રિયઃ ।

ભોગી ગણપતિર્વિષ્ણુર્મેરુઃ સૂર્યોઽક્ષયોવટઃ

॥૩॥

અશુષ્ઠ, અશુલ્હ, હંસ, શિવ, રાજા, ચતુ પ્રિય, ભોગી, ગણપતિ, વિષ્ણુ, મેરુ, સૂર્ય અને અક્ષયવટ એ અશુઠાના નામ છે ૩

અઙ્ગુલીનામ—

અઙ્ગુલ્યઃ કરશાસ્ત્રાઃ સ્યુઙ્ગુલ્યઃ કરપલ્લવા ।

ત્રિપુરાઃ કરજામ્બાશ્ચ માયાઃ કર્માયુધામતાઃ

॥૪॥

અશુલીઓ, કરશાખા, અશુલીઓ, કરપલ્લવ, ત્રિપુરા કલ્પામ્બા, માયા અને કર્માયુધા એ આંગળીના નામ છે ૪

માયા ગ્રહે યથાયોગમઙ્ગુષ્ઠઃ ક્વચિદુચ્યતે ।

પચ્ચશાસ્ત્ર. કરસ્તસ્યાઙ્ગુલી શાસ્ત્રેતિ સૂત્રણાત્

॥૫॥

ગેઈઁકેઈ વખત માયા શબ્દથી અશુઠાનું ગ્રહણ થાય છે કાશ્વ હાથને પચ્ચશાખા કહેવામા આવે છે અને અશુલીઓ એજ હાથની શાખાઓ છે અર્થાત્ અશુઠાને પણ આંગળીઓના પર્યાય વાચક શબ્દો ક્વચિત્ લાગુ પડે છે ૫

તર્જનીનામ—

પ્રદેશિની તર્જનીસ્થાચ્છન્નુહા યાગવેષિણી ।

મધ્યમાઙ્ગલી નામ--

જ્યેષ્ઠા તુ મધ્યમા મધ્યા લક્ષ્મીઃ સૌભાગવત્યપિ ॥૬॥

તર્જનીને પ્રદેશિની, શત્રુદા, આદ્યા, ગંવેષણી કહે છે. મધ્યમાને જ્યેષ્ઠા, મધ્યમા, મધ્યા, લક્ષ્મી, અને સૌભાગ્યવતી એમ કહે છે. ૬

અનામિકાનામ--

અનામિકા ચ સાવિત્રી ગૌરી ભગવતી શિવા ।

કનિષ્ઠાનામ--

કનીનિકા કનિષ્ઠાન્ત્યા લઘુસ્તારા ચ કાઞ્ચની ॥૭॥

અનામિકાને સાવિત્રી, ગૌરી, ભગવતી, અને શિવા કહે છે. કનિષ્ઠિકાને કનિષ્ઠા, અન્ત્યા, લઘુ, તારા અને કાંચની કહે છે. ૭

વિશ્વાનામ--

વિંશોપકા ગ્રન્થિ પર્વસ્થાન ભાગાંશ સન્ધયઃ ।

અઙ્ગુષ્ઠમૂલનામ--

કન્દો નૃપાસનં પીઠો ગરુડોઙ્ગુષ્ઠમૂલકે ॥૮॥

મણિબન્ધનામ--

હસ્તસ્યાદિર્મણિર્બન્ધો મણિસ્તનાકરોઽપિ ચ ।

કરમનામ--

કરમોઽસ્માદાકનિષ્ઠ મુષ્ઠો વક્રોઽસ્તમૂધરઃ ॥૯॥

આંગળીઓના પર્વોની સંધિઓને વિંશોપકા, કહે છે. મણિબંધથી લઈ કનિષ્ઠિકા સુધીના ભાગને કરમ, ઉષ્ઠ, વક્ર તથા અસ્તાચલ કહે છે. ૮-૯.

હસ્તપૃષ્ઠનામ--

અવહસ્તો હસ્તપૃષ્ઠં તમઃ શૂન્યં વિચિન્નિશા ।

હસ્તતલનામ--

પ્રહસ્તસ્તલિકા તાલસ્તાલોભૂતલગર્મકૌ ॥૧૦॥

હથેળીના પાછલા ભાગને અવહસ્ત, હસ્તપૃષ્ઠ, તમઃ, શૂન્ય, આકાશ અને રાત્રી કહે છે. સવળા હાથને (હથેળીને) તાલિકા, તાલ, તલ, તલ અને હસ્તશર્ક કહે છે. ૧૦

નલ્લનામ—

પુનર્ભવોભુજાકણ્ઠઃ કરશૂકઃ પુનર્નવઃ ।

કામાદ્યુશો મહારાજઃ કરજો નલ્લરોનલ્લઃ

॥૧૧॥

કરપુષ્પં રત્નકાન્તિઃ શત્રુઘ્નઃ કરદીપકઃ ।

નખને પુનર્ભવ, ભુલકેદ, કેદે શુક, પુનર્નવ, કામાકુશ, મહારાજ, કરજ, નખર અને નખ કહે છે ૧૧

પિતૃરેલ્લાનામ—

પિતા ગોત્રં ચલં મૂલં વૃક્ષો ધર્મો મનોધૃતિઃ

॥૧૨॥

કરપુષ્પ, રત્નકાન્તિ, શત્રુઘ્ન, કરદીપક એ પણ નખના નામ છે, પિતા, ગોત્ર, ખલ, મૂળ, વૃક્ષ, ધર્મ અને મનનું ધૈર્ય એ યદુ પિતૃદેખા ઉપરથી વિચારવું ૧૨ માતૃરેલ્લાનામ—

માતા ધનં સુલં કોશઃ સાહસં પાલિકા રતિઃ ।

આયુરેલ્લાનામ—

આયુઃ સ્યાજ્જીવિતં તેજઃ સ્વભાવસ્ય પ્રમાતનુઃ

॥૧૩॥

માતા, ધન સુખ, કોશ, સાહસ અને વાત્સલ્યાદિલાવ માતૃદેખા ઉપરથી વિચારવા આયુર્હા, તેજ, સ્વભાવ, પ્રમા અને શરીર આયુરેખા ઉપરથી જોવા ૧૩

અંગુલીમૂલનામ—

પ્રદેશિન્યાદિ મૂલાનિ નામતોપ્યર્થતોઽપિ ચ ।

કલહો રાજ્યમૈશ્વર્યં યશોઽનુક્રમણે મતમ્

॥૧૪॥

તર્જની દિશ્યાદિ આગળીઓના મૂળ નામ અને અર્થ પ્રમાણે અનુક્રમે કલહ, રાજ્ય, અૈશ્વર્ય અને યશ એ પ્રમાણે બાધવા ૧૪

હસ્તકૃતમાનમ—

૧ પ્રાદેશ ૨ ગોકર્ણ ૩ સાર્ધમંગુષ્ઠે વિતતે કૃતે ।

૧ પ્રાદેશ ૨

૩ ગોકર્ણ ૪ વિતસ્તય ઉદાહૃતઃ

॥૧૫॥

૫ નામમાલિકાનામક સ્ત્રીયાધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ।

અને અંગુલી સાથે હાથને ખડોળો કરવામા આવે

તો તેને પ્રાદેશ, વાલ, ગોત્ર

વિતસ્તિ એમ કહેવામા આવે છે ૧૫

૬ પંજીબને નામમાલાધિકાર ॥

૭

અથ હસ્તાવલોકનેહતિકર્ત્તવ્યતામાહ ।

પ્રાતઃ શુચિઃ કૃતસ્નાનો દેવાનમ્બર્ચ સાદરમ્ ।

સુગન્ધિદ્રવ્યૈઃ પુષ્પૈશ્ચ નૈવેદ્યૈઃ વિવિધૈસ્તવૈઃ

॥૧॥

પ્રાતઃકાળે સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ સુગંધીદ્રવ્ય, પુષ્પ, નૈવેદ્ય તથા અન્યેક પ્રકારનાં સ્તોત્રોદ્ધારા આહરપૂર્વક દેવતાઓનું પૂજન કરી. ૧

ગુરું નત્વોપદેશં ચ શ્રુત્વા ધર્મસ્ય તત્ત્વવિત્ ।

પ્રતિલભ્યાન્ન પાનાદૈર્વિધિવદ્ભુક્તમોજનઃ

॥૨॥

ગુરુઓને વંદન કરી, ઉપદેશ શ્રવણ કરી, ધર્મતત્ત્વને જાણનારા પુરુષે જે લાભ્ય હોય તેવા અન્નપાનથી વિધિપૂર્વક ભોજન કર્યા બાદ. ૨

સુવેષશ્ચિન્તયાહીનઃ સમધાતુર્જિતેન્દ્રિયઃ ।

હસ્તં શ્રીફલપુષ્પાદ્યૈઃ પ્રપૂર્ય વિનયાન્વિતઃ

॥૩॥

સુંદર વેષભૂષાવાળા, ચિંતા રહિત, સમતા ધારણ કરનારા, અને જીતેન્દ્રિય બની હાથમાં શ્રીફળ પુષ્પ ઇત્યાદિ લઈ વિનયપૂર્વક. ૩

હસ્તં ન્યસ્ય ગુરોઃ પાર્શ્વે સ્વહસ્તં દર્શયેત્સુધીઃ ।

નિર્દમ્મઃ શ્રુણુયાત્સર્વ શ્રદ્ધયા ગુરુણોદિતમ્ ॥૪॥

હસ્તનક્ષત્ર હોય તે હિવસે સદ્ગુરુની પાસે જઈ પોતાનો હાથ દેખાડવો. તેમજ નિર્દમ્મપણે ગુરુ કહે તે બધું શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળવું. ૪

જિતેન્દ્રિયસ્ય શ્રદ્ધાલોર્યત્ફલં કથ્યતે બુધૈઃ ।

સ્વપ્નવજ્જાયતે સત્યં તત્સર્વં નાન્યથા પુનઃ

॥૫॥

જીતેન્દ્રિય અને શ્રદ્ધાળુ પુરુષને જે ફળ કહેવામાં આવે છે, તે સ્વપ્નની માફક સાચું પડે છે. શ્રદ્ધા વગર સાચું પડતું નથી. ૫

બ્રહ્મચારી ક્ષમાશીલઃ કૃતજ્ઞો ધાર્મિકઃ શુચિઃ ।

દક્ષો ગુરોઃ કૃપાયાત્રો વાક્સિદ્ધિઃ સ્વક્રિયાસ્તઃ

॥૬॥

બ્રહ્મચારી, ક્ષમાશીલ, કૃતજ્ઞ, ધાર્મિક, પવિત્ર, ચતુર, પરંપરાથી ઉતરી આવેલ, વાક્સિદ્ધિવાળો તેમજ પોતાના સ્વધર્માચરણમાં પ્રીતિવાળો. ૬

સન્તુષ્ટઃ શ્રદ્ધયાયુક્તસ્તપસ્વી વિજિતેન્દ્રિયઃ ।

નાનાશાસ્ત્રવિવેકજ્ઞઃ સ્થિરચિત્તો ગુરુર્મતઃ

॥૭॥

મતોથી, શ્રદ્ધાવાળો, તપસ્વી, છતેન્દ્રિય, અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રોના મર્મને
બાણનાગ (વિદ્વાન) સ્વિચ્છિત્તવાળો ગુરુ હોવો નેઈએ ૭

કુલં જાતિ તથા દેશમાકારં જન્મજાન્યહાન્ ।

ધર્મં શ્રદ્ધાં ચ વિજ્ઞાય સમયજ્ઞઃ ફલં વદેત્

॥૮॥

નંમિત્તિદે પૂછનારના કુલ, જાતિ, દેશ, સ્વરૂપ, જન્મના ગ્રંથો તથા ધર્મ અને
શ્રદ્ધા બાણી ફલ જોવું ૮

ગુરુઃ પદ્માસનાસીનો વાઙ્મયં હસ્તજીવનમ્ ।

સમ્પૂજ્ય સંસ્મરન્સ્વેષ્ટદેવં ગુરું ફલં વદેત્

॥૯॥

ગુરુએ પદ્માસને બેઝી, શ્રી હસ્તમંત્ર લખન પુસ્તકનું પૂજન કરી, પોતાના ઈષ્ટદેવનું
સમગ્નુ કર્યા બાદ ફલ કહેવું ૯

દિનેત્વેકસ્ય પુંસો વા ઢ્યોર્હસ્તં વિલોકયેત્ ।

હસ્તં મ્વદક્ષિણે હસ્તે ન્યસ્યાવહિતમાનસઃ

॥૧૦॥

એક દિવસે એક અવવા બે પુરુષના હાથ ભેગા પોતાના જમણા હાથમા
પૂછનારને જમણો હાથ ગળી ચાત ચિત્તથી કળ કહેવું ૧૦

રાત્રૌ દીપં પુરસ્કૃત્ય સમ્પૂજ્યેનં યથાવિધિઃ ।

સ્ત્રિયોવામકરં વામે સ્વહસ્તે ન્યસ્ય વીક્ષયેત્

॥૧૧॥

રાત્રીએ પોતાની આજળ દીવો ગળી તેની પૂજા કરી પોતાના ડાબા હાથમા
પૂછનાર શ્રીનો ડાબો હાથ રાખી કળ કહેવું ૧૧

યો નરઃ સ્ત્રીપ્રકૃતિકસ્તત્કરો વીક્ષતે વુધૈઃ ।

મધ્યાન્હાત્પરતઃ સ્ત્રીણાં નૃસ્વભાવે નિશીયતઃ

॥૧૨॥

જે પુરુષ સ્ત્રીપ્રકૃતિનો હોય (ઐષ્ય યા નપુઁસક હોય) તેનો હાથ મધ્યાહ્ન પછી
તેનો અને પુરુષપ્રકૃતિની સ્ત્રી હોય તેનો હાથ મધ્યરાત્રી પછીના કાળમા ભેગો ૧૨

દક્ષિણાદુલવાન્વામ પુંસઃ સ્ત્રીશીલ્શીલિનઃ ।

નૃશીલાયાઃ સ્ત્રિયો વામાદક્ષિણોલવાન્મન્વેત્

॥૧૩॥

જે પુરુષ સ્ત્રીપ્રકૃતિનો હોય તેનો જમણા કગ્તા ડાબો હાથ બળવાન હોય છે
પુરુષપ્રકૃતિની સ્ત્રીનો ડાબા કગ્તા જમણો હાથ બળવાન હોય છે ૧૩

સ્ત્રીમાતૃમાતૃપક્ષાદિગૃહં ક્ષેત્રં ચ વાટિકા ।

પુંસાં વામકરાઢીક્ષ્યં રાત્રિઃ શુક્લશ્ચ પક્ષકઃ

॥૧૪॥

પુરુષને સ્ત્રીની માતા, માતૃપક્ષ, ઘર, ખેતર, વાડી (બગીચા) રાત્રી તથા શુક્લ પક્ષ એ સંબંધી હાથા હાથમાં જોવું. ૧૪

પત્યુઃ સુખં પિતુઃપક્ષં ધર્મગોધનમાર્જવમ્ ।

કૃષ્ણપક્ષં દિનં સ્ત્રીણાં વીક્ષ્યં દક્ષિણપાણિતઃ

॥૧૫॥

સ્ત્રીને પતિનું સુખ, પતિના પિતૃપક્ષનું સુખ, ધર્મ, ગોધન, સરળતા, કૃષ્ણપક્ષ તથા દિવસ સંબંધી જમણા હાથમાં જોવાં. ૧૫

યજમાનઃ ફલં શ્રુત્વા ગુરોસ્તથેત્યુદીરયેત્ ।

નિદર્શ્ય નાળકં રૌપ્યં સ્વવ્યાપારં સમાચરેત્

॥૧૬॥

યજમાને ગુરુએ કહેલું ફળ સાંભળી ‘તથાસ્તુ’ એમ કહી રૂપાનાણાની લેટ ધરી પછીથી પોતાનાં નિત્યના કામે વળગવું. ૧૬

इत्येवं विधिना गुरुर्गुरुमतिः पञ्चाङ्गुलीं वीक्षयेत् ।

वश्यं तस्य भवेदवश्यमचिरालोकत्रयं सद्गुणैः ॥

वृष्टिः स्वर्णमयी च भेषविजयात्संजायते तद्गृहे ।

मौलौ माल्यमिवास्य शासनमहो भूमीभूजो विभ्रति

॥૧૭॥

इति श्रीहस्तसंजीवने सिद्धज्ञाने हस्तावलोकनविधिश्चतुर्थ समाप्तः ।

આ પ્રમાણેની વિધિથી જે શ્રેષ્ઠમતિવાળો ગુરુ હાથ જુએ છે, તેને તેના સદ્ગુણોથી જલદી ત્રણે લોક અવશ્ય વશ થઈ જાય છે. અને ભેષવિજય દ્વારા તેના ઘરમાં સુવર્ણની વૃષ્ટિ થાય છે. અને મોટા મોટા રાજાઓ તેના શાસનને (તેના વાક્યને) પુખ્તમાળાની માફક પોતાના મુકુટમાં ધારણ કરે છે. ૧૭

इति श्रीहस्तसंजीवने हस्तविलोकनाधिकारः

॥ અથ દર્શનાધિકારઃ ॥

નન્દા, મદ્રા, જયા, રિક્તા, પૂર્ણાઃ સ્યુસ્તિયયઃ ક્રમાત્ ।

તારાઘ્યાઃ કૃષ્ણપક્ષેતુ દર્શં સૂર્યેન્દુ સંગમઃ

॥૧૧॥

નદા, લદ્રા, જયા, રિક્તા અને પૂર્ણા એ તિથિઓ અનુક્રમે કનિષ્ઠિકા અશુલીથી આગલ કરીને છે દૃષ્ટ્યપક્ષમા અમાવાસ્યા કે તેનામા સૂર્યચંદ્રનો સંગમ વાય છે, તે પૂર્ણા તિથિ ગણાય છે ૧

यस्यां निरीक्ष्यते हस्तः सा तिथिः स्यादिनोदये ।

घटीचतुष्टयं शेपास्तदनुक्रमतोमताઃ

॥૧૨॥

જે તિથિમા હાથ જોવાનો હોય તે તિથિ સૂર્યોદયકાળે હોય છે ત્યાગ્બાદ એક એક તિથિ ચાર ચાર ઘડીની એમ અનુક્રમે જાણવી ૨

हस्तवीक्षणवेलायां या तिथिः समुदीर्यते ।

तदङ्गुल्याઃ स्वरूपेण वाच्यं सर्वं शुभाशुभम्

॥૧૩॥

હાથ જોતી વખતે જે સમય હોય, તે સમયની જે તિથિ આવતી હોય, તે તિથિની જે આગળી હોય, તેના સ્વરૂપ ઉપગ્રંથી શુભાશુભ ફળ કહેવું ૩

तारादित्रयशके ज्ञेया प्रतिपत् पष्टिका तिथिः ।

एकादशी च क्रमतः शेपं शेपास्त्ववस्थितम्

॥૧૪॥

કનિષ્ઠિકાના પ્રવચન (ઓવી નીચેના) પર્વમા પ્રતિપદ, ધીન્દમા પછી, ત્રીન્દમા એકાદશી એમ નદાતિથિઓ ગહેલી છે આવી ૪ ગીતે અનામિકામા લદ્રાતિથિઓ, મધ્યમામા જયા, તર્જનીમાં રિક્તા અને અશુભમા પૂર્ણા તિથિઓ છે ૮ જુઓ ચિત્ર ન ૧૧

एवं तिथिफलं ज्ञेयं त्रिपुरांशस्य दर्शनात् ।

जातिदिग्द्रव्यराश्यादेर्लभ्यालभ्यप्रवृत्तये

॥૧૫॥

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક આગળીના પર્વમા તિથિની વ્યવસ્થા હોઈ ઇષ્ટકાલ પ્રાપ્ત રહેયિનું પર્વ જોઈ તેની ઉપગ્ના શુભાશુભ લક્ષણોથી જાતિ, દિગ્, દ્રવ્ય, ગર્યાદિ તેથી લાભાલાભ વગેરે કહેવું ૫

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राः स्युः करपल्लवाः ।

पञ्चीनिकाद्या हंसोऽपि योगवान् वर्णवर्जितः

॥૧૬॥

કનિષ્ઠિકાથી લઈ અનુક્રમે અંગુલીઓ, પ્રાણાણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તથા શૂદ્ર એ જાતિની છે. અંગુષ્ઠ યોગી તેમજ જાતિ રહિત છે. ૬

તર્જની પ્રાગુદગ્મધ્યા પશ્ચિમા કાઞ્ચની સ્મૃતા ।

દક્ષિણાનામિકા મેરુમધ્યદેશઃ પ્રકીર્તિતઃ

॥૭॥

તર્જની પૂર્વદિશા, મધ્યમા ઉત્તરદિશા, અનામિકા દક્ષિણદિશા અને કનિષ્ઠિકા પશ્ચિમદિશા છે. અંગુષ્ઠ મેરુ એટલે મધ્ય પ્રદેશ છે. ૭

ધાતુર્મૂલં તથા જીવં ત્ર્યંશકા વિષમાઙ્ગુલેઃ ।

સમાયાઃ સ્વલુ માયાયા જીવો મૂલં ચ ધાતવઃ

॥૮॥

વિષમ આંગળીઓના પર્વમાં અનુક્રમે ધાતુ, મૂળ અને જીવ સમજવા તથા સમ આંગળીઓમાં જીવ, મૂળ અને ધાતુ એ ક્રમથી સમજવું. ૮ જુઓ ચિત્ર નં. ૧૨

ધાતુપ્રાસૌ યદઙ્ગુલ્યાં યો ગ્રહસ્તસ્ય ધાતવઃ ।

સીસકં મોગિનો મૂલે મધ્યે તામ્રં રવિસ્થિતે

॥૯॥

મૂર્ધ્નિ તારં ચન્દ્રચારાદ્ગ્રહાણાં સપ્તધાતવઃ ।

તામ્રં તારં રીતિ નાગો હેમ વંગૌ ચ તીક્ષ્ણકમ્

॥૧૦॥

ધાતુની પ્રાપ્તિ થાય તો જે આંગળીનો જે ગ્રહ હોય તેની ધાતુ જાણવી. અંગુષ્ઠ પ્રાપ્ત થતો હોય તો તેના મૂળ પ્રદેશમાં સીસું અને મધ્યપર્વમાં સૂર્યનું સ્થાન છે, માટે તાંબુ જાણવું. ૯

અંગુષ્ઠના અગ્રભાગમાં ચંદ્રનું સ્થાન છે માટે રૂપું સમજવું. સૂર્યાદિ ગ્રહોની અનુક્રમે તાંબુ, રૂપું, જસત, સીસું, સોનું અને લોહું એમ સાત ધાતુઓ છે. ૧૦

કાંશકં વૃત્તલોહં ચ રાહોઃ કેતોશ્ચ યત્સ્મૃતમ્ ।

લઘોર્દ્વિતીયત્ર્યંશે તુ મધ્યાયાં વૃત્તલોહકમ્

॥૧૧॥

રાહુની ધાતુ કાંસુ અને કેતુની ધાતુ વૃત્તલોહ (મિશ્રધાતુઓ) છે. કનિષ્ઠિકાના બીજા પર્વમાં રાહુની ધાતુ તથા મધ્યમાના બીજા પર્વમાં કેતુની ધાતુ જાણવી. ૧૧

મૂલે મૂલં શનેરાહોઃ પત્રં શુક્રે કુજે ગુરૌ ।

ફલં ચ ચન્દ્રમાનુભ્યાં શેષે પુષ્પં વિનિર્દિશેત્

॥૧૨॥

જો મૂલ પ્રાપ્ત થયું હોય, અને શનિ રાહુ હોય તો મૂળીઆનો ભાગ કહેવો.

શુક મગળ ડે શુર હોય તો ડાળીઓ કહેવી અને મૂર્ધ ચંદ્ર હોય તો કુળ કહેવું
જો બુધ હોય તો પુષ્પ કહેવું ૧૨

एवं जीवेऽपि संप्राप्ते ग्रहैर्वाच्योऽस्य निर्णयः ।

चन्द्रे देवाश्च तर्प्यञ्च कुजे दैत्याः शनेस्तिथौ ॥૧૩॥

એજ પ્રમાણે જીવ પ્રાપ્ત થતા ગ્રહોના સ્વરૂપ પ્રમાણે પ્રાણીના સ્વરૂપનો નિર્ણય
કરવો ચંદ્ર પ્રાપ્ત થતો હોય તો દેવતાઓ સમજવા, મગળ હોય તો પિતૃઓ અને
જો શનિ હોય તો દેવ સમજવા ૧૩

राहोस्तिथौ नारकाः स्युः शेषे तु मनुजाः स्मृताः ।

मनुष्येऽप्यथ संप्राप्ते पंचमाया लघोः क्रमात् ॥૧૪॥

बालं कुमारं तरुणं पक्वं वृद्धं विचिन्तयेत् ।

इत्यादि शेषं सर्वं स्यादत्र चूडामणाविव ॥૧૫॥

ગાહુની તિથિ પ્રાપ્ત થતી હોય તો નારકીય જીવો સમજવા અને બાકી વધેલા
(સૂર્ય, બુધ, શુક્ર, શુક) ગ્રહો હોય તો મનુષ્ય જાણવા મનુષ્યની અંદર પણ લાલનો
વિચાર કરતા કનિષ્ઠિકાથી અનુક્રમે બાલ, કુમાર, તરુણ, પીઠ અને વૃદ્ધ એમ ઉત્તરનો
નિર્ણય કરવો, આ પ્રમાણે આ બધું ચૂડામણિ શાસ્ત્રની માફક સર્વ જાણવું ૧૪-૧૫

कस्य पार्श्वेऽथवा ग्रामे कस्मिन्मे लभ्यसंभवः ।

इति प्रश्नेऽगुलीभागा मेपाद्या द्वादशोदिताः ॥૧૬॥

કોની પાનેથી અથવા કયા ગામથી મને લાભ થવાનો સંભવ છે એમ પ્રશ્ન
હોય તો અગુલીઓના પર્વ બાર હોઈ બાર ગણિઓની કદમના કરી છે ૧૬

काञ्चन्याः प्रथमेऽत्र्यंशे मेपोवृषो द्वितीयके ।

एवमत्रक्रमे हस्तप्रेक्षा तिथिरुपागता ॥૧૭॥

ततो लभ्यमलभ्यं वा स्वराशिपरमेલकात् ।

ज्ञेयं कर्कत्रयं मेरोर्नख मध्याद्यपर्वसु ॥૧૮॥

કનિષ્ઠિકાના પ્રથમ પર્વમા મેષ, બીજામાં વૃષભ અને ત્રીજામાં મિથુન એમ
અનુક્રમે રાશિઓ છે હાથ જોતા જે તિથિ આવી હોય તે સ્થાનની રાશિ ઉપરથી
પોતાની રાશિ સાથે મેલાપક જોઈ લાભાલાભનો વિચાર કરવો ઈર્ક, સિંહ અને કન્યા
અગુલાના નખલાગ, મધ્યલાગ અને પ્રથમ પર્વમા ગ્રહેલા છે ૧૭-૧૮ જીવો ચિત્ર ન ૧૩

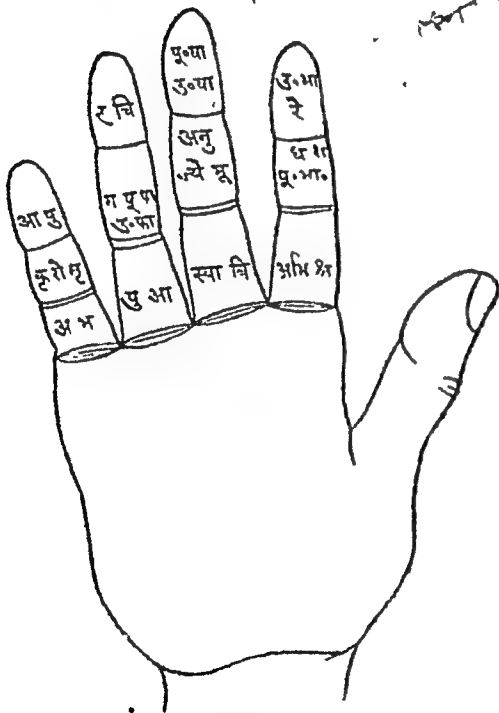
इति दर्शनाधिकारे तिथिचक्रम्

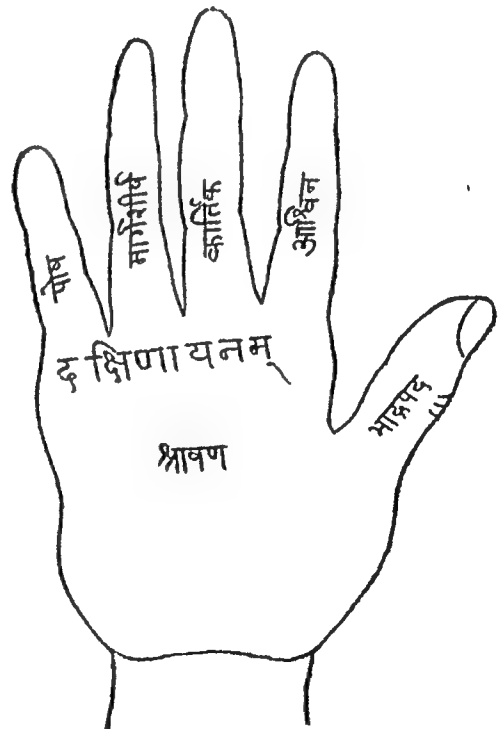
चित्र नं १३ .

चित्र नं. १४

चित्र नं १५

चित्र नं. १६

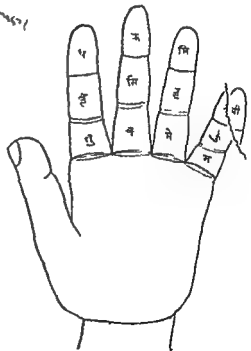
चित्र नं १७

चित्र नं १८

चित्र नं १९

चित्र नं २०

રવિરજુષ્ઠમધ્યસ્થસ્તન્નવશ્ચન્દ્રમા સ્ફુટઃ ।

મઙ્ગલસ્તર્જનીશીર્ષે નૃપાસનગતો બુધઃ

॥૧૧॥

લક્ષ્મ્યાં ગુરુઃ કવિગૌર્યાં કનિષ્ઠાયાં શનિઃ સ્મૃતઃ ।

હસ્તપૃષ્ઠે રાહુકેતૂ ચૈવ વારાસ્તથા ગ્રહાઃ

॥૨૦॥

અંગુષ્ઠના મધ્યપર્વમાં રવિ છે. અંગુષ્ઠનો નખ એ ચંદ્રમા છે, એમ સ્પષ્ટ છે. મંગળ તર્જનીના અગ્રભાગમાં, અંગુષ્ઠ મૂલમાં બુધ, મધ્યમા ઉપર ગુરુ, અનામિકા ઉપર શુક્ર અને કનિષ્ઠિકામાં શનિ છે. હાથના પાછલા ભાગમાં રાહુ કેતુ છે. આ પ્રમાણે વાર તથા ગ્રહો રહેલા છે. ૧૯-૨૦

દિનોદયઃ સ્મૃતોઽજુષ્ઠે મધ્યાન્હે મધ્યમાઙ્ગુલિઃ ।

સંધ્યા તારા તતો રાત્રિર્હસ્ત પૃષ્ઠે વ્યવસ્થિતા

॥૨૧॥

અંગુષ્ઠમાં સૂર્યોદય, મધ્યમામાં મધ્યાહ્ન, કનિષ્ઠિકામાં સંધ્યા અને હસ્ત પૃષ્ઠમાં રાત્રી છે. ૨૧

દિનં હસ્તતલં બોધ્યમવહસ્તતમસ્વિની ।

દિવસે દક્ષિણોહસ્તો વામો રાત્રૌ મતાન્તરે

॥૨૨॥

હસ્તતલ (હથેલી) દિવસ છે. હાથનો પાછલો ભાગ એટલે હસ્તપૃષ્ઠ એ રાત્રી છે. જમણો હાથ દિવસ છે. તથા ડાબો હાથ એ રાત્રી છે. ૨૨

છાયાસુતઃ શનિર્લોકે છાયારૂપો વિધુંતુદઃ ।

તદ્રાશિવારસ્તારાયાદ્વિતીયત્ર્યંશકેધ્રુવમ્

॥૨૩॥

લોકમાં શનિ એ છાયાપુત્ર છે, અને રાહુ પણ છાયા સ્વરૂપ છે. તેમના રાશિચાર પ્રમાણે કનિષ્ઠિકાના બીજા પર્વમાં તેમના ધ્રુવ (સ્થાન) છે. ૨૩

તસ્માત્સપ્તમગઃ કેતુરિતિ મધ્યાઙ્ગુલેર્ભવેત ।

દ્વિતીયભાગે નિયતઃ પ્રોક્તો લાક્ષણિકૈર્બુધૈઃ

॥૨૪॥

રાહુથી સાતમા પર્વમાં (સાતમી રાશિમાં) કેતુ હોય છે. એટલે મધ્યમા અંગુલીના દ્વિતીય પર્વમાં નિશ્ચયપૂર્વક કેતુનું સ્થાન લક્ષણશાસ્ત્ર પાંડિતોએ કહ્યું છે. ૨૪

હસ્તેક્ષણદિને વારઃ પ્રાતસ્તસ્યોદયઃ ક્રમાત્ ।

સમયે હસ્તવીક્ષાયાઃ યઃ પ્રાપ્નોઽસ્યાઙ્ગુલિઃ સ્મૃતઃ

॥૨૫॥

જે દિવસે હાથ જોવાનો હોય તે વાર સૂર્યોદય વખતે હોય, અને ત્યાર બાદ ઇષ્ટક્ષણે જે વાર પ્રાપ્ત થતો હોય તેની અશુભી ઉપગ્રહી શુભાશુભનો નિર્ણય કરવાનો છે ૨૫

एकोयामश्चतुस्त्रिंशत्पलान्यप्यक्षराणि च ।

अत्यष्टिमानतोज्ञेयोवारभोगोविचक्षणैः

॥૨૬॥

એક પ્રહર, એટલે માહાત્માત ઘડી, ચોત્રીસ પળ અને સત્તર અક્ષર એટલો વખત (૮ ઘડી ૪ પળ ૧૭ અક્ષર) એક વારના ભોગ તરીકે વિચક્ષણ પુરુષોએ ઠરાવ્યો છે ૨૬

तद्वारस्य तदङ्गुल्याः स्वरूपेण शुभाशुभे ।

स्वराशिनाथमૈત્ર્યાદિર્જ્યોતિઃ સ્પૃશ્વિમર્શનાત્

॥૨૭॥

જે વાર પ્રાપ્ત થયો હોય તેની અશુભીના સ્વરૂપ ઉપગ્રહી શુભાશુભ તથા ગણિત્વામી, મૈત્રી વગેરે જ્યોતિઃશાસ્ત્રના મિદ્ધાન્તો મુજબ કહેવું ૨૭

यद्वा हस्तेક્ષणे वारः स विष्णोरुर्ध्वलोकगः ।

शेषास्तले मर्त्यलोके तर्ज्जन्याद्यासु दिग्गताः

॥૨૮॥

अधोहस्ते च पाताले फलमेपामिहोच्यते ।

यत्र स्वराशेर्નાથઃ સ્યાત્સંપૂર્ણં તન્નવં ફલમ્

॥૨૯॥

હાથ જોવાનો જે વાર હોય તેના અધિપતિ વિષ્ણુ છે અને તે ઉર્ધ્વલોકમાં રહે છે જ્યારે બાકીના વાર હસ્તતલમાં એટલે મૃત્યુલોકમાં રહે છે અને તર્જની આદિ આગળીઓની જે દિશા હોય તે દિશામાં રહે છે જે વાર હસ્તપૃષ્ઠમાં આવતા હોય તે પાતાલમાં બાણવા તેમજ ક્ષણ તેમના આધાન પ્રમાણે સમગ્ર લેવાનું છે જ્યાં પોતાની ગણિતો સ્વામી હોય તે આધાનના ક્ષણ મુજબ ક્ષણ થાય છે ૨૮-૨૯

इति दर्शनाधिकारे वारचक्रम्

ત્રીણિ ત્રીણિ તલે દિક્ષુ મધ્યે નક્ષત્રમશ્વિની ।

તારાદિપંચશાસ્વાસુ પ્રત્યેકં સ્યાત્ ત્રયં ત્રયમ્

॥૩૦॥

હસ્તતલમાં અશ્વિની અને ત્યારબાદ પૂર્વાદિ દિશાઓમાં ત્રણ ત્રણ નક્ષત્ર (એમ ગોઠવવાં) કનિષ્ઠિકા આદિ આંગળીઓમાં પ્રત્યેક આંગળીમાં ત્રણ ત્રણ નક્ષત્ર આવે છે. ૩૦ બુધો ચિત્ર નં. ૧૪

વીક્ષ્યતે યત્ર નક્ષત્રે હસ્તસ્તદ્ગર્ભકસ્થિતમ્ ।

તતઃ પ્રાગ્દક્ષિણાકારમેષુ તારા ત્રયં ત્રયમ્

॥૩૧॥

કાચ્ચન્યાદેઃ પંચદશમાનિ યત્રાત્મનામભમ્ ।

તત્ફલં પ્રષ્ટુરાદેશ્યં સ્થાનરેલાદિયોગતઃ

॥૩૨॥

હાથ જોવાના દિવસે જે નક્ષત્ર હોય તે મધ્યમાં મૂકવું અને ત્યાર બાદ પૂર્વાદિ દિશાઓમાં તેમજ આંગળીઓમાં નક્ષત્ર ગોઠવવાં. આમ નક્ષત્ર ગોઠવ્યા બાદ જ્યાં થોતાનું નક્ષત્ર (નામ ઉપરથી જન્મ નક્ષત્ર) આવતું હોય તે સ્થાનમાં રહેલી રેખાઓ ઉપરથી પૂછનારનું શુભાશુભ ફળ કહેવું. ૩૧-૩૨

કરજાંવાગ્રગં ધિષ્ણ્યં તલે યામ્યાં ચ વારુણે ।

તત્ર સ્થિતં શુભં ન સ્યાચ્છેપસ્થાને શુભં સ્મૃતમ્

॥૩૩॥

આંગલીઓના મધ્યભાગમાં આવનારાં, હસ્તતલમાં આવતું તેમજ દક્ષિણ દિશામાં આવતાં નક્ષત્રોનું ફળ સાફ નથી. તે સિવાયની જગ્યાનાં નક્ષત્રનું ફળ શુભ છે. ૩૩

इति दर्शनाधिकारे नक्षत्रचक्रम्

जागर्ति येन नाम्ना यः स राशिर्यत्र पर्वणि ।

तारादेर्मेषराश्यादिस्तत आरभ्य गण्यते

॥૩૪॥

જે નામથી મનુષ્ય જાગી ઉઠે છે, તેની ઉપરથી જે રાશિ આવતી હોય તે જન્મરાશિ (નામરાશિ) ગણાય છે. કનિષ્ઠિકાના પ્રથમ પર્વમાં મેષરાશિ અને ત્યારબાદ અનુક્રમે બારે રાશિઓ રહેલી છે. ૩૪

ज्ञेयास्तन्वादयोभावास्ततोद्वादशलक्षजाः ।

तेष्वर्ध्वरेखासु शुभोग्रहः क्रूरस्ततोऽन्यथा

॥૩૫॥

જન્મરાશિનું સ્થાન જ્યાં આવતું હોય, ત્યાંથી અનુક્રમે બાર લાવોની કદપના કરવી. અને જે લાવના સ્થાનમાં (અંશુલીના પર્વમાં) ઉર્ધ્વરેખા હોય ત્યાં શુભગ્રહ સમજવો. બાકીની જગ્યાઓ અશુભગ્રહ સમજવો. ૩૫

इति राशिचक्रम्

અશ્વિન્યાદીનિ ધિષ્ણ્યાનિ પ્રત્યેકં સપ્ત યોજયેત્ ।

કનીનિકાત આરમ્ભ્ય યત્ર હસ્તેક્ષણસ્ય મમ્ ॥૩૬॥

પ્રાપ્તઃ પ્રપ્તુઃ સ રાશિઃ સ્યાન્મેષાદિત્ર્યંશકક્રમાત્ ।

ચંદ્રસ્તત્રેવ વિન્યસ્ય ચતસૃષ્વજ્જુલીપુ ચ ॥૩૭॥

કનિષ્ઠિકાથી લઈ પ્રત્યેક આગલીમાં અશ્વિનીથી લઈ નાત નાત નક્ષત્રોની યોજના કરવી જ્યાં હોય તેવાના વખતનું નક્ષત્ર આવતું હોય, ત્યાં જે રાશિ હોય તે પૂછનારાની રાશિ થઈ ત્યાં ચંદ્ર મૂકવો ૩૬-૩૭ જુઓ ચિત્ર નં ૧૫

इति चन्द्रचक्रम्

जागरुकोजनोयेन राशिना जायते सदा ।

ताराद्यंशाच्च मेपादेर्यत्र तन्मर्त्तिमालिखेत् ॥૩૮॥

મનુષ્ય જે નામથી જાગી ઉઠે તો હોય તે નામ ઉપરથી આવતી રાશિ અશુભી પર્વમાં કનિષ્ઠિકાના પ્રથમ પર્વના એપ ઈત્યાદિ કેમથી જ્યાં આવતી હોય ત્યાં જન્મ લેખ જણવું ૩૮

तत्र ग्रहास्तु प्रागुक्तस्थानस्थाः स्वमनीषया ।

स्थाप्याः संहारमार्गेण विचार्य तन्नुभाशुભम् ॥૩૯॥

આમ (લેખ અને ચંદ્રનો) નિર્ણય થયા બાદ પ્રથમ જોડેલી રીતિ મુજબ (જ્યાં ઉદ્ભવેલા હોય ત્યાં શુભઅશુભ ઇત્યાદિ) પોતાની બુદ્ધિપૂર્વક સહાર માર્ગથી અહો મૂકવા અને શુભાશુભ કળનો વિચાર કરવો ૩૯

रविः कुजोगुरुर्मन्दोराहुञ्चैते ध्रुवाग्रहाः ।

शशी शशिसुतः शुक्रश्चलादेयाविमर्शने ॥૪૦॥

સૂર્ય, મંગળ, ગુરુ, શનિ અને રાહુ એ ધ્રુવ ત્રક છે ચંદ્ર બુધ અને શુક્ર ચલ અહો છે ૪૦

वर्षद्वादशके चारो ध्रुवाणामपि जायते ।

मूलाग्रराशौ ते देया राहुर्मूलाच्च पृष्ठतः ॥૪૧॥

ધ્રુવ અહોના પાંચ બાગ બાગ વર્ષે ચાર વાચ છે અને તેમને તેમની મૂળ રાશિથી રાશિઓમાં બાગ વર્ષે એક રાશિ એ હિમાચે મૂકવા રાહુને પાછલી મૂકવો ૪૧

કસ્મિન્વર્ષે શુભં કસ્મિન્નશુભં વા ભવેન્મમ ।

इति ज्ञेये पंचदशभागाः पंचाङ्गुलीभवा

॥૪૨॥

वीक्ष्य हस्तेषु या रेखा ऊर्ध्वं चक्रं यवोऽथवा ।

तस्मिन्वर्षे शुभं लक्ष्मीः पुत्राद्याप्तिर्यशः सुखम्

॥૪૩॥

तेषु यत्रायता रेखा छिन्ना भिन्ना च वेधयुक् ।

शुक्तिश्च त्रुटिका विन्दुस्तद्वર્ષं दुःखदायकम्

॥૪૪॥

મને ક્યારે શુભ અને ક્યા વર્ષમાં અશુભફળ મળશે, એમ જાણાસા હોય ત્યારે પાંચ આંગળીઓના મળી (ત્રણ પર્વફળ) પંદર ભાગનો પંદર વર્ષ તરીકે વિચાર કરવો. તેમાં ન્યાં ઉર્ધ્વરેખા અથવા ચવ હોય તે વર્ષમાં લક્ષ્મીપ્રાપ્તિ, પુત્રપ્રાપ્તિ, યશોલાભ, સુખ ઇત્યાદિ શુભફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે ભાગમાં છિન્નભિન્ન થએલી રેખા હોય, અથવા છીપ, ચોરસ, ણિંદુ વગેરે હોય તે વર્ષ દુઃખદાયક નાણુવું. ૪૨-૪૩-૪૪

व्यवस्थाप्यादिमं वर्षं कंनीनिकादिपर्वसु ।

विचार्य ते पंचदशवर्षाणि दक्षिणे करे

॥૪૫॥

ततो वामे पंचदश पुनर्दक्षिणवामयोः ।

स्त्रियोवामेऽपसव्ये च विमृश्यन्तेऽत्र तत्ક્રમાत्

॥૪૬॥

કનિષ્ઠિકાના પ્રથમ પર્વમાં પહેલું વર્ષ એમ સ્થાપના કરી જમણા હાથના પંદર ભાગોમાં પહેલાં પંદર વર્ષ, ત્યાર બાદ ડાબા હાથની કનિષ્ઠિકાના પ્રથમ પર્વથી લઈ અનુક્રમે બીજાં પંદર વર્ષ, પુનઃ જમણા હાથે પંદર પછી ડાબા હાથમાં પંદર એમ વર્ષોનો વિચાર કરવો. સ્ત્રીને પહેલાં ડાબો પછી જમણો હાથ એ અનુક્રમે વર્ષની કલ્પના કરવી. ૪૫-૪૬

यद्वा हस्तेक्षणे जन्मलग्नद्वादशभावतः ।

शुभाशुभानि वर्षाणि विज्ञेयानि पुनः पुनः

॥૪૭॥

અથવા હાથ જોવાના ઇષ્ટકાળે જે જન્મલગ્ન આવતું હોય ત્યાંથી પ્રત્યેક ભાવમાં એક વર્ષ એ પ્રમાણે વર્ષોની યોજના કરી શુભાશુભનો નિર્ણય કરવો. ૪૭

યદિને વીધ્યતે હસ્તસ્તત્તિથેઃ સ્થાનકાન્નિજાત ।

આમ્ય ગણને વાન્યાદિના મર્વે શુભાશુભા.

॥૬૦॥

જે દિવસે (જે તિથિએ) હાથ દેખાડવામાં આવ્યો હોય તે તિથિના તિથિચક્ર મુજબની યોજનાથી તિથિઓનું પોતપોતાના ચ્યાનના શુભાશુભ ઉપરથી શુભાશુભ કહેવું ૬૦

અઙ્ગુત્યન્તર્ગતાદુષ્ટેસ્વાસ્થાનસ્થિતા અપિ ।

દુષ્ટા શ્રેષ્ઠાદિનાથાશ્ચાન્યે મિથ્રા પ્રાદેશિનીગતાઃ

॥૬૧॥

આગળીઓના અત્ય પર્વના દિવસો અને દુષ્ટદેખાઓ દ્વારા દૂષિત ચ્યાનના દિવસો પણ દુષ્ટ છે બીજા દિવસો શ્રેષ્ઠ કળ આપે છે ન્યાદે તર્જનીના દિવસો મિથ્રકળ આપે છે ૬૧

રણાર્થે તેઽપિ ચ શુભાઙ્ગુષ્ઠસ્થાસ્તુ મજ્જદાઃ ।

ધર્માર્થેઽપિ ચ શુભાઃ કનિષ્ઠાસ્થાઃ સદા શુભાઃ

॥૬૨॥

પરંતુ ગુણપ્રશ્નમાં તે (તર્જનીના) દિવસો પણ શુભકળ આપે છે અશુભના દિવસો ગુણપ્રશ્નમાં ભગ (હાથ) ડગવના છે પરંતુ ધર્મકૃત્યમાં તે (અશુભના) દિવસો ગુણકળ આપનારા જે કનિષ્ઠિકાના દિવસો મદા શુભ છે ૬૨

મેગપ્રજ્ઞે શાન્તિકાદૌ શ્રેષ્ઠાશ્ચાનામિકાદિના.

મધ્યાદિનાથનકરાલભસામ્રાજ્યદાયકાઃ

॥૬૩॥

મેગપ્રજ્ઞ તથા શાંતિ પુષ્ટિના માટે અનામિકાના દિવસો શ્રેષ્ઠ છે મધ્યમાના દિવસો પ્રાન આપનારા છે તેમજ લાલ તથા ગન્ધ્ય આપનારા છે ૬૩

इति दर्शनाधिकारे दिनचक्रम्

કા ઘડી કીદૃશી મે સ્યાદિતિ જ્ઞેયે કરેશ્વરેણે ।

યા તિથિસ્તાં નિજસ્થાને દત્વા સર્વ વિલોકયેત્

॥૬૪॥

કઈ ઘડી માગ માટે ડેવી જશે, તેના પ્રશ્નમાં હાથ જે તિથિમાં જોવાતો હોય તે તિથિને પોતાના ચ્યાનમાં સ્થાપી બધું જોઈ શકાય છે ૬૪

પ્રાતસ્ત્યં ઘટિકાયુગ્મં તિથિસ્થાને નિયોજયેત્ ।

તદનુક્રમતઃ પંચદશમાગાન્વિચારયેત્

॥૬૫॥

તે તિથિને પ્રાતઃકાળમાં થોણુ જે જે ઘડીની એક તિથિ એમ ગણના કરી પંદર તિથિઓમાં ત્રીસ ઘટિકાનો વિચાર કરવો. ૬૫

તુલ્યે નક્તંદિને હ્યેષક્રમો મેષતુલારવૌ ।

ન્યૂનેઽધિકે ઘટીયુગ્મે પલૈર્જ્ઞયાધિકોનતા

॥૬૬॥

જ્યારે રાત્રી અને દિવસ સરખા પ્રમાણનાં હોય, ત્યારે એટલે મેષ અને તુલાના રવિસંક્રમણ વખતનું આ પ્રમાણ છે. મોટે રાત્રી દિવસના ન્યૂનાધિક વખતે જે ઘડીના પ્રમાણની ત્રિરાશિ પ્રમાણે ધાસ-વૃદ્ધિ કરવી. ૬૬

ઘટીનાં ફલમિત્યેવં દિવસસ્ય નિવેદ્યતે ।

રાત્રૌ ઘટી પુનર્વાચ્યા વામહસ્તવિલોકનાત્

॥૬૭॥

આ પ્રમાણે દિવસે જમણા હાથ ઉપરથી ઘટિકાઓનું ફળ કહી શકાય છે. રાત્રીએ ડાબા હાથ ઉપરથી ઘટિકાઓનું ફળ કહેવું. ૬૭

इति दर्शनाधिकारे घटिकाचक्रम्

અશ્વિન્યાદિક્રમાદત્ર તારાઘડ્ડુલિપંચકે ।

દિનમં હસ્તવૈક્ષાયાઃ પ્રાસં તદગ્રહજા દશા

॥૬૮॥

કનિષ્ઠિકાદિ પાંચ આંગળીઓમાં અશ્વિન્યાદિ નક્ષત્રોની યોજના (નક્ષત્રચક્ર સુજળ) કરી જ્યાં આગળ દિનનક્ષત્ર આવતું હોય ત્યાં જે ગ્રહ હોય તેની દશા પ્રાતઃકાળમાં આવે. ૬૮

અઙ્ગુષ્ઠેઽપિ કનિષ્ઠાયાં ષડ્ઋક્ષાણિ નિયોજયેત્ ।

શેષાસુ પંચ ઋક્ષાણિ દશાચક્રમિતીરિતમ્

॥૬૯॥

અંગુઠો તથા કનિષ્ઠિકા એમાં છ છ નક્ષત્રો તથા બાકીની આંગળીઓમાં પાંચ પાંચ નક્ષત્રોની યોજના કરવી. આવી રીતે દશાચક્રમાં નક્ષત્રોની યોજના છે. ૬૯
ભુઓ ચિત્ર નં. ૧૯

સાર્ધસપ્તઘટી ૭૩૦ માનં દશાનુક્રમતઃ કરે ।

યદા વીક્ષેત સાજ્ઞેયા પ્રવૃત્તર્જન્મદશાબુધૈઃ

॥૭૦॥

સાઠામાંત ઘડી સુધી એક શ્રુતી દશા ગ્હે એ પ્રમાણે હાથ દેખાડવાના ઇષ્ટકાળ ઉપરથી કયા શ્રુતી દશા આવે છે ? તે પડિતોએ ચમત્ત લેવું ૭૦

આચંભૌવુશજીરાશુક્રમેણાસાં પ્રસારણા ।

સ્થાનયોગાદશાજ્ઞેયા શુભાશુભમિહેષ્યતિ

॥૭૧॥

મૂર્ધ, ચદ્ર, મગળ, બુધ, શનિ, શુક્ર, ગુહુ અને શુક્ર એ પ્રમાણે દશાઓના ક્રમ છે જે દશા આવતી હોય, તેના ચ્યાન ઉપરથી તેનું ગુલાશુલ નક્ષી કરવું ૭૧

અશ્વિનીત્રિતયે રાહો વ્રાહ્માદિત્રયકે શનિઃ

શ્રુતિદ્વયે બુધદશા વારુણદિતયે સ્વેઃ

॥૭૨॥

ઉભદ્વયે ચન્દ્રદશા શુક્રસ્યાદિત્ય પચ્ચકે ।

જીવસ્યાર્યમતઃ પચ્ચસ્વાસ્ય પરપચ્ચકે

॥૭૩॥

અશ્વિની, ભગ્ણી અને કૃતિકામાં રાહુની દશા રેહિણી, મૃગશીર્ષ અને આર્દ્રામાં શનિની દશા શ્રવણ અને ધનિષ્ઠામાં બુધની દશા ચતુર્ભિષા અને પૂર્વભાદ્રપદમાં રવિની દશા ઉત્તરાશાદ્રપદ તથા રેવતીમાં ચદ્રની દશા પુનર્વસુથી લઈ પાચ નક્ષત્રો સુધી શુક્રની દશા ઉત્તરાશાદશુનીથી પાચ નક્ષત્રોમાં શુક્રની અને અનુરાધાદિ પાચ નક્ષત્રોમાં મગળની દશા છે ૭૨-૭૩

इति दर्शनाधिकारे दशाचक्रम्

पाणिर्यद्वाસरे वीक्ष्यस्तत्संक्रान्तिर्दिनोदये ।

देयाऽन्होमानयोगेन तदनुक्रमतः पुनः

॥७४॥

હાથ જે વારમાં જોવાનો હોય તે વારની સંક્રાન્તિ (ગણિ સ્વામિ પ્રમાણે) પ્રાત કાળે આવે ત્યાર પછી દિનમાનના પ્રમાણાનુસાર પ્રાત કાળે જે સંક્રાન્તિ હોય તે પહેલું લક્ષ અને ત્યારબાદ અનુક્રમે લક્ષમાન પ્રમાણે ઇષ્ટકાળના લક્ષનો નિશ્ચય કરવો ૭૪

शक्तिशालीक्षणे प्राप्तं लग्नं सम्यग्विचारयेत् ।

સ્થાનયોગાદ્ગ્રહન્યાસાત્તત્ર વાચ્યં શુભાશુભમ્

॥૭૫॥

હાથ જોવાના વળતના (ઇષ્ટકાળના) લક્ષનો વિચાર કરી ત્યાર બાદ સ્થાનના લક્ષણ પ્રમાણે દરેક ભાવમાં ગુલાશુલ ગ્રહોની યોજના કરી શુભાશુલ ક્ષણ કહેવું ૭૫

કનિષ્ઠાદ્યત્રિભાગાચ મૃગાદિરવિસંક્રમમ્ ।

પ્રારમ્ય દિનસંક્રાંતિર્યત્ર લગ્નક્રમસ્તતઃ

॥૭૬॥

કનિષ્ઠિકાના આઘ પર્વથી લઈ મકરાદિ સંક્રાન્તિઓ હોય છે. અને દિન સંક્રાન્તિથી લઈ વર્તમાનકાળનું લગ્ન નક્કી કરવું. ૭૬ બુદ્ધો ચિત્ર નં. ૨૦

લગ્નપ્રમાણમુત્કૃષ્ટે દિને સાર્ધેષુ નાડિકાઃ ૫૧૩૦

ઘટ્યશ્ચતસ્રો વૈ વિંશત્પલાનિ દિવસેઽલ્પકે

॥૭૭॥

મોટામાં મોટા દિનમાન વળતે સાડાપાંચ ઘડીનું એક લગ્ન થાય છે, અને નાનામાં નાના દિનમાન વળતે ચાર ઘડી વીસ પળનું એક લગ્ન થાય છે. ૭૭

इति दर्शनाधिकारे लग्नचक्रम्

લગ્નં ચેત્પ્રથમે ત્ર્યંશે દ્રેષ્કાણઃ પ્રથમસ્તદા ।

દ્વિતીયશ્ચ દ્વિતીયાંશે તૃતીયશ્ચ તૃતીયકે

॥૭૮॥

લગ્ન જો પ્રથમ પર્વમાં હોય તો પ્રથમ દ્રેષ્કાણુ, બીજામાં હોય તો બીજું અને ત્રીજા પર્વમાં હોય તો ત્રીજું દ્રેષ્કાણુ સમજવું. ૭૮

इति दर्शनाधिकारे द्रेष्काणचक्रम्

નક્ષત્રચક્રક્રમતોઽભિમતં યોગચક્રકમ્ ।

મૂતલે દિનયોગસ્ય સ્થાપનાત્સર્વમીક્ષતે

॥૭૯॥

યો યોગો દુષ્ટભાગસ્થઃ સ વર્જ્યઃ શુભકર્મસુ ।

અશુભે સમુપાદેયો માયારૂપવિચિન્તનાત્

॥૮૦॥

નક્ષત્રચક્રની માફકજ યોગચક્ર બને છે. કરતલમાં જે દિવસે હસ્તવીક્ષા હોય તે દિવસનો યોગ સ્થાપી ત્યાર બાદ નક્ષત્રવત્ યોગોની સ્થાપના કરવી, અને ફળનો વિચાર કરવો. જે યોગ ખરાબ સ્થાનમાં આવતો હોય, તે શુભ કર્મમાં વળતું કરવો, અને અશુભ કર્મમાં ઝાડણું કરવો. પહેલાં જેમ આંગળી વશાત્ શુભાશુભ કહ્યું છે, તેમજ અહીં પણ સમજવું. ૭૯-૮૦

इति दर्शनाधिकारे योगचक्रम्

દિશિ કસ્યાં મયા લભ્યમેતિ જ્ઞેયે કરેક્ષણે ।

યત્રાત્મમં ભવેદ્દક્ષચક્રાનુક્રમતોદિશિ

॥૮૧॥

મને કઈ દિશાથી લાલ વશે, એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હાથ જોતી વખતે પૂછનારનું જન્મનક્ષત્ર નક્ષત્રચક્રાનુસારે જ્યાં પડ્યું હોય, તે સ્થાનની દિશા ઉપરથી જુગ કહેવું ૮૧

મધ્યમેઙ્ગુષ્ઠમે સ્વીયે ગ્રામે સૌખ્યં વિનિર્દિશેત્ ।

ઋક્ષત્રયેઙ્ગુલીનાં તુ પ્રાગુક્તાત્તદિશોલમેત્

॥૮૨॥

જો તે નક્ષત્ર અશુભના મધ્ય ભાગમાં હોય તો પોતાના ગામમાં સુખ ખતાવવું અને આગળીઓના ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો મળી પહેલા આગળીઓની જે દિશાઓ કહી છે, તે તે દિશાથી લાલ વશે, એમ સમજવું ૮૨

રાજાદયોરન્તરેઽધિરાદ્યાદ્યે મે વ્યવસ્થિતઃ ।

રાજ્ઞોમૂલે સ્વદેશાદિ ગ્રામોવકત્રે તુ પલિકા

॥૮૩॥

અશુભ અને તર્જનીના વચ્ચેના ભાગને સમુદ્ર કહેવામાં આવ્યો છે તર્જનીના પ્રથમ પર્વમાં પણ સમુદ્ર છે, એટલે તે નક્ષત્ર આવ્યું હોય તો સમુદ્ર દ્વારા આવતી ચીજની લાલ છે, એમ કહેવું અશુભ મૂળમાં પોતાના નિવાસસ્થાન પાસેના પર્વત, ગામ, પ્રદેશથી લાલ ખતાવવો અને કરલ-સ્થાનના નક્ષત્રો ઉપરથી ગામડાઓ (પલિકા એટલે જ્યાં લીલ લોડો રહેતા હોય તેવા ગામડા)ની લાલ કહેવો ૮૩

પર્યન્તઃ પર્વતોદેશોમેરુઃ કરમસીમાનિ ।

ગુર્જરશ્ચસુરાષ્ટ્રશ્ચાસ્તાદિરત્નાકરાન્તરે

॥૮૪॥

કરલના નક્ષત્રો ઉપરથી દેશની સરહદ ઉપરના પર્વતો તેમજ મારવાડ કહેવો અને કરલ તથા મહિષધના વચ્ચેના ભાગથી ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડની લાલ છે, તેમ કહેવું ૮૪

અઙ્ગુષ્ઠમૂલેઽક્ષયતીર્થમેતદાદ્યપ્રમોઃ પારણકે વટોજ્યમ્ ।

સમધ્યદેશસ્તતેવ ચક્રં દિશાં વિવોધ્યં વિદિશાં ચ વિજ્ઞેઃ ॥૮૫॥

અશુભમૂળમાં પ્રયાગતીર્થ, શ્રી ઋષભદેવના જ્યાં પાગળા ધયા હતા તે અક્ષયવટ છે અને તેના મધ્ય પ્રદેશ છે, ત્યારબાદ ચારે દિશાઓમાં દેગોની યોજના કરવી ૮૫

દિગ્ભાગે યત્તૃતીયં મં તદ્વિદિગ્ધિષ્ણમુચ્યતે ।

યદ્વા સ્વજન્મલગ્નેન દિગ્વિદિગ્ વા વિમૃશ્યતે

॥૮૬॥

દિગ્વિગાલમાં જે ત્રીજું નક્ષત્ર છે. તેને ખુણાનું નક્ષત્ર જાણવું. અને એ સુજળ દિશાઓનો નિર્ણય કરવો. અથવા પોતાના જન્મલક્ષ દ્વારા દિશાવિદિશાનો નિર્ણય કરવો. ૮૬

इति दर्शनाधिकारे दिग्चक्रम्

अङ्गुष्ठाद्याः पञ्चवर्णाः सितःपीतोरुणोहरित ।

श्यामश्चेत्यथ भूतानां तत्त्वानां पञ्चकं तथा

॥ ८७ ॥

અંગુઠાદિ પાંચ આંગળીઓ અનુક્રમે ઘોળો, પીળો, લાલ, લીલો અને કાળો એ પ્રમાણે પાંચ રંગની છે. તથા પૃથ્વી અપ્ તેજ ઇત્યાદિ પંચ મહાભૂતો પણ તે આંગળીઓ છે. ૮૭

तर्जनी पृथिवी मध्या जलं वायुरनामिका ।

कनिष्ठा तेजइत्युक्तमङ्गुष्ठोव्योम चोर्ध्वगम्

॥ ८८ ॥

તર્જની પૃથ્વીતત્ત્વ છે. મધ્યમા જલતત્ત્વ છે. અનામિકા વાયુતત્ત્વ છે. કનિષ્ઠા તેજતત્ત્વ છે, અને અંગુઠો આકાશતત્ત્વ છે. ૮૮

मायाश्चतस्रोऽप्यङ्गुल्योजीवोऽङ्गुष्ठोबुधैः स्मृतः ।

तन्मूलनाड्यां हंसोऽयं यत्કरोતિ ગતાગતમ્

॥ ૮૯ ॥

આર આંગળીઓ એ માયા છે, અને અંગુઠો જીવ છે, એમ પંડિતોએ કહ્યું છે. અને તે અંગુઠાના મૂળમાં રહેલી નાડીમાં જીવ આવળા કર્યા કરે છે. ૮૯

मूर्ध्वाङ्गुष्ठोभुजौ युग्मौ तर्जनी मध्यमापि च ।

पादावनामिका तारा प्राणिनामङ्गपंचकम्

॥ ૯૦ ॥

અંગુઠો માથું છે. તર્જની અને મધ્યમા બે હાથ છે. અનામિકા અને કનિષ્ઠિકા બે પગ છે. આ પ્રમાણે પાંચે આંગળીઓમાં પાંચ અંગ રહેલાં છે. ૯૦

शिरोमुखं तथा कण्ठोऽङ्गुष्ठे भागत्रयं स्मृतम् ।

जठरं च कटिर्गुह्यं तालिकायां त्रयं स्मृतम्

॥ ૯૧ ॥

मध्यायां च गवेषिण्यां स्कंधौ बाहू च कूर्परौ ।

उरु जंघे च चरणौ त्रयं गौरीकनिष्ठयोः

॥ ૯૨ ॥

અ શુકાના ત્રણ પર્વોમા અનુક્રમે માથુ, યુગ અને કંઠ ગહેલા છે કરતલમા ૪૪, કટી અને ગુહ્ય ભાગ છે મધ્યમામા તથા તર્જનીમા ખલા, ખાદુ અને કાઠા ગહેલા છે અનામિકા તથા કનિકામા ઉર (માથળ), ઠીચણ અને પગ છે ૬૧-૬૨

હસ્તરૂપસ્વકાયસ્ય ક્રમાદવયવાઅમી ।

શુમાશુમં નૃણાં ચિન્હં ઘાતાદિર્યપુ લબ્યતે ॥ ૧૩ ॥

આ પ્રમાણે હાથરૂપી પોતાની કાયામા આ અવયવો છે, અને તે તે ભાગો ઉપરથી તે તે અવયવોનુ શુભાનુભ ઘાત ઇત્યાદિ જોઈ શકાય છે ૬૩

इति दर्शनाधिकारे देहचक्रम्

मस्तके त्रयमास्ये च कण्ठे भानां त्रयं त्रयम् ।

जठरे च त्रयं देयं शेषाङ्गे द्वे कटौ च भू. ॥ ૧૪ ॥

માવામા ત્રણ નક્ષત્ર, યુગ ઉપર ત્રણ, કંઠમા ત્રણ, જઠરમા ત્રણ નક્ષત્ર મૂકવા કમરમા એક નક્ષત્ર મૂકવુ, અને ખાડીના અંગોમા બે બે નક્ષત્ર મૂકવા ૬૪

आत्ममाद्दिनभं यत्र तत्फलं प्रष्टुरादिशेत् ।

शीर्षे मुखे तथा कण्ठे राज्यं भोगं सुखं भवेत् ॥ ૧૫ ॥

પોતાના નક્ષત્રથી દિનનક્ષત્ર જ્યા આવતુ હોય, તેનુ ફળ પૂછનારને કહેવુ માથુ, યુગ, તથા કંઠના નક્ષત્રોમા રાજ્ય, ભોજન તથા યુગ પ્રાપ્ત થાય છે ૬૫

जठरे गुप्तचिन्ता स्यात् गुह्ये भोगोनृपाद्धनम् ।

स्कंधे जयोऽथ शेषाङ्गे क्लेशोहानिर्भयं भवेत् ॥ ૧૬ ॥

જઠરના નક્ષત્રોમા ગુપ્ત ચિંતા થાય છે ગુહ્ય ભાગના નક્ષત્રોથી ભોગ મળે છે, અને ગર્જનીથી ધન મળે છે ખલાના નક્ષત્રમા રજ્ય મળે છે આ ત્રિવાચના અંગોના નક્ષત્રોમા ક્લેશ, હાની અને ભય વાય છે ૬૬

इति दर्शनाधिकारे हस्तचन्द्रचक्रम्

अङ्गुष्ठ. पंचवर्णः स्याद्रक्तपीतसितासिताः ।

शत्रुहाद्याहरिपीते रक्तः पिंगसितेरुणः ॥ ૧૭ ॥

અ શુકા પચવર્ણનો છે તર્જની લાલ, મધ્યમા પીળી, અનામિકા ધોળી અને કનિકા કાળી છે તર્જની આદિ આગળીઓમા લીલો પીળામા, પાડુ લાલમા અને જ્યેષ્ઠ પોળા રંગમા અતર્લાવ પામે છે અર્થાત્ તે રંગોના તે તે રંગોમા છે એન થાય છે ૬૭

મધ્યમા નાસિકા જિહ્વા સાવિત્રી ચ પ્રદેશિની ।

સ્પર્શનં નયનં તારા શ્રૌત્રમઙ્ગુષ્ઠકૌમતઃ

॥ ૧૮ ॥

મધ્યમાંગુલી નાસિકા છે. અનામિકા જીભ છે. તર્જની ચામડી છે. કનિષ્ઠિકા આંખ છે, અને અંગુઠો શ્રોત્ર છે. આમ જ્ઞાનેન્દ્રિયોની યોજના છે. ૬૮

અઙ્ગુષ્ઠોમધુરોમધ્યા તિક્તા કટુઃ પ્રદેશિની ।

કષાયનામિકા ચામ્લા કનિષ્ઠા રસપંચકમ્

॥ ૧૯ ॥

અંગુઠો મધુર સ્વાદ છે. મધ્યમા તીખી છે. તર્જની કડવી છે. અનામિકા તુરી છે, અને કનિષ્ઠિકા ખાટી છે. આમ પાંચ પ્રકારના રસોની યોજના છે. ૬૯

દુર્ગન્ધા તર્જની શુદ્ધઃ સુગન્ધોઽઙ્ગુષ્ઠર્દૈરિતઃ ।

સુગન્ધાનામિકાકિચ્ચિન્નિર્ગન્ધા મધ્યમાલઘુઃ

॥ ૧૦૦ ॥

તર્જની દુર્ગંધ છે. અંગુઠો શુદ્ધ સુગંધ છે. અનામિકા સુગંધી છે. મધ્યમા અને કનિષ્ઠિકા કંઈક ગંધ રહિત છે. ૧૦૦

કઠોરોઽઙ્ગુષ્ઠકોગુર્વી મધ્યા રુક્ષોષ્ણકાદિમા ।

કનિષ્ઠા કોમલા લઘ્વી લક્ષ્મી સ્નિગ્ધા હિમા શિવા

॥ ૧૦૧ ॥

અંગુઠો કઠોર છે. તર્જની મધ્યમ પ્રકારની ઋક્ષોષ્ણ છે. કનિષ્ઠિકા કોમલ અને હલકી છે. મધ્યમા સ્નિગ્ધ છે. અને અનામિકા ઠંડી છે. ૧૦૧

અઙ્ગુલોઽત્રગુર્લઘુઃ કનિષ્ઠાદિર્લઘુર્મૃદુઃ ।

ગુરુઃ સ્નિગ્ધઃ પુનારુક્ષઃ શીતઃ સ્નિગ્ધોઽતિરુક્ષકઃ

॥ ૧૦૨ ॥

અંગુષ્ઠ ગુરુ અને લઘુ છે. કનિષ્ઠિકા આદિ આંગળીઓ અનુક્રમે લઘુ, મૃદુ, ગુરુ, કઠોર તેમજ ઉષ્ણ, શીત, સ્નિગ્ધ અને અતિરુક્ષ છે. ૧૦૨

અઙ્ગુષ્ઠોવર્તુલસ્ત્રયસ્ત્રા કાંચની ચ પ્રદેશિની ।

ચતુરસ્ત્રાઽતિદીર્ઘાસ્યાજ્જ્યેષ્ઠા હસ્વા શિવામતા

॥ ૧૦૩ ॥

અંગુષ્ઠ વર્તુલ છે. કનિષ્ઠિકા ત્રિકોણ છે. તર્જની ચોરસ છે. મધ્યમા લાંબી છે, અને અનામિકા ટુંકી છે. ૧૦૩

જયા વિપૂર્વા તારાદિર્જયન્ત્યથ પરાજિતા ।

આદિનાથસ્ત્વમૃતમુક્ચાઙ્ગુષ્ઠોજગદીશ્વરઃ

॥ ૧૦૪ ॥

કનિષ્ઠિકા આદિ આઠ આંગળીઓ જ્યાં, વિજ્યા, જ્યન્તા તથા અપરશ્ચિતા સ્વરૂપે છે અને અશુભ અમૃતનો ભોક્તા જગદીશ્વર આદિનાથ છે ૧૦૪

एवं पाणिनिरूपणे वरधियां लोकत्रयी चिन्मयी
भावोभावनया भवेद्बहुविधप्रश्नप्रकाशोदयात् ।
बालभ्यं विशदार्थलभ्यमनिशं तेषां विशेषादुगिरा ।

सभ्यानां समुदेति मेघविजयं सारस्यमुत्पत्स्यताम् ॥ १०५ ॥

આ પ્રમાણે બુદ્ધિશાળી પુરુષોને હસ્ત ઉપરથી જ્ઞાનમય ત્રણે લોકોનું નિરૂપણ કરવા ભાવના વિશેષ (કલ્પનાના અતિશયપણા) વડે બહુ પ્રકારના પ્રશ્નોનું અપદ્ધિરૂપ થાય છે -તે મગજનો કે જેઓ વિશદ અર્થથી શ્રદ્ધા થતા (રાત્રિદિના) પ્રેમને પોતાની વાણીના ઓજસથી પ્રાપ્ત કરે છે અને જેન જેતામા લક્ષ્મી રૂપી મેઘાડળર ચટી આવે છે ૧૦૫

इति श्री हस्तसंज्ञीवने दर्शनाधिकारः

अथ स्पर्शनाधिकारः

स्पर्शनादङ्गविद्याया यथा फलमुदीरितम् ।

तथा वाच्यं फलं स्पर्शादंगत्वाच्छक्तिशालिनः ॥ १ ॥

તેમ અંગવિદ્યામા અંગસ્પર્શ ઉપરથી ફલ કહેવામા આવે છે, તેમ હાથ એ પછી અંગનો એક અવયવ હોવાથી તેના સ્પર્શ ઉપરથી પણ ફલ કહી શકાય છે ૧

सर्वतोभद्रकं यन्त्रं लिखित्वा पाणिगर्भके ।

पुष्पैः फलैश्च तत्पूजां कृत्वा मायाः स्पृशेद्बुधः ॥ २ ॥

હાથની અદર સર્વતોલક્ર યત્ર લખી તેની પુષ્પ, ફળ વગેરેથી પૂજા કરી અશુ-
ભીનો સ્પર્શ પડિતે કરવો ૨ બુદ્ધો ચિત્ર ન ૨૧-૨૨

ज्ञेयाः सामान्यतः पृच्छाम्निपुरास्पर्शतोऽखिलाः ।

साङ्गुष्ठाविपमाः श्रेष्ठः समास्तु शोभनाः क्वचित् ॥ ३ ॥

સામાન્ય રીતે આગળીઓના સ્પર્શ ઉપરથી દરેક જ્ઞાતાના ઉત્તરો આપવા અશુભ સાધેની આગળીઓ પૈકી વિષમ શ્રેષ્ઠ છે અને મમ આગળીઓ કવચિત્ શુભ અન્યથા અશુભ ફળ આપે છે ૩

लाभालाभौ सुखं दुःखं जीवितं मरणं तथा ।
गमागमौ जयं भंगो कार्याकार्ये शुभाशुभे

॥ ४ ॥

लृ	वृ	मि	क	लृ
मे	ओ	मं सू नं	औ	सिं
मी	शु रि	पू ^श	चं बु भ	क
कुं	अः	गु ज	अं	तु
ऐ	म	ध	वृ	ए

चित्र नं. २१

८	११	क्षि	१५०	१
१४९	२	प	७	१२
क्षि	प	जुं	स्वा	हा
३	१५२	स्वा	९	६
१०	५	हा	४	१५१

चित्र नं. २२

ચતુઃપ્રિયાદિક્રમતઃ સ્પર્શાત્પંચાઙ્ગુલેરિદમ્ ।

વાચ્યં વિચક્ષણૈર્યદ્વા તત્કાલપ્રશ્નલગ્નતઃ

॥ ૫ ॥

લાલાલાલ, સુખ, દુઃખ, શુભ, અશુભ, આવ ના, વિલય, પરાજય, કાર્ય, અકાર્ય, શુભાશુભ સઘણ અશુભાદિ ક્રમથી પાચ આગળીઓના સ્પર્શ કરારા કહેવું અથવા તત્કાલના લગ્ન ઉપરથી કળ કહેવું ૪-૫

દિનમાનમપિ જ્ઞેયં ત્ર્યંશસ્પર્શેન દુર્દિને ।

યા તિથિઃ સા ઘટી વાચ્યા જ્યોતિષેઽપિ ચ સંમતા

॥ ૬ ॥

દુર્દિન હોય ત્યારે અશુભીના પર્વના સ્પર્શથી દિનમાન પણ કહેવો તેમા ન્યેતિ - શાસ્ત્ર પણ જેને અમતિ આપે છે, તે પ્રમાણે જે તિથિના વિભાગના સ્પર્શ થયો હોય તેટલી ઘટિકા (દિવસ વ્યતીત થયો છે, એમ) જાણવી ૬

एकैकादशकैकविंशति घटी संख्या कनिष्ठाङ्गुली

पूर्वैरङ्गुलिभिर्जनैर्निगदितैर्द्वादितिः परैर्ज्ञायते ।

एकैकेन करस्य पण्डितवैरुध्या गिरावा गुरो-

रेवं खेन्दुरखी विनापि सततं रात्रिं दिवं प्रोच्यते

॥ ૭ ॥

કનિષ્ઠિકા અશુભીના પ્રથમપર્વમા ૧ ઘડી, બીજામા ૧૧ ઘડી, ત્રીજામા ૨૧ ઘડી કાળ છે અનામિકાના ત્રણ પર્વોમા અનુક્રમે ૨, ૧૨, ૨૨ એમ, મધ્યમામા ૩, ૧૩, ૨૩ તર્જનીમા ૪, ૧૪, ૨૪ અને અશુભમા ૫, ૧૫, ૨૫ ઘટિકાત્મક કાળ છે એમ પ્રાચીન પડિતો કહી ગયા છે આકાશમા સૂર્ય ચ ૬ ન હોય તો પણ આ પ્રમાણે અશુભી સ્પર્શથી (નિમિત્તજ્ઞાનદારા) શ્રેષ્ઠ પડિતોએ પોતાની બુદ્ધિથી અથવા શુરુઓના વાક્ય પ્રમાણે ઈષ્ટ સમયના કાલનું જ્ઞાન કરવું ૭

अङ्गुष्ठादेर्विजानीयादेक १ दिक् १० तिथि १५ संख्यकाः ।

तर्जन्यां द्वि २ रसा ६ रुद्रा ११ मध्यायात्र्य ३ अश्व ७ भास्कराः १२ ॥ ૮ ॥

वेदा ४ ऋ ८ विश्वाः १३ सावित्र्यां पंचा ५ इ ९ मनवो १४ लघौ ।

गतशेषाणि लभ्यन्ते दिवारात्रौ च नाडिकाः

॥ ૯ ॥

અશુભાના પર્વોમા ૧, ૧૦, ૧૫ તર્જનીમા ૨, ૬, ૧૧ મધ્યમામા ૩, ૭, ૧૨ અનામિકામા ૪, ૮, ૧૩ અને કનિષ્ઠિકામા ૫, ૯, ૧૪ આ પ્રમાણે કાળ છે અને તે દ્વારા દિવસ અથવા રાત્રી કેટલી ગઈ છે, તે જાણવું ૮-૯

लोके कीदृगिदं वर्षं सुभिक्षं वा तदन्यथा ।

भविष्यतीति ज्ञातव्ये कुमारीं परिपूजयेत्

॥ ૧૦ ॥

લોકમાં જ્યારે આ વર્ષ કેવું જશે ? સુકાળ રહેશે કે દુષ્કાલ ? ઇત્યાદિ જાણવા માટે પ્રથમ કુમારિકાનું પૂજન કરવું. ૧૦

સંમોજ્ય મધુરાસ્વાદૈઃ કુઙ્કુમૈશ્વન્દનૈઃ કરૌ ।

વિલિપ્ય પુષ્પૈઃ સમ્પૂર્ય સ્પૃશ્યસ્ત્ર્યંશાસ્તદ્ગુલેઃ

॥ ૧૧ ॥

તેને સાફ સ્વાદિષ્ટ ભોજન આપવું, તેના હાથ કંકુ અને ચંદનથી રંગવા અને ફૂલથી હાથ (ખોખો) ભરી પછી અંગુલી સ્પર્શ કરવો. ૧૧

પ્રમવાદ્યાઃ સમાવર્ષાઃ કાઞ્ચન્યાદ્યત્રિમાગતઃ ।

સંવત્સરં વર્તમાનં વ્યવસ્થાપ્ય વિલોકયેત્

॥ ૧૨ ॥

કનિષ્ઠિકાના પ્રથમ પર્વથી લઈ અનુક્રમે પ્રલવાદિ સંવત્સરો ગણવા અને જ્યાં વર્તમાન સંવત્સર આવતો હોય તે નક્કી કરવું. ૧૨

સ્પૃષ્ટે વિંશોપકે વર્ષં પ્રાપ્તં તસ્ય શુભાશુભમ્ ।

વાંચ્યં નક્ષત્રચક્રાનુક્રમતોદિગ્વિચાર્યતે

॥ ૧૩ ॥

કુમારિકાના જે વિંશોપકાનો સ્પર્શ કરે, તેનું શુભાશુભ કહેવું. બધું નક્ષત્રચક્ર માફક કહેવું. અને તે મુજબ જ દિશાનો નિર્ણય પણ કરવો. ૧૩

યદ્વા તામ્રમયે પાત્રે કુંકુમસ્ય કરદ્વયમ્ ।

કુમાર્યાઃ કારયેત્તત્ર ફલન્યાસાચ્છુભાશુભં

॥ ૧૪ ॥

અથવા તાંબાના પાત્રમાં કુમારિકા પાસે કંકુના થાપા દેવરાવવા અને તેના ઉપર ફલ મૂકી શુભાશુભનો વિચાર કરવો. ૧૪

કૂરાક્રાંતં દુષ્ટેશ્વં યદ્વં દુષ્ટગ્રહેક્ષિતમ્ ।

સંવત્સરેણ રાશ્યાદિમેલકં ચ વિચારયેત્

॥ ૧૫ ॥

જે સ્થાનનો (અંગુલીના પર્વનો) સ્પર્શ કર્યો હોય, તે કૂર રેખાથી આ દુષ્ટ રેખાથી યુક્ત હોય, અથવા પ્રાપ્ત થએલા સ્થાનનું નક્ષત્ર કૂર ગ્રહથી આક્રાંત હોય તો અશુભ ફળ થાય. આમ સંવત્સરનો વિચાર કરવો. અને તેમાં રાશિ મૈત્રી પણ વિચારવી. ૧૫

હસ્તસ્પર્શક્ષણે દૈવાદાષાઢઃ શ્રાવણોઽપિ વા ।

તદાતિવૃષ્ટિર્જ્યેષ્ઠાદૌ ન વૃષ્ટિર્મધ્યમાન્યથા

॥ ૧૬ ॥

જો હસ્ત સ્પર્શમાં દૈવવશાત્ આષાઢ કે શ્રાવણ પ્રાપ્ત થાય તો અતિવૃષ્ટિ થશે એમ સમજવું. જેઠ પ્રાપ્ત થાય તો અનાવૃષ્ટિ અને બીજા મહીના પ્રાપ્ત થાય તો મધ્યમ વૃષ્ટિ થશે, એમ કહેવું. ૧૬

પૂર્વં માસં તથા પક્ષં દિનં વૈભોફલં તથા ।

માગસ્યર્થેન વિદ્વેયં ગ્રહલગ્નવિચાગ્નાત્

॥ ૧૭ ॥

અને આ દીન મુગ્ધા ૪ અર્થ થતા અશુભીના પર્વ ઉપરથી માસ, પક્ષ, દિન, વેલા તથા ગ્રહલગ્ન સ્થેનો વિચાર કરવા. ૧૭

સપ્તપર્વસ્વરૂપેણ તથા લગ્નવિચિન્તનાત્ ।

ગ્રહસ્વરૂપમાલોસ્ય મુદ્ધિજ્ઞાનં ચ વિદ્યતે

॥ ૧૮ ॥

અર્થ થતા પર્વના સ્વરૂપથી અને લગ્નના વિચારથી ગ્રહોના દેશકલ્પનો (સ્વરૂપનો) વિચાર કરી મુદ્ધિગ્રહ કરી શકાય છે ૧૮

નષ્ટં મે ક્વ ગતં વસ્તુ ઇતિ જ્ઞેયે કરં સ્પૃશેત્ ।

નષ્ટસ્ય દિનમં ગર્મે દત્ત્વા યદ્દિશિ વસ્તુભમ્

॥ ૧૯ ॥

ખાવાએલી વસ્તુ ક્યા ગઈ છે? તે પ્રશ્નના વિચારમાં જે દિવસે વસ્તુ ગઈ હોય તે દિવસના નક્ષત્રને કલ્પવાના લગ્ની ત્યાગ્નાદ નક્ષત્રચંદ્ર મુગ્ધા નક્ષત્રે ગોઠવી જે નક્ષત્રને કુમારિકા અર્થ કરે તે નક્ષત્રની દિશામાં વસ્તુ ગઈ છે એમ જાણે ૧૯

વસ્તુમં દક્ષિણે ભાગે પ્રતીચ્યાં ત્રિપુરાગ્રમ્ ।

તદા ન લભ્યતે વસ્તુ મૈરૌ પ્રાચ્યાં તુ લભ્યતે

॥ ૨૦ ॥

જે વસ્તુનું નામનક્ષત્ર દક્ષિણ ભાગમાં, પશ્ચિમમાં અથવા અશુભીના અગ્રપર્વમાં આવતું હોય તો વસ્તુ મળતી નથી પરંતુ મેરૂ અથવા તો પૂર્વદિશામાં વસ્તુનું પ્રાપ્તિનક્ષત્ર આવતું હોય તો વસ્તુ મળે છે. ૨૦

પ્રાચ્યાં નક્ષત્રે ન ગતં વસ્તુ કષ્ટાલમ્બમુદદિશિ ।

પ્રાચ્યાજાત્યા ચૌગ્જાતિર્વસ્તુરૂપં તુ પર્વાણિ

॥ ૨૧ ॥

અધ્યાત્મિક નામનક્ષત્ર આવ્યું હોય તો વસ્તુ ખોવાઈ નથી જો ઉત્તર દિશામાં અનક્ષત્ર આવતું હોય તો કદાચ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે અશુભીની જાતિની જાતિ, તમામ પર્વ ઉપરથી વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવું ૨૧

પ્રાચ્યાં નક્ષત્રે ન ગતં વસ્તુ કષ્ટાલમ્બમુદદિશિ ।

પ્રાચ્યાં નક્ષત્રે ન ગતં વસ્તુ કષ્ટાલમ્બમુદદિશિ ।

॥ ૨૨ ॥

પ્રાચ્યાં નક્ષત્રે ન ગતં વસ્તુ કષ્ટાલમ્બમુદદિશિ ।

પ્રાચ્યાં નક્ષત્રે ન ગતં વસ્તુ કષ્ટાલમ્બમુદદિશિ ।

પ્રાચ્યાં નક્ષત્રે ન ગતં વસ્તુ કષ્ટાલમ્બમુદદિશિ ।

॥ ૨૩ ॥

પ્રાચ્યાં નક્ષત્રે ન ગતં વસ્તુ કષ્ટાલમ્બમુદદિશિ ।

શેષમાત્રં તુ દહને પવને વ્યોમ્નિ નાપ્યતે ।

एवं तत्त्वात्तथा लग्नान्नष्टप्राप्तिविचार्यते

॥ ૨૪ ॥

અંગુલીના સ્પર્શ વડે જ પંચભૂતાત્મક પંચસ્થાનોનો નિર્ણય થાય છે. પૃથ્વી અને જલ સ્થાનમાં ગએલી વસ્તુ મળે છે. અગ્નિતત્ત્વમાં ગએલી વસ્તુ યત્ન કરવા છતાં શેષ માત્ર પણ મળતી નથી. તેમજ પવન અને આકાશતત્ત્વમાં ગએલી વસ્તુઓ પણ પાછી આવતી નથી. ૨૩-૨૪

निधानं क्वेति पृच्छायां तले हस्तेक्षणस्य भम् ।

संस्थाप्य यत्र मूलं स्यात्तत्र स्यान्निश्चयाद्धनम्

॥ ૨૫ ॥

ભૂમિમાં સંતાડેલું કે નિશ્ચિત જગ્યાએ મૂકેલું ધન ક્યાં ગયું છે, તે પ્રશ્નના જવાબમાં કરતલમાં હસ્ત જોવાના દિવસનું નક્ષત્ર મૂકી નક્ષત્રચક્ર બનાવતાં જ્યાં મૂળ નક્ષત્ર આવે ત્યાં નિશ્ચયપૂર્વક નિધિ છે, એમ જાણવું. ૨૫

क्रूरग्रहेण दृष्टे मे तद्धनं लभ्यते नहि ।

सौम्येन लभ्यते क्रूरक्रान्ते नास्तीति निर्णयः

॥ ૨૬ ॥

જે તે મૂળ નક્ષત્રને ક્રૂરગ્રહો જોતા હોય તો તે ધન મળતું નથી. પરંતુ શુભ ગ્રહો જોતા હોય તો મળે છે. જે ક્રૂરગ્રહથી નક્ષત્ર યુક્ત હોય તો નિધિ નથી એમ કહેવું. ૨૬

गर्भप्रश्ने करस्पर्शे समाङ्गुल्यां तु बालिका ।

पुत्रः स्याद्विषमाङ्गुल्यां तलस्पर्शे नपुंसकम्

॥ ૨૭ ॥

ગર્ભ સંબંધી પ્રશ્ન હોય તો જે સમ અંગુલીને સ્પર્શ થયો હોય તો બાલિકા અને વિષમ આંગળીને સ્પર્શ થયો હોય તો પુત્રનો જન્મ થશે. તેમજ જે કરતલનો સ્પર્શ થયો હોય તો નપુંસક જન્મશે એમ સમજવું. ૨૭

भोजने कीदृशं भोज्यं स्वप्नो वा कीदृशो मम ।

इति ज्ञेये स्पृशेन्मायां साङ्गुष्ठां सुविचार्यते

॥ ૨૮ ॥

धातुमूलादिकं वस्तु तथा कामदुधास्थितम् ।

लमादग्रहांश्च विज्ञाय वाच्यं सर्वं शुभाशुभम्

॥ ૨૯ ॥

મેં કેવું ભોજન લીધું છે. અથવા મને કેવા પ્રકારનું સ્વપ્ન આવ્યું છે, તેવો પ્રશ્ન હોય તો અંગુઠા સહિતની આંગળીઓ (પાંચે) પૈકી સ્પર્શાંગુલી ઉપરથી દુષ્ટ

કહેવું આગલીઓ ઉપરથી ધાતુ મૂલાદિકનો નિર્ણય કરવો તથા લગ્ન અને શરૂ
ઉપરથી દરેક પ્રકારનું શુભાશુભ કહેવું ૨૮-૨૯

વાલઃ કુમારોઽથ યુવા વૃદ્ધો મૃત્યુઃ સ્વરા ક્રમાત્ ।

તારાદિકામદોગ્રીપુ ગણેશે ચ વ્યવસ્થિતાઃ ॥ ૩૦ ॥

ગાલ, કુમાર, યુવા, વૃદ્ધ તથા મૃત્યુ એ પ્રમાણે પાંચ સ્વરો છે અને તે અનુક્રમે
ક્રનિકાથી લઈ અશુભ પર્યંત વ્યવસ્થિત છે ૩૦

યા તિથિર્યત્ર ભાગેઽસ્તિ તમારભ્ય તતો બુધઃ ।

દર્શનાત્સ્પર્શનાદ્યાપિ ગણયેદ્ગણકોત્તમઃ ॥ ૩૧ ॥

પ્રશ્નની તિથિ જે ભાગમાં હોય, ત્યાંથી આરંભી ગણના કરવી દર્શન અથવા
સ્પર્શન ગમે તે પ્રકારથી ગણકે (નિમિત્તને) ગણના કરવી ૩૧

સૂર્યોદયે ઘટી યુગ્મસ્થાપનાનુક્રમાત્પુનઃ ।

રવિઃ શશી ચ સૂર્યેન્દ્ર પરિપાટી સિતેતરે ॥ ૩૨ ॥

સિતપક્ષે શશિરવિક્રમોઽયં તિથિસમ્મતઃ ।

કાર્યસ્તતો યદા હસ્તદૃષ્ટે સ્યાદ્દટિકા દ્વયે ॥ ૩૩ ॥

તસ્ય સ્વરસ્યામ્યુદયો વાચ્યઃ સ્પર્શનકર્મણિ ।

ભાગોયઃ પ્રાપ્યતે તસ્ય સ્વરસ્યોદયમાદિશેત્ ॥ ૩૪ ॥

તે દિવસની તિથિને સૂર્યોદય વખતે આપી જે જે ઘડીની એક તિથિ એ ક્રમથી
જો કૃત્યુપક્ષ ચાલતો હોય તો સૂર્ય, ચંદ્ર, સૂર્ય, ચંદ્ર એમ ગણના કરવી અને જો
શુક્લપક્ષ હોય તો ચંદ્ર સૂર્ય એ ક્રમથી ગણના કરવી આ પ્રમાણે ઇષ્ટકાલે જે (સૂર્ય
અથવા ચંદ્ર) આવતું હોય તેનો અંગ ચાલે છે, એમ જાણવું સ્પર્શના વિષયમાં જે
ભાગનો સ્પર્શ થયો હોય તેનો (આકાશ) સ્વર ચાલે છે, તેમ જાણવું ૩૨-૩૪

આદ્યપ્રભોર્ભગવતઃ પારણાહે દિનોદયે ।

યસ્ય કસ્યાપિ સંસ્પૃશ્યઃ પાણિર્વાણિજ્યશાલિનઃ ॥ ૩૫ ॥

ગુરુણામુજ્યમાનં યન્નક્ષત્રં દીયતે તલે ।

યત્રાયાતિ ચ યદ્દેશનક્ષત્રં તદ્વિચાર્યતે ॥ ૩૬ ॥

ભગવાન શ્રી ઋષભદેવના પારણાના દિવસે (અક્ષય તૃતીયાના દિવસે) સૂર્યોદય
કાળે ટોંધપિણ્ણ ભાગ્યશાળીના હાથનો સ્પર્શ કરી, શુભ અહ જે નક્ષત્ર ઉપર હોય, તે

નક્ષત્રને કરતલમાં સ્થાપી, જે દેશમાં જે નક્ષત્ર આવતું હોય તેના ઉપરથી વિચાર કરવો. ૩૫-૩૬.

મજ્જલેન સમાક્રાન્તં દૃષ્ટં વા ત્રિપુરાન્તગમ્ ।

તત્ર દેશે ભૂમિકમ્પો મારિર્વા રાજ્યવિગ્રહમ્

॥ ૩૭ ॥

જે અંગુલી પર્વને મંગળ ભેતો હોય અથવા જેને આક્રાન્ત કરી રહ્યો હોય (અર્થાત્ મંગળથી દૃષ્ટ કે યુક્ત નક્ષત્ર જ્યાં પડ્યું હોય) તે દિશામાં ભૂમિકંપ, રોગચાળો અથવા રાજવિગ્રહ (લડાઈ) થશે એમ કહેવું. ૩૭

શનિના યત્સમાક્રાન્તં દૃષ્ટં દક્ષિણદિગ્ગતમ્ ।

તત્ર દેશે મયં રોગો દુર્ભિક્ષં રાજ્યવિગ્રહમ્

॥ ૩૮ ॥

જે વિભાગ શનિથી આક્રાન્ત થયો હોય અથવા દૃષ્ટ હોય, અને દક્ષિણ દિશામાં રહેલાં નક્ષત્રોના દેશો જે હોય, તેમાં ભય, રોગ, દુર્ભિક્ષ અને લડાઈ થાય છે. ૩૮

યત્ર રાહુઃ સમાક્રાન્તો દેશમં તત્ર સંભવેત્ ।

ઉત્પાતૌ વિગ્રહો ધોરચક્રમસ્ય તુ ભૌમવત્

॥ ૩૯ ॥

જે સ્થાનમાં રાહુ આવતો હોય, તે દેશમાં મંગળની માફક ઉત્પાત તથા ધોર વિગ્રહ થાય છે. ૩૯

અનન્તવીર્યસ્ય પુંસોયવાઃ પ્રાગ્વિનિવેદિતાઃ ।

તદ્રેચાયાઃ પ્રમાણેન જ્ઞેયે વ્યંજનલક્ષણે

॥ ૪૦ ॥

હાથ ઉપરથી પુરુષના શરીરના અવયવો પહેલાં કહ્યા છે, તે પ્રમાણે હાથમાં રહેલી રેખાઓના શુભાશુભદ્વાર તે તે અવયવોનું હ્રસ્વત્વ, દીર્ઘત્વ, નિરોગત્વ ઇત્યાદિ જાણવો. ૪૦

યત્રોધ્વરેચા તત્રસ્યાચ્છુભં વાન્યં તતોશુભમ્ ।

યદ્રા રાહોઃ શનેર્વાપિ અશ્વિન્યાદિ મચક્રકે

॥ ૪૧ ॥

તારાદિ દ્વાદશાંશેષુ યત્ર તત્રાશુભં દિશેત્ ।

પાગુક્તાવયવાપેક્ષં શુભં તુ ગુરુર્મે સ્મૃતમ્

॥ ૪૨ ॥

હાથમાં જ્યાં ઉધ્વરેખા હોય તેના અવયવનું શુભકર્ણ કહેવું. અને બીજાનું અશુભ કહેવું કનિષ્ઠિકાઆદિ આંગળીઓમાં જ્યાં શનિ અને રાહુ (નક્ષત્રચક્ર પ્રમાણે) આવતા હોય તે અવયવનું અશુભ કહેવું અને જ્યાં ગુરુ આવતો હોય, તે અવયવનું કર્ણ શુભ જાણવું. ૪૧-૪૨

યદ્રા કનીનિકા પૂર્વચંચાદ વત્સરસંસ્થિતૌ ।

યત્ર વર્ષ વર્તમાનં તત્ર સ્થાને વિચાર્યતે

॥ ૪૩ ॥

અથવા કનિષ્ઠિકાના આઠ પર્વથી લઈ સવત્સર ચક્રની માફક સવત્સરોની યોજના કરી, બીજા વર્તમાન વર્ષ આવતું હોય તે સ્થાનના ગુણાશુભ ઉપરથી વર્ષનું શુભ-શુભ કહેવું ૪૩

વર્ષમાસાયનતિથિર્લગ્નધિષ્ણ્યવિમર્શનમ્ ।

ગૃહાદ્યં પૂર્વમેવોક્તં અન્તરિક્ષં નિરીક્ષ્યતે

॥ ૪૪ ॥

વિજ્ઞેયા અહુષ્ઓસ્વરા અહુષ્વતઃ ક્રમાત્ ।

અહુષ્ ઉત્તરો લઘ્વી અધરાનામતો મતા

॥ ૪૫ ॥

આલિંગિતાનામિકા સ્યાન્મધ્યમાત્વભિધૂમિતા ।

દગ્ધા પ્રદેશિના તાસાં ફલં ચૂડામણૌ સ્ફુટમ્

॥ ૪૬ ॥

વર્ષ, માસ, અયન, તિથિ, લક્ષ અને ઘટિકાદિની તેમજ ગ્રહોદિની વિવેચના પહેલા કરવામાં આવી છે તેના દ્વારા અંતરિક્ષ ઉપદ્રવ (ગાધર્વ નગગદિ)ની પણ આલોચના થઈ શકે છે ૪૪

અશુકાથી લઈ અનુક્રમે અ, ઇ, ઉ, એ, ઓ એ પ્રમાણે સ્વરો ગહેલા છે અશુક એ ઉત્તર વર્ણ છે કનિષ્ઠિકા તેના નામ પ્રમાણે લઘ્વી છે એટલે અધઃ અશુક વર્ણો ત્યા રહેલા છે અનામિકા આલિંગિત વર્ણો છે મધ્યમા અભિધૂમિત છે અને તર્જની હ્રસ્વવર્ણો છે આ બધાનું ફળ ચૂડામણિગાત્રમા અપદ કહેવું છે ૪૫-૪૬

લક્ષ્મી સ્યાત્પોતકી રાજા મપણોઽનામિકા શિવા ।

કનિષ્ઠા પિઙ્ગલા કાર્કઃ પ્રદેશિન્યાં વ્યવસ્યિતઃ

॥ ૪૭ ॥

મધ્યમા પોતકી (દેવચકલી) છે અશુક ભવણ (કૂતરો) છે અનામિકા શિયાળ છે કનિષ્ઠિકા પિંગલા (ભૈરવ) છે અને તર્જની કાગડો છે ૪૭

શંકુનેક્ષણવેલાયાં સંયોજ્ય પાણિયામલમ્ ।

અક્ષેર્લિં મન્ત્રયેન્માયામુખે ન્યાસેન સાઙ્ગુલમ્

॥ ૪૮ ॥

શંકુને જોવાની ઈચ્છા થાય ત્યારે હાથ જોડી અબલિ બનાવી અશુદ્ધિયોનો ન્યાસ કરવો ૪૮

અં નમઃ ઇં નમશ્ચાગ્રે ઉં નમસ્તત ઍં નમઃ ।

ૐ નમો વિષ્ણુતોજ્ઞયઃ ક્રમોન્યાસેઽભિમન્ત્રણે

॥ ૪૯ ॥

અં, ઇં, ઉં, એં, ઐં એ દરેક વર્ણને નમઃ પદ લગાડી અંગુઠાથી લઈ અનુક્રમે યોજના કરી અંગુઠાએ નમઃ ઇં તર્જન્યે નમઃ ઇત્યાદિ ન્યાસ કરવો. ૪૯

શાસ્વાદશકસંસ્પર્શાત્ વામાવામં વિમર્શતઃ ।

ક્ષેમપૂર્વં વદેલામં જ્ઞાત્વા શકુનપંચકમ્

॥ ૫૦ ॥

દશ અંગુલીઓના સ્પર્શ દ્વારા વામ વામનો શકુન શાસ્ત્રોક્ત રીતિથી વિચાર કરી પૂર્વોક્ત શકુનપંચક (પાંચ પ્રકારનાં શકુન આપનાર પ્રાણીઓ) દ્વારા યાત્રા કરનારનું ક્ષેમ લાભ ઇત્યાદિ કહેવું. ૫૦

સ્થાનં ચેષ્ટા તથા વેલા બલાંબલપરસ્પરમ્ ।

પ્રાજ્ઞઃ શકુનશાસ્ત્રેણ રત્નપચ્ચકતોવદેત્

॥ ૫૧ ॥

અને આ શકુનપંચક દ્વારા શાકુનશાસ્ત્રોક્ત રીતિથી સ્થાન, ચેષ્ટા વેલા તથા બલાંબલ દરેક કહેવું. ૫૧

તારાદિ ક્રમતઃશ્રૈકં દ્વિકં ત્રિકચતુષ્કકમ્ ।

ત્રિવારસ્પર્શનાદ્બોધ્યા હસ્તે પાશકકેવલી

॥ ૫૨ ॥

કનિષ્ઠિકાના કેમથી લઈ અનુક્રમે એક, બે, ત્રણ, ચાર એમ આંકવાળા પાસા બાણુવા અને ત્રણ વારના અંગુલીના સ્પર્શદ્વારા કેટલા હાણુ આવ્યા તે બાણુવું. આમ પાશકકેવલી (પાસાશાસ્ત્ર) પણ હાથમાં જ રહેલું છે. ૫૨

પ્રણવઃ શુક્રપાણીતિ દિને સ્વાહેતિ મન્ત્રતઃ ।

ૐ શુક્રપાણિદિને સ્વાહા ।

અભિમન્ત્ર્ય મહાબ્રહ્મસ્પર્શનં જ્ઞાનસાધનમ્

॥ ૫૩ ॥

ઐકાર પૂર્વક હસ્તાંગુલિઓનો ન્યાસ કરી, ૐ શુક્રપાણિદિને સ્વાહા એ મંત્રથી હાથને અભિમંત્રી પછી હસ્તનો સ્પર્શ કરવો. અને તદુક્ત જ્ઞાનનું સાધન કરવું. ૫૩

કરસ્પર્શાત્સ્પર્શાદિવ પરિણતાં કાચ્ચનમહા ।

રસપ્રેક્ષન્ સિદ્ધિં સુગુરુવચસો મેઘવિજયાત્ ॥

વિદિત્વા પૃચ્છાનાં યદ્દહ કુરુતે નિર્ણયમહો ।

મહોભિસ્તસ્ય સ્યાદ્ધવનભવના વાસનવિધિઃ

॥ ૫૪ ॥

હાથના અપર્ગથી જ અપર્ગમાત્રથી મિદ્ધ થતી ચુનર્જુ-સ-વિદ્યા-મિદ્ધિ માફક મિદ્ધશુભતા વાક્ય જેવા શ્રી મેઘવિજય ઉપાધ્યાય નામના અથર્કતાના વાડ્યવી આ વિગ્રાને જાણીને જે પ્રશ્નોના નિર્ણય કરે છે તેને મોટા પ્રભાવથી જગતરૂપી મહેલમા રહેવારૂપ મિદ્ધિ આદિનો લાલ થવા રૂપ મિદ્ધિ) પ્રાપ્ત વાય છે ૫૪

इति श्री हस्तसजीवने स्पर्शनाधिकारो द्वितीयः

अथ रेखाविमर्शनाधिकारः समारभ्यते ।

स्वस्ति चाभरणं सिद्धेः करणं श्रीजगद्गुरोः ।

हस्तं स्वमस्तके न्यस्तं स्मृत्वा रेखा विचार्यते

॥ ૧ ॥

શ્રી હસ્તસંલ્પન અધિકાર ત્રીજો

મ ગણાચરણ—મિદ્ધિના કલ્યાણકારી આલરણ અને જગદ્ગુરુ શ્રી અપભદ્રેવના કરણરૂપ હસ્તને પોતાના મસ્તિષ્કને અડકાડેલા અમરીને (હાથ જોડી માથુ નમાવી સ્મરણ કર્યા બાદ) રેખાઓનો વિચાર કરીએ છીએ ૧

प्रागुक्तविधिनाभ्यर्च्य नरोज्ञानिगुरुं पुरः ।

हस्तं स्वं दर्शयेद्धस्ते प्रशस्ते दिवसोदये

॥ ૨ ॥

હાથ જોવાની સિદ્ધિ—પહેલા જે વિધિ (ખીજા અને પહેલા અધિકારમા) બતાવ્યો છે, તે પ્રમાણે પોતાના કુલશુભની પૂજા કરીને હસ્ત નક્ષત્ર હોય તે દિવસે (તેમજ પહેલા કહેલા આલેખા, મધ્યા, પૂર્વાશ્વાશુની, ઉત્તરાશ્વાશુની, હસ્ત એ નક્ષત્રો તેમજ વ્યારે હસ્ત નક્ષત્ર ઉપર મૂર્ધા હોય ત્યારે ગમે તે નક્ષત્રમા) હાથ બતાવવો ૨

शोमने हस्त नक्षत्रे ग्रहे सौम्ये शुभेदिने ।

पूर्वाह्णे मंगलैर्युक्ते परीक्षेत विचक्षणः

॥ ૩ ॥

હસ્તનક્ષત્ર હોય અને સારો વાગ હોય તેમજ ખીજા શુભ યોગો હોય ત્યારે પૂર્વાહ્નમા શુભ મમયમા વિદ્વાન પુરુષે હાથની પરીક્ષા કરવી

અહીં એ અપવાદ છે (૧) હસ્તનક્ષત્ર હોય ત્યારે ચંદ્ર બલાદિ કોઈને ન પહોચતું હોય છતાં હસ્તનક્ષત્રની સુખ્યતા હોઈ તે દિવસે હાથ જોવો

(૨) જે અતુલ્યતા ન આવતી હોય તો મવારમા પહેલી ચાર ઘડીમા કોઈપણ દિવસે હાથ જોવો ૩

પૂર્વમાયુઃ પરીક્ષેત પશ્ચાલ્લક્ષણમુત્તમમ્ ।

ક્ષીણાયુષાં નૃણાં શેષૈર્લક્ષણૈઃ કિમ્પયોજનમ્

॥ ૪ ॥

રેખાઓ જોવાનો ક્રમ—પહેલાં આયુની પરીક્ષા કરવી, અને ત્યાર બાદ બીજાં લક્ષણોની પરીક્ષા કરવી. કારણ આયુદાં વગરના માણસોને લક્ષણોથી શોધાયદો છે ? ૪

મણિબંધાત્પરઃ પાણિઃ સા કર્મ કઠિના નૃણામ્ ।

વામેતિ કોમલોવામમ્ભુવાં સંપત્કરઃ કરઃ

॥ ૫ ॥

મણિબંધથી ઉપરનો જે ભાગ તેને હાથ કહે છે. પુરુષોનો જમણો અને સ્ત્રીઓનો ડાબો હાથ જોવો જોઈએ.

પુરુષોનો હાથ કામ ન કરવા છતાં કઠિન અને સ્ત્રીઓનો હાથ કોમલ હોય તો તે સંપત્તિ આપનાર છે. ૫

યદુક્તં—વામભાગે તુ નારીણાં દક્ષિણે પુરુષસ્ય ચ ।

વિલોક્યં લક્ષણં વિજ્ઞૈઃ સર્વમાયુઃ પુરઃસ્સરં

॥ ૬ ॥

સંભતિ સૂચક શ્લોક છે—પંડિતોએ સ્ત્રીઓનાં ડાબા અંગમાં અને પુરુષોનાં જમણા અંગમાં લક્ષણો જોવાં જોઈએ. બધાં લક્ષણો જોતાં પહેલાં આયુદાં તપાસી લેવો. ૬

ઉત્પાતઃ પિટ્ત્વકો લક્ષ્મ નિલકં મશકો વ્રણઃ ।

સ્પર્શનં સ્ફુરણં પુંસાં શુભાયાજ્ઞે પ્રદક્ષિણે

॥ ૭ ॥

‘વિવેકવિજ્ઞાસ’માં કહ્યું છે કે—અંગનો ઉત્પાત (વત્તા ઓછાપણું) ઘા, લાંછન (લાખું), તિલક (લાલ કે કાળો મસ, આંદા, સ્પર્શન) (ગીલોડી, કાચંડા વગેરેનો સ્પર્શ) સ્ફૂરણ વગેરે પુરુષોને જમણા અંગમાં હોય તો શુભલક્ષણ આપે છે. ૭

વામમ્ભુવાં પુનર્વામે સ્ત્ર્યંશકસ્ય નરસ્ય ચ ।

ઘાતો દક્ષિણકે કૈશ્ચિન્નરસ્યાજ્ઞે શુભોમતઃ

॥ ૮ ॥

સ્ત્રીઓ તથા હિજડાઓને ડાબા અંગમાં હોય તો શુભલક્ષણ આપે છે.

કેટલાક આચાર્યોએ પુરુષના જમણા અંગમાં જખમ હોય તો તેને પણ શુભ માન્યો છે. ૮

સ્ત્ર્યંશત્વાદુવાલકસ્યાપિ સુભગસ્ય વિલોક્યતે ।

વામહસ્તાત્ફલં પંચદશ વર્ષાણિ કિંચન

॥ ૯ ॥

ગાળકોની ગણતરી નપુ મક જેવી હોઈ તેમને ત્યાં સુધી ૧૫ વર્ષ પુગ ન થાય ત્યાં સુધી તેમનો કાળો હાથ જોવો ૬

શ્લાઘ્યઽપ્નારુણોઽછિત્રોઽસ્વેદઃ સ્નિગ્ધશ્રમાંસલઃ ।

શ્લક્ષ્ણસ્તામ્રનલોદીર્ઘાઙ્ગુલિકોવિપુલઃ કમઃ

॥ ૧૦ ॥

શુભક્ર્ષ્ણ આપનાર હાથનું લક્ષણ—ગમ્મ, લાલાશ ૫૨, (આગળીઓમાં) છિદ્રરહિત, પગસેવા ગહિત, ચિકટો મામ્રલ, ચક્રચક્રતો, લાલ નખનાળો, લાળી આગળીઓવાળો અને મોટા પળવાળો હાથ વખાણવા યોગ્ય છે ૧૦

પાણિમૂલં દૃઢં ગૃઢં શ્લાઘ્યં સુઙ્ગિષ્ઠ સંધિકમ્ ।

શ્લયં સશબ્દં હીનં ચ નિર્ધનત્વાદિ દુઃખદમ્

॥ ૧૧ ॥

મણિમંધ લક્ષણ—જો મણિમંધ (કાડું) ૬૬, ભરાઈ, અને જગજગ્ જાધમેસતા આધાવાળું હોય તે શ્રેષ્ઠ છે અને ઠીકું, અવાજ જરૂર (ટચાકા બોલે તેવું હલાવવાથી અવાજ જરૂર), સક્રિયતા કાડું દગ્ગિતા વગેરે હુ ખો આપે છે ૧૧

ધની પાણિતલે રક્તે નીલે મદ્યં પિવેન્નરઃ ।

અગમ્યાગમન પીતે કમ્મલે ધનવર્જિતઃ

॥ ૧૨ ॥

હથેલીનું લક્ષણ—જો હથેલીનો રંગ લાલ હોય તો ધનવાન થાય, શ્યામ હોય તો દાડ પીનાર થાય, પીળો હોય તો અગમ્યાગમન કરનાર દુગાચારી અને ભૂખરો હોય તો ધનહીન પુરુષ થાય છે ૧૨

દાતોન્નતે કરતલે નિમ્ને ન સ્યાત્પિતૃર્ધનમ્ ।

ધની નિમ્ને ચ સંવૃત્તે નિર્ધનો વિપમે પુમાન્

॥ ૧૩ ॥

હથેલી કૂલેલી હોય તો દાતા થાય, અને બેસી ગએલી હોય તો આપતું ધન ન મળે, જો ચારે બાજુ કૂલનાથી વચ્ચે આડવાળી હથેલી હોય તો ધનવાન થાય અને અન્તઃવ્યન્ત હથેલીનાળો યુગ્ય નિર્ધન થાય છે ૧૩

યદાહપ્રકરણકાર—ફુદિઆ અગ્રદપુષ્પા વિરલાંગુલિ વિસમપદ્મ સંયુતા ।

નિમ્મં સા કઠિણ તેલા પરકમ્મ પરનરાહંતિ

॥ ૧૪ ॥

‘કરરેહા’ પ્રકરણના મતે—કાટેલી ચામડીવાળી, હાડકા તરી આવતી માસ વગરની અને કાઠાની આખ (ગાળુના હાડકાનો છેડો) તરી આવે તેવી, આગળીઓમાં એકી સપ્થાના વેદાવાળી, અને કઠોર ચામડીવાળી હથેલી હોય તો નોકરવૃત્તિ (બીજાનો સેવક, આકર) થી છુટનાર મનુષ્ય બને છે ૧૪

કરપૃષ્ઠં સુવીસ્તીર્ણં પીનં સ્નિગ્ધં સમુન્નતમ્ ।

શ્લાઘ્યં ગૂઢશિરં નૃણાં ફલમૃત્ફલસન્નિભમ્

॥ ૧૫ ॥

હથેલીની પીઠ—જે કરપૃષ્ઠ પહોળું, માંસલ, સરસ તેજસ્વી ચામડીવાળું ઉન્નત, અને જેની નસો અંદરની બાબુ દગાઈ ગએલી હોય તેવું હોય, તેમજ સાપની ફેણ જેવું દેખાવમાં સુંદર હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે. ૧૫

વિવર્ણં પરુષં રૂક્ષં રોમશં માંસ વર્જિતમ્ ।

મણિબંધસમં નિમ્નં ન શ્રેષ્ઠં કરપૃષ્ઠકમ્

॥ ૧૬ ॥

રંગહીન, ખેડોળ, કઠોર, વાળવાળું, માંસહીન અને મણિબંધની માફક નીચું વળી ગએલું હોય તો તે અશુભફળ આપનાર છે. ૧૬

હસ્તપૃષ્ઠં સર્પફળાકારં રોમવિવર્જિતમ્ ।

શ્રેષ્ઠં માંસલમુચ્ચાઙ્ગં મણિબંધાઢ્ઢિતં શુભમ્

॥ ૧૭ ॥

સંમતિદર્શક ‘હસ્તખિંબ’ નામના ગ્રંથના ૩ શ્લોક છે—હસ્તપૃષ્ઠ જે સાપની ફેણ જેવું, રેવાટાં રહિત, માંસલ, ઉન્નત, અને મણિબંધવાળું હોય તો શ્રેષ્ઠ છે. ૧૭

અકર્મકઠિનં પાણિતલં મધ્યે તદુન્નતમ્ ।

દાનિનાં કૃપણાનાં તુ ભવેદત્યન્તનિમ્નગમ્

॥ ૧૮ ॥

કામ ન કરવા છતાં કઠિન, અને વચ્ચેથી ઉન્નત હથેલી હાની પુરુષોને હોય છે. અને કૃપણોને વચ્ચેથી ઘણી જ ખેસી ગએલી ચપટી હોય છે. ૧૮

તલં વક્રં તથા હસ્વમતિદીર્ઘં ચ નો શુભમ્ ।

રેવાભ્રમરચક્રાઢ્ઢાઃ સૂક્ષ્માઅસ્ફુટિતાઃ શુભાઃ

॥ ૧૯ ॥

હથેલી જે ટુંકી, વાંકીચુંકી તેમજ ઘણી પહોળી હોય તો તે શુભ નથી. પરંતુ જે રેખાઓ, લમરીઓ અને ચક્રાદિ ચિન્હોવાળી માપસરની અને ફાટચા વગરની હથેલી હોય તો તે શુભ છે. ૧૯

દીર્ઘનિર્માસપર્વાણઃ સૂક્ષ્માદીર્ઘાઃ સુકોમલાઃ ।

સુઘનાઃ સરલાવૃત્તાઃ સ્ત્રીન્નરંગુલયઃ શ્રિયે

॥ ૨૦ ॥

આંગળીઓનું લક્ષણ—માંસ રહિત લાંબા વેદાઓવાળી, પાતલી, લાંબી, કોમળ, પાસે પાસે આવી ગએલી, સીધી, ગોળ આંગળી સ્ત્રી તથા પુરુષને લક્ષ્મી આપનારી હોય છે. વચ્ચે જગ્યાવાળી, મુકી, જાડી, વાંકી આંગળીઓ દરિદ્રતા આપે છે. ૨૦

યચ્છન્તિ વિરલાઃશુષ્કાઃ સ્થૂલાવક્રાદરિક્ષિતામ્ ।

શસ્ત્રઘાતો વહિર્નિમ્ના શ્વેદ્યત્વં ચિપિટાશ્વતાઃ

॥ ૨૧ ॥

ગહાગ નથી જતી આગળીઓ શસ્ત્રઘાત કગવે છે અને જે ચપટી આગળીઓ હોય તેો મનુષ્ય આકર બને છે ૨૧

વિરલંગુલિ ધન રહિઓ ધણ સંચડ હોપણગુલિ હોઈ ।

નિમસંગુલિ પલ્લો સધનો વિસમંગુલી અધણો

॥ ૨૨ ॥

કરેલો પ્રકરણકારની અમતિ—પહેળી (વચ્ચે જમ્યાવાળી) આગળીઓ હોય તેો ધનહીન થાય પામે પામે આવેલી આગળીઓ હોય તેો ધનવાન થાય માત્ર રહિત પર્વવાળી આગળીઓવાળા ધનવાન થાય છે અને વિષમ અશુભીઓવાળા ધનહીન થાય છે ૨૨

ગ્લિષ્ટાન્યઙ્ગુલિમન્યાનિ દ્રવ્યસંચયહેતવે ।

તાનિ ચેચ્છિદ્રયુક્તાનિ ત્યાગશીલયુતોનરઃ

॥ ૨૩ ॥

‘વિવેકવિલાસ’મા પણ કહ્યું છે કે—જે આગળીઓની વચ્ચે જમ્યા ન હોય તેો દ્રવ્ય સચય થાય અને જે વચ્ચે છિદ્ર હોય તેો સમજવું કે તે પુરુષ ધનત્યાગ કરવાની વૃત્તિવાળો હોય છે ૨૩

તર્જનીમધ્યમારંધ્રે મન્યમાનામિકાન્તરે ।

અનામિકાકાનિષ્ઠાન્તઃ છિદ્રે સતિ યથાક્રમમ્

॥ ૨૪ ॥

જન્મતઃ પ્રથમેશે વા દ્વિતીયે ચ તૃતીયકે ।

ભોજનાવસરે દુઃખં કેષ્યાહુઃ શ્રીમતામપિ

॥ ૨૫ ॥

જે તર્જની અને મધ્યમાના વચ્ચે અંતર હોય તેો તેમજ મધ્યમા તથા અનામિકા અને અનામિકા તથા કનિષ્ઠિકા વચ્ચે અંતર હોય તેો અનુક્રમે પહેલી વચ્ચલી અને છેલ્લી અવસ્થામા ધન મળે છે ૨૪-૨૫

અહીં એક વાત વિશેષ મનજવાની છે કે જે કદાચ બીજાના (માતા પિતા કે ભાઈ ભાડુ ગમે તેના) ભાગ્યના ગણે કરી ધનમપત્તિ હોય છતાં ઉપર કહેલા ચોગ-વાળાની તે અવસ્થા દુઃખવાળી જાય છે અને તે દુઃખ આવાપીવા સળધી બાળતોમા કલક, પ્રતિકૂળતા વગેરે કારણો રૂપ માણ્ય પડે છે એટલા માટે પાંઠે મૂક્યો છે કે ભોજનાવસરે દુઃખ કેષ્યાહુઃ શ્રીમતામપિ ॥ ૨૪-૨૫

ચાલત્તણામિ જાણસુતજ્ઞાણિ આમજ્જિમંતર ધણાંમ્મિ ।

અચિદ્રે સુપણેસુપવેસુ સયા સુહી હોઈ

॥ ૨૬ ॥

પાવડપચ્છાસુહં કણિદ્રિયાણામિયંતર ધર્મમ્મિ ।

અછિદેસુ ધર્મેસુય પવેસુ સયાસુહી હોઈ

॥ ૨૭ ॥

‘કરરેહા’ પ્રકરણકારની સંમતિ—જો તર્જની અને મધ્યમા વચ્ચે અંતર ન હોય તો બાહ્યાવસ્થામાં ધનનું સુખ હોય છે. મધ્યમા અને અનામિકા વચ્ચે અંતર ન હોય તો તદ્ભાવસ્થામાં ધનનું સુખ હોય અને અનામિકા તથા કનિષ્ઠિકા વચ્ચે અંતર ન હોય તો વૃદ્ધાવસ્થામાં ધનનું સુખ મળે. ૨૬-૨૭

અનામિકાન્તરેસ્વાયાઃ કનિષ્ઠા સ્યાદ્વદાધિકા ।

ધનવૃદ્ધિસ્તદા પુંસાં માતૃપક્ષોબહુસ્તથા

॥ ૨૮ ॥

આંગળીઓની લાંબાઈ વિષે—જો અનામિકાના ત્રીજા (ઉપરના) પર્વ કરતાં કનિષ્ઠિકા લાંબી હોય તો ધનની વૃદ્ધિ થાય છે. તેમજ મોસાળ પક્ષમાં સારી મનુષ્યવૃદ્ધિ હોય છે. ૨૮

મધ્યમાપ્રાન્તરેસ્વાયા અધિકા યદિ તર્જની ।

પ્રચુરસ્તુ પિતુઃપક્ષઃ શ્રિયશ્ચ વિપદોઽન્યથા

॥ ૨૯ ॥

જો મધ્યમાના ત્રીજા વેળા કરતાં તર્જની લાંબી હોય તો ધનનું સુખ મળે છે. અને પિતાનું કુટુંબ મોટું હોય છે. જો આમ ન હોય તો દુઃખ પડે છે. ૨૯

અઙ્ગુલ્લસ્યાઙ્ગુલીનાં ચ યદ્યૂનાધિકતા ભવેત્ ।

ધનૈર્ધાન્યૈસ્તદા હીનોનરઃસ્યાદાયુષાપિ ચ

॥ ૩૦ ॥

જો અંગુલો કે આંગળીઓ વધારે કે ઓછી (પાંચથી વધારે કે ઓછી) હોય તો મનુષ્ય ધનધાન્ય હીન થાય, અને તેનું આયુષ્ય પણ ટુંકું હોય છે. ૩૦

મધ્યમાયાં તુ દીર્ઘાયાં માર્યાહાનિર્વિનિર્દિશેત્ ।

અનામિકાયાં દીર્ઘાયાં વિદ્યાભોગી ભવેન્નરઃ

॥ ૩૧ ॥

જો મધ્યમા જે હોય તો સ્ત્રીની હાની થાય છે. જે ત્રણ લગ્ન કરવા છતાં સ્ત્રી જીવતી નથી. જો અનામિકા જેવડી હોય તો મનુષ્ય વિદ્યાભોગી બને છે. ૩૧

અપર્વે यस્ય પર્વાણિ દૃશ્યંતેઽઙ્ગુલિપર્વસુ ।

સરક્તાંગુલયો યે ચ તે સર્વે ચિરજીવિનઃ

॥ ૩૨ ॥

જો આંગળીઓનાં પર્વ જ્યાં ન હોવા જોઈએ ત્યાં પણ (વેળાઓની વચ્ચે) હોય, તેમજ આંગળીઓ લાલ દેખાતી હોય તો મનુષ્ય દીર્ઘજીવી બને છે. ૩૨

યસ્ય હસ્તપદે દીર્ઘાઙ્ગુલ્યોમિલિતાથવા ।

સપુમાન્ વિરહી નિત્યં હ્રસ્વાઙ્ગુલ્યોદરિદ્રતા

॥ ૩૩ ॥

જેમના હાથ કે પગમાં વાન્તવિક કરતા વત્તી આગળીઓ હોય છે તેઓ સ્ત્રીને વિશેષ પામે છે તેમજ જેમની આગળીઓ એક ણીળ સાથે મળેલી (ચોટી ગએલી) હોય તેઓ પણ સ્ત્રીને વિશેષ ભોગવે છે અને જો ઓછી આગળીઓ હોય તો દરિદ્રતા થાય છે ૩૩

અનામિકાપર્વ યદા વિલઙ્ઘ્યતે કનીનિકા વર્ષશતં સર્જીવતિ ।

નવત્પશીતિર્વિગમે ચ સપ્તતિઃ સમાનમાવે સ્વલુપ્ષ્ટિર્જીવિતમ્ ॥૩૪॥

આંગળીઓ ઉપરથી આયુર્દર્શન—જો ટચલી આગળી અનામિકાના ત્રીજા પર્વ કરતા વધારે હોય તો ૭૦, ૮૦, ૯૦ અને ૧૦૦ વર્ષ જીવે છે અને જો સમાન હોય તો ૬૦ વર્ષ મધ્ય જીવે છે ૩૪

તારા સ્યાન્નગવત્યાશ્ચેદધિકા પંચમિયૈવૈ ।

તૃતીયપર્વણસ્તર્હિ શતં વર્ષાણિ જીવિતમ્

॥ ૩૫ ॥

ચતુર્મિર્નવતીરામૈરશીતિઃ સપ્તતિર્દ્વયે ।

સમત્વે પ્ષ્ટિવર્ષાણિ હીને હીનત્વમાપ્નુયાત્

॥ ૩૬ ॥

જો ટચલી આગળી અનામિકાના ત્રીજા પર્વથી જો આડા જવ (એક ણીળના પેટ અંદર તેવી રીતે ગોઠવેલા) વધારે હોય તો ૭૦ વર્ષ ૩ વધારે હોય તો ૮૦ વર્ષ, ચાર વધારે હોય તો ૯૦ વર્ષ, અને ૫ જવ વધારે હોય તો ૧૦૦ વર્ષ જીવે છે ૩૫-૩૬

પંચાશદેક યવતશ્ચત્વારિંશદ્યવદ્યે ।

યૈવૈશ્ચિમિર્ન્યૂનતાયાં ત્રિશદ્દેશ્ચ વિંશતિઃ

॥ ૩૭ ॥

જો ટચલી આગળી અનામિકાના ત્રીજા પર્વથી એક જવ ઓછી હોય ૫૦ વર્ષ, જો ૫ જવ જેટલી ઓછી હોય તો ૪૦ વર્ષ ત્રણ જવ જેટલી ટુકડી હોય તો ૩૦ વર્ષ અને ચાર જવ જેટલી ઓછી હોય તો ૨૦ વર્ષ જીવે ૩૭

પંચમિર્દશવર્ષાણીત્યેવં નિર્ણયમાયુપિ ।

લલાટે શતવર્ષાણિ સેવાપંચકતોવદેત્

॥ ૩૮ ॥

જો પાંચ જવ ઓછી હોય તો ૧૦ વર્ષ આ પ્રમાણે આયુષ્યનો નિર્ણય છે કપાળથી આયુર્દર્શ—જો લલાટની અંદર પાંચ રેખાઓ હોય તો સો વર્ષનું આયુર્દર્શ હોય છે ૩૮

મણિબંધે યવશ્રેણ્યાસ્તિસશ્રેન્નૃપતિર્ભવેત્ ।

યદિતાઃ પાણિપૃષ્ઠેઽપિ તતોઽધિકતરં ફલમ્

॥ ૩૯ ॥

મણિબંધનું ફળ—જો મણિબંધમાં ત્રણ યવશ્રેણી હોય. અર્થાત્ ત્રણ મણિબંધ હોય તો રાજ થાય. જો આ મણિબંધ પોંચીના આખા લાગને વલયની માફક વિંટાઈ વળતા હોય તો વધારે શુભ ફળ આપે છે. ૩૯

દ્વાભ્યાં ચ યવમાલાભ્યાં રાજમંત્રી ધની બુધઃ ।

અકયા યવપંક્ત્યા તુ શ્રેષ્ઠી બહુધનાર્જિતઃ

॥ ૪૦ ॥

જો જો મણિબંધ હોય તો રાજમંત્રી, ધનવાન અને પંડિત થાય છે.

એક મણિબંધ હોય તો ધનવાન શેઠ થાય છે. ૪૦

ધન કનકકણ પરસ્તનણપવ્વુતો મણિબંધે જસ્સતિનરેહાઠ્ઠ ।

આમરણ વિહમોગો પછામરં ચ સોલહઠ્ઠ

॥ ૪૧ ॥

‘કરરેખા’ પ્રકરણ નામના ગ્રંથની સંમતિ—જોના મણિબંધમાં ત્રણ રેખાઓ હોય છે તેઓ ધન, કનક અને રત્નથી શુક્ત હોય છે. વિવિધ પ્રકારનાં આભરણોના લોકતાં થઈ પાછળ પછ કદ્યાણુ જેતા જાય છે. ૪૧

રત્નાકરાદ્ગોત્રરેખા કરમાદ્ધનતેજસોઃ ।

અતા રેખા યાન્તિ તિસ્નસ્તર્જન્યઙ્ગુષ્ઠકાન્તરે

॥ ૪૨ ॥

રેખાસ્તિસ્તોઽપ્યમી યેષાં સમ્પૂર્ણાદોષવર્જિતાઃ ।

ગોત્રે ધને જીવિતે ચ તેષાં વૃદ્ધિર્ન સંશયઃ

॥ ૪૩ ॥

હસ્તરેખાત્રયં ચૈતદ્વિશ્વત્રયમુદાહતમ્ ।

પિતૃરેખોર્ધ્વલોકઃ સ્યાન્માતૃરેખા ચ માનવી

॥ ૪૪ ॥

પાતાલમાયૂરેખા સ્યાદેતા દક્ષિણહસ્તગાઃ ।

ધાતુર્મૂલં તથા જીવં વામે ચૈતા વિપર્યયાત્

॥ ૪૫ ॥

હવે રેખાઓનું ફળ કહે છે—રત્નાકર એટલે મણિબંધમાંથી ગોત્રરેખા નીકળે છે. અને કરલ (ટચલી આંગળીના મૂળથી આરંભી પોંચા સુધીના હથેળીના લાગ)માંથી ધન અને તેજની રેખાઓ નીકળે છે. આ ત્રણે રેખાઓ તર્જની (પહેલી આંગળી) તથા અંગુઠાની વચ્ચેના લાગ લાણી જાય છે. ૪૨

જેઓને આ ત્રણે રેખાઓ સંપૂર્ણ દોષ વગરની હોય છે, તેઓને ગોત્ર, ધન અને આયુર્દાની વૃદ્ધિ હોય છે. એમાં સંશય છે જ નહિ. ૪૩

આ ત્રણ રેખાઓ ત્રણ જગત છે જેમકે પિતૃરેખા સ્વર્ગલોક છે, અને માતૃરેખા મનુષ્યલોક છે ૪૪

આયુરેખા એ પાતાલલોક છે જમણા હાથમા આ રેખાઓ અનુક્રમે ધાતુ, મૂળ અને છાત્રની ઘોતક છે અને ડાબા હાથમા તેનાથી ઉત્તરુ એટલે છવ, મૂળ તથા ધાતુ રૂપે છે ૪૫

ब्रह्मा विष्णुः शिवञ्चासां क्रमात्तत्त्वाधिनायकाः ।

चतुर्दिक्षु तलस्याधः शक्राद्या अधिपा दिशाम् ॥ ४६ ॥

पितृरेखा बाल्यवयस्त्वारूप्यं मातृरेखिका ।

वार्द्धक्यमायूरेखायां वायुः पित्तं कफस्तथा ॥ ४७ ॥

चरस्थिरद्वિસ્વभावाः पुंस्त्रीनपुंसकाभिधाः ।

नभस्थलांबुचारिण्यः सत्त्वं रजस्तम- क्रमात् ॥ ४८ ॥

આ રેખાઓના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ દેવતાઓ છે અને હથેલીની ચારે બાજુઓ અનુક્રમે શક્રાદિ દેવતાઓ વાળી છે ૪૬

પિતૃરેખા બાલ્યવય છે, માતૃરેખા તરૂણાવસ્થા છે અને આયુરેખા વૃદ્ધાવસ્થા છે, ઘણી તે ત્રણે રેખાઓ અનુક્રમે વાયુ, પિત્ત અને કફ છે ૪૭

ચર, સ્થિર તથા દ્વિસ્વભાવ એવી સજ્ઞા પણ તેમની અનુક્રમે છે પુરુષ, સ્ત્રી તથા નેપુંસક એમ પણ છે આકાશ, જમીન અને જળ તથા સત્ત્વ, રજ અને તમ એમ ત્રણ શુદ્ધો પણ તે જ છે ૪૮

यस्याः प्राधान्यमेतासु तस्यारूपं निरूप्यते ।

जीवस्यागमनं वामे गमनं दक्षिणे करे ॥ ४९ ॥

આ ત્રણમાથી જેનું પ્રાધાન્ય હોય તેનું મનુષ્યનું રૂપ આદિ ચમજનું તેમજ ડાબા હાથમા જેનું પ્રાધાન્ય હોય તે લોકમાથી આગમન અને જમણા હાથમા જેનું પ્રાધાન્ય હોય તે લોકમા ગમન થશે એમ બતાવુ ૪૯

एवं चराचरं ज्ञेयं रेखाभिः संप्रकाश्यते ।

भूतं भविष्यं वर्तमानं दीपिकाभिर्गृहं यथा ॥ ૫૦ ॥

જેવી રીતે દીવી વડે ઘરની દરેક વસ્તુઓ દેખાઈ આવે છે તેમ આ રેખાઓ વડે ભૂત, ભવિષ્ય વર્તમાન વગેરે બધું જ ચરાચર સમજી શકાય છે ૫૦

पावई लाहालाहं सुख दुःखं जीवितं च मरणं च ।

रेहामि जीवलो पुरसो महिला जयं च विजयं च ॥ ५१ ॥

આઉં પુત્તં ચ ધણં કુલવંસં દેહં ધમ્મ સમ્પત્તી ।

પુઘ ભવ સંચિઆણં પુન્નાણકં હંતિ રેહાઓ

॥ ૫૨ ॥

સૂક્ષ્માઃસ્નિગ્ધાશ્ચ ગંભીરાઃ પ્રલંબામધુપિઙ્ગલાઃ ।

અવ્યાવૃત્તાગતચ્છેદાઃ કરસેલાઃશુભાનૃણામ્

॥ ૫૩ ॥

ત્યાગાય રક્તાગંભીરાઃસુલાય મધુપિઙ્ગલાઃ ।

સૂક્ષ્માઃશ્રિયે ભવેયુસ્તાઃ સૌભાગ્યાય સમૂલકાઃ

॥ ૫૪ ॥

છિન્નાઃસપલ્લવારુક્ષાવિષમસ્થાનકચ્યુતાઃ ।

વિવર્ણાઃસ્ફુટિતારુક્ષાનીલાસ્તન્વ્યશ્ચ નોત્તમાઃ

॥ ૫૫ ॥

‘કરરેહા’ પ્રકરણનું સંમતિ વાક્ય—આ રેખાઓ વડે પુરુષ અને સ્ત્રી

લાલાલાલ, સુખદુઃખ, જીવન મરણ અને જયવિજય પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૧

આયુષ, પુત્ર, ધન, કુલ, વંશ, દેહ, ધાન્ય, સંપત્તિ, પૂર્વભવનું સંચિત પુણ્ય વગેરે રેખા કહે છે. ૫૨

રેખાના સામાન્ય રીતે ગુણદોષ—જે રેખાઓ સૂક્ષ્મ (પાર્તળી) સ્નિગ્ધ (સોડામણી પાણીદાર), ગંભીર, લાંબી અને મધ જેવા પીળાશ મારતા રંગની હોય છે, તેમજ વગર ગુંચવાએલી, વગર છેદાએલી હોય છે, તે શુભ ફળ આપે છે. ૫૩

રંગ પરત્વે ફળ—લાલ રંગની અને ગંભીર રેખાઓ ત્યાગ માટે, મધ જેવી પીળચટી સુખ માટે, સૂક્ષ્મ લક્ષ્મી માટે અને પાંખીઆંવાળી સૌભાગ્ય માટે હોય છે. ૫૪

છિન્નલિન્ન, પદ્મવોવાળી, બેડોળ, અસ્તવ્યસ્ત પોતાના સ્થાનથી બ્રહ્મ થએલી, રંગરહિત, ફાટેલી, બહુ જ ઝીણી અને શ્યામરંગની રેખાઓ ઉત્તમ ગણાતી નથી. ૫૫

ક્લેશં સપલ્લવા રેલા છિન્ના જીવિતસંશયમ્ ।

કદન્નં પરુષા દ્રવ્યવિનાશં વિષમાર્પયેત્

॥ ૫૬ ॥

રેલામિબહુભિઃ ક્લેશઃ સ્વલ્પામિર્ધનહીનતા ।

રેલાચતુષ્ટયાદ્યસ્ય વક્રારેલા દારિદ્રતા

॥ ૫૭ ॥

પાંખડાંવાળી રેખાઓ ક્લેશ આપે છે, તૂટેલી રેખાઓ આયુર્દા માટે સંશય બોલો કરે છે, વિષમ (સ્થાન બ્રહ્મ) રેખાઓ ખરાબ અન્ન, ધન નાશ તથા જેર આપે છે. ૫૬

રેખાઓની મર્યાદા કહે છે—ચાર કે પાંચથી બહુ રેખાઓ હોય તો ક્લેશ થાય, અને થોડી હોય તો ધનહીન થાય. અતિશય રેખાઓ હોય તો દારિદ્ર્ય આપે છે. ૫૭

વરપડમયત્ત સરિઆ અછિન્ના મેંસલાંય સંપુન્ના ।

સસણિદ્ધરત્તરેહા ધળકળયપણિહયા હત્યે ॥ ૫૮ ॥

પહ્લવિયાય છિન્ના વિસમ વિવન્નાય નિંદિઆરેહા ।

હાલિદ સ્ફુટિય વિવન્તનીલા રૂઝાય અડતણુયા ॥ ૫૯ ॥

પહ્લવિયે સુકિલેશો છિન્નાસુ પાવ મહાદુઃખ ।

વિરલા વિવંધળ ધમ્મં નછિ વિસમાસુ ॥ ૬૦ ॥

હલિદ્વા સુપચોરઘળં ફુદિઅ વિવન્ના સુવંધનં મુદયં ।

નીલાસુ પરુસાસુ સસોગોય સમાહિં વહુમોગો ॥ ૬૧ ॥

મુખ્યારેલાઈમાસ્તિત્ત્વઃ સહિતાઝર્ચરેશ્વરયા ।

રેલાચતુષ્ટયમિદં પ્રકીર્ણકમતઃ પરમ્ ॥ ૬૨ ॥

વિજ્ઞકુલ ધળ સ્વરેહતિયં આઝરેહા ।

પંચવિ રેહાઓ કરે જળસ્સ જયંતિ પુવ્વકયં ॥ ૬૩ ॥

‘કરરેહા’ પ્રકરણની સંમતિ—જે લોકો ધનધાન્યથી પૂર્ણ હોય છે તેમના હાથની હવેલી માસલ હોય છે અને રેખાઓ પદ્મપત્રની શિંગઓની માફક સોહામણી અને પ્રમાણુમર હોય છે ૫૮

છિન્નભિન્ન, પાખડાવાળી, અસ્તવ્યસ્ત તથા રગહીન રેખાઓ નિદાપાત્ર છે ૫૯ છેદનાળી રેખાઓથી હાવમા ધન રહેતું નથી, થોડી હોય તો ખરાળ મારે અથવા અનિચ્છનીય રીતે ધનનો વ્યય થઈ જાય છે જો અસ્તવ્યસ્ત હોય તો અથવા વાકી ચુકી હોય તો ધન મળતું જ નથી ૬૦

હળદ જેવી પીળી હોય તો ચોગીવી ધન મળે છે કાઠેલી અને રગહીન અથવા રયામ હોય તો મનુષ્ય કારાગારમાં પડે છે વળી રયામ, બેડાળ રેખાઓ હોય તો શોક કરાવે છે જો રયામ પરતુ ચીધો રેખાઓ હોય તો મનુષ્ય અતિશય લોગી બની જાય છે ૬૧

રેખાઓનો સામાન્ય નિયમ—ઉર્ધ્વ રેખાની માથે આ ત્રણ રેખાઓ જ મુખ્ય રીતે છે અને આ ચાર રેખાઓમાં જ બધું વ્યાપ્ત (ફેલાયેલું) છે ૬૨

‘કરરેહા’ પ્રકરણની સંમતિ—વિદ્યા, કુલ, ધન એ ત્રણ રેખાઓ તથા આયુરેખા અને ધનરેખા એમ પાંચ રેખાઓ, મનુષ્યનું પૂર્વજન્મનું શુભાશુભ કર્મ સૂચવે છે ૬૩

અરેસં बहुरेसं वा येषां पाणितलं नृणाम् ।

ते स्युरल्पायुषोनिस्वाः दुःखितानान्त्र संशयः

॥ ૬૪ ॥

જેનો હાથ રેખાઓ વગરનો અથવા બહુ રેખાઓ વાળો હોય છે, તે જરૂર અલ્પાયુ, અને દુઃખી હોય છે. ૬૪

यावदङ्गुलयःप्राप्ता मूलाज्जीवितरेखिका ।

तावन्तः शरदाज्ञेयाः पंचविंशतिसंख्यया

॥ ૬૫ ॥

‘આયુરેખાનું’ વર્ણન—પોતાના મૂળથી નીકળી જેટલી આંગળીઓ વટાવી આયુરેખા આગળ ગઈ હોય તેટલા પ્રમાણનું આયુષ્ય જાણવું. દરેક આંગળીનું પચીસ વર્ષ આયુઃ પ્રમાણ સમજવાનું છે. ૬૫

કાલહાનિનયાપેક્ષે જ્ઞેયા વિંશતયોઽપિ ચ ।

આયૂરેવાસ્વરૂપાચ્ચ અલ્પમૃત્યુર્વિચાર્યતે

॥ ૬૬ ॥

દેશકાળના બળ પ્રમાણે પ્રત્યેક આંગળીનું આયુષ્ય હાલમાં ૨૦ વર્ષ ગણવાનું છે. અથવા આયુરેખાનું સ્વરૂપ વિચારી તેના લાંબા ટુંકા પ્રમાણે આંગળીના આયુર્દાનું પ્રમાણ મૂકી શકાય છે. ૬૬

हस्तचिन्हं प्रवक्ष्यामि गुरुक्तं श्रद्धयान्वितम् ।

लक्षणैर्ज्ञायते सर्वं जीवितं च शुभाशुभम्

॥ ૬૭ ॥

‘હસ્તચિહ્ન’ સૂત્રનો આરંભ—ગુરુએ કરેલું હસ્તચિહ્ન (શાસ્ત્ર) શ્રદ્ધા સંહિત કર્યું છે. લક્ષણોથી જાણી શુભાશુભ તથા આયુર્દા જાણી શકાય છે. ૬૭

आयूरेखा च तर्जन्यां तस्याष्टशतमायुषः ।

विद्धा रेखा भवेद्यस्य वक्ष्यते तस्य लक्षणम्

॥ ૬૮ ॥

वामे वामेऽत्र वेधेन जले मृत्युं समादिशेत् ।

रेखा सरल वेधेन शस्त्रेण मृत्यુमादिशेत्

॥ ૬૯ ॥

दक्षिणे दक्षिणे वेधे वह्निर्સર્પભયાન્મૃતિઃ ।

वामदक्षिणपार्श्वस्थाद्વેધान्મૃત્યુર્મહારુજઃ

॥ ૭૦ ॥

આયુરેખા જે તર્જનીને અડકી હોય તો ૧૦૮ વર્ષનું આયુર્દા જાણવું. આયુરેખા વેધાએલી છે કે કેમ તે જાણી લેવું જોઈએ, કારણ તેનું પણ ફળ છે. ૬૮

વેધના ત્રણ પ્રકાર અને ફળ—જે વામ વામ વેધ હોય તો જલમાં મૃત્યુ થાય અને સરલ રેખાનો વેધ હોય તો શસ્ત્રથી મૃત્યુ થાય. ૬૯

દક્ષિણ દક્ષિણ વેધ હોય તો અગ્નિ અને આપના લયથી (તે દ્વારા) મૃત્યુ થાય છે, જે વામ, દક્ષિણ અને પાર્શ્વ ત્રણે પ્રકારનો વેધ હોય તો મોટી ખીમારીથી મૃત્યુ થાય છે ૭૦

ધનરેખા यस्य दीर्घा तस्य धनं महाद्भुतम् ।

મિત્રા રેખા ભવેદ્વિઙ્નં દ્રવ્યવ્યયસમાકુલમ્ ॥ ૭૧ ॥

ન તિષ્ઠતિ ચિરં કાલં ત્રિશૂલસ્થાનરેખયા ।

મય્યે ત્રિશૂલં દુર્દ્રવ્યં છલછલાદિમંભવમ્ ॥ ૭૨ ॥

ધનવિચાર—જેની ધનરેખા લાંબી હોય તેને મહા અદ્ભુત પ્રકારનું ધન હોય છે જો આ રેખા વેધાએલી હોય તો દ્રવ્યનો વ્યય થયા કરે છે ૭૧

જો ત્રિશૂલના મધ્યમાં રેખા હોય તો લાંબા વખત સુધી ધન ટકતું નથી અને જો રેખાના મધ્યમાં ત્રિશૂલ હોય તો તે ધન છેતરપીડીદાર નાશ પામે છે ૭૨

મન્યાङ्गुलिमूलगता धर्मरेखा निवेदिता ।

વજ્રરેખા ભવેદ્યસ્ય સ શ્રદ્ધા ધાર્મિકોહિ સઃ ॥ ૭૩ ॥

વઙ્ગં અનામિકા મૂલે તત્પ્રતિષ્ઠાવિધાયકમ્ ।

તસ્મિન્મિત્રે ભવેદ્વેદો મધ્યરેખાત્ર મધ્યમા ॥ ૭૪ ॥

ધર્મરેખા—મધ્યમાં આગળીના મૂળમાંથી જે રેખા નીકળી હોય તેને ધર્મરેખા કહે છે અને ચન્દ્ર રેખા પણ કહે છે જેના હાથમાં આ રેખા હોય તે શ્રદ્ધા વાળો અને ધાર્મિક થાય છે ૭૩

જો આ વજ્રરેખા અનામિકાના મૂળમાં પડી હોય તો તે માનમન્માન પ્રતિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે જો આ રેખા દેહાએલી હોય તો તે બાળતોમાં વિદ્ય આપે છે જો મધ્યમ પ્રકારની વજ્રરેખા હોય તો મધ્યમ પ્રકારનું માનમન્માન મળે છે ૭૪

अङ्गुष्ठदेः शत्रुहांते दैवतस्यालयं भवेत् ।

લક્ષણં તસ્ય વક્ષ્યામિ મૃત્યુર્યેનેહ ચોધ્યતે ॥ ૭૫ ॥

તસ્ય મધ્યોન્નતા રેખા વિદગર્વૈર્જાયતે સદા ।

હસ્તાશુરેકો દ્વાભ્યાં ચ ત્રિભિઃ સહ મૃતિર્જને ॥ ૭૬ ॥

રેખામિસ્તિસૃમિર્નૃણાં જલે મૃત્યુશ્ચ નાન્યથા ।

ચતુર્થ્યાં રેખયા શત્રુરોગમય્યે મૃતિર્ભવેત્ ॥ ૭૭ ॥

મૃત્યુરેખા—અંગુઠાથી લઈ તર્જની સુધીમાં દેવતાનું સ્થાન છે. અર્થાત્ સ્વર્ગ છે. તેનું લક્ષણ કહીએ છીએ જેથી મૃત્યુનો ઝોધ થાય. ૭૫

આ દેવતાલયમાં (ત્રિવેણી અંગમની) ઉપર અને તર્જનીના મૂળની નીચેના ભાગમાં જે એક ઉત્તર રેખા હોય તો મનુષ્યનું એકલાનું (એક સમયમાં એકી સાથે) મૃત્યુ થાય છે. જે જે રેખાઓ હોય તો જે જણનું મૃત્યુ થાય છે. અર્થાત્ બહુ રેખાઓ હોય તો બહુ જણનું સાથે મૃત્યુ થાય છે. ૭૬

જે તે સ્થાને ત્રણ રેખાઓ હોય તો જલમાં મૃત્યુ થાય છે. જે ચાર રેખાઓ હોય તો રણમેદાનમાં મૃત્યુ થાય છે. ૭૭

અદ્વુષ્ઠોર્ધ્વ યવઃ પૂર્ણઃ સદા પુંસાં યશસ્કરઃ ।

મધ્યવેધે ભવેદર્ધ પચ્ચાશદ્વર્ષતઃ પરમ્

॥ ૭૮ ॥

કરાદૌ દૃશ્યતે રેખા લક્ષ્મીસૌભાગ્યદાયિની ।

તસ્યાગ્રે શૃંખલા યસ્ય રૂપવાન્ ધનસંયુતઃ

॥ ૭૯ ॥

યૈર્વૈરદ્વુષ્ઠમધ્યસ્થૈર્વિદ્યાખ્યાતિવિભૂતયઃ ।

શુક્લપક્ષે તદાજન્મ વામાદ્વુષ્ઠે તુ રાત્રિકમ્

॥ ૮૦ ॥

યશ અને ભાગ્યરેખા—જે અંગુઠાના ઉર્ધ્વભાગમાં પૂર્ણ યવ હોય તો મનુષ્યને સદાકાળ યશ આપે છે. જે તે યવ મધ્યમાં વેધાએલો હોય તો અર્ધ ફળ મળે છે અને તે ૫૦ વર્ષની ઉંમર પછી મળે છે. ૭૮

હથેળીના મૂળમાં એટલે કે મણિધમાં જે રેખા દેખાય છે તે લક્ષ્મી અને સૌભાગ્યને આપનારી રેખા છે. આ રેખાની આગળ અર્થાત્ મણિધની ઉપર સાંકળી જેવી રેખા હોય છે તો રૂપ અને ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭૯

અંગુઠાના મધ્યમાં યવ હોય તો વિદ્યાખ્યાતિ અને વિભૂતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમજ શુક્લ પક્ષમાં જન્મ હોય છે. જે ડાબા હાથના અંગુઠામાં યવ હોય તો રાત્રીનો જન્મ હોય છે. ૮૦

યવેઽન્ન દક્ષિણાદ્વુષ્ઠે દિવાજાતં વિનિર્દિશેત્ ।

ઉભયાદ્વુષ્ઠગે તસ્મિન્ કૃષ્ણપક્ષે દિવાભવમ્

॥ ૮૧ ॥

ક્યારે જન્મ થયો છે તે જાણવાની રીત—જે જમણા અંગુઠામાં યવ હોય તો દિવસે જન્મ થયો છે એમ જાણવું, અને જે બાંને અંગુઠાઓમાં યવ હોય તો કૃષ્ણપક્ષમાં દિવસે જન્મ થયો છે એમ જાણવું. ૮૧

પ્રાન્તે જીવિતરેલાયાસ્તિર્યગ્રેલા યદા ભવેત્ ।

તદાસ્ત્રાત્પતિતો જ્ઞેયઃ સા સ્યામા ચેત્ સ્વરાન્નયમ્

॥ ૮૨ ॥

આયૂરેલામધ્યભાગે ઉભે રેલે વ્યવસ્થિતે ।

एका दीर्घा लघुश्चैका तदोर्ध्वान्निपतेद्गृहात्

॥ ૮૩ ॥

આયૂરેલાતલે વક્રા યા રેલાઽદ્ધુશવદ્ભવેત્ ।

तदा हस्तिभयं विद्याद्रेखाछिद्रे जलाद्भयम्

॥ ૮૪ ॥

આયૂરેલાતલે રક્તા તદા રક્તવિકારતઃ ।

गंडव्रणादिघातो वा तत्तद्वर्पागतो भवेत्

॥ ૮૫ ॥

જે મૃત્યુરેખા (અશુકા અને તર્જનીની વચ્ચે) ના છેડા ઉપર આડી ખીણ રેખા હોય તો ઘોડા ઉપરથી પડવાથી મૃત્યુ થાય એમ જાણવું અને જે મૃત્યુરેખાને કાપનારી તે રેખા કાળા રંગની હોય તો ગધેડાથી મૃત્યુ થાય ૮૨

જે આયુરેખાની વચ્ચે એક નાની અને ખીણ મોટી એમ બે ઊભી રેખાઓ હોય તો ઉચેથી પડવાથી મૃત્યુ થાય એમ જાણવું ૮૩

આયુરેખાની નીચે વાકી રેખા હોય કે જે અકુશ કે વજ્ર જેવી રેખાતી હોય તો હાથી કાગ મૃત્યુ થાય, અને જે આયુરેખા છેદાએલી હોય (અર્થાત વચ્ચે છિદ્ર પડ્યું હોય તો) જલથી મૃત્યુ થાય ૮૪

આયુરેખાની નીચે જે લાલગિરુઓ હોય તો ગ્રહત્રિકાર, ગડ, ઘા, ગડશુભડ, વાતવિકાર વગેરે થાય ૮૫

આયૂરેલાન્તરે શુક્લા વિન્દવઃ સન્નિપાતદા ।

અગ્નિર્મીર્વિન્દુર્મીરક્તૈઃ સ્યામૈર્વિપભયં ભવેત્

॥ ૮૬ ॥

આયુરેખાની નીચે ઘોળા ગિરુઓ હોય તો સન્નિપાત થાય, અને જે ત્રણ લાલ કે કાળા ગિરુઓ હોય તો કારાગાર લય થાય ૮૬

પિત્તરેલાઙ્ગુષ્ઠરેલાન્તરે યા ઊર્ધ્વરેલિકા ।

તત્સંસ્યાદારભોગઃ સ્યાદ્વેધે ક્લેશશ્ચતદ્ભવઃ

॥ ૮૭ ॥

ભોગરેખા—પિત્તરેખા અને અશુકાના મધ્યમા નેટલી ઊભી રેખાઓ હોય તેટલી શ્રીઓ ભોગવે છે આ રેખાઓ પેકી નેટલી કપાએલી હોય તેટલી શ્રીઓ દ્વારા ક્લેશ થાય છે ૮૭

અઙ્ગુષ્ઠમૂલાદારમ્ય મણેસ્વધિકં ગતાઃ ।

યાવત્યો રેશિકાસ્તાવદપત્યાનિ વિચારયેત્

॥ ૮૮ ॥

પુત્રાસ્તુ દીર્ઘરેશાભિર્લઘુભિર્દારિકામતાઃ ।

જીવનં મરણં તૈષામભેદાદ્ભેદતઃ સ્મૃતમ્

॥ ૮૯ ॥

બંધુસંખ્યા વદન્ત્યેકે નિર્ણયં તદ્ગુરોર્ગિરા ।

આયૂરેશાપલ્લવાઃ સ્યુર્હીનાયાઙ્ગુલિસમ્મુશ્વાઃ

॥ ૯૦ ॥

સંતાનરેખા—અંગુઠાના મૂળથી આરંભ કરીને મણિબંધ પર્યંત કન્ઢ (અંગુઠાનું મૂળ) ઉપર જેટલી રેખાઓ હોય તેટલાં સંતાન સમજવાં. ૮૮

તે રેખાઓ પૈકી જેટલી લાંબી હોય તેટલા પુત્ર અને જેટલી ટુંકી હોય તેટલી પુત્રીઓ જાણવી. અને તે રેખાઓ પૈકી જેટલી કપાયા વગરની હોય તેટલાં જીવિત અને જેટલી તૂટેલી હોય તેટલાં મરણ પામનારાં સમજવાં. ૮૯

મતભેદ—કેટલાક આ રેખાઓને જ અંધુરેખાઓ (ભાઈ ભાંડુની રેખાઓ) કહે છે. આ જાળતનો ગુરુની પાસે નિર્ણય કરી લેવો જોઈએ.

આયુરેખામાંથી જો આંગળીઓ લાણી પહોંચ નીકળેલાં હોય તો તે તે પ્રસંગે હાની થાય તેમ જાણવું. ૯૦

અઙ્ગુષ્ઠસમ્મુશ્વાઃ સર્વે દ્રવ્યસમ્પત્તિકારિણઃ ।

માતૃરેશાપલ્લવૈસ્તૈર્લભ્યં માતુલવર્ગતઃ

॥ ૯૧ ॥

આયૂરેશાસમ્મુશ્વૈસ્તૈર્ન લભ્યં માતૃપક્ષતઃ ।

કનિષ્ઠાનામિકાયોગે સ્નેહઃ સ્યાત્સ્વજનૈર્દૃઢઃ

॥ ૯૨ ॥

સાન્તરત્વેઽનયોઃ પ્રીતેશ્છેદઃ સ્યાદન્તરાન્તરા ।

છિદ્રાંગુલિભિર્દારિચ્ચં સાન્દ્રાભિર્ધનવાન્નરઃ

॥ ૯૩ ॥

અને અંગુઠા લાણી જેટલાં પર્વ નીકળેલાં હોય તે ગદ્યાં દરેક સંપત્તિનું સૂચન કરનારાં છે, જો માતૃરેખામાંથી આવી રીતે પહોંચ નીકળતો હોય તો તે સમયે મામાઓ તરફથી સંપત્તિનો લાભ થાય છે. ૯૧

માતૃરેખામાંથી નીકળેલાં તે પાંખાંઓ જો આયુરેખા લાણી જતાં હોય તો માતૃપક્ષથી લાભ ન થાય.

કનિષ્ઠા અને અનાભિકાનો જો યોગ હોય તો પોતાનાં સ્વજનો સાથે દૃઢ સ્નેહ હોય છે. ૯૨

ને તે આગળીઓ વચ્ચે અતઃ હોય તો સ્નેહની પૂર્તિ ન થાય અને ને છેદ (દાણુ) રહેતા હોય તો દાગિ વાય ને આગળીઓ એક બીજા સાથે ખુબ મળી જતી હોય તો મનુષ્ય ધનવાન થાય છે ૯૩

તર્જન્યધસ્ત્રિવેણ્યન્તર્યદા સેવાદ્વયં ભવેત્ ।

આદ્યદૈર્ઘ્યં પિતુર્મૃત્યુઃ પ્રથમં માતુરન્યથા

॥ ૯૪ ॥

પિતૃરેવામાતૃરેવામિલને ગૃહવન્ધકઃ ।

કલત્રમિત્રમધ્વન્થો વામે તત્સદ્ગમે કરે

॥ ૯૫ ॥

તર્જનીની નીચે અને ત્રિવેણીની ઉપરના ભાગમા બે રેખાઓ હોય અને તેમાંથી ને પહેલી (ત્રિવેણી ભણીની) લાખી હોય તો પહેલા પિતાનું અને તર્જની ભણીની લાખી હોય પહેલા માતાનું મૃત્યુ થાય ૯૪

ને પિતૃરેખા અને માતૃરેખાનો ત્રિવેણીમા મગમ થયો હોય તો મનુષ્યને ગૃહલાઁ ઉઠાવવો પડે છે અને ને ડાબા હાથમા આ મગમ સ્પષ્ટ હોય તો સાસુ-પૃથ્વ તરફ અને મિત્રવર્ગ તરફ વધારે સ્નેહ હોય છે ૯૫

કનિષ્ઠા યદિ દીર્ઘાસ્યાદૂર્ધ્વરેવાસમાશ્રિતા ।

વ્યવસાયત્તતો લાભો યશસ્તસ્ય મહોજ્વલમ્

॥ ૯૬ ॥

ઉર્ધ્વરેખાવાળી કનિષ્ઠિકા (ટચલી આગળી) ને ઓનામિકા કરતા લાખી હોય તો વેપારની અદર લાભ તેમજ સાગે યશ મળે ૯૬

આયુરેવાન્તરે છેદે જલાદ્વા જ્વલનાદ્ભયમ્ ।

સ્ત્રીપ્રસન્નાદપયશસ્તયાત્પમૃતિસમ્ભવઃ

॥ ૯૭ ॥

અન્તે યદાયુરેવાયા. સેવાંગુષ્ઠનોન્મુક્તી ।

તદા પૂર્વં સુખી પશ્ચાદ્દુઃખી વા નિર્ધન. પુમાન્

॥ ૯૮ ॥

ચતુષ્કિકા સ્યાદદ્વ્યુષ્ઠપિતૃરેવાન્તરે યદિ ।

તદા વૃશ્ચિકદંશઃ સ્યાદ્દંષ્ટ્રાયાં દંષ્ટ્રિણોમયમ્

॥ ૯૯ ॥

મિત્રપીઠા માતૃરેવાયુરેવામૃલસદ્ગમે ।

યૌવને સુખમોક્તા સ્યાદદ્વ્યુષ્ઠાવયવે યવે

॥ ૧૦૦ ॥

આયુરેખામા છેદ હોય તેમજ આગળ જતા તે સધાર્ધ જતી હોય તો પાણીથી અથવા અગ્નિથી ભય વાય છે ડાબા હાથમા આયુરેખામા છેદ હોય તો સ્ત્રી પ્રમગ્ની અથવા સ્ત્રી પક્ષ તરફથી અપવાદ આવે છે અને અસ્પૃશ્ય થાય છે ૯૭

આયુરેખાના અંતમાંથી રેખા નીકળી હોય અને તે અંગુઠા તથા ધનરેખાની વચ્ચે ઉર્ધ્વપણે ગઈ હોય તો મનુષ્ય પહેલાં સુખી થઈ પછીથી તે દુઃખ ભોગવે છે. ૯૮

અંગુઠા અને પિતૃરેખા એ બેના વચ્ચેના ભાગમાં બે ચોકડી હોય તો વીંછી કરડવાનો ભય થાય છે. અને બે ત્રિકોણ હોય તો દાઢવાળાં પ્રાણી (કુતરાં, શિયાળ, વાઘ ઇત્યાદી હડકાયાં થએલાં હોય તેવાં)નો ભય થાય છે. ૯૯

માતૃરેખા અને આયુરેખા બે મૂળમાં મળેલી હોય તો મિત્રપીડા થાય અને અંગુઠાના પર્વમાં બે ચવ હોય તો યૌવનાવસ્થામાં સુખ ભોગવે છે. ૧૦૦

હસ્તચિન્હ સૂત્ર સમાપ્ત

કનિષ્ઠાઙ્ગુલિદેશાચ્ચ રેખા ગચ્છતિ તર્જનીમ્ ।

અવિચ્છિન્નાનિ વર્ષાણિ શતમાયુર્વિનિર્દિશેત્ ॥ ૧૦૧ ॥

કનિષ્ઠાઙ્ગુલિદેશાચ્ચ રેખા ગચ્છતિ મધ્યમાં ।

અવિચ્છિન્નાનિ વર્ષાણિ અશીત્યાયુર્વિનિર્દિશેત્ ॥ ૧૦૨ ॥

કનિષ્ઠાઙ્ગુલિદેશાચ્ચ રેખા ગચ્છત્યનામિકામ્ ।

અવિચ્છિન્નાનિ વર્ષાણિ પષ્ટિરાયુર્વિનિર્દિશેત્ ॥ ૧૦૩ ॥

કનિષ્ઠાઙ્ગુલિ દેશાચ્ચ રેખા તત્રૈવ ગચ્છતિ ।

ત્રિંશદ્રા વિંશવર્ષાણિ તસ્યાયુઃ પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૧૦૪ ॥

આયુરેખાનું સ્વરૂપ - કનિષ્ઠિકાના મૂળમાંથી (મૂળ નીચેથી) રેખા નીકળી તર્જની સુધી અવિચ્છિન્નપણે રેખા જતી હોય તો સો વર્ષનું આયુર્દાં જાણવું. ૧૦૧

કનિષ્ઠિકા નીચેની નીકળેલી તે રેખા બે મધ્યમા પર્યંત જતી હોય તો એસી વર્ષનું આયુર્દાં જાણવું. ૧૦૨

કનિષ્ઠિકાના નીચેથી નીકળેલી તે રેખા બે અનામિકા સુધી ગએલી હોય તો ૬૦ વર્ષનું આયુર્દાં જાણવું. ૧૦૩

અને બે તે રેખા કનિષ્ઠિકાના પ્રદેશ પુરતી જ હોય તો વીશ અથવા ત્રીશ વર્ષનું આયુર્દાં જાણવું. ૧૦૪

કાલાંગુલીઙ્ગ રેખાપયેસિણિલંઘિત્ત્વે જસસગયા ।

અસ્ફુટિઆ વરિમાણ સપુંસોજીવે ॥ ૧૦૫ ॥

વીસં તિસં ચાલં પન્નાસ સંસઠિ સતિ અસીઙ્ગ ।

નત્ત્વ ઇકાણિઠિયા પયેસિણિ જાવજાણિયા ॥ ૧૦૬ ॥

કરજામ્વા ચતુષ્કાધો ભાગાનર્થો પ્રકલ્પયેત્ ।

યથાસં તત્તુરેલાયામાયોલ્લંઘનતઃ શતમ્ ॥ ૧૦૭ ॥

‘કરરેહા’ પ્રકરણની સમતિ—ને જ્યાં એટલે કનિષ્ઠાના મૂળમાથી નીકળેલી રેખા પ્રદેશીનીના એટલે તર્જનીના મૂળ મુધી ગએલી હોય તો ૧૦૦ વર્ષનું આયુર્દાં જાણવું ૧૦૫

કનિષ્ઠાથી આગળીને તર્જનીના મૂળ મુધીની રેખાના ૮ ભાગ પાડવા, અને તેમાથી પહેલાના વીસ તેમજ બાકીનાના કુલના દશ દશ વર્ષ જાણવા ૧૦૬

સમતિ—શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે ને આયુરેખા તર્જનીનું ઉલ્લંઘન કરી જાય તો ૧૦૦ વર્ષનું આયુર્દાં એ નિશ્ચિત છે તેથી પ્રત્યેક આગળીના મૂળ પ્રદેશના બે એમ કુલ ૮ ભાગ કાઢવા ૧૦૭

અસ્તાચલાદ્રવ્યરેખા રક્તાઽલંકારા ધનપ્રદા ।

તસ્યાં ચેત્પલ્લવા જીવેરેલામુલા અપત્યદાઃ ॥ ૧૦૮ ॥

અજુષ્ટસમ્મુલા યે તે તાવદ્ધારં ધનાર્જનમ્ ।

તસ્યાં છેદે રાજદંડઞ્ચૌરાજ્ઞાનિસ્તુ વેધતઃ ॥ ૧૦૯ ॥

ધનરેખા—અસ્તાચલાથી (કગલાથી) રેખા નીકળી હોય જેને ધનરેખા કહે છે તે ને લાલ અને અખડ હોય તો ધન આપનારી નીવડે છે અને તેમાથી આયુરેખા લાગી ને ગાખાઓ નીકળેલી હોય તો મતાન લાલ થાય છે ૧૦૮

તે રેખામાથી અશુભા લાગી જોઈતી શાખાઓ નીકળી હોય તેટલી વખત વેપાર (બુદ્ધા બુદ્ધા ધધા) કરી ધન મેળવે છે ને આ રેખા ડેહાએલી હોય તો ગૃહકાં થાય છે અને બીજી રેખા દ્વારા વિધાએલી હોય તો ચોરદાગ ધન હાની થાય છે ૧૦૯

મણિવંધાઉ પયંદા સંયત્તામભિમગુલી ઇત્યરેહા ।

સાક્ષુણ્ણ ધણસમિલ્લં સલાયંવ આપરિધમ્ ॥ ૧૧૦ ॥

‘કરરેહા’ પ્રકરણની સમતિ—બીજા શાસ્ત્રમા પણ કહ્યું છે કે મણિધ માથી નીકળીને મધ્યમા આગળી લાગી ને રેખા ગઈ હોય તો મનુષ્યને તે રેખા માધનમપત્ત, દેશખ્યાત અથવા આચાર્ય બનાવે છે ૧૧૦

ગોત્રરેલાય યસ્ય સ્પાદલંકારા વેધવર્જિતા ।

ગોત્રે સ મુલ્યતાં યાતિ સર્વેપામાશ્રયઃ પુમાન્ ॥ ૧૧૧ ॥

યાવન્તઃ પલ્લવાશ્વાસાં માયાસંમુલ્લગામિનઃ ।

તાવન્તઃ પિતૃદ્રવ્યસ્ય ભવેયુર્ભાગદારિણઃ ॥ ૧૧૨ ॥

યાવન્તઃ પલ્લવા રાજોઽભિમુલાસ્તે પ્રિયંવદાઃ ।

ભ્રાતરઃ સ્વજનાઃ કાર્યે પુંસઃ સાહાય્યકારિણઃ

॥ ૧૧૩ ॥

ગોત્રરેખા વિચાર—જેની ગોત્રરેખા અખંડ અને અણુવીંધી હોય તે ગોત્રની

અંદર મુખ્ય પુરુષ બને છે. અને બધાનો આશ્રયદાતા પણ બને છે. ૧૧૧

ગોત્રરેખામાંથી જેટલી શાખાઓ આંગળીઓ લાણી ગઈ હોય તેટલા બાપના ધનના ભાગીદારો હોય છે. ૧૧૨

જેટલી શાખાઓ અંગુઠા લાણી ગઈ હોય તેટલા પોતાના કાર્યમાં સહાયકો મળે છે. ૧૧૩

મણિબંધાઉ પયંદા પણસિળી જાવડગયારેહા ।

બહુબંધુ સમાઈત્રં કુલવંસં નિહિસે તસ્સ

॥ ૧૧૪ ॥

દિહાઈ લાળદીહં કુલવંસમિદહિયં યદહિપાયે ।

છિન્નાયે જાણ છિન્નં જાણસુમિન્નં ચ મિન્નાયે

॥ ૧૧૫ ॥

મણિબંધાદૂર્ધ્વરેખા યાત્યજ્ઞુષ્ટાદિ સમ્મુખી ।

અસૌ પંચવિધા રાજાશ્રયણી રાજ્યસૌખ્યદા

॥ ૧૧૬ ॥

નૃપોનૃપતિમંત્રી વા પ્રાપ્તા ચેત્તર્જનીમસૌ ।

જ્યેષ્ઠાં પ્રાપ્તૌ તથાચાર્યઃ સ્વ્યાતિમાન્ સૈન્યનાયકઃ

॥ ૧૧૭ ॥

સાર્થવાહો ધની નેતોર્ધ્વરેખા ચેચ્છિવાશ્રિતા ।

કનિષ્ઠામૂર્ધ્વરેખાતઃ પ્રતિષ્ઠાવાન્ મહાયશઃ

॥ ૧૧૮ ॥

‘કરરેહા’ પ્રકરણકારનો મત—જે મણિબંધમાંથી નીકળી પ્રદેશિની પર્યંત રેખા ગઈ હોય તો મનુષ્ય મોટા કુટુંબવાળો અને ખાનદાન કુટુંબનો હોય ૧૧૪

જે આ રેખા લાંબી હોય તો વંશવૃદ્ધિ લાંબી બાણવી. જે છિન્નલિન્ન હોય તો કુલવંશ છિન્નલિન્ન બાણવો. અને ટુંકી હોય તો કુલવંશ ટુંકો છે એમ બાણવું. ૧૧૫

ગોત્રરેખા વિમર્શન સમાપ્ત

ઉર્ધ્વરેખા ભેદ—મણિબંધમાંથી નીકળી ઉર્ધ્વ પ્રદેશમાં જનારી રેખા પાંચ પ્રકારે જાય છે. જે તે રેખા અંગુઠા લાણી ગઈ હોય તો રાજ્યાશ્રય મળે છે. ૧૧૬

જે તર્જની લાણી ગઈ હોય તો ખુદ રાજા થાય અથવા રાજ્યમિત્ર થાય.

જે મધ્યમા લાણી ગઈ હોય તો ખ્યાતિમાન્ સૈન્યનાયક અથવા આચાર્ય થાય છે. ૧૧૭

જો તે ઉર્ધ્વરેખા અનામિકા ભણી ગઈ હોય તો સાર્વવાહ અને છે અથવા નેતા થાય છે

અને જો કનિષ્ઠિકા ભણી ગઈ હોય તો યુગ યશસ્વી અને પ્રતિષ્ઠિત થાય છે ૧૧૮

અલંકારા અસ્ફુડિયા પલ્લવરહિયાતહાઅવિચ્છિન્ના ।

एगावि तुह रेहा सहस्सजण पोसणी भणिआ ॥ ११९ ॥

વિષ્ણાણાં વેઅકરી રજ્જકરી સ્વત્તિઆણ સા રેહા ।

वेसा अत्यकरी सुख्खकरी सुहवग्गाणम् ॥ १२० ॥

જા મણિવંધય પયાસતાણામિ અંગુલિરેહા ।

सा कुणाइजस्स समिद्धं सिद्धि बहुवित्त संयुतम् ॥ १२१ ॥

મણિવંધાઉ પયદ્ધા કણિઠા જાવ જાગયા રેહા ।

सा कुणइ जमसमिद्धं सिद्धि बहुविध संयुत ॥ १२२ ॥

સા કુણઇ જમસમિદ્ધં સિદ્ધિ બહુવિધ સંયુત

मणिवंधाउ रेहा अंगुह पएसिणीणमज्जगया । ॥ १२३ ॥

સા કુણઇ સત્ય જુત વિન્નાણ વિચક્ષણં પુરિસં

त्यक्तोर्ध्वं मणिवंध या रेखा चोत्तरगामिनी । ॥ १२४ ॥

યશોદદાતિ મા પુંસાં શ્રીદાયિકા ન સંશય.

ऊर्ध्वरेखाश्चतसृषु अङ्गुलिषु भवन्ति चेत् । ॥ १२५ ॥

‘કરરેહા’ પ્રકરણુમા કહ્યું છે કે—અખડ, તૂટ્યા ફૂટ્યા વગરની પદ્મવ

રહિત અવિચ્છિન્ન એક પક્ષ ઉર્ધ્વરેખા હોય તો મનુષ્ય હતાગ માણસનું ભરણું પોષણ કરનાર નીવડે છે ૧૧૯

જો આ ઉર્ધ્વરેખા બ્રાહ્મણના હાથમા હોય તો તે વેદ બાણનાર અને છે ક્ષત્રિયોને રાજ્ય આપનારી, વૈશ્યોને ધન આપનારી અને શૂદ્રોને સુખ આપનારી અને છે ૧૨૦

જો મણિખંધમાથી નીકળીને અનામિકા આગળી સુધી ગએલી ઉર્ધ્વરેખા હોય તો મનુષ્ય માર્થવાહ તથા નૃપમાન્ય અને છે ૧૨૧

મણિખંધમાથી નીકળીને કનિષ્ઠિકા પર્યંત રેખા ગઈ હોય તો બહુ જ ધન સમૃદ્ધિ આપે છે ૧૨૨

મણિખંધમાંથી રેખા નીકળી અંશુકા અને તર્જનીના મધ્યભાગમાં રેખા ગર્હ હોય તો મનુષ્ય વિચારક અને શાસ્ત્રજ્ઞ થાય છે. ૧૨૩

મણિખંધમાંથી નીકળીને ઉત્તર તરફ જનારી રેખા યશ આપે છે અને મનુષ્યોને ધન પણ અવશ્ય આપે છે. ૧૨૪

જો ચારે ચાર આંગળીઓમાં ઉર્ધ્વરેખાઓ હોય તો અનેક પ્રકારનું સુખ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. એમ સમુદ્રનું વચન છે. ૧૨૫

સ્ત્રીરેખા વામહસ્તે સ્યાદાયૂરેખા સ્વભાવતઃ ।

દક્ષિણૈઃ પલ્લવૈસ્તસ્યાં સૌખ્યં દુઃખં તુ વામગૈઃ ॥ ૧૨૬ ॥

સ્ત્રીરેખા—પુરુષોના ડાબા હાથની આયુરેખા તે સ્વભાવથી જ સ્ત્રીરેખા છે. તેમાંથી જો (ડાબા હાથની આયુરેખામાંથી) જમણી બાજુનાં પાંખીયાં નીકળેલાં હોય તો સ્ત્રીનું સુખ મળે છે. અને જો ડાબી બાજુનાં પાંખીયાં નીકળેલાં હોય તો સ્ત્રી તરફથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨૬

આયુર્લેખાકનિષ્ઠાન્તલેખાઃ સ્યુર્ગૃહિણીપ્રદાઃ ।

સમાભિઃ શુભશીલાઃ સ્યુર્વિપમાભિઃ કુશીલકાઃ ॥ ૧૨૭ ॥

આયુરેખા અને કનિષ્ઠિકાના મૂળની વચ્ચે જે રેખાઓ હોય તે સ્ત્રી રેખાઓ કહેવાય છે. આ રેખાઓ જો સીધી અને સુંદર હોય તો ચારિત્ર્યસંપન્ન સ્ત્રીઓનું સુખ હોય છે. અન્યથા ચારિત્ર્યબ્રષ્ટ હોવાથી દુઃખ થાય છે. ૧૨૭

કનિષ્ઠા કાલંગુલીઙ્ હિઠારેહાઽ જસસ જત્તિયાહંતિ ।

તત્તિયમિત્તા પુરિસા પુરિસસ્સય તત્તિયા મહિલા ॥ ૧૨૮ ॥

દિહાહિય કૌમારી ફુંડિયાહિ પ્રણન્મયં વિપાણિ ।

જાસન્હાહિયો સોહગાં ફુંડિયાહિં નિદૂહયં વિપાણિ ॥ ૧૨૯ ॥

‘કરરેહા’ પ્રકરણનો મત—કનિષ્ઠિકામૂળ અને આયુરેખાની વચ્ચે જેટલી રેખાઓ હોય તેટલી સ્ત્રીઓ થાય છે સ્ત્રીને તેટલા પુરુષો થાય છે. ૧૨૮

જો આ રેખાઓ લાંબી હોય તો કુમારી સ્ત્રી સાથે લગ્ન થાય છે. તૂટેલી ફૂટેલી રેખાઓ હોય તો વિધવા સ્ત્રી સાથે લગ્ન થાય છે (નાતરૂં થાય છે). આ રેખાઓ પૈકી જેટલી જેટલી સારી હોય તેટલીનું સુખ અને જેટલી રેખાઓ તૂટેલી હોય તેટલીનું દુઃખ થાય છે. ૧૨૯

દીક્ષા રેખા બલવતી પુરસ્થા ચેન્મહત્તરા ।

બાધયેહારેખાં તુ તદા મિત્રોદયં વદેત ॥ ૧૩૦ ॥

દીક્ષારેખા—જો દીક્ષારેખા બળવાન હોય તો સ્ત્રીરેખાનો બાધ થાય છે. સ્ત્રી મેળતી નથી. પરંતુ તે રેખાના સમયે મિત્રલાભ થાય છે. ૧૩૦

તારામૂલાન્મણિ યાવત્ રેલા યત્સંખ્યયા સ્ફુટા ।

તાવતી મહિલા તસ્ય રાજયોગે વિનિર્દિશેત્ ॥ ૧૩૧ ॥

સ્યુર્યાવસ્યોઽન્તરે રેલા મણિજીવિતરેલયોઃ ।

તાવત્યોમહિલાસ્તસ્ય સ્ત્રિયસ્તાવન્મનઃ પ્રિયાઃ ॥ ૧૩૨ ॥

સ્ત્રિયો દક્ષિણપાણિસ્થા પતિરેલા પ્રકીર્તિતા ।

આયૂરેલાત્ર તદભેદે યોગઃ સ્યાદ્વિધવાકરઃ ॥ ૧૩૩ ॥

તદાવામકરે તારામૂલાદામણિવંધનમ્ ।

રેલા યાવન્ત ઉદ્ભૂતાસ્ત્રિયસ્તાવત્યર્દરિતાઃ ॥ ૧૩૪ ॥

કનિષ્ઠકાના મૂળથી હાથ મણિગ્રંથ સુધી નેટલી આડી રેખાઓ હાથ તેટલી ઓળખાતું સુખ જો ખીજા લક્ષણોથી ગળથોડી થતો હોય તો ધાય છે ૧૩૧

મણિગ્રંથ અને આયુરેખાના વચ્ચે, નેટલી રેખાઓ હાથ તેટલી પુરુષને ઓળખાતું ધાય છે અને સ્ત્રીને તેટલા જાણ થાય છે ૧૩૨

સ્ત્રીના જમણા હાથમાની આયુરેખા તે પતિરેખા જાણવી જો આ રેખા વીધા-ઓલી હાથ તો સ્ત્રી વિધવા થાય છે ૧૩૩

સ્ત્રીના હાથમા કનિષ્ઠકાના મૂળથી મણિગ્રંથ સુધી નેટલી આડી રેખાઓ હાથ તેટલા સ્ત્રીના સ્વામી થાય છે ૧૩૪

પુટું યદેવ દેહેસ્યાલક્ષણ વાપ્યલક્ષણમ્ ।

ઇતરદ્વાન્યતે તેન વલવત્ફલદો ભવેત્ ॥ ૧૩૫ ॥

લક્ષણો એક જીજ્ઞાસાનાં બાધક થાય છે—શરીરની અદર એક ચિન્હ જાણવાનું હોય અથવા નિર્જાળ હોય, પણ જો તેનાથી વિરુદ્ધ જીજ્ઞાસા લક્ષણ જાણવાનું હોય તો પહેલા લક્ષણનો બાધ કરે છે અને તો જીજ્ઞાસા લક્ષણનું કળ મળે છે ૧૩૫

તથા ચ યોગિપ્રભૃતેર્યસ્ય સ્ત્રી સંગમોનહિ ।

દારેરેલા મક્તશિષ્ય દત્તે ત્વન્યા પ્રભૃત્કૃત્ ॥ ૧૩૬ ॥

ઉદાહરણ—જો યોગી વગેરેને સ્ત્રીઓ જોડતો ન હોય તો સુધી ગએલી ઉર્ધ્વરેખા હાથ અથવા એવક આપે છે ૧૩૬

લક્ષ્મીરાજ્યં વાહનાદિ નૃણાં વામકરાવિ ॥ ૧૩૭ ॥

જ્ઞાનમૈશ્વર્યવંશાદિ વીક્ષ્યા દક્ષિણપાણિ ॥ ૧૩૮ ॥

યોગિન્યા ન સુखं पत्युस्तस्या दक्षिणपाणितः ।

ज्ञानं यात्रा तपः शौचं गुरुसौख्यं निरीक्ष्यते ॥ १३८ ॥

યોગીને લક્ષ્મી, રાજ્ય, વાહન વગેરેનો વિચાર ડાળા હાથની રેખાઓથી કરવો અને જમણા હાથની રેખાઓથી જ્ઞાન, ઐશ્વર્ય વંશ વગેરેનું જ્ઞાન કરવું. ૧૩૭

યોગિનીને પતિનું સુખ હોઈ શકે નહિ તેથી તેને પતિરેખા દ્વારા જ્ઞાન, યાત્રા, તપ, શૌચ અને ગુરુ સુખનો વિચાર કરવો. ૧૩૮

मणेः स्वभावरेखान्तं रेखाभिः करमे नृणाम् ।

अपत्यसंख्या निर्देष्ट्या सम्प्रदायमताश्रयात् ॥ १३९ ॥

સંતાન રેખા—મણિખંધથી લઈ આયુરેખા પર્યંતના કરલના લાગમાં જેટલી રેખાઓ હોય તેટલાં સંતાન કહેવાં. ૧૩૯

यावन्त्यः करमे रेखा ऊर्ध्वास्तावदपत्यदाः ।

ताः समाङ्के तदाद्या स्त्री विषमाङ्के नरं वदेत् ॥ १४० ॥

‘હસ્તખિખ’ કારની સંખતિ—જેટલી કરલમાં ઉર્ધ્વરેખાઓ હોય તેટલાં સંતાન થાય. જો આ રેખાઓ સમ હોય તો કન્યાઓ અને વિષમ હોય તો પુત્રો થાય છે. ૧૪૦

योगिनां तनयस्थाने शिष्यप्राप्तिर्विचार्यते ।

पत्युस्थानेऽथ योगिन्याः धर्मयोगमथाश्रमः ॥ १४१ ॥

યોગિઓને સંતાનની જગ્યાએ શિષ્યપ્રાપ્તિનો વિચાર કરવો. અને યોગિનીને પતિના સ્થાને ધર્મયોગ અને આશ્રમનો વિચાર કરવો. ૧૪૧

पुत्रदा करमे रेखा कनिष्ठाधः कलत्रकृत् ।

अङ्गुष्ठमूलरेखासु भातृभांडानि शंसति ॥ १४२ ॥

રેખાઓ હાથના અંગુષ્ઠમૂળરેખાનું યારેખાસ્તલસમ્મુખાઃ ।

ચેકી જેટલી જેટલાગ્રહિ મગિન્યઃ સ્યુઃ આતરઃ સ્થૂલરેખિકાઃ ॥ ૧૪૩ ॥

હાથ થાય છે. ૧૨૬

યારેખાસ્તાવન્તો નિધનં ગતા ।

दीक्षा रेखा बलवती विवन्ति इति सामुद्रिकं वचः ॥ १४४ ॥

બાધયેદારેખાં તુ તદા—કનિષ્ઠકાની નીચે કરલ ઉપર જે રેખાઓ છે તે પુત્ર

દીક્ષારેખા—જો દીક્ષારેખાઆપનારી છે. અંગુઠાના મૂળમાં જે રેખાઓ છે તે મળતી નથી. પરંતુ તે રેખાના સં

ભાઈભાંડુની રેખા—મણિખંધથી અગુઠા મુઘી અગુઠાના મૂળ ઉપર જે રેખાઓ છે તે ભાઈભાંડુની ઘોતક છે તેઓ પેઢી જેટલી મૂઢમ છે તેટલી ખેડેનો અને જેટલી ચૂલ છે તેટલા ભાઈઓ સમજવા ૧૪૩

તેઓમાવી જેટલી અસ્પષ્ટ રેખાઓ છે તેટલાનું મગ્ધ થાય છે અને જેટલી સ્પષ્ટ રેખાઓ હોય છે તેટલા ૭૫ છે ૧૪૪

આયુર્લેખાવસાનાભિર્લેખાભિર્મણિવન્ધતઃ ।

સ્પષ્ટાભિર્મ્રાતરોઽસ્પષ્ટેસ્વાભિર્જામયસ્તથા

॥ ૧૪૫ ॥

દ્રસ્વાભિસ્ત્રુટિતા જ્ઞેયા દીર્ઘાભિર્દીર્ઘજીવિનઃ ।

યવૈરજ્ઞુષ્ટમૂલોત્પૈસ્તત્સંખ્યા સૂનવો નૃણામ્

॥ ૧૪૬ ॥

અપત્યગેલાઃ સર્વાઃ સ્યુર્મત્સ્યાજ્ઞુષ્ટતલાન્તરે ।

હસ્તચિન્હેઽપ્યેતદેવ સમ્મતં વિદુષાં મતમ્

॥ ૧૪૭ ॥

‘વિવેકવિલાસ’કારનો મત—મણિખંધથી લઈ આયુરેખાના પર્યંત જેટલી રેખાઓ હોય તેમાવી જેટલી સ્પષ્ટ રેખાઓ હોય તેટલા ભાઈઓ અને સૂઢમ હોય તેટલી ખેડેનો હોય છે ૧૪૫

જે રેખાઓ અસ્પષ્ટ અને તૂટેલી હોય છે તેટલા ભાઈ ખેડેનોના મગ્ધ થાય છે અગુઠાના મૂળમા જેટલા યવ હોય છે તેટલા પુત્રો હોય છે ૧૪૬

મણિખંધ માંહેલા મત્સ્યથી આરંભી અગુઠાના મૂળ પર્યંત જેટલી રેખાઓ હોય તેટલા સતાન થાય છે આવો પથ કેટલા શાસ્ત્રકર્ત્રેનો મત છે ૧૪૭

અંગુઠસ્સયમૂલે જત્તિયમિત્તાઞ્ચ થૂલેરેહાઞ્ચ ।

તેહુંતિ ભાઝઆ સ્વલુ તણુયાહિ હુંતિ મઢ્ઠનાઞ્ચ

॥ ૧૪૮ ॥

અંગુઠસ્સય હિઝા રેહાઝ જસ્મ જત્તિયાહુંતિ ।

તત્તિયમિત્તા પુત્તા સિજ્જાહિય દારિયા હુંતિ

॥ ૧૪૯ ॥

જત્તિયમિત્તાં છિન્ના મિન્ના લે દારિયા મુપાજાણ ।

અક્ષંડા અછિન્ના જીવંતિ યત્તત્તિયા મુતા

॥ ૧૫૦ ॥

વિદ્યા ય્યાતિર્વિભૂતિઃ સ્યાદ્યવૈ હ્યજ્ઞુષ્ટમન્યગે ।

શુરુપક્ષે જન્મ રાત્રૌ વામાજ્ઞુષ્ટગતે પુનઃ

॥ ૧૫૧ ॥

કૃષ્ણપક્ષે દિવાજન્મ દક્ષિણાઙ્ગુષ્ઠગૈર્યવૈઃ ।

વિદ્ધાવિદ્ધવિવેકેન પક્ષસ્ય વ્યત્યયઃ ક્વચિત્ ॥ ૧૫૨ ॥

‘કરરેહા’ પ્રકરણકારનો મત—અંગુઠાના મૂળમાં જેટલી સ્થૂલ રેખાઓ હોય તેટલા ભાઈ થાય. અને જેટલી સૂક્ષ્મ રેખાઓ હોય તેટલી બહેનો થાય. ૧૪૮

અંગુઠાની નીચે જેટલી રેખાઓ હોય તેટલાં સંતાન થાય. અને તેમાંથી જેટલી પાતળી અને સુંદર હોય તેટલી પુત્રીઓ થાય. ૧૪૯

જેટલી છિન્નલિન્ન હોય તેટલાં સંતાન મરી જાય. અને જેટલી અખંડ અને તૂટ્યા ફૂટ્યા વગરની હોય તેટલાં જીવે. ૧૫૦

અંગુઠાના મધ્યમાં યવ હોય તો વિદ્યા, ખ્યાતિ અને વિભૂતિ મળે છે. યવ ડાળા હાથના અંગુઠામાં હોય તો શુકલપક્ષમાં રાત્રે જન્મ હોય છે. ૧૫૧

અને જો જમણા હાથના અંગુઠામાં યવ હોય તો કૃષ્ણપક્ષમાં દિવસે જન્મ હોય છે. આ યવની વિંધાએલી તેમજ અણુ વિંધાએલી સ્થિતિ પ્રમાણે કેટલીક વખત પક્ષ નિર્ણયમાં ફરક પણ પડે છે. ૧૫૨

શુકલપક્ષે દિવાજન્મ દક્ષિણાઙ્ગુષ્ઠગૈર્યવૈઃ ।

કૃષ્ણપક્ષે નૃણાંજન્મ વામાઙ્ગુષ્ઠગૈર્યવૈઃ ॥ ૧૫૩ ॥

મતભેદ—જો જમણા હાથના અંગુઠામાં યવ હોય તો શુકલપક્ષમાં જન્મ હોય છે અને ડાળા હાથના અંગુઠામાં યવ હોય તો કૃષ્ણપક્ષમાં જન્મ હોય છે. ૧૫૩

દાહિણ હત્યંગુઢ મત્તેય જવેણ દિવસજમ્મં ।

વામંગુઢજવેણ નૂળ જાણિજ્જ નિસિજમ્મં ॥ ૧૫૪ ॥

અઙ્ગુષ્ઠોદરમધ્યસ્થે યવે ભોગી સદાસુખી ।

બહૂનામથવૈકસ્ય યવસ્ય ફલતુલ્યતા ॥ ૧૫૫ ॥

‘કરરેહા’ પ્રકરણકારનો મત—જમણા હાથના અંગુઠામાં યવ હોય તો દિવસનો જન્મ હોય છે. અને ડાળા હાથના અંગુઠામાં યવ હોય તો રાત્રિનો જન્મ હોય છે. ૧૫૪

અંગુઠાના મધ્યમાં યવ હોય તો ભોગી અને સદા સુખ ભોગવનાર હોય છે. યવ એક હોય અથવા વિશેષ હોય તો પણ ફલ સરખું જ છે. ૧૫૫

છત્રં તામરસં ધનૂરથવરો દમ્ભોલિકૂર્માક્રિશાઃ

વાપીસ્વસ્તિકતોરણાનિ ચ શરઃ પદ્માનનઃ પાદપઃ ।

ચક્ર શંખગજૌ સમુદ્રકલશૌ પ્રાસાદમત્સ્યૌ યવાઃ

યૂપસ્તૂપકમંડલન્યવનિભૃત્સચામરો દર્પણઃ

॥ ૧૫૬ ॥

વૃષભ પતાકાઃ કમલાભિપેકં સુદામકેકી ધનપુણ્યભાજામ્

ખત્રીશ લક્ષણુ-વિચાર—છત્ર, કમળ, ધનુષ્ય, રથ, વજ્ર, કાચળો, અકુશ, વાવ, સાધીઓ, તોરણ, ચામર, મિહ, વૃક્ષ, ચક્ર, શખ, હાથી, મસુદ્ર, કલશ, મહેલ, મત્સ્ય, યવ, યૂપ (યજ્ઞસ્તભ) સ્તૂપ (પ્રભુના પગલા) કમકલુ, પર્વત, દેવાલય, દર્પણ, વૃષભ, ધન, કમલ, અભિપેક કલગ, પુષ્પભાજા, અને મોર એમ ખત્રીશ લક્ષણો ધનવાનોને હોય છે ૧૫૬

મણેસ્તલોન્મુલે મત્સ્યે સહસ્રધનવાનરઃ

મકરે દશસાહસ્રી શંખે લક્ષપતિર્ભવેત્

॥ ૧૫૭ ॥

આતપત્રં કરે यस્ય દહેન સહિતં પુનઃ ।

ધ્વજો વા ચામર્યુતં ચક્રવર્તી સ જાયતે

॥ ૧૫૮ ॥

ધ્વજો હસ્તતલે यस્ય મવૃદ્ધસ્ત્વે સુખી ભવેત્ ।

કરમો માંસલઃ શ્રેષ્ઠોઽઙ્ગુલિપર્વ ન માંસલમ્

॥ ૧૫૯ ॥

કરમાન્નિર્ગતા રેખા ધનરેખા યદાગતા ।

અદ્વકુશાકારમૃદ્ધસ્ય સ પુમાન્ ગજવાન્નૃપઃ

॥ ૧૬૦ ॥

હસ્તી રેવાધરો રાજા શૂરઃ સિંહાકૃતૌ કરે ।

વૃષભે ગોકુલપતિ કર્પકો બહુરૂપવાન્

॥ ૧૬૧ ॥

ચિન્હોતુ 'હસ્તખિખ મા કહેલુ કંગ્ર—મણિખ ધમા તળીઆ લણી મોવાળો મત્સ્ય હોય તો હબરની સખ્યાના ધનનો માલિક થાય છે મકર (મગર)નું ચિન્હ તેવી રીતનું હોય તો દશહબરનો અને શખ હોય તો લક્ષાધિપતિ થાય છે ૧૫૭

જેના હાથમા દાડી મહિત કમલનું ચિન્હ હોય છે તે, તેમજ ધન અને ચામરના ચિન્હવાળો ચક્રવર્તી થાય છે ૧૫૮

જેના હાથમા ધન હોય છે તે વૃદ્ધાવસ્થામા સુખી થાય છે કરલ જે માસલ હોય તો શ્રેષ્ઠ છે અને આગળીઓના પર્વ શુષ્ક હોય તો શ્રેષ્ઠ છે ૧૫૯

અકુશ રેખાનું સ્થળ—કરભમાધી નીડળીને ધનરેખાને મળનારી જે રેખા હોય છે તે અકુશના આકારની હોઈ તેને અકુશ રેખા કહે ૭ જેને આવી રેખા હોય તે હાથીના વાહનનું સુખ ભોગવે છે ૧૬૦

હાથીના ચિન્હવાળો રાજા થાય છે. સિંહના ચિન્હવાળો શૂરવીર થાય છે. વૃષભના ચિન્હવાળો ગાય લેસોના મોટા સમૂહનો માલિક બહુ રૂપવાન જેડુત હોય છે. ૧૬૧

સૂર્યે પ્રતાપવાન્ શૂરઃ ચન્દ્રે પ્રકૃતિકોમલા ।

સિંહાસને પટ્ટધારી મોરે માતુલતઃ સુખી

॥ ૧૬૨ ॥

અંકુશેઽતિપ્રતિષ્ઠાવાન્ પ્રાસાદશ્ચેત્સુખી ધની ।

મત્સ્યે તુ પશ્ચિમવયઃસુખી સાંયાત્રિકઃ પુમાન્

॥ ૧૬૩ ॥

નન્દ્યાવર્તે નૃપપદં સૌભાગ્યં કચ્છપાકૃતૌ ।

પૂર્ણકુમ્ભધરઃ પાળૌ નરઃ પૂર્ણમનોરથઃ

॥ ૧૬૪ ॥

સૂર્યના ચિન્હવાળો પ્રતાપી અને શૂર હોય છે. ચંદ્રના ચિન્હવાળો કોમળ પ્રકૃતિનો હોય છે. સિંહાસનવાળો હોધેદાર અને મોરના ચિન્હવાળો મામાના પક્ષથી સુખી હોય છે. ૧૬૨

અંકુશના ચિન્હવાળો અતિશય પ્રતિષ્ઠા લોગવનાર, મહેલના ચિન્હવાળો સુખી અને ધની હોય છે. માછલાના ચિન્હવાળો પાછલી અવસ્થામાં સુખી અને વહાણવડું જેડનાર થાય છે. ૧૬૩

નંદાવર્ત (સાથીઆ)ના ચિન્હવાળો રાજ્ય પદવી લોગવે છે. કાચળાના ચિન્હવાળો સૌભાગ્યશાળી થાય છે. અને પૂર્ણકુંભના ચિન્હવાળો સક્ષ્મ મનોરથવાળો થાય છે. ૧૬૪

રથાકારે રથી લોકે સોઘમઃ પરિવારવાન્ ।

સ્વદ્ગાદિ શસ્ત્રાકારે સ્યાત્ ક્લેશકારી સુસાહસઃ

॥ ૧૬૫ ॥

રથના ચિન્હવાળો રથના વાહનવાળો અને ઉઘમી તેમજ મોટા કુંડુંગવાળો થાય છે. તલવાર વગેરે હથિયારોના ચિન્હવાળો સાહસી તેમજ બીજાઓને કલેશ આપનાર થાય છે. ૧૬૫

ધનુષા વહ્નમો લોકે મંત્રી ચામસ્વાન્ કરે ।

પુષ્પમાલાઢ્ઢિતો હસ્તે યશસ્વી ધનવાન્નરઃ

॥ ૧૬૬ ॥

ધનુષ્યના ચિન્હવાળો લોકોનો પ્રેમ મેળવનાર થાય છે. ચામરના ચિન્હવાળો મંત્રી થાય છે. ફૂલની માળાવાળો યશસ્વી અને ધનવાન બને છે. ૧૬૬

મુકુટે રાજમાન્યઃ સ્યાત્કમલે વહુભોગવાન્ ।

મુષ્ઠૌ તિલે પુત્રપૂર્ણઃ સર્પે ક્રોધી મહાધની

॥ ૧૬૭ ॥

છત્રે હઠી પ્રતિષ્ઠાવાન્ સ્વસ્તિકે વાર્ધકે સુખી ।

સ્થલપદ્મે હિ ચતુરઃ ક્ષમાવાન્ મંડલાકૃતૌ

॥ ૧૬૮ ॥

પદ્મકોણે ધર્મવાન્ ધીરઃ તેજસ્વી મણિરેખયા ।

સરોવરેતિ વાતાઙ્ગઃ કુલમુખ્યો યુગાકૃતૌ

॥ ૧૬૯ ॥

કુન્તે ક્લેશી સિદ્ધકાર્યો વિદ્યાવાન્ સ્યાચ્છરાકૃતૌ ।

વિમાને દુર્ગગેહાદિનિર્માતા કીર્તિમાન્નરઃ

॥ ૧૭૦ ॥

एवं रेखावलादज्ञेयः स्वभावनिर्णयोऽङ्गिनाम् ।

तत्તद्रेखाकૃતિર્જ્ઞેયા સ્થાનગ્રન્થાન્તરાદિહ

॥ ૧૭૧ ॥

મુકુટના ચિન્હવાળો રાજમાન્ય અને કમળના ચિન્હવાળો બહુ ભોગ ભોગવનાર થાય છે અને મુઠી વાળવાળો અદરના ભાગના આવી જાય તેવા લલવાળો પુત્રવાન અને સાપના ચિન્હનાળો મહાક્રોધી ધનવાન થાય છે ૧૬૭

છત્રના ચિન્હવાળો હઠી અને પ્રતિષ્ઠિત થાય છે માથીઆના ચિન્હવાળો વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખ ભોગવનાર થાય છે બે મ્થાનકમળ (એક જાતના કમળ)નું ચિન્હ હોય તો ચતુર થાય છે અને જેના હાથમાં મૃદગનું ચિન્હ હોય તે ક્ષમાવાન થાય છે ૧૬૮

પદ્મકોણના ચિન્હનાળો ધાર્મિક થાય છે જેને મણિજ ધરેલા સ્વપ્ન હોય છે તે ધીર અને તેજસ્વી થાય છે સરોવરના ચિન્હવાળો વાયુના વિઠારવાળો થાય છે જેના હાથમાં ચૂપનું ચિન્હ હોય છે તે પોતાના કુળમાં સુખ્ય પુરુષ થાય છે ૧૬૯
મુકુટ (ભાલો)ના ચિન્હવાળો કાર્યોમાં ક્ષેત્રે મેળવનાર થાય છે શર (ખાણ)ના ચિન્હવાળો વિદ્વાન થાય છે જેના હાથમાં વિમાનનું ચિન્હ હોય તે દુર્ગ, મકાન વગેરેના બનાવનાર અને કાન્તિમાન થાય છે ૧૭૦

ચિન્હોનો ઉપસહાર કરે છે—આ પ્રમાણે રેખાઓના બળથી મનુષ્યોના વલ્લામનો નિર્ણય કરવો આ રેખાઓ (ચિન્હો)ની ઓળખાણ તથા સ્થાન અથાન્તરથી જાણી લેવા ૧૭૧

શ્રી હસ્તબિંબ સૂત્ર સપ્તર્ણ

मायासु दशमिश्रकैराजा योगीश्वरोऽथवा ।

दशभिः शूक्तिभिः सर्वावस्थासु बहुदुःखदा

॥ ૧૭૨ ॥

एक चक्रे भवेद्राज्यं विद्या चक्रे द्वये भवेत् ।

धनागमास्त्रિभिश्चકૈર્વહુચકૈર્દરિદ્રતા

॥ ૧૭૩ ॥

જે દશે આંગળીઓમાં દશ ચક્ર હોય કાં તો રાજા થાય અથવા મહાન યોગી થાય. જે દશે આંગળીઓમાં છીપ હોય તો દરેક અવસ્થામાં દુઃખી રહે છે. ૧૭૨
જે એક ચક્ર હોય તો રાજા થાય. બે ચક્ર હોય તો વિદ્વાન થાય. ત્રણ ચક્ર હોય તો ધનવાન થાય. અને બહુ ચક્ર હોય તો દરિદ્ર થાય. ૧૭૩

અંગુલિ અંગુષ્ઠોપરિ હવંતિ મમરાઉદાહિણાવત્તા ।

સોધનમોગી પૂજ્ઞો ધર્મર્મૈ બુદ્ધિમંતોયઃ ॥ ૧૭૪ ॥

વૃક્ષં વા તોરણં શક્તિર્મઠદેવકુલાનિ વા ।

અશાશ્વન્તં વિજાનીયાદ્ધનવન્તં મહાધિપમ્ ॥ ૧૭૫ ॥

અકરણુ કારનો મત—જેની આંગળી અને અંગુઠા ઉપર દક્ષિણાવર્તી ભમરી હોય, તે પુરુષ લક્ષ્મીવંત, ભોગી, પૂજનીક, ધર્મી અને બુદ્ધિવાન હોય છે. ૧૭૪
જેમના હાથમાં વૃક્ષ, તોરણ, વજ્ર, મઠ, કે દેવમંદિર હોય તેઓ પુત્રરહિત પરંતુ ધનવાન અને ઘણા જ બુદ્ધિશાળી થાય છે. ૧૭૫.

શફરો મકરઃ શંખં પત્રં પાણૌ સ્વસમ્મુખઃ ।

ફલદઃ સર્વદૈવાન્ત્યકાલે પુનરસમ્મુખઃ ॥ ૧૭૬ ॥

મત્સ્ય, મકર, શંખ, જલાશય, વગેરે જે હાથમાં ઉર્ધ્વ સુખવાળાં હોય તો તેમનું શુભ ફળ સદાકાળ મળે છે. અને જે અધોમુખ હોય તો અત્યાવસ્થામાં ફળ આપે છે. ૧૭૬

શતં સહસ્રં લક્ષં વા કોટિં દ્યુર્યથાક્રમમ્ ।

મીનાદયનેઃશ સ્પષ્ટા છિન્નમિન્નાદયોઽલ્પદાઃ ॥ ૧૭૭ ॥

સિંહાસનદિનેશાભ્યાં નન્દ્યાવર્તસુતોરણૈઃ ।

પાણિરેશ્વાસ્થિતૈર્મત્સ્યૈઃ સાર્વભૌમો ન સંશયઃ ॥ ૧૭૮ ॥

શ્રીવત્સેન સુસ્વી ચક્રેણોર્વીશપતયોધની ।

મવેદ્દેવકુલાકારેશ્વામિર્ધાર્મિકઃ પુમાન્ ॥ ૧૭૯ ॥

વાપીયાનરથાશ્વેમવૃષેશ્વાંકિતાઃ કરાઃ ।

યેષાં તે પરસૈન્યાનાં હઠગ્રહણતત્પરાઃ ॥ ૧૮૦ ॥

એકમપ્યાયુધં પાણૌ ષટ્ત્રિંશન્મધ્યતો યદિ ।

તદા પરૈયોદ્યઃ સ્યાદ્દીરો ભૂમિપતિર્જયી ॥ ૧૮૧ ॥

મત્સ્યાદિ આદૃતિઓ અનુક્રમે સો, હબ્બ, લાખ અને કરોડની મજ્યાના ધનના માલિક બનાવે છે પરંતુ આ ચિન્હો છિન્નનિન્ન હોય તો અત્યંત ક્ષણ આપે છે ૧૭૭
જેમના હાથમાં મિહામન અને સૂર્ય, અથવા નદાવર્ત, ચંદ્ર અને તોરણ, એકી સાથે પડ્યા હોય અને તે માથે મત્સ્ય ચિન્હ ન હોય તો તેઓ નિઃશય ચક્રવર્તી રાજા થાય છે ૧૭૮

જેમના હાથમાં શ્રીવત્સ હોય તેઓ સુખી રહે છે ચક્ર હોય તો સયમી, વજ્ર હોય તો ધની, અને દેવમદિના આકાંક્ષી રેખા હોય તો મનુષ્ય ધાર્મિક થાય છે ૧૭૯

પાલખી, પાહન, રથ, હાથી, વૃષભ વગેરે રેખાઓ હોય તો તેવા મનુષ્યો વિજયી નિવડે છે મહાન્ યુદ્ધોમાં વિજય મેળવનારા થાય છે ૧૮૦

છત્રીશ પ્રકારના હથિયાળે પૈકી કોઈ પણ જાતનું હથિયાર હાથમાં હોય તો પણ મનુષ્ય કોઈનાવી દાર ન પામનાર અને વિજયી રાજા થાય છે ૧૮૧

उडुपो मङ्गिनी पोतो यस्य पूर्णः कर्मांतके ।

सरूप्यस्वर्णरत्नानां पात्री सांयात्रिकः पुमान् ॥ १८२ ॥

त्रिकोणरेखया सीरमुशालोलूखलादिना ।

वस्तुना हस्तजातेन पुरुषः स्यात्कृषीवल. ॥ १८३ ॥

गोमन्तः स्यान्नरा सौधैः दामाभिः पाणिसंस्थितैः ।

कर्मंडलुध्वजौ कुंभस्वस्तिकौ श्रीप्रदौ नृणाम् ॥ १८४ ॥

वाप्यां सर्वजनादेय समुद्रेस्यान्महानृषः ।

दर्पणेज्ञानसम्पूर्णोऽभिपેકે चाभिपેકवान् ॥ १८५ ॥

शस्त्राकारे महावीर पोते सांયાत्रિક पुमान् ।

पुस्तके शास्त्ररસિકો ધર્મી દેવકુલે ભવેત્ ॥ ૧૮૬ ॥

स्वस्तिके धनसौभाग्यं वाणिज्यं स्यात्तुलाकृतौ ।

શ્રીવત્સલાંછિતા લક્ષ્મી ગવાહ્યં દામકેન ચ ॥ ૧૮૭ ॥

જેમના હાથમાં હોડી, વહાણ, કે જહાજનું સ્પષ્ટ ચિન્હ હોય તેઓ રૂઝુ, અને રત્નના માલિક બને છે, તેમજ મોટી અગ્રની મદદ કરનારા થાય છે ૧૮૮

જેમના હાથમાં ત્રિકોણનું ચિન્હ હોય, અથવા હજી, મૂશળ કે ખાણીઆનું ચિન્હ હોય તેઓ ખેડુત થાય છે ૧૮૯

જે હાથમાં મહેલનું ચિન્હ હોય અથવા દોરડાનું ચિન્હ હોય તે દારનો પાલક

(માલધારી) થાય છે. કમંડલું; ધળ, કુંભ અને સાથીઆના ચિન્હ લક્ષ્મી આપનારાં છે. ૧૮૪

વાવના ચિન્હવાળો સન્માન પામનાર, અમુદ્રના ચિન્હ વાળો મોટો રાજા, દર્પણના ચિન્હવાળો જ્ઞાની અને અલિપેકના ચિન્હવાળો મહાલિપેકને પામે છે. અર્થાત્ ચક્રવર્તી થાય છે. ૧૮૫

હાથમાં શસ્ત્રના ચિન્હવાળો વીરપુરુષ થાય છે. વહાણના ચિન્હવાળો મોટો મુસાફર થાય છે. પુસ્તકના ચિન્હવાળો શાસ્ત્ર રસિક થાય છે. અને દેવમંદિરના ચિન્હવાળો ધર્માત્મા થાય છે. ૧૮૬

સ્વસ્તિકના ચિન્હવાળો લાગ્યશાળી થાય છે. તુલા (ત્રાજવા)ના ચિન્હવાળો વેપારી, શ્રીવત્સ (માળા)ના ચિન્હવાળો મનવાંછિત લક્ષ્મીને મેળવનારો અને દોરડાના ચિન્હવાળો ઢોરનો માલિક થાય છે. ૧૮૭

તુલાગ્રમથવા વજ્રં કરમધ્યે તુ દૃશ્યતે ।

વાણિજ્યં સિધ્યતે તસ્ય પુરુષસ્ય ન સંશયઃ

॥ ૧૮૮ ॥

યસ્ય મીનસમા રેવા કર્મસિદ્ધિઃ પ્રજાયતે ।

ધનાઢયઃ સતુ વિજ્ઞેયો બહુપુત્રપ્રિયાયુતઃ

॥ ૧૮૯ ॥

પદ્મં વા યદિ વા શંખં કોષાગારં ચ દૃશ્યતે ।

પુરુષસ્ય કરે યસ્ય ઈશ્વરઃ સ ચ કથ્યતે

॥ ૧૯૦ ॥

ચક્રાકારો ધ્વજાકારઃ સ્વઙ્ગાકારશ્ચ દૃશ્યતે ।

સર્વવિદ્યાપ્રધાનોઽયં બુદ્ધિમાન્નૃપપૂજિતઃ

॥ ૧૯૧ ॥

શૂલં પાણૌ યસ્ય પુંસઃ સતુ ધર્મરતો ભવેત્ ।

યજ્ઞધર્મા દાનરતો દેવગુર્વોસ્તુ પૂજકઃ

॥ ૧૯૨ ॥

અંકુશં કુંડલં છત્રં યસ્ય પાણિતલે ભવેત્ ।

તસ્ય રાજ્યં વિનિર્દિષ્ટં સમુદ્રવચનં યથા

॥ ૧૯૩ ॥

‘શૈવસામુદ્રિક’માંથી ઉદ્ધૃત કરીને એક સરખું ફળ આપનારાં બધાં જ ચિન્હો કહે છે. શૈવસામુદ્રિકના અઠાર અધ્યાય છે. જેમાં ૧૨ અધ્યાય પુરુષ લક્ષણના અને છ સ્ત્રી લક્ષણના છે. જેના હાથમાં તુલા અથવા વજ્રનું ચિન્હ હોય તે પુરુષને જે વેપાર કરે તેમાં નિઃસંશય સિદ્ધિ મળે છે. જેના હાથમાં માછલાના જેવું ચિન્હ હોય તેને દરેક કામમાં સિદ્ધિ મળે છે. તે પુરુષ ધનાઢય તેમજ સુંદર પ્રિય પત્નીવાળો અને ઘણા પુત્રો વાળો હોય છે. જેના હાથમાં પદ્મ અથવા શેષનાગ અથવા કોઠારનું ચિન્હ હોય તે પુરુષ સર્વસામર્થ્યથી યુક્ત હોય છે. ચક્ર, ધળ અથવા તલવારના ચિન્હવાળો સર્વવિદ્યાયુક્ત શ્રેષ્ઠ પુરુષ અને બુદ્ધિમાન હોઈ રાજમાન્ય થાય છે. જેમના

હાથમા ત્રિશૂલનું ચિન્હ હોય તેઓ પુરુષ ધર્માત્મા, યજ્ઞકર્તા, દાનશીલ તેમજ દેવશુરની પૂજા કરનાર હોય છે જેમના હાથમા અકુશ, કુહલ, છત્ર એ ચિન્હો હોય તેઓ ગન્યલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરે છે, એમ સમુદ્રનું વચન છે ૧૮૮ થી ૧૯૩

વરપડમશંખ સત્થિય મદાસણ કુસુમ મચ્છજલકુંભં ।

વસહગયછત્ત ચામર દામહય વજ્જમપરં ચ ॥ ૧૯૪ ॥

તોમર વિમાનકેઝજસ્તે એ હુંતિ કરતલે પયઢાતસ્સ ।

પુણધણ ધજ્જ આયા ઇચ્છલાહોહી હોઢ અચિરેણકાલેણ ॥ ૧૯૫ ॥

મચ્છેણ અન્નપાણં કુંભેતહ પાવઈય સોહમ્મં ।

દામેણય ગોવંધં વસહે સેણાવઢ હોઢ ॥ ૧૯૬ ॥

હોઢપુણ ધણ ધાન્યં આજ્ઞાય સુહ ચ સત્થિય સુખં ।

કુંભેણ પાવઢતિહં સિરિવચ્છે ઇચ્છિયા મોગા ॥ ૧૯૭ ॥

રજ્જામિસેઅ પવરં પાવઢ મદાસણં કરેજસ્સ ।

પાવઢ અણંત સુખં ગજચામર છત્તવજ્જેહિં ॥ ૧૯૮ ॥

મયરેણ ધણસહસ પડમેણક લક્ખવઈ હોઢ ।

સંખે દહકોટ્ઠિવઈ ચક્રેણ તિહીસરી હોઢ ॥ ૧૯૯ ॥

પાવઢ પચ્છાસુખં પચ્છિમ્મમુહ સવિશ કુરા સંખે ।

અમ્મિતરાણ્ણોપુણા હોઢ નિરંતરં સુહં ॥ ૨૦૦ ॥

સંપુત્ર સલ્લમચ્છે પડમે મદાસણેજવ કુંભે ।

પાવઢ વિરલારિદ્ધિ પુરિસો અચિરેણ કાલેણ ॥ ૨૦૧ ॥

અવ્યક્તૈશ્ચ તયા છિન્નેર્મિન્નેર્વિદ્ધૈશ્ચ રુક્કૈઃ ।

લક્ષણૈઃ ફલહીનત્વં ધનહાનિ વિનિર્દિશેત્ ॥ ૨૦૨ ॥

એકમપ્યુત્તમં સ્પટ્ટં લક્ષણં વેધવર્જિતમ્ ।

સર્વાઙ્ગીણ શ્રિયં દત્તે સતતિ વહુ મંગલમ્ ॥ ૨૦૩ ॥

ઉપરોક્ત વાતને પ્રક્રાન્તરે 'કરરેહા' પ્રકરણકારના શાબ્દોમા કહે છે- જેમના હાથમા સુદર પદ્મ, શખ, સ્વસ્તિક, લદ્દામન, પુષ્પમાળા, માછલી, કુલ, બગદ, હાથી, છત્ર, ચામર, રજ્જી, ઘોડો, વગ, મગગ, તોગણ, વિમાન, ધન્ય હોય તેઓ જલદી જલદી ગન્યાસનના અધિકારી થાય છે મત્સ્યચિન્હવાળો ખાનપાનશુક્રત,

કુંભવાળો ભાગ્યશાળી, રાજ્યુથી ગાય ભેંસના સમુહવાળો તથા વૃષભથી સેનાનાયક થાય છે. જેના હાથમાં સ્વસ્તિકતું ચિન્હ હોય તે ધનં ધાન્યવાળો સેવકોને આજ્ઞા કરનાર તેમજ સુખ ભોગવનાર થાય છે. કુર્મ (કાચળા)ના ચિન્હવાળો સુખવૈભવવાળી ગૃહ-સ્થાઈને પામે છે. અને શ્રીવત્સવાળો મનવાંછિત લક્ષ્મી પામે છે. જેમના હાથમાં સિંહાસન હોય તેઓ મોટા રાજ્ય ઉપર અભિષિકૃત થાય છે. હાથી, ચામર અને છત્રવાળા અનંત સુખને પામે છે. જેના હાથમાં મગરનું ચિન્હ હોય તે એક હજાર સોનામહોરવાળો, કમલનાં ચિન્હવાળો લક્ષ્યાધિપતિ, શંખના ચિન્હવાળો દશ કરોડવાળો અતે ચક્રવાળો ત્રણ ભુવનનનો સ્વામી થાય છે. ઉલટા સુખવાળાં ધન અને શંખનાં ચિન્હો હોય તો પાછળથી સુખ મળે છે. પરંતુ જો તે ચિન્હો અંતરાભિસુખી હોય તો નિરંતર સુખ પામે છે. પુરેપુરાં શંખ, મત્સ્ય, પદ્મ, ભદ્રાસન, ચવ કે કુંભનાં ચિન્હો હોય તો વિપુલ ઋદ્ધિને પામે છે. આવાં ચિન્હોવાળા ગર્ભશ્રીમંત હોય છે. જે ચિન્હો અસ્પષ્ટ, છિન્નલિન્ન, વિંધાએલાં (ખીજ રેખાદ્વારા કપાએલાં) અથવા ઋક્ષ (આંખને ન ગમે તેવાં) હોય તો તેમના ક્ષણમાં ન્યુનતા આવે છે. અને ધનહાની કરે છે. એકજ લક્ષણુ જો ઉત્તમ પ્રકારે સ્પષ્ટ અને કપાયા વગરનું હોય તો તે એકલું હોવા છતાં પણ સંપૂર્ણ સમૃદ્ધિને આપે છે. ૧૯૪ થી ૨૦૩

અહ્ગુપ્તમધ્યે કેદારે સુખં રાજ્યં શ્રિયોઽથવા ।

કેદારસંગતા રેવાસ્તાવદ્બંધનકારિણી

॥ ૨૦૪ ॥

ખંદિરેખા—અંશુકાના ખીજા પર્વમાં ક્ષેત્ર (ચોરસ)નું ચિન્હ હોય તો તે સુખ, રાજ્ય અથવા લક્ષ્મી આપે છે. અંધકાર ટીકામાં કહે છે કે આ ચિન્હ હાળા હાથમાં હોવું જોઈએ. જો આ ચોરસ ચિન્હને ખીજા રેખાઓ કાપતી હોય અથવા સ્પર્શ કરતી હોય તો જેટલી રેખાઓ સ્પર્શ કરતી હોય તેટલીવાર બંધન થાય. અર્થાત્ જેલમાં જવું પડે. ૨૦૪

અંગુઠસ્ય વયમજ્જેકેઆરં જહ્ હવિજ્જ પુરિસસ્સ ।

સો હોહ્ સુક્કમાગી પાવહ્ પુણતિહ્ રજ્જં

॥ ૨૦૫ ॥

કેયાર સંગમાહ્ રેહાહ્ જત્તિયાહ્ દીસંતિ જાહ્ ।

બંધણાહ્ પાવહ્ અત્થકયં પુરિસો

॥ ૨૦૬ ॥

જિયરેહાહ્કુલરેહ્ મગ્ગયાજસ્સ હોહ્ ।

અક્કંહા રેહા અસ્ફુહિયા સેધણવુહિહોહ્ પુરિસસ્સ

॥ ૨૦૭ ॥

અહ્ગુપ્તમૂલે યઃ કાકપદવાન્ મનુજો ભવેત્ ।

શૂલરોગાત્તસ્ય મૃત્યુસ્તિયુચુઃ કેઽપિ પંડિતાઃ

॥ ૨૦૮ ॥

‘કરેલા’ પ્રકરણકારનું સમતિદર્શક વાક્ય—અગુહાના મધ્ય ભાગમાં બે ચોગ્મ ચિન્હ હોય તો તે પુરુષ બાગ્યશાળી વાય છે અને ગત્ય પામે છે અને તે ચારસને જેટલી રેખાઓ સ્પર્શ કરવી હોય તેટલીવાગ બધન વાય ધનવૃદ્ધિ રેખા, જેને આશુરેખામાથી પદ્મરેખાઓ(શાખારેખાઓ)નીડી હોય તેને ધનવૃદ્ધિ વાય છે આ શાખાઓ ઉર્ધ્વશુભી હોય તો ધનવૃદ્ધિ કરે છે અન્યથા હાની કરે છે જેના અગુહાના મૂળ ભાગમાં ઠાકપદ હોય તે પુરુષનું શુભજગવી મૃત્યુ ધાય છે એમ કેટલાક પરિતો કહે છે જેના અગુહાના મૂળમાં ઠાકપદ હોય તેનું શુભથી મરણ ધાય છે ૨૦૫ થી ૨૦૮

અંગૂઠસ્સયદિદ્ધા કાગપયઅં જસ્સહોર્ડે પુરિસસ્સ ।

સો પાછિમમિકાલે સુલેનાવિવજ્જરા પુરિસો

॥ ૨૦૯ ॥

કાગપય સુલિહયં કરયલમજ્જામિ દીસણ જસ્સ ।

લિપ્પં સોધનમજ્જડ નસ્સડ લિપ્પં તદત્થં

॥ ૨૧૦ ॥

અધોઽદ્ગુણકાદગોત્રેરેલોપરિઘાયાસ્તિરઃસ્થિતાઃ ।

તા રેલાઃ પદદાયિન્યો વિદ્યાદાયિન્યણ્વ ચ

॥ ૨૧૧ ॥

જેમના ઘરતલમાં ઠાકપદનું ચિન્હ હોય છે તેઓ ધન કમાય છે, અને જલદીથી શુભાયે છે તેમનો દાર્પકમ એવાજ આત્મા કરે છે પદવીરેખા—અગુહાની નીચે અને ગોત્રરેખાની ઉપર જેટલી આડી રેખાઓ હોય તેટલા પ્રમાણમાં પદવી લાભ ધાય છે અને આ રેખાઓ જ વિદ્યા આપનારી છે ૨૦૯ થી ૨૧૧

કનિષ્ઠાતોદ્યાયૂરેલાસમ્મુલા યાત્રેરેલિકા ।

સામાગ્યરેલા કથિતા નિર્વેધા સુલકારિણી

॥ ૨૧૨ ॥

અદ્ગુણેતુ યેવેર્માગ્યં વિદ્યાચાદ્ગુણમૂલજેઃ ।

ઊર્વાકારા પુનઃ પાણિતલે રેલા મહાશ્રિયૈ

॥ ૨૧૩ ॥

કળયાંશુલિમૂલોવરિ રેહાઝ જસ્સતિ ચત્તારિ ।

સો હોઝ પુત્તમોગી રાયાર્જિણંપિ નમણિજા

॥ ૨૧૪ ॥

જિતાઝદાહિણ કરે મૂલે રેહાઝતાવ જણ પુજ્જો ।

અહ વામતોરાજસેવા વણિજ ધણ પુરઔ

॥ ૨૧૫ ॥

શિવાધસ્થા ધર્મરેલા મધ્યાત્તુ જીવિતોન્મુલ્લી ।

કથયેદુરે પીઠામાદ્યાધ-સ્થા તુ દીક્ષણમ્

॥ ૨૧૬ ॥

શ્રીહસ્તસંજ્ઞવન વિમર્શ ૩

ભાગ્યરેખા—કનિષ્ઠિકાના મૂળમાંથી નીકળી આયુરેખા લાણી જનારી રેખાને ભાગ્યરેખા કહે છે. આ રેખા જો અખંડ તેમજ કપાયા વગરની હોય તો સુખ આપનારી છે. **મતાંતર**—અંગુઠામાં યવમાળા હોય તો તે ભાગ્યરેખાનું કામ કરે છે. અને અંગુઠાના મૂળમાં યવમાળા હોય તો તે વિદ્યારેખાનું કામ કરે છે. હાથમાં જે ઉર્ધ્વરેખા હોય છે, તે ખરી ભાગ્યરેખા છે. અને તે લક્ષ્મી આપનારી છે. ‘કરરેહા’ **પ્રકરણકારનો મત**—કનિષ્ઠિકાના મૂળ ઉપર ત્રણ અથવા ચાર રેખાઓ હોય તો પુરુષ પુત્રવાન્ ધનવાન તથા રાજમાન્ય થાય છે. આ રેખાઓ કનિષ્ઠિકાના મૂળથી શરૂ થઈ ઉર્ધ્વપર્વમાં જવી જોઈએ. આ રેખાઓ જોટલી હોય તેટલી અવસ્થામાં ફળ આપે છે. જો જમણા હાથની કનિષ્ઠિકામાં એક ઉર્ધ્વરેખા હોય તો બાલ્યકાળમાં, જો હોય તો મધ્યાવસ્થા પર્યંત અને ત્રણ હોય તો ત્રણે અવસ્થામાં સન્માન મળે છે. જમણા હાથમાં ન હોય અને ડાબા હાથમાં હોય તો રાજ કે ધનવાન પુરુષોના સેવક તરીકે રહી તે દ્વારા ધનલાભ થાય છે. **ધર્મરેખા ઉદર પીડારેખા**—અનામિકાની નીચે ઊભી રેખા હોય તેને ધર્મરેખા કહે છે. મધ્યમાની નીચે આયુરેખા લાણી જનારી રેખા હોય તો ઉદરપીડા થાય છે. અને તર્જનીની નીચે તીરછી રેખા હોય તો તે દીક્ષારેખા છે. આ રેખાવાળા દીક્ષા લે છે. ૨૧૨ થી ૨૧૬

અનામિકાદ્યપર્વસ્થા પ્રતિરેખા પ્રભુત્વકૃત્ ।

ઊર્ધ્વા પુનસ્તલે તસ્યા ધર્મરેખેયમુચ્યતે

॥ ૨૧૭ ॥

ધર્મરેખામાં ‘વિવેકવિદ્યાસ’કારની સંમતિ—અનામિકાના પ્રથમ પર્વમાં રહેલી રેખા જો સરલ ન હોતાં વક્ર હોય તો પ્રભુત્વ આપે છે. આ રેખા સરલ ઊભી હોય તો જ તેને ધર્મ રેખા કહે છે. ૨૧૭

રેખાભ્યાં મધ્યમસ્થાભ્યાં પ્રોક્તો વિપર્યયઃ ।

તર્જનીગૃહબંધાન્તા રેખા સ્યાત્સુખમૃત્યુદા

॥ ૨૧૮ ॥

અધર્મરેખા—જો મધ્યમાના મૂળ ભાગમાં ઊભી જો રેખાઓ હોય તો તે દારિદ્ર્ય આપનારી અને અધર્માચરણ કરાવનારી રેખાઓ છે. **સમાધિમરણ રેખા**—જો તર્જની અને ત્રિવેણી (પિતૃમાતૃરેખાનો સંગમ) એ બેની વચ્ચે રેખાઓ હોય તો સુખપૂર્વક મૃત્યુ થાય છે. ૨૧૮

જેઠા અનામિકાણાં ઉજ્જાહ નિગ્ગયા રેહા ।

તન્મૂલેસ પુણેતાઉ ઇહ ધમ્મ રેહાઉ

॥ ૨૧૯ ॥

તાસુ ઉવરિતિરિછિન્ના સાપૂણ મગ્ગતણે ભવેરેહા ।

અસ્ફુળ પલ્લવ દીહાઈ સિંસેવિયાયવરા

॥ ૨૨૦ ॥

સોહવઙ્વાયનારી કણિટ્ટિયા હિટ્ઠગયાજસ્સ ।

ઉલ્માયણામિયા એવ દઢિયતોસૂરિ

॥ ૨૨૧ ॥

ગત્વા મિલિતયોઃ પ્રાન્તે દ્રવ્યપિત્રોશ્વરેશ્વયોઃ

ગૃહવન્ધો વિનિર્દેશ્યો ગૃહમજ્ઞોઽન્યથા પુનઃ

॥ ૨૨૨ ॥

કરરેહા પ્રકરણકારનુ વિશેષ કથન—મધ્યમા તથા અનામિકાના વચ્ચેના ભાગમાથી નીકળેલી રેખા આયુરેખા પ્રત્યે જતી હોય તો તેને વ્રતરેખા કહે છે મધ્યમા અને અનામિકાના મધ્ય ભાગમાથી નીકળતી દરેક રેખા વ્રતરેખા હોય છે ભિક્ષારેખા—આ ધર્મરેખાઓના ઉપરના ભાગમા તિરહી રેખા હોય તેને ભિક્ષારેખા કહે છે આ ભિક્ષારેખા તે શાખાઓ વગરની અને લાળી હોય તો મોટી મહારાણીઓ દ્વારા અપાતી ગત્વી ભિક્ષા મળે છે જે ભિક્ષુકને કનિષ્ઠિકાના નીચે ભિક્ષારેખા હોય તેને વાચનાચાર્ય (વાચક, પ્રવચનકાર વક્તા ઇત્યાદિ) ની પદવી મળે છે જે ભિક્ષારેખા અનામિકાના નીચે હોય તો ઉપાધ્યાય પદવી મળે છે અને જે કનિષ્ઠિકાના મૂળથી આગલ વર્ષ મધ્યમાના મૂળ પર્યંત આ રેખા ગર્ભ હોય તો તે આચાર્ય (મહાદેવ) ની પદવી આપે છે જેમના હાવમા ધનરેખા તથા પિતૃરેખાને (પૂર્વદિશામા) યોગ થએલો હોય છે, તેઓને ધનવેભન (ગૃહસ્થાઈ ભરેલુ લખન) પ્રાપ્ત થાય છે જે તેમ નથો હોતુ તો તેમનો ધરવામ ઉત્તર વર્ષ જાય છે ૨૧૬ થી ૨૨૨

મૃત્યુરેલાં વિજાનીયાત્ સમુદ્રાત્કરમોન્મુલ્લી ।

તદધોઽપિ ઢિતીયા યા ગ્રન્થિલં કુરુતે જનમ્

॥ ૨૨૩ ॥

કુલ રેહા ઉવરિ મૂલં મિય રાસિણીઝ જા રેહા ।

પરદેશે મરણં તણપઈ સદેશ મરણં ચ

॥ ૨૨૪ ॥

મૃત્યુરેલાધસ્ત્રિવેણ્યા અન્તે ગ્રંથિલં નરમ્ ।

કરોતિ નિર્ગતામ્ભોધેઃ સમ્મુલ્લી કરમસ્ય સા

॥ ૨૨૫ ॥

મૃત્યુરેખા—પૂર્વમુદ્રમાથી નીકળી જ્ઞા પ્રત્યે જનારી રેખાને મૃત્યુરેખા કહે છે આ રેખાની નીચે બીજી રેખા હોય તો તે ભૂતબાધા અથવા અનિષાત જનારી રેખા છે ‘કરરેહા’ પ્રકરણની સ મતિ—ગોત્રરેખાના ઉપર તર્ફનીની નીચે જે રેખા હોય તેને ભડી હોય તો પરદેશમા મૃત્યુ થાય છે જે આ રેખા પાતળી હોય તો સ્વદેશમા મૃત્યુ થાય છે ‘લોજ’ની સ મતિ—પૂર્વમુદ્રમાથી નીકળેલી અને કરલભણી જનારી રેખા મૃત્યુ રેખા છે આ રેખાવાળા માણસ ભૂતબાધાવાળા થાય છે ૨૨૩ થી ૨૨૫

કરમાચ્ચ કનિષ્ઠાધઃ સ્ત્રીરેલાંભોધિસંમુલ્લી ।

મિત્રેરેલાપિ સૈવોક્તા સ્ફુટિતા કિચિદાનને

॥ ૨૨૬ ॥

સ્ત્રીરેખા—કનિષ્ઠિકાની નીચે કર્ણમાંથી નીકળી પૂર્વસમુદ્ર ભણી જનારી રેખા સ્ત્રીરેખા છે. આ રેખા જો મુખ ભાગમાં કંઈક ફેટેલી હોય તો તેને મિત્રરેખા કહે છે. ૨૨૬

શિવાધસ્તનુરેખાન્તા તિર્યક્સ્થા પદદાયિની ।

અદ્ભુષ્ટપિતૃરેખાન્તસ્તિર્યગ્રેસ્થેતિ કેચન

॥ ૨૨૭ ॥

પદરેખા—અનામિકાની નીચે અને આયુરેખાની ઉપરના ભાગમાં આડી પડેલી રેખાને પદરેખા કહેવામાં આવી છે. પરંતુ કેટલાકના મતમાં અંગુષ્ઠ અને પિતૃરેખાના મધ્યમાં આડી પડેલી રેખાને પદરેખા કહેવામાં આવી છે. ૨૨૭

સમુદ્રાન્નિર્ગતા ગોત્રરેખાન્તર્નૃપમૂલગા ।

વક્રાચરેવા નિર્દિષ્ટા સમા પર્યંકિકા દિશેત

॥ ૨૨૮ ॥

વાહનરેખા—સમુદ્રમાંથી નીકળેલી અને અંગુષ્ઠમૂલ તથા ગોત્રરેખાના મધ્યમાં થઈ અંગુષ્ઠમૂલ પ્રત્યે જનારી રેખા વાહનરેખા છે. આ રેખા વાંકી હોય તો ઘોડાનું મુખ આપે છે. અને જો સીધી હોય તો પાલખીનું મુખ આપે છે. ૨૨૮

અદ્ભુષ્ટમૂલે યા ઊર્ધ્વરેવા સ્ત્રી સંગમપ્રદા ।

તિરશ્ચીના પદરેવા મતમેતત્ કચિન્મતમ્

॥ ૨૨૯ ॥

સ્ત્રીરેખા વિષે મતભેદ :-—અંગુઠાના મૂળમાં જોડેલી જોડી રેખાઓ હોય તેટલી સ્ત્રીઓ સાથે સંગમ થાય છે. આ સ્થાનમાં આડી પડેલી રેખાઓને કેટલાક (હસ્તગ્રંથિકાર)ના મતમાં પદરેખા કહેવામાં આવી છે. ૨૨૯

ગોત્રરેવાધનરેખાન્તરાલે કોશર્દિસ્તિઃ ।

આયુર્ધનાનન્તરે મોગો યશોઽદ્ભુષ્ટપર્વગમ્

॥ ૨૩૦ ॥

ગોત્રરેખા અને ધનરેખાના મધ્યમાં આવેલા સ્થાનને કોશ કહે છે. આયુરેખા તથા ધનરેખાના મધ્યભાગમાં રેખા હોય તેને ભોગરેખા કહે છે. અને અંગુઠાના મૂળપર્વમાં આડી પડેલી લાંબી રેખાને યશરેખા કહે છે. ૨૩૦

તિલોહસ્તતલે રાજો નિન્દ્યઃ સ વણિજાં શુભઃ ।

ધ્વજસ્તુ વણિજાં શ્રેષ્ઠે દેશભ્રમણકારણાત્

॥ ૨૩૧ ॥

તલલક્ષણ—રાજાઓના હાથમાં તલ નિંદ્ય છે. જ્યારે વેપારીઓના હાથમાં તે શુભ ગણાય છે. તેમજ વેપારીઓના હાથમાં ધ્વજચિન્હ હોય તો તે અશુભ છે. કારણ કે તે ભ્રમણ કરાવે છે. ૨૩૧

સ્તિમા રેવાદ્ભુષ્ટમૂલાન્નિર્ગતા પિતૃસંગતા ।

ધ્યા રેવા તુ કરમાન્નિર્ગતા કોશસંમુખી

॥ ૨૩૨ ॥

યાત્રારેખા વિદ્યારેખા—અશુકાના મૂળમાંથી નીકળી પિતૃરેખામાં મળેલી રેખા ને યાત્રારેખા કહે છે કરભમાંથી નીકળી કોઈ પ્રત્યે જનારી રેખાને વિદ્યારેખા કહે છે ૨૩૨

વિદ્યામણ્યોરંતરાલે યા રેખા વક્રરૂપિણી ।

વાણપ્રહારં કુરુતે સમોદરગલ્લગ્નયથામ્

॥ ૨૩૩ ॥

વિદ્યારેખા અને મણિખંધના મધ્યભાગમાં આવેલી વાકી રેખાને વાણુરેખા કહે છે આ રેખા હોય તો શસ્ત્ર ઘા થાય છે જો આ રેખા વાકી ન હોવા સ્વસ્થ હોય તો તે પેટ અને ગળામાં પીડા કરે છે ૨૩૩

કરશાસ્ત્રાસુ મન્યસ્થત્ર્યંશે યા ઊર્ધ્વરેખિકાઃ ।

તા વૈરીદુઃખસંપ્રાપ્તિસૂચિકાવામહસ્તગાઃ

॥ ૨૩૪ ॥

દક્ષિણાઙ્ગુલિકાત્ર્યંશે તા મિત્રાવાસિકારિકાઃ ।

રેખાવેધે ફલ ન્યૂનં સ્ફુટત્વેઽતિશયાત્ફલમ્

॥ ૨૩૫ ॥

અઙ્ગુષ્ઠપૃષ્ઠે યા રેખા નસ્વાધઃ પર્વણિ સ્મૃતા ।

તાવદ્વિશતિકામાયુર્મૃત્યુજન્મદ્વયં નિશિ

॥ ૨૩૬ ॥

તર્જન્યાઃ પૃષ્ઠભાગે યા પર્વણ્યાયતરેચ્ચિકા ।

તાવદ્ધારં ગેગવંધલ્કેશા નિધિ તદુદ્ભવાઃ

॥ ૨૩૭ ॥

શત્રુરેખા—જમણા હાથની આગળીઓના વચલા પર્વમાં ઉર્ધ્વરેખાઓ હોય તો તે શત્રુરેખાઓ છે પરંતુ જો ડાબા હાથમાં તેવી રીતની રેખાઓ હોય તો શત્રુઓ તરફથી લાભ થાય છે જમણા હાથની આગળીઓના મધ્યપર્વમાં જો ઉર્ધ્વરેખાઓ હોય તો તે મિત્રરેખાઓ છે પરંતુ તે રેખાઓ જો પૂર્ણ હોય તો જ પૂર્ણ ફળ મળે છિન્નમિત્ર હોય તો અત્ય ફળ મળે અશુકાના પાછલા ભાગમાં યવની નીચે જેટલી રેખાઓ હોય તેટલી વીઓ (એક રેખા ૧૨૦ વર્ષ) એ હિસાબે આયુર્દા નક્કી થાય આ રેખાઓ સ્પષ્ટ હોય તો મનુષ્યનો જન્મ રાત્રીએ થયો છે, એમ નક્કી થાય, અને મૃત્યુ પણ રાત્રીએ થયો તર્જનીના પૃષ્ઠ ભાગમાં જેટલી લાખી રેખાઓ હોય તેટલીવાર ગેગ, બંધન ઇત્યાદિ ઉપદ્રવો થાય છે અને એ ઉપદ્રવોની શરૂઆત રાત્રીએ થાય છે ૨૩૪ થી ૨૩૭

લક્ષ્મ્યાઃ પૃષ્ઠાંશરેખામિર્ધનં ચૌર્યાદિસંભવમ્ ।

પરદારાલંપટત્વં નિશિભુક્તિશ્રમૌ પ્રિયૌ

॥ ૨૩૮ ॥

શિવાયાઃ પૃષ્ઠરેખામિર્વિરતિર્નિશિ મોજનાત્ ।

પરોપકારધર્માદિસ્વપ્નં રાત્રૌ શિવં સદા

॥ ૨૩૯ ॥

તારાયાઃ પૃષ્ઠભાગેઽપિ રેશ્વાભિઃ ક્રૂરકર્મકૃત્ ।

અન્યાયોજનપૈશૂન્યં ધર્મદ્વેષઞ્ચ સંભવેત્

॥ ૨૪૦ ॥

મધ્યમાના પૃષ્ઠ ભાગમાં આડી લાંબી રેખાઓ હોય તો ચોરીદારાં ધનપ્રાપ્તિ થાય છે. અને પરદારાલંપટ તથા નિશાચરપણાને આહવાર થાય છે. અનામિકાની પાછળના ભાગમાં રેખાઓ હોય તો રાત્રીભોજનથી વિરક્તિ હોય છે. અને પરોપકારી તથા કલ્યાણકારી સ્વપ્નોનાં ભેનાર હોય છે. કનિષ્ઠિકાના પાછલા ભાગમાં રેખાઓ હોય તો ક્રૂર થાય છે. અન્યાય, આડીચુગલી તથા ધર્મદ્વેષ કરનાર થાય છે. ૨૩૮ થી ૨૪૦

રેશ્વાવિમર્શનફલં ગદિતં ગુરુણામ્

સારસ્યમેઘવિજયં વચનં ગૃહીત્વા ।

વિશ્વપ્રભોર્ભર્ગવતોઽતિશયાદમુસ્મિન્

વાક્સિદ્ધિરસ્તુ સુધિયાં વરમસ્તુ સિદ્ધ્યૈ

॥ ૨૪૧ ॥

આ પ્રમાણે રેખાઓનો વિમર્શ કરી તેમનું ફલ ગુરુઓના વાક્યના મર્મને ગ્રહણ કરી કહ્યું છે. અને વિશ્વપ્રભુની કૃપાથી વિદ્વાનોને આ શાસ્ત્રમાં વાક્સિદ્ધિ અને મનોરથપૂર્તિ થાઓ. ૨૪૧

વિશેષાધિકારે વિંશોપકલક્ષણમ્

વિંશોપકાનાં વિંશત્યા ધર્મવાન્ ભાગ્યવાન્ ધની ।

મિશ્રશ્ચૈકોનવિંશત્યા તદષ્ટાદશકેઽધમઃ

॥ ૧ ॥

એથા વિશેષાધિકાર

વિંશોપકા—જે આંગળીઓના પર્વની રેખાઓ વીસ થતી હોય તો મનુષ્ય ધર્મવાન્ ભાગ્યવાન્ અને ધનવાન્ થાય છે. આંગળીસ હોય તો મિશ્ર લક્ષણ હોય છે. અને અઠાર હોય તો અધમતા થાય છે. ૧

નરૈઃ ક્રૂર્મોન્નતૈરક્તૈઃ સપીઠૈર્દીપિસંયુતૈઃ ।

નરા નરાધિનાથાઃ સ્યુઃ સંહિતૈઃ પાટલૈઃ કૃશૈઃ

॥ ૨ ॥

સૂર્પાકારૈસ્તથા મગ્નૈર્વક્રૈઃ શૂક્તિશિરાયુતૈઃ ।

પ્રસ્વિન્નૈઃ પાંડુરૈસ્તીક્ષ્ણૈઃ પુરુષાઃ સ્યુઃ સુદુઃસ્વિતાઃ

॥ ૩ ॥

વર્તુલૈશ્ચ મહૈશ્વર્યં પુષ્ટિતૈઃ સુમગોભવેત્ ।

સ્નિગ્ધૈઃ પીઠયુતૈસ્તામ્રૈર્નરૈર્ભવતિ ભૂમિપઃ

॥ ૪ ॥

નખલક્ષણ—નખ જે કાચબાની પીઠની માફક ઉપસેલા, લાલ, અને તેજસ્વી હોય તો મનુષ્ય રાજા થાય છે. ચોંટી ગયેલાં જેવા, ગુલાબી તેમજ સાંકડા નખનું

પણ ઉપર મુજબ જ ફળ છે જેમના નખ મુપડા જેવા, આગળીઓથી ભુદા પડી જતા, વાકાચૂકા, ઘોળા ડાઘવાળા, કે કાટેલા, પગ્ગેવાળા, પીળચટા તેમજ નીચા હોય તે પુરુષો દુષ્ટી યાય છે ગોળ નખ મહાઔદર્યને આપનાગ છે ખીલેલા પુષ્ટનખવાળા ભાગ્યશાળી હોય છે તેજસ્વી, પીઠદાઢ તથા તાળા જેવા લાલ નખોથી માણસ રાજ યાય છે ૨ થી ૪

આવર્ત્તાદક્ષિણાઃ શસ્તાઃ સાદ્ગુણાદ્ગુણિપર્વસુ ।

તામ્રસ્નિગ્ધોચ્છિલોત્તુઙ્ગા પર્વાધોત્પનલાઃ શુભા ॥ ૫ ॥

શ્વેતૈર્યતિત્વં મત્સ્યામૈર્નૈસ્વં પીતૈઃ સરોગિતા ।

પુષ્પિતૈર્દુષ્ટશીલત્વં ક્રૌર્યં વ્યાઘ્રોપમૈર્નૈસ્વૈઃ ॥ ૬ ॥

શૂકત્યામૈઃ જ્યામલૈઃ સ્થૂલૈઃ સ્ફુટિતાગ્રેશ્ચ નીલકૈઃ ।

અજ્યોતિરુક્ષૈર્વક્રૈશ્ચ નૈસ્વૈઃ પાતકિનોઽધમાઃ ॥ ૭ ॥

નૈસ્વૈષુ વિન્દવસ્વેતાઃ પાણ્યોશ્ચરણયોરપિ ।

આગન્તવઃ પ્રશસ્તાઃ સ્યુરિતિ મોજનૃપોઽમ્યધાત્ ॥ ૮ ॥

તર્જન્યાદિનૈસ્વૈર્મૈર્જાતમાત્રસ્ય તુ ક્રમાત્ ।

અર્ધત્ર્યંશચતુર્યાશાષ્ટંશાઃ સ્યુઃ સહજાયુષઃ ॥ ૯ ॥

અદ્ગુણસ્ય નૈસ્વૈ ભગ્ને ધર્મતીર્થસ્તોમવેત્ ।

કૂર્મોન્નતેઽદ્ગુણનૈસ્વૈ નરઃ સ્યાન્નાગ્યવર્જિતઃ ॥ ૧૦ ॥

સ્થાનદ્રવ્યાદિયોગેન શુભમપ્યશુભં કચિત્ ।

અશુભં વા શુભં જ્ઞેયં સુધિયાભ્યાસશીલનાત્ ॥ ૧૧ ॥

વિવેકવિલાસ યથના મતે—જમણી ભમરીઓ સારી ગણાય છે આ ભમરીઓ એટલે અશુદ્ધામા તેમજ આગળીઓના અગ્રપર્વમા જે ગોળ આવર્ત પડતા હોય છે તે અગ્રપર્વના અર્ધ ભાગમાથી શરૂ થતા, લાલ ઉદાવદાર તેમજ ઉચુગ નખ શુભ ગણાય છે વોળા નખવાળા યતિ યાય છે માછલા જેવા રંગના નખવાળા કે પીળા નખવાળા ગોળી યાય છે કાટેલા નખ એ દુશ્ચરિત્રનું લક્ષણ છે તેમજ વાઘના જેવા નખ એ ક્રૂરતાનું લક્ષણ છે હીપના જેવા, કાળા, ભડા, અગ્રભાગમાથી કાટેલા, વાદળી, તેજહીન, મૂંઝ, તેમજ વક્રનખવાળા પાપી અધમ પુરુષો હોય છે હાથ કે પગના નખોમા આગળુક ઘોળા ખીલુઓ પડે તો (અક્રમાત પડે તો) તે શુભ છે, એમ ભોજરાજા જહે છે તર્જની, મધ્યમા, અનામિકા તથા કનિકા પેકી જે આગળીનો નખ જન્મકાળથી મૂટેલો કૂટેલો હોય તે આગળીના પ્રમાણ મુજબ એટલે કે

તર્જની હોય તો ૧ મધ્યમાં હોય તો ૧ અનામિકાનો હોય તો ૧ અને કનિનિકા હોય તો ૧ એ પ્રમણે તેના જે આયુર્દા રેખાઓ દ્વારા નિશ્ચિત થતું હોય તેમાંથી તેટલામો ભાગ હાસ થાય છે. અંગુઠાનો નખ જે ભાગેલો હોય તો મનુષ્ય ધર્મ-તીર્થમાં આસક્તિવાળો થાય છે. અને જે અંગુઠાનો નખ કાચળાની પીઠની માફક ઉન્નત હોય તો મનુષ્ય ભાગ્યહીન થાય છે. ઉપસંહાર - ઉપરોક્ત લક્ષણોનું ક્ષણ સ્થાનદ્રવ્યાદિના યોગે કરી શુભ અથવા અશુભ થાય છે. અર્થાત્ કેટલીક વખત શુભ લક્ષણ અશુભસ્થાનમાં અથવા અશુભ લક્ષણની સાથે હોય તો તેનું ક્ષણ મળતું નથી. અને કેટલીક વખત અશુભ લક્ષણ શુભસ્થાન કે શુભલક્ષણના યોગે કરી શુભક્ષણ આપે છે. આથી બુદ્ધિમાન પુરુષોએ વારંવારના અભ્યાસથી ફલના નિષ્કર્ષનો નિર્ણય કરવો. ૫ થી ૧૧

અકુશં કુંડલં ચક્રં યસ્યાઃ પાણિતલે ભવેત્ ।

પુત્રં પ્રસૂયતે નારી નરેન્દ્રં લભતે પતિમ્ ॥ ૧૨ ॥

યસ્યાઃ પાણિતલે રેખાપ્રાસાદં છત્રતોરણમ્ ।

અપિ દાસકુલે જાતા રાજપત્ની ભવિષ્યતિ ॥ ૧૩ ॥

મન્દિરં કુંડલં ચૈવ ધ્વજચક્રસરોવરમ્ ।

યસ્યાઃ કરતલે છત્રં સાંનારી રાજસૂર્ભવેત્ ॥ ૧૪ ॥

યસ્યાઃ કરતલે રેખા મયૂરં છત્રમીક્ષ્યતે ।

રાજપત્નિત્વમાપ્નોતિ પુત્રૈશ્ચસહ વર્ધતે ॥ ૧૫ ॥

પદ્મં માલાકુશં છત્રં નન્દાવર્ત્તઃ પ્રદક્ષિણઃ ।

પાણિપાદે ભવેદ્યસ્યાઃ રાજોભોગ્યાત્ર સા સુતા ॥ ૧૬ ॥

અઙ્ગુલ્યઃ સંહતા યસ્યા નચ્ચાઃ પદ્મદલોપમાઃ ।

મૃદુહસ્તતલા કન્યા સાનિત્યં સુખમેધતે ॥ ૧૭ ॥

સ્ત્રીઓના લક્ષણો સંબંધી વિશેષકથન—જે સ્ત્રીના હાથમાં અંકુશ, કુંડલ, અગર ચક્ર હોય તે સ્ત્રી રાજરાણી અને પુત્રની માતા થાય છે. જેના હાથમાં મહેલ, છત્ર અને તોરણની રેખાઓ હોય છે, તે દાસના કુલમાં જન્મી હોય તોપણ રાજરાણી થાય છે. મંદિર, કુંડલ, ધ્વજ, ચક્ર, સરોવર અને છત્ર જેના હાથમાં હોય તે સ્ત્રી રાજમાતા થાય છે. જે સ્ત્રીના કરતલમાં મયૂર છત્રનું ચિન્હ હોય તે સ્ત્રી રાણી થાય છે. અને પુત્રાની માતા થાય છે. પદ્મ, માળા, અંકુશ, છત્ર અને દક્ષિણાવર્ત નંદાવર્ત હાથમાં કે પગમાં જે સ્ત્રીને હોય તે હલકા કુલમાં ઉત્પન્ન થએલી હોય છતાં રાજની રાણી થાય છે. જેની આંગળીઓ એક બીજા સાથે વળગી રહેનારી હોય અર્થાત્

આગળીઓ વચ્ચે જગ્યા ન ગ્રહેતી હોય, તેમજ જેના નખ પત્ર પાખડીઓની માફક લાલ ગંગા હોય અને હાથનું તળીયું ઢોમળ હોય તે સ્ત્રી નિત્ય સુખ ભોગવે છે ૧૨ થી ૧૭

આયૂરેલામર્તૃરેલાઞ્ચ સ્યાદ્ધનરેલયા ।

શ્વસુરો ગોત્રરેલાયાં સ્ત્રીણાં દક્ષિણહસ્તનઃ

॥ ૧૮ ॥

સ્ત્રીના જમણા હાથમા આયુરેલાને ભર્તૃરેલા (પતિની રેલા) નજીવી ધનરેલા સામુની રેલા અને ગોત્રરેલા મામરાની રેલા સમજવી ૧૮

ધર્મરેલા ધર્મકારી દામરેલાસુ ગોધનમ્ ।

રત્નાકરાદ્રામહસ્તે દાસસૌખ્યચતુષ્પદમ્

॥ ૧૯ ॥

સ્ત્રીના ડાબા હાથમા-ધર્મરેલા ધર્મકૃત્ય કરાવનારી અને છે ગજુરેલા ગોધન આપે છે અને મણિખંધ ઉપરવી દામદામી તથા ચતુષ્પદના સુખનો વિચાર કરવો ૧૯

ભાગ્યરેલા વામહસ્તે જ્ઞેયા તત્રૈવ સન્તતિઃ ।

સોદરોતથા સપત્નીજા દક્ષિણે કરમેસ્મૃતા

॥ ૨૦ ॥

ડાબા હાથમા ભાગ્યરેલા તવા સતતિ રેલાનો વિચાર કરવો અને ભાર્ગ તેમજ શોકચનો વિચાર જમણા હાથના કર્ણમા ગ્રહેતી ભાઈભાઈની રેલા ઉપરથી કરવો ૨૦

યદોદરસ્થપીઢાય રેલા મધ્યાદ્યપર્વગા ।

સચેદત્યવિચ્છિન્ના ગર્ભપાતં તદા વદેત્

॥ ૨૧ ॥

પુરુષોના હાથમા જે ઉદર પીઠાની રેલા મધ્યમાના પ્રથમ પર્વમા કહી છે તે રેલા સ્ત્રીને હોય અને ઘણી જ વિચિત્ર રેલાની હોય તો તે ગર્ભપાત કરાવે છે ૨૧

સન્તાનરેલાપ્રાન્તે યા દીર્ઘા કોશસ્ય સમ્મુલ્લી ।

વ્યાપારરેલા તસ્યાશ્ચ નીચૈર્વક્રા વિપાશની

॥ ૨૨ ॥

સ્ત્રીને સતાન રેલાઓની નજીકમા લાળી કોશ લાગી જનારી રેલા હોય તો તે વ્યાપાર રેલા છે આ વ્યાપાર રેલાની નીચે ખીલ વકરેલા હોય તો તે વિપ-લક્ષણની રેલા છે ૨૨

પીઠે યા ઊર્ધ્વરેલાસ્તાજારેલા ઉદાહતાઃ ।

વયસ્યાદક્ષિણે વક્રે કન્દે જ્યેષ્ઠાશ્ચદેવરાઃ

॥ ૨૩ ॥

નૃપામન (અગ્રકાંતા હથેળીમા ગ્રહેલા ભાગ)મા જો ઉર્ધ્વરેલા હોય તો તે નરરેલા છે જમણા હાથમા જે શોકચની રેલા ખતાવી, તે શોકચના અભાવમા સખીની રેલા અને છે અને અગ્રમૂલમા જેઠ તેમજ દીયરની રેલા હોય છે ૨૩

સ્ત્રીણામુદગ્દિશિ મર્ણિર્દક્ષિણાશાઙ્ગુલિસ્થિતા ।

સૌભાગ્યં મધ્યમાઙ્ગુલ્યા નિર્ણયં નલપર્વણો

॥ ૨૪ ॥

સ્ત્રીઓના હાથમાં મણિખંધ એ ઉત્તરદિશા છે. અને આંગળીઓના મૂળમાં દક્ષિણ દિશા છે. સૌભાગ્ય મધ્યમાં આંગળી ઉપરથી વિચારવું. ૨૪

પતિરેખાપલ્લવૈર્વા તારાધોરેખયા સ્ત્રિયઃ ।

સપત્નીસંભવો જ્ઞેયઃ પતિમાગ્યન્તુ દક્ષિણે

॥ ૨૫ ॥

પતિરેખામાં શાખાઓ હોય અથવા કનિષ્ઠકાની નીચેની વિવાહ રેખામાં શાખાઓ હોય તો સપત્ની યોગ થાય છે. જમણા હાથની ભાગ્યરેખા પતિના ભાગ્યનું ઘોતન કરે છે. ૨૫

દક્ષિણૈઃ પલ્લવૈઃ પત્યુરેખાયાં પ્રીતિરૂત્તમા ।

બલવલ્લક્ષણૈર્નાર્યાઃ ફલં મત્તુરિવાજ્ઞજે

॥ ૨૬ ॥

પતિરેખામાં જમણી બાજુની શાખાઓ હોય તો સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે ઉત્તમ પ્રકારની પ્રીતિ રહે છે. સ્ત્રીનાં બળવાન લક્ષણોનું ફળ પતિને અથવા પુત્રોને મળે છે. ૨૬

યથૈવ દક્ષિણે તદ્રત્ પ્રાયો વામેऽપિ વીક્ષ્યતૈ ।

કૃષ્ણપક્ષે પ્રજાતસ્ય મુખ્યં દક્ષિણલક્ષણમ્

॥ ૨૭ ॥

શુક્લપક્ષે વામહસ્તે લક્ષણં મુખ્યમીરિતમ્ ।

અનિર્ણયે હસ્તવીક્ષ્યા પક્ષાત્યાણ્યોઃ પ્રધાનતા

॥ ૨૮ ॥

સ્ત્રિયઃ સ્ત્ર્યંશનરસ્યાપિ ફલં મુખ્યં તુ વામતઃ ।

एवं रात्रौ दिने जातस्त्रीत्रोः केचित्फलं विदुः

॥ ૨૯ ॥

પુરુષના ડાબા હાથનું વર્ણન—જેવી રીતે પુરુષના માટે જમણા હાથનું પ્રાધાન્ય છે, તેવી રીતે કૃષ્ણપક્ષમાં જન્મેલા પુરુષને ડાબા હાથનું પ્રાધાન્ય છે. શુક્લપક્ષમાં જન્મેલા મનુષ્યને જમણા હાથનું જ પ્રાધાન્ય છે. પરંતુ જ્યારે બંને હાથમાં સમાન લક્ષણો હોય, અને મુખ્યામુખ્યનો નિર્ણય ન કરી શકતા હોઈએ, ત્યારે જન્મના પક્ષ ઉપરથી કયા હાથની મુખ્યતા છે, તેનો વિચાર કરી લેવો. સ્ત્રીને તેમજ સ્ત્રીપ્રકૃતિવાળા પુરુષને ડાબો હાથ મુખ્ય છે. જેવી રીતે પક્ષ ઉપરથી મુખ્યામુખ્યનો વિચાર કર્યો, તેવી રીતે જ રાત્રીએ જન્મેલાને ડાબો હાથ અને દિવસે જન્મેલાને જમણો હાથ મુખ્ય છે. એમ કેટલાક આચાર્યો કહે છે. ૨૭ થી ૨૯

द्वादशाब्दानि रेखाणां न तादृक् स्पष्टता भवेत् ।

तत्परं त्रीणि वर्षाणि वामहस्तेक्षणं शिशोः

॥ ૩૦ ॥

वामहस्ते मातृरेखादैर्घ्ये स्त्रीપક્ષતો ધનમ્ ।

તથા માતુર્ધનં પક્ષે તારુણ્યે વા વિનિર્દિશેત્

॥ ૩૧ ॥

अपलवा न विच्छिन्ना वामायूरेखिका यदा ।

તદા સ્ત્રિયા સમં પ્રીતિઃ પ્રાધાન્યં સ્વગૃહે ભવેત્ ॥ ૩૨ ॥

સ્વશ્રૂર્વામે માતૃરેલા સ્વસુરઃ પિતૃરેલિકા ।

અદ્વગુષ્ઠાચ મણિ યાવદ્રેલામિઃ શાલકાન્ વદેત્ ॥ ૩૩ ॥

બાર વર્ષની ઉંમર સુધી રેખાઓનું સ્પષ્ટિકરણ થતું નથી તેમજ ત્યારપછીના ત્રણ વર્ષ સુધી પણ બાલકને ડાળા હાથમાં જ બધું વિચારવું ડાળા હાથમાં માતૃરેખા લાગી હોય તો સ્ત્રીપક્ષ તરફનું ધન મળે છે અથવા માતા તરફથી કે માતૃલપક્ષ તરફથી ધન મળે છે, કે પછી યુવાનીમાં પોતાની મેળે ઉપાર્જન થાય છે શાખા વગરની કે છિન્નચિન્ન થયા વગરની ડાળા હાથની આયુરેખા હોય તો સ્ત્રી ઉપર પ્રીતિ રહે છે અને ધરમા સ્ત્રીની મહત્તા રહે છે ડાળા હાથમાં માતૃરેખા સામુની રેખા બને છે અને પિતૃરેખા સસગની રેખા બને છે તેમજ અગુહાથી મણિનિધિ પર્યંતની રેખાઓ સાળાઓનું મૂલ્યન કરે છે ૩૦ થી ૩૩

રેલામિઃ કરમે વામે વણિક્ પુત્રાશ્ચ સેવકાઃ ।

વાણિજ્યં યૈઃ સમં મિશ્રં કનિષ્ઠાજીવિતાંતરે ॥ ૩૪ ॥

ધર્મ દીક્ષા યશોરાજ્યં રેલામિઃ ફલમત્ર તત્ ।

સાહચર્યં સ્ત્રિયસ્તત્ર તથેવ મૃત્યુરેલયા ॥ ૩૫ ॥

જ્ઞેયં વિજ્ઞાનચાતુર્યં વિદ્યારેલાસ્વરૂપતઃ ।

ઊર્ધ્વરેલાફલાન્યત્ર સ્ત્રીપાણિગ્રહણાત્પરમ્ ॥ ૩૬ ॥

અત્રદ્રાદશરાશ્યાદેસ્તયાવયવચિન્તનમ્ ।

પ્રાગુક્ત તત્ સ્ત્રિયા જ્ઞેયં યોગિનાં મક્તિકારિણઃ ॥ ૩૭ ॥

વામહસ્તે દક્ષિણાસ્યાદ્વલવદ્ભોગલક્ષણે ।

પ્રમુત્વયોગાતિશયાદ્વાચ્યં વ્રતવિદમ્બનમ્ ॥ ૩૮ ॥

ડાળા હાથના ડરલમાં રહેલી રેખાઓ દ્વારા સુનિમ તથા મેનકોનું જ્ઞાન થાય છે અને કનિષ્ઠિકા તથા આયુરેખાના મધ્યભાગમાં રહેલી રેખાઓ ઉપરથી ભાગીદારને નિશ્ચય થાય છે ડાળા હાથમાં રહેલી ધર્મ, દીક્ષા, યથા, ગભ્ય એ રેખાઓ ઉપરથી સ્ત્રીના સાહચર્યથી તે તે રેખાઓનું ફળ ભોગવાશે તેમ મમજવું અને મૃત્યુરેખા હોય તો તેનો વિચાર પણ તેવી રીતે કરવો ડાળા હાથમાં રહેલી વિદ્યારેખા ઉપરથી વિજ્ઞાન અને ચાતુર્યનો ખ્યાલ કરવો તેમજ ડાળા હાથમાં ભાગ્યરેખા હોય તો લગ્ન પછી (સ્ત્રીના આવાગમન પછી) તેનું ફળ મળે છે ડાળા હાથમાં પહેલા ગતાન્યું તેમ બાર રાશિઓની ચોક્કસ થાય છે તેમજ તેમના ઉપરથી સ્ત્રીના અવયવોનો

ખ્યાલ કરી શકાય છે. યોગી પુરુષને ડાબા હાથની રેખા ઉપરથી લક્ષ્મી સંબંધી વિચાર થાય છે. યોગી પુરુષને જમણા હાથ કરતાં ડાબા હાથમાં ભોગાદિ બળવાન રેખાઓ હોય તો તેનું પ્રભુત્વ વધે છે. પરંતુ તેઓ વ્રતમાંથી બંધ થાય છે. ૩૪ થી ૩૮

વેદાદિદોષાદ્રેષાણાં કદાચિદ્દક્ષિણે ફલમ્ ।

વિસમ્વાદે નિશ્ચયાત્તત્ફલં વામકરાદ્ગતઃ

॥ ૩૯ ॥

જમણા હાથની રેખા કદાપિ છિન્નગિન્ન થવાથી કે બીજા કારણથી ફલ ન આપી શકે તેમ હોય તો ડાબા હાથની રેખા અચૂક ફલ આપે છે. ૩૯

યસ્ય કૃપાણિકા શસ્ત્રં વામે મુજદલે ભવેત્ ।

તસ્ય સ્ત્રી નિષ્ઠુરા દુષ્ટા ક્રોધાન્મારયતે પતિમ્

॥ ૪૦ ॥

ધ્વજે ચન્નલતા તસ્યાસ્તુલાયાં વ્યવસાયિતા ।

ચન્દ્રે સૌમ્યા પુષ્પદામ્ના વહુપુત્રવતી વધૂઃ

॥ ૪૧ ॥

જે પુરુષના ડાબા હાથમાં કૃપાણુ કે બીજા શસ્ત્રનું ચિન્હ હોય છે. તે પુરુષની સ્ત્રી નિષ્ઠુર હોય છે. અને ક્રોધમાં આવી પોતાના પતિને મારી નાંખે છે. ડાબા હાથમાં ધ્વજનું ચિન્હ હોય તો સ્ત્રી ચપલ (લટકતી) હોય છે. ત્રાજવાનું ચિન્હ હોય તો સ્ત્રી વ્યવસાય કરનારી (વેપાર કરનારી) હોય છે ચંદ્રનું ચિન્હ હોય તો સૌમ્ય હોય છે. અને પુષ્પમાળાનું ચિન્હ હોય તો સ્ત્રી બહુ પુત્રવાળી થાય છે. ૪૦ થી ૪૧

एवं यद्बहुसम्मतं तदुदितं वामेऽपि रेखाफलं

सर्वं चाप्यनया दिशैव सुधिया ध्येयं विधेयं धिया ।

औन्नत्यं समुदैति मेघविजयाद्यस्मादकस्माच्छ्रयं

नित्याभ्याસविलाસलभ્યમસकृत्तलक्षणान्वीक्षणात्

॥ ૪૨ ॥

ઉપસંહાર—આ રીતે જે બહુ ગ્રંથકારોને સંમત છે, તે ડાબા હાથની રેખાઓનું ફળ પણ મેં કહ્યું. આ રીતે જ બધું વિચારીને બુદ્ધિમાન પુરુષે ફળની યોજના કરવી. અને આવા જ્ઞાનના નિત્યના અભ્યાસ, મનનથી વારંવાર મળી આવતાં લક્ષણોના બેવાથી અકસ્માત મેઘવિજય થવાથી (મેઘ ચઢી આવવાથી) બલનો અભ્યુદય (વૃદ્ધિ) થાય છે, તેમ લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય છે. ૪૨

श्रीसामुद्रिकभावद्भुतरसं गम्भीरमध्यासितं

नानाकारमहार्थभासुरमणिज्योतिर्भिरूद्भासितम् ।

चित्रणी

Chitrni

ૐ હ્રીં શ્રીં પાર્શ્વનાથાય નમઃ
મહત્તમ શ્રીદુર્લભ વિરચિત

અથ સામુદ્રિકતિલકમ્ ।

શ્રીપતિનાભિપ્રભવઃ કનકચ્છાયઃ પ્રયચ્છતુ શિવં વઃ ।

કલ્પાદિસૃષ્ટિહેતુઃ પદ્માસનસંશ્રિતો દેવઃ

॥ ૧ ॥

શ્રી સામુદ્રિકતિલક

સુવર્ણના જેવા, કલ્પાદિ સૃષ્ટિના હેતુ અને શ્રીમાન નાભિરાજથી ઉત્પન્ન થએલ પદ્માસનમાં રહેલા દેવ શ્રી આદિનાથ તમારું કલ્યાણ કરે. ૧ જીએ ચિત્ર નં. ૨૩

સ્ફુરદેકલક્ષણમપિ ત્રૈલોક્યલક્ષણં વપુર્યસ્યાઃ ।

અવિકલશબ્દબ્રહ્મ બ્રાહ્મી સા દેવતા જયતિ

॥ ૨ ॥

જેમાં એકજ લક્ષણ સ્ફૂરાયમાન થઈ રહ્યું છે, છતાં જે એકજ આખા ત્રિલોકનાં સંપૂર્ણ લક્ષણો તુલ્ય છે, એવા શરીરવાળી, સ્વસ્થ પરબ્રહ્મરૂપ બ્રાહ્મી (ભરસ્વતી) નામની દેવતા જય પામે. ૨ જીએ ચિત્ર ૨૪

ચિત્ર નં ૨૩

ચિત્ર નં. ૨૪

પુરુષોત્તમસ્ય લક્ષ્મ્યા સમં નિજૌત્સંગમધિશયાનસ્ય ।

શુભલક્ષણાનિ દૃષ્ટ્વા ક્ષણં સમુદ્રઃ પુરા દધ્યૌ

॥ ૩ ॥

મોક્તા ત્રિલ્લખંભૂમેર્મક્તા મધુકૈટભાદિદૈત્યાનામ્ ।

રૂપવશીકૃતયાઽસૌ ક્ષણમપિ ન વિયુજ્યતે લક્ષ્મ્યા

॥ ૪ ॥

ઐહિકલક્ષણયુતં તદપરમપિ હંત મજતિ શ્રીઃ ।

વિપરીતલક્ષણયુતસ્ત્રિજગત્યપિ કિંકરો ભવતિ

॥ ૫ ॥

પોતાના ઉત્સવ (ખેલા) માં લક્ષ્મીની સાથે સુધ ગહેલા પુરુષોત્તમ (વિષ્ણુ) ના શુભ લક્ષણો ભેઈ સમુદ્રે પહેલા કોઈ એક વખતે એક ક્ષણ વિચાર કર્યો (હતો) (કે) ત્રિપાઠ પૃથ્વીનો લોકતા અને મધુદૈત્યાદિ દૈત્યોનો માથનાર આ વિષ્ણુ તેના રૂપથી વશ ડગએલી લક્ષ્મીથી એક ક્ષણ માટે પણ ભુદો પડતો નથી (લક્ષ્મી તેના રૂપથી એવી વશ થઈ ગઈ છે, કે એક ક્ષણ માટે પણ તેને છોડતી નથી) (તેમજ) આવી નજર તથા લક્ષણવાળા ણીજા પુરુષોને પણ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે, અને આનાથી ઉલટા લક્ષણવાળો મર્વત્ર ચાકર જ બને છે ૩-૪-૫

अथ चेह मध्यलोके सकलेष्वपि सत्सु जंतुजातेषु ।

मर्त्यः प्रधानजातो यदाख्यया मर्त्यलोकोज्यम् ॥ ६ ॥

उत्पत्तिः स्त्रीमृला तस्या अपि ततः प्रधानमेपापि ।

क्रियते लक्षणमनयोर्यदि तदिह स्याज्जनोपकृतिः ॥ ७ ॥

इत्थं विचिन्त्य सुखे स्वहृदि समुद्रेण सम्यगवगम्य ।

नृस्त्रीलक्षणशास्त्रं रचयांचक्रे तदादि तथा ॥ ८ ॥

સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાલ એ ત્રણ ખંડો પૈકી વચલા મર્ત્ય ખંડમાં બધા પ્રાણીઓમાં મર્ત્ય (મનુષ્ય) સુખ્ય છે, અને તેના નામ ઉપરવીજ આ (વચલા ખંડ) મર્ત્ય લોક કહેવાય છે આ મર્ત્ય (મનુષ્ય) ની ઉત્પત્તિ સ્ત્રીથી થાય છે અને સ્ત્રીની પુરુષથી થાય છે તેથી તેની (સ્ત્રીની) પણ સુખ્યતા કે ભો આ બેના લક્ષણો (ની પરીક્ષાનું શાસ્ત્ર) કરે તો મનુષ્યો માટે તે ઉપકારક થશે આ પ્રમાણે વિચાર કરી પોતાના હૃદયનાંતરમાં મારી રીતે બાણી (નિશ્ચય કરી) ને સમુદ્રે પુરુષ અને સ્ત્રીના લક્ષણોનું શાસ્ત્ર બનાવ્યું આ આદિ શાસ્ત્ર થયું ૬-૭-૮

तदापि नारदलल्लवराहमाण्डव्यपण्मुखप्रमुखैः ।

रचितं क्वचित्प्रसङ्गात्पुरुषस्त्रीलक्षणं किञ्चित् ॥ ९ ॥

तदनन्तरमिह भुवने ख्यातं स्त्रीपुंसोर्લक्षणज्ञानम् ।

दुर्वोधं तन्महदिति जडमतिभिः खण्डतां नीतम् ॥ १० ॥

श्रीभोजनृપસુમન્તપ્રમૃતીનામગ્રતોપિ વિદ્યન્તે ।

મુદ્રિકશાસ્ત્રાણિ પ્રાયો ગહનાનિ તાનિ પરમ્ ॥ ૧૧ ॥

કૃતાનિચપુનઃ પિણ્ડીકૃત્યાલિલાનિતાન્યધુના ।

તં શુભાશુભમિહ કિંચિદ્વચ્ચિ સંક્ષેપાત્ ॥ ૧૨ ॥

સામુદ્રમજ્જલક્ષણમિતિ સામુદ્રિકમિદં હિ દેહવતામ્ ।

પ્રથમમવાપ્ય સમુદ્રઃ કૃતવાનિતિ કીર્ત્યતે કૃતિભિઃ ॥ ૧૩ ॥

તેમજ નારદ, લક્ષ્મી, વરાહમિહિર, માંડવ્ય, કાર્તિકેશ્વામી આદિ ઋષિઓ, આચાર્યો તથા દેવતાઓએ કવચિત્ કવચિત્ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં પુરુષ-સ્ત્રીલક્ષણ-શાસ્ત્રની થોડી ઘણી રચના કરી છે. ત્યારબાદ સ્ત્રી અને પુરુષના લક્ષણોનું આ શાસ્ત્ર જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયું, (પણ) તે મોટું તેમજ દુર્બોધ હોવાથી મૂર્ખ લોકોએ તેને છિન્નલિન્ન કર્યું. શ્રી લોચરાજ, સુમન્ત ઇત્યાદિ મહાપુરુષોનાં સામુદ્રિકશાસ્ત્રો અગાઉ રચાએલાં છે, પરંતુ લગલગ તે બધાં ગહન છે. (આથી) છિન્નલિન્ન થએલાં તે પ્રાચીન શાસ્ત્રોને એકત્ર કરી (તેમના આધારે) સંક્ષેપમાં શુભાશુભ (લક્ષણોવાળું) સામુદ્રિકશાસ્ત્ર (હું પણ) કહું છું. વિદ્વાન્ પુરુષો કહે છે, કે સર્વ પ્રથમ સમુદ્રે આ (જ્ઞાન) મેળવી શાસ્ત્ર બનાવ્યું, તેથી દેહધારીઓના અંગનાં લક્ષણો ઉપર રચાએલું આ શાસ્ત્ર સામુદ્રિક નામથી જોળખાય છે. ૯ થી ૧૩

ઊરુ જઠરમુરઃ સ્થલબાહુયુગં પૃષ્ઠમુત્તમાઙ્ગં ચ ।

ઇત્યષ્ટાઙ્ગાનિ નૃણાં ભવન્તિ શેષાણ્યુપાઙ્ગાનિ ॥ ૧૪ ॥

પૂર્વભવાન્તરજનિતં શુભમશુભમિહાપિ લક્ષ્યતે येन ।

પુરુષસ્ત્રીણાં સદ્ધિર્નિગદ્યતે લક્ષણં તદિહ ॥ ૧૫ ॥

દેહવતાં તદ્બાહ્યામ્યન્તરભેદેન જાયતે દ્વિવિધમ્ ।

વર્ણસ્વરાદિબાહ્યં પુનરન્તઃ પ્રકૃતિસત્ત્વાદિ ॥ ૧૬ ॥

આદ્ય તંદાશ્રયતયા નિશ્ચિલેષ્વપિ લક્ષણેષુ શારીરમ્ ।

મનુજાનાં તસ્માદિહ વક્ષ્યામિ તદેવ મુખ્યતયા ॥ ૧૭ ॥

શરીરાવર્તગતિચ્છાયાસ્વર ગન્ધવર્ણસત્ત્વાનિ ।

ઇત્યષ્ટવિધં હયવત્પુરુષસ્ત્રીલક્ષણં ભવતિ ॥ ૧૮ ॥

इह तावद्दूर्ध्वमूलो नरकल्पतरुर्भवेदधः शाखः ।

पादतलात्તदिદાનીં શારીરં લક્ષણં વક્ષ્યે ॥ ૧૯ ॥

મનુષ્યોને જે સાથજો, પેટ, છાતી, જે હાથ, પીઠ, માથું એ આઠ અંગો છે, અને બાકીનાં ઉપાંગો છે. આ જન્મમાં જેના ઉપરથી પુરુષો અને સ્ત્રીઓના પૂર્વ ભવમાં ઉત્પન્ન કરેલા શુભાશુભનું જ્ઞાન કરી શકાય છે, તેને સારા પુરુષો લક્ષણ કહે છે. આ લક્ષણના પ્રાણીઓના માટે બાહ્ય અને આભ્યન્તર નામના બે ભેદ થાય છે,

રુપ, અવાજ ઈત્યાદિ બાહ્ય વિભાગમા છે, બ્યારે પ્રકૃતિ, મત્વ આદિ આભ્યન્તર છે બધા લક્ષણો બાહ્ય લક્ષણ શરીરના આધારે હોવાથી મનુષ્ય માટે બાહ્ય લક્ષણો જ મુખ્ય છે, અને તેવી તેનેજ મુખ્યતથા કહીશ ઘોડાની માફક પુરુષ અને સ્ત્રીને શરીર, ભમરી, ગતિ, છાયા, સ્વર, ગંધ, વર્ણ (રંગ) અને મત્વ (પ્રભાવ) આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના લક્ષણો હોય છે આ મૃત્યુલોકમા ઉપર મૂળ અને નીચે શાખાઓવાળું પુરુષ રૂપી કલ્પતરુ (વૃક્ષ) છે તેથી તે નરકલ્પતરુ પગના તળીઆ (શાખાઓ, શાખ, ત્યા) વી આરભી શરીર નામના લક્ષણને કહુ છુ ૧૪ વી ૧૬

આદૌ પદસ્ય તલમય રેલાંગુલિંગુલીનલ્લં પૃષ્ઠમ્ ।

ગુત્તૌ પાની જંઘાયુગલં રોમાણિ જાનુયુગમ્ ॥ ૨૦ ॥

ઝરુ તથા કટિતટસ્ફિગ્યુગમં તદનુપાયુરથ મુખ્કૌ ।

શિશ્વસ્તન્મણિરેતો મૂત્રં શોણિતમથો વસ્તિઃ ॥ ૨૧ ॥

નાભિઃ કુક્ષી પાર્શ્વે જઙ્ગં મધ્યં તતશ્ચ વલયોસ્મિન્ ।

હૃદયમુરઃ કૂચચૂચકયુગમં જત્રુદ્વયં સ્કન્ધૌ ॥ ૨૨ ॥

અંસૌ કક્ષે વાહુ પાણિયુગં તસ્ય મૂલષ્ઠતલમ્ ।

મીનાઘાકૃતિરેલાંગુલીકં નલાઃ ક્રમશઃ ॥ ૨૩ ॥

પૃષ્ઠં કૃકાટિકાથ ગ્રીવા ચિબુકં સંકૂર્ચહનુગણ્ડમ્ ।

વદનોષ્ઠદશનરસના તાલુ તતો ઘાંટિકા હસિતમ્ ॥ ૨૪ ॥

નાસાશ્લુતમત્રિયુગં પક્ષમાણિ તતો નિમેપરુદિતે ચ ।

ભ્રૂશઙ્ગકર્ણમાલં તલ્લેલા મસ્તકં કેલા ॥ ૨૫ ॥

ઈત્યાપાદતલકેશપ્રાન્તમિહાનુક્રમેણ શારીરમ્ ।

અઙ્ગોપાઙ્ગવિભક્તં લક્ષણવિઙ્ગિર્નૃણાં જ્ઞેયમ્ ॥ ૨૬ ॥

સર્વ પ્રવચ પગના તળીઆ, પછી અનુક્રમે પગના તળીઆની રેખાઓ, અ ગુહો, આગળીઓ, નખ, (પગની) પીઠ, ઘુટી, પાની, જાગ, જાગ ઉપગના વાળ, હીચણ, સાવળ, કમર, થાપા, ગુદા, વૃષણ, શિશ્વ, શિશ્વનો (અગ્રભાગ) મણિ, વીર્ય, મૂત્ર, લોહી, પેદુ, નાભિ, કુક્ષી, પડખા, જઙ્ગ, પેટનો મધ્ય ભાગ, પેટ ઉપરની ત્રિવલ્લી, હૃદય, છાતી, સ્તન, સ્તનાગ્ર, બે હામડી, બને ખભા, ખભાના અગ્રભાગ, બગલ, (ખભાની પોચા મુઠી) બાહુ, હાલના પોચા, હથેળી, હાલનો પૃષ્ઠ ભાગ, હથેળીમા રહેલી મત્સ્યાદિ વિવિધ ચિન્હો બતાવવી રેખાઓ, આગળીઓ, નખ, પીઠ (ઘરડો)

કૃકાટિકા (કાંધ) ગળું, દાઢીનો અગ્રભાગ, મૂછ, દાઢી, ગંડસ્થલ, મોં, ઓઠ, દાંત, જીભ, તાળવું, હૈડીયો, હાસ્ય, નાક, છીંક, આંખ, પાંપણો, નિમેષ રુદન, ખૂ, કાન, કપાળ, કપાળમાં પડતી રેખાઓ, માથું, માથાના વાળ, આ પ્રમાણે પગથી લઈ શિખા પર્યંત અંગ અને ઉપાંગથી વિભક્ત થયેલું શારીર (નામનું પહેલું) લક્ષણ લક્ષણુજ (સામુદ્રિકશાસ્ત્રજ) પુરુષોએ જાણવું. ૨૦ થી ૨૬

અસ્વેદમુષ્ણમરુણં કમલોદરકાન્તિ માંસલં શ્લક્ષણમ્ ।

સ્નિગ્ધં સમં પદતલં નૃપસંપત્તિં દિશતિ પુંસામ્ ॥ ૨૭ ॥

પાદચરસ્યાપિ ચરણતલં યસ્ય કોમલં તત્ર ।

પૂર્ણસ્ફુટોદ્ધર્વરેખા સ વિશ્વમ્મરાધીશઃ ॥ ૨૮ ॥

વંશચ્છિદે કુપાદં દ્વિજહત્યાયૈ વિપક્વમૃત્સદૃશમ્ ।

પીતમગમ્યાસ્તયે કૃષ્ણં સ્યાન્મદ્યપાનાય ॥ ૨૯ ॥

પાણ્ડુરમમક્ષ્યમક્ષણકૃતે તલં લઘુદરિદ્રિતાયૈ સ્યાત્ ।

રેખાહીનં કઠિનં રૂક્ષં દુઃસ્વાય વિસ્ફુટિતમ્ ॥ ૩૦ ॥

તલમન્તઃ સંક્ષિપ્તં સ્ત્રીકાર્યૈ મૃત્યુમાદિશતિ પુંસામ્ ।

રોગાય વિગતમાંસં માર્ગાય જ્ઞેયમુત્કટકમ્ ॥ ૩૧ ॥

રેખાઃ શંખચ્છત્રાંકુશકુલિશશશિધ્વજાદિસંસ્થાનાઃ ।

અચ્છિન્ના ગમ્ભીરાઃ સ્ફુટાસ્તલે ભાગધેયવતામ્ ॥ ૩૨ ॥

તાઃ શંખાઘાકૃતયઃ પરિપૂર્ણા મધ્યભેદતો યેષામ્ ।

શ્રીભોગભાજનં તૈ જાયન્તે પશ્ચિમે વયસિ ॥ ૩૩ ॥

તા ગોધાસૈરિમજંબુકમૂષકકાકકંકસમાઃ ।

રેખાઃ સ્યુર્યસ્ય તલે તસ્ય ન દૂરેતિદારિદ્ર્યમ્ ॥ ૩૪ ॥

પરસેવા વગરનું, ઉજી, લાલાશવાળું, કમલગર્ભ જેવી કાન્તિવાળું, માંસલ, મૃદુ, સ્નિગ્ધ, અને સરખું પગનું તળીયું મનુષ્યોને રાજસંપત્તિનો અધિકારી બનાવે છે. જે પગપાળો ફરતો હોય છતાં પગનું તળીયું કોમળ હોય અને તેની ઉપર સ્પષ્ટ પૂરેપૂરી ઉર્ધ્વરેખા હોય તો તે રાજા હોય છે. ખરાબ લાગતા પગ વંશચ્છેદ કરે છે. પકવેલી માછી જેવો પગના તળીયાનો રંગ હોય તો તે દ્વિજહત્યા કરે છે. પીળા તળીયાવાળો અગમ્યાગમન કરે છે, અને કાળા રંગના તળીયાવાળો મદ્યપાન કરે છે.

ઉપમેલા, અને મુદ્ગ કૃત્તની કળી જેવા, મૂલમ નખ મનુષ્યોને મુખ આપે છે જાડા, વગ વગગના પ્રીછા, મૂપડા જેવા, લાળા, કાળા, ઘોળા અને તેજ વગગના નખ હોય તો તે નખોના કારણે મનુષ્યો દગ્ધ થાય છે ૩૫ વી ૪૪

માંસોપચિત સ્નિગ્ધં ગૃદશિરં કોમલં ચરણપૃષ્ઠમ્ ।

રોમસ્વેદૈ રહિતં પૃથુલં કમઝોન્નતં શસ્તમ્ ॥ ૪૫ ॥

અંતર્ગદા ગુટ્તા સરોજમુકુલોપમાઃ શ્રિયં દદતે ।

સ્રક્તવત્તે વિપમા શિથિલા પ્રથયન્તિ વધવંધૌ ॥ ૪૬ ॥

મહિપસમાનૈર્ગુત્ફૈશ્વિપિટૈર્વા દુઃસ્વસંયુતાઃ પુરુષાઃ ।

તૈરપિ રોમોપગતૈર્નિત્યમપત્યંન પરિહીનાઃ ॥ ૪૭ ॥

કન્દઃ પાદાંબુરુહસ્યેવ ભવેદ્વર્તુલા પાર્ણિઃ ।

તં નરમનુરાગાદિવ નિયતં સ્મયતિ સ્મા રામા ॥ ૪૮ ॥

સમપાર્ણિઃ સુસ્વસહિતો દીર્ઘાયુઃ સ્યાન્નરો મહાપાર્ણિઃ ।

સ્વત્પાયુરુપપાર્ણિઃ પ્રોન્નતયા વિનિર્જયો ભવતિ ॥ ૪૯ ॥

પગની પીઠ માસલ, સ્નિગ્ધ, દટાઈ ગએલી નસોવાળી, કામળ, રૂવાટા વગરની, પહોળી, અને કાચળાળી પીઠ જેવી હોય તો તે માગી છે પગની ઘુટીઓ અદર મમાઈ જતી, અને કમળાળી કળી જેવી હોય તો તે લક્ષ્મી આપે છે જો મુદ્ગગના જેવી નાની મોટી કે વિપમ લાગતી તેમજ લીલી પડી ગએલી હોય તો તે કારાગાર બધન થા વધ કરાનનાર લક્ષણ છે પાડાના જેવી ઘુટીઓ હોય તો, અથવા અપટી ઘુટીઓ હોય તો પુરુષો દુષ્ટ થાય છે, અને જો આવી ઘુટીઓ વાળ ચુકત હોય તો જરૂર મતાનરહિત થાય છે પાર્ણી (પગની ઘુટીથી તળીઆ સુધીના ભાગ એકી) જો પગ રૂપી કમળના ગદ્દા જેવી ગોળ દેખાતી હોય તો તેવા લક્ષણવાળા પુરુષને મોઢ પામેલી હોય તેમ લક્ષ્મી મદકાળ મળ્યા કરે છે (જુઓ ચિત્ર ૨૭) સગળી એકીવાળો સુખી, મોટી એકીવાળો દીર્ઘાયુ, નાની એકીવાળો અવ્યાયુ, અને ઉચી એકીવાળો વિજયી થાય છે ૪૫ વી ૪૯

પિશિતાન્તર્ગતનલિકા કુરુજ્જંઘોપમા શ્રિયં પુંસામ્ ।

પ્રવિરલમૃદુતરોમા દત્તે ક્રમવર્તુલા જંઘા ॥ ૫૦ ॥

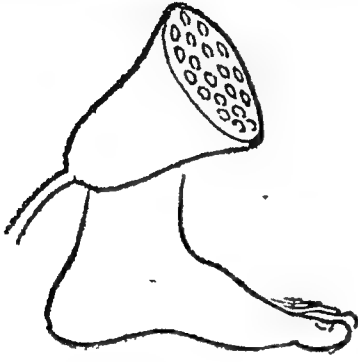
લક્ષ્મી દિશતિ કેસરીનવ્યાઘ્રોપમા નૃણામ્ ।

જંઘા ક્ષક્ષસદૃશા વધવંધૌ નિઃસ્વતાં પ્રાયઃ ॥ ૫૧ ॥

સ્થૂલા દીર્ઘા માર્ગ વિતરત્યુદ્બદ્ધપિંડિકા જંઘા ।

શ્વશૃગાલકરભરાસમવાયસજંઘોપમા ત્વશુભા

॥ ૫૨ ॥

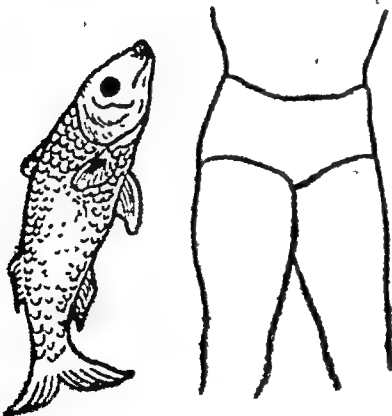

ચિત્ર નં. ૨૭

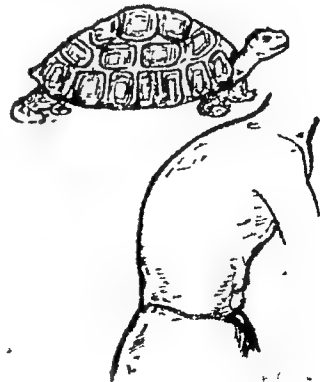

ચિત્ર નં. ૨૮

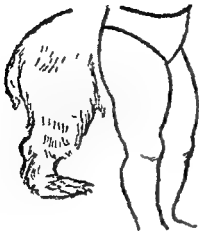
પગની નળી જો માંસની અંદર ડૂબેલી હોય અને મૃગની જાંગ જેવી જાંગ (પગની પીંડીને સંસ્કૃતમાં જાંગ કહે છે. ઘુંટીથી લઈ ઢીંચણ સુધીનો ભાગ તે જાંગ) હોય તો પુરુષોને લક્ષ્મી મળે છે. તેમજ આછા ઝીણા વાળવાળી તથા સંઘાડા ઉપર ઉતારી હોય તેવી ચઢતા ગોળાવાવાળી જાંગ પણ લક્ષ્મી આપે છે. (જુઓ ચિત્ર ૨૮) જે મનુષ્યને (મજાખુત) સિંહની જાંગ જેવી જાંગ હોય, અથવા માછલાનાં જેવી જાંગ (જુઓ ચિત્ર ૨૯) (દેખાવમાં માછલા જેવી) હોય કે પછી વાઘની જાંગ જેવી જાંગ હોય તો તેને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. (જુઓ ચિત્ર ૩૦) પરંતુ જો રીંછના જેવી જાંગ હોય તો તે વધ અથવા કેદખાનું પ્રાપ્ત કરાવે છે. અને પ્રાયઃ દરિદ્ર રાખે છે. (જુઓ ચિત્ર ૩૧) જાડી પરંતુ લાંબી જાંગ હોય તો વારંવાર મુસાફરી કરાવે છે. ગાંઠાવાળી, કુતરો, શિયાળ, ઊંટ, ગધેડાં કે કાગડા જેવી જાંગ અશુભ છે. (જુઓ ચિત્ર ૩૨) ૫૦ થી ૫૨

ચિત્ર નં. ૨૯

ચિત્ર નં. ૩૦

ચિત્ર નં ૩૧

ચિત્ર નં ૩૨

લલિતાનિ સ્નિગ્ધાનિ ભ્રમરજ્યામાનિ દેહરોમાણિ ।

જાયન્તે ભૂમિભુજાં મૃદ્નિ વિલસન્તિ સૂક્ષ્માણિ

॥ ૫૩ ॥

સુભગો રોમયુતઃ સ્યાદિદ્વાન્ધવરોમસંયુતો મનુજઃ ।

ઉદ્વૃત્તરોમભિઃ પુનરંગશ્ચ વહુભિશ્ચ વિક્તસંકલિતઃ

॥ ૫૪ ॥

રોમૈકૈકં નૃપતેઢ્ઢં શ્રોત્રિયધનાદ્યવુદ્ધિમતામ્ ।

આદીન્યેતાનિ પુનર્નિઃસ્વાનાં મૂર્ધજેષ્ઠેવમ્

॥ ૫૫ ॥

રોમરહિતઃ પરિવાદ્ સ્યાદધમઃ સ્થૂલરૂક્ષચરોમા ।

પાપઃ પિઙ્ગલરોમા નિઃસ્વઃ સ્ફુટિતાગ્રોમાપિ

॥ ૫૬ ॥

સુદર, કાળા ભમગ જેવા સ્નિગ્ધ રૂપાટા કે જે દેખાવમાં મૃદુ અને સૂક્ષ્મ (નાનુક) લાગે છે, તે રાત્રીએને હોય છે (અર્થાત આવા રૂપાટાવાળા રાત્રી યાચ છે) અગ ઉપાગ ઉપર વધારે પ્રમાણમાં વાળ હોય તો તે શુભ લક્ષણ છે વાળવાળો સુદર (લાગ્યથાળી) હોય છે ઘણા વાળવાળો વિદ્વાન્ હોય છે, અને વધારે પડતા વાળવાળો ધનવાન થાય છે એક છિદ્રમાં એકજ વાળ રાત્રીએને હોય છે એક છિદ્રમાં બે વાળ વિદ્વાન્, ધનવાન્ તથા શુદ્ધિમાન્ લોકોને હોય છે, પરંતુ તેનાથી વધારે એટલે કે એકજ છિદ્રમાં ત્રણ કે ચાર ગેમ દરિદ્ર પુરુષોને હોય છે આ લક્ષણ માવાના વાળ માટે પણ લાગુ પડે છે રૂપાટા વગરનો માણસ પગિત્રાજક (સન્યાસી) થાય છે વ્તહા અને ઝક્ષ, ગધેડાના જેવા ખરબચડા રૂપાટાવાળો પાપી અને અગ્ર ભાગમાં કાટેલા રૂપાટાવાળો દરિદ્ર થાય છે ૫૩ થી ૫૬

કુક્ષરજાનુર્મનુજો ભોગયુતઃ પીનજાનુરવનીશઃ ।

સંલિપ્તસંધિજાનુર્વર્ષશતાયુર્ભવેત્રાયઃ ।

॥ ૫૭ ॥

નિમ્નૈઃ સ્ત્રીપરશગઃ શશિવૃત્તૈર્ગૂઢમાંસલૈ રાજ્યમ્ ।

દીર્ઘૈર્મહદ્ગિરાયુઃ સુભગત્વં જાનુભિઃ સ્વલ્પૈઃ

॥ ૫૮ ॥

દિશતિ વિદેશે મરણં મનુજાનાં જાનુ માંસપરિહીનમ્ ।

કુમ્ભનિમં દુર્ગતતાં તાલફલામં તુ વહુદુઃખમ્

॥ ૫૯ ॥

જાનુદ્વિતયં હીનં યસ્ય સદા સેવતે સ વધવંધૌ ।

ઇદમેવ યસ્ય વિષમં સ પુનઃ પ્રાપ્નોતિ દારિદ્ર્યમ્

॥ ૬૦ ॥

ઊરૂ યસ્ય સમાંસૌ રંભાસ્તંભશ્રમં વિતન્વાતે ।

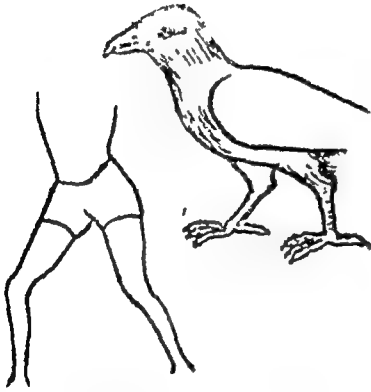
કોમલતનુરોમંચિતૌ સ જાયતે ભૂપતિઃ પ્રાયઃ

॥ ૬૧ ॥

સ્નિગ્ધાવૂરૂ મૃદુલૌ ક્રમેણ પીનૌ પ્રયચ્છતૌ લક્ષ્મીમ્ ।

વિકટૌ સ્ત્રીવલ્લભતાં ગુણવતાં સંહતૌ કૃતૌ ભવતઃ

॥ ૬૨ ॥

ચિત્ર નં. ૩૩

ચિત્ર નં. ૩૪

હાથીના ઠીંચણુ જેવા ઠીંચણુવાળો લોગી, જહડા ઠીંચણુવાળો રાજા અને જાંગ તથા સાથળ સાથે સારી રીતે સંકળાએલા ઠીંચણુવાળા સો વર્ષના (દીર્ઘાયુઃ) થાય છે. (જુઓ ચિત્ર ૩૪) અંદર પેસી ગએલા ઠીંચણુવાળો સ્ત્રીને વશ રહે છે ગોળ અને માંસમાં દટાએલા ઠીંચણુવાળાને રાજ્ય મળે છે. મોટા ઠીંચણુ દીર્ઘાયુઃ અને નાના ઠીંચણુ સૌભાગ્ય આપે છે. જો ઠીંચણુ માંસ વગરના હોય તો પરદેશમાં મરણ થાય છે. ઘડા જેવાં ગોળ ઠીંચણુ હોય તો દુર્ગતિ થાય અને જો તાડના ફળની માફક ચપટાં ઠીંચણુ હોય તો બહુ દુઃખ થાય છે. જેને બંને ઠીંચણુ નહિ જેવા જ હોય તે સદાકાળ કારાગારમાં રહે છે. અને તેનો વધ થાય છે. અને જો નાના મોટા હોય તો દરિદ્ર થાય છે. જેના સાથળ માંસદ હોય અને કેળના સ્તંભ જેવા સુંદર દેખાતા હોય તેમજ ઝીણાં સુંદર રંગવાટાંવાળા હોય તો તે પ્રાયઃ રાજા થાય છે. (જુઓ ચિત્ર

૩૫) સ્નિગ્ધ, મૃદુ અને એક ચરખા ઉતરતા કમથી સરાણ ઉપર ઉતારેલા હોય તેવા ને સાથળ હોય તો તે લક્ષ્મી આપે છે પહોળી સાથળો હોય તો સ્ત્રીઓને પ્રિય થઈ પડે છે અને એક ધીબ સાથે મળી જતા હોય તેવા સાથળ શુણવાન માણસોને હોય છે ૫૭ થી ૬૨

ચિત્ર નં ૩૫

ચિત્ર નં ૩૬

સ્થૂલાગ્રૌ મધ્યનતૌ સ્યાતાં માર્ગાનુસંધિનૌ પુંસામ્ ।

કઠિનૌ ચિપિટૌ વિપુલૌ નિર્માસૌ દુર્ભગત્વાય ॥ ૬૩ ॥

યસ્ય કટિઃ સ્યાદ્દીર્ઘા પીના પૃથુલા ભવેત્સ વિત્તાદયઃ ।

સિંહકટિર્મનુજેન્દ્રઃ શાર્દૂલકટિશ્ચ ભૂનાથઃ ॥ ૬૪ ॥

રોમશકટિર્દ્રિશ્દ્રો હસ્વકટિર્દુર્ભગો ભવતિ મનુજઃ ।

શુનમર્કટકરમકટિર્દુઃસ્વી સંકટકટિઃ પાપઃ ॥ ૬૫ ॥

મંદૂકસ્ફિદ્ નૃપતિઃ સિંહસ્ફિદ્ મંડલદ્રયાધિપતિઃ ।

સ્ફિદ્ પુમાન્નિયતમ્ ॥ ૬૬ ॥

નિઃસ્વો હૃદ્ધર્વસ્ફિગ્ન્યાઘ્રમૃત્યુઃ સ્યાત્ ॥ ૬૭ ॥

નિઃસ્વો હૃદ્ધર્વસ્ફિગ્ન્યાઘ્રમૃત્યુઃ સ્યાત્ ॥ ૬૭ ॥

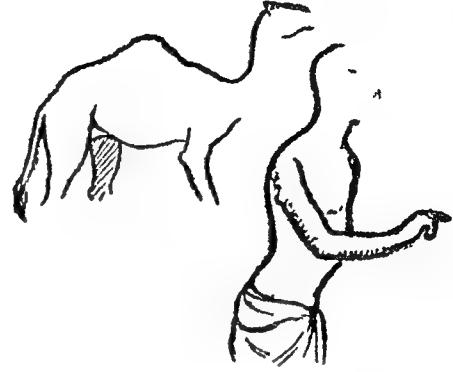
જો ૨ અથવાગમા સ્થૂળ અને વચ્ચેથી જોસી જાયેલા હોય તો સતત સુમાદરી કરાવે કઠિણ, ચપટા, બહુ પહોળા અને માસહીન સાથળ હોય તો દુર્ભાગ્યનું ચિન્હ જેની કમર પહોળી, બાડી, મોટી, હોય તે ધનવાન થાય છે સિંહના જેવી કમર તો નરાધિપ (જુઓ ચિત્ર ૩૬) અને વાઘ જેવી કમર જમીનદાર કરે છે (ચિત્ર ૩૭) રવાટાવાળી કમરવાળો દગ્ગિ, ટુકો કમર

વાળો હુલાંતી થાય છે. અને કુતરાં, માંકડાં, ભાંટ જેવી કમરવાળો દુઃખી થાય છે. (જુઓ ચિત્ર ૩૮) સાંકડી કમરવાળો પાપી થાય છે. જે પગના થાપા દેડકાના

ચિત્ર નં. ૩૭

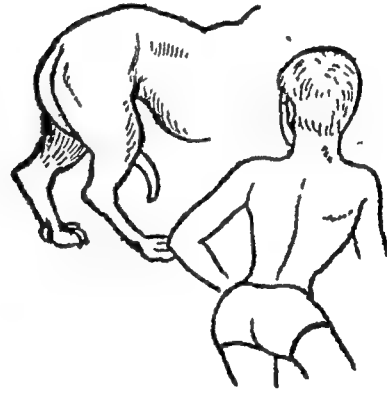
થાપા જેવા હોય તો રાજા થાય. (જુઓ ચિત્ર ૩૬) સિંહ જેવા હોય તો બે પ્રાંતનો અધિપતિ થાય. (જુઓ ચિત્ર ૪૦) ખુણ માંસવાળા હોય તો ધનવાન થાય.

ચિત્ર નં. ૩૮

ચિત્ર નં. ૩૯

ચિત્ર નં. ૪૦

અને વાઘના જેવા થાપા હોય તો એક પ્રાંતનો અધિપતિ થાય. (જુઓ ચિત્ર ૪૧) ભાંટ કે વાંદરા જેવા થાપા હોય તો જરૂર ધનધાન્યથી રહિત થાય. (જુઓ ચિત્ર ૪૨-૪૩) જાડા થાપાવાળો નિર્ધન, થાય છે. અને જેના થાપા અડધા હોય તેનું વાઘ દ્વારા મરણ થાય છે. ૬૩ થી ૬૭

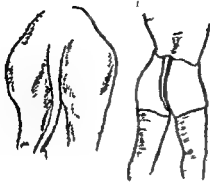
યતમાંસો ગમ્भीરઃ સુકુમારઃ સંવૃતઃ શૌણઃ ।

પાયુઃ શુભો નરાણાં પુનરશુભો ભવતિ વિપરીતઃ

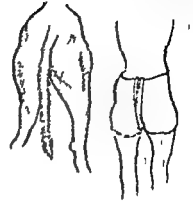
॥ ૬૮ ॥

શુદ્ધ માંસવાળી, ગંભીર, કોમલ, ગોળ તથા લાલરંગની હોય તો તે શુભ લક્ષણ છે. આ સિવાયનું અશુભ લક્ષણ છે. ૬૮

चित्र नं ४१

चित्र नं ४२

- मुष्काः स्वयं प्रलम्बा जायन्ते सुपरिष्ठिता यस्य ।
 स भवति भर्ता नियतं भूमेः सप्ताब्धिवलयायाः ॥ ६९ ॥
- श्लक्ष्णैः समैर्नृपत्वं चिरमायुर्भवति लम्बितैर्वृषणैः ।
 जलमरणमद्वितीयैर्मनुजानां कुलविनाशोपि ॥ ७० ॥
- स्त्रीलोलत्वं विषमैः प्राक्पुत्रोदक्षिणोन्नतैर्वृषणैः ।
 वामोन्नतैश्च तैरपि दुःखेन समं भवति दुहिता ॥ ७१ ॥
- निःस्वः शुष्कस्थूलै रम्यरमणीस्तास्तुरंगसमैः ।
 पुनरर्द्धाद्धैर्वृषणैर्भवन्ति न चिरायुषः पुरुषाः ॥ ७२ ॥
- शिश्नमनिम्नसमुन्नतमदीर्घलघुसुसंयुतं मृदुलम् ।
 उष्णं धनधान्यवतामश्लथमृदुवर्तुलं विशिरम् ॥ ७३ ॥
- स्थूलग्रन्थिरतिसुखी केशानिगूढो महीपतिः शिश्नम् ।
 व्योम्नहयसिंहतुल्यो भोगी स्यादीश्वरः प्रायः ॥ ७४ ॥
- स्पष्टशिरानिचितअपित्वग्धीनं मेहनं कृशं विमलम् ।
 लघुमृदुसुखमिपरिमल पुंसां सौभाग्यवित्तकरम् ॥ ७५ ॥
- लिङ्गे लघुनि धनाढ्यो निरपत्यो वा शिरायुतेऽप्यसुतः ।
 दक्षिणविनते पुत्रो वामनते कन्यकाजनकः ॥ ७६ ॥

યઃ સમચરણનિષણ્ણો ગુલ્ફૌ નતુશેફસા પરિસ્પૃશતિ ।
 સ સુખી જ્ઞેયો યદિ પુનસ્વનિતલં પ્રાયશો દુઃસ્વી ॥ ૭૭ ॥
 સ્થૂલોઽધો વિનતઃ સ્યાત્તીક્ષ્ણાગ્રો દીર્ઘોન્નતઃ શિથિલઃ ।
 સમલો ધનહીનાનાં શિશ્વો ભુન્નઃ સદોન્મિષિતઃ ॥ ૭૮ ॥
 સ્થૂલશિરેણ વિશાલચ્છિદ્રવતા પ્રજનેન દારિદ્ર્યમ્ ।
 અતિકોમલેન લભતે નરઃ પ્રમેહાદિના મરણમ્ ॥ ૭૯ ॥
 હરિતાંજનાભરેશ્વો મહામણિર્જાયતે સમોત્તાનઃ ।
 મન્થાનકપુષ્પાનિભો યસ્ય સ ભર્તા ભુવો ભવતિ ॥ ૮૦ ॥
 મણિભિર્ધનિનો રક્તૈઃ સ્મેરજપાપુષ્પસન્નિભૈર્ભૂપાઃ ।
 શ્લક્ષ્ણૈઃ સ્નિગ્ધૈઃ સુખિનો મધ્યોત્તાનૈશ્ચ પશુમન્તઃ ॥ ૮૧ ॥
 કલધૌતરજતમુક્તાફલપ્રવાલોપમા મહામણયઃ ।
 યેષાં ભવન્તિ દીપ્તાસ્તે સજલધિભૂમિભર્તારઃ ॥ ૮૨ ॥
 દારિદ્ર્યજુષઃ પરુષૈઃ પરુષાભૈર્વિપાણ્ડુરૈર્મણિભિઃ ।
 મધ્યોન્નતૈર્બહુકન્યા જાયન્તે દુઃસ્વિનઃ સ્ફુટિતૈઃ ॥ ૮૩ ॥
 વિદ્રુમહેમોપમયા મહામણૌ રેશ્વયા નરો ધનવાન્ ।
 દૌર્ભાગ્યવાત્ શબલયા ધૂસરયા જાયતે નિઃસ્વઃ ॥ ૮૪ ॥

ચિત્ર નં. ૪૩

ચિત્ર નં. ૪૪

જોના વૃષણ લાંબા અને સારી રીતે ચોટેલા માલુમ પડતા હોય તે સાત સાગર

વાળી પૃથ્વીનો સ્વામી થાય છે સગ્ગા અને સુદર વૃષણવાળો ગત્ય મેળવે છે લગ્ન પહેલા લાગતા વૃષણવાળો દીર્ઘાયુ થાય છે એક જ વૃષણ હોય તો જલમા ડુળવાવી મૃત્યુ થાય છે અને તેવા માણસો પોતાના કુલનો નાશ પણ કરે છે જો નાના મોટા વૃષણ હોય તો સ્ત્રીલોલુપ થાય છે જેને જમણા વૃષણ ઉચો હોય તેને પહેલો પુત્ર થાય છે અને જેને ડાબો ઉચો હોય તેને દુષ્પ પડે છે, અને પ્રથમ છોકરી થાય છે સુક્રા કે જડા વૃષણ હોય તો નિર્ધન થાય છે જો ઘોડાના જેવા વૃષણ હોય તો સુદર સ્ત્રીમા આસક્ત રહે છે જો અડધા અડધા વૃષણ હોય તો પુરુષો અત્યાયુ થાય છે જાહુ ઉચી થએલી, જાહુ ઢળાઈ ગએલી, જાહુ લાળી કે જાહુ નાની ન હોય પરંતુ સારી કૌમળ દેખાતી અને ઉખ્યુ ગ્રહેતી ઈન્દ્રી ધનપતિવાળા માણસોને હોય છે વળી આવા માણસોની ઈન્દ્રી મજબુત, કૌમળ, ગોળ અને નમો દેખાતી હોય તેવી હોય છે જેનું શિશ્ન ખસ્તી માથે મોટી ગાઠ વળીને જોડાયેલું હોય તે ઘણો મુખી થાય છે અને વાળથી ઢકાયેલું ગ્રહે તો ગન્ન થાય (જોડાયેલો લાગ વાળવાળો હોય તે શુભ લક્ષણ છે,) જેઓને વાઘ, ઘોડા કે મિઠના જેવું શિશ્ન હોય તેઓ ઘણ ખર્ચ રાજ થાય છે (શિશ્ન નમો વગરનું હોય તો સારું એમ પહેલા સ્ત્રીક ૭૩ મા કહ્યું છે) શિશ્ન નસોવાળું દેખાતું હોય છતાં જો તેના ઉપરની આમડી જાહુ જ પાતળી (નહિ જેવી) હોય શિશ્ન પાતળું ચોક્કસ, નાનું, મૃદુ અને દુર્ગંધ રહિત તો તે સૌભાગ્ય આપનાર તેમજ ધન આપનાર છે લિંગ નાનું હોય તો ધનાઢ્ય થાય નસો તરી આવતી હોય તો મતાન વગરનો અથવા જાહુ જ થોડા છોકરાવાળો થાય જો જમણી જાહુ નમેલું ગ્રહેતું હોય તો પુત્રનો અને ડાબી જાહુ નમેલું ગ્રહેતું હોય તો પુત્રીનો પિતા થાય છે જેને સગ્ગી બેઠકે બેસતા પગની ઘુટીઓને લિંગનો સ્પર્શ ન થતો હોય તેને મુખી જાણવો જો બેઠા પછી લિંગ જમીનને અડકતું હોય તો જાણવું કે તે દુષ્પી જ થશે દરિદ્ર પુરુષોના શિશ્ન જડા, લગ્ન પહેલા, અણીદાર, લાળા, શિથિલ, મેલા, લાગેલા અને મદાકાળ નિદ્રાવસ્થામા પડ્યા રહેનારા હોય છે મોટા માથાવાળું અને પહોળા છિદ્રવાળું શિશ્ન હોય તો દારિદ્ર થાય છે અને જો શિશ્ન અતિ કૌમલ હોય તો મનુષ્ય પ્રમેહ ઈત્યાદિ રોગથી મરણ પામે છે જેને લિંગના મધિ ઉપર લીલી દેખાઓ (નસોને લઇને) દેખાતી હોય અને મધિ મરખો ઉઠાવદાં તથા રવૈયાના અથના જેવો દેખાતો હોય તે માણસ જમીનનો સ્વામી (રાજા, મારલિક) થાય છે લાલ રંગના મધિથી ધનવાન, અને ખીલેલા જપાના ફૂલ (લાલ રંગનું બસુદનું ફૂલ) જેવો હોય તો ગન્ન થાય છે ચિત્તેશ્વર અને મૃદુ મધિ હોય તો મુખી તથા વચ્ચેથી ઉત્તત ગનેલો મધિ હોય તો પશુઓવાળો વાય છે જેઓને લિંગના મધિ સોનું, ચાદી, મોટી અગર પ્રવાલ જેવા દેખાતા હોય તેઓ મસુદ પર્યન્તની જમીનના માલિક થાય છે જેનો મધિ રૂક્ષ દેખાતો હોય તે દારિદ્રવાળો જાણવો રૂખા જેવો લાગતો હોય અથવા કીકો લાગતો હોય

તો પણ તેમજ સમજવું. જે મણિ વચ્ચેથી જ (ફક્ત) ફૂલેલો લાગતો હોય તો તેને ઘણી છોકરીઓ થાય છે. અને જે આ મણિ ફૂલેલો હોય તો દુઃખી થાય છે. લિંગનો મણિ મોટો હોય અને તેના ઉપર હીરા કે ચોનાના જેવી ચમકીલી રેખાઓ પડતી હોય તો મનુષ્ય ધનવાન થાય છે. જે કાળી કે ભૂખરી રેખાઓ પડતી હોય તો દુર્લાભ્યવાળો અને નિર્ધન થાય છે. ૬૯ થી ૮૪

રેતસિ પુષ્પસુગન્ધિનિ રાજા યજ્ઞા નરઃ સુરાગન્ધે ।

મધુગન્ધેં बहुवित्तः सुखीधनवान् मीनगन्धे स्यात् ॥ ૮૫ ॥

સુરભિદ્રવ્યસુગન્ધે શ્રિયોઽન્યગન્ધે તુ દારિદ્ર્યમ્ ।

લાક્ષાગન્ધે પુત્ર્યો નૈઃસ્વો ભોગીઃ પુનઃ પિશિતગંધે ॥ ૮૬ ॥

જમ્બૂવર્ણેન સુખી દુગ્ધસર્વર્ણેન રેતસા નૃપતિઃ ।

ધૂમેણ દુઃસ્વસહિતઃ સ્યાદ્દુઃસ્થઃ શ્યામવર્ણેન ॥ ૮૭ ॥

યસ્ય ચ્યવતે રેતો લઘુમૈથુનગામિનો बहुस्निग्धम् ।

દીર્ઘાયુઃસંપત્તિં પુત્રાનપિ વિન્દતે સ પુમાન્ ॥ ૮૮ ॥

ન પતતિ શુક્રં સ્તોકં ચિરમૈથુનસંગતસ્યાપિ ।

દારિદ્ર્યં સોલ્પાયુર્બહુકન્યાજનકતાં ભજતે ॥ ૮૯ ॥

દ્વિત્રિચતુર્ધારાભિઃ પ્રદક્ષિણાવર્તજાતિમૂત્રં સ્યાત્ ।

પિઙ્ગલવર્ણં નૃપતિઃ સુસિનો બલિતૈકધારાદ્યમ્ ॥ ૯૦ ॥

કૃતશબ્દમેકધારં નૃપસ્ય મૂત્રં દ્વિધારમાદ્યે ચ ।

નિઃશબ્દં बहुधारं तदपि दारिद्र्यस्य विज्ञेयम् ॥ ૯૧ ॥

જેને વીર્યમાંથી પુષ્પના જેવી સુગંધી આવતી હોય તે રાજા, દારૂ જેવી સુગંધ હોય તે યજ્ઞ કરનાર, મધ જેવી સુગંધવાળો ધનવાન અને માછલાં જેવી ગંધવાળો સુખી અને ધનવાન થાય છે. વીર્યમાંથી સારી સુગંધ આવવી એ સૌભાગ્યનું લક્ષણ છે. અને દુર્ગંધ આવવી તે દારિદ્ર્યનું લક્ષણ છે. લાખ જેવી ગંધ આવતો હોય તો પુત્રીઓ થયા કરે. અને માંસ જેવી ગંધ આવતી હોય તો નિર્ધન છતાં ભોગી થાય છે. જે વીર્યનો રંગ જાંબુડાના જેવો હોય તો સુખી, રૂધ જેવો હોય તો રાજા, ધૂમાડીઓ રંગ હોય તો દુઃખી અને કાળો રંગ હોય તો દુઃખી થાય. થોડા મૈથુનથી જેને ઘણા વીર્યનો સ્રાવ થતો હોય અને તે વીર્ય સ્નિગ્ધ હોય તો સમજવું કે તે

પુરુષ દીર્ઘાયુ, મપત્તિ અને પુત્રોનું મુખ મેળવે છે જેને લાળો વખત મૈથુન કરવા છતાં વીર્યનો થોડો પક્ષ આન ન થાય તો તેવો પુરુષ દગ્ધિતા, અત્યાયુ અને કન્યાઓના પિતા થવા પછાને પામે છે જેને મૂત્રની બે ત્રણ કે ચાગ ધાગઓ યતી હોય, મૂત્રના પતનની દિશા દક્ષિણાવર્ત હોય, અને ૨૫ પીળચટ્ટો હોય તે રાત્રિ ધાય અને એક જ ધાર થતી હોય તે પક્ષ મુખી થાય છે ગળાઓનું મૂત્ર એક ધારવાળું અને શબ્દશુદ્ધ હોય છે દરિદ્રોને શરૂઆતે ધાગવાળું અને પછીથી ઘણી ધાગઓમાં વહેચાઈ જતું, તેમજ શબ્દ વગરનું મૂત્ર હોય છે ૮૫ થી ૮૧

સ્નિગ્ધં પ્રવાલતુલ્યં યસ્યાઙ્ગે ભવતિ શોણિતં ન ચિરમ્ ।

સવહતિ સ્વકીયભુજયા મનુજો નિસિલામ્બુધિમેશ્વરાં વસુધામ્ ॥૧૨॥

રુધિરં યસ્ય શરીરે સ્ત્રામ્બુજવર્ણસંમિતં ભવતિ ।

ભુજવલ્લિકઙ્કણરણત્કારા તમનુસરતિ રાજ્યશ્રીઃ ॥૧૩॥

કિંચિત્ પીતં શોણં શોણિતમિહ ભવતિ મધ્યમે પુંસિ ।

ઈપત્કૃષ્ણં ગત્તં તત્તુ જઘન્યે પરિજ્ઞેયમ્ ॥૧૪॥

જેના શરીરમાં પગવાળાના જેવું લાલ અને સ્નિગ્ધ રુધિર વહેતું હોય તે થોડી મુદતમાં પૃથ્વીપતિ બને છે જેના શરીરમાં લાલ કમળના જેવું રુધિર વહેતું હોય તેને પોતાના હાથના કાઠણોના રણકાં કરતી લકઝી પ્રાપ્ત થાય છે મધ્યમ કોટિના પુરુષમાં કંઈક પીકું અને લાલ લોહી હોય છે અને કંઈક કાળું અને લાલ લોહી હલકી કોટિના પુરુષમાં હોય છે ૬૦ થી ૬૪

શસ્તા વસ્તિઃ પુંસાં વિસ્તીર્ણાં માંસલોન્નતા સ્નિગ્ધા ।

શુષ્કા વિકટા કઠિના દારિદ્ર્ય દિશતિ વા વહુદુઃખમ્ ॥૧૫॥

શ્વશ્રૃગાલકરમસૈરિમિતુલ્યા વસ્તિર્નતા ભવતિ યેપામ્ ।

સંકીર્ણક્લિન્ના તે ધનહીનાઃ સ્યુર્નરાઃ પ્રાયઃ ॥૧૬॥

પૃથુરુચ્ચસ્યા નામિર્ગંભીરા ચાણ્ડાકૃતિઃ સૌસ્વ્યમ્ ।

વિદધાતિ ધનં મેઘાં મનુજાનાં દક્ષિણાવર્ત્તા ॥૧૭॥

શતપત્રકર્ણિકામા નામિઃ સ્યાદ્યસ્ય મનુજમાત્રસ્ય ।

પ્રાપ્નોતિ સપદિ સ પુમાન્ સસુવર્ણાં સાર્ણવામવાનિમ્ ॥૧૮॥

પુંસાં નામિર્દીર્ઘાં યથાક્રમં પાર્શ્વયોસ્તદ્દુર્ધ્વમધઃ ।

દીર્ઘાયુરીશ્વરત્વં ગોસ્વામિત્વં સદા તનુતે

॥ ૧૯૯ ॥

વિષમા વલિર્મધ્યસ્થા નૈઃસ્વં શૂલં કરોતિ નીચસ્થા ।

તુઙ્ગા સ્વલ્પા ક્લેશં વામાવર્ત્તાં નૃણાં શાઠ્યમ્

॥ ૧૦૦ ॥

માંસલ, ઉઠાવદાર અને પહોળી, ઘસ્ટી સારી ગણાય છે. સુકાઈ ગએલી, પહોળી થઈ ગએલી, કઠિણ ઘસ્ટી બહુ દુઃખ અને દારિદ્ર આપે છે. કુતરાં, શિયાળ, ઊંટ, અને પાડાની ઘસ્ટી જેવી જેમની ઘસ્ટી હોય તેઓ ઘણું ખર્ચે ધનહીન થાય છે. પહોળી, ઉત્તત, ગંભીર તથા ઇંડાના જેવા આકારવાળી નાલિ સુખ આપે છે. (જુઓ ચિત્ર ૪૪) અને જો આવી નાલિ દક્ષિણાવર્ત હોય તો મનુષ્યોને ધન અને બુદ્ધિ આપે છે. કમળના જેવી સુંદર નાલિ ગમે તે માણસને હોય તો પણ તે ધનવાળી સમુદ્રપર્યંતની પૃથ્વી પામે છે. દીર્ઘ અને પાર્શ્વભાગમાં ઉપસી આવેલી પેસી ગએલી નાલિવાળો દીર્ઘાયુ, શેઠાઈ તથા પશુઓના સમુહનો માલિક (ગાય, હાથી ઘોડા વગેરેનો માલિક) થાય છે. જો નાલિ વિષમ પ્રકારનાં વલયોવાળી બનતી હોય તો દરિદ્રતા તથા શૂદ્ધવ્યાધિ કરે છે. નાલિ ઠીક મધ્ય ભાગમાં ન હોતાં ઉપરની બાજુ કે એકદમ નીચે હોય અને ટુંકી કે વામાવર્ત હોય તો ક્લેશ અને શઠતા કરે છે. ૯૫ થી ૧૦૦

ક્ષોણિપતિસ્તનુકુક્ષિઃ શૂરો મોગાન્વિતશ્ચ સમકુક્ષિઃ ।

ધનહીન ઉચ્ચકુક્ષિર્માયાવી સ્યાદ્વિષમકુક્ષિઃ

॥ ૧૦૧ ॥

કુક્ષિર્યસ્ય ગમીરા વિનિપાતં સ લભતે નરઃ પ્રાયઃ ।

ઉત્તાના યસ્ય પુનર્નારીવૃત્તેન જીવતે સોપિ

॥ ૧૦૨ ॥

પાર્શ્વે માંસોપચિતે પ્રદક્ષિણાવર્તરોમાણિ મૃદૂનિ ।

યસ્ય ભવેતાં વૃત્તે નિયતં જગતીપતિઃ સ સ્યાત્

॥ ૧૦૩ ॥

નિમ્નેર્મોજ્યવિયુક્તાઃ પાર્શ્વૈઃ પ્રિશિતોઽજ્ઞતૈર્ધનવિહીનાઃ ।

સ્થૂલાસ્થિભિઃ પુમાંસઃ કુટિલૈઃ પુરુષાઃ પરપ્રેષ્યાઃ

॥ ૧૦૪ ॥

જઠરં યસ્ય સમં સ્યાદમિતઃ સ પુમાન્મહાર્થાદયઃ ।

સિંહનિમં યસ્ય પુનઃ પ્રાપ્નોતિ સ ચક્રવર્તિત્વમ્

॥ ૧૦૫ ॥

સ્થૂલશિરાપરિકલિતં સ્વરોમસમન્વિતં પુંસામ્ ।

હૃદયં પુનઃ સકંપં નિસ્વત્વં શશ્વદાદદતે ॥ ૧૧૩ ॥

પૃથુલં ભવત્યુરઃ સ્થલમચલશિલાકટિનમુન્નતં નૃપતેઃ ।

મૃગનાભીપત્રલતાસમાનમુરોરોમરાજિચિતમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

ઊરમા ઘનેન ધનવાન્પીનેન મટસ્તથોદ્ધર્વોમ્ળા સ્યાત્ ।

નિઃસ્વસ્તનુના વિપમેણાકાલમૃતિરકિંચનશ્ચ નરઃ ॥ ૧૧૫ ॥

વૃત્તાઃ સ્તનાઃ પ્રશસ્તાઃ સુસ્નિગ્ધાઃ કોમલા સમાપુંસામ્ ।

વિપમાઃ પરુપા વિકટાઃ પ્રાયો દુઃસ્વાય જાયન્તે ॥ ૧૧૬ ॥

માંસોપચિતૈર્મૂપાઃ સુભગાઃ સ્યુચ્ચૂકૈરપિ ઢંઢે ।

પીનૈઃ સુલિનો વિપમાયૈતૈઃ સદા નિઃસ્વતામાજઃ ॥ ૧૧૭ ॥

જેતુ વક્ષ સ્થલ બાહી નમોથી વ્યાપ્ત થએલુ માણુમ પડતુ હોય, અને તેની ઉપર બરછટ રૂવાટા હોય, તેમજ કપાયમાન રહેતુ હોય તેવો માણુસ નિર્ધનતા પામે છે ગાંતુ વક્ષ સ્થલ વિગાળ હોય છે અને પરિતની શિલાની માફક કઠણુ તથા ઉન્નત હોય છે અને તે છાતી પર હરણુની દરી ઉપરની રોમાવલી જેવા આછા પાતળા વાળ હોય છે જો ધન વક્ષ સ્થલ હોય તો ધનવાન, ભરાવદાર અને ઉર્ધ્વગામી ગેમયુક્ત હોય તો મુલત થાય છે પરંતુ જો નાનીશી છતી હોય તો નિર્ધન થાય છે, વિપમ છાતી હોય તો મનુષ્ય નિર્ધન થાય છે અને અડાળ મૃત્યુ પામે છે પુરુષના ગોળ સુસ્નિગ્ધ, કોમળ તથા સરળા સ્તન હોય તો વખાણુવા લાયક છે વિપમ, કાતિહીન, મઠોચાર્ધ ગએલા સ્તન ઘણુ ખડ દુખ આપે છે જો પીને સ્તનોના ચૂચુક (અગ્રભાગ) ભગવદાર હોય તો મનુષ્ય ભાગ્યશાળી અને રાજા થાય છે બાહ્ય ચૂચુક હોય તો મુખી થાય છે અને નાના ઓટા ચૂચુક હોય તો નિર્ધન થાય છે ૧૧૩ થી ૧૧૭

પીનેન ધનાધિપતિર્જન્નયુગેનોન્નતેન મોગી સ્યાત્ ।

વિપમોન્નતેન દુઃસ્વી નતાસ્થિવંધેન ધનહીનઃ ॥ ૧૧૮ ॥

સ્કન્ધાવનુક્રમતો મૂલે પીનૌ સમુન્નતૌ કિંચિત્ ।

વૃષકકુદસમૌ હસ્તૌ લક્ષ્મીં દૃઢસંહતિ વહતઃ ॥ ૧૧૯ ॥

હુલ્લવીર્ણો સ્કંધો નિર્માસૌ ભાસ્વાહકૌ પુંસામ્ ।

કુટિલૌ કૃશાવતિતનૂ સ્વેદકરૌ રોમશૌ बहुशः ॥ ૧૨૦ ॥

ભુશૌ માંસવિહીનાવંસૌ નતરોમશૌ કૃશૌ यस્ય ।

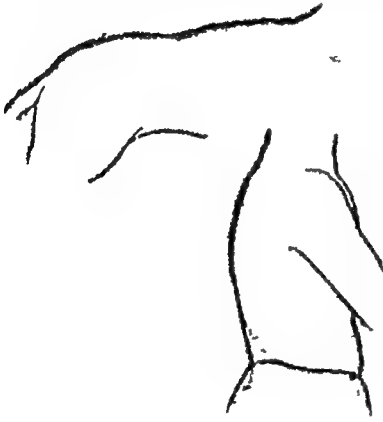
નિર્લક્ષણેન લક્ષ્મ્યા નામાપિ નાકર્ણિતં તેન ॥ ૧૨૧ ॥

અત્યુચ્છિતૌ ચ અંસૌ કિંચિદ્વાહ્નોઃ સમુન્નતિં દદ્યતઃ ।

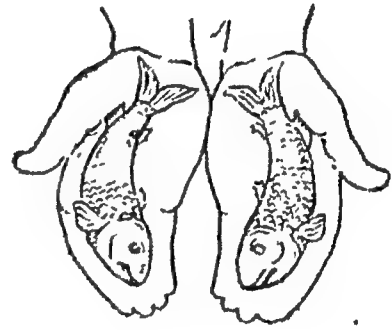
સુશ્લિષ્ટસંધિવન્ધૌ વપુર્પોર્ધનિશૂરયોઃ સ્યાતામ્ ॥ ૧૨૨ ॥

મૃદુતનુરોમે કક્ષે પ્રસ્વેદમલોઽજ્ઞિતે સુરભિગન્ધી ।

પીનોન્નતે ધનવતામતોન્યથા વિત્તહીનાનામ્ ॥ ૧૨૩ ॥

ચિત્ર નં. ૪૨

ચિત્ર નં. ૫૦

ગળાની હાંસડીઓ પુષ્ટ હોય તો ધનવાન થાય. ઉઠાવદાર હોય તો ભોગી થાય. એક ઉંચી અને બીજી નીચી એવી હોય તો દુઃખી થાય અને ઢીલા પડી ગએલા અસ્થિબંધવાળી હોય તો મનુષ્ય ધનહીન થાય. ખભા મૂળમાં જડા અને સૂરંગા ઉતરતા કમના હોઈ માંસલ અને ઉન્નત હોય તેમજ ગળદની ખાંધ જેવા દેખાતા હોય (જુઓ ચિત્ર ૪૬) અને પ્રમાણમાં ટુંકા હોયતો લક્ષ્મી અને વિશાળ કુટુંબ સમુદાયને મેળવે છે. બકરાના જેવે લાંબા અને માંસ રહિત ખભા ભાર વહન કરનાર માણસોને હોય છે. અને વાંકાચૂંકા, કૃશ, ઘણાજ નાના તથા ઘણાં, રૂંવાટાંવાળા ખભા ખેદ કરાવનાર છે. ખભાના અગ્રભાગ ભાગી ગયા જેવા, માંસહીન, નમો પડેલા તથા રૂંવાટાંવાળા અને કૃશ હોય તો (આ એક એવું નિર્ધનતાનું પ્રણાલ લક્ષણ છે કે) આવા ખભાવાળા હુર્ભાગી પુરુષે લક્ષ્મીનું નામ સાંભળ્યું હોતું નથી. ધનવાન અને શૂરા પુરુષોને ખભાના અગ્રભાગ ઘણા ઉપસી આવેલા, હાથને પાણુ ઉઠાવ આપનારા, અને મજબુત સંધિયુક્ત હોય છે. ધનવાનોની ગગલો ઝીણા અને કોમળ

વાળવાળી, પગમેવા અને ચેલથી સહિત, તથા મુગધીવાળી પુષ્ટ તથા ઉત્તત હોય છે
આનાથી વિપરીત બગલો ધનડીન માણુએને હોય છે ૧૧૮ થી ૧૨૩

વાહ વામવિવલિતૌ વૃત્તાવાજાનુલંબિતૌ પીનૌ ।

પાળી ફળછત્રાંકૌ કરિક્ષતુલ્યૌ સમૌ નૃપતેઃ ॥ ૧૨૪ ॥

ગોપુચ્છાકૃતિપીનં હીનં સ્વરોમવહુલરોમભિર્દીર્ઘમ્ ।

નિર્મગ્નશિરાસન્ધિ પ્રશસ્યતે ભુજયુગં પુંસામ્ ॥ ૧૨૫ ॥

દુષ્ટ પ્રોદ્વુદ્ધભુજો વહુરોમા વહુભુજિણ્યઃ સ્યાત્ ।

વિપમભુજશ્ચૌર્યરતિઃ સમપીનભુજો નરો દુઃસ્થઃ ॥ ૧૨૬ ॥

પાળી નૃપતેઃ શ્લક્ષ્ણૌ નિઃસ્વેદૌ માંસલૌ તથાચ્છિદ્રૌ ।

અરુણાવકર્મકઠિનાવુષ્ણૌ દીર્ઘાંજુલી સ્નિગ્ધૌ ॥ ૧૨૭ ॥

વિસ્તીર્ણૌ તામ્રનલૌ સ્યાતાં કપિવત્કરૌ ધનાઢ્યસ્ય ।

શાર્દૂલવદ્ધિરુક્ષૌ વિકૃતૌ નિઃસ્વસ્ય નિર્માસૌ ॥ ૧૨૮ ॥

રેલામિઃ પૂર્ણાભિસ્તિસૃમિઃ કરમૂલ્લમંકિતં યસ્ય ।

ધનકાંચનરત્નયુતં શ્રીઃ પતિમિવ ભજતિ લુગ્ધેવ ॥ ૧૨૯ ॥

પાછળની બાજુ વળ આનાગ, ગોળ, દીચણુ પર્યંત લાખા, પુષ્ટ, સાપની
ફેણુની માફક (હાંપને પહોચે આવવાથી) છત્રને ધારણ કરનાર, હાથીની સૂડ
જેવા બાહુ ગળાએને હોય છે પહોચાને લઈ ગાયના પૂછડા જેવા દેખાતા, ખર-
ળચકા કે ઘણાવાળ વગગના લાખા, જેમા નસો તથા મધિઓ ડુબી ગઈ હોય તેવા
બાહુ વખાણવા લાયક છે ફૂલેલા બાહુવાળો દુષ્ટ થાય છે ઘણા વાળવાળા જેના
હાથ હોય તે ખુબ આનાર થાય છે લાખા ટુકા હાથવાળો ચોરવૃત્તિનો થાય છે
અને મરખા તેમજ પુષ્ટ હાથવાળાને યોગ્ય સ્થાન મળતુ નથી (અહી મરખાનું
લક્ષણ પોચાથી ખભા પર્યંત ચક્ર ઉતરમા એક સરખા ઘેરાવાના હોય તે એમ
મમજવાનુ છે) રાતના હાથ (પોચાથી આગળીઓ પર્યંતનો હરત) ચમકદાર,
પગમેવા વગરના, મામલ, છિદ્રરહિત, લાલાશ ઉપર, કામ ન કરવા છતા કઠોર, ઉષ્ણ,
લાથી આગળીઓવાળા તથા સ્નિગ્ધ હોય છે ધનવાન પુરુષના હાથ પહોળા, તાળા
જેવા લાલ નખવાળા, અને દેખાવમા વાદરાના હાથ જેવા હોય છે અને દરિદ્રના
હાથ વાધના પલ્લ જેવા, વિકૃત તેમજ મામ વગગના હોય છે જેનુ કરતલ (હથેળી)
ત્રણ અખડ રેખાઓથી શોભતુ હોય તેવા ધન, સુવર્ણ તથા રત્નથી યુક્ત પુરુષનુ
આસક્ત થએલી સ્ત્રીની માફક લક્ષ્મી એવન કરે છે ૧૨૪ થી ૧૨૯

કરમૂલૈર્નિગૂઢૈઃ સુદૃઢં સુશ્લિષ્ટસંધિભિર્મૂપાઃ ।

નિઃસ્વાઃ શ્લથૈઃ સશબ્દૈઃ પાણિચ્છેદાન્વિતૈર્હીનાઃ

॥ ૧૩૦ ॥

અવહસ્તં કરપૃષ્ઠં વિસ્તીર્ણં પીનમુન્નતં સ્નિગ્ધમ્ ।

વિનિગૂઢશિરં પરિતઃ ક્ષોણિપતેઃ ફણિફણાકારમ્

॥ ૧૩૧ ॥

મણિવન્ધ્યમમં નિમ્નં નિર્માસ રોમસંચિતં સશિરમ્ ।

કરપૃષ્ઠં નિઃસ્વાનાં રૂક્ષં પરુપં વિવર્ણં સ્યાત્

॥ ૧૩૨ ॥

સંવૃત્તનિમ્નેન ધની પાણિતલેન્નોન્નતેન દાનરુચિઃ ।

નિમ્નેન જનકવિત્તત્યક્તો વિષમેણ ધનહીનઃ

॥ ૧૩૩ ॥

અરુણેનાદ્યઃ પીતેનાગમ્યસ્ત્રીરતિઃ કરતલેન ।

સિતાસિતેન દરિદ્રો નીલેનાપેયપાયી સ્યાત્

॥ ૧૩૪ ॥

બહુરેષ્વાપરિકલિતં પાણિતલં ભવતિ યસ્ય મનુજસ્ય ।

યદિ વા રેષ્વાહીનં સોલ્પાયુર્દુઃસ્વિતો નિઃસ્વઃ

॥ ૧૩૫ ॥

જેનું કરમૂલ (પહોંચાની સંધિ) દુર્બલ ગએલી (માંસમાં ડુબી ગએલી)

સંધીઓવાળું, મજબુત, અને ગરાગર બેઠેલા સાંધાવાળું હોય તો તેવા લક્ષણવાળો પુરુષ રાજા થાય છે. પરંતુ જો તે કરમૂલ શ્લથ (ઢીલું) તથા હલાવતાં શબ્દ કરતું હોય ત્યાં ઢીલું પડી ગએલું હોય તો તે નિર્ધનનું લક્ષણ છે. રાજાના હાથની પીઠ પહોળી, ખીલેલી, ઉઠાવદાર સ્નિગ્ધ ડુબી ગએલી નસોવાળી, તેમજ સાપની ફેણ જેવી હોય છે. નિર્ધનોના હાથની પીઠ મણિખંધના જેટલી જ નીચી, માંસ રહિત, ફંવાટાંવાળી, નસોવાળી, રૂક્ષ, કાંતિ હીન તથા રંગ વગરની હોય છે. જો હથેળી ઓમેર ગોલાકાર ઉન્નત પ્રદેશને લઈ વચ્ચેથી ખાડાવાળો દેખાતો હોય તો ધનવાન થાય. જો ઉઠાવદાર હોય તો દાની થાય. હેતુ વગર નીચી હોય તો બાપના ધન વગરનો અને વિષમ હોય તો ધનહીન થાય. લાલાશ પડતી હથેળી હોય તો ધનવાન, પીળી હોય તો અગમ્ય સ્ત્રીમાં આસક્ત, ઘોળી કે કાળી હથેળીવાળો દરિદ્ર અને જાંબુડા રંગની હથેળી હોય તો અપેય (નહિ પીવા લાયક પીણાંઓ) પદાર્થોનું પાન કરનાર થાય છે. ગહુ રેખાઓથી વ્યાપ્ત જેની હથેલી હોય તે માણસ તથા રેખા વગરની હથેળીવાળો માણસ અધ્યાયુ નિર્ધન તથા દુઃખી થાય. ૧૩૦ થી ૧૩૫

અધુના મીનાદ્યાકૃતિરેશ્વાનાં લક્ષણં સ્ફુટં વક્ષ્યે ।

વામકરે નારીણાં દક્ષિણકરે નરાણાં તુ

॥ ૧૩૬ ॥

જીવિતમરણં લાભાલાભં મુક્તદુઃખમિહ જગત્યશિલમ્ ।

કરેસ્વામિઃ પ્રાયઃ પ્રાપ્નોતિ નરોઽથવા નારી ॥ ૧૩૭ ॥

અન્તર્મુખેન મીનદ્વયેન પૂર્ણેન પાણિતલમધ્યમ્ ।

યસ્યાદ્વિતં ભવેદિહ સ ધની સ ચાપ્રદો મનુજઃ ॥ ૧૩૮ ॥

અચ્છિન્ના ગંભીરા પૂર્ણા રક્તાવ્જદલનિમા મૃદુલા ।

અન્તર્વૃત્તા સ્નિગ્ધા કરેસ્વા શસ્યતે પુંસામ્ ॥ ૧૩૯ ॥

મધુપિદ્માભિઃ સુશ્વિનઃ શોણાભિસ્ત્યાગિનો ગંભીરાઃ સ્યુઃ ।

સૂક્ષ્માભિર્ધોમન્તઃ સમાપ્તમૂલાભિરથ સુભગાઃ ॥ ૧૪૦ ॥

પલ્લવિતા વિચ્છિન્ના વિપમાઃ પુરુપાઃ સમાસ્ફુટિતરૂક્ષાઃ ।

વિક્ષિપ્તાશ્ચ વિવર્ણા હરિતાઃ કૃષ્ણાઃ પુનરશુભાઃ ॥ ૧૪૧ ॥

પલ્લવિતાયાં ક્લેશચ્છિન્નાયાં જીવિતસ્ય સન્દેહઃ ।

વિપમાયાં ધનનાશઃ પરુપાયાં કદશનં તસ્યામ્ ॥ ૧૪૨ ॥

હવે મીન (મત્સ્ય) આદિ આદૃતિઓના લક્ષણ અપદ્ધપણે કહીએ છીએ ડાળા હાથમા સ્ત્રીઓને તવા જમણા હાથમા પુરુષોને લક્ષણોની પરીક્ષા કરવી આ જગતમા જીવન-મધ્ય, લાભ-અલાભ, મુખ-દુઃખ વગેરે બધું જ સ્ત્રી અગર પુરુષ ઘણું બધું હસ્તવેષાઓના આધાર મુજબ જ પામે છે જે માણસની હથેળીના મધ્ય ભાગમા અદર પડતા મુખનાળા જે માછલાઓના અગડ ચિન્હ હોય તે માણસ ધનવાન થાય છે (જુઓ ચિત્ર ૫૦) અને તે કબુલ હોય છે જે રેખા તૂટ્યા વગરની, ગભીર (ઉડી) પૂરી, લાલાશ પડતી, કોમળ, અદર ઉડી ઉતરી જતી હોય તેવી હોય અને સ્નિગ્ધ હોય તે રેખા વખાણવા લાયક છે મધ જેવી પીળાશ વાળી રેખાઓ હોય તો મુખી, લોહી જેવા ગંગી હોય તો ત્યાગી અને ગભીર સ્વભાવની, ખારીક રેખાઓ હોય તો બુદ્ધિમાન અને આદિથી અત સુધીની પુરી રેખાઓ હોય તો સૌભાગ્યશાલી થાય છે જે રેખાઓ શાખાઓવાળી, તૂટેલી વિચિત્ર લાગતી, રૂખી, ફાટી જવાથી તેજીની લાગતી, અસ્તવ્યસ્ત પડેલી, ઝીકો, લીલી કે કાળા ગંગી હોય તે રેખાઓ અશુભ છે શાખાઓવાળી રેખાઓથી ક્લેશ થાય છે તૂટેલી રેખા આયુષ્ય તૂટી જવાનો ભય ખતાવે છે અસ્તવ્યસ્ત હોય તો ધનનો નાશ કરાવે છે અને ઝીકી રેખાઓ ખરાબ ભોજન (ખાધાઓરાકીતુ દુઃખ) આપે છે ૧૩૬ થી ૧૪૨

आपाणिकरमूलभागान्निः सृत्यांगुष्ठतर्जनीमध्ये ।

आद्या भवन्ति तिस्रो गोत्रद्रव्यायुषां रेखाः ॥ १४३ ॥

प्रविच्छिन्नाभिच्छिन्नाभिः स्वल्पानि भवन्ति कुलधनायूषि ।

रेखाभिर्दीर्घाभिर्विपरीताभिर्भवति विपरीतम् ॥ १४४ ॥

मणिवन्धनान्निर्गच्छति रेखा यस्य प्रदेशिनीमूलम् ।

बहुबन्धुजनाकीर्णं तस्य पुनर्जायतेऽभिजनः ॥ १४५ ॥

लघ्व्या पुनर्नराणां लघुरिह दीर्घोऽथ दीर्घ्या वंशः ।

परिभिन्नो विज्ञेयः प्रतिभिन्नया च्छिन्नया च्छिन्नः ॥ १४६ ॥

रेखा कनिष्ठिकाया ज्येष्ठामुलंध्य यस्य याति परम् ।

अच्छिन्ना परिपूर्णा स नरो वत्सरशतायुः स्यात् ॥ १४७ ॥

यावन्मात्राश्छेदाज्जीवितरेखा स्थिरा भवन्ति नृणाम् ।

अपमृत्यवोऽपि तावन्मात्रा नियतं परिज्ञेयाः ॥ १४८ ॥

पुंसामायुर्भागे प्रत्येकं पञ्चविंशतिः शरदाम् ।

कल्याः कनिष्ठिकांगुलिमूलादिह तर्जनीपरतः ॥ १४९ ॥

रेखा मणिवन्धाद्यदि यात्यंगुष्ठप्रदेशिनीमध्यम् ।

ऋद्धियुतं ख्यापयति विज्ञामविचक्षणं पुरुषम् ॥ १५० ॥

चेदंगुष्ठं गच्छति सैवं ततो वितनुते महीशत्वम् ।

यदि सैव तर्जनीं वा साम्राज्यं मन्त्रिपदमथवा ॥ १५१ ॥

निष्क्रान्ता मणिवन्धात्प्राप्ता यदि मध्यमांगुलीरेखा ।

नृपतिं सेनाधिपतिं सा कुरुते वा तमाचार्यम् ॥ १५२ ॥

न च्छिन्ना न स्फुटिता दीर्घतरा विगतपल्लवा पूर्णा ।

ऊर्ध्वा रेखा कुरुते सहस्रजनपोषमेकाऽपि ॥ १५३ ॥

सां ब्राह्मणस्य रेखा वेदकरी क्षत्रियस्य राज्यकरी ।

वैश्यस्य महार्थकरी सौख्यकरी भवति शूद्रस्य ॥ १५४ ॥

કરમૂલાન્નિર્યાતા યદિ રેલાનામિકાંગુલીમેતિ ।

વિદધાતિ સાર્થવાહં સાર્યાદ્યં નૃપતિમાન્યમ્

॥ ૧૫૫ ॥

નિષ્ક્રમ્ય પાણિતલાત્રાપ્નોતિ કનિષ્ઠિકાંગુલીં રેલા

ધનકનકાદ્યં શ્રેષ્ઠિનમિહ કુરુતે સા યશોનિષ્ઠમ્

॥ ૧૫૬ ॥

આલિખિતં કાકપદં ધનરેલાયાં તુ સદૃશતો યસ્ય ।

અર્જયતિ ધનાનિ પુનસ્તત્ક્ષણમપિ સ વ્યયં કુરુતે

॥ ૧૫૭ ॥

હાથનું મૂળ (મહિળા) અને મહિળાધરો લઈ કનિષ્ઠિકાના મૂળ પર્યંતના ભાગમાંથી નીકળીને અંગુઠા તથા તર્જનીના વચ્ચેના ભાગમાં જનારી અનુક્રમે ગોત્ર, દ્રવ્ય અને આયુષ્યની એમ ત્રણ (મુખ્ય) રેખાઓ હોય છે આ રેખાઓ ઠેઠ ઠેર કપાઈ ગઈ હોય અથવા તૂટી ગઈ હોય તો કુલ તથા ધન અદ્ય હોય છે અને જો તેનાથી ઉલટા સ્વરૂપની રેખાઓ હોય અર્થાત્ તટયા કે કપાયા વગરની હોય તો વિપરીત ફળ (અર્થાત્ ધન અને કુટુંબ મોટું હોય તેવું) વાય છે જેને મહિળાધરી નીકળી પ્રદેશિની (તર્જની)ના મૂળ પર્યંત ગએલી રેખા હોય તે મનુષ્ય ઘણા મોટા કુટુંબવાળો તેમજ પ્રિય થઈ પડે તેવો હોય છે જો આ ગોત્ર રેખા (મહિળાધરમાંથી નીકળી અંગુઠા અને તર્જનીના વચ્ચેના ભાગમાં જનારી રેખા) ટુકી હોય તો મનુષ્યનું કુટુંબ ટુકું હોય, અને મોટી હોય તો મોટું હોય આ રેખા તૂટેલી હોય તો વશ તૂટેલો બાલુવો અને કોઈ રેખાથી કપાઈ હોય તો વશ કપાઈ બંધ એમ સમજવું કનિષ્ઠિકા આગળી (ના મૂળ ભાગની નીચે હાથની ધાનું ઉપરથી નીકળેલી રેખા)થી લઈ મધ્યમાં આગળીને વટાવીને રેખા આગળ ગઈ હોય તેમજ તે તટયા કે કપાયા વગરની તેમજ અનિપૂર્ણ હોય તો મનુષ્ય મો વર્ષ જીવે છે આ રેખા (એટલે આયુરેખા) જેટલી વખત ઠેઠાઈ હોય અને ઠેઠાવા છતાં તૂટી ન ગઈ હોય, તેટલી વખત નક્કી ધાત આવે છે, એમ બાલુવું કનિષ્ઠિકા આગળીથી લઈ તર્જની પર્યંતની આયુરેખા મો વર્ષની છે, માટે તે ફરેડે ફરેડે આગળીના પ્રદેશને પચીસ વર્ષનો જણવો ગુરુની ઉર્ધ્વરેખા—મહિળાધરી લઈ અંગુઠા અને પ્રદેશિનીના મધ્ય ભાગમાં જો રેખા બંધ તો તેવી રેખાવાળા પુરુષને ધનમપત્તિ સુકૃત તથા વિચક્ષણ સુદિવાળો પુરુષ સમજવો શુક્રની ઉર્ધ્વરેખા—આ રેખા અંગુઠામાં જતી હોય તો રાજ્યપદ આપે છે અને જો તર્જનીના સ્પર્શ કરતી હોય તો સામ્રાજ્ય અથવા મંત્રી પદ આપે છે ઉર્ધ્વરેખા—જો મહિળાધરમાંથી રેખા નીકળી મધ્યમાં આગળી પર્યંત રેખા ગઈ હોય તો તે રેખા ગત્ત, મેનાધિપતિ અથવા આચાર્ય જનાર છે આ ઉર્ધ્વરેખા તટયા વગરની, કપાયા વગરની, લાંબી, શાખાઓ રહિત અને પૂર્ણ હોય તો માણસને જીવે માણસોનું પોષણ કરનાર જનાર છે

આ ઉર્ધ્વરેખા (ઉપર કહ્યાં તેવાં શુભ લક્ષણોવાળી) જે બ્રાહ્મણને હોય તો તેને વેદોનો જ્ઞાતા (મોટો વિદ્વાન) બનાવે છે. ક્ષત્રિયને રાજ્ય અપાવે છે. વૈશ્યને મહા ધનવાન બનાવે છે. અને શૂદ્રને (સંપૂર્ણ રીતે) સુખી કરે છે. સૂર્ય ઉપર જનારી ઉર્ધ્વરેખા સૂર્યરેખા—મણિગંધમાંથી નીકળીને એક રેખા જે અનામિકાના મૂળમાં જાય તો તે રેખા ધનાઢ્ય અને રાજ્યમાન્ય સાર્થવાહ (મોટો વેપારી, સંઘાધિપતિ, વેપારી મંડળનો પ્રમુખ) કરે છે. બુધ પ્રત્યે જનારી ઉર્ધ્વરેખા બુધરેખા—મણિ-ગંધમાંથી નીકળીને રેખા જે કનિષ્ઠિકા આંગળીના મૂળમાં ગઈ હોય તો તે રેખા યશસ્વી અને ધનસંપત્તિથી યુક્ત શ્રેષ્ઠિ (શેઠ) બનાવે છે. ધનનાશ—જેને ધનરેખામાં દેખાવમાં કાકપદ જેવું ચિન્હ પડ્યું હોય તે મનુષ્ય ધન પેદા કરે છે, અને તરતજ તેનો વ્યય કરી દે છે. ૧૪૩ થી ૧૫૭

ત્રિપરિક્ષેપાવ્યક્તા યવમાલા यस્ય મણિવન્ધે ।

નિયતં મહાર્થપતિઃ સ સાર્વભૌમો નરાધિપતિઃ ॥ ૧૫૮ ॥

કરમૂલે યવમાલા દ્વિપરિક્ષેપા મનોહરા यस્ય ।

મનુજઃ સ રાજમંત્રી વિપુલમતિર્જાયતે મતિમાન્ ॥ ૧૫૯ ॥

સુભગૈકપરિક્ષેપા યવમાલા यस્ય પાણિમૂલે સ્યાત્ ।

સ ભવતિ ધનધાન્યયુતઃ શ્રેષ્ઠિજનપૂજિતો મનુજઃ ॥ ૧૬૦ ॥

યદિ તિસ્રોયવમાલા મણિબંધાદુભયતો વિનિઃ સૃત્ય ।

પરિવેષ્ટયન્તિ પૃષ્ઠં તદાધિકતમમિહ ફલં જ્ઞેયમ્ ॥ ૧૬૧ ॥

इह ताभिः पूर्णाभिः पूर्णा प्राप्नोति संपदं सदसि ।

मध्याभिर्वा मध्यां ह्रस्वाभिर्वा पुमान् ह्रस्वाम् ॥ ૧૬૨ ॥

મણિગંધ—જેને મણિગંધમાં ત્રણ આંટા મારેલી યવમાલા પડી હોય (મણિ-ગંધમાં ત્રણ યવમાલાઓ જેવી રેખાઓ હોય) તો નક્કી તે મહાધનવાન, સાર્વભૌમ નરેશ થાય છે. જેને હાથના મૂળ ભાગમાં (મણિગંધમાં) જે મનોહર યવમાલાઓ હોય તે માણસ રાજમંત્રી અને મહાન્ બુદ્ધિશાળી થાય છે. જેને સારી મનોહર લાગતી એક જ યવમાલા મણિગંધમાં હોય તે મનુષ્ય ધનધાન્ય યુક્ત અને શ્રેષ્ઠિ-જનોથી પૂજા પામનાર થાય છે. જે ત્રણ યવમાલાઓ મણિગંધની બંને બાજુમાંથી નીકળી પૃષ્ઠને પાછુ વીંટાઈ જતી હોય તો ઉપરોક્ત ફળમાં અધિકતા જાણવી. આ ત્રણે મણિગંધની રેખાઓ પૂર્ણ હોય તો પૂર્ણફળ મળે મધ્યમ હોય તો મધ્યમ ફળ મળે. અને ટુંકી હોય તો અલ્પ ફળ મળે છે. ૧૫૮ થી ૧૬૨

આયુર્લેખાનામાંગુલિમૂલાન્તિર્ગતા ભવેદૂર્ધ્વા ।

યસ્ય વ્યક્તરેખા સ ધર્મનિસ્તઃ સતતં સ્યાત્ ॥ ૧૬૩ ॥

યદિ રેખા સર્વાંગુલિમમસ્તપર્વાન્તરે સ્થિતા વ્યક્તા ।

સ્પષ્ટો યવોપિ પુંસાં મહીયતાં તન્મહીશત્વમ્ ॥ ૧૬૪ ॥

રેખા કનિષ્ઠિકાયુર્લેખામધ્યે નરસ્ય યાવંત્યઃ ।

તાવન્ત્યો મહિલાઃ સ્યુર્મહિલાયાઃ પુનરપિ મનુષ્યાઃ ॥ ૧૬૫ ॥

રેખાભિર્વિષમાભિર્વિષમા સમાભિરથ સુદીર્ઘાભિઃ ।

સુભગા સૂક્ષ્માભિઃ સ્યાત્સ્ફુટિતાભિર્દુર્ભગા નારી ॥ ૧૬૬ ॥

મૂર્લેંગુષ્ઠસ્ય નૃણાં સ્થૂલા રેખા ભવન્તિ યાવન્ત્યઃ ।

તાવન્તઃ પુત્રાઃ સ્યુઃ સૂક્ષ્માભિઃ પુત્રિકાસ્તાભિઃ ॥ ૧૬૭ ॥

યાવન્ત્યો મણિવંધાયુર્લેખાન્તઃ પ્રતીક્ષિતાઃ સ્થૂલાઃ ।

તાવત્સંખ્યાકાન્વૈશ્રાતૃન્ વદન્તિ સૂક્ષ્મા પુનર્ભગિનીઃ ॥ ૧૬૮ ॥

રેખાભિઃ્ચિન્નાભિર્મિન્નાભિર્ભાવિમૃત્યવો જ્ઞેયાઃ ।

યાવન્ત્યસ્તાઃ પૂર્ણા નિયતં જીવન્તિ રેખાભિસ્તાભિઃ ॥ ૧૬૯ ॥

ધર્મરેખા—જેને આયુરેખા અને અનામિકાના અતગલમા સ્પષ્ટ ઉર્ધ્વરેખા હોય તે મનુષ્ય નતત ધર્મપ્રગયણુ ગ્રહે જે આગળીઓના દગેર ધર્મોમા સ્પષ્ટ રેખા હોય અને ધવચિન્હ પણ અપ્રપણે પડયુ હોય તો ગ્રેષ્ઠ રાજ્યનો લાભ વાય જે સ્ત્રીરેખા—કનિષ્ઠિકા અને આયુરેખાના મધ્ય ભાગમા જેટલી રેખાઓ હોય તેટલી મજબામા પુરુષને સ્ત્રી અને સ્ત્રીને પુરુષ (પતિ) વાય જે તે આ રેખાઓ વિષમ (ખરાબ) પ્રકૃતિની અને મરણ સૂક્ષ્મ તેમજ હીર્ષરેખાઓ હોય તો લાગ્યથાળી મુદર સ્ત્રી મળે જે પરતુ જો કાટી ગાંઠ હોય તો દુર્ભાગી સ્ત્રી મળે અગુઠાના મૂળ ભાગમા જેટલી જાડી રેખાઓ હોય તેટલા પુત્ર વાય અને જેટલી પાતળી રેખાઓ હોય તેટલી પુત્રીઓ થાય મણિબધ્ધી આરણી આયુરેખા પર્યંત જેટલી સ્થૂલ રેખાઓ હોય તેટલી મજબામા ભાઈ અને જેટલી ઝીણી રેખાઓ હોય તેટલી જાહેનો હોય છે આ ભાઈજાહેનોની રેખાઓ પૈકી જેટલી તૂટેલી હોય આ કપાએલી હોય તે રેખાઓની સૂચિત ભાઈજાહેનોનો ભવિષ્યમા નાશ થાય જે અને જેટલી રેખાઓ પૂર્ણતથા હોય તેટલી મજબામા ભાઈજાહેનો જીવે જે ૧૬૩ થી ૧૬૯

- मीनो मकरः शंखः पद्मो वांतर्मुखः सदा फलदः ।
पाणौ बहिर्मुखो यदि तत्फलं पश्चिमे वयांसे ॥ १७० ॥
- मीनाङ्कशतभागी सहस्रभागी सदैव मकराङ्कः ।
शंखाङ्को लक्षपतिः कोटिपतिर्भवति पद्माङ्कः ॥ १७१ ॥
- छिनैर्भिन्नैः स्फुटितैरव्यक्तैः किमपि नास्ति फलमेतैः ।
अविमुखा जायन्ते पाणितले प्रायोऽमी सार्वभौमानाम् ॥ १७२ ॥
- शैलः प्रांशुस्तले यस्य विस्फुटः स्फुरति स पुमान् ।
प्रायो राज्यं लभते निजभुजसहायोऽपि ॥ १७३ ॥
- स्थयानकुंजरवाजिवृषाद्याः स्फुटाः करे येषाम् ।
परसैन्यजयनशीलास्तेसैन्याधिपतयः पुरुषाः ॥ १७४ ॥
- उडुपो वा बेडी वा पोतो वा यस्य करतले पूर्णः ।
धनकांचनरत्नानां पात्रं सांयात्रिकः स स्यात् ॥ १७५ ॥
- श्रीवत्साभा सुखिनां चक्राभा भूभुजां करे रेखा ।
वज्राभा विभववतां सुमेधसां मीनपुच्छाभा ॥ १७६ ॥
- वापीकूपजलाद्यैर्धर्मपरः स्यात्त्रिकोणरेखाभिः ।
सीरेण नरः कृषिमानुलूखलप्रभृतिभिर्यज्वा ॥ १७७ ॥
- करवालाङ्कशकार्मुकमार्गणशक्त्यादयः करे यस्य ।
नियतं स क्षोणिपतिर्वीरः शत्रुभिरजेयः स्यात् ॥ १७८ ॥
- जायन्ते श्रीमंतः प्रासादैर्दामाभिः स्फुटं मनुजाः ।
निधिनायकाः कमंडलुकलशस्वस्तिकपताकाभिः ॥ १७९ ॥
- यस्य सदंडं छत्रं चामस्युग्मं प्रतिष्ठितं पाणौ ।
सोऽम्बुधिरशनावासां भुनाक्ति भूमिं भुजिष्योऽपि ॥ १८० ॥
- विप्रस्य यस्य यूपो वेदानिभं ब्रह्मतीर्थमपि हस्ते ।
विश्वाधिपतिर्नियतं स भवेदथवाग्निहोत्रीशः ॥ १८१ ॥

હાથમા માછલી, મગર, શખ, પદ્મ આ ચિન્હો લે અતર્મુખ હોય તો તેમનું કળ સદાકાળ મળે છે અને લે ગહિર્મુખ હોય તો તેમનું કળ પાછલી વયમા મળે છે જેના હાથમા માછલીનું ચિન્હ હોય તેનું ધન ને કડાઓમા, મગરના ચિન્હવાળાનું સહુઓની મજ્યામા પરિમિત હોય છે શખવાળો લક્ષાધિપતિ અને પદ્મવાળો કરોડાધિપતિ થાય છે આ ચિન્હો લે છિન્નભિન્ન, ફાટેલા, કે અસ્પષ્ટ હોય તો તેમનું કર્મપણ કળ નથી આ ચિન્હો મવળા મુખના પ્રાય માર્વભીમ રાત્રીઓને જ હોય છે જેની હથેળીમા ઉચો પહાડ સ્પષ્ટ દેખાતો હોય તેને ડોઈની મહાય ન હોય છતા પ્રાય રાત્ર્ય મેળવે છે જેઓના હાથમા ગ્ધ, પાલળી, હાથી, ઘોડો, બળદ ઇત્યાદિ આકૃતિઓ હોય, તેવા પુરુષોને ખીનના ઉપર રિન્યની ઈંછા ગ્ધા કરે છે અને તે ઘણુ ખટ મૈન્યાધિપતિ થાય છે જેના હાથમા ડોડી, વહાણ કે મોટું જહાઝ સંપૂર્ણ દેખાતું હોય તે માણસ ધન સુવર્ણ અને ગ્તનો અધિકારી બને છે અને મોટો વહાણનટી થાય છે (પરદેશના વેપારોનો મોટો શાહ મોદાગર બને છે) મુખી મનુષ્યોને શ્રીવત્સ જેવું, રાત્રીઓના હાથમા ચક્ર જેવું, વૈલવવાળા મનુષ્યોના હાથમા વજ્ર જેવું અને બુદ્ધિમાન પુરુષોના હાથમા માછલાની પૃછડી જેવું ચિન્હ હોય છે વાવ, કુવો વગેરે જલાશયના ચિન્હોથી ધર્માત્મા થાય છે ત્રિકોણરૂપાથી પણ ધર્માત્મા થાય છે હળના ચિન્હવાળો જગીનદાર (ખેતી કરનાર) થાય છે અને ખાણીઓ આદિ યજ્ઞપાત્રોના ચિન્હોવાળો યજ્ઞ કરનાર થાય છે તગ્વાર, અકુશ, ધનુષ્ય, ગાણ, શક્તિ આદિચિન્હો જે માણસના હાથમા હોય તે ગરેબર પૃથ્વીપતિ થાય છે અને આવો પુરુષ વીર હોઈ શત્રુથી અજેય રહે છે પ્રામાદ (મહેલ) રત્નનુ, કમડકુ, કલશ, સ્વસ્તિક, ધન ઇત્યાદિ ચિન્હોનાળા શ્રીમત અને નિધિપતિ થાય છે જેના હાથમા દાડા મહિતનું છત્ર અને બે આમરોનું ચિન્હ હોય તે નોકર હોય તો પણ પૃથ્વીનાવ થાય છે જે પ્રાણીના હાથમા ચૂપનું (ચન્નના ન્તલનું) ચિન્હ હોય અને વેદના પુસ્તક જેવું તથા પ્રજ્ઞતીર્થ (જલાશય ?)નું ચિન્હ હોય તે જરૂર વિશ્વનો સ્વામી (રાજાધિરાજ) અથવા અગિહોત્રીઓમા મુખ્ય થાય છે ૧૭૦ થી ૧૮૧

ભાગ્યેન ભવન્તિ યવાઃ પુંસામંગુષ્ઠપર્વસુ સ્પષ્ટાઃ ।

પોપવિશેષનિમિત્તં કર્મકરં યશસ્તુરંગઃ સ્યાત્ ॥ ૧૮૨ ॥

સુતવંતઃ શ્રુતવન્તો જાયન્તેઽયુંઘમૂલભેસ્તુ યવૈઃ ।

મધ્યગતૈર્ધનકાઙ્ગનરત્નાદથા મોગિનઃ સતતમ્ ॥ ૧૮૩ ॥

ત્રિપરિક્ષેપા મૂલેઽયુંઘગતા ભવતિ યસ્ય યવમાલા ।

દ્વિપસુસમૃદ્ધઃ સ પુમાત્રાજા વા રાજસચિવો વા ॥ ૧૮૪ ॥

યસ્ય દ્વિપરિક્ષેપા સૈવ નરો રાજપૂજિતઃ સ સ્યાત્ ॥

યસ્યૈકપરિક્ષેપા યવમાલા સોપિ વિત્તાદ્યઃ

॥ ૧૮૫ ॥

યસ્યાંગુષ્ઠાધસ્તાત્કાકપદં ભવતિ વિસ્પષ્ટમ્ ॥

સ નરઃ પશ્ચિમકાલે શૂલેન વિપદ્યતે સદ્યઃ

॥ ૧૮૬ ॥

અવ્યક્તાઃ સ્યુસ્તનવઃ સ્વંડા રેલાઽથ કરે સ્થિતા યસ્ય ॥

તિર્ગ્માંશોરિવ રજની શ્રીસ્તસ્ય પલાયતે સતતમ્

॥ ૧૮૭ ॥

એવમપરાપિ પાણૌ શુભસંસ્થાના શુભાવહા રેલા ॥

કિંબહુના મનુજાનામશુભા પુનરશુભસંસ્થાના

॥ ૧૮૮ ॥

જે બીજાનું પાલન કરવામાં તત્પર રહે છે, અને જે યશસ્વી થોડા ઉપર સ્વારી કરે છે, એવા પુરુષોને પોતાના લાગ્યથી અંગુઠાનાં પર્વની અંદર સ્પષ્ટ યવનાં ચિન્હ હોય છે. અર્થાત્ અંગુઠામાં યવનાં ચિન્હવાળા લાગ્યશાળી, પરોપકારી તથા કીર્તિમાન્ થાય છે. અંગુઠાના મૂળભાગમાં યવ હોય તો પુત્રોવાળા અને જ્ઞાની થાય છે. અને અંગુઠાના મધ્યભાગમાં યવ હોય તો ધન, સુવર્ણ અને રત્નોથી શુક્ત લોભીપુરુષો થાય છે. જેઓને અંગુઠાના મૂળમાં ત્રણ યવમાલાઓ હોય તે પુરુષો હાથીઓની સમૃદ્ધિથી શુક્ત રાજા અથવા પ્રધાન થાય છે. જે યવમાલા હોય તે પણ રાજપૂજિત થાય છે. અને એક યવમાલા હોય તો પણ ધનવાન તો થાય છે જ. જેને અંગુઠાના નીચે ઠાકપદનું સ્પષ્ટ ચિન્હ હોય તે માણસ પાછલી અવસ્થામાં શૂલના રોગથી જલદી મરી જાય છે. જેના હાથની રેખાઓ અસ્પષ્ટ, ઝીણી અને તૂટેલી હોય તેની લક્ષ્મી જેમ સૂર્યથી રાત્રી નાસી જાય છે, તેમ નાસી જાય છે. આ પ્રમાણે જ હાથમાં સારી રીતની પડેલી રેખાઓ સાડે ફળ આપનારી હોય છે. અને અશુભ રીતે પડેલી રેખાઓ અશુભ ફળ આપે છે. ૧૮૨ થી ૧૮૮

ઋજુરંગુષ્ઠઃ સ્નિગ્ધસ્તંગો વૃત્તઃ પ્રદક્ષિણાવર્ત્તઃ ॥

અંગુષ્ઠેઽપિ ધનવતાં સુધનાનિ સમાનિ પર્વાણિ

॥ ૧૮૯ ॥

સતતં ભવંતિ વલિતાઃ સૌભાગ્યવતાં સુમેધસાં સૂક્ષ્માઃ ॥

પાણ્યંગુલયઃ સરલા દીર્ઘા દીર્ઘાયુષાં પુંસામ્

॥ ૧૯૦ ॥

નિયતં કનિષ્ઠિકાંગુલિરનામિકાપર્વ ઉલ્લંઘ્ય ॥

યદ્યધિકતરા પુંસાં ધનમધિકં જાયતે પ્રાયઃ

॥ ૧૯૧ ॥

દીર્ઘાયુર્ગુલીભિઃ સૌભાગ્યયુતઃ સુદીર્ઘપર્વાભિઃ ॥

વિરલાભિઃ કુટિલાભિઃ શુષ્કાભિર્ભવતિ ધનહીનઃ ॥ ૧૯૨ ॥

સ્થૂલા ધનોઽજિજ્ઞતાનાં શસ્ત્રાન્વિતાનાં વહિર્નતા પુંસામ્ ॥

હસ્વાંગુલ્યશ્ચિપિટાશ્ચેટાનાં હન્ત જાયન્તે ॥ ૧૯૩ ॥

અંગુષ્ઠાંગુલયો વા સંખ્યા ન્યૂનાધિકાઃ સ્ફુટં યસ્ય ॥

ધનધાન્યૈઃ પરિહીનઃ સોઽપાયુર્ભૂતલે ભવતિ ॥ ૧૯૪ ॥

છિદ્રં મિથઃ કનિષ્ઠાનામામૃતપ્રદેશિનીનાં સ્યાત્ ॥

વૃદ્ધત્વે તારુણ્યે વાલ્યે ક્રમશો નરસ્ય સુખમ્ ॥ ૧૯૫ ॥

વિદ્રુમરુચયઃ શ્લક્ષ્ણાઃ પાણિનસ્વા કચ્છપોન્નતા સ્નિગ્ધાઃ ॥

સશિસ્વાઃ ક્રમેણ વિપુલાઃ પર્વાર્દ્રમિતા મહીશાનામ્ ॥ ૧૯૬ ॥

દીર્ઘાઃ કુટિલા રુક્ષાઃ શુક્લનિભા યસ્ય કરનસ્વા વિશિસ્વાઃ ॥

તેજોમૃજાવિહીના સ હીયતે ધાન્યધનભોગેઃ ॥ ૧૯૭ ॥

પુષ્પયુતૈર્દુશીલાઃ શ્વેતૈઃ શ્રમણાસ્તુપોપમૈઃ ક્લીવાઃ ॥

પરતર્કકા વિવર્ણૈશ્ચિપિટૈઃ સ્ફુટિતૈર્નૈર્નિઃ સ્વાઃ ॥ ૧૯૮ ॥

અપસવ્યસવ્યકરયોર્નૈર્વેષુ મિતવિદવશ્વરણયોર્વા ॥

આગન્તવઃ પ્રશસ્તાઃ પુરુષાણાં મોજરાજમતમ્ ॥ ૧૯૯ ॥

અશુકો સીધો, મ્નિગ્ધ, ઉચો, ગોળ અને દક્ષિણાવર્ત હોય તે સાથે ગણાય છે ધનવાન પુરુષોને અશુકામાં પણ ગરબા ભરાવદાર પર્વ હોય છે હમેશા ભાગ્યશાળી પુરુષોની આગળીઓ ગોળ હોય છે બુદ્ધિમાન પુરુષોની આગળીઓ અણીદાર હોય છે અને દીર્ઘાયુ પુરુષોની આગળીઓ લાંબી તેમજ સીધી હોય છે ટચલી આગળી અનામિજના ઉપગતા પર્વને ઉલ્લઘી આગળ વધો હોય તો નક્કી તેવા લક્ષણવાળા પુરુષને ઘણું ધન મળે છે લાંબા પર્વવાળો આગળીઓથી મનુષ્ય દીર્ઘાયુ અને ભાગ્યશાળી થાય છે આછી આછી, વાકીયુ ડો તથા શુષ્ક આગળીઓથી મનુષ્ય ધનહીન થાય છે ધનહીન પુરુષોની આગળીઓ બઢી હોય છે શસ્ત્ર ધારણ કરનારાઓની આગળીઓ પાછળ નમી જતી હોય છે ચપટી અને ટુકડી આગળીઓ નોકરોને હોય છે જેને હાથની આગળીઓની સખ્યા દશથી ન્યૂનાધિક હોય તે ધનધાન્યહીન

અને અદ્વાયુઃ થાય છે. જે કનિષ્ઠિકા અને અનામિકા વચ્ચે છિદ્ર હોય તો વૃદ્ધત્વમાં, અનામિકા અને મધ્યમામાં હોય તો તરૂણાવસ્થામાં, મધ્યમા અને તર્જની વચ્ચે હોય તો બાલ્યાવસ્થામાં માણસને સુખ હોય છે. રાજ્યોના હાથ ઉપર પરવાળા જેવા લાલરંગના, ચિકણા, કાચબાની પીઠની માફક ઉપસેલા, સ્નિગ્ધ, અને અણીદાર તથા આંગળોના નખવાળા પર્વના અર્ધ જેવડા મોટા નખ હોય છે. લાંબા, વાંકાચૂકા, તેજ-હીન, અણી વગરના અને તેજ કે મૃદુતાથી રહિત નખવાળો ધનધાન્યહીન થઈ જાય છે. જેના નખોને પુષ્પ આવ્યાં હોય અર્થાત્ નખ ઉપર ડાઘ પડતા હોય તેઓ દુશ્ચરિત્ર હોય છે. ઘોળા નખવાળા સંન્યાસી થાય છે. અનાજનાં ફેતરાં જેવા હોય તો તે પુરુષો કલીલ (હીજડા) થાય છે. રંગ વગરના હોય તો પારકી પંચાત કરનારા, અને ચપટા કે ફાટેલા નખવાળા દરિદ્ર થાય છે. ભોજરાજના મતમાં ડાળા કે જમણા પગ કે હાથના નખો ઉપર આકસ્મિક ઘોળા ડાઘા પડતા હોય તો તે શુભ લક્ષણ છે. ૧૮૯ થી ૧૯૯

કચ્છપૃષ્ઠો રાજા હયપૃષ્ઠો ભોગમાજનં ભવતિ ॥

ધનસંપત્તિસુસેનાધિપતિઃ શાર્દૂલપૃષ્ઠોઽપિ

॥ ૨૦૦ ॥

લભતે શિરાલપૃષ્ઠો નિર્ધનતાં ભુમવંશપૃષ્ઠોઽપિ ॥

કપ્ઠં રોમશપૃષ્ઠઃ પૃથુપૃષ્ઠો બન્ધુવિચ્છેદમ્

॥ ૨૦૧ ॥

નિયતં કૃકાટિકોરોમશિરાસંયુતા નૃણાં સા ॥

કુરુતે કુટિલા વિકટા વિસંકટા રોગદારદ્રિયમ્

॥ ૨૦૨ ॥

હ્રસ્વગ્રીવઃ શસ્તો વૃત્તગ્રીવઃ સુખી ધની સુભગઃ ॥

કંમ્બુગ્રીવસ્તુ ભવેદેકાતપવારણો નૃપતિઃ

॥ ૨૦૩ ॥

મહિષગ્રીવઃ શૂરો લમ્બગ્રીવોઽપિ ઘસ્મરઃ સતતમ્ ॥

પિશુનો વક્રગ્રીવઃ શસ્તવિનાશો મહાગ્રીવઃ સ્યાત્

॥ ૨૦૪ ॥

રાસમકરમગ્રીવો દુઃસ્વીસ્યાદાંભિકો વક્રગ્રીવઃ ॥

શુષ્કશિરાલગ્રીવશ્ચિપિટગ્રીવશ્ચ ધનહીનઃ

॥ ૨૦૫ ॥

કાચબાના જેવી પીઠ (શરીરની પીઠ ખરડો) હોય તો રાજા (જુઓ ચિત્ર. ૫૧) ઘોડાના જેવી પીઠ હોય તો ભોગ ભોગવનાર થાય છે. (જુઓ ચિત્ર. ૫૨) અને વાઘ જેવી પીઠવાળો ધનસંપત્તિ તથા સુસજ્જ સેનાનો અધિપતિ થાય છે. (જુઓ ચિત્ર. ૫૩) જેને તસો તરી આવતી હોય તેવી પીઠ હોય તે નિર્ધનતા

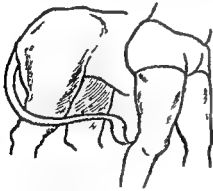
પાંચે છે ભાગેલા કરેડવાળો ખણુ નિર્ધન થાય છે મોટા રૂવાટાવાળી પીઠવાળો કપ્પ લોગવે છે અને પહોળી પીઠવાળો પોતાના બધુઓવી બુદ્ધે પડે છે જેની ગરદન (જોતી) રૂવાટાવાળી, નસો દેખાઈ આવે તેવી અથવા વાંધીચુધી સાકડીને

ચિત્ર નં ૫૧

ચિત્ર નં ૫૨

વિચિત્ર હોય તે રોગ અને હારિદ્ય પામે છે ગજાનો ભાગ દુકેા હોય તે વખાણવા લાયક છે જેને ગોળ ગળુ હોય તે સુખી, ધની અને ભાગ્યશાળી થાય છે અને શખના જેવા ગજાવાળો એક છત્રપતિ ગણ થાય છે પાડાના જેવા ગજાવાળો શૂરવીર થાય છે લાખા ગજાવાળો અગ્નિ જેવો થાય છે વાકા ગજાવાળો ચાડીઓ અને મોટા ગજાવાળો સુદર બાળતોનો નાશ કરનાર થાય છે ગધેડા ઢે બિટ જેવા ગજાવાળો દુખી થાય છે બગલા જેવા ગજાવાળો દાંબીક થાય છે મુક્કા, નસોવાળા અને અપટા ગજાવાળો ધનહીન થાય છે ૨૦૦ થી ૨૦૫

ચિત્ર નં ૫૩

ચિત્ર નં ૫૪

પુણ્યવતામિહ ચિબુકં વૃત્તં માંસલમદીર્ઘલઘુ મૃદુલમ્ ॥

અતિકૃશદીર્ઘસ્થૂલં દ્વિધાગ્રમાગં દરિદ્રાણામ્

॥ ૨૦૬ ॥

હનુયુગલં સુશ્લિષ્ટં ચિબુકોભયપાર્શ્વસંસ્થિતં પુંસામ્ ॥

દીર્ઘચક્રં શસ્ત્રં પુનરશ્ચમં ભવતિ વિપરીતમ્

॥ ૨૦૭ ॥

કૂર્ચપ્રલમ્બબુજ્જ્વલમસ્ફુટિનાગ્રં નિરંતરં મૃદુલમ્ ॥

સ્નિગ્ધં પૂર્ણં સૂક્ષ્મં મેચકં તુ વિશિષ્યતે પુંસામ્ ॥ ૨૦૮ ॥

પરદારતાશ્ચૌરાઃ સ્મશ્રુભિરુણૈર્નટાનરાઃ સ્થૂલૈઃ ॥

રૂક્ષૈઃ સૂક્ષ્મૈઃ સ્ફુટિતૈઃ કાપેલૈઃ ક્લેશાન્વિતા બહુશઃ ॥ ૨૦૯ ॥

સાંતર્દિતીયદશમિહ શુક્રો દ્વયેકોઽધિકઃ ક્રમેણ નૃણામ્ ॥

તદયં સ્મશ્રુભેદસ્તદ્વિકૃતિઃ ષોડશૈ વર્ષે ॥ ૨૧૦ ॥

જેઓ પુણ્યશાળી હોય છે તેમનું ચિબુક (દાઢીનો ભાગ) ગોળ, માંસલ બહુ નાનું કે બહુ મોટું નહોતાં મધ્યમ કદનું તેમજ મૃદુલ હોય છે. જ્યારે દરિદ્ર પુરુષોને ઘણું નાનું કે ઘણું મોટું, બહુ તથા અથ લાગમાં બે લાગમાં વહેંચાઈ જતું હોય છે. ચિબુકની બંને બાજુએ આવેલાં બે જડબાં સારી રીતનાં હોય (ઢીલાં પડી ગએલાં ન હોય) છે. આ જડબાંનો ગોળાવો વિશાળતા પકડતો હોય તો તે શુભ લક્ષણ છે, અન્યથા વિપરીત લક્ષણ છે. દાઢીના વાળ લાંબા, ચળકતા, અથ લાગમાં ફાટ્યા વગરના અને કોમળ સ્નિગ્ધ, ઝીણા, કાળા બ્રમર જેવા હોય તે વખાણવા લાયક છે. જો દાઢીના વાળ લાલાશ ઉપર (બદામી) હોય તો માથુસ પરદારગામી અને ચોર થાય છે. જો વાળ જડા, રૂક્ષ, ઝીણા (પાતળા) ફાટેલા તથા કાબરચિત્રા (પહેલેથી જ ભૂખરા રંગના) હોય તો માથુસ નટ (એકટર) થાય છે, અને બહુ કલેશ લોગવે છે. વીસમા વર્ષની આબુબાબુ બે એક વર્ષ પહેલાં કે પછી પુરુષના શરીરમાં શુક્ર (વીર્ય) નો ઉદ્ભવ થાય છે. દાઢી મૂછ આવવાં એ વીર્યોત્પત્તિનું પૂર્વ લક્ષણ છે, અને તે લગભગ સોળમા વર્ષે ઉગે છે. ૨૦૬ થી ૨૧૦

સુખિનઃ સમુન્નતૈઃ સ્યુઃ પરિપૂર્ણા મોગયુતાશ્ચ માંસયુતૈઃ ॥

સિંહદ્વિપેન્દ્રતુલ્યૈર્ગર્દૈર્નરાધિપા નરા ધન્યાઃ ॥ ૨૧૧ ॥

નિમ્નો યસ્ય કપોલૌ નિર્માસૌ સ્વલ્પકૂર્ચરોમાણૌ ॥

પાપાસ્તે દુઃખજુષો માગ્યવિહીનાઃ પરપ્રેષ્યાઃ ॥ ૨૧૨ ॥

સમવૃત્તમમલં સૂક્ષ્મં સ્નિગ્ધં સૌમ્યં સમં સુરભિ વદનમ્ ॥

સિંહેમનિમં રાજ્ઞાં સંપૂર્ણં મોગિનાં ચેતિ ॥ ૨૧૩ ॥

જનનીમુખાનુરૂપં મુલકમલં ભવતિ યસ્ય મનુજસ્ય ॥

પ્રાયો ધન્યઃ સ પુમાનિત્યુક્તમિદં સમુદ્રેણ ॥ ૨૧૪ ॥

દૌર્ભાગ્યવતાં પૃથુલં પુંસાં સ્ત્રીમુખમપત્યરાહિતાનામ્ ॥

ચતુરસ્ત્રં ધૂર્તાનામતિહસ્યં ભવતિ કૃપણાનામ્ ॥ ૨૧૫ ॥

ભીરુમુખં પાપાનાં નિમ્નં કુટિલં ચ પુત્રહીનાનામ્ ॥

દીર્ઘં નિર્દ્રવ્યાણાં ભાગ્યવતાં મંડલં જ્ઞેયમ્ ॥ ૨૧૬ ॥

રાસમકરમપ્લવગવ્યાઘ્રમુખા દુઃસ્વભાગિનઃ પુરુષાઃ ॥

જિહ્વામુખા વિકૃતમુખાઃ શુષ્કમુખા હયમુખા નિઃસ્વા. ॥ ૨૧૭ ॥

જે ગઠ ઉત્તત હોય તેો માણસ મુખી થાય છે માસલ હોય તેો માણસ લોગ વિલાસ લોગવનાર થાય છે જો સિંહ કે હાથીના જેવા ગઠ હોય તેો તે મનુષ્યો નગધિપ અને ધન્ય પુરુષો થાય છે જેમના કપોલ માસહીન, અને દુઠાવાળોથી યુક્ત હોય તેમજ જેમી ગએલા હોય તે મનુષ્યો પાપી, દુષ્ટ, લાગ્યહીન અને ખીજના આકર અને છે જોળમટોળ નિર્મલ નાનુ, સ્તિગ્ધ, મોમ્મ, મરખુ મુગધી યુક્ત તથા સિંહ કે હાથીના જેવું મુખ ગળઓ તથા પુરુષોના લોગ લોગવી થકે તેવા માણસોને હોય છે (જુઓ ચિત્ર ૫૪-૫૫) સમુદ્રે કદ્ધ છે કે જે માણસનું મો પોતાની માતાના મોના જેવું હોય છે, તે પ્રાય લાગ્યશાળી હોય છે દુર્ભાગી માણસોના મો પડોળા હોય છે વાઝીયાઓના મો સ્ત્રી જેવા હોય છે ધૂર્ત

ચિત્ર નં ૫૫

ચિત્ર નં ૫૬

પુરુષોના મો ચોરમ હોય છે, અને કૃપણ પુરુષોના મો એકદમ નાના હોય છે કપોલ મો પાપી પુરુષોને હોય છે નમ્રી ગએલું તેમજ વાકુ મો પુત્રહીન માણસોને હોય છે નિર્ધન પુરુષોના મો લાળા હોય છે અને લાગ્યશાળી માણસોના મો જોળ હોય છે ગધેડા, ભેટ, વાદરા તથા વાઘ જેવા મોવાળા પુરુષા દુષ્ટ થાય છે વાકા મો વાળા, વિકૃત મો વાળા, મુક્કા મો વાળાં તેમજ ઘોડા જેવા મો વાળા નિર્ધન થાય છે ૨૧૧ થી ૨૧૭

વિમ્વાધરો ધનાઢ્યઃ પ્રજ્ઞાવાન્ પાટલાધરો ભવતિ ॥

પ્રાયો રાજ્યં લભતે પ્રવાલવર્ણાધરસ્તુ નરઃ

॥ ૨૧૮ ॥

યસ્યાધરોત્તરોષ્ઠૌ દ્વયંગુલમાનૌ સુકોમલૌ મસૃણૌ ॥

મૃદુસમમસૃક્ષાણૌ સ જાયતે પ્રાયશો ધનવાન્ ॥ ૨૧૯ ॥

પીનોષ્ઠઃ સુભગઃ સ્યાલંબોષ્ઠો ભોગભાજનં મનુજઃ ॥

અતિવિષમોષ્ઠો મીરુલ્લઘ્વોષ્ઠો દુઃખિતો ભવતિ ॥ ૨૨૦ ॥

રુક્ષૈઃ કૃશૈર્વિવર્ણૈઃ પ્રસ્ફુટિતૈઃ સ્વંડિતૈરતિસ્થૂલૈઃ ॥

ઓષ્ઠૈર્ધનસુખહીના દુઃખિનઃ પ્રાયશઃ પ્રેષ્યાઃ ॥ ૨૨૧ ॥

પાકા ગીલોડા જેવા અર્થાત્ બીજકણ જેવા ઓઠવાળો ધનવાન થાય છે. શુભાબી ઓઠવાળા બુદ્ધિમાન્ થાય છે. અને પરવાળા જેવા રંગના ઓઠવાળો પુરુષ પ્રાયઃ રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. જેના ઉપલા અને નીચલા બંને ઓઠ એ આંગળ લાંબા, કોમળ ચિકણા, મૃદુલ સુવાળા અને સરખા હોય તે માણસ પ્રાયઃ ધનવાન થાય છે. જડા ઓઠવાળો સુભગ, લાંબા ઓઠવાળો ભોગી, ઘણા લાંબા ટુંકા ઓઠવાળો ડરપોક તથા નાના ઓઠવાળો દુઃખી થાય છે. લુખ્યા, સુકાર્ધ ગએલા, શીઝા, કાટી ગએલા, તૂટેલા અને ઘણા જડા ઓઠ હોવાથી (જેમને આવા ઓઠ હોય તે) માણસો મોટે ભાગે ધનસુખથી રહિત અને પારકાના ચાકર બને છે. ૨૧૮ થી ૨૨૧

કુંદમુકુલોપમાઃ સ્યુર્યસ્યારુણપીડિકાસમાઃ સુધનાઃ ॥

દશનાઃ સ્નિગ્ધાઃ શ્રલક્ષ્ણાસ્તીક્ષ્ણા દંષ્ટ્રાઃ સ વિત્તાલ્ભ્યઃ ॥ ૨૨૨ ॥

ધનિનઃ સ્વરદ્વિપરદા નિઃસ્વા મલૂકવાનરા રદાઃ સ્યુઃ ॥

નિંદ્યાઃ કરાલવિરલદ્વિપંક્તિશિતિવિષમરુક્ષરદાઃ ॥ ૨૨૩ ॥

દ્વાત્રિંશતા નરપતિર્દશનૈસ્તૈરેકવિરહિતૈર્ભોગી ॥

સ્યાત્ત્રિંશતા તનુધનોઽષ્ટાવિંશત્યા સુખી પુરુષઃ ॥ ૨૨૪ ॥

દારિદ્ર્યદુઃખમાજનમેકોનત્રિંશતા સદા દશનૈઃ ॥

ઝર્દ્ધમધસ્તૈરપિ વિહીનસંખ્યૈર્નરો દુઃખી ॥ ૨૨૫ ॥

સ્યાતાં દ્વિજાવધઃ પ્રાક્ દ્વાદશમે માસિ રાજદન્તાચ્ચૌ ॥

શસ્તાવૂર્દ્ધાવશુભૌ જન્મન્યેવોદ્ધતૌ તદ્વત્ ॥ ૨૨૬ ॥

સર્વે ભવન્તિ દશનાઃ પૂર્ણે વર્ષદ્વયે જનિપ્રમૃતિ ॥

આસપ્તમદશમાન્તં નિયતં પુનરુદ્યમં યાન્તિ ॥ ૨૨૭ ॥

જેને મોગરાની કળી જેવા, લાલ રંગની પીટીઓના જેવડા જ એક બીજા સાથે મળી ગએલા, દાત તથા મિન્ધ, ચિકણી અને અણીદાર દોઢા હોય તે પુરુષ ધનવાન થાય છે ગર્ધડા કે હાથીના જેવા (ખડાઝ ધગી આવેલા) દાતવાળા ધનવાન થાય છે રીછ કે વાનર જેવા દાતવાળા નિર્ધન થાય છે બીડામણા અને આછા, ખેવડા કાળા, ઉંચા નીચા અતઘ્યન્ત અને રૂક્ષ દાતવાળા નિધ પુરુષો હોય છે ખત્રીશ દાતવાળો રાજા, એકત્રીશ દાતવાળો લોગી, ત્રીશ દાતવાળો થોડા ધનવાળો અને અઠ્ઠાવીસ દાતવાળો સુખી થાય છે જે ઓગણત્રીય દાત હોય તો સદા દરિદ્ર અને દુખી વાય છે ઉપર અને નીચેના મળી દાત જે ઉપગની મળ્યા કરતાં એછા હોય તો તે માણુમને દુખી સમજવો જન્મ પછી બાર મહીને નીચેની પીટીમાં બે દાત ઉગે છે જેને રાજદત કહે છે જે સર્વ પ્રથમ નીચેની બાણુ દાંત ન આવતા ઉપરની બાણુ આવે તો તે અશુભ છે તેમજ જે જન્મની માથે જ દાત હોય તો તે પશુ અશુભ લક્ષણ છે જન્મ પછી બીજા વર્ષની અદર બધા જ દાત ઉગી જાય છે અને સાતમાથી દશમાની અદર પડી જઈ કરી ઉગે છે ૨૨૨ થી ૨૨૭

રસના રક્તા દીર્ઘા સૂક્ષ્મા મૃદુલા તનુસમા ચેપામ્ ॥

મિથાન્નભોજિનસ્તે યદિ વા ત્રૈવિદ્યવક્તારઃ

॥ ૨૨૮ ॥

સંકીર્ણાગ્રા સ્નિગ્ધા રક્તામ્બુજપત્રસન્નિભા રસના ॥

ન સ્થૂલા ન ચ પૃથુલા યસ્ય સ પૃથ્વીપતિર્મનુજઃ

॥ ૨૨૯ ॥

શૌચાચારવિહીનાઃ સિતજિહ્વા સતતં ભવન્તિ નરાઃ ॥

ધનસહીનાઃ શિતિજિહ્વાઃ પાપોપગતાઃ શવલજિહ્વાઃ

॥ ૨૩૦ ॥

રુક્ષા પરુષા સ્થૂલા સમપૃથુલા મલસમન્વિતા યસ્ય ॥

જિહ્વા પીતા સ પુમાન્ મૂર્ખો દુઃસ્વાકુલ સતતમ્

॥ ૨૩૧ ॥

જીભ લાલ, લાગી, સૂક્ષ્મ, કામળ, પાતળી જેમને હોય તેઓ ત્રણે વેદના જ્ઞાનાગ અને મિ લોજન કરનારા હોય છે જેને જીભ અશ્વલાગમા અણીદાર, સ્નિગ્ધ, લાલ કમ પાખડી જેવી બહુ જડી નહિ તેમ બહુ પાતળી નહિ તેવી હોય તે માણુમ પૃથ્ નિ થાય છે ઘોળા રંગની જીભવાળા પવિત્રતા રહિત હોય છે કાળી જીભવાળા ન હોય છે અને કાળરચિતરી જીભવાળા પાપી હોય છે નાની, રૂક્ષ, કઠોર, જડી, ના પર્યંત એક સરખી પહોળી મેલી અને પીળા રંગની જીભ જેમને હોય પુરુષ મૂર્ખ હોય છે, અને દુખથી આકુળ-આકુળ રહે છે ૨૨૮ થી ૨૩૧

સ્કામ્બુજતાલુદરો ભૂમિપતિર્વિક્રમી ભવતિ મનુજઃ ॥

વિત્તાઢ્યઃ સિતતાલુગર્જતાલુર્મંડલાધીશઃ

॥ ૨૩૨ ॥

રૂક્ષં શબલં પરુષં મલાન્વિતં ન પ્રશસ્યતે તાલુ ॥

કૃષ્ણં કુલનાશકરં નીલં દુઃસ્વાવહં પુંસામ્

॥ ૨૩૩ ॥

અરુણતાલુર્ગુણયુક્તસ્તીક્ષ્ણાગ્રા ઘંટિકા શુભા સ્થૂલા ॥

લમ્બા કૃષ્ણા કઠિના સૂક્ષ્મા ચિપિટા નૃણાં ન શુભા

॥ ૨૩૪ ॥

લાલ કમળ જેવા તાળવાવાળો ભૂમિપતિ થાય છે. અને તે પરાક્રમી હોય છે. યોગી તાળવાવાળો ધનવાન હોય છે. અને હાથીના તાળવા જેવા તાળવાવાળો માણસ માંડલિક રાજા થાય છે. રૂક્ષ, કર્ચુર રંગનું, કઠોર, મેલું તાળવું વખણાતું નથી. કાળું તાળવું કુલનો નાશ કરાવે છે. અને નીલરંગનું તાળવું દુઃખ આપનાર છે. લાલ રંગનું તાળવું (અરુણોદયના રંગ જેવા રંગનું તાળવું) હોય તો માણસ ગુણવાન થાય છે. ગળાની ઘંટડી (જેને હૈડીયો કહે છે અથવા ટોટો કહે છે.) આણીદાર અને જાડી હોય તો શુભ છે. પરંતુ લાંબો, કાળો, કઠિન, સૂક્ષ્મ અને ચપટી હોય તો તે સારી નથી. ૨૩૨ થી ૨૩૪

હસિતમલક્ષિતદશનં કિન્ચિદ્વિકસિતકપોલમતિમધુરમ્ ॥

પુંસાં ધીરમકંપં પ્રાયેણ સ્યાત્ પ્રધાનાનામ્

॥ ૨૩૫ ॥

ઉત્કંપિતાંસકશિરઃ સંમીલિતલોચનં નિપતદશ્રુ ॥

વિકૃષ્ટસ્વરમુદ્ધતં મધ્યમાનામસકૃદંતે સ્યાત્

॥ ૨૩૬ ॥

જે પુરુષો પ્રધાન હોય છે, તેમનું હાસ્ય ઘણું ખડું જેમાં દાંત ન દેખાતા હોય, કપોલ સહેજ સહેજ વિકસિત થયા હોય, ખડું મધુર લાગતું હોય, ધીરતા દેખાતી હોય, કંપ ન હોય તેવું હોય છે. મધ્યમ કાટિના પુરુષોનું હાસ્ય ખલા તથા માથાને કંપાવતું, આંખો બોડાઈ જાય અને તેમાંથી આંસુ પડે, અને વારંવાર કે અંતમાં વિચિત્ર અવાજવાળું તથા ઉદ્ધત પ્રકારનું રહે છે. ૨૩૫-૨૩૬

ચતુરંગુલપ્રમાણા સ્થૂલપુટાંતસ્તનુચ્છિદ્રા ॥

ન ચ પ્રપીના ત્વવલિતા ચિરાયુષાં મોગિનાં નાસા

॥ ૨૩૭ ॥

ઉન્નતનાસઃ સુમગો ગજનાસઃ સ્યાત્સુખી મહાર્થાઢ્યઃ ॥

ઋજુનાસો મોગયુતશ્ચિરજીવી શુષ્કનાસઃ સ્યાત્

॥ ૨૩૮ ॥

તિલપુષ્પતુલ્યનાસઃ શુકનાસો ભૂપતિર્મનુજઃ ॥

આદ્યોગ્રવક્રનામો લઘુનાસઃ શીલધર્મપરઃ ॥ ૨૩૯ ॥

ક્રમવિસ્તીર્ણસમુન્નતનાસા મહીશિતુર્ભવતિ ॥

દેધા સ્થિતાગ્રભાગાતિર્દીર્ઘહસ્વા ચ નિઃસ્વસ્ય ॥ ૨૪૦ ॥

કુચત્યા ચૌર્યરતિર્નાસિકયા ચિપિટયા યુવતિમૃત્યુઃ ॥

દિન્નાનુરૂપયા સ્યાદગમ્યરમણીસ્તઃ પાપઃ ॥ ૨૪૧ ॥

વિકૃતા મધ્યવિહીના સ્થૂલાગ્રા પિચ્છિલા સા દુઃસ્વસ્ય ॥

દક્ષિણવક્રા નાસા અમહ્યમક્ષકઋયોર્જ્ઞેયા ॥ ૨૪૨ ॥

નિર્હાદિ સાનુનાસાદમકૃત્ક્ષુતં મોગિનાં ધનવતાં દિઃ ॥

દીર્ઘાયુષાં પ્રયુક્ત સુસહિતં ત્રિર્ભવંતિ પુંસામ્ ॥ ૨૪૩ ॥

સ્વલિતં લઘુ ચ નરાણાં ક્ષુતં ચતુર્ભવતિ મોગવતામ્ ॥

ઈપદનુનાદસહિતં કરોતિ કુશલં નિરંતરં પુંસામ્ ॥ ૨૪૪ ॥

જાડા નમ્બેગ અને અત્યધિદ્રવાળી ચાર આગમના પ્રમાણની, જાડું જાડી કે પાતળી ન હોતા મધ્યમ પ્રકારની હોય તેવી નાસિકા દીર્ઘાયુ અને ભોળી પુરુષોને હોય છે ઉન્નત નામિકાવાળો ભાગ્યશાળી હોય છે હાથીની માફક મોટી નામિકાવાળો સુખી અને ધનવાન થાય છે (જુઓ ચિત્ર પૃષ્ઠ ૩૭) મીઠા નાકવાળો ભોગ યુક્ત અને સુઝઈ ગયેલા નાકવાળો દીર્ઘાયુ થાય છે તલના કુલ જેવી નામિકાવાળો તેમજ પોષટની આચ જેવી નામિકાવાળો માણસ ભૂપતિ થાય છે અથ ભાગમા મ્હેજ બાકી થતી નામિકાવાળો ધનવાન થાય છે અને દુષ્ટી નામિકાવાળો ચારિત્ર્યપક્ષ હોય છે ક્રમપૂર્વક પહોળી થયેલી અને ઉન્નત નામિકા રાજ્યોને હોય છે અને નિર્ધનને આગલા ભાગમા જે ભાગ પડતા હોય તેવી અને ઘણી મોટી કે ઘણી નાની નામિકા હોય છે આણોદાગ જનતી નામિકાથી ઓગવૃત્તિ થાય છે અથવી નાસિકા સીતું મૃત્યુ કરે છે કપાએલા જેવી દેખાતી નામિકાથી અગમ્યાગમનમા આસક્ત અને પાપી થાય છે વિકૃત ખનેલી, વચલા ભાગમા ખેસી ગયેલી, અગભાગમા જાડી થયેલી, તથા અગભાગમા જાડી દેખાતી નામિકા દુષ્ટનુ ડાગ્લુ અને છે જમણી ગાળુ વાકી વળેલી નામિકા અલક્ષ્ય-ભક્ષણ કરનાર તથા કૂર પુરુષને હોય છે ભોળી પુરુષોને આનંદદાયક અવાજવાળી એક, ધનવાનને છે, અને દીર્ઘાયુ પુરુષોને ત્રણ છીકો થાય છે ભોળી પુરુષોને આધાગ્લુ અને હલકા પ્રકારની ચાર છીકો પણ થાય છે અને થોડા ગ્ણકારવાળી છીક પુરુષોને કુશળ બનાવે છે ૨૩૭ થી ૨૪૪

अक्षिणी निर्मलनीलस्फटिकारुणमये ईषत्स्निग्धे ॥

स्यातामंतर्मेचककृशान्तशोणे दृशौ धनिनः ॥ २४५ ॥

हरितालाभैर्नयनैर्जायन्ते चक्रवर्तिनो नियतम् ॥

नीलोत्पलदलतुल्यैर्विद्वांसो मानिनो मनुजाः ॥ २४६ ॥

लाक्षारुणैर्नरपतिर्नयनैर्मुक्तासितैः श्रुतज्ञानी ॥

भवति महार्थः पुरुषो मधुकांचनलोचनैः पिङ्गैः ॥ २४७ ॥

सेनापतिर्गजाक्षश्चिरजीवी जायते सुदीर्घाक्षः ॥

भोगी विस्तीर्णाक्षः कामी पारावताक्षोपि ॥ २४८ ॥

श्यावदृशां सुभगत्वं स्निग्धदृशां भवति भूरिभोगित्वम् ॥

स्थूलदृशां धीमत्त्वं दीनदृशां धनविहीनत्वम् ॥ २४९ ॥

नकुलाक्षमयूराक्षा जायन्ते जगति मध्यमाः पुरुषाः ॥

अधमा मण्डूकाक्षाः काकाक्षा धूसराक्षाश्च ॥ २५० ॥

बहुवयसो धूम्राक्षाः समुन्नताक्षा भवन्ति तनुवयसः ॥

विष्टब्धवर्तुलाक्षाः पुरुषा नातिक्रामन्ति तारुण्यम् ॥ २५१ ॥

ऋजु पश्यति सरलमनाः पश्यंत्यूद्ध्वं सदैव पुण्यादृश्याः ॥

पश्यत्यधः सपापस्तिर्यक्पश्यति नरः क्रोधी ॥ २५२ ॥

सततमबद्धो लक्ष्म्या विघूर्णते कारणं विना दृष्टिः ॥

यस्य म्लाना रूक्षा सपापकर्मा पुमान् नियतम् ॥ २५३ ॥

अंधात्क्रूरः काणः काणादपि केकरो मनुजात् ॥

काणात्केकरतोऽपि क्रूरतरः कातरो भवति ॥ २५४ ॥

अहिदृष्टिः स्याद्रोगी बिडालदृष्टिः सदा पापः ॥

दुष्टो दारुणदृष्टिः कुक्कुटदृष्टिः कलिप्रियो भवति ॥ २५५ ॥

अतिदुष्टा घूकाक्षा विषमाक्षा दुःखिताः परिज्ञेयाः ॥

हंसाक्षा धनहीना व्याघ्राक्षाः कोपना मनुजाः ॥ २५६ ॥

નિયતં નયનોદ્ધારઃ પુંસામત્યન્તકૃષ્ણતારાણામ્ ॥

ભૂરિસ્તિગ્ધદશઃ પુનરાયુઃ સ્વલ્પં ભવેત્પ્રાજ્ઞઃ

॥ ૨૫૭ ॥

અતિપિઙ્ગલૈર્વિવર્ણૌર્વિભ્રાન્તૈર્લોચનૈશ્ચલૈરશુભઃ ॥

અતિહીનારુણરુક્ષૈઃ સજલૈઃ સમલૈર્નરા નિઃસ્વાઃ

॥ ૨૫૮ ॥

ચિત્ર નં ૫૭

ચિત્ર નં ૫૮

ધનવાન પુરુષને સ્વચ્છ નીલમણિ જેવી અને કંઈક લાલાશ ઉપર મ્હેન સ્હેન સ્નિગ્ધ તેમજ કીકીના ભાગમા કાળી તથા ખુણાઓમા લાલ આખો હોય છે હડતાલ જેવા રંગની આખોવાળા માણસો અકર્ષણી થાય છે નીલકમળની પાખડી જેવી આખોવાળા માણસો અભિમાની તેમજ વિદ્વાન હોય છે (જુઓ ચિત્ર ૫૬) લાખના જેવી લાલ આખોવાળો નરેશ, મોતીના જેવી મદદ આખોવાળો વિદ્વાન અને જ્ઞાની થાય છે તેમજ મધ જેવી અથવા સુવર્ણ જેવી પીળી આખોવાળો માણસ પુષ્કળ ધનવાળો થાય છે હાથીના જેવી નાની આખોવાળો મેનાપતિ થાય છે (જુઓ ચિત્ર ૫૮) મારી લાળી આખોવાળો દીર્ઘજીવી થાય છે પહોળી આખોવાળો ભોળી થાય છે અને કબુતર જેવી આખોવાળો ઠગી થાય છે હરણના જમ્બા જેવી આખોવાળો ભાગ્યશાળી થાય છે સ્નિગ્ધ આખોવાળો ઘણો જ લોભવિલાસ વાળો

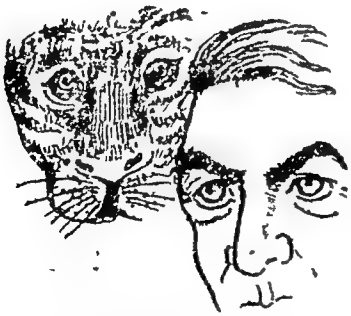

ચિત્ર નં ૫૯

ચિત્ર નં ૬૦

થાય છે જડી આખોવાળા બુદ્ધિમાન અને ગંજીમડી આખોવાળા ધનહીન થાય છે મોળીયા કે મોરના જેવી આખોવાળા જગતમા મધ્યમ કોટિના પુરુષો થાય છે

(જુઓ ચિત્ર. ૫૯) દેડકા જેવી તેમજ કાગડા જેવી કે ગંદા રંગની આંખોવાળા અધમ કોટિના માણસો હોય છે. ધૂમાડા જેવા રંગની આંખોવાળા દીર્ઘાયુઃ થાય છે. ઉંચી આંખો (કીકી ઉંચી ચઢી ગઈ હોય તેવી) વાળા અદ્વાયુઃ થાય છે. સ્થિર અને ગોળ આંખોવાળા પુરુષો યુવાની ઓળંગી શકતા નથી. સ્મરલ મનવાળા સ્ત્રીધી નજરે જુએ છે. પુણ્યશાળી પુરુષોની દષ્ટિ ઉર્ધ્વ ગામી રહે છે. જે નીચી નજરે જુએ તે પાપી હોય છે. અને જે તિરછી નજરે જુએ તે માણસ કોધી હોય છે. જેની નજર કારણ વગર આડીઅવળી ફર્યા કરે તે ધનહીન થાય છે. અને જેની નજર મ્હાન; અને રૂક્ષ હોય છે, તે પુરુષ પાપકર્મ કરનાર હોય છે. આંધળો માણસ કોધી હોય છે. આંધળાથી કાણો અને કાણાથી પણ કેકરાક્ષ વધુ કોધી હોય છે. (ચુંચરી આંખોવાળાને સંસ્કૃતમાં કેકરાક્ષ કહે છે.) પરંતુ કાણા અને ચુંચરા કરતાંય જેને દષ્ટિ ફેરવી લેવાની આદત હોય છે. (ઘણા માણસોની એવી આદત હોય છે કે કોઈ તેમના સામું જુએ કે તરતજ પોતાની દષ્ટિ ફેરવી નાખે યા તો આંખો બાંધ કરી લે. આવી બીજાની નજર સાથે નજર ન મેળવનારા અથવા પોતાની નજર ઉપર બીજાની નજર પડતાં પોતાની નજરને છુપાવનારા માણસો કાતર દષ્ટિવાળા કહેવાય છે.) તેઓ વધારે કોધી હોય છે. સાપના જેવી નજરવાળો રોગી, બીલાડા જેવી નજરવાળો પાપી, ભયંકર નજરવાળો પાપી અને કૂકડા જેવી નજરવાળો કંકાશ કરનાર હોય છે. ધુવડ જેવી આંખોવાળો ઘણો દુષ્ટ હોય છે. (જુઓ ચિત્ર ૬૦) નાની મોટી આંખોવાળાઓને દુઃખી જાણવા. હંસ જેવી આંખોવાળા નિર્ધન થાય છે. અને વાઘ જેવી આંખોવાળા કોધી થાય છે. (જુઓ ચિત્ર ૬૧) જેઓની આંખની કીકી ઘણી જ કાળી હોય તેમની આંખો જરૂર (કોઈને કોઈ કારણસર) બહાર કાઢી નાખવામાં આવે છે. ઘણીજ સ્તિગ્ધ (સ્નેહ ચુક્ત) નજરવાળા ડાહ્યા હોય છે. પરંતુ અદ્વાયુઃ થાય છે. ઘણાં પીંગાં ફીક્કાં, ચંચળ, અને ભ્રમમાં પડ્યાં હોય તેવાં નેત્રોવાળો માણસ ખરાબ હોય છે. ઘણીજ નાની, લાલ અને ફીક્કી તેમજ પાણીવાળી રહેતી આંખોવાળા નિર્ધન થાય છે. ૨૪૫ થી ૨૫૮

ચિત્ર નં. ૬૧

ચિત્ર નં. ૬૨

इह वदनमर्द्धरूपं वपुषो यदि वा समनुरूपमिदम् ॥

तत्रापि वरा नासा ततोऽपि मुख्ये दृशौ पुंसाम्

॥ ૨૫૯ ॥

સુદૈઃ કૃષ્ણૈર્નયનચ્છેદસ્થિતૈ. પક્ષમભિર્ઘનેઃ સૂક્ષ્મેઃ ॥

સૌભાગ્યં ચિરમાયુર્લભતે મનુજો ધનેશત્વમ્ ॥ ૨૬૦ ॥

પક્ષમભિરધમા વિરલૈઃ પિંક્તૈઃ સ્થૂલૈર્વિવર્ણૈશ્ચ ॥

પક્ષ્મતતિવિરહિતાઃ પુનરગમ્યનારીરતાઃ પાપાઃ ॥ ૨૬૧ ॥

અનિમેષો ધન રહિત. પુરુષઃ સ્યાદેકમાત્ર નિમેષોઽપિ ॥

નિયત દ્વિમાત્રનિમેષઃ પરજન્માશ્રિત્ય જીવતિ સઃ ॥ ૨૬૨ ॥

ધનિનસ્ત્રિમાત્રનિમેષાસ્તથા ચતુર્માત્રનિમેષવંતોઽપિ ॥

ન તુ પચ્ચમાત્રનિમેષાશ્ચિરાયુષો ભોગિનો ધનિનઃ ॥ ૨૬૩ ॥

નયનનિમેષૈર્મૂર્ધ્વૈર્મધ્યૈર્દીર્ઘૈશ્ચ જાયતે પુંસામ્ ॥

આયુઃ સ્વલ્પં મધ્યં મુદીર્ઘમયાનુપૂર્વિકયા ॥ ૨૬૪ ॥

જાનુ પ્રદક્ષિણીકૃત્ય યાવત્ કરો ઘણ્ટિકામાદત્તે ॥

તદિદમિહ સમયમાનં માત્રાશબ્દેન નિગદતિ ॥ ૨૬૫ ॥

અહીં આસુદ્રિકગાત્રમા મુખને શરીરનુ અર્ધ અથવા સ પૂર્ણ શરીર ગણવામા આવે છે (અર્થાત્ લગભગ મુખ ઉપરના શુભાશુભ લક્ષણોમા જ ગણુ સમાર્ધ નય છે) મુખમા પણ નાસિકા ગ્રેહ છે અને નામિકાથી પદુ આખો ઉત્તમ છે મજ્જુત કાળી, આખોના બને છેકાઓ સુધી ખીચાખીચ ઉગેલી અને જીલ્લી પાપણોથી માણુમ સૌભાગ્ય, દીર્ઘાયુ અને ધનસંપત્તિ પામે છે આછી પાપણોથી માણુમ અધમ થાય છે પીળી, જડી અને રંગહીન પાપણોથી પણ માણુસ અધમ થાય છે જેઓને પાપણો જ ન હોય એવા માણુસો અગમ્યાગમન કરવામા આસક્તિવાળા અને પાપી હોય છે જેને આખના નિમેષ (પલકારા) ન થતા હોય અથવા એક માત્રા જેટલા વખતના અતરે નિમેષ થતા હોય તે નિર્ધન થાય છે બે માત્રાના અતરે થતા હોય તે પારકાના આશ્રયે જીવન વ્યતીત કરે છે ત્રણ માત્રાના અતરે નિમેષ થતા હોય તેવો માણુસ અથવા ચાર માત્રાના અતરે જેને નિમેષ થતો હોય તે ધનવાન થાય છે પરંતુ જેમને પાચ માત્રા જેટલા સમયના અતરે નિમેષ થતા હોય તેઓ દીર્ઘાયુ ધનવાન કે ભોગી થતા નથી બહુ ઓછો નિમેષ થતો હોય, મધ્યમ પ્રકારનો હોય કે મોટો હોય (બહુ ઓછા સમયમા જે નિમેષ થાય તે અત્થ નિમેષ, તેવી વધારે વખતવાળો મધ્યમ નિમેષ અને ઠીકઠીક વખતવાળો દીર્ઘ નિમેષ કહેવાય છે) તેો અતુકમે અત્થ, મધ્યમ અને દીર્ઘ આયુ. ભોગવે છે હાથ લીચણની પછાનાડે ફરી

પાછો ગળાની ઘટિકાનો સ્પર્શ કરે તેટલા સમયને માત્રા કહેવાની પરિચાટી સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં છે. ૨૫૯ થી ૨૬૫

મન્દરમન્થાનકમથ્યમાનજલરાશિઘોષગંભીરમ્ ॥

બાલસ્ય यस્ય રુદિતં સ મહીં મહીયાન્ સંપાલયતિ ॥ ૨૬૬ ॥

બાષ્પામ્બુવિનિર્મુક્તં સ્નિગ્ધમદીનરોદનં શસ્તમ્ ॥

રૂક્ષં દીનં ઘર્ષરમશ્રુ પુનર્દુઃખદં પુંસામ્ ॥ ૨૬૭ ॥

બાલેન્દુનતે વિત્તં દીર્ઘે પૃથુલોન્નતે શ્યામે ॥

નાસાવંશવિનિર્ગતદલે ઇવ શ્રૂદલે દિશતઃ ॥ ૨૬૮ ॥

નૃણામયુતે સ્નિગ્ધે મૃદુતનુરોમાન્વિતે ભુવૌ શસ્તે ॥

હીને સ્થૂલે સૂક્ષ્મે સ્વરપિઙ્ગલરોમકે ન શુભે ॥ ૨૬૯ ॥

હસ્વાન્તા બહુદુઃસ્વાનામગમ્યયોષાજુષાં ચ મધ્યનતાઃ ॥

સ્તોકાયુષામતિનતા વિષમાઃ સ્વઙ્ઘા ભુવો દરિદ્રાણામ્ ॥ ૨૭૦ ॥

ધનવન્તઃ સુતવન્તઃ શિશ્વૈઃ પુરુષાઃ સમુન્નતૈર્વિશદૈઃ ॥

નિમ્નૈઃ પુનર્ભવન્તિ દ્રવ્યસુસ્વાપત્યપરિહીનાઃ ॥ ૨૭૧ ॥

મંદરાચલ રૂપી રવૈયાથી વલોવાતા સમુદ્રના અવાજ જેવું ગંભીર જે બાલકનું રૂદન હોય તે મોટી પૃથ્વીનું પાલન કરે છે. પરસેવો તથા આંસુઓ વગરનું, સ્નિગ્ધ અને લવ્ય રૂદન હોય તે સાફ ગણાય છે. લુખખું, ગરીબડું, ઘર્ષર અવાજવાળું અને ખુબ આંસુ પડતાં હોય તેવું રૂદન દુઃખ આપે છે. નાકના ઉપલા છેડામાંથી જે પાંદડાં નીકળ્યાં હોય તેમ બીજના ચંદ્રના જેવી વાંકી, લાંબી, જાડી, શ્યામ રંગની ભ્રમરો હોય તો ધન આપે છે. એક બીજમાં લલ્યા વગરની, સ્નિગ્ધ, મૃદુ કોમળ વાળની બનેલી ભ્રમરો વગાણવા લાયક છે. ટુંકી, જાડી, ઘણી પતલી, ખરબચડા અને પીળાશ ઉપરના વાળવાળી ભ્રમરો સારી ગણાતી નથી. જેમને ઘણું દુઃખ પડવાનું હોય તેવા માણસોની ભ્રમરો ટુંકા છેડાવાળી હોય છે, જે લોકો અગમ્યાગમન કરે છે, તેમની વચમાંથી નમી ગએલી હોય છે. અદ્યાયુઃ પુરુષોની ભ્રમરો ઘણી નમેલી હોય છે. અને દરિદ્ર પુરુષોની ભ્રમરો નાની મોટી અને લાગેલી હોય છે. જે આંખની ભ્રમરોની ઉપરનો ભાગ ઉન્નત તથા વિશાળ હોય તો માણસ ધનવાન, પુત્રવાન, થાય છે, અને જે તે ભાગ ઓસી ગએલો હોય તો ધનસુખ અને પુત્રથી રહિત થાય છે. ૨૬૬ થી ૨૭૧

પરિપૂર્ણકર્ણપાલી પિપ્પલિકાદ્યવયવઃ સુસંસ્થાનઃ ॥

લઘુવિવરો વિસ્તીર્ણઃ કર્ણઃ પ્રાયેણ ભૂમિભુજામ્ ॥ ૨૭૨ ॥

આદ્યઃ પ્રભવકર્ણઃ સુખી સ્વભાવર્પિનમૃદુકર્ણઃ ॥

મતિમાન્મૂષકકર્ણશ્ચમૂપતિઃ શઙ્ગકર્ણઃ સ્યાત્ ॥ ૨૭૩ ॥

ચિપિટશ્રવણૈર્ભોગી દીર્ઘાયુર્દાર્ધિરોમભિઃ શ્રવણૈઃ ॥

અતિપીનૈરતિભોગી શ્રવણૈર્જનનાયકો ભવતિ ॥ ૨૭૪ ॥

દ્વૈર્નિઃસ્વાઃ કર્ણૈર્નિર્માસૈઃ પાપમૃત્યવો જ્ઞેયાઃ ॥

વ્યાલાંચીભિઃ શિરાલૈઃ કૂરાઃ સ્યુઃ પ્રાયશઃ કુટિલૈઃ ॥ ૨૭૫ ॥

યેષાં પૃથુલાઃ ક્ષુદ્રાઃ કર્ણાઃ સ્યુઃ કર્ણશષ્કુલીહીનાઃ ॥

સ્વલ્પાયુષો દરિદ્રા વિલોક્યમાના વિરૂપાસ્તે ॥ ૨૭૬ ॥

પુરેપુરી કાનપટ્ટીવાળો, અત્ય ઇદ્રવાળો કાન ઘણુ ખડું રાજને હોય છે લાખા અને, સ્વભાવથી જ ડોમળ તથા પહોળા કાનવાળો યુગ્મી અને અશ્રેય થાય છે ઉદરના જેવા કાનવાળો યુદ્ધિમાન હોય છે (જુઓ ચિત્ર ૬૨) અને શખ જેવા કાનવાળો સેનાપતિ થાય છે (જુઓ ચિત્ર ૬૩) અપટા કાનવાળા ભોગી થાય છે લાખા વાળવાળા કાન હોય તો દીર્ઘાયુ થાય ઘણા જાડા કાન હોય તો ઘણા ભોગી થાય અને જનનાયક થાય ટુકા કાન હોય તો નિર્ધન થાય માસ વગરના કાન હોય તો પાપકર્મથી મૃત્યુ પામના થાય લાખા અને નમો તરી આવતા અને વાકાચુકા કાન હોય તો ઘણુ ખડું માણુઓ કૂર થાય છે જેઓને ઘણા પહોળા કે વણા નાના, વચ્ચેના ઇદ્ર વગરના અને દેખાવમા ખરાબ લાગે તેવા કાન હોય તેઓ અત્યાયુ અને દરિદ્ર થાય છે ૨૭૨ થી ૨૭૬

ચિત્ર નં ૬૩

ચિત્ર નં ૬૪

વિપુલમૃદુર્ધ્વમધિકમુન્નતમર્દ્દેન્દુસમ્મિતં રાજ્યમ્ ॥

પ્રદિશત્યાચાર્યપદં શુક્તિવિશાલં નૃણાં માલમ્

॥ ૨૭૭ ॥

स्वल्पैर्धर्मप्रवणा धनहीनाः संवृतैस्तथाविषमैः ॥

निम्नैः केवलबंधनवधभाजः क्रूरकर्माणः ॥ २७८ ॥

भालस्थलस्थिताभिः सुशिराभिरधमाः सदैव पापकराः ॥

अभ्युन्नताभिराढ्यास्ताभिरपि स्वस्तिकाकृतिभिः ॥ २७९ ॥

रेखाभिर्वर्षशतं पञ्चभिरायुर्ललाटसंस्थाभिः ॥

पुरुषाणां स्त्रीणां वा कर्मकरत्वं करोति श्रीः ॥ २८० ॥

भालस्थलस्थितेन स्फुटेन रेखाचतुष्टयेन नृणाम् ॥

वर्षाण्यशीतिरायुर्वसुधेशत्वं पुनर्भवति ॥ २८१ ॥

स्यादायुर्लेखाभिस्तिसृभिर्द्वाभ्यामथैकया नियतम् ॥

शरदां सप्ततिषष्टिं चत्वारिंशदपि क्रमशः ॥ २८२ ॥

भाले लेखाहीने पञ्चाधिकविंशतिसमाः ॥

आयुः स्याद्भुवमखिला जायन्ते संपदः सपदि ॥ २८३ ॥

यदि वा तिर्यग्दीर्घास्तिस्त्रो रेखाः शतायुषां भाले ॥

भूभिर्जुषां तु चतस्रः पुनरायुः पञ्चहीनशतम् ॥ २८४ ॥

जीवति वर्षाण्यशीतिः केशान्नोपगते रेखे ॥

भालेन वर्षनवतिः पुरुषो रेखाचितेन पुनः ॥ २८५ ॥

रेखाः सप्ततिरायुः पञ्चैवाग्रस्थिताः पुनः षष्टिः ॥

बह्व्यो नृणां शतार्द्धं दशोनमपि भंगुरा ददते ॥ २८६ ॥

भूयुग्मोपगताभिस्त्रिंशद्वर्षाणि जीवति शरीरी ॥

विंशत्यब्दानि पुनर्लेखाभिर्वा च वक्राभिः ॥ २८७ ॥

छिन्नाभिरगम्यस्त्रीगामी भुद्राभिरपि नरोऽल्पायुः ॥

रेखाभिर्मनुजः स्यादित्याह सुमंतविप्रेन्द्रः ॥ २८८ ॥

શ્રીવત્સકાર્મુકાદ્યા यस્ય શિરાસોમભિઃ કૃતા ભાલે ॥

રેલાભિર્વા નૃપતિર્મોગી વા જાયતે સપદિ ॥ ૨૮૯ ॥

મસ્તકમિમકુમ્ભનિમં મૃમિમુજાં મંડલં ગવાદ્યાનામ્ ॥

ભોગવતાં ભવતિ સમં ક્રમોન્નતં મળ્ડલેશાનામ્ ॥ ૨૯૦ ॥

વિકસચ્છત્રાકારં यस્ય શિરો યુવતિકુચનિમં વાપિ ॥

નૃપતિઃ સ સાર્વભૌમો નિમ્નં વા यस્ય સ મહીશઃ ॥ ૨૯૧ ॥

વિપ્મો ધનહીનાનાં કરોટિકામશ્વિરાયુપો મૃદ્ધા ॥

દ્રાધિષ્ઠો દુઃસ્વતાં ચિપિટો માતૃપિતૃઘ્નાનામ્ ॥ ૨૯૨ ॥

ધનવિરહિતો દ્વિમૌલિઃ પાપસ્તો મીનમૌલિરતિદુઃસ્વી ॥

અધમરુચિર્ઘટ્મૌલિર્ધનનતમૌલિઃ સદા નિન્દ્યઃ ॥ ૨૯૩ ॥

વિશાળ, માથાવાળુ ઘણું ઉન્નત, અર્ધ ચંદ્રના જેવું કપાળ હોય તો રાજ્ય આપે છે અને આવું માથું જે (મોટી) છીપના જેવું વિશાળ લાગતું હોય તો આચાર્ય પદવી આપે છે નાતું કપાળ હોય તો મનુષ્યો ધર્માત્મા થાય છે કપાળમા વચ્ચે ખાટો પડતો હોય અથવા કપાળ ઉંચું નીચું હોય તો માણસ ધનહીન થાય નમી ગયેલા કપાળવાળા કૂર કર્મ કરનારા તથા કેદખાનાની અને વધતી મંત્ર લોગવનારા હોય છે જેઓને કપાળમા નસો દેખાઈ આવતી હોય તે માણસો સદૈવ પાપકર્મ કરનારા હોય છે ઉન્નત કપાળવાળા ધનવાન હોય છે અને જે કપાળમા પડતી નસો દ્વારા સ્વમ્તિક જનતો હોય તો પણ માણસો ધનવાન થાય છે કપાળમા પાચ રેખાઓ પડતી હોય તો સો વર્ષનું આયુ થાય છે આવા લક્ષણવાળા પુરુષની અથવા સ્ત્રીની લક્ષ્મી આકર બને છે કપાળમા ચાર રેખાઓ પડતી હોય તો માણસ એક સદૈવ આયુર્દા લોગવે છે, તેમજ ગજગાદી ભોગવે છે કપાળમા ત્રણ, બે કે એક રેખા પડતી હોય તો અનુક્રમે સિત્તેર સાઠ તથા ચાલીસ વર્ષનું આયુ થાય છે જે કપાળમા એક પણ રેખા ન હોય તો પચીસ વર્ષનું આયુ થાય અને આવા પુરુષને દરેક પ્રકારની સપત્તિ મળે છે અથવા કપાળમા ત્રણ મોટી આડી રેખાઓ પડતી હોય તો સો વર્ષનું આયુ બાલુપુ પૃથ્વીપતિઓને આવી મોટી આડી ચાર રેખાઓ હોય છે અને તેઓનું આયુ પચાસ વર્ષનું થાય છે કૃત્ત બેજ રેખાઓ કપાળમા હોય, પરંતુ તે છેક વાળ સુધી પહોંચી જતી હોવી જોઈએ જે આવી રેખાઓ હોય તો એક સદૈવ આયુ થાય જે આગળ પડતી પાચ રેખાઓ (ઘણી લાંબી) હોય તો સિત્તેર અથવા સાઠ વર્ષનું આયુ થાય અને ઘણી પણ તૂટેલી - રેખાઓ હોય તો

પચાસ અથવા ચાલીસ વર્ષનું આયુઃ થાય. જાને બ્રમરો ઉપર આડી રેખાઓ માલુમ પડતી હોય તો ત્રીસ વરસનું આયુઃ થાય છે. અને આ રેખાઓ વાંકી હોય તો વીસ વર્ષનું આયુઃ થાય છે. કપાળમાં તૂટી ગએલી કેટલીક રેખાઓ પડી હોય તો અગમ્યાગમન કરે છે. નાની નાની રેખાઓ પડી હોય તો માણસ અદ્વપાયુઃ થાય છે. એમ સુમન્ત નામના આચાર્યનો મત છે જેના કપાળમાં રૂંવાટાંથી શ્રીવત્સ (સ્વસ્તિક) ધનુષ્ય ઇત્યાદિ ચિન્હો પડતાં હોય તે માણસ રાજા અથવા ભોગી થાય છે. રાજાઓનાં માથાં હાથીના કુંભ સ્થળ જેવાં હોય છે. જેઓને ઘણું મોટું પશુ ધન હોય છે. તેમનાં માથાં ગોળ હોય છે. ભોગી પુરુષોનાં માથાં સપાટ હોય છે. અને માંડલિક રાજાઓનાં માથાં ચઢતા ગોળાવાવાળાં હોય છે. જેનું માથું ઉઘાડેલી છત્રી જેવું (જુઓ ચિત્ર. ૧૪) અથવા સ્ત્રીના સ્તન જેવું હોય તે સાર્વભૌમ નરેશ થાય. અને જેમનું માથું વચ્ચેથી ખેંસી ગયું હોય તે જમીનદાર થાય. ઉંચા નીચા મથાવાળો ધનહીન હોય છે. કલાડા જેવા માથાવાળો દીર્ઘાયુ થાય છે. ઢુઃખી માણુજનું માથું લાંબું હોય છે. અને માળાપનો ઘાત કરનારનું માથું અપટું હોય છે. જે માથાવાળો (માથાના જે ભાગ થઈ ગયા હોય) ધનહીન થાય. માછલાના માથા જેવા માથાવાળો પાપી અને ઘણો ઢુઃખી થાય. ઘડા જેવા માથાવાળો અધમ ચરિત્રનો થાય. મોટા અને ખેંસી ગએલા માથાવાળો નિંદ્ય પુરુષ હોય છે. ૨૭૭ થી ૨૯૩

અત્રુટિતાગ્રાઃ સ્નિગ્ધા ઋજવો મૃદવઃ સમાસ્તનીયાંસઃ ॥

અસ્તોકદીર્ઘવહવસ્તરઙ્ગિણો ભૂભુજાં કેશાઃ ॥ ૨૯૪ ॥

ઊર્ધ્વા રુક્ષાઃ કપિલાઃ સ્થૂલા વિષમાઃ સ્વરવિભિન્નાગ્રાઃ ॥

અતિહસ્વદીર્ઘકુટિલા જટિલા વિરલા દરિદ્રાણામ્ ॥ ૨૯૫ ॥

રાજાઓના વાળ અખંડ, સ્નિગ્ધ, સીધા, મૃદુ અને સરખા તેમજ પાતળા હોય છે. વળી તે ઘણા લાંબા અને સમુદ્રના તરંગોની માફક ઉંચા નીચા તરંગવાળા પણ હોય છે. દરિદ્ર પુરુષોના કેશ ઊભા, રૂક્ષ, કાળરા, જડા, લાંબા ટુંકા તથા ખરખચડા અને અગ્રભાગમાં ફાટેલા, ઘણા નાના, ઘણા મોટા, વાંકડીઆ તથા ઘણા જુથવાળા કે બહુ જ આછા હોય છે. ૨૯૪-૨૯૫

અંગં યદ્યપિ પુંસાં સ્ત્રીણાં વા પિશિતવિરહિતં સૂક્ષ્મમ્ ॥

પરુષં શિરાવનદ્ધં તત્તદનિષ્ઠં પરં જ્ઞેયમ્ ॥ ૨૯૬ ॥

આયુઃ પરીક્ષા પૂર્વં નૃણાં લક્ષણં તદા જ્ઞેયમ્ ॥

વ્યર્થ લક્ષણજ્ઞાનં લોકે ક્ષીણાયુષાં યસ્માત્ ॥ ૨૯૭ ॥

યલ્લક્ષ્મ પુનઃ શુભમપિ કરે રેલાપ્રમૃતિકં ચ સંવદતિ ॥

વાહ્યામ્યન્તરમપર તત્ર સમુદ્રેણ નિર્દિષ્ટમ્

॥ ૨૧૮ ॥

શ્રી કે પુરુષનું શરીર માત્ર વગરનું, નાનું, કઠોર અને નમ્રો તરી આવતી હોય તેવું હોય તો તે ઘણું જ અશુભ લક્ષણ છે. આયુર્દર્શની પરીક્ષા કર્યા પછી જ લક્ષણ જોવા કારણ અદ્યાય પુરુષોના લક્ષણોનું જ્ઞાન વ્યર્થ છે. હાથમા વેખાદિથી બનેલું શુભ લક્ષણ બાદ અને આશ્વતર શરીરના શુભ લક્ષણોનું (કે જે વિસ્તારથી કહેવામા આવ્યા છે તેમનું) પણ ઘોતક બને છે ૨૬૬ થી ૨૬૮

ધતિ મહત્તમ શ્રી નૃસિંહના પુત્ર દુર્લભરાજે બનાવેલા સામુદ્રિકતિલક નામના નરસીલક્ષણ ગાત્રનો પહેલો ગાંડીરાધિકાર સ પૂર્ણ,

અધિકાર બીજો

સંહતિસારાનૂકસ્નેહોન્માનપ્રમાણમાનાનિ ॥

ક્ષેત્રાણિ પ્રકૃતિરથો મિશ્રમેતદપિ શારીરમ્

॥ ૧ ॥

યત્ર મિથઃ શ્લિષ્ટત્વ માંસસ્નાય્વસ્થિસંધિવંધાનામ્ ॥

સંહનનં સંઘાતઃ સંહતિરિતિ કથ્યતે સન્નિ.

॥ ૨ ॥

યંત્રારિષ્ટમિવાંગં પ્રત્યંગં દૃશ્યતે દેહે ॥

સંસ્થાનેન સુરૂપં સંહતિર્ભવતિ સા મહેચ્છ

॥ ૩ ॥

માંસાસ્થિસન્ધિવંધો હ્યશિથિલો હિ લક્ષ્યતે यस્ય ॥

સ ચ સંહતિમાન્ધન્યો દીર્ઘાયુર્જાયતે નિયતમ્

॥ ૪ ॥

સંહતિરહિતો રુક્ષઃ પિશિતવિહીનઃ શિરાયુતઃ શિથિલઃ ॥

સ્થૂલાસ્થિસન્નિવેશો ભવતિ ક્લેશાવહઃ સ પુમાન્

॥ ૫ ॥

ક્ષેત્ર — સહતિ, સાર, અનૂક, સ્નેહ, ઉન્માન, પ્રમાણ, માન અને પ્રકૃતિ એ આઠ ભેદ મળવાથી ક્ષેત્ર કહેવાય છે અને બધાનું મિશ્રણ થઈ ગયું હોય તે પણ ક્ષેત્રના અતવર્તી જ ગણાય. સહતિ — માત્ર, સ્નાયુ, હાડકા, સાધા વગેરેનું એકબીજા સાથે જે જોડાણ હોય છે, તેને સહતિ, સંહનન કે સંઘાત કહે છે. યત્રની માફક અગપ્રત્યજ બરાબર યથાસ્થાને જોડાણેલા હોય, અને હઠ માધુર્ય પડતા હોય, તેને સહતિ કહે છે જેને માત્ર હાડકા તથા શરીરના સાધા મજબુત હોય, તે સહનિવાળો કહેવાય. સહતિવાળો પુરુષ ધન્ય (ભાગ્યશાળી) તેમજ દીર્ઘાયુ થાય છે જેના અગ

પ્રત્યંગનાં જોડાણ ઢીલાં હોય, શરીર માંસ વગરનું હોય, મોટી મોટી નસો દેખાતી હોય, સ્થૂલ હાડકાં દેખાતાં હોય—હાડકાં પ્રમાણમાં મોટાં દેખાતાં હોય, તે માણસ કલેશ લોગવે છે. ૧ થી ૫

ત્વગ્રક્તમાંસમેદોઽસ્થિમજ્જાશુક્રાણ્યનુક્રમેણ નૃણામ્ ॥

સારાઃ સસ્ર ભવેયુઃ સમાસતસ્તત્ફલં વ્રૂમઃ ॥ ૬ ॥

સ્નિગ્ધત્વચો બોધનાઢયા સ્તનુત્વચઃ કુબુદ્ધયો મનુજાઃ ॥

સુભગા મૃદુત્વચઃ સ્યુઃ પ્રાગુક્તત્રિત્વચઃ સુશ્વિનઃ ॥ ૭ ॥

રસનોષ્ઠદન્તપીઠકરાંઘ્રિગુદતાલુલોચનાન્તેન ॥

સ્ત્કેન સ્ત્કસારા ધનતનયસ્ત્રીસુખોપેતાઃ ॥ ૮ ॥

સર્વાઙ્ગીણેન ચિતો યથાપ્રદેશં ઘનેન માંસેન ॥

ઉક્તઃ સ માંસસારો વિદ્યાધનરૂપપરિકલિતઃ ॥ ૯ ॥

નસ્વદન્તદૃષ્ટિસ્નિગ્ધો મેદઃસારઃ સુશ્વાન્વિતઃ સુતવાન્ ॥

સ્થૂલાસ્થિરસ્થિસારઃ કાન્તો વિદ્યાં ગતઃ સર્વલઃ ॥ ૧૦ ॥

ઘનગાત્રોપચયયુતઃ સંસ્થિતિર્યો મહાબલઃ સ્નિગ્ધઃ ॥

કથિતઃ સમજ્જસારો બહુતનયઃ સ્ત્રૈણસુખમાર્ગી ॥ ૧૧ ॥

યો ભવતિ શુક્રસારો વિદ્યાસૌભાગ્યરૂપપરિકલિતઃ ॥

પ્રાયેણ સસ્રસારઃ સર્વોત્કર્ષપ્રદઃ પુરુષઃ ॥ ૧૨ ॥

સારઃ—આમડી, દોહડી, માંસ, મેદ, અસ્થિ (હાડકાં) ચરબી અને વીર્ય. એમ સાર સાત પ્રકારનો ગણવામાં આવે છે. તેમનાં કૃણ (નીચે મુજબ) કહીશ. અ—ચીકણી આમડીવાળા ખુદ્ધિમાન, પાતળી આમડીવાળા દુષ્ટ ખુદ્ધિવાળા, મૃદુલ આમડીવાળા ભાગ્યશાળી, અને જો આ ત્રણે પ્રકાર એકી સાથે હોય તો તે સુખ આપનાર સમજવાં. આ—જીભ, ઓઠ, દાંતનાં પેદુઓ, હાથ, પગ, શુદ્ધ, તાણવું અને આંખના ખુણાઓમાં જે લાલી દેખાય છે, તેનું નામ રક્તસાર છે. અર્થાત્ તે દોહડીના સારવાળો ગણાય. જે રક્તસાર પુરૂષો હોય, તે સ્ત્રી, ધન તેમજ પુત્રનું સુખ લોગવે છે. ૬—અંગ પ્રત્યંગમાં માંસ લરાએલું માલુમ પડે તેનું નામ માંસસાર. માંસસાર પુરુષ વિદ્યા, ધન અને રૂપથી યુક્ત હોય છે. ૭—નખ, દાંત અને દૃષ્ટિમાં જે ચિકાશ દેખાઈ આવે છે, તે મેદસાર લક્ષણ છે. મેદસાર પુરુષો સુખી અને સંતતિવાળા થાય છે. ૮—ખીલેલાં મોટાં મોટાં હાડકાં માલુમ પડતાં હોય, તે અસ્થિસાર કહેવાય. અસ્થિસાર

માણસ રૂપાળો, વિદ્વાન અને બળવાન હોય છે ઝ—જે સપૂર્ણ ખીલેલા અવયવો અને સારા દેહ પ્રમાણનો બળવાન અને સ્નિગ્ધ (ચીકણા અગવાળો) માણસ પડતો હોય, તે મન્વન્તસાર મમજવો મન્વન્તસાર પુરુષ મતતિવાળો અને વિલાસી થાય છે ઘ—જેનામાં વીર્ય ખુબ હોય તે શુક્રમાઝ દેહેવાય અને તે વિદ્વાન, ભાગ્યશાળી તથા રૂપાળો હોય છે બ્યારે આ માતે લેદ એકી માથે હોય, ત્યારે સમજવું કે તે મર્વોત્તમ લક્ષણ છે ૬ થી ૧૨

पूर्वभवे ह्यनवरतं सत्त्वस्वरूपगतिमिरभ्यस्तम् ॥

पुनरिह यदनुक्रियते तदनूकं कथ्यते सद्भिः.

॥ ૧૩ ॥

सिंहव्याघ्रगरुमद्वृषभानूका भवन्ति ये मनुजाः ॥

अप्रतिहतप्रतापा जितरथास्ते नराधीशाः

॥ ૧૪ ॥

वानरमहिष्ક્રोडच्छागानूकाः सुखार्थसुतरहिताः ॥

रासभकरभानूका धनहीना दुःखिताः प्रायः

॥ ૧૫ ॥

અનક — જીવાત્માએ પાછલા ભવોમાં જે કંઈ અભ્યાસ કર્યો હોય છે (જેણે આચર્યું કર્યું હોય છે), તેના સન્કાર રહી જવાથી તે આ જન્મમાં પણ ચોક્કાવત્તા પ્રમાણમાં (જેટલા પ્રમાણમાં મરકાવે ગઈ ગયા હોય તેટલા પ્રમાણમાં) તેણે આચર્યું કર્યું છે તેના આ જન્મગત સ્વભાવને અનૂક દેહે છે જે મનુષ્યો સિંહ, વાઘ, ગરૂડ અને વૃષભના અનૂકના હોય છે, તે મુખી, વિજયી અને રાજા થાય છે જે વાનર, પાંડા, ભૂડ અને બકનાના અનૂકના હોય છે, તે મુખ, ધન અને પુત્ર રહિત હોય છે અને જે જીટ, ગધેડા વગેરે અનૂકના હોય છે, તે દુખી અને નિર્ધન થાય છે ૧૩ થી ૧૫

वित्तप्रसत्तिजननं प्रीणनमिति कथ्यते ध्रुवं स्नेहः ॥

तन्मूलमिह ज्ञेयं सुखसौभाग्यादिकं सर्वम्

॥ ૧૬ ॥

रसनायां दशनेषु त्वचि लोचनयोर्नखेषु केशेषु ॥

पुण्यवतां प्रायेण स्नेहोयं पद्મविधो ज्ञेयः

॥ ૧૭ ॥

प्रियमापित्वं रसनास्निग्धत्वं सुभोजनं रदाः स्निग्धाः ॥

अतिसौख्यं त्वक् स्निग्ધો नियतं भजते भुजिष्योऽपि ॥ ૧૮ ॥

जनस्निग्ધો नयनस्निग्धः समधिकधनं नखस्निग्धः ॥

केशस्निग्धो बहुविधसुगन्धमाल्यं नरो लभते

॥ ૧૯ ॥

સ્નેહ:--ચિત્તને પ્રસન્ન કરવાવાળું જે કંઈ સામા મનુષ્યના અંગ પ્રત્યંગોમાં અને ગતિ, ખોલી ઇત્યાદિમાં માલુમ પડે છે, તેને સ્નેહ કહે છે. અને સ્નેહાળ મનુષ્યો ખડુધા સુખી થાય છે. આ સ્નેહ, લાગ્યશાળી પુરુષોને જીભ, દાંત, ચામડી, આંખો, નખ અને વાળ એમ છ સ્થાનોમાં હોઈ, છ પ્રકારનો જોવામાં આવે છે. જેમની જીભમાં સ્નેહ હોય તેઓ પ્રિયભાષી હોય છે. દાંતમાં સ્નેહવાળા મિષ્ટ ભોજન કરનાર નિવડે છે. ચામડીમાં સ્નેહવાળો દારી પુત્ર હોય છતાં ખુબ સુખ ભોગવે છે. જેની આંખોમાં સ્નેહ હોય છે, તે જનપ્રિય થાય છે. અને નખમાં સ્નેહવાળા ખુબ ધનવાન થાય છે, ને જનપ્રિય થાય છે. અને નખમાં સ્નેહવાળા ખુબ ધનવાન થાય છે. તેમજ કેશમાં સ્નેહવાળા ખડુ પ્રકારના લોગ ભોગવે છે. ૧૬ થી ૧૯

મંજિષ્ઠાદીનામિવ તુલ્યા ચત્તોલનં ભવતિ પુંસામ્ ॥

ઉન્મીયતેઽત્ર નિયતં તદુચ્યતે સદ્ધિરુન્માનમ્

॥ ૨૦ ॥

યો દ્યૌર્દ્ધમારદેહઃ સ વિશ્વમ્મરેશ્વરો ભવતિ ॥

મારવપુર્યઃ પુનરિહ જગતિ સ કોટિધ્વજો ભવતિ

॥ ૨૧ ॥

મારાર્દ્ધં યસ્યાઙ્ગં સ સુસાદ્યો ભોગમાજનવાન્ ॥

મારાર્દ્ધાર્દ્ધતનુર્યઃ સ દુર્ગતો દુઃખિતઃ પ્રાયઃ

॥ ૨૨ ॥

કાષ્ઠેષુ મણિષુ વજ્રેષ્વાકરધાતુષુ તથાન્યવસ્તુષુ ચ ॥

સ્નિગ્ધં ચત્તદ્દુરુ યદ્રૂક્ષં ચ લઘુ તદ્દદિદમ્

॥ ૨૩ ॥

ઉન્માન:--જેવી રીતે ઈતર મજીઠ આદિ પદાર્થોનું તોલ કરવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે મનુષ્યનું પણ તોલ કરવામાં આવે છે. અને તેના ઉપરથી પણ કેટલીક ભવિષ્યત વાતોનો નિશ્ચય થાય છે. આને ઉન્માન કહે છે. જેનું શરીર અઢી લાર વજનનું હોય તે રાજા થાય છે. એક લાર જેના શરીરનું વજન હોય તે કરોડપતિ થાય છે. અડધા લારના શરીરવાળો સુખી અને ભોગી થાય છે. પા લાર શરીરવાળો દરિદ્રી અને દુઃખી થાય છે. પૂર્વાચાર્યો માને છે, કે લાકડાં, મણિ આદિ રત્નો, તેમજ ખાણમાંથી નિષ્પન્ન થાતુઓ અને બીજી વસ્તુઓમાં જેમ તેમની અંતર્ગત ચિકણાઈના કારણે વજન હોય છે, તેમ મનુષ્યમાં પણ શરીરાન્તર્ગત તત્ત્વોના કારણે વજન રહે છે. જેમ વજન વધારે રહે છે, તેમ તે વધારે સુખી થાય છે. ૨૦ થી ૨૩

આપાર્ષ્ણિતલશિરોન્તં ચદિહ વપુર્મીયતે પ્રકર્ષેણ ॥

પ્રવદન્તિ તત્પ્રમાણં કેપ્યાયામં પુનઃ પ્રાહુઃ

॥ ૨૪ ॥

શતમથમિઃ સમધિકં જ્યેષ્ઠઃ સ્યાન્મધ્યમોપિપણ્ણવતિઃ ॥

ચતુરધિકાશીતિરથાંગુલાનિદૈર્ઘ્યાત્પુમાનધમઃ ॥ ૨૫ ॥

દૈર્ઘ્યા ગુલ્ફોપગતા ચતુરંગુલિકા ભવેદથો જંઘા ॥

દૈર્ઘ્યે ચતુર્વિંશતિરથોઙ્ગુલચતુષ્ટયં જાનુ ॥ ૨૬ ॥

ઝરુ જંઘાતુત્યૌ વસ્તિઃ સ્યાદ્દાદશાંગુલાયામા ॥

તદર્ઘમિત નાભિયુતમુદરં ચ કુચસહિતમ્ ॥ ૨૭ ॥

ચત્વારિ ગ્રીવા સ્યાચ્ચિવુકકુચાન્તમંગુલાનિ મુલંચ ॥

દ્વાદશ પુંસાં ભવતીત્યાયામોષ્ઠાધિકં શતકમ્ ॥ ૨૮ ॥

एतदपि मतं केषामष्टोत्तरमुत्तमस्य भवति शतम् ॥

મધ્યસ્યાષ્ઠવિહીનં તત્તો દશોનં જઘન્યસ્ય ॥ ૨૯ ॥

इदं मतमप्यन्यस्योत्तममुत्तमे नरे भवति ॥

મધ્યે મધ્યં હીને તદપિ વિહીનં પરિજ્ઞેયમ્ ॥ ૩૦ ॥

उत्तममध्यमहीनाः कालक्षेत्रानुमानतो ये स्युः ॥

નિજપર્વાંગુલિસંખ્યા નિયતં તેપાં વિચોદ્ધવ્યા ॥ ૩૧ ॥

रामो दशरथसूनुर्वलिरपि विशतिशतांगुलौ चैव ॥

પૂર્વ માનાધિક્યાદ્વાવપિ પુનરેતૌ દુઃખિતૌ તદિહ ॥ ૩૨ ॥

પ્રમાણ — પગથી તે શિખા મુધીની ઉંચાઈને પ્રમાણ કહે છે કેટલાક આને આયામ કહે છે મનુષ્યની ઉંચાઈ ૧૦૮ આંગળની છે (અર્થાત્ ૪૫ હાથ ઉંચાઈ છે) અને આ ઉંચાઈનો પુત્ર્ય શ્રેષ્ઠ છે, ૬૬ આંગળની ઉંચાઈનો મધ્યમ છે, અને ૮૪ આંગળની ઉંચાઈનો અધમ છે પગતળીએથી ઘુટનની ઉંચાઈ ૪ આંગળ, જઘ (પાંડીઓ) ની લંબાઈ ૨૪ આંગળ, હીચણની લંબાઈ ૪ આંગળ, સાથળ ૨૪ આંગળ પેદુ ૧૨ આંગળ, અને નાભિથી લઈ સ્તન પર્યન્તનું (પેટ સાથે) અતર ૧૨ આંગળ, સ્તનથી ગળા મુધી ૧૨ આંગળ, ગળુ ૪ આંગળ, અને હંડપચીથી ઉપરનો મોઢાનો ભાગ ૧૨ આંગળ, આમ કુલ ૧૦૮ આંગળ ઉંચાઈ થાય છે કેટલાક આચાર્યો માને છે, કે ૧૦૮ આંગળની ઉંચાઈ શ્રેષ્ઠ છે અને ૧૦૦ની ઉંચાઈ મધ્યમ છે જ્યારે ૯૦ આંગળની ઉંચાઈ અધમ છે અને શ્રેષ્ઠ ઉંચાઈનાજા શ્રેષ્ઠ, મધ્યમવાળા મધ્યમ તેમજ અધમવાળા અધમ થાય છે આ બધી ઉંચાઈ દેશકાળને અનુસરીને હોય છે, અને

तेथी ने माणुसने मापवो होय तेना पोताना आंगणधी (आंगणना वेढानी दांयाधधी)
मापवो नेधो अ. दशरथना पुत्र राम तथा अदिराज अ. अने जणु १२० आंगणनी
डंयाधवाणा हुता. आथी तेओ दुःणी धया, भाटे १०८ थी वधारे डंयाधनुं दूण साइं
नथी होतुं. २४ थी ३२

जलभृतकटाहमध्यासीनस्य चतुर्दिशं नरस्य बहिः ॥

पतति यदम्बुद्रोणं परिहाणत्वेन तन्मानम् ॥ ३३ ॥

मानोपेतशरीराश्विरायुषः संपदान्विताः पुरुषाः ॥

तद्धीनाधिक्ययुताः पुनर्भजन्ते सदा दुःखम् ॥ ३४ ॥

यदि वा तिर्यग्मानं नरस्य पद्मासनोपविष्टस्य ॥

जानुयुगलबाह्यपक्षांतराश्रितं सोऽत्र परिणाहः ॥ ३५ ॥

आसनतो भालान्तं शरीरमध्ये तथोपविष्टस्य ॥

यन्मानं स्यादूर्ध्वं सचोच्छ्रयः कथ्यते सद्भिः ॥ ३६ ॥

यस्योच्छ्रयः समः स्यात्परिणाहेणोदितेन भाग्यवशात् ॥

नियतं जगति प्रायः स पुमान् पुरुषोत्तमो भवति ॥ ३७ ॥

अंगोपांगानामिह विस्तारायामपरिधिभेदेन ॥

मानं यथानुरूपं संक्षेपेण प्रवक्ष्यामि ॥ ३८ ॥

आपार्ष्णिज्येष्ठान्तं तलमत्र चतुर्दशांगुलायामम् ॥

विस्तारेण षडंगुलमंगुष्ठो द्वयंगुलायामः ॥ ३९ ॥

पञ्चांगुलपरिणाहः पादान्तं तन्त्रखांगुलं दैर्घ्यात् ॥

अंगुष्ठसमा ज्येष्ठा मध्या तत्षोडशांशोना ॥ ४० ॥

अष्टांशोनानामा कनिष्ठिका षष्ठभागपरिहीना ॥

सर्वासामप्यासां नखाः स्वस्वपर्वत्रिभागमिता ॥ ४१ ॥

सत्र्यंगुलपरिणाहा प्रथमांगुलविस्तृतांगुली भवति ॥

अष्टाष्टभागहीनाः शेषाः क्रमशः परिज्ञेयाः ॥ ४२ ॥

जंघातः परिणाहो ध्रुवमष्टाधिकदशांगुलानि स्यात् ॥	
विंशतिर्गोपगतो जानुर्द्वात्रिंशदूरुपि	॥ ४३ ॥
अष्टादशांगुलमिता विस्तारा जायते कटिः ॥	
पुंसां नाभेरन्तः परिधि पद्मचत्वारिंशदंगुलतः	॥ ४४ ॥
पुंसां द्वादश कुचयोरभ्यन्तर्गमंगुलानि दैर्घ्येण ॥	
उरसि च युगोपनिष्ठात्पङ्गुलो भवति कक्षांतः	॥ ४५ ॥
विंशत्युरःस्थलं स्याद्विस्तारादंगुलानि चतुरधिकः ॥	
पृष्ठ्या सह परिणाहे पङ्गुलं पञ्चाशदंगुलिकम्	॥ ४६ ॥
पर्व प्रथमं बाह्वोरष्टादशांगुलानि दैर्घ्येण ॥	
पोडश पुनर्द्वितीयं सप्ततलं मध्यमांगुलिका	॥ ४७ ॥
इति समुदायेन भुजः पद्मचत्वारिंशदंगुलानि स्यात् ॥	
पञ्चांगुलविस्तारं पाणितलं शस्त्रेखान्तम्	॥ ४८ ॥
मन्यांगुलीविहीना प्रदेशिनी भवति पर्वणार्द्धेन ॥	
तत्समनामानामा कनिष्ठिका पर्वपरिहीना	॥ ४९ ॥
अंगुष्ठस्यायामांगुलानि चत्वारि जायते पुंसाम् ॥	
निजपर्वार्द्धपरिमिता भवन्ति सर्वेपि पाणिनखाः	॥ ५० ॥
ग्रीवायाः परिणाहोऽंगुलानि चतुरधिकविंशतिः शस्तः ॥	
नासापुटद्वयान्तर्विस्तारो द्वयंगुलं मानम्	॥ ५१ ॥
आचिवुकपश्चिमकचप्रान्तं द्वात्रिंशदंगुलो मूर्ध्ना ॥	
कर्णद्वयस्य मध्ये पुनरष्टाधिकदशांगुलिक	॥ ५२ ॥
पुंसां गे मानं स्पष्टं शिष्टैः पुरा विनिर्दिष्टम् ॥	
इह पुनरुपयोगाद्वै दिङ्मात्रमिदं मयाप्युक्तम्	॥ ५३ ॥
विंशतिवर्षा नारी स पञ्चविंशतिसमो नरो योग्यः ॥	
जीवति तुर्यांशो वा मानोन्मानप्रमाणानाम्	॥ ५४ ॥

માન:—એક મોટા વાસણમાં છલોછલ પાણી ભરી તેમાં મનુષ્યને, (કે જેની ઉંમર ૨૫ વર્ષની થઈ હોય તેને) બેસાડવો. અને તેમ કરતાં વાસણમાંથી જેટલા દ્રોણ પાણી બહાર નીકળી જાય, તેટલો માનપ્રાપ્ત પુરુષ કહેવાય, (દ્રોણ એટલે દોઢ મણ.) જેમનું શરીર માનપ્રાપ્ત હોય તેઓ સંપત્તિશાળી થાય છે. અને માનથી ઓછાવત્તા પ્રમાણવાળા દુઃખ ભોગવે છે. મનુષ્યને પલાસનવાળી બેસાડવો, અને એક ઢીંચણથી બીજા ઢીંચણ સુધીની જે લંબાઈ તેનું નામ પરિણાહ. અને આસનથી (જમીનથી) કપાળના અંત ભાગ સુધી (મસ્તક સુધી)ની જે ઉંચાઈ તેનું નામ ઉચ્છ્રાય. ભાગ્યવશાત્ જે મનુષ્યના પરિણાહ અને ઉચ્છ્રાય સરખા હોય તે ઉત્તમ પ્રકારનો પુરુષ છે. આવું કદાચિત જ બને છે. અંગ અને ઉપાંગનાં વિસ્તાર તથા (લંબાઈ પહોળાઈ) દ્વારા જે માન હોય છે. તે સંશ્લેષમાં હું કહીશ. પગના તળી-આની લંબાઈ (એડીથી અંગુઠા સુધીની) ૧૪ આંગળ અને પહોળાઈ ૬ આંગળ હોય છે. અંગુઠાની લંબાઈ ૨ આંગળ સુધી હોઈ શકે છે. અંગુઠાની જડાઈ (પરિધિ) પાંચ આંગળ (સુધીની) હોય છે પહેલી આંગળો અંગુઠા જેવડી, બીજી અંગુઠાથી એક ત્રાડશાંશ નાની, ત્રીજી ૬ નાની અને ચોથી ૬ નાની હોય છે. અને તે દરેક આંગળીઓના નખ તેમના પોતાના વેઠાના ૬ જેટલા હોય છે. પહેલી આંગળી ૩ આંગળના પરિણાહવાળી અને ૧ આંગળ વિસ્તારવાળી હોય છે. બીજી આંગળીઓ અનુક્રમે એક બીજાથી ૬ જેટલી નાની હોય છે. પ્રથમાંગુલીનો જે પરિણાહ બતાવ્યો, તે તેના આંગળ મુજબ હોય છે. જાંઘ (પોંડીઓ)નો પરિણાહ (સરાસરી પરિધિ) ૧૮ આંગળ, ઢીંચણનો ૨૧ આંગળ, અને સાથળનો ૩૨ આંગળ હોય છે. સાથળના સાંધાથી નાભિપર્યંતની ઉંચાઈ ૧૮ આંગળ હોય છે. નાભિ આંગળનો પરિણાહ ૪૬ આંગળ હોય છે. જે કુચ વચ્ચેનું અંતર ૧૨ આંગળ. અને છાતી (જાંને બગલ-સ્તનથી તિરછા સરખા ૬ આંગળના અંતરે હોય છે. ત્યાં સુધી)ની પહોળાઈ ૨૪ આંગળ થાય છે. અને ત્યાં આંગળનો પીઠ સાથેનો પરિધિ ૫૬ આંગળ થાય છે. ખભાથી લઈ કોણી પર્યંત ૧૮ આંગળ, કોણીથી પોંચા સુધી ૧૬ આંગળ, અને પોંચાથી મધ્યમા આંગળીના મૂળ સુધી ૭ આંગળ હોય છે. આમ કુલ હાથ ૪૬ આંગળનો હોય છે. હથેલી ૫ આંગળની હોય છે. મધ્યમા આંગળીના વેઠાના અર્ધા જેટલી ઓછી મધ્યમાથી તર્જની હોય છે. અનામિકા પણ તેવડી જ હોય છે. અને કનિષ્ઠિકા આખા વેઠા જેટલી ઓછી હોય છે. અંગુઠા ૪ આંગળનો હોય છે. દરેકના નખ પોતાના પર્વના ૬ જેટલા હોય છે. ગજાની પરિધિ ૨૪ આંગળ હોય છે. નાકની પહોળાઈ ૨ આંગળ હોય છે. હડપચીથી લઈ પાછળના ભાગના વાળના છેડા સુધીનું અંતર ૩૨ આંગળ હોય છે. અને તેટલું માથું કહેવાય છે. જે કાનના વચ્ચેનું અંતર ૧૮ આંગળનું હોય છે. આ પ્રમાણે પૂર્વાચાર્યોએ શરીરનું પ્રમાણ બતાવ્યું છે અને ઉપયોગી હોઈ પ્રસંગવશાત્ મેં પણ કહ્યું છે, આ પ્રમાણ ૨૦ વર્ષની સ્ત્રી તેમજ ૨૫ વર્ષના પુરુષને લાગુ પડે છે. અર્થાત્ તેટલી ઉંમરનાં સ્ત્રી પુરુષોનું માપ આટલું

હોઈ શકે માન અને ઉન્માનના ડું જેટલુ આયુર્દા ઘણી વખત નેવામા આવે છે
૩૩ થી ૫૪

વર્ષાણાં શતમાયુસ્તસ્યૈવં દશ દશા વિમાगेन ॥

ક્ષેત્રાણિ દશ નરાણાં તદાશ્રિતં લક્ષણં જ્ઞેયમ્ ॥ ૫૫ ॥

આદ્યં પાદૌ સગુલ્ફૌ સજાનુ જંઘાદ્વયં દ્વિતીયં સ્યાત્ ॥

ઝરૂ ગુહ્યં મુષ્કદિતયં ક્ષેત્રં તૃતીયમિદમ્ ॥ ૫૬ ॥

નાભિઃ કટિશ્ચતુર્થં પંચમમપિ જાયતે પુનર્જઝરમ્ ॥

પૃષ્ઠં સ્તનાન્વિતમુરઃ સસમમસૌ સજન્નયુગૌ ॥ ૫૭ ॥

ઓષ્ઠૌ ગ્રીવાષ્ટમમિહ નવમં સ્યાદ્ભ્રુયુગં નયનયુગલમ્ ॥

સલલાટ્મુત્તમાંગં દશમં લક્ષણવિદઃ પ્રાહુઃ ॥ ૫૮ ॥

ક્ષેત્રવશાજ્જાયન્તે મનુજાનાં જગતિ દશ દશાઃ ક્રમશઃ ॥

ક્ષેત્રેષ્વશુમેષ્વશુમા દશાઃ શુમેષુ ચ શુમા પ્રાયઃ ॥ ૫૯ ॥

વાલ્યં વૃદ્ધિરય વલં ધીત્વક્શુક્રવિક્રમાઃ પુંસામ્ ॥

દશકેન નિવર્તન્તે ચેતઃ કર્મેન્દ્રિયાણિ તથા ॥ ૬૦ ॥

ક્ષેત્ર —મનુષ્યનુ પૂર્ણાયુ ૧૦૦ વર્ષનુ માનવામા આવેલુ છે અને તેના ૧૦ ભાગ પાઠતા શરીરના ૧૦ ભાગ પડે છે અને તેટલા ક્ષેત્રો કહેવામા આવે છે જેમકે — પહેલો વિભાગ—પગના તળીઆથી ઘુટન સુધી બીજો વિભાગ—જાગ અને જાનુ (ખીડીઆથી લઈ ઢીચણ સુધી) ત્રીજો વિભાગ—ઉર, ગુદાગ, અને વૃધણ સુધી ચોથો વિભાગ—નાભિ સુધી કમરનો ભાગ પાંચમો વિભાગ—પેટ છઠ્ઠો વિભાગ—સ્તન આથે છાતીનો ભાગ સાતમો વિભાગ—અમા (હાસડી સાથે) આઠમો વિભાગ—ગણુ, હોઠ સુધીનો ભાગ નવમો વિભાગ—આંખો અને જમરો દશમો વિભાગ—કપાળ અને માથુ

આ દસ ક્ષેત્રો ઉપરથી દસ પ્રકારની દશાઓ બને છે જે ક્ષેત્ર અશુભ હોય તેની દશા અશુભ જાણવી અને શુભ ક્ષેત્રની દશા પ્રાય શુભ નીવડે છે પ્રથમના દસ વર્ષો સુધીમા જાત્યાવસ્થાની, દસથી વીસ સુધીમા વૃદ્ધિની, વીસથી ત્રીસ સુધીમા ગલની, ત્રીસથી ચાલીસ સુધીમા જુદ્ધિની, ચાલીસથી પચાસ સુધીમા ચામડીની, પચાસથી સાઠ સુધીમા વીર્યની, સાઠથી ચિત્તે સુધીમા પરાક્રમની, ચિત્તેથી એ રી સુધીમા ચિત્તની, એ સીથી નેવુ સુધીમા કર્મની અને નેવુથી મો સુધીમા ઇન્દ્રિયોની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે ૫૫ થી ૬૦

ક્ષિતિજલશિખિપવનાંબરસુરનરરક્ષઃ પિશાચતિર્યગ્નિઃ ॥

તુલ્યા પ્રકૃતિઃ પુંસાં ક્રમેણ તલ્લક્ષણં બ્રૂમઃ ॥ ૬૧ ॥

સુરભિઃ પ્રસૂનગંધઃ સુખવાન્મોગી સ્થિરઃ ક્ષિતિપ્રકૃતિઃ ॥

પ્રિયવાગ્ધનામ્બુપાયી નીરપ્રકૃતિર્નરો રસમુક્ ॥ ૬૨ ॥

ચપલઃ ચણ્ડસ્તીક્ષ્ણઃ ક્ષુદ્રાન્ ઘનમોજનઃ શિંશિપ્રકૃતિઃ ॥

ચટુલઃ ક્ષામઃ ક્ષિપ્રઃ સકોપનઃ સ્યાન્મરુતપ્રકૃતિઃ ॥ ૬૩ ॥

વિદ્વાન્સુસ્વરકુશલો વિવૃતાક્ષઃ શિક્ષિતોમ્બરપ્રકૃતિઃ ॥

ત્યાગરતિઃ સસ્નેહઃ સુરસ્વભાવેન પૃથુકોપઃ ॥ ૬૪ ॥

ભૂષણગીતપ્રવણો નરઃ સ્વભાવેન સંવિભાગી સ્યાત્ ॥

દુર્જનચેષ્ટઃ પાપો રક્ષઃ પ્રકૃતિઃ સ્વર્ક્રોધઃ ॥ ૬૫ ॥

ભવતિ પિશાચપ્રકૃતિઃ સ્થૂલો મલિનશ્ચલઃ પ્રલાપી ચ ॥

ક્ષુદ્રાનુગતસ્તિર્યકપ્રકૃતિર્બહુભુગ્ભવેન્મનુજઃ ॥ ૬૬ ॥

ઇતિ દશવિધા નરાણાં નિર્દિષ્ટાઃ પ્રકૃતયો યથા દૃષ્ટાઃ ॥

કિञ્ચિન્નિશ્ચકલક્ષણમધુનાવક્ષ્યામ્યતો લોકે ॥ ૬૭ ॥

પ્રકૃતિ—પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, પવન, આકાશ, દેવ, મનુષ્ય, રાક્ષસ, પિશાચ અને તિર્યંચ (ઢાર ઈત્યાદિ) આ પ્રમાણે દસ પ્રકારની પ્રકૃતિ હોય છે. અને ક્રમથી તેનાં લક્ષણો કહીશ. જે મનુષ્યના શરીરમાંથી ચંદન અને પુષ્પો જેવી સુગંધી આવતી હોય, તેની પૃથ્વી પ્રકૃતિ સમજવી. અને પૃથ્વી પ્રકૃતિવાળા પ્રાયઃ સ્થિર-વૃત્તિવાળા, સુખી અને ભોગી હોય છે. જે મનુષ્યની વાણી મીઠી હોય, અને તેને જે વાણી વધારે પીવા જોઈતું હોય તો તેની પ્રકૃતિ જલની કહેવાય છે. જલની પ્રકૃતિવાળા મીઠા રસોને વધારે પસંદ કરે છે. તે વસ્તુ મેળવે પણ છે. જે મનુષ્યો અતિ ચપલ હોય છે, તીક્ષ્ણ સ્વભાવના, ભુખાળવા અને ઘણું ખાનાર હોય છે. તેઓ અગ્નિ-પ્રકૃતિવાળા હોય છે. (ચપળતા સાથે તેઓ પ્રતાપી હોવા જોઈએ) મીઠું ખોલનારો, સુકો, ઉતાવળો અને ક્રોધી હોય તે વાત પ્રકૃતિનો જાણવો. જે મનુષ્યો સ્વરકુશળ હોય છે (ગાયકો તેમજ શબ્દના ગુણદોષને જાણવાવાળા), અને ખીલેલી આંખોવાળા હોય છે, તેઓ આકાશપ્રકૃતિના સમજવા. આકાશ પ્રકૃતિવાળા વિદ્વાન્ અને શિક્ષિત થાય છે. જે મનુષ્યોમાં ત્યાગપ્રીતિ (દાનશીલતા) હોય છે, તેઓ દેવ-પ્રકૃતિના જાણવા, અને તે લોકો પ્રેમાળ, તેમજ ક્રોધી પણ હોય છે. (તેમનો ક્રોધ

ક્ષણિક અને દ્રેષ્યગૃહિત હોય છે) જે મનુષ્યો આભૂષણ, ગીત વગેરેમા પ્રીતિ રાખનારા હોય, તેઓ મનુષ્યપ્રકૃતિવાળા ચેતના કરવામા કુશળ હોય છે જે મનુષ્યો ખરાબ ચેષ્ટાવાળા અને ક્રોધી હોય છે, તેમને રાક્ષસપ્રકૃતિના અનુભવા અને તેઓ પાપી નિવડે છે જે યદાતદ્વા બંધ્યા કરનારા અને નડા હોય છે, તેઓ પિશાચ પ્રકૃતિના બળુશ પિશાચ પ્રકૃતિવાળા, મેલા અભાવના અને ચલવૃત્તિવાળા હોય છે અને જેઓ નીચ પુરુષોની સોળસ કરનારા હોય છે, તેઓ તિર્યચપ્રકૃતિના બળુશ વળી તેઓ ખુબ ખાનારા હોય છે અર્થાત તેઓ દાર જેવા અભાવના ય હોય છે આ પ્રમાણે દર પ્રકારની પ્રકૃતિઓ જેમ પૂર્વાચાર્યોએ કહી છે, તેમ મે પણ કહી હવે મિશ્રલક્ષણ કહીશ ૬૧ થી ૬૭

વિભવસમૃદ્ધિપરત્વં વ્યંજનલાભઃ પ્રભુત્વમવ્યાજમ્ ॥

વયસિ ભવન્તિ પ્રથમે પ્રાયઃ સ્વત્પાયુષાં પુંસામ્ ॥ ૬૮ ॥

અંગાનિ ધીપદુત્વ શક્તિર્દર્શનાઃ શનૈર્વિશીર્યતે ॥

નિખિલેન્દ્રિયાણિ યેષાં ચિરાયુપસ્તે નરા જ્ઞેયાઃ ॥ ૬૯ ॥

શુભલક્ષણમંગેભ્યઃ સૌન્દર્યેણાધિકં મુખં યસ્ય ॥

સ્વજ્ઞાતિપ્રાધાન્યં પ્રાપ્નોતિ સ ધાન્યધનવત્ત્વમ્ ॥ ૭૦ ॥

અતિકૃષ્ણેષ્વતિગૌરેષ્વતિપીનેષ્વતિકૃશોષુ મનુજેષુ ॥

અતિદીર્ઘેષ્વતિલયુષુ પ્રાયેણ ન વિદ્યતે સત્યમ્ ॥ ૭૧ ॥

ચપલઃ સ્થૂલો રૂક્ષઃ પુરુષો ઘનમાંસલઃ શિરોવિચિતઃ ॥

સ પુમાન્વૈતરણાલ્યસ્સમુદ્રમપિ શોપયત્યસિલમ્ ॥ ૭૨ ॥

યસ્ય શરીરં પુર્ણં ગૃહાત્યન્નેન યેનકેનાપિ ॥

સ નરો હુંદુવકાલ્યઃ કલયતિ કલ્યાણવૈરાગ્યમ્ ॥ ૭૩ ॥

સત્ત્વં રજસ્તમશ્ચેત્વમી નરાણાં ત્રયો ભવંતિ ગુણાઃ ॥

ક્વચિદેકઃ કુત્ર દ્વૌ ત્રયઃ સમં ક્વાપિ દૃશ્યન્તે ॥ ૭૪ ॥

યઃ સત્ત્વગુણોપેતઃ સ દયાલુઃ સત્યવાક્ સ્થિરઃ સરલઃ ॥

દેવગુરુભક્તિયુક્તો વ્યસનેભ્યુદયે ચ કૃતધૈર્યઃ ॥ ૭૫ ॥

કાવ્યકલાસુ પ્રવણઃ કુલનારીકૃતરતિસ્સદા શૂરઃ ॥

પ્રાયેણૈવં સતતં રજોધિકઃ કથ્યતે સ પુમાન્ ॥ ૭૬ ॥

મૂર્વસ્તમોન્વિતઃ સ્યાન્નિદ્રાં કુર્વશ્ચ સાલસઃ ક્રોધી ॥

एतैर्मिश्रैर्वहुशो भेदाश्चान्यैर्नृणां मिश्राः

॥ ૭૭ ॥

મિશ્રકલક્ષણ—જેઓને નાની ઉંમરમાં જ વૈલવ તથા સમૃદ્ધિની ખુબ આહના હોય, અને સત્તા તથા ખાનપાન આદિનું ખુબ સુખ મળે, તેઓ ઘણું ખર્ચ અદ્વાયુધી હોય છે. જેમનાં અંગ, આલાકી, શક્તિ, આંખ તથા બીજી ઇન્દ્રિયો ધીમે ધીમે નાશ પામે તે દીર્ઘાયુ હોય છે. જેનું સુખ બીજા અંગો કરતાં સુંદરતામાં અને શુભ લક્ષણોમાં ચઢી જતું હોય, તેને ધન, ધાન્ય અને જ્ઞાતિમાં અગ્રપણ મળે છે. જેઓ ખડું કાળા હોય, ખડું ગોરા હોય, ખડું જાડા હોય, ખડું જ સુકા હોય, ખુબ લાંબા હોય અથવા ખુબ ઠીંગણા હોય તેઓમાં સત્ય હોતું નથી. જે અપજ, જાડો, કાન્તિરહિત (લુખી ચામડીવાળો), ખુબ (માંસથી) ભરેલા શરીરવાળો અને નસો દેખાઈ આવતી હોય તેવો હોય, તેને વૈતરણ સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. આ વૈતરણ સંજ્ઞક પુરુષો લોભી અને અસંતોષી હોય છે. જેનું શરીર ગમે તે અન્ન ખાવાથી પણ પુષ્ટ થતું હોય, તે હુલ્લખક કહેવાય છે. અને તે કલ્યાણકારી તથા વૈરાગ્યવાળો થાય છે. સમસ્ત દુનિયામાં સત્વ, રજ અને તમઃ એ ત્રણ ગુણો જ જોવામાં આવે છે. કોઈનામાં એક તો કોઈનામાં બે, અથવા કોઈનામાં ત્રણે ભેગા જોવામાં આવે છે. અને તેમના ઓછાવત્તા પ્રમાણને અનુસરી મનુષ્યના ગુણો બંધાય છે. જે દયાળુ, સત્યવાદી, સ્થિરવૃત્તિનો અને સરલ હોય છે, તેમજ દેવશુકની ભક્તિ કરનારો, અને સુખદુઃખમાં સરખી બુદ્ધિ રાખનારો હોય છે, તેને સત્ત્વગુણી જાણવો. જે કાવ્યકલામાં પ્રવીણ, ખાનદાન સ્ત્રીઓને આહનાર અને શૂરો હોય છે, તે રજેગુણ ધરાવે છે, એમ સમજવું અને તે ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. જે નિદ્રાળુ, આળસુ, ક્રોધી અને મૂર્ખ હોય છે, તે તમોગુણી જાણવો. તે ઘણું ખર્ચ કાપને જ પ્રાપ્ત કરે છે. આ સત્ત્વ રજ અને તમોગુણના મિશ્રણપણાથી ઘણા ભેદ પડે છે. ૬૮ થી ૭૭

प्रायो रजोगुणः स्यात्प्राप्तोत्कर्षस्तमोगुणः कोपः ॥

पुंसां विशेषः पुराख्यास्यामो ह्यग्रतः सत्त्वम्

॥ ૭૮ ॥

देहस्थितेषु सततमશुभेषु शुभेषु लक्षणेषु नृणाम् ॥

જ્ઞાત્વાનવરતમાવં તત્ફલમપિ નિર્દિશેત્પ્રાજ્ઞઃ

॥ ૭૯ ॥

बुद्धियुतो यो दीर्घो ह्रस्वो यो जायते नरो मूर्खः ॥

પિઙ્ગઃ શુચિઃ સુશીલઃ કાલાક્ષો યસ્તદાશ્ચર્યમ્

॥ ૮૦ ॥

यदन्तुरोपि मूर्खो रोमयुतो जायते यदल्पायुः ॥

યન્નિષ્ઠરઃ સ દીર્ઘસ્તદદ્ભુતં જૃમ્મતે ભુવને

॥ ૮૧ ॥

ન ચ દુર્ભગઃ સુનેત્રઃ સુગ્રીવો ભાગ્વાહકો ન સ્યાત્ ॥

રુક્ષો નાસ્તિ સુભોગી પરપત્વઙ્ નાસ્તિ સુલસહિતઃ ॥ ૮૨ ॥

પૃથુપાણિઃ પૃથુપાદઃ પૃથુકર્ણઃ પૃથુશિરાઃ પૃથુસ્કંધઃ ॥

પૃથુવક્ષાઃ પૃથુજઠરઃ પૃથુમાલઃ પૂજિતઃ પુરુષઃ ॥ ૮૩ ॥

ગ્તાક્ષં ભજતિ શ્રીઃ પ્રલમ્બવાહુ ભજત્યધીશત્વમ્ ॥

પીનાદ્ગ્નં ભજતિ કૃપિર્માસોપચિતં ચ ભજતિ સૌભાગ્યમ્ ॥ ૮૪ ॥

સુશ્લિષ્ટસંધિવન્ધો યઃ કશ્ચિન્માંસલો મૃદુઃ સ્નિગ્ધઃ ॥

અતિસુંદરઃ પ્રકૃત્યા સ સુલાદયો જાયતે પ્રાયઃ ॥ ૮૫ ॥

સ્નિગ્ધતિલા મશકં વા ચિહ્નં વા ભવતિ કિમપિ ચાન્યત્ ॥

પુંસાં દક્ષિણભાગે તચ્છ્રુભમિત્યાહ મોજનૃપઃ ॥ ૮૬ ॥

નલ્લશંલ્લકેશરોમજિહ્વાલોચનાસ્યરદનેષુ ॥

નાસ્તિ સ્નેહો યેપામકારણં મત્ત્વમિહ તેપામ્ ॥ ૮૭ ॥

જો કે શુભાશુભ લક્ષણોને આધારે શુભાશુભ ફલ કહેવામાં આવે છે છતાંય તે લક્ષણોની પરીક્ષા વારંવાર કરી તેઓનું ફલ કહેવું મહત્ત્વા ફલ કહી નાખવું નહિ, કારણ કેટલીક વખત કુદરત આશ્ચર્યજનક ફલ પણ કરી નાખે છે જેમકે ઘણા લગુઓ બુદ્ધિમાન હોય છે ઘણા કીંગપુઓ મૂર્ખા પણ હોય છે માનવાઓ પવિત્ર હોય છે, અને કાળી આખોવાળા (ઘણી કાળી કીકીવાળા) મચ્ચગ્નિ હોય છે કાતવાઓ મૂર્ખા હોય છે, અને રૂવાટાંવાળા અધ્યાયુષી હોય છે વળી જેઓ લગુમ હોય છે, તેઓ કદાચિત્ કઠોર પણ હોય છે આ બધું આશ્ચર્ય જેવું છે જેમકે લક્ષણોનાં કળ મુજબ તેમ ન થવું જોઈએ પરંતુ આવું આશ્ચર્યજનક કેટલીક વખત આવી જાય, તેટલા ઉપરથી લક્ષણો અને તેમનું કળ વ્યર્થ છે, એમ મમજવાનું નથી કહેવાની મનાલણ એટલી જ છે, કે ચારી રીતે પરીક્ષા કર્યા બાદ કળ કહેવું સારી આખોવાળા દુર્ભાગી હોતા નથી ચારી ચોવાવાળા મધુર બનતા નથી તેજહીન ચામડી વાળા ભોગ ભોગવી શક્તા નથી અને ખરબચડી ચામડીવાળા સુખ ભોગવી શક્તા નથી જેમના હાથ, પગ, કાન, માથું, ખભા, છાતી, જઠર અને કપાળ વિસ્તૃત હોય છે, તેઓ પૂજા કરવા લાયક છે લાલ આખોવાળા લક્ષ્મીવાળા થાય છે લાળા હાલવાળા અધિકારી બને છે પુષ્ટ શરીરવાળા ખેડુત બને છે અને માસથી ભરેલા શરીરવાળા ભાગ્યશાળી નીચડે છે જે મનુષ્ય મુંદર આધાનો, મામલ, મૃદ, તેજસ્વી,

અને સુંદર હોય છે તે પ્રાયઃ સુખી હોય છે. તલ અથવા મસ કે કોઈપણ ચિન્હ (લાખું, લક્ષ્મીયો વગેરે) પુરુષના જમણા અંગે હોય તો શુભ ફળ આપનારાં રામજવાં. ડાબે અશુભ ફળ આપે છે. નખ, કાન, વાળ, રૂંવાટાં, જીભ, આંખ, મોં અને દાંતમાં જેમને સ્નેહ (સુંવાળાપણું અને ચમકોલાપણું) નથી, તેમનું પૃથ્વી પર હોવું નકામું છે. ૭૮ થી ૮૭

इह भवति सप्तस्तः षडुन्नतः पंचसूक्ष्मदीर्घो यः ॥

त्रिविपुललघुगंभीरो द्वात्रिंशलक्षणः स पुमान् ॥ ૮૮ ॥

नखचरणपाणिरसनादशनच्छदतालुलोचनांतेषु ॥

स्याद्यो रक्त सप्तसु सप्तांगां स लभते लक्ष्मीम् ॥ ૮૯ ॥

षट्કં કક્ષાવક્ષઃ કૃકાટિકા નાસિકાનસાસ્યમિતિ ॥

यस्येदमुन्नतं स्यादुन्नतयस्तस्य जायन्ते ॥ ૯૦ ॥

દંતત્વક્કેશાંગુલિપર્વનસં ચેતિ પંચ સૂક્ષ્માણિ ॥

धनलक्षणैरुपेता भवन्ति ते प्रायशः पुरुषाः ॥ ૯૧ ॥

નયનકુચૌ રસનાહનુભુજમિતિ યસ્ય પંચકં દીર્ઘમ્ ॥

दीर्घायुर्वित्तकरः पराक्रमी जायते स नरः ॥ ૯૨ ॥

માલમુરોવદનમિતિ ત્રિતયં ભૂમીશ્વરસ્ય વિપુલં સ્યાત્ ॥

श्रीवाजंघामेहनमिति त्रिकं लघु महीशस्य ॥ ૯૩ ॥

યસ્ય સ્વરોથ નાભિઃ સત્ત્વમિદં ચ ત્રયં ગમ્भीરં સ્યાત્ ॥

सप्तांबुधिकांच्या हि भूमेः स करग्रहं कुरुते ॥ ૯૪ ॥

સ્મરશાસ્ત્રવિનિર્દિષ્ટાઃ શશો વૃષો હય ઇતિ ત્રયો ભેદાઃ ॥

जायन्ते मनुजानां क्रमेण तल्लक्षणं वयं ब्रूमः ॥ ૯૫ ॥

લિઙ્ગં પડંગુલાનિ સ્યાદશૌ વા શશઃ સ પુમાન્ ॥

नव दश चैकादश वा तदपि पुनर्यस्य स वृषाख्यः ॥ ૯૬ ॥

દ્વાદશ વા લિંગં સ્યાત્ત્રયોદશાદીનિ ચાંગુલાનિ ભવેત્ ॥

जातोद्भवस्य मानं हयाख्यया निगदितः सोऽपि ॥ ૯૭ ॥

રતિપુ શશવૃપહયાનાં સહ ભૃત્યાદિભિરકૃત્રિમા પ્રીતિઃ ॥

મેહનં વરાઙ્ગનાર્યો. પરસ્પરેણ પ્રમાણૈક્યાત

॥ ૯૮ ॥

અન્નં ક્ષુધિ પાનં તૃપિ પથિ શ્રમે વાહનં મવેદ્રક્ષા ॥

ઙિતિ ભવતિ યસ્ય સમયે ધન્યં પ્રવદંતિ તં સંતઃ

॥ ૯૯ ॥

મનુષ્યોના ૩૨ લક્ષણો—નખ, પગ, હાથ, હલ, ઓઠ, તાળવુ અને આખના મુઠા એ સાત લાલ હોવા તેઈએ કાખ, છાતી, ગળપચી, નાક, નખ અને મુખ એ છ ઉત્તત (ઉચ્ચ આરેલા) તેઈએ દાત, ચામડો, વાળ, આગળીના વેઠા અને નખ એ પાચ સૂક્ષ્મ તેઈએ આખ, સ્તન, હલ, દાઢી અને હાથ એ પાચ દીર્ઘ તેઈએ કપાળ, છાતી મોઢુ એ ત્રણ વિશાળ (પહોળા) તેઈએ ગળુ, જઘા (પીડીઓ) અને જનનેન્દ્રિય એ ત્રણ નાના તેઈએ સ્વર, નાસિ અને સ્વર એ ત્રણ ગભીર તેઈએ આમ સાત લાલ, છ ઉત્તત, પાચ સૂક્ષ્મ, પાચ દીર્ઘ, ત્રણ વિપુલ ત્રણ લઘુ અને ત્રણ ગભીર એમ ૭+૬+૫+૫+૩+૩+૩=૩૨ લક્ષણો ગણાય છે જેમને આ ૩૨ લક્ષણો હોય, તેઓ મહાપરાક્રમી, ધનવાન અને મુખી વાય છે પૃથક્ વિચાર કરતા જેમને પહેલા સાત લક્ષણો હોય તેઓ ધનવાન થાય છે બીજા છ હોય તેઓ ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કે જે ત્રીજા પાચ હોય તેઓ ધનવાન થાય છે ચોથા પાચ હોય તેઓ દીર્ઘાયુષી અને પરાક્રમી થાય છે પાચમા ત્રણ હોય તેઓ ગત થાય છે છઠ્ઠા ત્રણવાળા પચ ગત વાય છે અને સાતમા ત્રણ લક્ષણવાળો મહાયશની ગત વાય છે નામશાસ્ત્રમા કહેવાયશ, વૃષ અને હય એમ મનુષ્યોના ત્રણ લેહ થાય છે તેમના લક્ષણ ક્રમથી અમે કહીએ છીએ જેનું લિંગ છ આગળનું હોય, અથવા આઠ આગળનું હોય તે પુરુષ થય કહેવાય, નર, દશ કે અગીઆગ આગળનું લિંગ હોય તે વૃષ પુરુષ કહેવાય જેનું લિંગ બાર કે તેગ આગળનું હોય તે હય જાતિનો પુરુષ કહેવાય છે ગતિક્રિયામાં શશ, વૃષ અને હય જાતિના પુરુષોને સરખા પ્રમાણના શુદ્ધાગવાળી સ્ત્રી માયે પછી તે નોકર ચાકર કે જમે તે વર્ગની હોય છતા પગ પ્રીતિ થાય છે જેમને ભૂખ લાગતા અન્ન, તૃષા લાગતા પાણી, મુસાદગીમા વાહન અને પશ્ચિમમા રક્ષા પ્રાપ્ત વતી હોય, તેઓ જ સાચાશાળી ગણાય. ૮૮ થી ૯૯

ધૃતિ મહત્તમ શ્રી નૃસિંહના પુત્ર દુર્લભરાજે જતાવેલ આસુદ્ધિક-
તિલક નામનો નરશ્રીલક્ષણશાસ્ત્રનો બીજો ગારીરાધિકાર સ પૂર્ણ.

अधिकाः त्रीणि

अंगप्रत्यंगयुतं सकलं शारीरमिदमिति प्रोक्तम् ॥

आवर्तप्रभृतीनामनुक्रमालक्षणं वयं ब्रूमः

॥ १ ॥

रोमत्वग्बालभवः स्यादावर्तः शुभस्त्रेधा ॥

शस्तो दक्षिणवलितः स्निग्धो व्यक्तः परो न शुभः

॥ २ ॥

करतलपदश्रुतियुग्मे नाभौ वा त्वग्भवो नृणाम् ॥

सस्यादपरौ द्वावपि लक्षणविद्भिर्ज्ञेयौ यथास्थानम्

॥ ३ ॥

सव्यापसव्यभागे शिरसि स्याद्यस्य दक्षिणावर्तः ॥

श्वेतातपत्रलक्ष्मा लक्ष्मीः कर्वातिनी तस्य

॥ ४ ॥

रोमावर्तः स्निग्धो भूयुगमध्ये प्रदक्षिणो व्यक्तः ॥ -

यस्योर्णाख्यः पूर्णः सोम्बुधिकांचेर्भुवो भर्ता

॥ ५ ॥

भुजयुग्मे यस्य स्यादावर्तं द्वितीयमंगदप्रतिमम् ॥

नियतं सोखिलभूमिं पुरुषो निजवाहनां वहति

॥ ६ ॥

यस्य कराभोजतले दक्षिणवलितो भवेदतिव्यक्तः ॥

परिचितशौचाचारो धर्मपरः स्यात्स वित्ताढ्यः

॥ ७ ॥

भाग्यवतां पंचांगुलिशिरःसु सौख्याय दक्षिणावर्तः ॥

प्रायः पुंसां वामावर्तो दुःखाय पुनरेषः

॥ ८ ॥

श्रुतियुगनाभ्यावर्ताः प्रदक्षिणाः श्रेयसे भवंति नृणाम् ॥

चूडावर्तोऽप्येकः श्रेष्ठरो दक्षिणः शिरसि

॥ ९ ॥

शीर्षे वामे भागे वामावर्तो भवेत्स्फुटो यस्य ॥

स क्षुत्क्षामो भिक्षां रूक्षां निर्लक्षणो लभते

॥ १० ॥

वामो दक्षिणपार्श्वे प्रदक्षिणो वामपार्श्वके यस्य ॥

न तु तस्य चरमकाले भोगो नास्त्यत्र सन्देहः

॥ ११ ॥

અંતર્લલાટપટ્ટં વ્યક્તાવર્તો લલામવદ્યસ્ય ॥

વામોઽથ દક્ષિણો વા સ્વલ્પાયુર્દુઃસ્વિતશ્ચ સ્યાત્

॥ ૧૨ ॥

યસ્યાવર્તદિતય સુવ્યક્તં ભવતિ પાદતલમધ્યે ॥

નક્તંદિનમતિદીનો ભૂમિ સ ઞ્રમતિ મતિહીનઃ

॥ ૧૩ ॥

અગ અને ઉપાગ સહિત આખું શરીર મે કહ્યું હવે આ વર્ત (ભમરીઓ) આદીના લક્ષણો અને કહીશું ભમરીઓ રૂવાટા, આમડી અને વાળ એમ ત્રણ પ્રકારથી અને છે આમાથી જે કોઈ ભમરી દક્ષિણાવર્ત (જમણી બાજુ નમતી) હોય, સુદર હોય અને સ્પષ્ટ હોય તે મારી ડાબી ખોટી બહુલી આમાથી આમડીથી થનારી ભમરીઓ હથેલીમા (આગળીઓના ટેરવે પછી, જેને સામાન્ય લોકવ્યવહારમા ચક્ર કહ્યા કરે છે), પગનો તળીએ, કાન ઉપર અને નાભિમા વાય છે અને રૂવાટાથી થનારી ભમરીઓ હાથપગ તથા વામામા અને વાળથી થનાર માથામા વાય છે જેના માથામા ડાબા અને જમણા બને પડખે, જમણી ભમરીઓ હોય તે ખુણ ધનવાન થાય છે જેની ખ્રમરો વચ્ચે સુદર ભમરી (રૂવાટાથી બનતી) જમણી બાજુની હોય તે રાજા થાય છે જેના બને હાથ ઉપર બીજી અગદ (હાથનું ઘરેલું) ન હોય તેમ ભમરીઓ હોય તે જરૂર જમીનદાર થાય છે જેના કરતલમા (હથેલીમા) સાક જમણી ભમરી હોય તે શુદ્ધ આચારવાળો, ધનવાન અને ધાર્મિક માણસ થાય છે ભાગ્યશાળી માણસોની પાથે આગળીઓના ટેરવે જમણી ભમરીઓ હોય છે અને દુર્ભાગી માણસોને ડાબી હોય છે નાભિ ઉપર તેમ જ કાન ઉપર પડનારી જમણી ભમરીઓ પછી શુભ ક્ષણ આપે છે માથામા એકજ સુદર જમણી ભમરી (મન્ત્રિષ્કના મધ્યભાગે) પડતી હોય, તે પછી શુભ ક્ષણ આપે છે જેના માથામા ડાબી બાજુ સ્પષ્ટ ડાબી ભમરી હોય, તે ઘણો દુખી થાય છે અને ભીષ ભાગતા પછી તેને સારી ભીષ મળતી નથી ડાબી બાજુએ જમણી અને જમણી બાજુએ ડાબી ભમરીઓ જેને હોય તેની પાછલી અવસ્થા લોગરહિત થાય છે, એમા મદેહ નથો જેના કપાળ વચ્ચે ભમરી હોય (પછી ભલે તે ડાબી હોય કે જમણી હોય) તે અદ્વૈતાચાર્ય અને દુખી થાય છે જેના પગમા બે ભમરીઓ સ્પષ્ટ દેખાતી હોય તે ઘણો જ દરિદ્ર અને જડમતિ હોઈ રાત્રિદિવસ ભટક્યા કરે છે ૧ થી ૧૩

સુખસંચરિત્પાદા મયૂરમાર્જારિંહગતિતુલ્યા ॥

દીર્ઘક્રમા સુલીલા ભાગ્યવતાં સ્યાદ્રતિઃ સુમગા

॥ ૧૪ ॥

ગતિમિર્ભવન્તિ તુલ્યા યે ચ સમા દ્વિરદનકુલહંસાનામ્ ॥

વૃષભસ્યાપિ નરાસ્તે સતત ધર્માર્થકામપરાઃ

॥ ૧૫ ॥

ગોમાયુકરમરાસમકૃકલાસશશકમેકમૃગૈઃ ॥

યેષાં ગતિઃ સમાના તે ગતસુખરાજસન્માનાઃ ॥ ૧૬ ॥

વિષમા વિકટા મંદા લઘુક્રમા ચંચલા દ્રુતા સ્તબ્ધા ॥

આભ્યંતરાઽથ બાહ્યા લક્ષપદા વા ગતિર્ન શુભા ॥ ૧૭ ॥

ધનિનાં ગમનં સ્તિમિતં સમાહિતં શબ્દહીનમસ્તબ્ધમ્ ॥

હસ્વપ્લુતાનુવિદ્ધં વિલમ્બિતં સ્યાદરિદ્રાણામ્ ॥ ૧૮ ॥

ગતિઃ—જે માણસોની ચાલ મોર, બીલાડો અને સિંહની માફક હોય, કેમવાર સુખપૂર્વક ફાળ ભરતી તાલબદ્ધ હોય, તે ભાગ્યશાળી થાય છે. જે પુરુષો હાથી, નોળીયો અને હંસની માફક ચાલે છે, અથવા આખલાની માફક ચાલે છે, તે નિરંતર ધર્મ, અર્થ અને કામની સાધના કર્યા કરે છે. જે પુરુષો શિયાળ, ઊંટ, ગધેડો, કાચડો, સસલો, દેડકો અને હરણની માફક ચાલે છે, તે સુખ અને માનથી રહિત હોય છે. અસ્તવ્યસ્ત, ઉંચી નીચી, ધીમી, ટુંકા ડગલાંવાળી, અંચલ, ઘણો ઉતાવળી, જડ જેવી, પગ અથડાતી અથવા પહોળા પગ રાખી ચલાતી અથવા પગ એક બીજાને ઘસાતા હોય તેવી ચાલ સારી ગણાતી નથી. ધનરાત્રિ પુરુષોની ચાલ એક સરખી, અવાજ વગરની, નિયમિત પગલાં પાડતી અને ઘરાબર પગલાં જમાવતી હોય છે. જ્યારે દરિદ્ર પુરુષોની ચાલ ઢંગધડા વગરની, વચ્ચે વચ્ચે રોકાઈ જતી, અને ઘડીમાં વધતી તો ઘડીકમાં ટુંકી થતી હોય છે. ૧૬ થી ૧૮

છાદયતિ નરસ્યાઙ્ગે લક્ષણમત્યન્તતો નરશ્ચાયા ॥

સા પાર્થિવી તથાઽપ્યા જ્વલનભવા વાયવી વ્યોમ્ની ॥ ૧૯ ॥

ભવતિ શુભાશુભફલદા નિજતેજસ્તન્વતી બહિર્દેહાત્ ॥

વિમલસ્ફટિઘટાન્તર્વિલસતિ સા દીપકાલિકેવ ॥ ૨૦ ॥

સ્નિગ્ધદ્વિજનસ્વલોમત્વક્લેશા પાર્થિવી સ્થિરા રેખા ॥

નયનહૃદયાભિરામા દત્તે ધનધર્મસુખભોગાન્ ॥ ૨૧ ॥

આપ્યાઽભિનવામ્મોદપ્રચ્છન્નજલસન્નિભા છાયા ॥

સર્વાર્થસિદ્ધિજનની જનયતિ સૌભાગ્યમિહ પુંસામ્ ॥ ૨૨ ॥

જ્વલનપ્રભા ચ બાલાર્કપ્રવાલકનકાગ્નિપદ્મરાગનિભા ॥

પૌરુષપરાક્રમૈર્વા જયમર્થં તનુભૃતાં તનુતે ॥ ૨૩ ॥

રુક્ષા મલિના દીના ચલા સલા મારુતી ભવેચ્છાયા ॥

વધવંધવંધનપરા વિત્તવિનાશં નૃણાં કુરુતે ॥ ૨૪ ॥

સ્વચ્છા સ્ફાટિકમણિનિમા પ્રોદામા દેહિનામિહ વ્યોમ્ની ॥

પ્રાયઃ શ્રેયોનિધિસુખધનસુતસૌભાગ્યદા પુંસામ્ ॥ ૨૫ ॥

અર્કાચ્યુતેન્દ્રયમશશિપ્રતીકાશા લક્ષણૈસ્તુ ફલૈઃ ॥

અન્યાઃ પંચ પુનસ્તાઃ પ્રવદંત્યપરે સમસંપદો નૈતત્ ॥ ૨૬ ॥

છાયા (કાન્તિ) — પુરુષના ઉપર પાર્થિવ, જલમયી આગ્નેયી, વાયવી અને આકાશીય એમ પાંચ પ્રકારની છાયા પડે છે, અને તે ખીન લક્ષણોને દબાવી દે છે આ છાયા દેહની ઉપર પોતાનું તેજ ગતાવતી, નીતગેલા મેઘથી આવૃદ્ધિત આકાશને લઈ છનાએલા અધકાગ્મી દીપકલિકાની માફક માલુમ પડી આવે છે, અને શુભાશુભ ફળને આપે છે જ્યારે મનુષ્યના દાત, નખ, રંગાટા, ચામડી અને વાળ સુદર ચમકીલા દેખાતા હોય, અને રેખાઓ સાફ માલુમ પડી આવતી હોય ત્યારે પાર્થિવ છાયા છે, એમ મનજીવુ અને જ્યારે પાર્થિવ છાયા હોય ત્યારે ધન, ધર્મ, સુખ અને ભોગવૈભવ આપે છે જ્યારે નવા મેઘના જલની માફક તેજવાળી કાંતિ છવાએલી માલુમ પડે ત્યારે તે જલમયી છાયા છે, એમ મનજીવુ જલમયી છાયા દરેક કાર્યમાં સિદ્ધિ આપનારી અને ભાગ્યને ઉત્પન્ન કરનારી છે જ્યારે પ્રાત કાલના સૂર્યના જેવી અવવા પ્રવાહ, સુવર્ણ અને પોખરાજના જેવી કાંતિ ઝળહળતી હોય ત્યારે તે આગ્નેયી છાયા છે, એમ મનજીવુ આગ્નેયી છાયા હોય ત્યારે પુરુષાર્થ અને પરાક્રમથી જય અને ધનનો લાભ થાય છે જ્યારે ફોફી (હુખો) મલીન, દીન, ચલ, શાંકચતાવાળો, છાયા દેખાતી હોય ત્યારે તેને વાયવી છાયા મનજીવી વાયવી છાયા ગધન કરાવે છે, અને ધનનો નાશ કરે છે જ્યારે ચૂટિકની માફક ઉદાસ સ્વચ્છ છાયા માલુમ પડતી હોય, ત્યારે તે આકાશીય છાયા છે, એમ જાણવું અને જ્યારે આકાશીય છાયા હોય ત્યારે ધન, ધાન્ય, સુખ, મતાન અને મૌલાગ્યની પ્રાપ્તિ વાય છે આ પાંચ છાયાઓ સૂર્ય, વિષ્ણુ, ઇન્દ્ર, યમ અને ચંદ્રના જેવી લક્ષણો વડે કેટલાક કહે છે અને તેવી છાયાવાળાને તે દેવતા જેટલું સુખ મળે એમ કહે છે પણ તેમ બનવું અશક્ય હોઈ (મે) જુદું જુદું કળ કહ્યું છે ૧૯ થી ૨૬

સ્નિગ્ધઃ સ્વરોઽનુમોદી નિર્હાદી સંહિતઃ કલો મન્દઃ ॥

તારઃ સ્વરશ્ચ વિપુલો પુંસાં સંપત્કરઃ સતતમ્ ॥ ૨૭ ॥

દુંદુભિવૃપમામ્બુદમૃદંગશિશિશંવરથાંગૈઃ સ્યાત્ ॥

યસ્ય સ્વરઃ સમાનઃ સ ભૂપતિર્ભવતિ ભોગાદયઃ ॥ ૨૮ ॥

ભિન્નઃ ક્ષીણઃ ક્ષામો વિક્રુષ્ટો ગદ્ગદસ્વરો દીનઃ ॥

રૂક્ષો જર્જરિતોપિ ચ નિઃસ્વાનાં નિસ્વનઃ પ્રાયઃ

॥ ૨૯ ॥

વૃક્કાકોલૂકપ્લવગોષ્ટ્રકોષ્ટુરાસમવરાહૈઃ ॥

તુલ્યઃ સ્વરો ન શસ્ત્રો વિશેષતો હિ સ્વરો દુષ્ટઃ

॥ ૩૦ ॥

૨૯૨ (અવાજ):—જે માણસનો અવાજ સ્નિગ્ધ, આનંદદાયક, આનંદપૂર્વક ઉચ્ચારાએલ, સારસના કૂજન જેવો, મૃદંગના ધ્વનિ જેવો, ઉચ્ચ અને વિપુલ હોય છે તે સંપત્તિ મેળવે છે. જેમનો અવાજ નગારાના અવાજ જેવો, સાંઠ, મૃદંગ, મોર, મૃગ, અને ચકલા જેવો હોય છે, તેઓ પશુ લોગવિદ્યાસથી યુક્ત રાજા જેવા થાય છે. જેમનો અવાજ ઘડી ઘડીમાં બદલાતો, ઝીણો, સંકુચિત, ખેંચાએલો, ગદ્ગદતા બતાવનાર, દીન, કંઠોર અને જર્જરિત હોય તે ધણુખડું દરિદ્ર હોય છે. જેમનો અવાજ વરૂ, કાગડો, ધૂવડ, વાંદરો, ઊંટ, શિયાળ, ગધેડો અને ભૂંડના જેવો હોય તે માણસો દુષ્ટ હોય છે. આ અવાજ કદાપિ સારો ગણાતો નથી. ૨૭ થી ૩૦

ગંધો ભુવિ નરાણાં પ્રજાયતે નાસિકેન્દ્રિયગ્રાહ્યઃ ॥

શ્વાસઃ સ્વેદાદિભવો જ્ઞેયઃ સ શુભાશુભો દ્વિવિધઃ

॥ ૩૧ ॥

કર્પૂરાશુરુમલયજમૃગમદજાતીતમાલદલગન્ધાઃ ॥

દ્વિપમદગંધા ભૂમૌ પુરુષાઃ સ્યુર્મોગિનઃ પ્રાયઃ

॥ ૩૨ ॥

મત્સ્યાણ્ડપૂતિશોણિતનિમ્બવસાકાકનીડબકગન્ધાઃ ॥

દુર્ગન્ધાશ્ચ નરાસ્તે દુર્મગતાનિઃ સ્વતામાજઃ

॥ ૩૩ ॥

ગંધઃ—મનુષ્યનો શ્વાસ અને પરસેવો એ બે કારણોથી તેના શરીરમાંથી સારો કે ખોટો બે પ્રકારનો ગંધ નીકળે છે. જે કપુર, અગરૂ, અંદન, કસ્તૂરી, બાયફળ કે તમાલ જેવી અથવા હાથીના મદ જેવી સુગંધી નીકળતી હોય, તો તે મોટે ભાગે લોગી પુરુષ છે, એમ બાણુવું. અને જે માછલી, ઈંડાં, ઉકરડો, લોહી, લીમડો, ચરખી, કાગડાનો માળો અથવા બગલાના જેવી દુર્ગંધ નીકળતી હોય તો સમજવું કે તે દરિદ્ર થવા માટે જન્મેલો છે. ૩૧ થી ૩૩

ગૌરઃ શ્યામઃ કૃષ્ણો વર્ણઃ સંભવતિ દેહિનાં ત્રેધા ॥

આદ્યૌ દ્વાવપિ શસ્ત્રૌ શુભો ન કૃષ્ણો ન સંકીર્ણઃ

॥ ૩૪ ॥

પદ્મજકિન્નલકનિભો ગૌરશ્યામઃ પ્રિયંગુકુસુમસમઃ ॥

કૃષ્ણસ્તુ કજ્જલામઃ સ્નિગ્ધઃ શુદ્ધોઽપિ નો શસ્ત્રઃ

॥ ૩૫ ॥

વાર્ણ — ગોર, શ્યામ અને કૃષ્ણ એમ ત્રણ પ્રકારના રંગ મનુષ્યોના હોય છે આમાંથી પહેલા બે (ગોર અને શ્યામ) ગ્રેષ્ઠ છે કૃષ્ણ ખગણ છે તેમજ મિશ્ર રંગ હોય તે પણ માગે ગણાતો નથી જે રંગ કમળની પાળડીઓની વચ્ચે ગ્રેલા બીજ-કાશ (ડિંલ્લક) ના જેવો હોય તે ગોર કહેવાય પ્રિયશુ (ધાવડી) ના કૃલ જેવો હોય તે શ્યામ કહેવાય અને કાજળ જેવો હોય તે કાળો કહેવાય કાળો રંગ શુદ્ધ અને અમકતો હોય તો પણ માગે નથી ૩૪-૩૫

व्यसने वाभ्युदये वा गतशंकाशोकमुकुलितोत्साहम् ॥

उन्मीलनधीरत्वं गंभीरमिह कीर्त्यते सत्त्वम् ॥ ૩૬ ॥

एकमपि सत्त्वमेतैः सर्वाणि संति लक्षणैस्तुल्यम् ॥

यस्मिन्કपिमनुजानां न कदाचन दुर्लभा लक्ष्मी ॥ ૩૭ ॥

त्वाचि भोगा मांसे सुखमस्थिषु धनमीक्षणेષु सौभाग्यम् ॥

યાનં ગતૌ સ્વરે સ્યાદાજ્ઞા સત્ત્વે પુનઃ સર્વમ્ ॥ ૩૮ ॥

सौभाग्यमिव स्त्रीणां पुरुषाणां भूषणं भवति सत्त्वम् ॥

તેન વિહીના ભુવને ભજન્તિ પરિભવપદં પ્રાયઃ ॥ ૩૯ ॥

वर्णः शुभो गते स्याद्वर्णादपि शुभतरः स्वरः पुंसाम् ॥

અતિશુભતમ સ્વરાદપિ સત્ત્વં મત્ત્વાધિકા ધન્યાઃ ॥ ૪૦ ॥

वक्रानुगतं रूप रूपानुगतं नृणां भवति वित्तम् ॥

વિત્તાનુગતં સત્ત્વં સત્ત્વાનુગતા ગુણાઃ પ્રાયઃ ॥ ૪૧ ॥

इह सत्त्वमेव मुख्यं निखिलेष्वपि लक्षणेषु मनुजानाम् ॥

સદ્વાચો ભવતિ પુનઃશ્રિતા શામ્યં સમુપયાતિ ॥ ૪૨ ॥

नापि तु येषां नमनं मनो विकारं कथंचनाभ्येति ॥

આપદ્યતિ સપદ્યપિ તે સત્ત્વવિભૂષિતા પુરુષાઃ ॥ ૪૩ ॥

शुभलक्षणमप्येवं बाह्यं न विलोक्यते स्फुटं यस्य ॥

અપિ દૃશ્યતે પુનઃ શ્રીસ્તસ્ય તદાઽશ્રુવેતિસત્યમ્ ॥ ૪૪ ॥

स्थूलैस्तनुभिः परुषैर्मृदुभि स्वतपैरथायतैरंगै ॥

યઃ સત્ત્વવાન્સ પૂજ્યસ્તત્સકલં ગુણાધિકં સત્ત્વમ્ ॥ ૪૫ ॥

શુભલક્ષણમંગં यदि सुपूजितः स्यान्नरस्य सत्त्ववतः ॥

તદુભયસંપર્કાદિહ સૌમાગ્યે મંજરીભેદઃ

॥ ૪૬ ॥

સત્ત્વ (પ્રભાવ) :—ઉન્નતિમાં કે અવનતિમાં જેનાથી શંકા કે શોક થતાં નથી, અને સદાકાળ ઉત્સાહ ખીલેલો જ રહે છે, સ્પષ્ટતા (નિઃસંકોચ, નિર્ભયવર્તાવ) ધીરજ અને ગંભીરાર્થ રહે છે, તેનું નામ સત્ત્વ છે. આ સત્ત્વ એક એવી ચીજ છે કે જે બધાં લક્ષણોની સાથે સરસાર્થ કરી શકે છે. અને જેના હોવાથી મનુષ્ય લક્ષ્મીથી વંચિત રહી શકતો નથી. જ્યારે ચામડીથી કેવલ ભોગ, માંસથી સુખ, હાડકાંથી ધન, દૃષ્ટિથી સૌભાગ્ય, ગતિથી વાહન અને સ્વરથી આજ્ઞા સંબંધી જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. ત્યારે સત્ત્વથી બધું જ જાણી શકાય છે. જેવું સ્ત્રીઓને સૌભાગ્ય છે. તેવું પુરુષોને સત્ત્વ છે સત્ત્વ વગરના પ્રાયઃ પરાભા પામે છે. ગતિથી રંગ અને રંગથી સ્વર ચઢીયાતાં છે. જ્યારે સત્ત્વ તો સ્વરથી પણ ચઢીયાતું છે. ઘણું જ ચઢીયાતું છે, માટે જેમનામાં સત્ત્વનો વધારો છે, તે પુરુષો ધન્યરાદને પાત્ર છે. માણસનું રૂપ મોઢાના આકાર ઉપર નિર્ભર છે, અને રૂપને અનુરૂપ ધન મળે છે. ધનને અનુરૂપ ગુણ હોય છે, અને સત્ત્વ ગુણોને અનુરૂપ હોય છે. આ આખા લક્ષણશાસ્ત્રમાં બધાં લક્ષણો કરતાં સત્ત્વ ઉત્તમ છે. જેના હોવાથી મનુષ્યને કશાની ચિંતા કરવી પડતી નથી. સત્ત્વવાળા પુરુષોને આપત્તિમાં કે સંપત્તિમાં કોઈને નમન કરવાતું રહેતું નથી, મન વિકૃત થતું નથી, અને તેઓ સદાકાળ એક સરખા રહે છે. જેનામાં સત્ત્વ ન દેખાતું હોય, તે ધનવાન હોય છતાં જાણવું કે તેની લક્ષ્મી ટકી શકવાની નથી. શરીર ચાહે જાડું, પાતળું, ખરબચડું કે કોમળ હોય અને અંગ પ્રત્યંગ લલ્લે ખરાબર હોય કે ટુંકાં મોટાં ઓછાં કે વત્તાં હોય પરંતુ જેનામાં સત્ત્વ છે, તે સદાકાળ પૂજ્ય છે. અને તેથી જો અંગમાં શુભલક્ષણ હોય અને સત્ત્વ હોય તો ભાગ્યરૂપી આંખોને માંજર ફૂટયા જેવું થાય. અર્થાત્ અત્યુત્તમ ગણાય. ૩૬ થી ૪૬

धति श्री भडत्तम नृसिंहना पुत्र दुर्लभराजे जनावेदा सामुद्रिक-
तिद्वके नामना नरस्त्रीलक्षणशास्त्रेनो आवर्तादि इदञ्चन
नामनो त्रीने अधिकार संपूर्ण

અધિકાર ચોથો

संस्थानवर्णगंधावर्ताः सत्त्वं स्वरो गतिश्छाया ॥

તન્નરવન્નારીણામિતિ લક્ષણમષ્ટધા ભવતિ

॥ ૧ ॥

इह देहसन्निवेशः संस्थानं तस्य लक्षणमिदानीम् ॥

આપાદતલશિરોન્તં જાતસ્ય શુભાશુભં ફલં વક્ષ્યે ॥ ૨ ॥

प्रथमं पादस्य तले रेखाश्चक्रादयस्तर्तोगुष्ठः ॥

અંગુલ્યસ્તદનુ નચા પૃષ્ઠં ગુલ્ફદ્વયં પાર્ષ્ણિઃ ॥ ૩ ॥

जंघाद्वयं रोमाणि जानूरुचूचुकगंडयुगलमथो ॥

કદ્રિય નિતંવવિમ્વઃ સ્ફિચૌ ભગં જવનમથ વસ્તિ. ॥ ૪ ॥

नाभिः कुक्षिद्वितयं ततश्च पार्श्वद्वयं तथा जठरम् ॥

મધ્યં ત્રિવલીરોમાવલિસહિતં હૃદયમથ વક્ષઃ ॥ ૫ ॥

उरसिजजत्रयुगलं तदनु स्कन्धयोर्युग्मम् ॥

અસદ્વયમથ કક્ષાદ્રિતયં ભુજયોસ્તથા દ્વન્દ્વમ્ ॥ ૬ ॥

मणिवंधपाणियुगलं तस्य च पृष्ठं तलं ततो रेखा ॥

અંગુષ્ઠાંગુલયો નચલક્ષણમથવાનુપૂર્વિકયા વક્ષ્યે ॥ ૭ ॥

कृकाटिकास्य कंठश्चिवुकं कपोलयुगलं च ॥

વક્ત્રમધરોત્તરોષ્ઠૌ દંતા જિહ્વા તતથ તાલુ ॥ ૮ ॥

घंटी हसितं नासा क्षुतमक्षिद्रितयमथ च पक्ष्माणि ॥

શ્રૂકર્ણયુગલલાટં સીમંતં શીર્ષમથ કેશા. ॥ ૯ ॥

દેહ, વર્ણ, ગંધ, આવર્ત, મત્વ, સ્વગ, ગતિ અને છાયા એ પ્રમાણે પુરુષોની માફક સ્ત્રીઓનું લક્ષણ (સામુદ્રિક) આઠ પ્રકારનું છે. સર્વ પ્રથમ દેહનો સંનિવેશ અને અધ્યાન તથા તેના પગથી લઈ માથા પર્યન્તના દરેક અવયવોનું શુભાશુભ કહીશ. પ્રથમ પગના તળીયામા રેખા, ચક્રઆદિ ત્યારપછી અંગુઠો, આગળીઓ, નખ, પીઠ, ઘુડીઓ, એડી, જાંઘ, ગેભ, ઢીચણ, સાંધળ, સ્તનના ચૂચુક, ગડચ્છલ, કમર, નિતળ, થાપા, ચોનિ, પેદુ, ગસ્તિ, નાભિ, કુખો, પડખા, જઠર, પેટ, વડલી, શેખાવલી, હૃદય, વક્ષચ્છલ, સ્તન, હાગડી, ખભા, ખભાના અંચ, ગગલ, બાહુ, મણિગંધ, હસ્ત, હથેલી, હથેલીની પીઠ, હસ્તરેખાઓ, અંગુઠો, આગળીઓ અને નખના લક્ષણ અનુક્રમે કહીશ. ગચ્છન, ગણુ, ગિણુક, ડપોલ, મો, અધરેણ, એઠ (ઉપરનો) દાંત, જીભ, તાળવુ, હેડીઓ, નાસિકા, છિંક, આખો, પાપણો, બ્રમરો, ડાન, લલાટ, સેથો, માથુ અને વાળ આ પ્રમાણે દરેકનું વર્ણન કરીશ. ૧ થી ૯

પાદતલમુષ્ણમરુણં સમાંસલં મૃદુ સમં સ્નિગ્ધમ્ ॥

સુપ્રતિષ્ઠિતં યાસાં સ્ત્રીणां ભોગપ્રતિષ્ઠાયૈ

॥ ૧૦ ॥

રૂક્ષં સ્વરં વિવર્ણં ચરણતલં ભવતિ ભોગનાશાય ॥

અસિતં દૌર્ભાગ્યાય શ્વેતં દુઃસ્વાય યોષાણામ્

॥ ૧૧ ॥

શૂર્પાકૃતિભિઃ શ્વેતૈઃ કુટિલૈઃ સ્યુર્દુર્ભગાશ્ચરણતલૈઃ ॥

શુષ્કૈર્નિઃસ્વા વિષમૈઃ શોકજુષો દુઃસ્વિતાઽમૃદુભિઃ

॥ ૧૨ ॥

ચક્રસ્વસ્તિકશંસધ્વજાંકુશચ્છત્રમીનમકરાદ્યાઃ ॥

જાયન્તે પાદતલે યસ્યાઃ સા રાજપત્ની સ્યાત્

॥ ૧૩ ॥

ચક્રાદિચિન્હમધ્યે સ્યાદેકં દ્વે બહૂનિ વા યાસામ્ ॥

ऐश्वर्यसौख्यमपि वा तासां तदनुमानेन

॥ ૧૪ ॥

ऊर्द्ध्वा रेखांब्रितले यावन्मध्यांगुलिगता યસ્યાઃ ॥

સા લભતે પતિમાલ્યં પ્રિયા પુનર્ભવતિ તસ્યાપિ

॥ ૧૫ ॥

શ્વશૃગાલમહિષમૂષકકાકોલૂકાહિકૌકકરમાદ્યાઃ ॥

ચરણતલે જાયન્તે યસ્યાઃ સા દુઃસ્વમાપ્નોતિ

॥ ૧૬ ॥

પગઃ—સ્ત્રીઓનાં પગનાં તળીયાં ઉષ્ણ, લાલ, માંસલ, મૃદુ, સમાન અને કાન્તિયુક્ત હોય તો તે વૈભવ તથા પ્રતિષ્ઠાને આપનાર નીવડે છે. જે પગના તળી-
આનો રંગ લુખ્ખો હોય, દેખાવ ખરબચડો લાગતો હોય, તો વૈભવનો નાશ થાય
છે. કાળો રંગ હોય તો દારિદ્ર અને ધોળું તળીયું હોય તો દુઃખ થાય છે. સુપડાના
જેવા આકારનું, ધોળું વાંકુંચુંકું પગનું તળીયું હોય તો સ્ત્રી દુશ્વરિત્રા થાય છે.
સુકકું હોય તો નિર્ધન, વિષમ હોય તો શોક ભોગવનારી, અને કઠોર તળીયું હોય
તો દુઃખી થાય છે. જે સ્ત્રીના પગની અંદર ચક્ર, સ્વસ્તિક, શંખ, ધ્વજ, અંકુશ,
છત્ર, માછલી, મગર ઇત્યાદિ ચિન્હો હોય છે, તે મહારાણી થાય છે. આ ચક્રાદિ
ચિન્હો પૈકી જેટલાં પડ્યાં હોય, તે ઉપરથી અનુમાન કરી ફલની ઓછા વત્તાની
કલ્પના કરવી. જે સ્ત્રીના પગની અંદર ઉર્ધ્વ રેખા હોય, તે સ્ત્રી ધનવાન પતિની
પત્ની બને છે. અને પતિને પ્રિય થાય છે. જે સ્ત્રીનાં પગલાં કુતરાં, શીયાળ, પાડા,
ઉંદર, કાગડા ધુવડ, સાપ, વરૂ અને ભંટની માફક પડતાં હોય તે મોટે ભાગે દુઃખી
થાય છે. ૧૦ થી ૧૬

માંસોપચિતોંગુઠઃ સમુન્નતો વર્તુલઃ શુભો યઃ સ્યાત્ ॥

હસ્વાશ્રિપિટો વક્રઃ કુલક્ષયાય ધ્રુવં સ્ત્રીણામ્ ॥ ૧૭ ॥

વૈધવ્યં વિપુલેન દ્રેષ્યત્વં સ્વત્પવર્તુલે સ્ત્રીણામ્ ॥

સ્મણાદતાયમાના પુનરંગુઠેનાતિદીર્ઘેણ ॥ ૧૮ ॥

અ ગુઠો — પગનો અ ગુઠો માસથી લગાવદાર, સારી રીતે ઉત્તત, અને ગોળ હોય તો શુભ ક્ષણ આપે છે પરંતુ જો દુકો, અપટ્ટો કે વાકો વળી ગએલો હોય તો તે સ્ત્રી કુલનો નાશ કરે છે જો પહોળો અ ગુઠો હોય તો વિધવા થાય છે દુકો અને ગોળ હોય તો દ્રેષિલી થાય છે પરંતુ લાંબો અ ગુઠો હોય તો પતિને પ્રિય થાય છે ૧૭-૧૮

મૃદવોંગુલયઃ શોણાઃ પાદામ્બુજસ્ય ચ કોમલદલાનિ ॥

સરલા ઘના સુવૃત્તાઃ સમુન્નતા મોગલાભાય ॥ ૧૯ ॥

વિતરંતિ પ્રૌઢભુમા દૌર્ભાગ્યત્વં હિ કિકરીત્વં ચ ॥

પૃથ્વઃ સ્થૂલાઃ દુઃખં વિરલા રુક્ષાઃ પુનર્નૈઃસ્વ્યમ્ ॥ ૨૦ ॥

પૂર્વં વૃત્તા યસ્યાસ્તનવોગુલયઃ પરસ્પરારુદ્ધાઃ ॥

હત્વા વહૂનપિ પતીન્ સા દાસી જાયતે નિયતમ્ ॥ ૨૧ ॥

યસ્યા પથિ પ્રયાંત્યા રેણુકણાઃ ક્ષિતિતલાત્સમુચ્છલંતિ ॥

સા ચ કદાપિ ન શસ્તા કુરુતે કુટિલા વિનાશં ચ ॥ ૨૨ ॥

યાંત્યા નિયતં યસ્યા ન સ્પૃશતિ કનિષ્ઠિકાંગુલી ભૂમિમ્ ॥

સા હત્વા પતિમાદ્યં રહો રમતે દ્વિતીયેન ॥ ૨૩ ॥

યસ્યા ન સ્પૃશતિ ભૂતલમનામિકા સા પતિદ્વયં હન્તિ ॥

અતિહીનાયાં તસ્યાં નિત્યં કલહપ્રિયા સા ચ ॥ ૨૪ ॥

હીના મધ્યા યસ્યાઃ સા યોપિત્પૌરુષં કરોતિ સતતમ્ ॥

અસ્પૃષ્ટાયાં ભુવિ તસ્યાં મારયતિ પુનઃ પતિત્રિતયમ્ ॥ ૨૫ ॥

અંગુષ્ઠાદધિકા સ્યાદ્યસ્યાઃ પાદપ્રદેશિની નિયતમ્ ॥

સા ભવતિ દુશ્વરિત્રા કન્યૈવ ચ કોઞ્ચ સન્દેહઃ ॥ ૨૬ ॥

આંગળીઓ:—મૃદુ, લાલ, સીધી, એક બીજા સાથે ચોંટી જતી, ગોળ અને સુંદર આંગળીઓ વૈભવ આપે છે. લાંબી અને લાગી ગયેલી આંગળીઓ દુર્ભાગ્ય કરે છે, અને દાસી બનાવે છે. જુદી પડી જતી, અને જાડી આંગળીઓ દુઃખ આપે છે અને જો વિવર્ણ હોય તો નિર્ધન કરે છે. જે સ્ત્રીની આંગળીઓ શરૂઆતમાં (ટેરવામાં) ગોળ થયેલી (ફૂલેલી) હોય અને વચ્ચે પુષ્કળ જગ્યા રહેતી હોય, તે સ્ત્રી ઘણા પતિઓને મારી નાખનારી અને છેવટે દાસી તરીકે જીવન ગુજારનારી નીવડે છે. જે સ્ત્રીને ચાલતાં આંગળીઓ વડે રેતી ઉછળતી હોય, તે સ્ત્રી કુલટા નીકળે છે. અને કુલનો નાશ કરે છે. માટે વખાણવા લાયક નથી. જે સ્ત્રીને ચાલતી વખતે કનિષ્ઠિકા આંગળી જમીનને સ્પર્શ ન કરતી હોય, તે સ્ત્રી એક પતિનો ઘાત કરી બીજું લગ્ન કરે છે. જે સ્ત્રીને ચાલતાં અનામિકા જમીનને ન અડકતી હોય, તે સ્ત્રી બે પતિનો ઘાત કરે છે. (સ્વૈરિણી નીકળે છે.) જો અનામિકા અતિશય ટુંકી હોય તો સ્ત્રી કલહ કરનારી થાય છે. જે સ્ત્રીની મધ્યમા આંગળી ટુંકી હોય છે, તે મોટે ભાગે પુરુષ જેવી (શૂરવીર) નીકળે છે. જો ચાલતી વખતે મધ્યમાનો જમીન ઉપર સ્પર્શ ન થાય તો ત્રણ પતિનો ઘાત કરનાર નિવડે છે. જે સ્ત્રીની પહેલી આંગળી અંગુઠા કરતાં મોટી હોય છે, તે સ્ત્રી કન્યાસ્થામાં જ હૃશ્વરિત્ર નિવડે છે. એમાં સંદેહ નથી. ૧૯ થી ૨૧

આતામ્પરુચયઃ સ્નિગ્ધાઃ સમુન્નતાઃ શુભા નચરાઃ ॥

વૃત્તા મસૃણાઃ સ્ત્રીણાં ન પુનઃ શસ્તા વિપર્યસ્તાઃ ॥ ૨૭ ॥

કમગેન્નતેન મૃદુના ચેચ્છિરાહિતેન પાનેન ॥

રાજ્ઞીત્વં પૃષ્ઠેન ન સ્ત્રીણાં સ્યાત્પાદપીઠેન ॥ ૨૮ ॥

રોમાન્વિતેન દાસી નિર્માસેનાધમા ભવતિ નારી ॥

મધ્યનતેન દરિદ્રા દૌર્ભાગ્યવતી શિરાલેન ॥ ૨૯ ॥

નખ:—સ્ત્રીઓને લાલાશ મારતા, ચમકીલા, ગોળ ઉપસેલા, નખ હોય તો સારા સમજવા. અન્યથા ખરાબ ફલ આપે છે. પીઠ (પગની ઉપરનો ભાગ):—જો કાચબાની પીઠના માફક પોઠ હોય, અને તેની ઉપર નસો દેખાતી ન હોય તો તે સ્ત્રીને રાણી બનાવે છે. પરંતુ જો સપાટ પીઠ (પગ મૂકવાની ચોકી જેવી) હોય તો તે સાડાં ફળ આપતી નથી. જો પીઠ ઉપર ફાટાં હોય તો સ્ત્રી દાસી થાય છે. સુક્ષ્મ પીઠ હોય તો અધમ થાય છે. વચ્ચેમાંથી બેસી ગયેલ હોય તો દરિદ્ર, અને જો નસો તરી આવતી હોય તો દુર્ભાગ્યવાળી થાય છે. ૨૭ થી ૨૯

ગૃહૌ સુખાય ગુલ્ફૌ વર્તુલૌ શિરાહિતાવશિથિલૌ ॥

વિષમૌ વિકટૌ રૂપાતૌ ગુલ્ફૌ દૌર્ભાગ્યાય નિયતમ્ ॥ ૩૦ ॥

માંસોપચિતોંગુष्ठः समुन्नतो वर्तुलः शुभो यः स्यात् ॥

હસ્તશ્રિપિટો વક્રઃ કુલક્ષયાય ધ્રુવં સ્ત્રીણામ્ ॥ ૧૭ ॥

વૈધવ્યં વિપુલેન દ્રેષ્યત્વં સ્વત્પવર્તુલે સ્ત્રીણામ્ ॥

સ્મણાદ્વિતાયમાના પુનરંગુષ્ઠેનાતિદીર્ઘેણ ॥ ૧૮ ॥

અ શુક્રે. — પગનો અ શુક્રે માનવી લગાવદાર, સારી રીતે ઉત્તત, અને ગોળ હોય તો શુભ ફળ આપે છે પરંતુ જો ટુકો, અપટ્ટો કે વાકો વળી ગએલો હોય તો તે શ્રી કુલનો નાશ કરે છે જો પહોળો અ શુક્રે હોય તો વિધવા થાય છે ટુકો અને ગોળ હોય તો દ્રેષિલી થાય છે પરંતુ લાંબો અ શુક્રે હોય તો પતિને પ્રિય થાય છે ૧૭-૧૮

मृदवोगुलयः शोणा. पादाम्बुजस्य च कोमलदलानि ॥

સરલા ઘના સુવૃત્તાઃ સમુન્નતા મોગલાભાય ॥ ૧૯ ॥

वितरन्ति प्रौढभुमा दौर्भाग्यत्वं हि किकरीत्वं च ॥

પૃથવઃ સ્થૂલાઃ દુઃખં વિરલા રુક્ષાઃ પુનર્નૈઃસ્વયમ્ ॥ ૨૦ ॥

पूर्वं वृत्ता यस्यास्तनवोगुलयः परस्परावृद्धाः ॥

હત્વા વઢૂનપિ પતીન્ સા દાસી જાયતે નિયતમ્ ॥ ૨૧ ॥

यस्याः पथि प्रयांत्या रेणुकणाः क्षितितलात्समुच्छलन्ति ॥

સા ચ કદાપિ ન શસ્તા કુરુતે કુટિલા વિનાશં ચ ॥ ૨૨ ॥

यांत्या नियतं यस्या न स्पृशति कनिष्ठिकांगुली भूमिम् ॥

સા હત્વા પતિમાદ્યં રહો રમતે દ્વિતીયેન ॥ ૨૩ ॥

यस्या न स्पृशति भूतलमनामिका सा पतिद्वयं हन्ति ॥

અતિહીનાયાં તસ્યાં નિત્યં કલહપ્રિયા સા ચ ॥ ૨૪ ॥

हीना मध्या यस्याः सा योषित्पौरुषं करोति सततम् ॥

અસ્પૃષ્ટાયાં ભુવિ તસ્યાં માસ્યતિ પુનઃ પતિત્રિતયમ્ ॥ ૨૫ ॥

अंगुष्ठादधिका स्याद्यस्याः पादप्रदेशिनी नियतम् ॥

સા ભવતિ દુશ્વસ્ત્રિ કન્યૈવ ચ કોઞ્ઞ સન્દેહઃ ॥ ૨૬ ॥

આંગળીઓ:—મુઠ્ઠ, લાલ, સીધી, એક બીજા સાથે ચોંટી જતી, ગોળ અને સુંદર આંગળીઓ વૈભવ આપે છે. લાંબી અને લાગી ગયેલી આંગળીઓ દુર્ભાગ્ય કરે છે, અને દાસી બનાવે છે. બુદ્ધી પડી જતી, અને બાકી આંગળીઓ દુઃખ આપે છે અને બે વિવર્ણ હોય તો નિર્ધન કરે છે. જે સ્ત્રીની આંગળીઓ શરૂઆતમાં (ટેરવામાં) ગોળ થયેલી (ફૂલેલી) હોય અને વચ્ચે પુષ્કળ જગ્યા રહેતી હોય, તે સ્ત્રી ઘણા પતિઓને મારી નાખનારી અને છેવટે દાસી તરીકે જીવન ગુજારનારી નીવડે છે. જે સ્ત્રીને ચાલતાં આંગળીઓ વડે રેતી ઉછળતી હોય, તે સ્ત્રી કુલટા નીકળે છે. અને કુલનો નાશ કરે છે. મોટે વખાણવા લાયક નથી. જે સ્ત્રીને ચાલતી વખતે કનિષ્ઠિકા આંગળી જમીનને સ્પર્શ ન કરતી હોય, તે સ્ત્રી એક પતિનો ઘાત કરી બીજું લગ્ન કરે છે. જે સ્ત્રીને ચાલતાં અનામિકા જમીનને ન અડકતી હોય, તે સ્ત્રી બે પતિનો ઘાત કરે છે. (સ્વૈરિણી નીકળે છે.) બે અનામિકા અતિશય ટુંકી હોય તો સ્ત્રી કલહ કરનારી થાય છે. જે સ્ત્રીની મધ્યમા આંગળી ટુંકી હોય છે, તે મોટે ભાગે પુરુષ જેવી (શૂરવીર) નીકળે છે. બે ચાલતી વખતે મધ્યમાનો જમીન ઉપર સ્પર્શ ન થાય તો ત્રણ પતિનો ઘાત કરનાર નિવડે છે. જે સ્ત્રીની પહેલી આંગળી અંગુઠા કરતાં મોટી હોય છે, તે સ્ત્રી કન્યાસ્થામાં જ હુશ્વરિત્ર નિવડે છે. એમાં સંદેહ નથી. ૧૬ થી ૨૧

આતામ્રુચયઃ સ્નિગ્ધાઃ સમુન્નતાઃ શુભા નચરાઃ ॥

વૃત્તા મસૃણાઃ સ્ત્રીणां न पुनः शस्ता विपर्यस्ताः ॥ ૨૭ ॥

કમગેન્નતેન મૃદુના ચેચ્છિરાગ્રહિતેન પીનેન ॥

રાજ્ઞીત્વં પૃષ્ઠેન ન સ્ત્રીणां स्यात्पादपीठेन ॥ ૨૮ ॥

રોમાન્વિતેન દાસી નિર્માસેનાધમા ભવતિ નારી ॥

મધ્યનતેન દરિદ્રા દૌર્ભાગ્યવતી શિરાલેન ॥ ૨૯ ॥

નખ:—સ્ત્રીઓને લાલાશ મારતા, ચમકીલા, ગોળ ઉપસેલા, નખ હોય તો સારા સમજવા. અન્યથા ખરાબ ફલ આપે છે. **પીઠ** (પગની ઉપરનો ભાગ):—બે કાચબાની પીઠના માફક પીઠ હોય, અને તેની ઉપર નસો દેખાતી ન હોય તો તે સ્ત્રીને રાણી બનાવે છે. પરંતુ બે સપાટ પીઠ (પગ મૂકવાની ચોકી જેવી) હોય તો તે સાડું ફળ આપતી નથી. બે પીઠ ઉપર રૂવાટાં હોય તો સ્ત્રી દાસી થાય છે. સુંકી પીઠ હોય તો અધમ થાય છે. વચ્ચમાંથી બેસી ગયેલ હોય તો દરિદ્ર, અને બે નસો તરી આવતી હોય તો દુર્ભાગ્યવાળી થાય છે. ૨૭ થી ૨૯

गूढौ सुखाय गुल्फौ वर्तुलौ शिराग्रहितावशिथिलौ ॥

વિષમૌ વિકટૌ રૂપાતૌ ગુલ્ફૌ દૌર્ભાગ્યાય નિયતમ્ ॥ ૩૦ ॥

ધુટન —અદ્દ પેઝી જાગેલા, ગોળ અને ખીલેલા ધુટન માગ છે ન્યાયે નાના મોટા, બહુડા તરી આવતા દુર્ભાગ્ય કહે છે ૩૦

સૌખ્યવતી સમપાર્ણિઃ પૃથુપાર્ણિર્દુર્મગા નારી ॥

ઉન્નતપાર્ણિઃ કુલટા દુઃસ્વતી દીર્ઘપાર્ણિઃ સ્યાત્ ॥ ૩૧ ॥

પગની સધિ —આ ભાગ (જેને પાખ્ણી કહે છે તે) જે ઘાટીલો અને બને પગે એક મરખો હોય તો સ્ત્રી સુખી થાય છે પરંતુ જે મરખિપમ હોય તો દુર્ભાગ્ય-વાળી વાય છે ઉપરની આવેલ પાખ્ણીવાળી સ્ત્રી કુલટા અને લાળી પાખ્ણીવાળી દુખી થાય છે ૩૧

સ્નિગ્ધે રોમવિહીને યસ્યાઃ ક્રમવર્તુલે સમે વિશિરે ॥

પાદામ્બુજમાલે ઇવ જંઘે સા ભવતિ નૃપપત્ની ॥ ૩૨ ॥

શુષ્કે પૃથૂ વિશાલે શિરાન્વિતે સ્થૂલપિડકે યસ્યાઃ ॥

જંઘે માંસોપચિતે શ્લથજાનૂ પાંશુલા સા સ્યાત્ ॥ ૩૩ ॥

જંઘે સ્વરોમે વૈ વાયસજંઘોપમેઽથવા યસ્યાઃ ॥

મારયતિ પતિ યદિ વા પ્રાયઃ સા સ્વૈરિણી ભવતિ ॥ ૩૪ ॥

एकैकमेव भूपतिपत्नीनां रोमकूपेषु रोम स्यात् ॥

સામાન્યાનામથવા કિંચિદાદીનિ તયૈવ વિધવાનામ્ ॥ ૩૫ ॥

બાધ —જે સ્ત્રીની બાધ મનોહર, રૂવાટા વગરની, સરાણુ ઉપર ઉતારી હોય તેવી ગોળાકારમા ચઢતી નમો રહિત તેમજ મરખી હોય તે સ્ત્રી રાજરાણી થાય છે જે સ્ત્રીની બાધ સુકાઈ ગએલી, પહોળી, લાળી, નસોગળી અથવા બાડી થઈ ગએલી હોય, અને જેમા મામની પેગીઓ લખડો પડેલો લાગતી હોય તેવી સ્ત્રી બાલિચારિણી થાય છે જે સ્ત્રીની બાધ ઉપર ગળછટ રૂવાટા હોય, અથવા જેની બાધ ઠાગડાની બાધ જેવી લાગતી હોય, તે સ્ત્રી વ્યભિચારિણી વાય છે અને જરૂર પોતાના પતિને ઘાત કરે છે ગળગણીઓને એક છિદ્રમા એક રોમ હોય છે સામાન્ય સ્ત્રીને બે હોય છે અને ત્રણ કે ઘણા રૂવાટા હોય તો સ્ત્રી વિધવા થાય છે ૩૨ થી ૩૫

यस्या जानुयुग स्यादनुत्वणं पिशितमग्रमतिवृत्तम् ॥

સા લક્ષ્મીરિવ નિયતં સૌભાગ્યસમન્વિતા વનિતા ॥ ૩૬ ॥

निर्मासैः स्वैरिण्यो विविधामैः सदाध्वगा नार्यः ॥

વિશ્લિષ્ટૈર્ધનહીના જાયન્તે જાનુભિઃ પ્રાયઃ ॥ ૩૭ ॥

જાનુ (દીંચણ):—જે સ્ત્રીના દીંચણ માંસથી ઢંકાઈ ગએલા, ગોળમટોળ, તથા મનોહર હોય તો સ્ત્રી ધનવૈભવ તથા સૌભાગ્યને લોગવે છે. માંસરહિત દીંચણવાળી વ્યભિચારિણી થાય છે. અને વિલક્ષણ લાગતા દીંચણવાળી સ્ત્રી બહુ મુસાફરી કરે છે. સુકા અને કાંતિહીન દીંચણવાળી મોટે ભાગે નિર્ધન થાય છે. ૩૬-૩૭

મદનગૃહસ્તંભૌ યૌ કદલીકાણ્ડોપમાવૂરૂ ॥

યસ્યાઃ કરિકરવૃત્તાવરોમશૌ ભૂપપત્ની સ્યાત્ ॥

॥ ૩૮ ॥

માંસોપચિતૈર્વિશિરૈઃ કલમકરોપમૈરોમભિર્મૃદુભિઃ ॥

આસાદયન્તિ સતતં મદનક્રીડાસુખં નાર્યઃ

॥ ૩૯ ॥

ચલમાંસૈદૌર્ભાગ્યં વૈધવ્યં લોમશૌઃ સ્વરૈર્નૈઃસ્વ્યમ્ ॥

મધ્યશુદ્રૈર્દુઃખં તનુભિર્વધમૂરુભિર્યાતિ

॥ ૪૦ ॥

ઉ૩ (સાથળ):—રૂંવાટા રહિત, કેળના સ્તંભ જેવા હાથીની સૂંઢ જેવા, સાથળ રાજરાણીને (ઉત્તમ સ્ત્રીઓને) હોય છે. માંસથી ભરાવદાર બનેલ, નસો રહિત, હાથીના બચ્ચાની સૂંઢ જેવા, રૂંવાટાં વગરની અને કોમળ સાથળવાળી સ્ત્રી અતિશય રતિસુખ લોગવે છે. જે સાથળના સ્નાયુઓ (વગર કારણે) ઢીલા પડી ગએલા હોય, હાલતાં ચાલતાં અતિશય હાલતા દેખાતા હોય, તે સ્ત્રી દુર્ભાગ્યવાળી હોય છે. જે સાથળ ઉપર વાળ હોય તો સ્ત્રી વિધવા થાય છે. અને જે કઠોર તેમજ બરછટ સાથળ હોય તો નિર્ધન બને છે, જે વચ્ચે જતાં પાતળા પડી જતા હોય તો દુઃખ અને ટુંકા સાથળ હોય તો તે સ્ત્રીનો વધ થાય છે. ૩૮ થી ૪૦

દક્ષા ચતુરન્વિતવિંશત્યંગુલવિનતા કટિઃ સમાઃ કઠિના ॥

ઉન્નતનિતમ્બબિમ્બા ચતુરસ્રા શોભનાં સ્ત્રીણામ્

॥ ૪૧ ॥

વિનતા દીર્ઘાં ચિપિટા નિર્માસા સંકટા કટિર્વિકટા ॥

ઢ્રસ્વા રોમયુતા યા સા વનિતાદૌર્ભાગ્યદુઃસ્વકરી

॥ ૪૨ ॥

કટિઃ—ચોવીસ આંગળના પરિઘવાળી, નમેલી તથા મજબુત, ખીલેલા નિતંબવાળી અને સમચોરસ લાગતી કમર હોય તો તે સારી ગણાય છે. ઢ્રણાઈ ગએલી, પહોળી, ચપટી, માંસહીન, ટુંકી તથા રૂંવાટાંવાળી કમર હોય તો સ્ત્રીને દુર્ભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૧-૪૨

સુદૃશાં નિતમ્બબિમ્બઃ સમુન્નતો માંસલઃ પૃથુઃ પાનિઃ ॥

સ્મરભૂપસ્ય સુવર્ણક્રીડાંચુલુક ઇવ રતિનિમિત્તમ્

॥ ૪૩ ॥

વિકટશ્ચિપિટો નતિમાત્રિર્માસો રોમશઃ સ્વરઃ શુષ્કઃ ॥

કુરુતે નિતમ્બફલકો દરિદ્રતાં દુઃખદૌર્ભાગ્યમ્ ॥ ૪૪ ॥

[નત ય — સ્ત્રીના નિતળ ગોળ, ભરાવદાગ, બડા પહોળા હોવા ભેદથી સુક્ષ્મ અને ખરાળ લાગતા નિતળ સ્ત્રીના મૌદર્યને નાશ કરે છે ૪૩-૪૪

વલિભિમુક્તૌ પીનૌ કપિત્થફલવર્તુલૌ સ્ફિચૌ નાર્યાઃ ॥

મૃદુલૌ ઘનમાંસયુતૌ રતિસૌખ્યં વિતરતઃ સતતમ્ ॥ ૪૫ ॥

પરુષં રુક્ષં ચિપિટં સ્ફિગ્યુગ્મં માંસરહિતં ન શુભમ્ ॥

તદપિ વિલમ્બમાનં ધત્તે વૈધવ્યમચિરેણ ॥ ૪૬ ॥

પ્રાક્ સવ્યેન નિપીદતિ પદેન સા સુખં સદા લભતે ॥

યા પુનરપસવ્યેન સ્ફુટં સા કષ્ટમેનાક્ષી ॥ ૪૭ ॥

[૨૬૬ — (થાપા) — વલયોથી મહિત, ભરાવદાગ, મૃદુ અને માસલ થાપા હોય તો તે સારા ગણાય. બે મામહીન, ચપટા તથા લળડી પહેલા થાપા હોય તો સ્ત્રી જલદી વિધવા થાય છે ચાલતા બે સ્ત્રીના ડાબો પગ પહેલો ઉપડતો હોય તો તે સુખ લોગવે છે અને બે જમણા પહેલો ઉપડતો હોય તો દુઃખ લોગવે છે ૪૫ થી ૪૭

અશ્વત્થદલાકારઃ કુંભિસ્કંધોપમો ભગઃ પૃથુલઃ ॥

પૂર્ણેન્દુર્વિવતુલ્યઃ કચ્છપૃષ્ઠઃ શુભઃ સુદૃશામ્ ॥ ૪૮ ॥

સ્નિગ્ધો મૃદુકૃશરોમા માંસોપચિતો ભગોભવેદ્યસ્યા ॥

સા પુત્રવતી નિયતં લભતે રતિસૌખ્યસૌભાગ્યમ્ ॥ ૪૯ ॥

નિયતં ભગોઙ્ગનાયાઃ પ્રસૂયતે દક્ષિણોન્નતઃ પુત્રાન્ ॥

વામોન્નતસ્તુ કન્યા જગતિ સમુદ્રસ્ય વચનામિદમ્ ॥ ૫૦ ॥

યસ્યા સ્યાચ્ચતુરસ્ત્રા કચ્છપૃષ્ઠા સ્થિરા શ્રોણી ॥

સા વૈ પ્રવલાન્પુરુષાન્નોહિણી મૂર્ચિ સ્મણી સૂતે ॥ ૫૧ ॥

બહુલોદ્ધર્વકૃષ્ણરોમા સુશ્લિષ્ઠઃ સંહિતો ભગઃ શસ્તઃ ॥

ગૂદમણિશ્ચિતામણિરિવ ભુવિ વિતતં ધનં તનુતે ॥ ૫૨ ॥

વિસ્તીર્ણોઽધ્વજવર્ણો મૃદુતનુરોમાત્પનાસિકસ્તુઙ્ગ ॥

દ્વિરદસ્કન્ધસમઃ સ્યાત્સ્ત્રીણાં પડમી ભગાઃ સુભગાઃ ॥ ૫૩ ॥

- રુચિરોઽત્યુષ્ણઃ સુઘનો ગોજિહ્વાકર્કશોઽથવા મૃદુલઃ ॥
 અત્યન્તસુસંવૃત્તઃ સુગંધિશ્ચ સપ્ત ભગા વર્દ્યંતિ રતિમ્ ॥ ૫૪ ॥
 વિસ્પષ્ટઃ સ્થૂલમણિઃ સંકીર્ણઃ સ્વર્પરાકૃતિઃ સ્ત્રીણામ્ ॥
 સ્વરકુટિલઃ સ્વરોમા માંસવિહીનો ભગો ન શુભઃ- ॥ ૫૫ ॥
 ચુલીકોટસ્તુલ્યસ્તિલપુષ્પનિભઃ કુરંગસુરરૂપઃ ॥
 વિશ્વપ્રેષ્યાં નિઃસ્વાં પ્રકુર્વતે ત્રયો ભગાઃ સ્ત્રિયં નૂનમ્ ॥ ૫૬ ॥
 વિસૃતમુખો નારીણામુલ્લસલામ્ભો ભગઃ સુદૂર્ગન્ધઃ ॥
 કુઞ્જરોમા સતતં કુરુતે દુઃશૈલ્યદૌર્ભાગ્યમ્ ॥ ૫૭ ॥
 શ્રોણીવિમ્બેનાલં સત્કીચકનવદલસમાશ્રિયા નારી ॥
 સુસ્વિતા પ્રાયઃ પ્રથમં પશ્ચાત્સા દુઃસ્વિતા ભવતિ ॥ ૫૮ ॥
 શંખાવર્ત્તસમાના શ્રોણી પ્રાયઃ પ્રજાયતે યસ્યાઃ ॥
 ધારયંતિ સા ન ગર્ભં નિષેવ્યમાણા ચ દુઃસ્વકરા ॥ ૫૯ ॥
 વૈતસપર્ણસમાનઃ સંકીર્ણઃ શ્રોણિવિમ્બ ઇવ યસ્યાઃ ॥
 અસતી સા ન કદાચન કલ્યાણપરંપરા નિયતમ્ ॥ ૬૦ ॥
 તનુરેતાઃ સ્વરોમા સંક્ષિપ્તો દીર્ઘનાસિકો વિકટઃ ॥
 વિવૃતાસ્યો નારીણાં જગતિ ભગા દુર્ભગાઃ પઢમી ॥ ૬૧ ॥
 વલિસહિતોઽઘસહિતો પ્રલમ્બમાનોથ શીતલઃ શિથિલઃ ॥
 નીચમુખોપ્યથ પૃથુલઃ સપ્તામી રતિષુ દુઃસ્વકૃતાઃ ॥ ૬૨ ॥
 જઘન ભગસ્ય માલં વિસ્તીર્ણ માંસલં સમુત્તુંગમ્ ॥
 તનુકૃષ્ણમૃદુલરોમ પ્રદક્ષિણાવર્ત્તમિહ શસ્તમ્ ॥ ૬૩ ॥
 વિષમં વામાવર્ત્ત નિર્માસં સંકટં સ્વરં વિનતમ્ ॥
 ભવતિ તદેવ સ્ત્રીણાં વૈધવ્યવિધાયકં પ્રાયઃ ॥ ૬૪ ॥

પીંપળાના પાંદડા જેવી અને હાથીના કુંભસ્થળની સંધિ જેવી, પહોળી, પૂર્ણિ-
 માના ચંદ્ર જેવી, કાચબાની પીઠ જેવી ઉન્નત સ્ત્રીઓની યોનિ વખણાય છે. સ્તિગ્ધ,
 મૃદુ અને પાતળાં ફેંવાટાંવાળી, માંસલ યોનિ જેને હોય તે સ્ત્રી પુત્રવતી થાય છે. અને

ગતિસુખને મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય છે. જો યોગી જન્મણી બાળુએ ઉત્તર હોય તો જરૂર પુત્રોનો જ જન્મ આપે છે અને જો કાળી બાળુ ઉત્તર હોય તો છોકરીઓનો જન્મ આપે છે, એમ મસુદ્રનું વચન છે. જે સ્ત્રીની યોગી ચતુરસ્ર, કાચબાની પીઠ જેવી, સ્થિર હોય છે તે ક્ષણરૂપ જમીનની માફક બળવાન પુત્રોનો જન્મ આપે છે. ઘણા ઉર્ધ્વગામી વાળથી છતાંએલ, અને બરાબર ખોડાએલ હોઈ જેનો મધિ સિંતા-મધિની માફક શુભ રહેતો હોય તેવી યોગી સ્ત્રીને પુષ્કળ ધનનો લાભ આપે છે. પહોળી, કમળના જેવા ગૂંચી, કોમલ આછા ગેમવાળી, નાની ભગનાસિકાવાળી, ઉત્તર, અને હાથીના ખસા જેવી એમ છ પ્રકારની યોગી મારી ગણાય છે. રશ્મિર, ઘણી ઉપ્પુ, મામપેશીઓથી ખોડાએલ, ગાયની જીભના જેવી ખરબચડી, અથવા (ઘણી) કોમળ, એકદમ ભગોષથી બધ થઈ ગએલી, અને મુગધીદાર હોય એવી સાત પ્રકારની યોગી ગતિસુખને વધારે છે. અરુપ (અણુવિકમેલી) ભડામધિવાળી, માકડી, ખર્ખરના જેવા આકારની, ખરબચડી વાકીચુકી, ખરછટવાળાવાળી અને મામ વગરની યોગી અશુભ છે. જે યોગીની દિવાલો ચૂલાની દિવાલો જેવી હોય, અર્વાત્ યોગી પહોળી થઈ ગઈ હોય, તલના ફૂલની જેમ (મોટા છિદ્રવાળી) હોય કે મૃગની ખરી જેવી (મોટી કાંટવાળી) હોય તે ત્રણ જાતની યોગી સ્ત્રીને જગતભરની ચાકવડી અને નિર્ધન કરે છે. પહોળા મુખવાળી, ખાણીયા જેવી અને દુર્ગંધ મારતી તથા હાથીના જેવા બાકા-વાળવાળી યોગી ઘણું દુઃખ આપે છે. વાસના પાકડા જેવી (લાખી અને માકડી) યોગી હોય તો સ્ત્રી પહેલાં સુખી રહે છે પરંતુ પાછળથી દુઃખી થાય છે. શખના જેવા વલયવાળી યોગી જેને હોય તે સ્ત્રીની માથે સભોગ કરતા ઘણું કષ્ટ થાય છે અને તે ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી. જે સ્ત્રીની યોગી નેતરના પાના જેવી ખોડાએલી હોય તે વ્યભિચારિણી હોય છે અને તેનું કલ્યાણ થતું નથી. યોગી વીર્ય (૨૪) વાળી, ખરછટ વાળવાળી, નાની, લાખી ભગનામ્લિકાવાળી, વાકીચુકી, પહોળા મોવાળી, એમ છ પ્રકારની યોગી ખરાબ ગણાય છે. વલય પડતા હોય તેવી, વચ્ચે વચ્ચે ઉપએલી મામ પેશીવાળી, લખડી પડેલી, લીલી, નીચા મોવાળી અને પહોળી થઈ ગએલી એ સાત જાતની યોગી સુરતમા કષ્ટ આપે છે. જધન (યોગીની ઉપરનો અને ઘસ્ટિની નીચેનો ભાગ) એ યોગીનું લલાટ છે અને તે વિશાળ, માસલ, ઉત્તર, શીણા કાળા મૃદુ વાળવાળું, તથા દક્ષિણાવર્ત હોય તો માફ ગણાય છે. જો જધન વામાવર્ત હોય, મામહીન હોય, માઝડું, કઠોર તથા નમો પડેલું હોય તો તે ખરાબ છે અને સ્ત્રીને વૈધવ્ય કરાવનાર છે. ૪૮ થી ૬૪

વિપુલા વસ્તિઃ શસ્તા યુવતીનામીપદુન્નતા મૃદ્ધી ॥

અમ્યુન્નતા શરામા લેલા કિન્તુ રોમશા ન શુમા

॥ ૬૫ ॥

ખસ્તિ — પહોળી, સ્વેદ ઉત્તર, મૃદુ, ઉઠાવદાર, હોય અને તેના ઉપર બાણની

માફક રૂંવાટાંની રેખા પડી હોય તો તે શુભ છે. પરંતુ ખડુ વાળવાળી હોય તો તે અશુભ છે. ૬૫

નાભિઃ શુભા ગમીરા સુદૃશાં વૃત્તા પ્રદક્ષિણાવર્તા ॥

સ્મરનૃપમુદ્રેવોપરિ રતિમણિકોશસ્ય રમણસ્ય ॥ ૬૬ ॥

યસ્યા વિસ્તીર્ણા સ્યાન્નવપંકજકર્ણિકાકૃતિર્નાભિઃ ॥

સા સ્ફુટસૌભાગ્યઘનં લભતે સુખસંપદાં સપદિ ॥ ૬૭ ॥

નાભિર્ગમીરવિવરા તરુણજનોમનહરા ભવતિ યસ્યાઃ ॥

સા જાયતે મૃગાક્ષી નિયતં પુરુષપ્રિયા પ્રાયઃ ॥ ૬૮ ॥

વામાવર્તા યસ્યા વ્યક્તા ગ્રંથિઃ સમુત્તાના ॥

સા દુર્ભગા પુરંધ્રી વિગર્હિતા સ્યાત્પરપ્રેષ્યા ॥ ૬૯ ॥

નાભિઃ—શ્રીઓને ગંભીર, ગોળ, દક્ષિણાવર્ત નાભિ હોય તો તે કામદેવની સ્મરકિડાઈપ રત્નોના લાંડાર ઉપર છાપેલી મુદ્રા જેવી અર્થાત્ સારી ગણાય છે. જે શ્રીની નાભિ પડોળો કમળની તાજી કળી જેવી હોય તે શ્રી સુખ, સૌભાગ્ય અને સંપત્તિ મેળવે છે. ઉંડા ખાડાવાળી અને યુવાન પુરુષોના ચિત્તનું આકર્ષણ કરનારી (અર્થાત્ ચિત્તાકર્ષક) હોય તો તેવી નાભિવાળી શ્રી પતિને પ્રિય થઈ પડે છે. જેને વામાવર્તવાળો, ખડાર તરી આવતી, ખેંચાએલી નાભિ હોય તે શ્રી દુર્ભાગી, નિંદિત તથા પારકાની આદરડી ખને છે. ૬૯ થી ૬૯

ઘનતનયા જાયન્તે સુકુમારૈઃ કુક્ષિભિઃ પૃથુભિઃ ॥

મંદ્રકકુક્ષિરબલા ધન્યા નૃપતિં સુતં સૂતે ॥ ૭૦ ॥

વંધ્યા ભવંતિ વનિતાઃ કુક્ષિભિરત્યુન્નતૈર્વાલિભિઃ ॥

રોમાવર્તયુતૈસ્તાઃ પ્રવ્રજિતાઃ પાંશુલાસ્તદા દાસ્યઃ ॥ ૭૧ ॥

કુક્ષિઃ—દેડકાના જેવી કુક્ષિ હોય તો શ્રી ભાગ્યશાળી પુત્રનો જન્મ આપે છે. ઘણી ફૂલેલી કુક્ષિ હોય તો શ્રી વંધ્યા થાય છે. જો કુક્ષિ ઉપર રૂંવાટાં અગર ભમરીઓ હોય તો શ્રી સંન્યાસિની થાય છે. અને તે મોટે ભાગે વ્યભિચારિણી તથા હાસી પણ થાય છે. ૭૦-૭૧

મગ્નાસ્થિભિઃ સમાસૈઃ પાર્શ્વૈર્મૃદુભિઃ સમૈર્મૃજાવદ્भिः ॥

યાસ્યાદેભિઃ સાહિતા પ્રીતિસુભગા જગતિ જાયતે નિયતમ્ ॥ ૭૨ ॥

યસ્યાઃ સશિરે પાર્થે સમુન્નતે રોમમંયુતે પરુપે ॥

સા નિરપત્યા રમણી ભવતિ પ્રાયેણ દુઃશીલા

॥ ૭૩ ॥

પડખા — સ્ત્રીની પાસળીઓ દેખાતી નહાય, મૂઠું અને સીધી હોય તો જગતમા તે સ્ત્રી પ્રીતિ પાત્ર વાય છે અને જો પડખા ઉપર નસો તરી આવતી હોય તેમજ પડખા દેખાવમા જ ઉચ્ચા હોઈ ખરાબ લાગતા હોય તો અમનુ કે સ્ત્રી વધ્યા અગર દુર્ભાગી થશે ૭૨-૭૩

उदरेण मार्दववता तनुत्वचा पीननाभिसहितेन ॥

રોમરહિતેન નારીનરાધિપતિવહ્નમા ભવતિ

॥ ૭૪ ॥

तुच्छं दुर्जनमानसमिव जठरं भवति भूपपत्नीनाम् ॥

જનહર્ષોત્કર્ષકરં સજ્જનચેષ્ટિતમિવ મનોઝમ્

॥ ૭૫ ॥

कुम्भाकारं जठरं निर्मास वा शिरायुतं यस्याः ॥

અતિદુઃખિતા ક્ષુધાર્તા સા નારી જાયતે પ્રાય

॥ ૭૬ ॥

कूष्माण्डफलाकारैरुदरैः पणवोपमैर्मृदगाभैः ॥

યવતુલ્યૈર્દુઃશીલાઃ કલેશાયાસં સ્ત્રિયો યાન્તિ

॥ ૭૭ ॥

भवति प्रलम्बमुदरं यस्याः सा श्वशुरमाहन्ति ॥

યસ્યાઃ પુનર્વિશાલં ચિરાપત્યા દુર્ભગા સાપિ

॥ ૭૮ ॥

પેટ — મૂઠું, પાતળી ચમડીવાળું, ઉડી નાભિવાળું અને ફાટા વગરનું પેટ હોય તો સ્ત્રી રાજરાણી થાય કે રાજરાણીઓના પેટ દુર્જનના મનની માફક બહુ જ નાના હોય છે પણ દેખાવમા મનનના કાર્યની માફક હર્ષજનક તથા ગમે તેવા ઘણા જ સુદર લાગે છે ઘડાના જેવું ગોળ ફૂલેલું, માત્ર વગરનું અને જેના ઉપર નસો તગતગતી હોય, તેવું પેટ ધરાવનાર સ્ત્રી અતિશય ભૂખવાળી તથા દુખી થાય છે કાળાના જેવું લગગોળ ફૂલેલું, ઢાલ જેવું તથા જવની માફક વચ્ચેથી ફૂલેલું પેટ હોય તો સ્ત્રી કલેશ લોગવે છે લગડી પટેલા પેટવાળી સ્ત્રી સખરાના મૃત્યુનું કારણ બને છે મોગ વિશાળ પેટવાળી સ્ત્રીને જલદી સતાન થતા નથી, અને તે દુખી પણ હોય છે ૭૪ થી ૭૮

असमपयोधरभाराक्रान्तेव सुबंधुरं मभ्यम् ॥

મુષ્ટિગ્રાહ્યં યસ્યાઃ સા સૌભાગ્યશ્રિયં શ્રયતે

॥ ૭૯ ॥

સુભગાનાં વૈ વલયં વલિત્રયેણાન્વિતં સમગ્રેણ ॥

નામિલાવણ્યાબ્ધેરુત્કલિકાં ભૂમિકાં વહતે

॥ ૮૦ ॥

રોમલતા તનુઋજ્વી હૃદયાંતાદુત્થિતા શુભા શ્યામા ॥

વિશતીવ નામિકુહરે મુખેન્દુભીતા યથા તિમિરેશ્વા

॥ ૮૧ ॥

કુટિલા સ્થૂલા કપિલા વ્યુચ્છિન્ના રોમવલ્લરી યસ્યાઃ ॥

વિધવાત્વં દૌર્ભાગ્યં લભતે પ્રાયેણ સા રમણી

॥ ૮૨ ॥

વદ્દી:—સ્ત્રીના ઉદર ઉપર જો ત્રણ વદ્દલી પડતી હોય તો તે વખાણવા લાયક છે. કવિઓએ સ્ત્રીઓના સ્તન વચ્ચેથી ઉત્પન્ન થતી, અને નાલિ પર્યંત જતી રોમા-વદ્દીનાં ઘણાં ઉપનામોથી વર્ણન કર્યું છે. આ રોમાવદ્દી જાણે - એક નાની નદી સ્ત રૂપી એ પર્વતોની મધ્યમાંથી નીકળી નાલિ રૂપી સરોવરમાં જતી હોય તેમ દેખાય છે. આ રોમવદ્દી જો પાતળી, મુદ્દાયમ રૂંવાટાંથી બનેલી, અને મનોહર લાગતી હોય તો સ્ત્રીના સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ કરે છે. અને તેથી ઉલટું જો વાંકીચૂકી, બડી, તૂટેલી હોય તો સ્ત્રી વિધવા બને છે. ૭૯ થી ૮૨

નિર્લોમ વ્રણરહિતં હૃદયં યસ્યાઃ સમં મનોહારિ ॥

ऐश्वर्यमवैधव्यं पतिप्रियत्वं भवति तस्याः

॥ ૮૩ ॥

उद्भिन्नरोमकीर्णं विस्तीर्णं हृदयमिह भवेद्यस्याः ॥

सा प्रथमं भर्तारं हत्वा वेश्यात्वमुपयाति

॥ ૮૪ ॥

पिशितविवर्जितमुन्नतविनतं હૃદયં વ્રણાન્વિતં વિષમમ્ ॥

कर्मकरात्वं तनुते वनितानां तत्क्षणादेवं

॥ ૮૫ ॥

હૃદય:—સ્ત્રીના વક્ષ:સ્થલ ઉપર વાળ ન હોય અને મનોહારી હોય તો તે સૌભાગ્ય, પતિનો પ્રેમ અને ઐશ્વર્ય લોગવે છે. જો વાળ હોય અને સ્તન વચ્ચે જગ્યા રહેતી હોય, તે સ્ત્રી સ્વચ્છંદી હોય છે. અને તેથી તે પોતાના પતિનો ઘાત કરી પાછળથી વેશ્યા થઈ જાય છે. માંસરહિત, ઉંચી નીચી તથા છિદ્રવાળી છાતીવાળી સ્ત્રી દાસી બને છે. ૮૩ થી ૮૫

पीवरमुन्नतमायतमुरःस्थलं न मृदुलं न कठिनं विशिखम् ॥

अष्टादशांगुलमितं रोमविहीनं शुभं स्त्रीणाम्

॥ ૮૬ ॥

વિપમેણ ભવતિ હિસા નિર્માસેનૉરસા ભવતિ વિધવા ॥

અતિપૃથુના પ્રિયકલહા દુઃશીલા રોમશેનાપિ ॥ ૮૭ ॥

છાતી —સ્તનથી લઈ ગળા સુધીના ભાગ લગભગ સ્ત્રીને અદાર આગળ પહોળો હોવો ભેઈએ ભે તે ભાગ ઉંચો નીચો અન્તલ્યસ્ત હોય તો સ્ત્રી હિમાખોર થાય છે મામહીન હોય તો વિધવા થાય બહુ ભગવદ્વાર હોય તો કલેશ કરનારી, અને ભે તેની ઉપર વાળ હોય તો દુશ્ચરિત્ર થાય છે ૮૬-૮૭

શસ્તૌ વૃત્તૌ સુદૃઢૌ પીનૌ કઠિનૌ ઘનૌ સ્તનૌ સુદૃશામ્ ॥

સ્નાનાય સ્મરનૃપતેઃ કાશ્ચન કલશાવિવ પ્રગુણૌ ॥ ૮૮ ॥

સુખસૌભાગ્યનિધાનં સમુન્નતં સ્તનયુગં સમં કાન્તમ્ ॥

ધત્તે સુવર્ણવનિતા કુમ્ભં રુચિરં સ્મરેમસ્ય ॥ ૮૯ ॥

પુત્રઃ પ્રથમે ગર્ભે પયોધરે દક્ષિણોન્નતે સ્ત્રીણામ્ ॥

વામોન્નતેન પુત્રી નિરપત્યં ચૈવ વિપમેણ ॥ ૯૦ ॥

શુષ્કે વિહીનમધ્યે સ્થૂલાગ્રે સ્તનયુગેઙ્ગના નૈઃસ્વ્યમ્ ॥

લભતે વિરલે તસ્મિન્વૈધવ્યં પુત્રનાશં ચ ॥ ૯૧ ॥

કુરુતે વક્ષોજદ્રયમરઘટઘટીનિભં પુરંધ્રીણામ્ ॥

સતતં પૂર્વસુખ તત્પશ્ચાદત્યર્થદુઃસ્વકરમ્ ॥ ૯૨ ॥

અતિનિવિઢ કુચયુગલં યત્તિથ્યા પથિ ચ યાંત્યા હિ ॥

સૌખ્યં સારસવદના સૌભાગ્યં હન્તિ શસ્તકરમ્ ॥ ૯૩ ॥

સુદૃશાં ચૂચુકયુગમં શસ્ત શ્યામં સુવૃત્તમતિપીનમ્ ॥

સ્મરનૃપતેર્મુદ્રેયં રતિસુખનિધિકોશભવનસ્ય ॥ ૯૪ ॥

દીર્ઘં ચૂચુકયુગમં યસ્યાઃ સા પ્રિયરતિર્ભવતિ ॥

ધૂર્તા ચાન્તર્મનસા પુનસ્તેનૈવ દ્રેષ્ટિ સા મનુજમ્ ॥ ૯૫ ॥

વહિરવનતેન ચૂચુકયુગલેનાતીવ સૂક્ષ્મવિપમેણ ॥

સંપ્રાપ્ય ચ મહદ્દુઃખં દુઃશીલા જાયતે યોપિત્ ॥ ૯૬ ॥

સ્તન.—ગોળ, ભરાવદાર, ઠઠ, પુષ્ટ, કઠીણ અને એક ખીબા સાથે ઘસાતા સ્તન હોય

તો સ્ત્રી સૌભાગ્યશાલિની થાય છે. સ્તન જમણી બાજુ નમેલા હોય તો પ્રથમ ગર્ભ પુત્ર થાય, અને ડાબી બાજુ નમેલા હોય તો પ્રથમ સંતાન છોકરી થાય છે. જો સ્તન અસ્તવ્યસ્ત હોય તો સ્ત્રી વંધ્યા રહે છે. જો સ્તન સુકાર્ધ ગએલા મૂળથી જ એક બીજા સાથે ચોંટી ગએલા, અને કેવલ અગ્રભાગમાં જ સ્થૂલ હોય તો સ્ત્રી નિર્ધન થાય છે. જો સ્તન વચ્ચે જગ્યા વિશેષ રહેતી હોય તો સ્ત્રી વિધવા થાય છે. અને તેના પુત્રોનો નાશ થાય છે. જો લાંગણોળ સ્તન હોય તો સ્ત્રી પહેલાં સુખ ભોગવે છે. અને પછીથી દુઃખી થાય છે. આલતાં સ્ત્રીના સ્તન એક બીજા સાથે અથડાતા હોય તો સ્ત્રી સૌભાગ્યરહિત થાય છે. સ્તનનો અગ્રભાગ શ્યામ, ગોળ, અને ફૂલેલો હોય તો તે સારો ગણાય છે. જો સ્ત્રીના સ્તનનો અગ્રભાગ (ચૂચુક) લાંબો હોય તે સ્ત્રી સુરતક્રિયામાં નિપૂણ હોય છે. પરંતુ ધૂર્ત સ્વભાવની અને દ્રેષિલી હોય છે. બહાર નમી પડેલા ચૂચુકવાળી સ્ત્રી તેમજ નાના મોંઠામાં એક બીજાથી એકદમ જુદા તરી આવતા હોય તેવા ચૂચુકવાળી સ્ત્રી મોટું દુઃખ ભોગવે છે. અને આરિચ્છીન રહે છે. ૮૮ થી ૯૬

જન્તુભ્યાં પીનાભ્યાં ધનધાન્યસુતાન્વિતા ભવેદ્વનિતા ॥

ઉન્નતિસંહતિમન્દ્યાં પુનરેષા ભૂરિભોગાદયા

॥ ૯૭ ॥

શ્લથકીકસસંધિમતા નિમ્નેન દ્રવિણલેશપરિહીના ॥

જન્તુયુગલેન યોષિદ્વિષમેણ પુનર્ભવતિ વિષમા

॥ ૯૮ ॥

જન્તુ (હાંસડી):—જો જન્તુ વિશાળ હોય તો સ્ત્રી ધનધાન્યને ભોગવનારી થાય છે. અને જો ગોળાકારવાળી પુષ્ટ હાંસડી હોય તો સ્ત્રી ભોગવેલવને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જો ઢીલી અને અવાજ કરતી અથવા બેસી ગએલી હાંસડીઓ હોય તો સ્ત્રી વિધવા થાય છે. ૯૭-૯૮

યસ્યા વંધ્યા વનિતા સ્કંધયુગં કિંચિદુન્નતં મૂલે ॥

નાતિકૃશપીનદીર્ઘ સુખસૌભાગ્યપ્રદં સુદશામ

॥ ૯૯ ॥

ઝદ્ધ્વસ્કંધા કુલટા સ્થૂલસ્કંધાપિ ભારવાહનપરા ॥

ચક્રસ્કંધા વંધ્યા દુઃસ્વવતી રોમશસ્કંધા

॥ ૧૦૦ ॥

નિર્ગૂઢસંધિબંધૌ સુસંહતૌ પિશિતસંયુતૌ શસ્તૌ ॥

અંસૌ સ્યાતાં યસ્યાઃ સા નારી ભૂરિસૌભાગ્યા

॥ ૧૦૧ ॥

સુદશાં નીચૌ સ્કંધૌ દૌર્ભાગ્યસમન્વિતૌ ચ ભવતો વૈ ॥

અત્યુચ્ચૈર્વેધવ્યં નિર્માસૈર્દુઃસ્વદારિદ્ર્યમ્

॥ ૧૦૨ ॥

ખભા —જે સ્ત્રીના ખભા ઉઘા નીચા હોય તો સ્ત્રી વધ્યા થાય છે પણ જે પુરુષ ખભા હોય તો મુખ મોભાગ્ય લોગવે છે એકદમ ઉઘા ખભાવાળી કુલટી, બાહા ખભાવાળી મજુગી કરનાર, વાકા ખભાઓવાળી વધ્યા, અને ખભા ઉપર વાળવાળી સ્ત્રી હુ ખ લોગવનારી થાય છે સ્ત્રીના ખભા મામથી ઢકાએલા, અને મનોહર લેઈએ ઉઘા ઉપસી આવેલા ખભાવાળી સ્ત્રી વિધવા થાય છે ૯૯ થી ૧૦૨

કક્ષાયુગં સુગંધિ સ્નિગ્ધં ચ સમુન્નતં પિશિતપૂર્ણમ્ ॥

તનુમૃદુલરોમસહિતં પ્રશસ્યતે પ્રાયશઃ સુદૃશામ્ ॥ ૧૦૩ ॥

અતિનિમ્ને નિર્માસે પ્રસ્વેદમલાન્વિતે શિરાકીર્ણે ॥

સોલ્લસલવહુરોમે કક્ષે દૌર્ભાગ્યમાવહતઃ ॥ ૧૦૪ ॥

કક્ષા (બગલ) —હૃદયગદ્ધિત, ચમકીલી, માસલ, ઉપસેલી ઘણા ઝીણા રૂ વાગવાળી બગલો સારી ગણાય છે ઉઠાણવાળી, સુકો, પરએવા અને મેલથી ગધાતી, નમો તરી આવતી હોય તેવી અને ખાંડણીઆ જેવી બગલો હુલાઈ કન્નારી હોય છે ૧૦૩-૧૦૪

શસ્તૌ વાહુ સુદૃશાં શિરીપતરુપુષ્પકોમલૌ દીર્ઘૌ ॥

માનુપકુરંગહેતોઃ પાશાવિવ પુષ્પચાપસ્ય ॥ ૧૦૫ ॥

નિર્લોમ વાહુયુગલં ગૂઢાસ્થિગ્રંથિ કરિકરાકારમ્ ॥

વિશ્લિષ્ટશિરાસંધિ સ્ત્રીણાં સૌભાગ્યમધિશેતે ॥ ૧૦૬ ॥

વેધવ્યં વનિતાનાં વાહુભ્યાં સ્થૂલરોમશાભ્યાં સ્યાત્ ॥

દૌર્ભાગ્યં હ્રસ્વાભ્યાં શિરાયુતાભ્યાં પરિક્લેશઃ ॥ ૧૦૭ ॥

અમ્બોજગર્મસુભગં મૃદુ નવસહકારકિસલયાકારમ્ ॥

તનુ વિપ્રકૃષ્ટસર્વાંગુલિકં પાણિદ્વયં શસ્તમ્ ॥ ૧૦૮ ॥

રોમશિરાપરિહીનં ઘનમાંસં પાણિતલયુગં સ્નિગ્ધમ્ ॥

વહુશુભમનુન્નતમનિમ્નં રૂક્ષં સ્વરં વિવર્ણં ક્લેશદં ભવતિ ॥ ૧૦૯ ॥

યસ્યાઃ પાણિતલં સ્યાદ્વહુરેષં સા નિહંતિ ભર્તારમ્ ॥

દૌર્ભાગ્યં ભાગ્યહીનાં રેસારહિતં પુનસ્તનુતે ॥ ૧૧૦ ॥

નરલક્ષણાધિકારે નારીણામપ્યશેષમેવોક્તમ્ ॥

કરરેસાલક્ષ્મ પુનઃ કિંચિત્પ્રસ્તાવતો વક્ષ્યે ॥ ૧૧૧ ॥

- સ્ત્રા વ્યક્ત સ્નિગ્ધા ગંભીરા વર્તુલાઃ સમાઃ પૂર્ણાઃ ॥
 રેલાસ્તિસ્રઃ સ્ત્રીણાં પાણિતલે સૌખ્યલાભાય ॥ ૧૧૨ ॥
 મત્સ્યેન ભવતિ સુભગા હસ્તસ્થસ્વસ્તિકેન વિત્તાલ્યા ॥
 શ્રીવત્સેન પુનઃ સ્ત્રી નૃપપત્ની નૃપતિમાતા વા ॥ ૧૧૩ ॥
 પાણિતલે યસ્યાઃ સ્યાન્નંદ્યાવર્ત્તઃ પ્રદક્ષિણા વ્યક્તઃ ॥
 ભુવિ ચક્રવર્તિનઃ તત્સ્ત્રીરત્નં ભવતિ ભોગાર્હમ્ ॥ ૧૧૪ ॥
 યા કરતલે કનિષ્ઠાં નિર્ગત્યાંગુષ્ઠમૂલતો યાતિ ॥
 સા રેલા ભર્તૃઘ્ની તદ્યુક્તાં નોદ્રહેત્કન્યામ્ ॥ ૧૧૫ ॥
 રેલાભિર્માનતુલ્યાભિર્જાયતે સા વણિગ્જાયા ॥
 ભવતિ કૃષીબલપત્ની યુગસીરોલ્લૂલ્લાકૃતિભિઃ ॥ ૧૧૬ ॥
 ગજવાજિવૃષભપદ્માઃ પ્રાસાદધનુર્ભાગૈર્દુર્વજ્યાઃ ॥
 યસ્યાઃ પાણિતલે સ્યુઃ સા તીર્થકરસ્ય ભુવિ જનની ॥ ૧૧૭ ॥
 શંખસ્વસ્તિકસાગરનંદ્યાવર્ત્તાતપત્રતિમિક્રમૈઃ ॥
 વામકરતલંનિવિષ્ટૈઃ પ્રજાયતે ચક્રિણો માતા ॥ ૧૧૮ ॥
 ધ્વજતોરણભદ્રાસનચામરભૃંગારશર્પિરેલાદ્યાઃ ॥
 યસ્યા ભવન્તિ પાણૌ સા જનની વાસુદેવસ્ય ॥ ૧૧૯ ॥
 શ્રીવત્સવર્ધમાનાંકુશગદાદિત્રિશૂલતુલ્યાભિઃ ॥
 રેલાભિર્જયશબ્દો વનિતાનાં જાયતે સપદિ ॥ ૧૨૦ ॥
 મંદૂકકંકજંબુકવૃષકાકોલૂકવૃશ્ચિકાઃ સુદૃશામ્ ॥
 રાસભસૈરિભકરમાઃ કરસ્થિતા દુઃસ્વમાદદતે ॥ ૧૨૧ ॥

હાથ:--કામલ, લાંબા, અંધીઓ અંદર સમાઈગએલી હાથ તેવા, રૂંવાટાં રહિત અને હાથીની શુંડ જેવા હાથ વખાણવા લાયક છે. અને તેવા હાથવાળી સ્ત્રી સૌભાગ્યવતી રહે છે. બાકાં રૂંવાટાંવાળા હાથ વૈધવ્ય સૂચક છે. ટુંકા હાથ દુર્ભાગ્ય આપે છે. અને નસો તરી આવતી હાથ તેવા હાથ કલેશ આપે છે. જે સ્ત્રીના હાથ (પોંચાથી લઈ આંગળીઓ સુધીના ભાગ) કમળની માફક મનોહર, નવપદ્મ જેવા અમકદાર અને

છુટી પડતી આગળીઓવાળા હોય તે સ્ત્રી શુભ લક્ષણવાળી ગણાય છે સ્ત્રીના હાથમાં ઘણી ઝેખાઓ હોવી તે વૈધવ્યસૂચક છે અને ઝેખાહીન હસ્ત હોય તે દુર્ભાગ્યનું લક્ષણ છે સ્ત્રીઓ અને પુરુષોને માટે હથેલીની અદરની ઝેખાઓનું કલ સરખું છે જે ઝેખા અશુદ્ધાના મૂળમાંથી નીકળી કનિષ્ઠિકા સુધી જાય છે, તે ઝેખા પતિનો નાશ કરનારી હોય છે તેથી તેવી ઝેખાવાળી કન્યા માથે લગ્ન ન કરવું ૧૦૫ થી ૧૨૧

સ્ત્રીणां सरलौऽगुष्ठः स्निग्धो वृत्तः शुभस्तथांगुलयः ॥

मृदुलत्वचः सुदीर्घाः क्रमशो वर्तुलाः सुपर्वाणः ॥ १२२ ॥

चिपिटाः स्फुटाश्च रुक्षाः पृष्ठे रोमान्विताः खराः वक्राः ॥

अतिद्वस्वकृशा विरला विदधति दारिद्र्यमंगुलयः ॥ १२३ ॥

આગળીઓ — સ્ત્રીની આગળીઓ મૃદુલતાવાળી, લાળી, અને સુદૃઢ વેદાઓવાળી હોય તો તે શુભ લક્ષણ છે તેમજ અશુદ્ધા પણ સીધો, અને ગોળ હોય તો માત્રે ગણાય છે ચપટી, ફાટી ગએલી, રૂક્ષ આગળીઓ ખરાબ ગણાય છે સ્ત્રીની આગળીઓ ઉપર વાળ હોય તે અશુભ લક્ષણ છે ઘણી ટુકડી અને જાડી આગળીઓ પણ સારી ગણાતી નથી ૧૨૨-૧૨૩

स्निग्धा बंधूकरुचः सशिखास्तुंगाः शुभा नखराः ॥

सुदृशां विभर्त्यकुशलीलामनगगन्धद्विपेन्द्रस्य ॥ १२४ ॥

रुक्षैर्वક્રैः पीनैः सितैर्विवर्णैः शिखाविरहितैः ॥

शुक्त्याकारैर्वनिता भवंति सौभाग्यधनहीनाः ॥ १२५ ॥

पाणिचरणयोर्यस्या जायन्ते बिन्दवो नखेषु सिताः ॥

सा जगति सुसितनखा दुःखाय स्वैरिणी रमणी ॥ १२६ ॥

નખ — ચમકીલા, શુભાળી રંગના, અણીદાર, ઉપસેલા નખ હોવા જોઈએ જો રૂક્ષ, પડોળા, ઘોળા અથવા રંગહીન નખ હોય તો સ્ત્રી મુખ મોલાઅરહિત થાય છે જે સ્ત્રીના હાથ પગના નખ ઉપર મોઢેદ બિંદુઓ હોય છે, તે સ્ત્રી બ્યલિચારિણી થાય છે ૧૨૪ થી ૧૨૬

सरला शुभसंस्थाना निर्लोमा मध्यमाग्रवंशास्थिः ॥

पृष्ठिः पिशितोपचिता सुखसौभाग्यप्रदा स्त्रीणाम् ॥ १२७ ॥

भुग्वलितेन दासी भर्तृघ्नी भामिनी विशालेन ॥

सशिरेण सदुःखा स्याद्विधवा पृष्ठेन रोमभृता ॥ १२८ ॥

પીઠ:—વાળરહિત, માંસલ સીધી પીઠ સારી ગણાય છે. લાગેલી, વાંકી ચુકી પીઠવાળી સ્ત્રી દાસી થાય છે. વિશાળ પીઠવાળી વિધવા થાય છે. નસો તરી આવતી હોય તેવી હોય તો દુઃખી થાય છે. અને જે રૂંવાટાવાળી પીઠ હોય તો સ્ત્રી વિધવા થાય છે. ૧૨૭ થી ૧૨૮

ઋજ્વી કૃકાટિકા સ્યાત્સમાંસપીના સંમુન્નતા યસ્યાઃ ॥

દીર્ઘાયુર્વિધવાત્વં લભતે સા સૌખ્યસૌભાગ્યમ્ ॥ ૧૨૯ ॥

બહુપિશિતા નિષ્પિશિતા શિરાચિતા રોમશા વિશાલા ચ ॥

કુટિલા વિકટા કુરુતે દૌર્ભાગ્યં પ્રાયશઃ સુદૃશામ્ ॥ ૧૩૦ ॥

માંસોપચિતઃ કંઠો વૃત્તશ્ચતુરંગુલઃ શુભો વિશદઃ ॥

ઉચ્ચવિલાસં કથયતિ વદનાંભોજસ્ય વનિતાનામ્ ॥ ૧૩૧ ॥

યસ્યાઃ સુસંહિતા સ્ફુરેસ્વાત્રિતયાંકિતા ભવેદ્ગ્રીવા ॥

સાલંકારં કનકં મુક્તારત્નાન્યંગના દધતે ॥ ૧૩૨ ॥

વ્યક્તાસ્થિર્નિર્માસા ચિપિટા સ્ફુટા કુરૂપસંસ્થાના ॥

સોપદિશતિ ગ્રીવા યોષાણાં દુઃસ્વદૌર્ભાગ્યમ્ ॥ ૧૩૩ ॥

ગ્રીવા સ્થૂલા વિધવાં ચક્રાવર્તા સ્ત્રિયં વંધ્યામ્ ॥

સશિરા હ્રસ્વા નિઃસ્ત્રાં કુરુતે દીર્ઘાં પુનઃ કુટિલામ્ ॥ ૧૩૪ ॥

ગરદન:—જે સ્ત્રીને સરલ, માંસલ અને સીધી ગરદન હોય તો તે સ્ત્રી ધનવાન તથા લાંબા કાળ સુધી જીવનારી વિધવા થાય છે. ઘણા માંસવાળી અથવા માંસહીન, નસોવાળી, રૂંવાટાવાળી વિશાળ વાંકીચુકી તથા સુકી ગરદન સ્ત્રીઓને દુર્ભાગ્ય આપે છે. માંસથી ભરાવદાર, ગોળાકાર, ચાર આંગળનો ઉંચાઈવાળો જેવામાં વિશાળ લાગતો કંઠ સ્ત્રીની ચતુરાઈને વ્યક્ત કરે છે. અર્થાત્ તેવા કંઠવાળી સ્ત્રી ઘણી સારી રીતે સુખ વૈભવને ભોગવી શકે છે. ગળામાં ત્રિવલ્લી પડતી હોય તે સૌભાગ્યનું લક્ષણ છે. સુકાઈ ગએલું, ચપટું ગળું દુઃખદાયક ગણાય છે. અને જાડું ગળું વૈધવ્ય, ભમરી-ઓવાળું વંધ્યત્વ, નસોવાળું અને ઢુંકું ગળું નિર્ધનતા, તથા ઘણું લાંબું કુલટાપાણું આપે છે. ૧૨૬ થી ૧૩૪

દ્વયંગુલમાનં ત્રિબુકં વૃત્તં પીનં સુકોમલં શસ્ત્રમ્ ॥

સ્થૂલં દ્વિધા વિભક્તં રોમશમત્યાયતં શુભં ન સ્યાત્ ॥ ૧૩૫ ॥

ચિત્રુક (હડપચી) — જે આગળના પ્રમાણની, ગોળ પુષ્પ, કેામળ હડપચી સારી ગણાય પરંતુ વચ્ચેથી જે ભાગ થઈ ગએલી, ઘણી પહોળી અથવા રૂવાટાવાળી હડપચી નિંદાને પાત્ર છે ૧૩૫

નિર્લોભ શુભં સુધનં હનુયુગલં ચિત્રુકપાર્શ્વસંલગ્નમ્ ॥

અતિવક્રકૃશં સ્થૂલ પુનરશુભં ગેમશં દૃશ્યમ્ ॥ ૧૩૬ ॥

દાદી — (હડપચીના પડખાઓ) રૂવાટા રહિત, દળદળ દાદી મારી સ્ત્રીઓને હોય છે જે સ્ત્રીની દાદી ઘણો વાકી ચુકી, સુગર્ભ ગએલી, જાડી અથવા રૂવાટાવાળી હોય તો તે અશુભ ગણાય છે ૧૩૬

શસ્તે કપોલફલકે પીને વૃત્તે સમુન્નતે વિમલે ॥

પુલિન ઇવ ત્રિસ્રોતસઃ કુસુમાયુધયાદસાં સ્ત્રીણામ્ ॥ ૧૩૭ ॥

યસ્યાઃ કપોલયુગલં વિચ્છાય રોમસંયુતં પરુષમ્ ॥

રુક્ષં સ્વભાવનિમ્નમસિતં સા દુઃખિની ચ સ્યાત્ ॥ ૧૩૮ ॥

કપોળ (ગડ-ચળ) — કાન્તિયુક્ત, અને ઉપમેલા ગડ વખાણવા લાયક છે જ્યારે રુક્ષ અને રૂવાટાવાળા ગડ ખરાબ સ્વભાવનું મૂલ્યન કરે છે ૧૩૭-૧૩૮

વર્તુલમમલં સ્નિગ્ધં સુપૂર્ણશીતાંશુમંડલવિઙ્ગિ ॥

સૌમ્યં સમં સમાસં સુપરિમલં પ્રશસ્યતે વદનમ્ ॥ ૧૩૯ ॥

જનકવદનાનુરૂપં યસ્યા સુખપંકજં સદાહાદિ ॥

સા કલ્યાણી પ્રાયેણેતિ સમુદ્ર પુરા વદતિ ॥ ૧૪૦ ॥

તુરગોષ્ટ્રચરવિઢાલવ્યાઘ્રચ્છાગાનનાકારમ્ ॥

પૃથુલં નિમ્નં સ્ફુટિતં દુર્ગન્ધં શસ્યતે ન સુખમ્ ॥ ૧૪૧ ॥

મુખ — ગોળમટોળ, નિર્મળ, ચમકદાર, ચદ્રની માફક નયન-મનોહર, સૌમ્ય ભાવવાળું, મામલ અને સુગંધોદાર મુખ વખાણવા લાયક છે જોનું મુખ પોતાના પિતાના મુખના જેવું હોય તો તે સ્ત્રી ગોલાગ્રચાલિની થાય છે ઘોડા, ઊંટ, ખીલાડા, ગધેડા, વાઘ તથા જકરાના જેવા મુખવાળી સ્ત્રી દુર્ભાગ્યવાળી હોય છે તેવી જ રીતે પહોળા, નીચા વળી ગએલા અને દુર્ગંધ મારતા મુખવાળી સ્ત્રી મારી ગણાતી નથી ૧૩૯ થી ૧૪૧

રેલાલંઘિતમધ્યો મસૃળઃ પરિપક્વવિશ્વફલતુલ્ય ॥

અધરોષ્ઠઃ સ્નિગ્ધોઽસૌ મનોહરો હરિણશાવદશામ્ ॥ ૧૪૨ ॥

શસ્તઃ સુધાનિધાનં સતતમધરોષ્ઠપલ્લવો વ્યક્તઃ ॥

હૃદયોત્થસદનુરાગચ્છટાભિરિવ રંજિતઃ સ્ત્રીણામ્ ॥ ૧૪૩ ॥

વિષમોઽલઘુઃ પ્રલમ્બઃ પ્રસ્ફુટિતઃ સ્વંડિતઃ કૃશો રુક્ષઃ ॥

દન્તચ્છદોક્ષ્ણનાનાં દત્તે દૌર્ભાગ્યદુઃસ્વત્વે ॥ ૧૪૪ ॥

શ્યામેન મર્તૃહીના સ્થૂલેન કલિપ્રિયા ભવતિ નારી ॥

અધરોષ્ઠેન પ્રાયો દૌર્ગત્યયુતા વિવર્ણેન ॥ ૧૪૫ ॥

સુદૃશામિહોત્તરોષ્ઠઃ પર્યાયનતઃ સકોમલો મસૃણઃ ॥

સ્નિગ્ધો રોમવિરહિતઃ કિંચિન્મધ્યોન્નતઃ શસ્તઃ ॥ ૧૪૬ ॥

ભવતિ પૃથુરુત્તરોષ્ઠઃ સમુન્નતો લોમશો લઘુર્યસ્યાઃ ॥

સ્થૂલઃ સા રમણી સ્યાદ્વિધવા કલહપ્રિયા પ્રાયઃ ॥ ૧૪૭ ॥

એટલે:—મધ્યભાગમાં રેખાથી જે ભાગમાં વહેંચાઈ જતા, ચમકદાર, પાકેલા ગીલોડા જેવા લાલ. સ્નિગ્ધ અને મનોહર અધરોષ્ઠ હોવો જોઈએ. અધરોષ્ઠ ઉપર સ્ત્રીનો મનોભાવ દેખાઈ આવે છે. લાંબો ટુંકો, બહુ નાનો લગડતો, ફોટેલો, ખંડિત થએલો સુકો કે કાન્તિહીન એટલે હોય તો હુર્ભાગ્યની નિશાની સમજવી એટલે કાળો હોય તો પતિહીન, જાડો હોય તો કલેશ કરનારી અને રંગહીન હોય તો ઘણું ખર્ચ સ્ત્રી હુર્ભાગ્યવાળી થાય છે. ઉપરનો એટલે રૂંવાટાં રહિત, સ્નિગ્ધ તથા મધ્યમાંથી કંઈક ઉંચો હોય તો તે સારો ગણાય છે. જેનો ઉપલો એટલે ઉન્નત, રોમવાળો, નાનો અને જાડો હોય તે વિધવા થાય છે. અને કલહપ્રિય હોય છે. ૧૪૨ થી ૧૪૭

સ્નિગ્ધૈઃ સમૈઃ શિશ્વરિમિઃ સમુન્નતૈર્વિંશદકુંદસમશુભ્રૈઃ ॥

દશનૈર્ધનૈસ્તરુણ્યઃ સૌભાગ્યૈશ્વર્યભોગિન્યઃ ॥ ૧૪૮ ॥

શુચિરુચયો દ્વાત્રિંશદ્દશના ગોક્ષીરસન્નિમાઃ સર્વે ॥

અથ ઉપરિ સમા યસ્યાઃ સા ક્ષિતિપતિવલ્લભા ચાલા ॥ ૧૪૯ ॥

અતિહ્રસ્વદીર્ઘસૂક્ષ્માઃ સ્થૂલા દ્વિપંક્તયો દશનાઃ ॥

વિષમાઃ શુક્ત્યાકારાઃ શ્યામાસ્તન્વન્તિ દૌર્ગત્યમ્ ॥ ૧૫૦ ॥

નિયતં રદૈરધસ્તાદધિકૈર્નિજમાતૃમક્ષિણી રમણી ॥

અથ ઉપરિ પુનર્વિરલૈઃ કુટિલા વિકૃદૈશ્ચ પતિરહિતા ॥ ૧૫૧ ॥

સિતપીઠિકાસ્થિરદા સક્લેશા દંતુરા પુનઃ કુટિલા ॥

ચલિતરદા પતિરહિતા નિરપત્યા ધનમતિર્યુવતિ. ॥ ૧૫૨ ॥

દાત — સ્નિગ્ધ, અણીદાર, ખીલેલા, કુદ જળી જેવા, એક ધીનની આથે થોડી ગએલા દાત હોય તે સારા ગણાય આવા દાતવાળી સ્ત્રીઓ મોભાગ્ય તથા ઐશ્વર્યને લોગવે છે ધોળા રંગના, ફૂંધ જેવા ઉપર અને નીચે વર્ષ કુદ ૩૨ દાતવાળી સ્ત્રી રાજરાણી થાય છે નાના મોટા, બડા, બેવડાએલા અને છીપ જેવા દેખાતા દાતવાળી સ્ત્રી દુર્ગતિને પામે છે ઉપરની પદ્ધતિ કરતા નીચેના દાત વધારે હોય તો માતાનુ મુખ મળતું નથી વચ્ચે જગ્યાવાળા દાત હોય તો સ્ત્રી કુટિલ નીકળે છે ઘણા આછા દાતવાળી સ્ત્રીને પતિ મળતો નથી આગળ તરી આવતા દાતવાળી સ્ત્રી પશુ કુટિલ હોય છે તેમજ હાલતા (એકગીબથી દૂર રહેવાથી વગર કારણે) દાતવાળી સ્ત્રી જડબુદ્ધિવાળી પતિ તેમજ પુત્રના મુખનો રહિત હોય છે ૧૪૮ થી ૧૫૨

જિહ્વા સ્નિગ્ધા મૃદ્વી શોણા મસૃણા તનુર્ભવતિ યસ્યાઃ ॥

મિષ્ટાન્નભોજના સ્યાત્સૌભાગ્યયુતા સા સદા રમણી ॥ ૧૫૩ ॥

સ્યાદંતે સંકીર્ણા કુશસ્યેવાગ્રવિસ્તીર્ણા વા ॥

શ્વેતાપિ ન પ્રશસ્તા કૃષ્ણા પ્રાયેણ રમણીનામ્ ॥ ૧૫૪ ॥

સ્વસ્થા તોયે મરણં પ્રાપ્નોતિ વિવાહમેતિ પાટલયા ॥

વર્ણચ્છેદં કલહં શ્યામલયા જિહ્વાયા યુવતી ॥ ૧૫૫ ॥

દારિદ્ર્યં માંસલયા વિશાલયા રસનયા પુનઃ શોકઃ ॥

અતિલમ્બયાપિ સતતમભક્ષ્યમક્ષગરતિઃ સ્ત્રીણામ્ ॥ ૧૫૬ ॥

જીભ — ટુંકી, લાલ અને સુદૃઢ જીભવાળી સ્ત્રી મિષ્ટાન્ન લોત તથા મોભાગ્યવાળી થાય છે સ્ત્રીઓને અગ્રભાગમાં અતિથય અણીદાર, ધોળી અવગા ઢાળી જીભ હોય તો તે ખગળ લક્ષણ છે જો ખરગચડી ગધેડાના જેવી જીભ હોય તો પાણીમાં મૃત્યુ થાય છે શુદ્ધાળી જીભવાળી સ્ત્રી વૈનાહિક મુખ ભોગવે છે કાળી જીભવાળી વટલાય છે અને ક્વેશ લોગવે છે જડી જીભ દારિદ્ર્ય આપે છે લામી જીભ ગોકાતુર બનાવે છે અને ઘણી લાળી જીભ અભક્ષ્ય લક્ષણ કરાવે ૮-૧૫૮ થી ૧૫૬

સ્નિગ્ધં કોકનદચ્છવિ પ્રશસ્યતે તાલુ કોમલં વિમલમ્ ॥

શ્યામં પીનં ચ પુનઃ સુદૃશં દુઃસ્વાવહં વહુશઃ ॥ ૧૫૭ ॥

તાલુનિ સિતે દગ્ધિ પતિહીના દુઃખિતા ભવતિ કૃષ્ણે ॥

પ્રવ્રજ્યાસંયુક્તા રુક્ષે સમલે પુનર્નારી

॥ ૧૫૮ ॥

કંદસ્થૂલા વૃત્તા ક્રમશસ્તીક્ષ્ણલોહિતા શુભા ઘંટી ॥

સ્થૂલા સૂક્ષ્મા લમ્બા કૃષ્ણા શ્વેતા શુભા નૈવ

॥ ૧૫૯ ॥

તાળવું:—સ્નિગ્ધ અને કમળ જેવું તાળવું શુભ મનાય છે. જ્યારે કાળું, જાડું થઈ ગએલ તાળવું શોક તેમજ દુઃખ આપે છે. ઘોળા તાળવાવાળી દરિદ્ર થાય થાય છે. કાળાં તાળવાવાળી સ્ત્રી પતિહીન અને દુઃખી થાય છે. રૂક્ષ તાળવાવાળી તેમજ મેલા તાળવાવાળી સ્ત્રી સંન્યાસિની થાય છે. સ્ત્રીના ગળામાં મૂળમાં જાડી, અગ્રભાગમાં અણીદાર, લાલાશ પડતી ઘંટિકા (હૈડીયો) હોય તો તે શુભ છે. જાડો, જીણો, લાંબો કાળો કે ઘોળો અશુભ છે. ૧૫૭ થી ૧૫૯

ઈષદિકસિતગંડં હસિતમલક્યદ્વિજં કલં શસ્તમ્ ॥

પ્રાન્તે મુહુઃ સકંપં સંમીલિતલોચનં નિંદ્યમ્

॥ ૧૬૦ ॥

હાસ્ય:—સ્ત્રીઓને હસતી વખતે ગંડસ્થળ સહેજ હલે, દાંત દેખાય નહિ, તેમજ કલધ્વનિ થાય તો તે હાસ્ય વખાણુવા યોગ્ય કહેવાય. પરંતુ જો હસતાં આંખો ખંધ થઈ જતી હોય અને તેમના છેડાઓ ઉપર કંપારી માલુમ પડતી હોય તો તે હાસ્ય નિંદાપાત્ર છે. ૧૬૦

નિઃસ્વાં દ્વિધાગ્રમાગા કર્મકરાં નાસા સ્ત્રિયં લઘ્વી ॥

મર્તૃવિહીનાં ચિપિટા દીર્ઘાં બહુકોપનાં કુરુતે

॥ ૧૬૧ ॥

નાક:—સ્ત્રીના નાકના અગ્રભાગમાં જો એ ભાગ થઈ જતા હોય તો તે નિર્ધનતાનું લક્ષણ છે. નાનું નાક દાસીપણાનું સૂચક છે. અપટું નાક વૈધવ્ય કરે છે. અને લાંબુ નાક સ્ત્રીને કોપી બનાવે છે. ૧૬૧

દીર્ઘં દીર્ઘાયુક્તં ક્ષુતં કૃતપિંડિતં હ્રાદિ ॥

અનુનાદયુતં શસ્તં તતોઽન્યથા ભવતિ વિપરીતમ્

॥ ૧૬૨ ॥

ગોક્ષીરિચારુલસિતે રક્તાંતે કૃષ્ણતારકે તીક્ષ્ણે ॥

પ્રચ્છન્નં કથયિતુમિવ કર્ણવિલગ્ને શુભે નયને

॥ ૧૬૩ ॥

નીલોત્પલદલતુલ્યૈર્વિમલૈઃ સૂક્ષ્મપદ્માભિઃ સ્નિગ્ધૈઃ ॥

નયનૈરિહાર્કક્રમલૈર્ભવન્તિ સૌભાગ્યભોગિન્યઃ

॥ ૧૬૪ ॥

મૃગનેત્રા શશનેત્રા વરાહનેત્રા મયૂગનેત્રા ચ ॥

પૃથુનેત્રામ્બુજનેત્રા નિર્મલનેત્રા શુભા નારી ॥ ૧૬૫ ॥

ઉદ્ધાન્તચિત્તા કેકરવિપમાક્ષી નિન્દિતાક્ષી ભવેદ્યુવતિઃ ॥

મેષાક્ષી વિહાલાક્ષી વૃત્તાક્ષી સમુન્નતાક્ષી ન દીર્ઘાયુઃ ॥ ૧૬૬ ॥

યસ્યા પિઙ્ગલનેત્રદ્વિતયં સા મુરતસુલ્લઘ્નોશલં લભતે ॥

દુઃશીલત્વેન સમં વૈધવ્યં વા ધ્રુવં રમણી ॥ ૧૬૭ ॥

ગોપિઙ્ગલનેત્રયુતા પિતરં શ્વશુરં ચ માતુલં ચ પુત્રમ્ ॥

ભ્રાતરમપ્યધિગચ્છતિ કામગ્રથિલા ચ મોહપરા ॥ ૧૬૮ ॥

કોકનદચ્છદરક્તચ્છાયં નયનદ્વયં ભવતિ યસ્યાઃ ॥

સા પરપુરુષાકાંક્ષિણી રમણી ચ નિત્યં સ્યાત્ ॥ ૧૬૯ ॥

સજલનયના ન શસ્તા સ્ફારિતનયના વિહીનતરા ॥

નરનયના કોટરનયના ચંચલનયના ગમ્भीરનયનાપિ ॥ ૧૭૦ ॥

યા સવ્યકાણચક્ષુઃ સા પરપુરુષાભિચારિણી રમણી ॥

અપસવ્યકાણચક્ષુઃ મા જન્મન્યેવ નિરપત્યા ॥ ૧૭૧ ॥

- આખ — ગાય ક્ષધના જેવા મોટા, ઠેકા ઉપર લાલ અને કાળી કીકીવાળા, તથા જાંતે શુભ વાત કહેવા આતુર હોય તેના લાળા નેત્રો આગ ગણાય છે નીલકમલ જેવા નિર્મળ, મુક્ત પાપભ્રાજાળા, અન્યાજ નેત્રોવાળી સ્ત્રી મૌભાગ્યવતી રહે છે હરણ, મમક્રુ, બૂડ અને મોગના જેવી તેમજ પહેાળી કમળ જેવી અને ચોકળી આખવાળી સ્ત્રી મારી ગણાય છે એક નાની અને બીજી મોટી એવી આખવાળી સ્ત્રી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળી રહે છે જિહ્વાડી જેવી, થેટા જેવી અને ગોળ આખોવાળી સ્ત્રી અદ્વિપાયુષી થાય છે જે સ્ત્રીની આખો મવના જેવી પીળચટ્ટી હોય, તે સ્ત્રી દુરાચાર કરી સુખ ભોગવે છે અને તે જલદી વિધવા પણ થઈ જાય છે જે સ્ત્રીની આખ હડતાળ જેવા પીળા રંગની હોય છે, તે સ્ત્રી ઘણી જ કામાતુર રહે છે અને તેથી પિતા, પુત્ર, મસંગે અથવા મામા કે ભાઈ ગમે તેની ગાયે વ્યભિચાર કરે છે જે સ્ત્રીની આખ લાલકમળની કાન્તિવાળી હોય તે પરપુરુષમાં આમક્રિતવાળી હોય છે સ્ત્રીની આખ પાણીવાળી, કાટેલી દેખાતી, પુરુષના જેવી કહેવાતાવાળી, ગોળાકાર, અચળ અને ઉડી હોય તે મારી ગણાતી નથી જે સ્ત્રીની ડાળી આખ કાણી રહે છે તે વ્યભિચારિણી નીકળે છે અને જમણી આખ કાણી હોય તો વાજણી થાય છે ૧૬૩ થી ૧૭૧

સુદૃઢૈઃ સ્નિગ્ધૈઃ કૃષ્ણૈઃ સૂક્ષ્મૈઃ સ્યાત્પક્ષ્મધિર્નમૈઃ સુભગા ॥

સૂક્ષ્મૈર્વિરલૈઃ કપિલૈઃ સ્થૂલૈર્નિંદ્યા ધ્રુવમજામૈઃ ॥ ૧૭૨ ॥

રોદનમનિમેષલક્ષણમાસામપિ પુરુષવત્પરિજ્ઞેયમ્ ॥

ગ્રંથપ્રપંચમયતઃ પુનરિહ દિઙ્માત્રમપિ નોક્તમ્ ॥ ૧૭૩ ॥

પાંપણો:—કાળી, ચમકીલી, મજબુત અને ઝીણી પાંપણોથી સ્ત્રી લાગ્યશાળી થાય છે. અને ખારીક વાળવાળી, કપિલવર્ણની તેમજ આછી આછી પાંપણો હોય તો સ્ત્રી ખરાબ ગણાય છે સ્ત્રીઓને રૂદન, નિમેષ આદિનાં લક્ષણો અને ક્રુણ પુરુષના જેવા જ હોય છે તેથી ગ્રંથ વિસ્તાર થવાના ભયથી અહીં તે સંબંધમાં કંઈ પણ કહ્યું નથી.
૧૭૨-૧૭૩

શસ્તા વૃત્તા તન્વી શ્રૂયુગલી કજ્જલચ્છાયા ॥

નયનાંભોરુહવલયિતરૂપા નાલં સમાશ્રયતિ ॥ ૧૭૪ ॥

લઘુમૃદુરોમમયી શ્રૂરધિજ્યધનુરિવ શુભા સુદૃશામ્ ॥

કીર્ણા પિંગલવૃત્તા પૃથુલા સ્વરોમશાનશુભા ॥ ૧૭૫ ॥

વિત્તવિહીનાં હસ્વા મિલિતા સ્થૂલા સદૈવ દુઃશીલામ્ ॥

વંધ્યાં સુદીર્ઘરોમા રમણીં શ્રૂવલ્લરી કુરુતે ॥ ૧૭૬ ॥

ભ્રમરો:—ઝીણા મુલાયમ વાળવાળી અને ચઢાવેલી ધનુષ્યની માફક વાંકી વળેલી ભ્રમરો સારી ગણાય છે. છુટી છુટી અને ભૂખરા રંગની અથવા જાડી તેમજ જાડા વાળવાળી ભ્રમરો ખરાબ ક્રુણ આપે છે. નાની ભ્રમરો નિર્ધનને હોય છે. એક બીજાથી મળી ગએલી હૃશ્વરિત્રને હોય છે અને લાંબા વાળવાળી ભ્રમરો વાંઝણીને હોય છે. ૧૭૪ થી ૧૭૬

લમ્બા વિપુલા કર્ણદ્વયી મિલિતા શુભાવર્ત્તસંયુક્તા ॥

દોલાયુગલાવિરતિપ્રીતિં દંપતિકૃતે યુગપત્ ॥ ૧૭૭ ॥

રોમોપગતા યસ્યાઃ શણ્કુલિરહિતા ચ નો શસ્તા ॥

કુટિલા કૃશા શિરાલા નારી સા જાયતે નિંદ્યા ॥ ૧૭૮ ॥

કાનઃ—લાંબા પહોળા અને માથા સાથે ચોંટી ગએલા લાગતા કાન સારા ગણાય છે. પરંતુ રૂંવાટાવાળા, છિદ્રરહિત, કુટિલ, સુકાઈ ગએલા તેમજ નસો દેખાઈ આવે તેવા કાનથી સ્ત્રી નિંદાપાત્ર થાય છે. ૧૭૭-૧૭૮

નિલોમશિગવિરહિતમર્દેન્દુસમં લલાટતલમ્ ॥

ત્ર્યંગુલમાનમનિમ્નં સ્ત્રીણાં મૌમાગ્યમાવહતિ ॥ ૧૭૧ ॥

રેત્વારહિત વ્યક્તં સ્વસ્તિકસમલંકૃતં શુભં માલમ્ ॥

પ્રગુણં પટ્ટમિવ સ્મરનૃપસ્ય રાજ્યાભિષેકાય ॥ ૧૮૦ ॥

યસ્યા પ્રલમ્બમલિકં મા તુ નારી દેવં નિજં હંતિ ॥

તદપિ શિરાગેમયુતં સા ભવેત્પાંચુલા વાલા ॥ ૧૮૧ ॥

સીમન્તો લલનાનાં લલાટપટ્ટાશ્રિત શુભઃ મરલઃ ॥

પ્રગુણિત ઇવાર્દ્ધચંદ્રાકૃતિ કૃત પુષ્પચાપેન ॥ ૧૮૨ ॥

લલાટ — રૂવાટા ગહિત, નરો વગરનું (નરો દેખાતી ન હોય તેવું) અર્ધચંદ્ર જેવું, તેમજ ત્રણ આંગળ પહોળું લલાટ ઓઝોને મૌમાગ્યવતી બનાવે છે જે વગરનું, સ્પષ્ટ અથવા સ્વસ્તિકની આકૃતિવાળું, વિશાળ કપાળ માટે ગણાય છે જે ઓરું લલાટ વ્યર્થ વધી ગએલું માણસ પડતું હોય તે ઓ તેના પીયગ્નો નાશ કરે છે અને નો તેવા કપાળ ઉપર વાળ કે નસો દેખાઈ આવતી હોય તો સુમંગલુ કે તે ઓ વ્યભિચારિણી છે ઓનો મેયો લલાટથી લઈ લાગો અર્ધચંદ્ર જેવો દેખાતો હોય તો તે શુભ છે ૧૭૬ થી ૧૮૨

કુંજરકુમ્ભનિમં સ્યાદૃત્તં શીર્ષં સમુન્નતં યસ્યાઃ ॥

સા ભવતિ ભૂપત્ની મૌમાગ્યૈશ્વર્યસુખમહિતા ॥ ૧૮૩ ॥

સ્થૂલેન ભવતિ શિરસા વિધવા દીર્ઘેણ વધકી યુવતિઃ ॥

વિપમેણ વિપમદુઃસ્વા દૌર્માગ્યવતી વિશાલેન ॥ ૧૮૪ ॥

માથુ — હાથીના કુમ્ભસ્વળ જેવું, જોળ અને ઉચું માથું હોય તે ઓ મૌમા અવતી અને ઐશ્વર્યસપત્ન ગરુડપત્ની થાય છે મોટા સ્થૂલ માથાવાળી વિધવા થાય છે લાગા માથાવાળી વેશ્યા થાય છે વિપમ માથાવાળી વિપમ પ્રકારના દુખવાળી અને વિશાળ માથાવાળી ઓ દુર્ભાગિની થાય છે ૧૮૩-૧૮૪

રોલમ્બસમચ્છાયા મૂલ્મા સમુન્નતા સ્નિગ્ધા ॥

કેશા એકૈકમવા જાયન્તે ભૂપત્નીનામ્ ॥ ૧૮૫ ॥

આકુંચિતાગ્રમાગા સ્નિગ્ધાંબુજકાલકાન્તયઃ સુમગાઃ ॥

ચિકુરા હરંતિ યમુનાતરંગમંગીં વરસ્ત્રીણામ્ ॥ ૧૮૬ ॥

યસ્યાઃ પ્રસ્ફુટિતાગ્રાઃ સૂક્ષ્માઃ પરુષાઃ શિરોરુહા લઘવઃ ॥

ઉચ્ચા વિરલા જટિલા વિષમા સા દુઃસ્વિની યુવતિઃ ॥ ૧૮૭ ॥

અતિશયદીર્ઘસ્થૂલૈર્ભર્તૃઘ્ની કામિની ભવતિ ॥

કેશઃ કપિલૈરમનસ્કારસ્કંધપ્રભવઃ પુનર્નિઘ્વા ॥ ૧૮૮ ॥

વાળઃ—ભમરાના જેવા કાળા, પાતળા અને ચીકણા ચળકતા વાળ (સારી સ્ત્રીઓને) રાજપત્નીઓને હોય છે. અગ્રભાગમાં કંઈક વળેલા, ચળકતા, અને વાંકડીયા વાળ ઉત્તમ સ્ત્રીઓને હોય છે. જે સ્ત્રીને અગ્રભાગમાં ફાટેલા, ઘણા ઝીણા, ખરબચડા અને નાનાવાળ હોય છે, અથવા ઊભા, આછા, ઘણા જૂથવાળા કે ખરાબ વાળ હોય છે, તે સ્ત્રી દુઃખી થાય છે. સ્ત્રીનો ચોટલો ઘણા લાંબા અને જડા વાળનો હોય તો જાણવું કે તે સ્ત્રી પતિનો નાશ કરનાર છે. વળી જદામી, મનને અપ્રિય લાગે તેવા અને છેક ગરદન પર્યંત ઉગેલા વાળવાળી સ્ત્રી નિંદ્ય છે. ૧૮૫ થી ૧૮૮

પ્રકરણ ચોથું સંપૂર્ણ

અધિકાર પાંચમો

વ્યંજનમથ પ્રકૃતયો મિશ્રકમેતદપિ ભવતિ સંખ્યાનમ્ ॥

સંક્ષેપાલક્ષણમથ હ્યનુક્રમેણૈવ વક્ષ્યામિ ॥ ૧ ॥

જન્માન્તરં વ્યંજનમિહ શુભાશુભં વ્યજ્યતે ધ્રુવં યૈન ॥

તનુમયહત્ત્વગાદિ વ્યંજનમાख्याયતે સદ્भिः ॥ ૨ ॥

રક્તઃ કૃષ્ણો ધૂમ્રો બિન્દુસમો મશક એવ વિજ્ઞેયઃ ॥

તિલકં તિલકાકારં તતોઽન્યદપિ લાંછનં સ્ત્રીણામ્ ॥ ૩ ॥

અન્તર્ભ્રૂયુગ્મે વા લલાટમધ્યે વિલોક્યતે યસ્યાઃ ॥

સુસ્નિગ્ધામો મશકઃ સા ભવતિ મહીપતેઃ પત્ની ॥ ૪ ॥

અન્તર્વામકપોલે સ્ફુટતા મશકેન લોહિતા ભવતિ ॥

મિથાન્નભોજનમાત્તિ પ્રાયેણ સા નિતમ્બિની લોકે ॥ ૫ ॥

તિલકં લાંછનમથવા હૃદિ રક્તામં વિલોક્યતે યસ્યાઃ ॥

સા ધનધાન્યોપેતા પતિપ્રિયા જાયતે પત્ની ॥ ૬ ॥

- રક્તં તિલકં લાંછનમપસવ્યપયોધરે ભવતિ યસ્યાઃ ॥
 પુત્રીચતુષ્ટયં સા સુતત્રયં ચાંગના સૂતે ॥ ૭ ॥
 તિલકેઽશુભૈવામકુચે વિલાસવતી તદા સ્વનાલેન ॥
 સ્ફુટમેકપુત્રજનની સા વિધવા દુઃખિની ભવતિ ॥ ૮ ॥
 ગૃહ્યસ્ય કુંકુમાભસ્તિલકઃ પ્રાન્તેઽથ દક્ષિણે ભાગે ॥
 સા ભવતિ ભૂપપત્ની નૃપજનની જાયતે વાપિ ॥ ૯ ॥
 મશકો લોહિતવર્ણો નાસાગ્રે દૃશ્યતે સ્ફુટો યસ્યાઃ ॥
 સા ભૂપપટ્ટરાજ્ઞી રાજાનં સૃયતે સૂનુમ્ ॥ ૧૦ ॥
 વિસ્ફુરતિ નાસિકાગ્રે યસ્યાસ્તિલકઃ સકજ્જલચ્છાયઃ
 મર્તૃઘ્ની સા નારી વિશેષતઃ પાંસુલા ભવતિ ॥ ૧૧ ॥
 નાભેરધોવિભાગે મશકો વા તિલકલાંછને સ્યાતામ્ ॥
 યસ્યા ભવતઃ સ્નિગ્ધે સા રમણી વહતિ કલ્યાણમ્ ॥ ૧૨ ॥
 સ્યાતાં ગુત્ફો યસ્યાઃ સ્ફુટલાંછનમશકતિલકસંયુત્તૌ ॥
 સા ધનધાન્યવિહીના દુઃખવતી જીવતિ પ્રાયઃ ॥ ૧૩ ॥
 વામે હસ્તે કઠે વા કાયે જાયતે ધ્રુવં યસ્યાઃ ॥
 મશકો યદિ વા તિલકઃ પ્રાગ્ગર્ભે સા સુતં સૂતે ॥ ૧૪ ॥
 મશકં તિલકં લાંછનમુક્તસ્થાને કૃતાશુભં યાસામ્ ॥
 અંગે પુનરપસવ્યે સુદૃશાં કલેશાવહં વહુશઃ ॥ ૧૫ ॥

વ્યવન અને પ્રવૃત્તિ આદિ મિશ્રક મુધીનું લક્ષણ એ પણ સસ્થાન એટલે
 દેહ જ છે તેથી તેમના લક્ષણો પણ મધ્યેપમા અનુક્રમે કહીશ જન્માન્તરના કર્મોદારા
 રચાએલું શુભાશુભ જેનાથી અપ્રદ થાય તેનું નામ વ્યવન છે અને તે શરીર ઉપરની
 આમડીના ચિન્હો દ્વારા સ્પષ્ટ થાય છે માટે તે ચિન્હો (તલ મશક આદિ)ને
 સત્પુરુષોએ વ્યવન ઢાલા છે રાતો, કાળો ધૂમાડીઆ રંગનો ગિદ્દુ જેવો હોય તેને
 મશક કહે છે અને જે તિલક (ચાલ્લા)ના આકારનું હોય તેને તિલક કહે છે અને
 આનાથી જુદો પડતો જે ડાઘ (લાલ કાળો કે ધૂમાડીઆ રંગનો) હોય તેને લાછન

કહે છે. જેની ભ્રમરો વચ્ચે કે કપાળ વચ્ચે સુસ્તિગ્ધ મશક હોય તે રાજપત્ની થાય છે. ડાળા કપોલની અંદર જેને મશકથી લાલાશ દેખાતી (અર્થાત્ લાલ રંગનો મશક) હોય તો તે સ્ત્રી પ્રાયઃ મિદાન લોજન કરનારી (અર્થાત્ સુખી) થાય. સ્ત્રીઓના શરીર ઉપર હૃદયમાં જે લાલ મશક કે તલ હોય તો તે સ્ત્રી ધનધાન્ય યુક્ત અને પતિને પ્રિય પત્ની થાય છે. જે સ્ત્રીના જમણા સ્તન ઉપર લાલ તલ કે મશક હોય તે સ્ત્રી ચાર પુત્રી અને ત્રણ પુત્રનો જન્મ આપે છે. ડાળા સ્તન ઉપર ખરાબ તલ હોય તો તે સ્ત્રી એક જ પુત્રનો જન્મ આપે છે, અને પછી વિધવા તેમજ દુઃખી થાય છે. ગુહ્યાંગના છેડે યા જમણી બાજુએ જે લાલ તલ હોય તો તે સ્ત્રી રાજપત્ની યા રાજમાતા થાય છે. જેની નાસિકાના અગ્રભાગમાં લાલ રંગનો સ્પષ્ટ મશક હોય તે સ્ત્રી રાજપત્ની થાય છે. અને રાજમાતા પણ થાય છે. જેની નાસિકાના અગ્રભાગમાં કાળો તલ હોય તે સ્ત્રી પતિનો નાશ કરે છે. અને ખાસ કરીને વ્યભિચારિણી થાય છે. નાભિની નીચે મશક, તલ યા લાંછન હોય તો તે સ્ત્રી કલ્યાણિની થાય છે જેની પગની ઘુંટીઓ મશક, તલ કે લાંછનવાળી હોય, તે સ્ત્રી ધનધાન્ય રહિત તથા દુઃખી જીવન ગુજારે છે. જેના ડાળા હાથે, કંઠની ડાબી બાજુએ, અથવા ડાળા અંગે (ગમે ત્યાં) મશક કે તલ હોય તે સ્ત્રી પહેલા ગર્ભ પુત્રનો જન્મ આપે છે. મશક, તલ કે લાંછન સ્ત્રીઓને જે સ્થાનમાં હોવાથી અશુભ ફળ આપે છે તે જ જગ્યાએ જે જમણા અંગમાં હોય તો તે ઘણો જ કલેશ આપનારાં બને છે. ૧ થી ૧૫

પ્રકૃતિર્દ્વિવિધા ગદિતા સ્ત્રીणां શ્લેષ્માદિકા સ્વભાવાख्या ॥

પ્રથમા સાપિ ત્રેધા દ્વાદશધા ભવતિ પુનરન્યા ॥ ૧૬ ॥

નારીમતેઽસ્તિ પ્રકૃતિઃ સત્યપ્રિયમાષિણી સ્થિરસ્નેહા ॥

બહુપ્રસૂતિં લભતે નીલોત્પલદૂર્ગાકુરુચ્યામા ॥ ૧૭ ॥

સ્તિગ્ધનસ્વરોમત્વંનારી સુવિલોચના ક્ષમાયુક્તા ॥

સુવિભક્તસમાવયવા બહુસત્યાપત્યવીર્યયુતા ॥ ૧૮ ॥

અસ્થૂલા સરસા ત્વક્પ્રસૂનતુલ્યાનુલેપના સુમગા ॥

ધર્માર્થિના કૃતજ્ઞા દયાન્વિતા કમલપદા સુમુખી ॥ ૧૯ ॥

પ્રચ્છન્ન ધૃતવેષા ક્ષુત્તૃષ્ણાક્ષમાત્રપોપેતા ॥

મિતવચના પાનભોજનસમયા ક્ષમાતલે પૃથુલનયના ॥ ૨૦ ॥

સાધારણસુરતેચ્છા નિદ્રાલુઃ શીતમાંસલશ્રોણિઃ ॥

જલદજલાશયજલજકૃતવાંછા યા ભવેત્સ્વપ્ને ॥ ૨૧ ॥

સ્રીની પ્રકૃતિ એ જાતની હોય છે, અને તેના કક્ષ ઈત્યાદિથી વૈકારિક તથા સ્વભાવિક એમ એ ભેદ પડે છે વૈકારિકના ત્રણ પેટાભેદ છે, અને સ્વભાવિકના પાંચ પેટાભેદ છે એ કક્ષપ્રકૃતિ — જે સ્રી ગત્ય અને પ્રિય જોલનારી હોય, સ્નેહાળ હોય, અને નીલકમળ અથવા દર્વાના જેવા શ્યામ વર્ણની હોય તે કક્ષ પ્રકૃતિમયત્વ ગણાય અને તેવી સ્રી ઘણા સતાનોની માતા થાય છે જે સ્રીના નખ, રૂવાટા એક જાતની શોભાને વ્યક્ત કરતા હોય, જેની આખો મોટી અને કોધરહિત હોય, તેમજ અગ પ્રત્યગ પોતપોતાના પ્રમાણમા હોય, તે સ્રી સત્યવાદિની અને સતતિવાળી વાય છે મૃદુ અને ભીના વાનની (સ્નાન કર્યા પછી તરત જ જેવી લાગે છે તેવી) ચામડી હોય, અને પુષ્પની માફક સુદર લાગતી હોય, તે સ્રી ધાર્મિક, કૃતજ્ઞ, દયાળુ તથા સૌભાગ્યશાલી થાય છે જે સ્રી અગ પ્રત્યગને વસ્ત્રપગિધાન દ્વારા કુદગતી રીતે જ (સ્વભાવથી જ) છુપાવતી હોય, વળી જે ખૂણ, તરસ લગ્નગને ધારણ કરી શકતી હોય, ક્ષમાવાળી હોય, મિતભાષિણી, મમયે જ ખાનપાન કરનારી હોય, વિશાળ નેત્ર-વાળી હોય, મૈથુનની આધારણ (ઘણી હોલુપ અથવા તદ્દન વિરક્ત નહિ એવી) ઈચ્છાવાળી હોય, જેનો ચહેરો ભેટા નિદ્રા આવતી હોય તેમ મદવાળી દેખાતી હોય, જેની કમરની નીચેનો ભાગ માનવ અને શીતળ હોય, અને જે સ્રી મેઘ, જલોદય તથા કમળ સ્વપ્નમા ભેટી હોય તેવી સ્રી કક્ષ પ્રકૃતિની ગણાય છે ૧૬ થી ૨૧

યોપિત્તિપ્રકૃતિઃ ગૌરી કૃષ્ણાઽથ વા હૃષ્ટા ॥

આતામ્રા નયનકરુહરસનાપાણિતલનાલુતલાઃ ॥ ૨૨ ॥

ક્ષણક્ષણવિકસન્નેષ્ટાઽમ્બીશ્શીતમધુરસા પુનર્મૃદ્ધી ॥

વિરલકપિલમૂર્દ્ધજરોમા મેઘાવતી પ્રાયઃ ॥ ૨૩ ॥

પ્રિયશુચિવસનમાલ્યા ઉપનાદ્યુષ્ણશિથિલમૃદુગુહ્યા ॥

અભિમાનિની શુચિસ્તાં વિશદસ્મિતવલ્લમા શૂરા ॥ ૨૪ ॥

ધૃતવલિપલિતતૃટ્ તનુવીર્યા મૃદુલમોહનક્રીડા ॥

કિશુકદિગદાહતદિદ્દહનાદીન્પશ્યતિ સ્વપ્ને ॥ ૨૫ ॥

ચ પિત્તપ્રકૃતિ — જે સ્રીની પિત્તપ્રકૃતિ હોય છે, તે ગોરી અથવા કાળો હોય છે આનંદિત રહે છે અને તેની આખ, હાથના નખ, ઝાંઝ, હુલેળી તથા તાળવુ એટલા ભાગ લાલ હોય છે તેની ચેષ્ટામા પ્રતિષ્ઠા દેરદાર થવા કરે છે ઠંડા અને મીઠા રસ ઉપર તેની રુચિ હોય છે, અને તેના અગ પ્રત્યગ મૃદુ લાગે છે આવી સ્રીઓના વાળ કપિલ વર્ણના અને આછા આછા હોય છે, અને તેઓ ઘણખરૂં ખડું

ખુદ્ધિશાળી હોય છે. સફેદ રંગનાં વસ્ત્રો અને આભૂષણો ઉપર ટ્રેમ રાખે છે. શરીરની નસો ઉપર તરી આવતી માલુમ પડે છે. શરીર ગરમ અને ગુદ્યાંગ શિથિલ તથા મૃદુ રહે છે; અભિમાન, પવિત્રતા, શૂરતા, વિશદ હાસ્ય અને વિશદ વાણીવાળી હોય છે. આવી પ્રકૃતિની સ્ત્રીઓના વાળ જલદી સફેદ થઈ જાય છે. અદ્યવીર્યવાળી હોવા છતાં મૃદુતાવાળી હોય છે, અને મોહક કીડા કરે છે. તે સ્વપ્નમાં લાલ વસ્ત્ર, દિગ્દાહ (દિશાઓ બળતી હોય તેવો આભાસ) વીજળી, અને અગ્નિ ઈત્યાદિને જુએ છે.

૨૨ થી ૨૫

વનિતા વાતપ્રકૃતિઃ સ્ફુટિકચા ભગ્નપાદતલા ॥

રુક્ષા વૈ નચ્ચદશનાશ્ચલવૃત્તા ચંચલપ્રકૃતિઃ ॥ ૨૬ ॥

અજિતેન્દ્રિયા સ્વરાંગી ગંધર્વવિલાસહાસકલહરતિઃ ॥

બહુભોજનાત્પનિદ્રા બહુલાલાપભ્રમણશીલા ॥ ૨૭ ॥

ધૂસરશરીરવર્ણા છાયાવિદ્રેષમધુરસા શિશિરા ॥

કિંચિદ્વિવૃત્તાક્ષમુખી શેતે વિલપતિ નિશિ ત્રસતિ ॥ ૨૮ ॥

બહ્મલલવણતિક્તસિન્ધુકષાયપ્રિયા સુરતિકઠિના ॥

ગોજિહ્વાર્કર્કશતનુરોમા સુશ્રોણિભિમ્બયુતા ॥ ૨૯ ॥

ઉદ્યાનવનક્રીડારતિસ્ત્યુષ્ણપ્રિયા સ્થિરક્રોધા ॥

તરુપર્વતાધિરોહં સ્વપ્ને કુરુતે ન ભોગમના ॥ ૩૦ ॥

પ્રાયેણૈષા પ્રકૃતિઃ શુદ્ધૈવ વિલોક્યતે સ્ફુટં ક્વાપિ ॥

ભેદાઃ પુનરેતાસાં બહવોપિ ભવંતિ મનુજાનામ્ ॥ ૩૧ ॥

ક. વાતપ્રકૃતિઃ—વાયુપ્રકૃતિવાળી સ્ત્રી જાડા અને ઋક્ષ વાળવાળી, વાંકીચુંકી પગની પાનીવાળી, અને અંચળ સ્વભાવની હોય છે. તેના નખ અને દાંત ઋક્ષ (લુખ્યા તેજહીન) લાગે છે. ઈન્દ્રિયો ઉપર સંયમ રાખી શકતી નથી. ગધેડીની માફક બરછટ શરીરવાળી માલુમ પડે છે. ગાયન, હાવભાવ, હાસ્ય તથા કલેશ કરવાની ટેવ ધરાવે છે. ઘણું ભોજન કરે છે. અદ્ય નિદ્રા લે છે. ઘણું જોલે છે. અને ઘણું રમડે છે. તેના શરીરનો રંગ ધૂળનો જેવો હોય છે. તેની કાન્તિ મોહ ઉત્પન્ન કરતી નથી. મોહું અને આંખો ફાટેલાં હોય તેમ લાગે છે. અને તે ઉંઘમાં રહે છે, બળડે છે, તેમજ ડર અનુભવે છે. તેને ખાટું, ખાડું, તીખું, ચોપડું ભોજન પ્રિય હોય છે. ગાયની, જીલની માફક તેનાં રંગમાં કર્કશ લાગે છે. તેના પેઢાનો ભાગ મનોહર લાગે

या मंडककुक्षिर्भवति न्यग्रोधमंडला युवतिः ॥	
सा सते सुतमेकं सोपि पुनश्चक्रवर्ती स्यात्	॥ ४५ ॥
भालस्थले त्रिशूलं विलोक्यते देवनिर्मित यस्याः ॥	
तस्याः स्वामित्वं स्याद्भुवने वनितासहस्राणाम्	॥ ४६ ॥
या हरिणाक्षी हरिणग्रीवा हरिणोदरी हरिणजंघा ॥	
जातापि दासवंशे सा युवतिर्भवति नृपपत्नी	॥ ४७ ॥
मधुपिगाक्षी स्निग्धा श्यामांगीराजहसगतिनादा ॥	
अष्टौ जनयति पुत्रान्धनधान्यविवर्धिनी तन्वी	॥ ४८ ॥
पीवरानितम्बविम्बा पीवरवक्षोजमण्डला बाला ॥	
पीवरकपोलपाली सा सौभाग्यान्विता युवतिः	॥ ४९ ॥
रक्तातालुनखरसना रक्तोष्ठी रक्तपाणिपादतला ॥	
रक्तनयनान्तगुह्या धनधान्यसमन्विता वनिता	॥ ५० ॥
पृथुनयना पृथुजघना पृथुवक्षाः पृथुकटिः पृथुश्रोणिः ॥	
पृथुशीला च पुरध्री सुपूजिता जायते जगति	॥ ५१ ॥
मृदुरोमा मृदुगात्री मृदुकोपा मृदुशिरोरुहा रमणी ॥	
मृदुभाषिणी अगण्यैः पुण्यैरासाद्यते सद्यः	॥ ५२ ॥
जानुयुगं जंघाद्वयमपि लगाति परस्परं यस्याः ॥	
उत्कृष्टकामिनी या सा सौभाग्यान्विता रमणी	॥ ५३ ॥
दीर्घमुखी दीर्घाक्षी दीर्घभुजा दीर्घमूर्द्धजा तन्वी ॥	
दीर्घांगुलिका प्राप्नोत्यायुर्दीर्घं सुखोपेतम्	॥ ५४ ॥
वृत्तमुखी वृत्तकुचा वृत्तप्रसृतोरुजानुगुत्फयुगा ॥	
वृत्तग्रीवानाभिर्वृत्तशिरा जायते धन्या	॥ ५५ ॥
व्यक्ता भवंति रेखा मणिवधे कठदेशके नूनम् ॥	
पूर्णास्तिष्ठो यस्या नृपस्य सा जायते जाया	॥ ५६ ॥

જે સ્ત્રીની કુક્ષી દેડકા જેવી હોય, અને વડના ઝાડની માફક ફેલાઈ ગએલા અંગવાળી એટલે કે ગંભીર અને વિશાળ લાગતી હોય તો તે સ્ત્રી એક જ પુત્રનો જન્મ આપે છે. પણ તે પુત્ર ઘણો મોટો યશસ્વી બને છે. જે સ્ત્રીના કંપાળની અંદર કુદરતી ત્રિશુલનો આકાર માલુમ પડી આવતો હોય, તે સ્ત્રી ઘણી દાસીઓની માલિક થાય છે. હરણ જેવી આંખ, ગ્રીવા, પેટ અને જાંઘવાળી સ્ત્રી ગરોળ ઘરમાં જન્મી હોય છતાં પણ રાજરાણી થાય છે. મધના જેવી પીળચટી આંખવાળી, ભીનાવાનવાળી અને શ્યામા તેમજ રાજહંસના જેવી ગતિવાળી સ્ત્રી ધનધાન્યને વધારનારી તથા આઠ પુત્રોની માતા થાય છે. પુષ્ટ નિતંબ, સ્તન તથા કંપોળવાળી સ્ત્રી સૌભાગ્યશાલિની થાય છે. જે સ્ત્રીનાં તાળવું, નખ, જીભ, ઓઠ, હથેળી, પગનું તળીયું તથા આંખના ખુણા લાલ રંગના હોય તે સ્ત્રી ધનધાન્યથી પરિપૂર્ણ રહે છે. જે સ્ત્રીની આંખ, જાંઘ, સ્તન, કમર, અને પેટું એ અવયવો પુષ્ટ (વિશાળ) હોય તે સ્ત્રી કુટુંબમાં શ્રેષ્ઠ થાય છે. જેનાં ફંવાટાં, ગાત્ર, તથા માથાના વાળ મૃદુલ હોય અને જેની વાણી પણ મૃદુ હોય, તેવી સ્ત્રી કોઈ ભાગ્યશાળી પુરુષને જ પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત થાય છે. જે સ્ત્રીના સાથગ તથા પગની જાંઘો એકબીજાને ઘસાતી હોય તેવી શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી સૌભાગ્યને ભોગવે છે. મોં, આંખો, હાથ, માથાના વાળ, તથા આંગળીઓ જેને લાંબી હોય તે સ્ત્રી લાંબુ સુખી જીવન ગુજારે છે. સુખ, સ્તન, જાંઘ, સાથગ, હાથ, ગ્રીવા, નાભિ તથા મસ્તિષ્ક આટલાં અંગ જેનાં ગોળ હોય તે ઉત્તમ સ્ત્રી હોય છે. જે સ્ત્રીના મણિજાંઘ અથવા તો કંઠ પર સ્પષ્ટ રેખા હોય તે સ્ત્રી રાણી થાય છે. ૪૫ થી ૫૬

ઉત્તમસ્વર્ણરુચિરા તનુત્વચા સકલકોમલાવયવા ॥

લબ્ધસમુદાયશોભા પ્રાયઃ શ્રીભાજનં સુદૃશી

॥ ૫૭ ॥

જેનો રંગ તપાવેલા સોના જેવો લાગતો હોય, જેની ચામડી પાતળી અને મુલાયમ હોય, જેના દરેક અવયવ કોમળ માલુમ પડતા હોય તે સ્ત્રી લક્ષ્મીની ભોગવનાર સમજવી. ૫૭

પદ્મિન્યથ હસ્તિન્યથ શંખિની ચિત્રિણીં ચ મેદેન ॥

વનિતા ચતુષ્પ્રકારા ક્રમેણ તલ્લક્ષણં વયં બ્રૂમઃ

॥ ૫૮ ॥

સ્નિગ્ધશ્યામલકાન્તિસ્તિલકુસુમાકારસુભગનાસિકાયસ્યાઃ ॥

ત્રિવલીતરંગમધ્યા વૃત્તકુચા સ્નિગ્ધકૃષ્ણકુચા

॥ ૫૯ ॥

પદ્મમુખી મધુગંધા પદ્માયતલોચના પ્રિયાલાપા ॥

વિમ્બોષ્ટી હંસગતિર્ઘર્મરતિઃ પદ્મિની ભવતિ

॥ ૬૦ ॥

ઓઓના પદિની હસ્તિની, શખિની અને ચિત્રીણી એવા આ બેદ પ્રાચીના-
આર્યોએ કહ્યા છે તે જતાવીએ છીએ જે સ્ત્રીની આકૃતિ-નેહાળ, ચીકણો, નિલકમળવત્
સ્થામ હોય, જેનું નાક તલના કુલના જેવું હોય, જેના ઉદર પર ત્રણ વદલી પડતી
હોય, સ્તન ગોળ હોય, ચીકણા કાળા વાળ હોય, કમળની માફક ખીલેલું મુખ હોય,
શરીરમાંથી મીઠી (માદક) સુગંધી આવતી હોય, કમળની પાખડીની માફક લાખી
આખ હોય, અવાજ મધુર અને ડહુપ્રિય, ગતિ હલ્લના જેવી અને ઓઠ લાલ રંગના
હોય તેવી સ્ત્રી પદિની કહેવાય છે, અને તેની ધર્મ ઉપર રચિ હોય છે ૫૮ થી ૬૦

સ્થૂલદશના સુમધ્યા ગદ્ગદનાદા મદોલ્કટા ચપલા ॥

હસ્તોરુમુજગ્રીવાજયા વાદિત્રગીતરતિ.

॥ ૬૧ ॥

સ્નિગ્ધતરંગકેશી પીનોન્નતવિપુલવૃત્તકુચકલશા ॥

મત્તમતંગજગમના મદગન્ધા હસ્તિની ભવતિ

॥ ૬૨ ॥

મોટા દાંતનાળી, કમળમાંથી પાતળી, ગદ્ગદ અવાજવાળી, મદોન્નત ગતિવાળી
અને અપળ, આધળ, હાલ, ગળું તથા જાંઘ એ આઠે અવયવ દુકા હોય, ગાયન
વાદનમાં અભિકૃતિ ધરાવતી હોય, વાકડીયા કાળા વાળ હોય, પુષ્ટ અને દેખાઈ આવતા
ગોળ સ્તન હોય, તેમજ મદોન્નત લાગતી હોય, તે સ્ત્રી હસ્તિની ગણાય છે ૬૧-૬૨

વિપમકુચા વિપગંધા દીર્ઘપ્રસૂતોરુનાસિકાનયના ॥

તનુકેશી સ્વરચિત્તા શસ્વદા શંખિની યોપિત્

॥ ૬૩ ॥

જે સ્ત્રીના સ્તન એક ખીજા સાથે સ્પર્શ પ્રમાણવાળા ન હોય, કમળના પુષ્પ
જેવી સુગંધી ધરાવતી હોય, લાળા અને દેવાઈ જાયેલા આયળ, નાક તથા આંખો
હોય, વાળ દુર્લ હોય, ચિત્ત ડહોળ હોય, અવાજ પથુ કાનને કહોળ લાગે તેવો
(શખનાદ) જેવા હોય તે શખિની સ્ત્રી કહેવાય છે ૬૩

તુદ્ગપયોધરમારા વિચિત્રવસ્ત્રા પ્રિયાચલાલાપા ॥

સુક્ષારગન્ધનિચિતા ચિત્રાક્ષી ચિત્રિણી ગદિતા

॥ ૬૪ ॥

જેના સ્તન ઉપરથી આવેલા હોય, ચિત્ર વિચિત્ર વસ્ત્રોને દારણ કરતી હોય,
વળી અસ્તવ્યસ્ત અવળદ્ધ વાર્તાલાપ કરતી હોય, જેના શરીરમાંથી દ્વારભિગિત સુગંધ
આવતો હોય, અને જેની આંખો અતિશય અપળ હોય, તેવી સ્ત્રી ચિત્રીણી કહેવાય છે ૬૪

કપિલવિલોચનલલનાં કપિલકંઠાં કપિલમેમરાજિચિતામ્ ॥

કપિલાવયવાં ચાલાં સન્ત. શંસંતિ ન પ્રાયઃ

॥ ૬૫ ॥

વિપુલમુખી વિપુલકચા વિપુલાક્ષી વિપુલકર્ણપદા ॥

વિપુલાંગુલિકા પ્રાયો ભર્તૃઘ્ની જાયતે યોષિત્ ॥ ૬૬ ॥

કૃષ્ણાક્ષી કૃષ્ણાઙ્ગી કૃષ્ણનસી કૃષ્ણરોમરાજિકચા ॥

કૃષ્ણૌષ્ઠતાલુરસના સા નિયતં કૃષ્ણચારિત્રા ॥ ૬૭ ॥

લમ્બલલાટી લમ્બગ્રીવા લમ્બૌષ્ઠનાસિકા ન શુભા ॥

લમ્બપયોધરચાલા લંબસ્ફિગ્લમ્બરમણમણિઃ ॥ ૬૮ ॥

નિઃસરતિ વદનકુહરાલ્લાલ્યા યસ્યાઃ સદા શયાનાયાઃ ॥

સ્મેરે કિન્ચિન્નેત્રે સા ચાલા કથ્યતે કુલટા ॥ ૬૯ ॥

યદિ નાભ્યાવર્ત્તવલે રેલાહીનં પૃથૂદરં યસ્યાઃ ॥

દુઃલાઘ્યાકુલચિત્તા સા યુવતિર્જાયતે સતતમ્ ॥ ૭૦ ॥

અંચળ અને ધૂમાડીયા રંગની આંખો, ધૂમાડીયા રંગના વાળ, રૂંવાટાં તથા જેના અવયવો મેલા માલુમ પડતા હોય તેવી સ્ત્રી સારી ગણાતી નથી. મોં, વાળ, આંખો, કાન તથા પગ અને આંગળીઓ જેને પહોળી રહેતી હોય તે સ્ત્રી પોતાના પતિને ઘાત કરે છે. જેનાં આંખ, અવયવ, નળ, વાળ, રૂંવાટાં, ઓઠ, તાળવું અને જીભ કાળા રંગનાં હોય છે, તે સ્ત્રી કૃષ્ણચરિત્રા એટલે ભયંકર કૃત્ય કરનારી હોય છે. લલાટ, ગળું, ઓઠ, નાક, સ્તન તથા પગના થાપા અને શુભાંગ જેને લાંબા હોય તેવી સ્ત્રી સારી હોતી નથી. જે સ્ત્રીને ઉંઘતાં મોંઢામાંથી લાળ પડતી હોય, અને આંખો કંઈક ઉઘાડી રહી જતી હોય તે સ્ત્રી કુલટા હોય છે. જે સ્ત્રીના પેટ ઉપર વલ્લી ન હોય અને નાભિ ભમરી દેતી બાંડી પેસી ગએલી હોય તે સ્ત્રી દુઃખથી વ્યાકુલ ચિત્તવાળી (દુર્લાભ્યવાળી) હોય છે. ૬૫ થી ૭૦

પ્રસભં પ્રસરતિ વાષ્પં પ્રહસંત્યા નેત્રકોણયોર્યસ્યાઃ ॥

લાલા ચ મુખાત્તસ્યાઃ કૌતસ્ત્યા શીલરક્ષા સ્યાત્ ॥ ૭૧ ॥

યુગપદ્મવન્તિ યસ્યા દુર્ગન્ધાઃ શ્વાસમૂત્રવપુર્કતવઃ ॥

સાક્ષાદેવ કુઠારી સા વંશવિકર્તિની વનિતા ॥ ૭૨ ॥

યસ્યાઃ સ્ફુટં હસંત્યાઃ કપોલયોઃ કૂપકૌ સ્યાતામ્ ॥

નયને નિતાંતચંપલે સા ભર્તૃઘ્ની ભવત્યસતી ॥ ૭૩ ॥

યાન્ત્યા સ્વૈરં યસ્યા દૈવવશાત્પટપટાયતે વસનમ્ ॥
 સા સતતમેવ કલયતિ રમણી કલ્યાણવૈકત્યમ્ ॥ ૭૪ ॥
 સર્વેઽસ્થિસધિવંધા યસ્યા ગમનેન વિકટિકાયન્તે ॥
 સુતમપિ પતિં ચિકીર્ષતિ સા સંગતયૌવનં યુવતિઃ ॥ ૭૫ ॥
 અપરાઙ્ગં રોમયુતં પૂર્વાઙ્ગ રોમવિરહિતં યસ્યાઃ ॥
 ભવતિ વિપરીતમથવા ભયંકરા સા પિશાચી ચ ॥ ૭૬ ॥
 ફલ્ગુપ્રચારશીલા નિષ્કારણદ્વિનીરીક્ષણપ્રગુણા ॥
 નિષ્ફલવહુલાલાપા સા નારી દૂસ્તસ્ત્યાજ્યા ॥ ૭૭ ॥
 અતિહ્રસ્વમુખા ધૂતાં દીર્ઘમુખા દુઃખમાગિની વનિતા ॥
 શુષ્કમુખી વક્ત્રમુખી સા સૌભાગ્યૈશ્વર્યસુખહીના ॥ ૭૮ ॥
 યસ્યા. કપિલા વૃત્તા નિરંતરા વપુષિ રોમરાજિ. સ્યાત્ ॥
 જાતા પિટ્પતિગોત્રે સા ભુવિ ભજતે ભુજિપ્યાત્વમ્ ॥ ૭૯ ॥
 સતતં વિસ્પષ્ટમાનાલ્લરોચકટકસ્વરા સ્ફુરદ્ભુકુટિઃ ॥
 સ્વચ્છંદાચારગતિ. સા સ્યાદ્રહિતા નિરંતરં લક્ષ્મ્યા ॥ ૮૦ ॥

જેને હમતા નેત્રના ખુણામાંથી આંસુ ટપકતા હોય અને મોઢામાંથી લાળ નીકળતી હોય તે સ્ત્રી બ્યભિચારિણી હોય છે જે સ્ત્રીના ધ્યાન, મૂલ, શરીર અને ઋતુ (સાવ) એ દરેકે દુર્ગંધવાળા હોય, તે સ્ત્રી વશનો ઉચ્છેદ કરે છે જે સ્ત્રીને હસતા ગડસ્ત્રવળ ઉપર ખાંડા પડતા હોય, અને આખો અચળ રહેતી હોય તે સ્ત્રી દુરાચારિણી અને પતિનો ઘાત ડગનાગે હોય છે જે સ્ત્રીને ચાલતા ટપકાને ફડકાટ વતો હોય તે સ્ત્રી શુભ ફળ લોગની શકતી નથી જે સ્ત્રીને ચાલતા અગપ્રત્યગ દરેકમાંથી અવાજ થતો હોય તે સ્ત્રી કામાતુર રહે છે અને પાનાના પુત્રથી પવુ કામોપલોગની ઇચ્છા રાખ્યા કરે છે જે સ્ત્રીના ઉપરના ભાગમાં રૂવાટા ન હોય અને નીચેના ભાગમાં હોય તે સ્ત્રીને રાક્ષસી જેવી નાલુવી જે સ્ત્રી હેતુ વગર ગ્રહડવાની આદતવાળી હોય, અને ગાણુ વગર અડી તડી નજરે દેખ્યા ડગી હોય, વળી નિર્ગર્થક બહુ બોલ્યા કરતી હોય તે વજ્રવા યોગ્ય છે જેતુ મો એકદમ નાતુ હોય છે, તે ધૂર્ત હોય છે અને એકદમ લાળા મુખવાળો દુષ્ટ થાય છે તેથી જ ગેને તદ્દન મુકા મો વાળો અગા વાકા મુખવાળો સ્ત્રી સોભાવ્ય, ધન તથા મુખથી વર્ણિત રહે છે જેના શરીર ઉપર

ગધેજ ગદામી રંગના વાળ હોય તે સ્ત્રી સારા કુટુંબમાં ઉત્તમ થએલી, અને સારા કુટુંબમાં પરણાવવામાં આવી હોય તો પણ દાસી થઈ પૃથ્વી ઉપર ભટક્યા કરે છે. જે સ્ત્રીને બોલતાં ગધેડાની માફક ઘોંઘાટ થાય, તેમજ ભ્રમરો ઉંચી નીચી થતી હોય, તે સ્ત્રી સ્વચ્છંદી અને નિર્ધન થાય છે. ૭૧ થી ૮૦

उत्कंटकं सांगुलिकं पाणितलपादतलद्वयं यस्याः ॥

રાજાન્વયજાતાપિ ત્યાજ્યા દૂરાદપિ પ્રમદા ॥ ૮૧ ॥

अतिह्रस्वा द्राघिष्ठाथ वा तनिष्ठांगनास्थविष्ठा वा ॥

રૂપિણ્યપિ વિશ્વસ્મિન્સા સ્પષ્ટમનિષ્ટદા ભવતિ ॥ ૮૨ ॥

पादौ यस्याः स्फुटितौ रोमशाचिपिटांगुली गूढनखौ ॥

વા કચ્છપપૃષ્ઠ નચૌ સા નારી દુઃખદરિદ્રતાહેતુઃ ॥ ૮૩ ॥

विकलांगी व्याधियुता शुष्कांगी वामना तथा कुब्जा ॥

નીચાન્વયજા રમણી પરિહરણીયા સુરૂપાઽપિ ॥ ૮૪ ॥

निशि सुप्ता या सततं पिनष्टि दशनान्परस्परं नारी ॥

યત્કિન્નિદ્રાપિ પ્રલપતિ સા ન ચ શસ્તા સુલક્ષણાઽપિ ॥ ૮૫ ॥

काकमुखी काकाक्षी काकरवा काकजंघिका नारी ॥

કાકગતિશ્રેષ્ઠા સ્યાન્નૂનં દારિદ્ર્યદુઃખવતી ॥ ૮૬ ॥

सततं कोपाविष्टा स्तब्धांगी चंचला महाबाहुः ॥

અતિક્રશકરપાદયુગા ન કદાચન મંગલા પ્રમદા ॥ ૮૭ ॥

अंगुष्ठेन विरहिता यस्याः करपादांगुलीमिलिताः ॥

સા દારિદ્ર્યવતી સ્યાદ્યુવતિર્યદિ વા ન દીર્ઘાયુઃ ॥ ૮૮ ॥

कपिवक्त्रा कपिनेत्रा कपिनासा कपिकटिर्या च ॥

કપિકર્ણા રોમશાપિ પ્રતીપકૃજ્જાયતે પ્રાયઃ ॥ ૮૯ ॥

જે સ્ત્રીનો પોંચો, પગનું તળીયું અને આંગળીઓ ખરખચડાં હોય તે સ્ત્રી ઉત્તમ કુલમાં જન્મી હોય તો પણ તજવા યોગ્ય છે. જે સ્ત્રી અતિશય દુંડી (ઠીંગણી) અથવા અતિશય લાંબી, અતિશય પાતળી અથવા જાડી હોય તે સ્ત્રી સ્વરૂપવતી હોય

છતા પણ ખગળ ફળ આપે છે જે સ્ત્રીના હાથપગ ફાટેલા રહેતા હોય, આગળીઓ વાળવાળી તથા ચપટી રહેતી હોય, આગળીઓના નખ ટુકા હોય અથવા કાચગાની પીઠ જેવા ઉપસેલા નખ હોય તે સ્ત્રી દુઃખ અને દારિદ્ર્યનું કારણ બન્યું જે સ્ત્રીને ઉઘમા દાત કચકચાવવાની ટેવ હોય અને ખડવાની આદત હોય, તે સ્ત્રી ખોળ શુભ લક્ષણો હોય, છતાં પણ પસદ કરવા લાયક નથી હોતી જેના મુખ, આંખ, અવાજ, બાંધ, ગતિ અને ચેષ્ટા કાગડાના જેવા હોય તે સ્ત્રી દારિદ્ર્યવાળી અને દુઃખી થાય છે મદાકાળ ખીંતએલી રહેતી, અકકડ અવયવોવાળી, અચળ તથા લાળા અને એકદમ પાતળા હાથપગવાળી સ્ત્રી કદાપિ લલુ કરી શકતી નથી જે સ્ત્રીને હાથપગની આગળીઓમા કદા અથોડો પડેનો હોય, બાકીની ચારે આગળીઓ એક ખીંત માથે ચોટેલી રહેતી હોય, તે સ્ત્રી દરિદ્ર થાય છે, અથવા અત્યાયુ થાય છે જેના મુખ, નેત્ર, નાક, કમર, કાન અને રૂવાટા વાદરાના જેવા હોય તે સ્ત્રી ઉલટું જ કરનાર (અવળચડી) હોય છે ૮૧ થી ૮૬

નગવિહગનદીનામ્ની વૃક્ષલતાગુલ્મનામિકા નારી ॥

નક્ષત્રગ્રહનામ્ની ન રંજ્યતે સ્વૈરિણી પત્યા

॥ ૯૦ ॥

શકસુરાસુગનામ્ની પુંનામ્ની ગગનનામિકા નિયતમ્ ॥

મીષણનામ્ની રમણી સ્વચ્છન્દા જાયતે પ્રાયઃ

॥ ૯૧ ॥

જે સ્ત્રીનું નામ પર્વત, પખી, નદી, વૃક્ષ, વેલી, કુજ, નક્ષત્ર તથા ગ્રહના નામ ઉપરથી (જેમકે પાર્વતી, હામા, ગંગા, માવતી, શેહિણી, ચંદ્રા ઇત્યાદિ) નામ હોય તે સ્ત્રી સ્વૈરિણી હોય છે અને તે કામુક પણ વિશેષ હૈર્ષ પતિથી મતુદ્ર રહેતી નથી જે સ્ત્રી ઇન્દ્ર, દેવતાઓ, રાક્ષસો, પુરુષો અથવા આકાશના નામ જેવા નામવાળી હોય છે, તે અને ભય કર નામવાળી સ્ત્રી પ્રાય અવગ્રહી નીકળે છે ૯૦-૯૧

इह भवति मृगीवडवाकरिणीभेदेन कामिनी त्रेधा ॥

तासां लक्षणमधुना दिङ्मात्रमनूद्यते क्रमशः

॥ ૯૨ ॥

यस्या पङ्कटुलं स्यादष्टाङ्गुलं वा सरोजमुकुलाम् ॥

नार्या वराङ्गम'यं निगद्यते सा मृगी युवति

॥ ૯૩ ॥

મૃગી, વડવા (ઘોડી) તથા હન્તિની એમ ત્રણ ભેદ સ્ત્રીઓના થાય છે તે ભેદોના લક્ષણ નિઃમાત્ર ક્રમપૂર્વક અહીં ઉતારીએ છીએ જે સ્ત્રીઓની યોનિની ઉંડાઈ છ આગળકે આઠ આગળ હોય, યોનિ કમગંધી કળી જેવી લાગતી હોય તે મૃગી બતિની સ્ત્રી કહેવાય છે ૯૨-૯૩

યસ્યા નવદશકાઙ્ગુલમેકાદશાંગુલં સા વડવા ॥

દ્વાદશત્રિદશાઙ્ગુલકં યદિ કરિણી કથિતા ॥ ૯૪ ॥

જેની યોતિની ઉંડાઈનું પ્રમાણ નવ દશ કે અગિયાર આંગળનું હોય તે વડવા, અને બાર કે તેર આંગળની ઉંડાઈવાળી સ્ત્રી હસ્તિની જાતિની ગણાય છે. ૯૪

પ્રાયેણ મૃગીવડવાકરિણીનાં જાયતે સહ મૃગાદ્યૈઃ ॥

પ્રીતિસ્સહજા મનુજૈર્યથાક્રમં સંપ્રયુક્તાનામ્ ॥ ૯૫ ॥

ઘણું ખરું મૃગી, વડવા અને હસ્તિની સ્ત્રીઓને અનુક્રમે શશ, વૃષ અને હય જાતિના પુરુષો સાથે યોગ થયો હોય તો તેમના વચ્ચે સહજ પ્રીતિ થાય છે. ૯૫

કામસ્ય સતતવસતિસ્તતો જગતિ કામિનીતિ વિદિતા સ્ત્રી ॥

દ્વાદશવર્ષાદૂર્ધ્વં કામો વિસ્ફુરતિ પુનરધિકઃ ॥ ૯૬ ॥

તત્કારણં તુ યૌવનમનન્તરં સુખુવો ભવન્ત્યેતે ॥

લેકોક્તિનયનલીલાનિતમ્બવિમ્બાસ્તનોદ્વેદાઃ ॥ ૯૭ ॥

કામદેવનું નિત્યનું નિવાસ સ્થાન હોવાથી જગતની અંદર સ્ત્રી કામિની નામે ઓળખાય છે. સ્ત્રીઓમાં બાર વર્ષની ઉંમર પછી કામની વૃદ્ધિ ઝડપથી થવા માંડે છે. કામની વૃદ્ધિ થવાનું કારણ યૌવન છે. અને યૌવન આવતાં જ વ્યંગોક્તિ, આંખના આળા, નિતંગ અને સ્તનની વૃદ્ધિ થવા માંડે છે ૯૬-૯૭

ગર્ભાધાને રજસઃ શુક્રાધિક્યેન યોષિતાં તનયા ॥

હીનેન પુનસ્તનયો ભવતિ સપ્તવયોર્યુગલમ્ ॥ ૯૮ ॥

નારીણામપિ તદ્વત્સ્નેહઃ ક્ષેત્રાણિ સંહતિર્જ્ઞયા ॥

તેષાં યતો વિશેષો વિકર્તિતઃ કોપિ નાસ્માભિઃ ॥ ૯૯ ॥

શુભલક્ષણાધિરૂપાધિકાપિ વિખ્યાતગોત્રજાતાપિ ॥

સૌભાગ્યભાગ્યભાગપિ ન શુભા દુશ્ચારિણી રમણી ॥ ૧૦૦ ॥

વૃત્તં ચ લક્ષ્મ વૃત્તં રૂપં વૃત્તં સમગ્રસૌભાગ્યમ્ ॥

વૃત્તં ગુણાદિકં યત્તદ્વૃત્તં શસ્યતે સુદશામ્ ॥ ૧૦૧ ॥

અપિ દુર્લક્ષણલક્ષ્મા મહાર્થતા શીલસંયુતા જાતિઃ ॥

શીલેન વિના વનિતા ન શુભાશુભલક્ષણવૃત્તાપિ ॥ ૧૦૨ ॥

સંત્યપિ યત્રાકૃતયસ્તત્ર ગુણાઃ સતતમેવ નિવસંતિ ॥

રૂપાધિકા પુરંધ્રી વૃત્તાદિગુણાન્વિતા પ્રાયઃ

॥ ૧૦૩ ॥

ગર્ભાધાન થતા સ્ત્રીઓના ૨૪નું પ્રમાણ વધારે હોય તો છોકરીનો જન્મ થાય છે ૨૮ ઓછું હોય (અને વીર્ય વધારે હોય) તો પુત્ર જન્મ થાય છે અને બાને સ્તરખા હોય તો પુત્ર પુત્રીનું ભેડકું જન્મે છે અથવા નપુસક જન્મે છે પુરુષોની માફક સ્ત્રીઓને ૨૬૦ શ્વેત આદિ મયુક હોય છે પરંતુ સ્ત્રી અને પુરુષો વચ્ચે તે કાળોને લઈ ખાત્ર વિશેષ ફળ અમારી કટપનામા આપ્યું નથી (તે કાળો દ્વારા બનેને મગ્ધુ ફળ મળે છે) શુભલક્ષણો અને મોદર્ય ખુબ હોય, ગોત્ર (ફળ) પણ વિખ્યાત હોય, ભાગ્યશાળી હોય, પરંતુ જો સ્ત્રી દુરાચારી હોય તો તે ખરાબ બાલુવી લક્ષણ, ૩૫, અને મમત્ર મોલાગ્ય એ બધું જ જો શુભ મારા હોય તો જ સ્ત્રીઓ માટે શુભ ગણાય શરીર ઉપર (દુર્ભાગ્યગ્રીતક) ખગળ ચિન્હો હોય, પરંતુ સ્ત્રી જો શીલવતી હોય તો તે મહાભાગ્યવતી બાલુવી કાળુ શીલ વગરની સ્ત્રી આગ લક્ષણોવાળી હોય તો પણ નકામી છે જો કે ત્યાં શુભ આકૃતિ હોય ત્યાં શુભો પણ હોય છે જ એટલે કે રૂપાળી સ્ત્રી (કવચિત અપવાદ સાથે) ઘણું ખડ શુભવાળી પણ હોય છે ૬૮ થી ૧૦૩

શુભસંસ્થાનવૃતાદપિ સુદૃશાં પ્રાયઃ પ્રશસ્યતે વર્ણ ॥

યેનૈતા વર્ણિન્યસ્તસ્માત્તલ્લક્ષણં વક્ષ્યે

॥ ૧૦૪ ॥

પંકજકિંજલકામ. સ્ત્રીણાં નવતપ્ત કનકમંગાનિભઃ ॥

ચંપકકુસુમસમાન. સ્નિગ્ધો ગૌરઃ શુભો વર્ણઃ

॥ ૧૦૫ ॥

નવદૂર્વાકુરતુલ્યો સ્મેરશ્યામોર્જુનપ્રસન્નામ ॥

કાન્ત. શ્યામો વર્ણ સૌભાગ્યં સુશ્રુવાં તત્તુતે

॥ ૧૦૬ ॥

શુદ્ધોઽપિ મન્યમ. સ્યાત્કૃષ્ણઃ સુસ્નિગ્ધગજજલચ્છાય. ॥

વાયસતુંડવિહંવી પુનર્જઘન્યો ઘનવિરુક્ષ.

॥ ૧૦૭ ॥

દ્યુતિમાન્ યો હરિવાલસ્તમિત્વાનિમો નીલો ભવેદ્ધિવર્ણ. ॥

શ્યામાસનિભવર્ણો લાવણ્યગુણાધિકં સ્ત્રીણામ્

॥ ૧૦૮ ॥

પ્રવ્રજિતાપિ પ્રાયો ન પાણ્ડુરાકા સ્યાચ્છુભાચારા ॥

કપિલાતિગૌસ્વર્ણા ન શસ્યતે મિશ્રવર્ણાપિ

॥ ૧૦૯ ॥

શરીરનાં શુભ લક્ષણો કરતાં સ્ત્રીઓનો વર્ણ વધારે ફળ આપે છે. અને તેથી જ તે (સ્ત્રીઓ) વર્ણની કહેવાય છે. માટે વર્ણનાં લક્ષણ કહીશ. કમળના ગર્ભ જેવો અથવા તપાવેલા સુવર્ણ જેવો કે કેશરી ચંપાના ફૂલ જેવો સ્નિગ્ધ ગૌરવર્ણ (રંગ) શુભ છે. નવી ઉગેલી ફર્વા જેવો શ્યામ અથવા અર્બુન (સાદક)ના ફૂલ જેવો ચમકીલો શ્યામવર્ણ સ્ત્રીઓના સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ કરે છે. કાળો રંગ શુદ્ધ કાળો હોય તો તે મધ્યમ છે. આ કાળો રંગ હાથી અથવા પાણીના સરોવરની છાયા જેવો હોવો ભ્રષ્ટ્ર છે. જો કાગડાના માથા જેવો કાળો રંગ હોય તો તે ખડુ જ કદરૂપો લાગે છે, તેમજ અધમ છે. વાંદરાના ગરબા જેવો કે રાત્રીના અંધકાર જેવો અથવા દેવચક્રી જેવો શ્યામ રંગ હોય તો તે લાવણ્ય અને શુભની વૃદ્ધિ કરે છે. પાંડુ રંગવાળી સ્ત્રી સંન્યાસિની થઈ હોય છતાં સચ્ચારિત્ર નથી હોતી તેમજ કપિલ વર્ણની યા એકદમ સફેદરંગની કે મિશ્રરંગની સ્ત્રી પણ સારી-નથી હોતી. ૧૦૪ થી ૧૦૯

વરવર્ણિન્યપિ ન શુભા ગતગંધા કર્ણિકારકલિકૈવ ॥

તસ્યા ગંધાંસ્તદ્રત્તલક્ષણં બ્રૂમહે તસ્માત્ ॥ ૧૧૦ ॥

જાતીચંપકવિચિકિલશતપત્રીચકુલકેતકીતુલ્યઃ ॥

સ્વેદઃ શ્વાસાદિભવઃ પ્રશસ્યતે યોષિતાં ગન્ધઃ ॥ ૧૧૧ ॥

ગન્ધઃ સર્વાંગીણો મૃગનાભીસન્નિભો ભવતિ યસ્યાઃ ॥

સા યોષિદગ્રમહિષી વિહીનરૂપાપિ ભૂમિપતેઃ ॥ ૧૧૨ ॥

ઋતુમત્યા અપિ યસ્યા વિલસતિ ગંધસ્તિલપ્રસૂનામઃ ॥

સુરમિદ્રવ્યસમાનઃ સા સુમગત્વાન્વિતા વનિતા ॥ ૧૧૩ ॥

તુંબીકુસુમસુગન્ધા કદુગન્ધા યા રસોનગન્ધા યા ॥

સા ન કદાચન ગર્ભ સુદુર્ભગા કામિની ધત્તે ॥ ૧૧૪ ॥

યા હરિતાલીગન્ધા મિશ્રવસામાંસપૂતિસમગન્ધાઃ ॥

અત્યુગ્રદુષ્ટગન્ધાઃ સુભગા ન સુરૂપવત્યોઽપિ ॥ ૧૧૫ ॥

જો સ્ત્રી શુભ લક્ષણવાળી વરવર્ણની હોય, તો પણ ગંધરહિત હોય તો તે વળ્ય છે. માટે સ્ત્રીઓનો ગંધ અને તેનાં લક્ષણ કહીએ છીએ. જે સ્ત્રી શિયાળામાં ઉભી, ઉનાળામાં ચિતળ અને પ્રતિક્ષણ પતિને અનુકૂળ રહેતી હોય, તેવી શ્યામા સ્ત્રી વરવર્ણની કહેવાય છે. શ્વાસ, પરસેવો ઇત્યાદિ કારણોથી જે સ્ત્રીના શરીરમાંથી બુધ્ધ, ચંપો, સેવંતી, ખડુલ, કેવડાના જેવી સુગંધી નીકળતી હોય, તે સ્ત્રી ઉમદા

ગણાય છે જેના યગીરમાથી કન્તુરીના જેવો મુગધ નીકળે તે વિરુધ્ધ હોય તો પણ પટશાળી થાય છે જે સ્ત્રી ઋતુકાળમા પણ તલના ફૂલના જેવો મુગધ ધરાવતી હોય અથવા ધી જેવા મુગધવાળી હોય, તે સ્ત્રી સૌભાગ્યચાલિની થાય છે જે સ્ત્રીના યગીરમાથી તુળડીના ફૂલ જેવો યા ફરવો કે લગણુ જેવો ગંધ નીકળતો હોય, તે સ્ત્રી કદાપિ ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી સુદર સ્ત્રીનો પણ લો હગ્તાલ, માત્ર કે ચગ્ગી જેવો યા અગ્રિય ગંધ હોય, તો તે ખગળ ક્ષણ આપે છે અને લો અતિશય ઉચ્છ્વ ફુર્ગંધ નીકળતો હોય તો તે એકદમ ખરાબ છે ૧૧૦ થી ૧૧૫

આવર્તો નારીणां प्रदक्षिणो पाणिपल्लवे व्यक्तः ॥

धर्मधनधान्यकारी न जातु शस्त पुनर्वामः ॥ ११६ ॥

नाभ्यां श्रुतियुगले वा दक्षिणवलिता शुभास्त्वगावर्ता ॥

चूडावर्तोऽपि पुनः प्रशस्यते दक्षिण शिरसि ॥ ११७ ॥

दक्षिणभागे स्त्रीणामावर्तो भवति षष्ठवंशस्य ॥

सौभाग्यकर सुव्यक्तो वामाविभागे पुनर्न शुभः ॥ ११८ ॥

अन्तःपृष्ठं यस्या नाभिसमो भवति दक्षिणावर्तः ॥

चिरजीविन्यास्तस्या बहून्यपत्यानि जायन्ते ॥ ११९ ॥

શકટામ્બો મગમૂલે યસ્યા સ્નિગ્ધ પ્રદક્ષિણાવર્તઃ ॥

सा भवति भूपपत्नी पुत्रवती सुरमसौभाग्या ॥ १२० ॥

આવર્ત કટિમધ્યે યસ્યા સંભવતિ સુહ્યમધ્યે ચ ॥

पत्युरपत्यानामपि विपातन वितनुते सापि ॥ १२१ ॥

પૃષ્ઠાવર્તદ્વિતયં યસ્યા સુવ્યક્તમુદરવેધેન ॥

सा हत्वा भर्तारं दुःशीला जायते प्रायः ॥ १२२ ॥

દક્ષિણવલિત સ્ત્રીણામાવર્ત કંઠકન્દલે વ્યક્તઃ ॥

वैधव्यदुःखदौर्भाग्यदायको न हि प्रशस्यः स्यात् ॥ १२३ ॥

સીમન્તપથપ્રાન્તે લલાટમધ્યે ચ જાયતે યસ્યા ॥

आवर्त सुव्यक्त सा दुःशीलाऽथ वा विधवा ॥ १२४ ॥

મધ્યે કૃકાટિકાયા વક્રાવર્તઃ પ્રદક્ષિણો યસ્યાઃ ॥

વર્ષેનૈકેન પતિં હત્વા સાન્યં સમાશ્રયતે ॥ ૧૨૫ ॥

एको द्वौ वा मस्तकमध्ये यस्याः प्रदक्षिणो नियतम् ॥

सा हन्ति पतिं पापा दशदिवसाभ्यन्तरेणैव ॥ ૧૨૬ ॥

कट्यावर्ता कुटिला नाभ्यावर्ता पतिव्रता सततम् ॥

पृष्ठावर्ता निन्द्या भर्तृघ्नी जायते योपित ॥ ૧૨૭ ॥

લમરીઓ:—જે સ્ત્રીના જમણા હાથ ઉપર પ્રદક્ષિણ માર્ગની લમરી હોય, તો તે સ્ત્રી ધનધાન્ય અને ધર્મને વધારનારી થાય છે. ડાળા હાથમાં હોય તો તેનું ક્ષણ વિપરીત જાણવું નાલિ, જાને કાન તથા માથામાં જમણી લમરી શુભ ક્ષણ આપે છે. કરોડની જમણી જાણુના લાગમાં લમરી હોય તો સૌભાગ્યદાતા નીકળે છે. અને ડાળી જાણુ હોય તો અશુભ ક્ષણ આપે છે જે કરોડની ઉપર જ બાંડી (નાલિની માફક) લમરી હોય તો તે સ્ત્રીને દીર્ઘાયુઃ તથા ઘણું સંતતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. સ્ત્રીના શુદ્ધાંગના મૂળમાં ચોકડીના જેવી સ્નિગ્ધ લમરી હોય તો તે ભાગ્ય-શાળી પુત્રવતી તથા રાજપત્ની થાય. સ્ત્રીના શુદ્ધાંગના મધ્યમાં, કમરમાં અને પેટના મધ્ય ભાગમાં લમરીઓ હોય તો તે સ્ત્રી કુલનો નાશ કરનારી અને વ્યભિચારિણી નીવડે છે. જે સ્ત્રીને ખીઠ ઉપર અને પેટ ઉપર એમ બે લમરીઓ હોય તે પતિનો નાશ કરી દુશ્વરિત્રા થાય છે કંઠ પ્રદેશમાં પણ (જમણી) લમરી વૈધવ્ય અને દુઃખ આપનારી નીવડે છે. કપાળમાં તથા વાળની પાંથીના ભાગમાં લમરી હોય તો તે પણ વૈધવ્ય અને દુઃખ આપે છે. જે સ્ત્રીની ગરદન ઉપર (જમણી) લમરી હોય તો તેના લગ્ન બાદ એક જ વર્ષમાં તે વિધવા થાય છે, અને પછી તરત જ પુર્નલગ્ન કરે છે. જે સ્ત્રીના માથામાં એક અથવા બે લમરી હોય તે પણ ખરાબ છે. અને તેવી સ્ત્રીઓ (વિવાહકાળમાં જ) વિવાહ પછી દશ દિવસમાં જ વિધવા બને છે. જે સ્ત્રીની કમરમાં લમરી હોય તે પતિનો નાશ કરનારી અને નાલિમાં લમરી હોય તે પતિવ્રતા થાય છે. ૧૧૬ થી ૧૨૭

आपद्यपि संपद्यपि मुक्तमना दुःखमनोत्सुकेयम् ॥

अपगतविषादहर्षा हतशोकोत्साहनिःसत्त्वा ॥ ૧૨૮ ॥

सत्त्वोपेता प्रायः सदया सत्या स्थिरा गभीरा च ॥

कौटिल्यशल्यरहिताहितकल्याणा भवति नारी ॥ ૧૨૯ ॥

આપત્તિમાં અને સંપત્તિમાં જે સ્ત્રીનાં મન કળજે રહેતાં નથી. અથવા પ્રત્યેક

ક્ષણે દુઃખની ચિંતા કર્યા કરતી હોય જેનો હર્ષ અને શોક ટકી શકતા ન હોય, અને જે દરેક ખાખને નિરાશ રહેતી હોય તેને નિઃશ્વર બાણવી મત્તવાળી ઓપાય દયાવાળી, મત્તવાળી, સ્થિર પ્રકૃતિ, ગભીર, કુટિલતા વગરની, કિનાહિત સમજનારી તથા કલ્યાણની વાગ્ધનાવાળો ગ્રંથ છે ૧૨૮-૧૨૯

નારીણામનુનાદઃ શુભસ્વરઃ કામલાકલામન્દઃ ॥

શ્રુતિપથગતાપિ નિયત જગતોપિ મનઃ સમાદત્તે ॥ ૧૩૦ ॥

વીणाવેણુનિનાદાઃ કોકિલહંસસ્વરા પયોદરવાઃ ॥

કૈકિષ્વનયો ભુવને ભવંતિ લલના નૃપતિપત્ન્યઃ ॥ ૧૩૧ ॥

ગતકૌટિયમદીન સ્નિગ્ધં દાક્ષિણ્યપુણ્યમકઠોસ્મ ॥

સકલજનસાંત્વનકર ભાષિતમિહ યોપિતાં શસ્ત્રમ્ ॥ ૧૩૨ ॥

નારીવિભિન્નકાંસ્યક્રોઢૃત્ત્વરોલ્લૂકકાકર્કશકરવા ॥

દુઃસ્વપ્નશોકશંકાવૈધવ્યવ્યાધિભાગ્ભવતિ ॥ ૧૩૩ ॥

વિસ્ફુટતશ્ચ શ્રોતુઃ સ્વસ્ત્યયનકરઃ શુભસ્વરો મધુરઃ ॥

સંક્રાંતાધરપલ્લવસુધારસચ્છદ ઇવ સ્ત્રીણામ્ ॥ ૧૩૪ ॥

સ્વર — સ્ત્રીનો અવાજ જો કોઈલાના દુઃખની માફક હોય તો તેના કષ્ટ અવાજથી જ તે (આખોથી જોયા વગર જ) સાલજનારાના મનને વશ કરી લે છે વીણા, વેણુ (વામળી), કોયલ, હંસ, મેઘ અથવા મોરના જેવા અવાજવાળી સ્ત્રીઓ રાજપત્નીઓ વાય છે જે સ્વરની અદર કાષ્ટક નથી, દીનતા નથી, પ્રેમાળપણું છે, ચતુરતા છે, અને જેને માલજવા માત્રવી ચિત્તને સાન્તવન મળે છે, તે અવાજ વખાણવા લાયક છે ડામોતેડાના (ઝાઝ નામના વાદિત્રના જેવો પણ કહી શકાય) જેવો, શિયાળ, ગધેડુ, ધુવડ, ડાગડો અને કકપક્ષીના જેવો જેનો અવાજ હોય, તે સ્ત્રી વિધવા વાય છે અને અનેક પ્રકારના દુઃખ તથા અપવાદને સહન કરે છે કષ્ટ અને સાલજનારનું કલ્યાણ ઠગનાર, મધુર અને અધગોષ્ટના સ્પર્શથી બાણ સુધાયુક્ત હોય તેવો અવાજ સારો ગણાય છે ૧૩૦ થી ૧૩૪

મત્તસંનિમેન પદા મદમત્તમતંગહંસગતિતુલ્યા ॥

સુભગા ગતિઃ સુલલિતા વિલસતિ વસુધેશપત્નીનામ્ ॥ ૧૩૫ ॥

ગોવૃષ્ઠમનકુલમૃગપતિમયૂરમાર્જારગામિની નિયતમ્ ॥

સૌભાગ્યૈશ્વર્યયુતા ભાગ્યવતી મોગિની ભવતિ ॥ ૧૩૬ ॥

મંદૂકઘૂકઘૂકઘૂકજંબુકશુભક્રોષ્ટુસરટકપિગતયઃ ॥

દૌર્ગત્યદુઃસ્વસહિતા જાયન્તે યુવતયઃ પ્રાયઃ ॥ ૧૩૭ ॥

હસ્વલુતાનુવિદ્ધા લસત્પદાભ્યન્તરાવલા વાહ્યા ॥

સ્તબ્ધા મંદા વિષમા લઘુક્રમા શોભના ન ગતિઃ ॥ ૧૩૮ ॥

નિઃસ્વા વિલમ્બિતગતિર્વિષમા ન સા યોષિત્ ॥

દાસી કુરંગગમના કુલટા દ્રુતગામિની ભવતિ ॥ ૧૩૯ ॥

ગતિઃ—મદોન્મત્ત હાથીની માફક મદપૂર્વક પગ પડતો હોય, અને હંસની માફક ગાત્રોનું હલનચલન થતું હોય, તેવી રીતની ચાલવાની ટેવવાળી સ્ત્રીઓ રાણી-પદ્મને લોગવે છે. ગાય, બળદ, નોળીઓ, સિંહ, મોર તથા બિલાડાના જેવી ગતિ હોય તો તે સ્ત્રી સૌભાગ્ય, ઐશ્વર્ય અને વૈભવ લોગવનારી થાય છે. દેડકા, ઘુવડ, વર, બગલો, શિયાળ, કાચંડો અને વાંદરાના જેવી ચાલવાની સ્ત્રી દુર્ભાગ્યવાળી હોય છે. સ્ત્રીઓની ટુંકાં ડગલાંવાળી, જેમાં શરીર ઉછળતું માલુમ પડે તેવી કુદકા ભારતી તાલબદ્ધ, વચ્ચે વચ્ચે રોકાતી, બહુ જ ધીમી, અસ્તવ્યસ્ત, તથા બહુ જ ઉતાવળી ગતિ હોય તો તે સ્ત્રીઓ સારી ગણાતી નથી. વચ્ચે વચ્ચે રોકાઈ જનારી ગતિવાળી સ્ત્રી નિર્ધન થાય છે. વિષમ ગતિવાળી સ્ત્રી, સ્ત્રીનાં લક્ષણોથી રહિત હોય છે. હરિણની માફક કુદકા ભારતી ગતિવાળી સ્ત્રી દાસી થાય છે. અને અતિશય જલદી ચાલનાર વ્યભિચારિણી થાય છે. ૧૩૫ થી ૧૩૯

છાદયતિ લક્ષણાનિ સ્ત્રીણામગ્રે તદુચ્યતે છાયા ॥

લાવણ્યં સૌભાગ્યં તાં લક્ષણવેદિનો બ્રુવતે ॥ ૧૪૦ ॥

વસ્ત્વતિરિક્તં કિંચન મહાકવીનાં યથા ગિરા સ્ફુરતિ ॥

અંગે દક્ષા તદ્વત્મનોહરા લવણિમા છાયા ॥ ૧૪૧ ॥

સૌભાગ્યં છાયૈવ પ્રમુખા નિશ્ચિલેષુ લક્ષ્મસુ સ્ત્રીણામ્ ॥

યદભાવે ભુવિ વનિતા પાંચાલીવન્ન ભોગાર્હા ॥ ૧૪૨ ॥

ચિત્તચમત્કૃતિજનની હૃદિ સંતાપં તનોતિ જગતોપિ ॥

યા દૃષ્ટાપિ સ્પષ્ટં સા છાયા શસ્યતે સુદૃશામ્ ॥ ૧૪૩ ॥

યસ્યાઃ સર્વાઙ્ગીણા વિરાજતે હંત લવણિમા ચ્છાયા ॥

ચિત્રમિદં સા જગતિ માધુર્યં સમધિકં દધતે ॥ ૧૪૪ ॥

यदि सौभाग्यच्छायालंकरणा ध्रुवं विलसति बाला ॥

રૂપેણ લક્ષણૈર્વા પ્રયોજનં જગતિ કિ તસ્યાઃ ॥ ૧૪૫ ॥

છાયા — સ્ત્રીના મનોભાવ જેનાવી ઢકાઈ જાય, અને જેને કવિઓ લાવણ્ય અથવા મોભાગ્ય કહે છે તેને જ સામુદ્રિકતિલકે છાયા કહે છે કવિઓની વાણી આ લાવણ્ય ઉપર જ સ્ફુરતીમાન થાય છે, અને આ લાવણ્ય કે જે છાયા નામથી સામુદ્રિકજ્ઞોને વિવક્ષિત છે, તે જો સ્ત્રીમા ન હોય તો સ્ત્રી કોઈ કામની નથી જેને જોતા જ ચિત્તની અદૃશ્ય એક જાતનો અમરારો અનુભવાય, અને જેને જોવા માટે આખા પોતાની મેળે જ ખેંચાયા કરે, તેવી છાયા (કાન્તિ) વખાણવા લાયક છે સ્ત્રીના અગ્ર પ્રથમ દૃષ્ટકમા આવી કાન્તિ હોય તો તેના માધુર્યની સીમા ગહેની નથી સામુદ્રિકજ્ઞો એટલે મુધી આગળ વધીને કહે છે, કે જે સ્ત્રીને આવી માધુર્યતા મપત કાન્તિ હોય, તેમને લક્ષણોનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી ૧૪૦ થી ૧૪૫

रूपाकारविहाने शुभलक्षणविरहिते नियतमंगे ॥

સૌભાગ્યમસ્તિ યસ્યા સા લલના દુર્લભા ભુવને ॥ ૧૪૬ ॥

यदि लावण्यच्छायाछन्नं शुभलक्ष्मरूपमंगं स्यात् ॥

તદ્વદ્યસંયોગેન શ્રુતદુગ્ધે શર્કરાક્ષેપ ॥ ૧૪૭ ॥

રૂપ અને આકાર (માત્ર) ન હોય, શરીર ઉપર શુભ લક્ષણો પણ ન હોય, અને જેને મોભાગ્ય હોય, તેવી સ્ત્રી જગતમા દુર્લભ છે જે શરીર લાવણ્ય અને શુભ છાયાથી સુકત હોય, તેમજ શુભ લક્ષણો પણ હોય, તો આ જોનો મયોગ રૂઢમા આકાર ભલ્યા જેવો ગણાય ૧૪૬-૧૪૭

यत्रोक्तं पूर्वस्मिन्नौचित्यं तन्नरोपि तारावत् ॥

યત્રસ્મિન્નપિ પુનઃ સકલ તન્નરવદભ્યૂહામ્ ॥ ૧૪૮ ॥

પહેલા પુરુષોના લક્ષણો કહેતા જે કહેવાયું છે, તે અહીં પણ ઉચિત (ઘટી શકે તેવું) હોય તો તે બધું અહીં પણ ધગવવું ૧૪૮

सामुद्रिकतिलकारणं पुरुषस्त्रलिक्षण प्रपंचमयात् ॥

દિઢ્માત્રમત્ર ગદિત માપિ સમુદ્રોક્તિરપિ નાન્યા ॥ ૧૪૯ ॥

આ પ્રમાણે સામુદ્રિકતિલક નામથી પુરુષ સ્ત્રી લક્ષણનું શાસ્ત્ર ખુબ પ્રપચ ન વધી જાય, તેવા ભયથી દિઢ્માત્ર કહ્યું છે, તેજ છે અને તે પણ સમુદ્રે કહ્યું છે, તેજ છે અર્થાત્ સમુદ્રને મમત છે ૧૪૯

ઇતિ મહત્તમશ્રી નૃસિંહના પુત્ર દુર્લભરાજે બનાવેલા સામુદ્રિકતિલક નામના નરસ્રી લક્ષણશાસ્ત્રનો પાંચમો અધિકાર સંપૂર્ણ

અથ કવિવૃત્તાન્ત કથનમ્ ।

- અત્રાસ્તિ કોપિ વંશઃ પ્રાગ્વાટાસ્ત્રિલોકવિખ્યાતઃ ॥
 નૃપસંપદિ વૃદ્ધૌ વા ચાલમ્બનયષ્ટિરભવદ્યઃ ॥ ૧ ॥
 આસીત્તત્ર વિચિત્રશ્રીમદ્વાહિલસંજ્ઞયા જ્ઞાતઃ ॥
 વ્યવકરણપદામાત્યો નૃપતેઃ શ્રીભીમિદેવસ્ય ॥ ૨ ॥
 સમજનિં તદંગજન્મા પ્રથિતઃ શ્રીરાજપાલ ઇતિ નામ્ના ॥
 પ્રતિપક્ષદ્વિપાસિંહઃ શ્રીનૃસિંહઃ સુતસ્તસ્ય ॥ ૩ ॥
 શ્રીમાન્ દુર્લભરાજસ્તદપત્યં બુદ્ધિધામ સુકવિરભૂત ॥
 યં શ્રીકુમારપાલો મહત્તમં ક્ષિતિપતિઃ કૃતવાન્ ॥ ૪ ॥
 પ્રક્ષાલયિતુમ્મલમિવ વાણી મજ્જતિ ચતુર્વિધામ્બુધિષુ ॥
 યસ્ય વિલાસવતી ગજતુરંગશકુનિપ્રબન્ધેષુ ॥ ૫ ॥
 તેનોપજ્ઞાતમિદં પુરુષસ્ત્રીલક્ષણં તદનુ કવિતા ॥
 તસ્યૈવ સુતેન જગદ્દેવેન સમર્થયાંચક્રે ॥ ૬ ॥
 અહમપિ પેરોપિ કવયસ્તથાપિ મહદન્તરં પરિજ્ઞેયમ્ ॥
 એક્યં રલયોરિતિ યદિ તત્કિં કલભાયતે કરભઃ ॥ ૭ ॥
 સુલલિતપદા સુવર્ણા સાલંકારા સુદુર્લભા સાર્થા ॥
 એકાપ્યર્થસુરમ્યા કિં પુનરષ્ટૌ શતં ચૈતાઃ ॥ ૮ ॥
 પરહૃદયાભિપ્રાયં પરગદિતાર્થસ્ય વેત્તિ યઃ સત્ત્વમ્ ॥
 સત્ત્વં ભુવને દુર્લભસમ્ભૂતિઃ સુકવિરેવૈકઃ ॥ ૯ ॥
 નૃસ્ત્રીલક્ષણપુષ્પાં સ્વજમેતાં સુરભિવર્ણગુણગુમ્ફામ્ ॥
 મૃગરાજસમાખ્યાતા અપિ સન્તઃ કુરુત કણ્ઠસ્થામ્ ॥ ૧૦ ॥

“ રાજની સભામાં તેમજ રાજની વૃદ્ધિમાં જે હાથની લાકડી બન્યો છે, એવો ત્રિલોક વિખ્યાત પ્રાગ્વાટ (પોરવાલ) નામનો અહીં (ગુજરાતમાં) દેખી એક

વચ છે તેમા ચિત્રવિચિત્ર (અનેક પ્રકારની) લક્ષ્મીવાળો વાહિદ્ધ નામનો એક પુરુષ હતો, જેને શ્રી હ્રીમદેવ ગ્નએ વ્યયકરણ (ખર્ચ ખાતાનો ઉપગ્રી) મત્રી તરીકે નીમ્યો હતો તે વાહિદ્ધને રાજપાલ નામનો પ્રખ્યાત પુત્ર વયો અને શત્રુઓ રૂપો હાવીઓને ગિંહુ જેવો નૃસિંહ નામનો સ્થિ ગજપાલને પુત્ર વયો તે નૃગિંહને દુર્લભરાજ નામનો પુત્ર વયો, કે જે બુદ્ધિનું ધામ (સ્વાન) અને મુકવિ હતો વળી જેને શ્રી કુમારપાલ ગ્નએ મહત્તમ (મહેનો-પ્રધાન) બનાવ્યો હતો દુર્લભરાજ કે જેની વાણી પોતાના મેલને ધોવા માટે આ પ્રકારના સમુદ્રમા નહાતી લક્ષ્મીની માકકે હસ્તિપરીક્ષા, શકુન શાસ્ત્ર અને પુરુષ-સ્ત્રી-લક્ષણપરીક્ષા એમ આ પ્રકારની વિદ્યાઓ રૂપો સમુદ્રમા નહાય છે તેણે આ પુરુષસ્ત્રીલક્ષણ નામનો શાસ્ત્રગ્રંથ રચ્યો, જેને તેના પુત્ર કવિવર જગત્તદેવે તેની સમતિથી પાછળથી કવિ-તામા લખી દીધો “ હું તેમજ બીજા પણ ઘણા કવિઓ કીઓ, પરંતુ તેમા બહુ અતઃ છે અલકારચાસમા ૨ અને લ નું ગાય્ય કહ્યું છે, પરંતુ તેથી કંઈ કરલ (બિટનું બચ્યું) કલ્પ (હાવીનું બચ્યું) ચર્ચ શકે કે ? મુલલિન પદવાળી, સારા વર્ણવાળી, અલગ સહિત, અને અર્થ એક પણ આર્યા (આર્યા અથવા શ્રેષ્ઠ કુલાગતા) દુર્લભ છે, તો ત્યા ૮૦૦ મામટી હોય ત્યા શુ કહેવું ? પારકાના હૃદયનો અભિપ્રાય અને બીજાએ બોલેલા શબ્દોનો (વાસ્તવિક) અર્થ જે બહુ છે આવું મત્ત (જ્ઞાન) દુર્લભ છે, ઉત્પત્તિ જેની એવો કોઈ એક મુકવિ છે અર્થાત્ તે દુર્લભગાન્યો છે ઉત્પત્તિ જેની એવો જગદેવજ મુકવિ છે પુરુષ અને સ્ત્રીના લક્ષણરૂપ પુખ્તોની આ માળા જે માગ વણી (રંગો) અને શુભ (દોરી અથવા શુભ) થી શુધાએદી છે, તેને મૃગરાજ (સિંહ યા રાજધિગજ) ની મળામા વખણાતા સન્નનો ગળામા ધાણુ કંગે અર્થાત્ મહા વિદ્વાન રાજમાન્ય પુરુષો આનો ઉપયોગ કરશે ૧ વી ૧૦

ઇતિ મહત્તમ શ્રી નૃસિંહના પુત્ર દુર્લભગજે બનાવેલા સામુદ્રિક તિલક નામના નરસ્ત્રીલક્ષણ શાસ્ત્રની પ્રગણિત સ પૂર્ણ.

हस्तिना

Hastina

पूर्वाचार्य विरचित

॥ श्री सामुद्रिकशास्त्र ॥

आदिदेवं प्रणम्यादौ सर्वज्ञं सर्वदर्शिनम् ॥

सामुद्रिकं प्रवक्ष्यामि सुभगं पुरुषस्त्रियोः

॥ १ ॥

पूर्वमायुः परिलक्षेत्पश्चालक्षणमेव च ॥

आयुर्हीन नराणां च लक्षणैः किं प्रयोजनम्

॥ २ ॥

वाम भागे तु नारीणां दक्षिणे पुरुषस्य च ॥

निर्दिष्टं लक्षणं तेषां समुद्रवचनं यथा

॥ ३ ॥

पञ्च दीर्घं चतुर्द्वयं चतुः सूक्ष्मं षड्भूतम् ॥

सप्त रक्तं त्रि विस्तीर्णं त्रि गंभीरं प्रशस्यते

॥ ४ ॥

बाहु नेत्रान्तरं चैव जानू नासा तथैव च ॥

स्तनयोस्तरं चैवं पञ्चदीर्घं प्रशस्यते

॥ ५ ॥

ग्रीवा प्रजननं पृष्ठं ह्रस्वे जङ्घे च पूज्यते ॥

ह्रस्वानि यस्य चत्वारि पूजामाप्नोति मानवः

॥ ६ ॥

सूक्ष्माण्यङ्गुलिपर्वाणि केशास्थिदशनास्तथा ॥

सूक्ष्माणि यस्य चत्वारि ते नरा दीर्घजीविनः

॥ ७ ॥

कक्षा कुक्षिश्च वृक्षश्च घ्राणस्कंध ललाटिकाः ॥

सर्व भूतेषु निर्दिष्टं षड्भूतं प्रशस्यते

॥ ८ ॥

पाणिपाद तलौ रक्तौ नेत्रान्तानि नखास्तथा ॥

तालु जिह्वाधरौष्ठं च सप्त रक्तोऽर्थवान्भवेत्

॥ ९ ॥

उरः शिरो ललाटं च त्रिविस्तीर्णं प्रशस्यते ॥

स्वरं सत्वं च नाभिश्च त्रिगंभीरं सुखप्रदम्

॥ १० ॥

શ્રી સામુદ્રિકશાસ્ત્રમ્

સર્વજ્ઞ તવા સર્વદર્શી શ્રી આદિદેવ (આદિનાથ અવવા પ્રભા) ને પ્રથમ પ્રશ્નમો પુરુષ અને સ્ત્રીનું માનુદ્રિક (ચાત્ર) કહું છું પહેલા આયુ ની પરીક્ષા કરવી ત્યારણાં લક્ષણોની પરીક્ષા કરવી આયુષ્ય વગરના મનુષ્યોને લક્ષણોથી શુ પ્રયોજન છે ? સ્ત્રીઓના ડાગા ભાગમા અને પુરુષોના જમણા ભાગમા જેમ મમુદ્રે જણાવે છે, તેમ લક્ષણો કહ્યા છે પાચ દીર્ઘ, ચાર હ્રસ્વ, ચાર મૂઢમ, છ ઉત્તન, સાત રક્ત, ત્રણ વિસ્તીર્ણ અને ત્રણ ગંભીર (એ પ્રમાણે જાત્રીય લક્ષણો) વખાણવા લાયક છે જે હાથ, જે નેત્રો વચ્ચેનું અંતર, જાનુ (હીચણ) નાકે તવા જે મ્તન વચ્ચેનું અંતર આ પાચ દીર્ઘ હોય (લાગા હોય) તો તે વખણાય છે ગરદન, લિંગ, પીઠ, જાંઘ આ ચાર જેના ટુકા હોય તે પૂતળ છે આગળીઓના પર્વ, વાળ, હાડકા તથા હાત આ ચાર જેમના સૂક્ષ્મ પાંતળા હોય તેવા પુરુષો દીર્ઘજીવી હોય છે કાપ (પાસા) કુખ, છાતી, નામિકા, ખમા તથા લમણા એ છ વાના જેઓના ઉપસી આવેલા (ઉઘા વચેલા) હોય તો વખણવા લાયક છે હાથ અને પગના તળીઆ, આંખોના ખુણા, નખ, તાળણ, જીભ, નીચેના ઝોઠ આ માત્રના લાલ હોય તે ધનવાન થાય છે છાતી, કપાળ, માથું, આ ત્રણ પહોળા હોય તો વખણાય છે અવાજ, ગરન (પ્રભાવ) તવા નાભિ એ ત્રણ ગભીર (ઉંડા) હોય તો મુખ આપનારા છે ૧ થી ૧૦

મુલશ્ચાર્થ શરીરસ્ય સર્વં વા મુલમુચ્યતે ॥

તત્રાપિ નામિકા શ્રેષ્ઠા શ્રેષ્ઠા તત્રાપિ ચક્ષુષિ

॥ ૧૧ ॥

ન સ્ત્રી ત્યજતિ રક્તાક્ષં નાર્થં કનકપિંગ્ગલમ્ ॥

દીર્ઘવાહું તથૈશ્વર્યં ન માંસોપચિતં સુલ્લમ્

॥ ૧૨ ॥

ઉરો વિશાલો ધન ધાન્યમોગી શિરો વિશાલો નૃપપુઙ્ગવશ્ચ ॥

કટથા વિશાલો વહુપુત્રદારો પાદૈર્વિશાલ. સતતં સુલ્લી સ્યાત્ ॥ ૧૩ ॥

વક્ષ. સ્નેહેન સૌભાગ્યં દંતસ્નેહેન મોજનમ્ ॥

ત્વચા સ્નેહેન શઘ્યાવાન્ પાદસ્નેહેન વાહનમ્

॥ ૧૪ ॥

અકર્મ્મકઠિનૌ હસ્તૌ પાદૌ ચાશ્વનિ કોમલૌ ॥

યસ્ય પાણૌ ચ પાદૌ ચ સ નરઃ સુલ્લમેધતે

॥ ૧૫ ॥

દીર્ઘલિङ્ગેન દારિદ્ર્યં સ્થૂલલિङ્ગેન દુઃખિતઃ ॥

કૃશલિङ્ગેન સૌભાગ્યં હ્રસ્વલિङ્ગેન ભૂપતિઃ

॥ ૧૬ ॥

સુખ એ શરીરનું અર્ધ કહેવાય છે. અથવા સુખ જ આખું શરીર કહેવાય છે. (તે વ્યાજબી છે.) સુખમાં પણ નાસિકા શ્રેષ્ઠ છે. અને આંખ તેનાથી પણ શ્રેષ્ઠ છે. રાત્રી આંખવાળાનો સ્ત્રી ત્યાગ કરતી નથી (અર્થાત્ તેને સ્ત્રી સુખ સંપૂર્ણ મળે છે.) સોના જેવી પીળી આંખવાળાનો પૈસા ત્યાગ કરતા નથી. (અર્થાત્ તે ધનવાન જ હોય છે.) લાંબા હાથવાળાનો ઔષ્ઠ્ય ત્યાગ કરતું નથી. અને માંસથી હૃદયુષ્ માણસનો સુખ ત્યાગ કરતું નથી. જેની છાતી વિશાળ હોય તે ધનધાન્યનો ભોક્તા થાય છે. જેનું માથું વિશાળ હોય તે શ્રેષ્ઠ નરેશ બને છે. જે કમરમાં વિશાળ હોય તે ઘણું સ્ત્રી પુત્રવાળો થાય છે. અને જેના પગ વિશાળ હોય તે નિરંતર સુખી રહે છે. છાતીમાં જો ચળકાટ (સ્નેહ એટલે તેલની માફક ચમકવાળો અને મૃદુ લાગતો પદાર્થ, જે અવયવો ઉપર તરી આવે છે.) હોય તો લાગ્યશાળી, દાંતમાં ચળકાટ હોય તો સાફ ખાનપાન મેળવનાર (ખાધે પીધે સુખી) ગ્રામડીમાં ચળકાટ હોય તો શય્યાનું સુખ ભોગવનાર, અને પગમાં સ્નેહવાળો માણસ વાહનનું સુખ ભોગવનાર થાય છે. જેને કામ ન કરતા છતાં કઠિન (કઠોર) હાથ અને ચાલવાનો અભ્યાસ હોવા છતાં કામળ પગ હોય તે પુરુષ સુખ ભોગવે છે. લાંબું લિંગ હોય તો દરિદ્ર, જાડા લિંગવાળો દુઃખી, સુકાએલા લિંગવાળો લાગ્યશાળી થાય છે. અને ટુંકા લિંગવાળો ભૂપતિ થાય છે. ૧૧ થી ૧૬

કનિષ્ઠાંગુલિમૂલાચ્ચ રેખા ગચ્છતિ તર્જનીમ્ ॥

અવિચ્છિન્નાનિ વર્ષાણિ શતમાયુર્વિનિર્દિશેત્

॥ ૧૭ ॥

કનિષ્ઠાંગુલિપ્રદેશાદ્રેખા ગચ્છતિ મધ્યમામ્ ॥

અવિચ્છિન્નાનિ વર્ષાણિ અશીત્યાયુર્વિનિર્દિશેત્

॥ ૧૮ ॥

રેખાભિર્બહુભિઃ કલેશઃ સ્વલ્પાભિર્ધનહીનતા ॥

રેખા ચતુષ્ટયે સૌખ્યં બહુરેખા દરિદ્રતા

॥ ૨૦ ॥

અનામિકાપર્વ યદા સુલક્ષં કનિષ્ઠિકા વર્ષ શતં સં જીવતે ॥

નવત્યશીતિ ચ તથૈવ સપ્તતિ તદર્ધતઃ પષ્ટિર્જીવિતં ચ

॥ ૨૧ ॥

અંગુષ્ઠોદરમધ્યસ્થો યવો યસ્ય વિરાજતે ॥

ઉત્પન્નમધ્યમોજી ચ સ નરઃ સુખમેધતે

॥ ૨૨ ॥

અતિમેધાતિ કીર્તિશ્ચ વિક્રાન્તોઽતિસુખી તથા ॥

અતિસ્નિગ્ધા ચ દૃષ્ટિઃ સ્યાત્તમલ્પાયુર્વિનિર્દિશેત્ ॥ ૨૩ ॥

મહાકર્ણી મહાનાસા મહાપાદોદરાસ્તથા ॥

સુવાહુર્દ્ધનેત્રાશ્ચ તે નરા દીર્ઘજીવિનઃ ॥ ૨૪ ॥

॥ इति सामुद्रिके प्रथमाध्याय ॥

કનિષ્ઠિકા આગળના મૂળમાથી નીકળી તર્જની પર્યંત જેની આયુરેષા જતી હોય તેનું પુરેપુરા એ વર્ષનું આયુ થાય છે કનિષ્ઠિકાના મૂળમાથી નીકળેલી રેખા મધ્યમા પર્યંત જતી હોય તો પુરેપુરા એ શી વર્ષનું આયુ થાય છે કનિષ્ઠિકા આગળના મૂળમાથી નીકળેલી રેખા જો અનામિકા પર્યંત જતી હોય તો સાઠ વર્ષનું આયુ થાય છે બહુ રેખાઓ હોય તો કલેશ, અને થોડી રેખાઓ હોય તો ધન-હીનપણું જાણવું ચાર રેખા હોય તો સુખ, અને બહુ રેખાઓ હોય તો દરિદ્રતા જાણવી જેની કનિષ્ઠિકા આગળો અનામિકાના ઉપલા પર્વની રેખા સુધી હોય તો એ વર્ષ જીવે, અને જો તે પર્વના અડધા ભાગ પર્યંત હોય તો સાઠ વર્ષ જીવે છે વચ્ચેના ભાગમા અનુમાનથી નેત્રુ યા એ શી વર્ષનો કે સિસંગ વર્ષનો નિશ્ચય કરવો અશુકાના મધ્ય ભાગમા જેને યવ હોય તે ઉત્તમ ભક્ષ્યભોજી (ન્યા જય ત્યા તૈયાર મળે) હોય છે અને સુખ ભોગવે છે જે માણસની અતિશય ખુદ્ધિ હોય અતિ કીર્તિ હોય, અતિશય પ્રભાવ હોય, અતિ સુખ હોય તથા ઘણી જ મ્નેહાળ દૃષ્ટિ હોય તે માણસ અદ્વિપાયુ છે, એમ કહેવું મોટા જાનવાળા મોટા નાકવાળા, મોટા પગ-વાળા તથા મોટા પેટવાળા, આગ હાથ (લાખા અને મજશુભ) વાળા તથા દૃઢ આખ (દૃષ્ટિ) વાળા પુરુષો દીર્ઘજીવી થાય છે ૧૭ થી ૨૪

धनि सामुद्रिके प्रथमाध्याय.

अथापरं प्रवक्ष्यामि देहावयवलक्षणम् ॥

तत्र पादतलं वक्ष्ये यथा सर्वज्ञभाषितम् ॥ १ ॥

अस्वेदौ पाटलौ श्लिष्ठांगुली कूर्मोन्नतौ मृदू ॥

उष्णौ ताम्रनखौ गूढगुल्फौ पादौ नृणां शुभौ ॥ २ ॥

शूर्पाकारास्तथा भग्ना वक्राः शीताः शिरायुताः

सस्वेदाः पाण्डुराः कृक्षाश्चरणास्त्विति निर्दिताः ॥ ३ ॥

- નચૈઃ સુદીપ્તિસંયુક્તૈઃ સંહિતૈશ્ચરણૈસ્તથા ॥
 કર્મોન્નતૈશ્ચ રક્તૈશ્ચ પુરુષાસ્યુર્નરાધિપાઃ ॥ ૪ ॥
 અંગુષ્ઠૌ વિપુલૌ યેષાં તે નરાં દુઃસ્વમાજનઃ ॥
 ક્લિચ્યન્તે વિપુલાંગુષ્ઠાસ્તથા ચાધ્વાન ગામિનઃ ॥ ૫ ॥
 ઉન્નતૈશ્ચ સમૈઃ સ્નિગ્ધૈરસિતૈઃ સુસ્વમાજિનઃ ॥
 વૃત્તૈઃ રક્તૈસ્તથા તામૈર્નચૈસ્તે સ્યુર્નરાધિપાઃ ॥ ૬ ॥
 યસ્ય પ્રદેશિની દીર્ઘા અંગુષ્ઠં ચ વ્યતિક્રમેત્ ॥
 સ્ત્રીભોગં લભ્યતે નિત્યં પુરુષો નાત્ર સંશયઃ ॥ ૭ ॥
 મધ્યમાયાં તુ દીર્ઘાયાં માર્યાહાની વિનિર્દિશેત્ ॥
 અનામિકાયાં તુ દીર્ઘાયાં વિદ્યાભોગી ભવેન્નરઃ ॥ ૮ ॥
 સા ચ હસ્વા ભવેદ્યસ્ય તં વિદ્યાત્પરદારકમ્ ॥
 યસ્ય પ્રદેશિની સ્થૂલા માર્યા સ્યાત્પરગામિની ॥ ૯ ॥
 હસ્વા ક્લેશાય ભોગાયાંગુષ્ઠાદીર્ઘા પ્રદેશિની ॥
 સમા વા મધ્યમા શ્રેષ્ઠા શ્રિયે દીર્ઘા કનિષ્ઠિકા ॥ ૧૦ ॥
 અસંહિતાભિર્હસ્વાભિરંગુલ્યાભિસ્તુ માનવઃ ॥
 દાસો વા દાસકર્મા વા સમુદ્રવચનં યથા ॥ ૧૧ ॥
 અંગુલ્યોઽપિ સમા દીર્ઘાઃ સંહતાશ્ચ સમુન્નતાઃ ॥
 યેષાં પ્રદક્ષિણાવર્તાઃ પાર્થિવાસ્તે ન સંશયઃ ॥ ૧૨ ॥

હવે પછી 'હું' દેહના અવયવોનાં લક્ષણો કહીશ. તેમાં સર્વ પ્રથમ જેમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે, તેમ પગના તળીઆનું વર્ણન કહીશ. પરસેવા વગરના, લાલ, ચોંટી જતી આંગળીઓવાળા, કાચબાની પીઠ જેવા ઉપસેલા, મૃદુ, ઉષ્ણ, તાંબા જેવા લાલ નળવાળા, અંદર પેચી ગએલી ઘુંટીવાળા મનુષ્યોના પગ શુભ હોય છે. સૂપડા જેવા, ભાગેલા, વાંકાચુકા, શીળા (ઠંડા) નસો દેખાઈ આવે તેવા, પરસેવાવાળા, પીળચટા તથા ખરબચડા પગ નિહિત છે. જે ચમકીલા નળવાળા, મળેલી આંગળીઓવાળા, કાચબાની પીઠ જેવા ઉન્નત અને લાલ તળીઆવાળા જેમના પગ હોય તેઓ રાજા

થાય છે જેમના અશુકા પહોળા હોય તે પુરુષો દુખી થાય છે પહોળા અશુકાવાળા મુમાક્ષરી કરનારા અને દુખ ભોગનનારા થાય છે, જેઓ ઉપસેલા, સરખા, સ્નેહાળ (ચિકણા ચળકાટવાળા) લાલ નખવાળા છે, તેઓ મુખી થાય છે ગોળ, લાલ તથા તાળા જેવા ગંગના નખવાળા મનુષ્યો રાજ થાય છે જેની પ્રદેશિની (અશુકા પામેની આગળી) અશુકાને ઓળંગી આગળ વધી હોય (અશુકા કરતા લાંબી હોય) તે પુરુષ નિત્ય શ્રીમુખ ભોગવે છે એમા મદેહ નથી મધ્યમા આગળી ને પ્રમાણ કળતા લાંબી હોય તો સ્ત્રીની હાની થાય છે (સ્ત્રી મુખ મળતું નથી) અનામિકા ને લાંબી હોય તો મનુષ્ય વિદ્વાન થાય છે જેમને પગની અનામિકા ટુકી હોય તેઓ પરદાર-ગામી થાય છે જેની પ્રદેશિની ચૂલ હોય તેની સ્ત્રી પરપુરુષમા આમંહિતવાળી થાય છે અશુકા કરતા પ્રદેશિની ટુકી હોય તો કલેશ અને લાંબી હોય તો ભોગની પ્રાપ્તિ થાય છે ને મધ્યમા અશુકા જેવડી હોય તો શ્રેષ્ઠ છે અને ને દનિષ્ઠિકા લાંબી હોય તો લક્ષ્મીપ્રદ છે જે મનુષ્યના પગની આગળીઓ છુટી પડી ગએલી, અથવા ટુકી હોય તે મનુષ્ય દાન અથવા દાસકર્મ કરનાર વાય છે એમ સમુદ્રતુ વચન છે જેમની આગળીઓ, સમાન, દીર્ઘ, એક બીજા માથે મળી ગએલી હિત અને દક્ષિણ-વર્ત હોય તેઓ નિઃસંશય ગણ થાય છે ૧ થી ૧૨

ઈતિ સામુદ્રિકે પાદલક્ષણ નામનો યીજો અધ્યાય

નલેઃ શ્વેતેશ્ચ વિક્રાન્તૈ સ્તે નરા દુઃસ્વમાજિનઃ ॥

દુઃશીલા કુનલા જ્ઞેયા કામભોગવિવર્જિતા-

॥ ૧૩ ॥

વિક્રાન્તૈ સ્ફુટિતૈઃ સ્ત્રલૈઃ નલેર્દારિદ્રમાજિનઃ ॥

મહાપાપાનિ કુર્વન્તિ પુરુષા દરિતૈર્નલૈ

॥ ૧૪ ॥

ઇન્દ્રગોપકસકાશૈર્નલૈર્ભવતિ પાર્થિવ ॥

તામૈર્નલૈ સ્તયૈશ્વર્ય પ્રાપ્નુવન્તિ નરોત્તમા-

॥ ૧૫ ॥

વર્તુલૈશ્ચ તથૈશ્વર્ય પુષ્ટિતૈઃ સુમગો ભવેત્ ॥

સુસ્નિગ્ધૈરુપરિસ્તામૈર્નલૈર્ભવતિ ભૂપતિ-

॥ ૧૬ ॥

જેઓના નખ ધોળા અને વધી ગએલા (અકુદરતી રીતે ચોટા લાગતા) હોય તે મનુષ્યો દુખી થાય છે ખરાળ નખવાળા દુશ્વરિત્ર હોય છે અને કામભોગથી ગંદિત થાય છે વધી પડેલા, ફાટેલા અને બહા નખવાળા પુરુષો દરિદ્ર થાય છે અને ને લીલા ગંગના નખ હોય તો તેવા પુરુષ મહાપાપ કરે છે ઇન્દ્રગોપ

(ચોમાસામાં રસ્તાઓ ઉપર નજરે પડતાં મખમલ જેવી ગામડીવાળાં લાલ રંગનાં જંતુ ગામડીઆ લોકો જેને મોચી કહે છે. તે) જેવા નખવાળા રાજા થાય છે. અને તાંબા જેવા લાલ રંગના નખવાળા શ્રેષ્ઠ મનુષ્યો જની ઐશ્વર્ય લોગવે છે. ગોળ નખવાળો ઐશ્વર્યવાન, પુષ્ટ નખવાળો લાજ્યશાળી, સ્તિગ્ધ અને તાંબા જેવા લાલ નખથી મનુષ્ય રાજા થાય છે. ૧૩ થી ૧૬

ધતિ નખાધિકાર નામનો ત્રીજો અધ્યાય

ધનિનસ્તુરગજઙ્ઘા રાજાનો મૃગજઙ્ઘકાઃ ॥

દીર્ઘાયુઃ સ્થૂલજઙ્ઘાભિર્જાયતેઽધ્વાનગામિનઃ

॥ ૧૭ ॥

સિંહજઙ્ઘા વ્યાઘ્રજઙ્ઘા ધનકીર્તિપ્રદાયકાઃ ॥

રોમયુક્તા ચ જઙ્ઘા ચ દારિદ્ર્યાત્સાપિ રક્ષતિ

॥ ૧૮ ॥

શૃગાલસમજઙ્ઘા યે લક્ષ્મીસ્તેષાં ન જાયતે ॥

મીનજઙ્ઘઃ સ્વયં લક્ષ્મી પ્રાપ્નોતીહ ન સંશયઃ

॥ ૧૯ ॥

સ્થૂલજઙ્ઘા ચ સૂક્ષ્મા ચ શ્રિયં ભુજન્તિ માનવાઃ ॥

ઉષ્ટ્રજઙ્ઘા નરાસ્તે તુ નિત્યં ભાગ્યવિવર્જિતાઃ

॥ ૨૦ ॥

કાકજઙ્ઘા નરા યે ચ તે સામ્રાજ્યં વિનિર્દિશેત્ ॥

દુઃખિતાઃ કાકજઙ્ઘા વા જઙ્ઘાલક્ષણમુદ્ધૃતમ્

॥ ૨૧ ॥

ઘોડાના જેવી જાંગવાળા ધનવાન, મૃગ જેવી જાંગવાળા રાજા અને જાડી જાંગવાળા મુસાફરો તેમજ દીર્ઘાયુઃ વાળા થાય છે. સિંહના જેવી તેમજ વાઘના જેવી જંઘાઓ ધન આપે છે. અને રૂંવાટાવાળી જાંઘ દારિદ્ર્યમાંથી રક્ષણ અપાવે છે. જે પુરુષોની જાંગ શિયાળ જેવી હોય તેમને લક્ષ્મી મળતી નથી. પરંતુ માછલાં જેવી જાંગવાળા પોતાની મેળે લક્ષ્મી મેળવે છે. જાડી ચા પાતળી (ખાસ કરીને તરી આવે તેવી) જાંગવાળા મનુષ્યો લક્ષ્મી લોગવે છે. જાંટના જેવી જાંગવાળા મનુષ્યો સદાકાળ લાજ્યહીન નિવડે છે. જેઓની જાંગ કાગડાની જાંગ જેવી હોય તેઓ કાંતો સામ્રાજ્ય લોગવે છે અથવા દુઃખી થાય છે. આ પ્રમાણે જંઘાઓનું લક્ષણ ઉદ્ધૃત કર્યું છે. ૧૭ થી ૨૧

ધતિ જંઘાધિકાર નામનો ચોથો અધ્યાય

एकरोमो भवेद्राजा द्विरोमो धनवान्भवेत् ॥

त्रिरोमः पण्डितः प्रोक्तो बहुरोमैर्दरिद्र्यता

॥ २२ ॥

हंसहस्तिसमागत्या पुरुषाः स्युर्नराधिपाः ॥

वृषभचापशुकानां गतिर्भोगवतां भवेत्

॥ २३ ॥

जलोर्भिसदृशा यत्र काकोलूक समा गतिः ॥

द्रव्यक्षय करी ज्ञेया दुःखशोकभयङ्करी

॥ २४ ॥

श्वानोष्ट्रमहिषाणां च खरसूकस्योस्तथा ॥

गतिर्येषां समाख्यातास्ते नरा भाग्यवर्जिताः

॥ २५ ॥

दक्षिणावर्तलिङ्गे यः स नर पुत्रवान्भवेत् ॥

वामावर्तितलिङ्गेन नरः कन्यापिता भवेत्

॥ २६ ॥

स्थूलं कृष्णं भवेत्लिङ्गं स नरो दुःखवान्भवेत् ॥

प्रलम्बवक्रलिङ्गेन पुरुषाः सुखभोगिनः

॥ २७ ॥

एकैकधारिलिङ्गेन नरो भवति पार्थिवः ॥

द्विधारे धनवन्तश्च बहु धारा दरिद्रता

॥ २८ ॥

मीनगंधेन शुक्रेण धनवान्पुत्रवान्भवेत् ॥

हविर्गंधेन शुक्रेण गवाद्यो जायते नरः

॥ २९ ॥

मधुगंधेन शुक्रेण नरः स्त्रीजनवल्लभः ॥

पद्मगंधे भवेद्भूपो महीगंधेन पार्थिवः

॥ ३० ॥

लाक्षागंधे भवेन्निःस्वो मांसगंधेन तस्करः ॥

व्यसनी चैव वसागंधो मद्यगंधेन दुःखितः

॥ ३१ ॥

कटुगंधेन शुक्रेण पुरुषो दुर्भगो भवेत् ॥

क्षारगंधेन शुक्रेण नरा दारिद्र्यभाजनः

॥ ३२ ॥

પયોવર્ણેન શુક્રેણ ભવેદ્રાજા ન સંશયઃ ॥

શ્યામવર્ણેન શુક્રેણ દેહ મોગી ભવેન્નરઃ

॥ ૩૩ ॥

સમપાદોપવિષ્ટસ્ય મહીં સ્પૃશતિ મેહનમ્ ॥

સ ભવેદ્દુઃખિતો નિત્યં દારિદ્ર્યેણ ચ પીડિતઃ

॥ ૩૪ ॥

સમપાદોપવિષ્ટસ્ય ગુલ્ફૌ સ્પૃશતિ મેહનમ્ ॥

ઇશ્વરં તં વિજાનીયાત્ સુખિનં મોગિનં નરમ્

॥ ૩૫ ॥

સિંહ વ્યાઘ્રસમં यस્ય હ્રસ્વં ભવતિ મેહનમ્ ॥

મોગવાંસ્તુ સ વિજ્ઞેયો તથા તુરગમેહનમ્

॥ ૩૬ ॥

જેની ચામડી ઉપરનાં છિદ્રોમાં એક છિદ્રમાં એક જ વાળ હોય, તે રાજા થાય. જે વાળ હોય તે ધનવાન થાય. ત્રણ વાળ હોય તે પંડિત થાય. અને બહુ રોમ હોય તે દરિદ્ર થાય. હંસ કે હાથી જેવી ગતિ (ચાલ) વાળા પુરુષો રાજાઓ થાય છે. બળદ, ચાષ અને પોપટ જેવી ગતિ ભોગી પુરુષોની હોય છે. જેમની ગતિ પાણીના તરંગો જેવી અથવા કાગડા કે ધૂવડ જેવી હોય તે દ્રવ્યનો નાશ કરનારી તથા દુઃખ, શોક અને લય આપનારી બાણી. જે પુરુષોની ગતિ શ્વાન, ઊંટ, પાડા, ગધેડા તથા ભૂંડના જેવી હોય તેઓ ભાગ્યહીન હોય છે. જેનું લિંગ જમણી બાજુ ઝૂકેલું હોય તે પુરુષ પુત્રવાન્ થાય છે. જ્યારે જેનું લિંગ ડાબી બાજુ ઝૂકેલું હોય તે કન્યાઓનો પિતા થાય છે. સ્થૂલ અને કાળું લિંગ હોય તે પુરુષ દુઃખી થાય છે. લાંબા અને વાંકા લિંગવાળો પુરુષ સુખ ભોગવનાર થાય છે. જેને મૂત્ર કરતી વખતે એક જ ધાર પડતી હોય તે રાજા થાય છે. જે ધારા થાય તો ધનવાન થાય પરંતુ બહુ ધારા પડતી હોય તો દરિદ્રતા થાય. જે વીર્યની ગંધ માછલા જેવી હોય તો ધનવાન તથા પુત્રવાન્ થાય. જે હવિષ્યાન્ન જેવી ગંધ હોય તો ગાય ભેંસનો પાલક થાય, સધ જેવી સુગંધ હોય તો સ્ત્રીને પ્રિય થાય. અને કમળ જેવી અથવા પૃથ્વી જેવી સુગંધ હોય તો રાજા થાય. લાખનાં જેવી ગંધ હોય તો નિર્ધન થાય. માંસના જેવી ગંધ હોય તો ચોર થાય. ચરખી જેવી ગંધ આવતી હોય તો વ્યસની થાય. દારૂ જેવી ગંધ હોય તો દુઃખી થાય. કડવી ગંધ આવતી હોય તે હુર્બાગી થાય. ખારી ગંધવાળા વીર્યવાળો દરિદ્ર થાય. દૂધના જેવા રંગવાળા વીર્યથી નિઃસંશય રાજા થાય છે. કાળા રંગના વીર્યથી મનુષ્ય દેહસુખ ભોગવનાર થાય છે. સરખી રીતે બેસતાં (પદાંકી-વાળીને બેસતાં) જે લિંગ જમીનને સ્પર્શ કરે તો બાણી કે તે મનુષ્ય દારિદ્ર્યથી પીડિત થઈ નિત્ય દુઃખી થાય છે. સરખી રીતે બેસતાં જેનું લિંગ પગની ઘુંટીઓને અડે તે પુરુષને રાજા, સુખી અને ભોગી બાણી. સિંહ અને વાઘની માફક જેનું

લિંગ દુકુ હોય તેને ભોગી સમજવો તેમજ જેલુ લિંગ ઘોડાની માફક મોટું હોવા છતાં દુકુ હોય તે પણ ભોગી થાય છે ૨૨ થી ૩૬

ઈતિ રોમગતિવીર્યલિંગાધિકાર નામનો પાંચમો અધ્યાય

અલક્ષસદૃશં રક્તં જાયતે यस્ય શોણિતમ્ ॥

ધનવાન્ભોગવાંશ્ચૈવ સ નરઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૩૭ ॥

પ્રવાલસ્નિગ્ધરક્તં ચ શોણિતં यस્ય દેહિનઃ ॥

રાજાનં તં વિજાનીદેવતા સ મહાવલઃ ॥ ૩૮ ॥

પદ્મપત્રાનિભં यस્ય દેહે ભવતિ શોણિતમ્ ॥

જાયતે વ્રહુધા કન્યા દુઃખિતશ્ચ સદાભવેત્ ॥ ૩૯ ॥

ગોમાયુસદૃશં यस્ય શ્વાનોઽન્દ્રમાહિપસ્ય ચ ॥

સ ભવેદ્દુઃખિતો નિત્યં ધનહીનો ન સશયઃ ॥ ૪૦ ॥

અળતાના રંગ જેના રંગલુ જેલુ રક્ત હોય, તેને ધનવાન તથા ભોગી કહેવામાં આવેલો છે ઘેરા પ્રવાલના જેવા રૂધિરવાળો મનુષ્ય રાજા સમજવો, તેમજ તે મહાભગવાન અને દેવ જેવો હોય છે કમળની પાંખડી જેવા રંગલુ જેલુ લોહી હોય તેને (ખુલ્લો શુભાળી) ઘણું કરીને કન્યાઓ થાય છે અને તે મહા દુખી થાય છે શિયાળ, શ્વાન, બિટ કે પાડાના લોહી જેલુ જેલુ લોહી હોય તે માણસ નિઃશય ધનહીન અને નિત્ય દુઃખ ભોગવાનાર થાય છે ૩૭ થી ૪૦

ઈતિ રૂધિરાધિકારનામનો છઠ્ઠો અધ્યાય

વિસ્તીર્ણાં ચ કટી સ્નિગ્ધા શુભા પુંસાં પ્રશસ્યતે ॥

નિર્માસાસ્થિ કટીવસ્તિસ્તે નરા દુઃસ્વભાજિનઃ ॥ ૪૧ ॥

સિંહન્યાઘ્રસમા ચેપાં કટી તેઃ જનનાયકાઃ ॥

રક્ષવાનરતુલ્યા ચ કટી ચેપાં ન શોભનાઃ ॥ ૪૨ ॥

પુરુષોની પહોળી અને સ્નિગ્ધ કટી હોય તો તે વખણાય છે જે પુરુષોની કમર અને બસ્તિ માસ હીન, હાડકા તરી આવતા હોય તેવી હોય તે દુઃખ ભોગવાનાર થાય છે સિંહ કે વાઘના જેવી કમરવાળા હોય તે નેતાઓ થાય છે અને રીંછ કે વાનર જેવી કમરવાળા સારા હોતા નથી ૪૧-૪૨

ઈતિ કટ્યાધિકારનામનો સાતમો અધ્યાય

મૃગોદરો નરો ધન્યો મયૂરોદરસન્નિભઃ ॥

મણ્ડુકઃ સદૃશો યસ્તુ સ નરઃ પાર્થિવો ભવેત્

॥ ૪૩ ॥

વ્યાઘ્રોદરો ગજપતિઃ શ્વશૃગાલોદરોઽધમઃ ॥

નરઃ સિંહોદરો યસ્તુ ધનધાન્ય સમૃદ્ધિવાન્

॥ ૪૪ ॥

વર્તુલા ચાતિગંભીરા નાભિઃ પુંસાં પ્રશસ્યતે ॥

ઉત્તાનવિરલા નાભિઃ સદા દુઃસ્વપ્રદાયિની

॥ ૪૫ ॥

મૃગના જેવા પેટવાળો ધન્ય પુરુષ હોય છે. તેમજ મોરના જેવા પેટવાળો પણ ધન્યાત્મા હોય છે. જેનું પેટ દેડકાના જેવું હોય તે પુરુષ રાજા થાય છે. વાઘના જેવા પેટવાળો હાથીઓનો માલિક થાય છે. અને કુતરા કે શિયાળના જેવા પેટવાળો અધમ થાય છે. જે પુરુષ સિંહના જેવા પેટવાળો હોય તે ધનધાન્યવાળો અને સમૃદ્ધિવાળો થાય છે. પુરુષોની નાભિ ગોળ અને અતિ ગંભીર હોય તે વખણાય છે. પરંતુ ઉપસી આવેલી અને વિરલ દેખાતી નાભિ સદા દુઃખ આપનારી હોય છે. ૪૩ થી ૪૫

ઇતિ ઉદરાધિકારનામનોઆઠમો તથા નાભ્યાધિકારનામનો નવમો અધ્યાય

ઉન્નતોપચિતૌ યેષાં ઘનસ્નિગ્ધૌ પયોધરૌ ॥

તે નરા મૈથુને શૂરા ભોગવન્તઃ સ્વકર્મભિઃ

॥ ૪૬ ॥

અનુન્નતૌ નૈવ સ્નિગ્ધૌ શિથિલૌ ચ પયોધરૌ ॥

નિર્માસૌ ચ કુરૂપ્યૌ ચ તે નરા દુઃસ્વભોગિનઃ

॥ ૪૭ ॥

વિસ્તીર્ણ હૃદયં યસ્ય માંસલોપચિતં સમમ્ ॥

શતાયુસ્તં વિજાનીયાદ્બહુભોગં મહાધનમ્

॥ ૪૮ ॥

જાનુની માંસલસ્નિગ્ધે ઉરૂ વિસ્તીર્ણવર્તુલે ॥

ઇષ્ટિકામા કટી યસ્ય મધ્યં તુ કુલિશોપમમ્

॥ ૪૯ ॥

સિંહપૃષ્ઠો નરો યસ્તુ ધનં તસ્ય વિનિર્દિશેત્ ॥

કૂર્મપૃષ્ઠો ભવેદ્રાજા ધનસૌભાગ્યસંયુતઃ

॥ ૫૦ ॥

જે પુરુષોના સ્તન ઉન્નત, ઉપસી આવેલા, ગાઢા અને સ્નિગ્ધ હોય તે પુરુષો મૈથુનમાં શૂરા અને પોતાના કર્મો વડે ભોગ ભોગવનારા (ભોગ માટે પુરુષાર્થ

કરનારા) હોય છે બેસી ગએલા, બેઠાળ લાગતા શિથિલ માત્ર રહિત અને કુરૂપ સ્તન જેમના હોય તે પુરુષો દુષ્ણ લોગવના હોય છે જેનો હૃદયનો ભાગ વિસ્તીર્ણ, મામથી ભરાએલ અને સમાન હોય, તે પુરુષને બહુ લોગી તેમજ મહાધની બનશે અને તે શતાયુ (સો વર્ષનું આયુષ્ય લોગવનાર) હોય છે જે પુરુષની બાનુઓ મામલ તથા નિગ્ધ હોય, ઉડ્ડ વિન્નૃત અને ગોળ હોય, કમર ઈટ જેવી સરખી હોય, અને હૃદય હીરા જેવું હોય, તથા પીઠ મિંહ જેવી હોય તે મનુષ્યને ધન છે એમ કહેવું (અર્થાત્ આવો પુરુષ શ્રેષ્ઠ લક્ષણ યુક્ત છે) વળી જેની પીઠ કાચળાની પીઠની માફક દેખાતી હોય તે ધનધાન્યથી યુક્ત ભાગ્યશાળી હોય છે ૪૧ થી ૫૦

ઇતિ સામુદ્રિકે સ્તનલક્ષણાધિકારનામનો દશમો અધ્યાય

પ્રલંબાહુ સ્વામી સ્યાન્નરઃ સર્વગુણાન્વિતઃ ॥

હસ્તવાહુ ભવેદાસઃ પરકર્મકરઃ સ્મૃતઃ ॥ ૫૧ ॥

યસ્ય મત્સ્ય સમા રેખા કર્મસિદ્ધિઃ પ્રજાયતે ॥

ધનાઢ્યસ્તુ સ વિજ્ઞેયો વહુપુત્રો ન સંશયઃ ॥ ૫૨ ॥

આતપત્રં કરે યસ્ય દણ્ડેન સહિતં પુનઃ ॥

ચામરદ્વિતીયં ચાપિ ચક્રવર્તી સ જાયતે ॥ ૫૩ ॥

સ્વસ્તિકે જનસૌભાગ્યં મીને સર્વત્ર પૂજિતઃ ॥

શ્રીવત્સે વાઙ્મિતા લક્ષ્મી ગવાદ્યં દામકેન તુ ॥ ૫૪ ॥

ધ્વજવજ્રાદ્કુશચ્છત્રં શંખપદ્માદયસ્તલે ॥

પાણિપાદેષુ દૃશ્યન્તે યસ્યાસૌ શ્રીપતિઃ પુમાન્ ॥ ૫૫ ॥

શક્તિતોમર દણ્ડાસિ ધનુશ્ચક્રગદોપમાઃ ॥

યસ્ય હસ્તે ભવેદ્રેખા રાજાનં તં વિનિર્દિશેત્ ॥ ૫૬ ॥

દ્વાભ્યાં ચ યવમાલાભ્યાં રાજા મંત્રી ધનીબુધઃ ॥

એકયા યવપદ્મત્યા ચ શ્રેષ્ઠો વહુ ધનોચિતઃ ॥ ૫૭ ॥

મણિવન્ધે યવશ્રેણ્યસ્તિલ્લશ્વેત્સ નૃપો ભવેત્ ॥

યદિ તાઃ પાણિપૃષ્ઠેઽપિ તતોધિકતરં ફલમ્ ॥ ૫૮ ॥

લાંબા હાથવાળો પુરુષ સર્વશુભસંપન્ન હોઈ શેઠ બને છે. અને ટુંકા હાથવાળો પારકાનું કામ કરનાર નોકર થાય છે. જેના હાથમાં મત્સ્યના જેવી રેખા હોય તેને કાર્યસિદ્ધિ મળે છે. અને નિઃસંશય તેને ઘણા પુત્રોવાળો તેમજ ધનાઢ્ય બંધુવો. જેના હાથમાં દાંડી સહિત કમળ અથવા બે આમરનું ચિન્હ હોય તે ચક્રવર્તી થાય છે. જો હાથમાં સ્વસ્તિક હોય તો મનુષ્યને યોગ્ય સંપૂર્ણ સુખ મળે છે. મીન (માછલી) જેવું ચિન્હ હોય તો સર્વત્ર પૂજ્ય છે. શ્રીવત્સ હોય તો ઈચ્છિત લક્ષ્મી અને દામ (રજ્જુ) હોય તો ચતુષ્પાદ પ્રાણીઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. ધ્વજ, વજ્ર, અંકુશ, છત્ર તથા શંખ, કમળ એ ચિન્હો જેના હાથ કે પગમાં હોય તે પુરુષો લક્ષ્મીપ્રેતિ બને છે. શક્તિ, તોમર, દંડ, તલવાર, ધેનુષ્ય, ચક્ર તથા ગદાના આકારનાં ચિન્હો જેના હાથમાં હોય તેને રાજા સમજવો. જેના મણિબંધમાં ચવપંક્તિવાળાં બે વલય હોય તે રાજા, પ્રધાન, ધનવાન કે પંડિત બને છે. ચવપંક્તિવાળું એક વલય હોય તો ઘણો ધનવાન અને શ્રેષ્ઠ પુરુષ હોય છે. જો મણિબંધમાં ચવપંક્તિવાળાં ત્રણ વલય હોય તો રાજા થાય છે. અને જો તે વલયો હાથની પીઠ ઉપર પણ હોય તો તેનાથી પણ અધિક થાય છે. ૫૧ થી ૫૮

ત્યાગાય શોણા ગંભીરાઃ સુસ્વાય મધુપિઙ્ગલા ॥

સૂક્ષ્માઃ શ્રિયે ભવેયુસ્તાઃ સૌભાગ્યાય સમૂલકાઃ

॥ ૫૯ ॥

છિન્નાઃ સપલ્લવાઃ ક્ષ્ણા વિષમા સ્થાનકચૂતાઃ ॥

વિવર્ણાઃ સ્ફુટિતાઃ કૃષ્ણા નીલાસ્તન્વ્યશ્ચ નોત્તમાઃ

॥ ૬૦ ॥

ક્લેશં સપલ્લવા રેખા છિન્ના વિત્તસ્ય સંશયમ્ ॥

કદન્નં પરુષા દ્રવ્યવિનાશં વિષમાર્પયેત્

॥ ૬૧ ॥

મધ્યમાપ્રાન્તરેખાયાઃ પ્રદેશિના સ્યાદ્વદાધિકા ॥

પ્રચુરસ્તત્પિતુઃ પક્ષઃ શ્રિયો વિપદોઽન્યથા

॥ ૬૨ ॥

અનામિકાન્તરેખાયાઃ કનિષ્ઠાસ્યાદ્વદાધિકા ॥

ધનવૃદ્ધિકરી પુંસાં માતૃપક્ષો બહુસ્તદા

॥ ૬૩ ॥

ઉર્ધ્વરેખા મણેર્બન્ધાદૂર્ધ્વગા સાતુ પન્નધા ॥

અંગુષ્ઠાશ્રયિણી સૌખ્યરાજ્યલાભાય જાયતે

॥ ૬૪ ॥

राजा राजसदृशो वा तर्जनीगतयानया ॥	
मध्यायां गतयाचार्यः ख्यातो राजाथ सैन्यपः ॥ ६५ ॥	॥ ६५ ॥
अनामिकाप्रयान्त्यां तु सार्थवाहो महाधनी ॥	
कनिष्ठां गतया सत्या तया श्रेष्ठो भवेद्बुधः ॥ ६६ ॥	॥ ६६ ॥
श्लाघ्यश्चोष्णोऽरुणोऽस्वेदोऽच्छिद्रः स्निग्धश्च मांसलः ॥	
श्लक्ष्णस्ताम्रनखो दीर्घाङ्गुलिको विपुलः करः ॥ ६७ ॥	॥ ६७ ॥
पाणैस्तलेन शोणेन धनी नीलेन मद्यपः ॥	
पीतेनागभ्यनारीकः कृष्णेन च धनोद्भूतः ॥ ६८ ॥	॥ ६८ ॥
मणिवन्धात्पितुर्लेखा कस्माद्विभवायुषोः ॥	
रेख्ये द्वे यान्ति तिस्रोऽपि तर्जन्यङ्गुलकान्तरम् ॥ ६९ ॥	॥ ६९ ॥
येषां रेखा इमास्तिस्रः संपूर्णा दोषवर्जिताः ॥	
तेषां गोत्रधनायुषि संपूर्णान्यन्यथा न तु ॥ ७० ॥	॥ ७० ॥
गत्वा मिलितयोः प्रान्ते द्रव्यपित्रोश्च रेखयोः ॥	
गृहवन्धो विनिर्देश्यो गृहभङ्गोऽन्यथा पुनः ॥ ७१ ॥	॥ ७१ ॥
आयुर्लेखा कनिष्ठान्तर्लेखाः स्युर्गृहिणीप्रदा ॥	
समाभिः शुभ शीलास्ता विपमाभिः कुशीलका ॥ ७२ ॥	॥ ७२ ॥
आयुर्लेखावसानाभिर्लेखाभिर्मणिवन्धतः ॥	
स्पष्टाभिर्भ्रातरोऽस्पष्टतराभिर्जामयः पुनः ॥ ७३ ॥	॥ ७३ ॥
मणिवन्धोन्मुखाश्चायुर्लेखायां यत्र पल्लवाः ॥	
संपदस्तैर्वहिर्यान्तैर्विषदोऽङ्गुलि सम्मुखैः ॥ ७४ ॥	॥ ७४ ॥
यवैरङ्गुलमध्यस्थैर्विद्याख्यातिविभूतयः ॥	
शुक्ले पक्षे तथा जन्म दक्षिणाङ्गुलैश्च तैः ॥ ७५ ॥	॥ ७५ ॥

કૃષ્ણપક્ષે નૃણાં જન્મ વામાઙ્ગુલગતૈર્યવૈઃ ॥

યવૈરઙ્ગુલમૂલાત્યૈસ્તત્સંખ્યાઃ સૂનવો નૃણામ્

॥ ૭૬ ॥

અનામિકાન્તપર્વસ્થાઃ પ્રતિરેલાઃ પ્રભુત્વકૃત્ ॥

ઉર્ધ્વા પુનસ્તલે તસ્યાઃ ધર્મરેલેયમુચ્યતે

॥ ૭૭ ॥

શ્લિષ્ઠાન્યઙ્ગુલિ મધ્યાનિ દ્રવ્યસન્નયહેતવે ॥

તાનિ ચેચ્છિદ્રયુક્તાનિ ત્યાગશીલસ્તતો નરઃ

॥ ૭૮ ॥

एकोऽप्याभिमुखस्तस्य मत्स्यः श्रीवृद्धिकारणम् ॥

સંપૂર્ણોં કિં પુનઃપ્રોસ્તઃ પાણિમૂલસ્થિતૌ નૃણામ્

॥ ૭૯ ॥

તુલાગ્રામમથો વજ્રં કરમધ્યે તુ દૃશ્યતે ॥

વાણિજ્યં સિદ્ધયતે તસ્ય પુરુષસ્ય ન સંશયઃ

॥ ૮૦ ॥

ઉર્ધ્વરેલા કરે યસ્ય રેલાઃ સ્યુરઙ્ગુલિત્રયે ॥

નાના ભોગ સુલાનિ ચ સમુદ્ર વચનં યથા

॥ ૮૧ ॥

આવર્તાઃ દક્ષિણાઃ શસ્તા સાંગુલઙ્ગુલિપર્વસુ ॥

તામ્રાઃ સ્નિગ્ધોત્થિતોત્તુઙ્ગપર્વાર્ધોત્થા નલાઃ શુભાઃ

॥ ૮૨ ॥

નલેષુ બિન્દવઃ શ્વેતાઃ પાણ્યોશ્ચરણયોરપિ ॥

આગંતવઃ પ્રશસ્તાઃ સ્યુરિતિ ભોજનૃપોઽભ્યધાત્

॥ ૮૩ ॥

ત્રિકોણરેલયા સીર મૂસલોત્સલાદિના ॥

વસ્તુના હસ્તજાતેન પુરુષઃ સ્યાત્કૃષિબલઃ

॥ ૮૪ ॥

હાથની રેખાઓ લાલાશ ઉપર અને ઉંડી હોય તો ત્યાગી કરનાર, મધના જેવા પીળાશ ઉપરના રંગની હોય તો સુખી કરનાર ગહુ પાતળી હોય તો લક્ષ્મી આપનાર અને શરૂઆતમાં મૂળવાળી હોય તો (આરંભસ્થળમાં શાળાઓવાળી) સૌભાગ્યશાળી કરનાર થાય છે. જે રેખાઓ છિન્નભિન્ન થએલી, શાખાઓવાળી, બેડોળ વિષમ, પોતાના સ્થાનથી રહિત, રંગ વગરની, ફાટેલી, કાળી વાદળી અને આછી હોય તો તે સારી નથી. પદ્મવો (શાળાઓ) વાળી રેખા કલેશ આપે છે. તૂટેલી રેખા

દ્રવ્ય હોવાના મશય ઉત્પન્ન કરે છે (ધનનો નાશ કરે છે) રજકીન ગ્રેખા (ખેડાળ લાગતી હોય તેવી ગ્રેખા) કદ્દત્તલોજી કરનાર (તેલ, ઘી વગરનું, ટાકું, ઉતરી ગયેલું, હલકા ધાન્યમાયી બનાવેલું ભોજન કદ્દત્ત કહેવાય છે) અને વિષમ ગ્રેખાઓ દ્રવ્યનો વિનાશ કરનારી છે મધ્યમાના ઉપલા પર્વની ગ્રેખા ક્રાંતા ને પ્રદેશિની લાખી હોય તો તેનો પિતાનો પક્ષ (પિતાનું કુટુંબ) ઘણો મોટો હોય છે અને પિતાની મિત્રતા પણ ઘણી હોય છે ને તે પર્વની ઉપલી ગ્રેખા ક્રાંતા પ્રદેશિની ટુકો હોય તો ઉપરોક્ત ક્વલ ઉલટું હોય છે અર્થાત્ પિતાનું કુટુંબ તથા લક્ષ્મીબહુ ચોક્કા હોય છે અનામિત્રના ઉપલા પર્વની ગ્રેખા ક્રાંતા ને કનિષ્ઠિકા મોટી હોય તો તે મનુષ્યને ધનની વૃદ્ધિ કરનાર છે તેમજ તેના મોમાળનું કુટુંબ મોટું હોય છે ઉર્ધ્વગ્રેખા મણિગધવી નીકળી ઉર્ધ્વ દિશામાં જાય છે આ ગ્રેખા પાંચ પ્રકારની હોય છે આ ગ્રેખા ને અશુકા ભણી જનારી હોય તો સુખ, રાજ્ય તથા લાલ આપનારી વાય છે ને આ ગ્રેખા તર્જની ભણી જતી હોય તો ગભ્ર અથવા રાજા જેવો થાય મધ્યમા ભણી ગઈ હોય તો આચાર્ય, અવવા પ્રખ્યાત પુરુષ વાય અથવા રાજા કે મેનાપતિ વાય ને ઉર્ધ્વગ્રેખા અનામિકા પર્વ ત ગઈ હોય તો મોટો વેપારી તેમજ ધનવાન થાય છે અને ને કનિષ્ઠિકા ભણી ગઈ હોય તો તે ગ્રેખાથી મોટો શ્રેષ્ઠ પડિત થાય છે ઉચ્ચ, લાલ, પગ્ગેવા વગરનો, છિદ્ર ગહિત, સ્નિગ્ધ, મામ્લ, તાખા જેવા નખવાળો, લાખી આગળીઓવાળો અને વિશાળ હાથ વખાણવા લાયક છે હાથનું તળીયું લાલ હોય તો ધનવાન, વાદળો હોય તો દારૂડીઓ, પીળું હોય તો અગમ્યાગમન કરનાર અને કાળું હોય તો નિર્ધન થાય છે મણિગધવી પિતૃગ્રેખા, કરભવી વૈભવ અને આયુષ્યની એમ બે ગ્રેખાઓ આમ ત્રણ ગ્રેખાઓ તર્જની અને અશુકા વચ્ચે જાય છે જેમને આ ત્રણે ગ્રેખાઓ સપૂર્ણ અને દોષ ગહિત હોય તેમને જોત્ર ધન તથા આયુષ્યનું સપૂર્ણ સુખ હોય છે અન્યથા નથી હોતું જેઓને દ્રવ્ય અને પિતાની ગ્રેખાઓ અત લાગમા (તર્જની અને અશુકાના વચ્ચેના લાગમા) મળેલી હોય છે તેઓ ઘર બધાવે છે ને છુટી હોય તો તેમનો ઘરભગ થાય છે આયુગ્રેખા અને કનિષ્ઠિકાના મૂળ વચ્ચેના લાગમા આવેલી ગ્રેખાઓ શ્રી લાલની ગ્રેખાઓ છે આ ગ્રેખાઓ ને સગ્લ હોય તો સ્ત્રીઓ સ્વચરિત્ર હોય છે વિષમ હોય તો દુશ્ચરિત્ર હોય છે મણિગધવીલઈ આયુગ્રેખાસુધી (કરભ ઉપર) આવેલી ગ્રેખાઓ ને સ્પષ્ટ હોય તો તેટલા ભાઈ, અને અસ્પષ્ટ હોય તો ખંડેનોની ઘોતક છે આયુ-ગ્રેખામાંથી મણિગધ ભણી જનારા પલ્લવો (શાખાઓ) હોય તે સપત્તિસૂચક છે અને ને તે પલ્લવો આગળીઓ ભણી જતા હોય તો વિપત્તિઆપનારા છે અશુકાના મધ્ય (પર્વ) માં ચવ હોય તો વિદ્યા, ખ્યાતિ અને વૈભવના સૂચક છે ને જમણા અશુકામાં હોય તો શુક્લપક્ષમાં જન્મ લાવેલો કાળા અશુકામાં ચવ હોય તો કૃષ્ણ પક્ષમાં જન્મ લાવેલો અશુકાના મૂળમાં ચવ હોય તો જેટલા ચવ તેટલા છેડરા થશે એમ મનજીવુ અનામિત્રના મૂળમાંથી નીકળી છેક ઉપરના પર્વ સુધી ઉર્ધ્વગ્રેખા

- કૃષ્ણપક્ષે નૃણાં જન્મ વામાઙ્ગુષ્ઠમૈર્યવૈઃ ॥
 યવૈરઙ્ગુષ્ઠમૂલાત્યૈસ્તત્સંખ્યાઃ સૂનવો નૃણામ્ ॥ ૭૬ ॥
 અનામિકાન્તપર્વસ્થાઃ પ્રતિરેવાઃ પ્રભુત્વકૃત્ ॥
 ઉર્ધ્વા પુનસ્તલે તસ્યાઃ ધર્મરેખેયમુચ્યતે ॥ ૭૭ ॥
 શ્લિષ્ઠાન્યઙ્ગુલિ મધ્યાનિ દ્રવ્યસન્નયહેતવે ॥
 તાનિ ચેચ્છિદ્રયુક્તાનિ ત્યાગશીલસ્તતો નરઃ ॥ ૭૮ ॥
 ઇકોઽધ્યામિમુખસ્તસ્ય મત્સ્યઃ શ્રીવૃદ્ધિકારણમ્ ॥
 સંપૂર્ણૌ કિં પુનર્દ્વૌસ્તઃ પાણિમૂલસ્થિતૌ નૃણામ્ ॥ ૭૯ ॥
 તુલાગ્રામમથો વજ્રં કરમધ્યે તુ દૃશ્યતે ॥
 વાણિજ્યં સિદ્ધયતે તસ્ય પુરુષસ્ય ન સંશયઃ ॥ ૮૦ ॥
 ઉર્ધ્વરેવા કરે યસ્ય રેવાઃ સ્યુરઙ્ગુલિત્રયે ॥
 નાના ભોગ સુખાનિ ચ સમુદ્ર વચનં યથા ॥ ૮૧ ॥
 આવર્તાઃ દક્ષિણાઃ શસ્તા સાંગુષ્ઠાઙ્ગુલિપર્વસુ ॥
 તામ્રાઃ સ્નિગ્ધોત્થિતોત્તુઙ્ગપર્વાર્ધોત્થા નૃણાઃ શુભાઃ ॥ ૮૨ ॥
 નૃણેષુ બિન્દવઃ શ્વેતાઃ પાણ્યોશ્વરણયોરપિ ॥
 આગંતવઃ પ્રશસ્તાઃ સ્યુરિતિ ભોજનૃપોઽધ્યધાત્ ॥ ૮૩ ॥
 ત્રિકોણરેખયા સીર મૂસલોલ્લુપ્તલાદિના ॥
 વસ્તુનાં હસ્તજાતેન પુરુષઃ સ્યાત્કૃપિવલઃ ॥ ૮૪ ॥

હાથની રેખાઓ લાલાશ ઉપર અને હાંડી હોય તો ત્યાગી કરનાર, મધના જેવા પીળાશ ઉપરના રંગની હોય તો સુખી કરનાર. ઘાડુ પાતળી હોય તો લક્ષ્મી આપનાર અને શરૂઆતમાં મૂળવાળી હોય તો (આરંભસ્થળમાં શાખાઓવાળી) સૌભાગ્ય-શાળી કરનાર થાય છે. જે રેખાઓ છિન્નભિન્ન થએલી, શાખાઓવાળી, ખેડોળ વિષમ, પોતાના સ્થાનથી રહિત, રંગ વગરની, ફાટેલી, કાળી વાદળી અને આછી હોય તો તે સારી નથી. પદ્મવો (શાખાઓ) વાળી રેખા કલેશ આપે છે. તૂટેલી રેખા

દ્રવ્ય હોવામા મશય ઉત્પન્ન કરે છે (ધનનો નાશ કહે છે) રજકીન રેખા (ખેડાજ લાગતી હોય તેવી રેખા) કદબલોછ કરનાર (તેલ, ઘી વગરનું, ટાદું, ઉતરી જએલું, હલકા ધાન્યગાવી ગનાવેલું ભોજન કદબ કહેવાય છે) અને વિષમ રેખાઓ દ્રવ્યનો વિનાશ કરનારી ૭ મધ્યમાના ઉપલા પર્વની રેખા ક્રતા ને પ્રદેશિની લાખી હોય તો તેનો પિતાનો પક્ષ (પિતાનું કુટુંબ) ઘણો મોટો હોય છે અને પિતાની મિત્રત પણ ઘણી હોય છે ને તે પર્વની ઉપલી રેખા ક્રતા પ્રદેશિની ટુકો હોય તો ઉપરોક્ત કલ ઉલટું હોય છે અર્થાત્ પિતાનું કુટુંબ તથા લક્ષ્મીબહુ થોડા હોય છે અનામિકાના ઉપલા પર્વની રેખા ક્રતા ને કનિષ્ઠિકા મોટી હોય તો તે મનુષ્યને ધનની વૃદ્ધિ કરનાર છે તેમજ તેના મોમાળનું કુટુંબ મોટું હોય છે ઉર્ધ્વરેખા મણિખધવી નીકળી ઉર્ધ્વ દિશામા ન્તય છે આ રેખા પાત્ર પ્રકાગ્ની હોય છે આ રેખા ને અશુકા લણી જનારી હોય તો મુખ, ગન્ય તથા લાલ આપનારી થાય છે ને આ રેખા તર્જની લણી જતી હોય તો ગભ્ર અથવા રાજા જેવો થાય મધ્યમા લણી ગર્ધ હોય તો આચાર્ય, અથવા પ્રખ્યાત પુરુષ થાય અથવા રાત્ર કે સેનાપતિ વાય ને ઉર્ધ્વરેખા અનામિકા પર્યંત ગર્ધ હોય તો મોટો વેપારી તેમજ ધનવાન થાય છે અને ને કનિષ્ઠિકા લણી ગર્ધ હોય તો તે રેખાથી મોટો શ્રેષ્ઠ પડિત થાય છે ઉચ્ચ, લાલ, પરમેવા વગરનો, છિદ્ર રહિત, મ્લિંગ્ધ, મામ્લ, તાખા જેવા નખવાળો, લાખી આગળીઓવાળો અને વિશાળ હાથ વખાણવા લાયક છે હાથનું તળીયું લાલ હોય તો ધનવાન, વાદળી હોય તો દારૂડીઓ, પીશુ હોય તો અગમ્યાગમન કરનાર અને કાળુ હોય તો નિર્ધન થાય છે મણિખધવી પિતૃરેખા, ઢરલચી વૈભવ અને આયુષ્યની એમ બે રેખાઓ આમ ત્રણ રેખાઓ તર્જની અને અશુકા વચ્ચે ન્તય છે જેમને આ ત્રણે રેખાઓ સપૂર્ણ અને દોષ ગહિત હોય તેમને ગોત્ર ધન તથા આયુષ્યનું સપૂર્ણ મુખ હોય છે અન્યથા નથી હોતું ન્ત્યોને દ્રવ્ય અને પિતાની રેખાઓ અત ભાગમા (તર્જની અને અશુકાના વચ્ચેના ભાગમા) મળેલી હોય ૭ તેઓ ઘર બધાવે છે ને છુટી હોય તો તેમનો ઘરલગ થાય છે આયુરેખા અને કનિષ્ઠિકાના મૂળ વચ્ચેના ભાગમા આવેલી રેખાઓ શ્રી લાલની રેખાઓ છે આ રેખાઓ ને સગ્લ હોય તો સ્ત્રીઓ સ્વચરિત્ર હોય છે વિષમ હોય તો દુશ્ચરિત્ર હોય છે મણિખધવીલર્ધ આયુરેખામુધી (કરલ ઉપર) આવેલી રેખાઓ ને સ્પષ્ટ હોય તો તેટલા ભાઈ, અને અસ્પષ્ટ હોય તો ખંડેનોની દોતડ છે આયુ રેખામાથી મણિખધ લણી જનારા પલ્લવો (શાખાઓ) હોય તે સપત્તિસૂચક છે અને ને તે પલ્લવો આગળીઓ લણી જતા હોય તો વિપત્તિ આપનાર છે અશુકાના મધ્ય (પર્વ) મા યવ હોય તો વિત્રા, ખ્યાતિ અને વૈભવના સૂચક છે ને જમણા અશુકામા હોય તો શુભપક્ષમા જન્મ જાણવો ઠાળા અશુકામા યવ હોય તો કૃષ્ણ પક્ષમા જન્મ જાણવો અશુકાના મૂળમા યવ હોય તો જેટલા યવ તેટલા છેડરા થશે એમ સમજવું અનામિકાના મૂળમાથી નીકળી છેક ઉપરના પર્વ મુધી ઉર્ધ્વરેખા

હોય તો તે પ્રભુત્વ આપનારી છે. અને જો અનામિકાના મૂળના નીચેના ભાગમાં હસ્તતલ (હથેલી)માં ઉર્ધ્વરેખા હોય તો તે ધર્મરેખા કહેવાય છે. હાથની આંગળીઓ એકબીજા સાથે મળી ગએલી જણાતી હોય તો તે ધનસંચયકારનું લક્ષણ છે. અને જો આંગળીઓ વચ્ચે છિદ્ર (જગ્યા) હોય તો તે (ઉદારતાનું લક્ષણ છે) માણસ ત્યાગી વૃત્તિનો થાય છે. હાથના મૂળ ભાગ (મણિખંધની ઉપલી સંધિ)માં એક પણ ઉર્ધ્વમુખનો મત્સ્ય હોય તો તે લક્ષ્મીવૃદ્ધિનું કારણ છે. તો પછી જો પુરેપુરા જો મત્સ્ય હોય તો કહેવાનું જ શું રહે? તુલા (ત્રાજવું) ગામ, વજ્ર આ ચિન્હો જેના હાથમાં હોય તેને વ્યાપારમાં સફળતા મળે છે. તેમાં સંશય નથી. જેના હાથમાં ઉર્ધ્વરેખા હોય, અને ત્રણે આંગળીના મૂળમાં ઊભી રેખાઓ હોય તેને અનેક પ્રકારનો લોગ તથા સુખ મળે છે. એમ સમુદ્રનું વચન છે. અંગુઠો તેમજ દરેક આંગળીના (ઉર્ધ્વ) પર્વમાં જમણા આવર્ત (ભમરીઓ) હોય તો તે શ્રેષ્ઠ લક્ષણ છે. તેમજ પર્વના અર્ધ જેવડા, તાંબા જેવા લાલ રંગના, સ્નિગ્ધ, ઉત્તલ નખ શુભલક્ષણ આપનારા છે. પગ તથા હાથના નખોની અંદર ઘોળા રંગનાં ખિંદુઓ જો આંગતુક હોય (અકસ્માત થયાં હોય) તો તે શુભ છે, એમ ભોજરાજ કહે છે ત્રિકોણરેખા, હળ, મૂશલ ખાંડણીઓ એ ચિન્હો જો હાથમાં હોય તો પુરુષ ખેડુત થાય છે. ૫૯ થી ૮૪

ઇતિ સામુદ્રિકે કરરેખાલક્ષણાધિકાર નામનો અગિયારમો અધ્યાય

ગ્રીવાતિવર્તુલા यस્ય પૂર્ણકુમ્ભસમા ભવેત્ ॥

પાર્થિવઃ સ તુ વિજ્ઞેયો ધનધાન્યસમાન્વિતઃ

॥ ૮૫ ॥

શંખગ્રીવા પ્રશંસંતિ શુકોદ્દગ્રીવકા નતુ ॥

દીર્ઘગ્રીવા બકગ્રીવા શિશિગ્રીવા વિવર્જિતા

॥ ૮૬ ॥

વૃષસ્કંધગજસ્કન્ધકદલીસ્કન્ધમેવ ચ ॥

મહાભોગા મહાધનાસ્તે સર્વે પાર્થિવોપમાઃ

॥ ૮૭ ॥

ચન્દ્રચિન્વોપમે વક્ત્રે ધર્મશીલઃ સદા ભવેત્ ॥

મૃગમૂષકવક્ત્રાશ્ચ તે નરા ભાગ્યવર્જિતાઃ

॥ ૮૮ ॥

કરાલવક્ત્રપુરુષા ધનહીનાઃ પ્રકીર્તિતા ॥

હયવક્ત્રા નરા યેતુ દુઃસ્વદારિદ્ર્યમોગિનઃ

॥ ૮૯ ॥

જેની જગદન એકદમ ગોળ લઢેલા ઇડાની માદક હોય તેને ધનધાન્યથી સમૃદ્ધ ગત જાણવો થયે જેવી જગદનને વખાણે છે પોષટ તથા ઊંટના જેવી ગરદન વખણાતી નથી લાગી ગરદન, ખગલા જેવી ગરદન તેમજ મોઝ જેવી ગરદન ચારી નથી ગણાતી જેઓની જગદન ગળદ કે હાલીની ગરદન જેવી હોય અથવા કેળના ન્તલ જેવી ગરદન હોય તે બધા ગત જેવા મહાભોગી અને મહાધની હોય છે ચંદ્રગિળ જેવા ગોળ મુખનાળો મદા ધર્મપ્રગયણ હોય છે મૃગ કે ઉંદર જેવા મો વાળા (ગરીબડા મો વાળા) ભાગ્યહીન હોય છે ભયકર મુખમુદ્રાવાળા ધનહીન ગણાયા છે અને યોડાના જેવા મુખવાળા ને પુરુષો હોય તેઓ દુખ અને દારિદ્ર્ય ભોગવનારા હોય છે ૮૫ થી ૮૬

ઈતિ મુખાધિકારનામનો બારમો અધ્યાય

यस्य गण्डौ हि संपूर्णौ पद्मपत्र समप्रभौ ॥

भोगवान् स्त्रीप्रियश्चैव सर्वविद्याधरः स्मृतः ॥ ९० ॥

सिंह व्याघ्रगजेन्द्राणां कपोलौ सदृशौ यदि ।

कृपिभोगी भवेन्नित्यं बहुपुत्रश्च जायते ॥ ९१ ॥

જેના ગણડ (લમણા) ડમળપત્રના જેવા મોભાયમાન હોય તે ભોગી, સ્ત્રીજન-વદ્ભલ, અને મર્મ વિદ્યાધર (બધી વિદ્યાઓ જાણનાર) વાય છે ને સિંહ વાઘ થા હાથીના જેવા લમણા હોય તો પુત્ર્ય ખેડુન અને બહુ પુત્રોવાળો વાય છે ૯૦ થી ૯૧
ઈતિ ગડાધિકારનામનો તેરમો અધ્યાય

रक्ताधरौ नृपतिः स्यात् वक्रोष्ठौ स च दुःखितः ॥

स्थूलाभ्यां मधुराभ्यां च नरा अत्यन्त दुःखिताः ॥ ९२ ॥

લાલ ઓઠવાળો નૃપતિ વાય વાક્ર ઓઠવાળો દુખી વાય જાડા અને શ્યામ ઓઠવાળા પુરુષો અત્યન્ત દુખી થાય ૯૨

ઈતિ ઓઠાધિકારનામનો ચાદમો અધ્યાય

कुंदपुष्प प्रतिकाशैर्दन्तैर्मूपतयः स्मृताः ॥

रक्षो वानरदन्ताश्च नित्यं क्षुधा तृपार्तिताः ॥ ९३ ॥

सस्नेहेरुद्वलैर्દન્તૈર્દાહિમી વીજસન્નિમૈઃ ॥

सुखिन सरलाः ज्ञेया स्त्रीणां च वश्यकारकाः ॥ ९४ ॥

હોય તો તે પ્રભુત્વ આપનારી છે. અને જે અનામિકાના મૂળના નીચેના ભાગમાં હસ્તતલ (હથેલી)માં ઉર્ધ્વરેખા હોય તો તે ધર્મરેખા કહેવાય છે. હાથની આંગળીઓ એકબીજા સાથે મળી ગએલી જણાતી હોય તો તે ધનસંચયકારનું લક્ષણ છે. અને જે આંગળીઓ વચ્ચે છિદ્ર (જગ્યા) હોય તો તે (ઉદારતાનું લક્ષણ છે) માણસ ત્યાગી વૃત્તિનો થાય છે. હાથના મૂળ ભાગ (મણિગંધની ઉપલી સંધિ)માં એક પણ ઉર્ધ્વમુખનો મત્સ્ય હોય તો તે લક્ષ્મીવૃદ્ધિનું કારણ છે. તો પછી જે પુરેપુરા જે મત્સ્ય હોય તો કહેવાનું જ શું રહે ? તુલા (ત્રાજવું) ગામ, વજ્ર આ ચિન્હો જેના હાથમાં હોય તેને વ્યાપારમાં સફળતા મળે છે તેમાં સંશય નથી. જેના હાથમાં ઉર્ધ્વરેખા હોય, અને ત્રણે આંગળીના મૂળમાં ઊભી રેખાઓ હોય તેને અનેક પ્રકારનો ભોગ તથા સુખ મળે છે એમ સમુદ્રનું વચન છે. અંગુઠો તેમજ દરેક આંગળીના (ઉર્ધ્વ) પર્વમાં જમણા આવર્ત (ભમરીઓ) હોય તો તે શ્રેષ્ઠ લક્ષણ છે. તેમજ પર્વના અર્ધ જેવડા, તાંબા જેવા લાલ રંગના, સ્નિગ્ધ, ઉન્નત નખ શુભક્ષ્ણ આપનારા છે. પગ તથા હાથના નખોની અંદર ઘોળા રંગનાં ખિંદુઓ જે આગંતુક હોય (અકસ્માત થયાં હોય) તો તે શુભ છે, એમ હોજરાજ કહે છે. ત્રિકોણરેખા, હળ, મૂશલ ખાંડણીઓ એ ચિન્હો જે હાથમાં હોય તો પુરુષ જેડુંત થાય છે. ૫૬ થી ૮૪

ધતિ સામુદ્રિકે કરરેખાલક્ષણાધિકાર નામનો અગિયારમો અધ્યાય

ગ્રીવાતિવર્તુલા यस્ય પૂર્ણકુમ્ભસમા ભવેત્ ॥

પાર્થિવઃ સ તુ વિજ્ઞેયો ધનધાન્યસમન્વિતઃ

॥ ૮૫ ॥

શંખગ્રીવા પ્રશંસંતિ શુકોદ્ગ્રીવકા નતુ ॥

દીર્ઘગ્રીવા વક્રગ્રીવા શિશિગ્રીવા વિવર્જિતા

॥ ૮૬ ॥

વૃષસ્કંધગજસ્કન્ધકદલીસ્કન્ધમેવ ચ ॥

મહાભોગા મહાધનાસ્તે સર્વે પાર્થિવોપમાઃ

॥ ૮૭ ॥

ચન્દ્રબિમ્બોપમે વક્રત્રે ધર્મશીલઃ સદા ભવેત્ ॥

મૃગમૂષકવક્રત્રાશ્ચ તે નરા માગ્યવર્જિતાઃ

॥ ૮૮ ॥

કરાલવક્રત્રપુરુષા ધનહીનાઃ પ્રકીર્તિતા ॥

હયવક્રત્રા નરા યેતુ દુઃસ્વદારિદ્ર્યભોગિનઃ

॥ ૮૯ ॥

જેની ગરદન એકદમ ગોળ ભરેલા ઇડાની માફક હોય તને ધનધાન્યથી સમૃદ્ધ ગણે જાય છે. શેષ જેવી ગરદનને વળાણ છે ચોપટ તથા ઊંટના જેવી ગરદન વળાણાતી નથી લાગી ગરદન, બગલા જેવી ગરદન તેમજ મોઝ જેવી ગરદન મારી નથી ગણાતી જેઓની ગરદન બાજુ ઢે હાવીની ગરદન જેવી હોય અથવા કેળના ન્તલ જેવી ગરદન હોય તે બધા ગણે જેવા મહાભોગી અને મહાધની હોય છે ચંદ્રગિળ જેવા ગોળ મુખવાળો મહા ધર્મપરાયણ હોય છે મૃગ કે ઉંદર જેવા મો વાળા (ગરીબડા મો વાળા) ભાગ્યહીન હોય છે ભયકર મુખમુદ્રાવાળા ધનહીન ગણાય છે અને ઘોડાના જેવા મુખવાળા જે પુરુષો હોય તેઓ દુઃખ અને દારિદ્ર્ય ભોગવનાર હોય છે ૮૫ થી ૮૯

ઇતિ સુખાધિકારનામનો ખારમો અધ્યાય

यस्य गण्डौ हि संपूर्णौ पद्मपत्र समप्रभौ ॥

भोगवान् स्त्रीप्रियश्चैव सर्वविद्याधरः स्मृत

॥ ૯૦ ॥

सिंह व्याघ्रगजेन्द्राणां कपोलौ सदृशौ यदि ।

कृपिभोगी भवेन्नित्यं बहुपुत्रश्च जायते

॥ ૯૧ ॥

જેના ગણ્ડ (લમણા) કમળપત્રના જેવા શોભાયમાન હોય તે ભોગી, સ્ત્રીન વદ્ધલ, અને સર્વ વિદ્યાધર (બધી વિદ્યાઓ જાણનાર) થાય છે જો મિંહ વાઘ થા હાથીના જેવા લમણા હોય તો પુત્ર્ય ખેડુત અને બહુ પુત્રે વાળો થાય છે ૯૦ થી ૯૧

ઇતિ ગડાધિકારનામનો તેરમો અધ્યાય

रक्ताधरौ नृपतिः स्यात् वक्रोष्ठौ स च दुःखितः ॥

स्थूलाभ्यां मधुराभ्यां च नरा अत्यन्त दुःखिताः

॥ ૯૨ ॥

લાલ ઓઠવાળો નૃપતિ થાય વાકા ઓઠવાળો દુઃખી થાય જડા અને જ્યામ ઓઠવાળા પુરુષો અત્યન્ત દુઃખી થાય ૯૨

ઇતિ ઔષ્ઠાધિકારનામનો ચાદમો અધ્યાય

कुंदपुष्प प्रतिकाशैर्दन्तैर्भूपतयः स्मृताः ॥

रक्षो वानरदन्ताश्च नित्यं क्षुधा तृपार्तिताः

॥ ૯૩ ॥

सस्नेहेरुदवलैर्दन्तैर्दाडिमी. बीजसन्निभै ॥

सुखिनः सरलाः ज्ञेया स्त्रीणां च वश्यकारकाः

॥ ૯૪ ॥

દુઃખિતો વિકૃતૈરુક્ષૈર્દન્તૈર્મૂષક સન્નિભૈઃ ॥

સમાગ્યં મિલિતૈર્દન્તૈર્વિદ્યાવાન્દન્તુરૈઃ પુનઃ

॥ ૧૫ ॥

દ્વાત્રિશદ્શનો રાજા ભોગી સ્યાદેકહીનકઃ ॥

ત્રિશદ્દન્તાસ્તુ સુખિન એકહીનાસ્તુ દુઃખિતાઃ

॥ ૧૬ ॥

કુંદના કૂલ જેવા શોભાયમાન દાંતોથી મનુષ્યે રાજા થાય છે. અને રાક્ષસ કે વાનરના જેવા દાંતવાળા પ્રતિદિન ભૂખ અને તરસથી આકુલ વ્યાકુલ રહે છે જેઓના સ્નેહયુક્ત, મજબુત દાડમના બીજ જેવા દાંત હોય તેમને સુખી અને સરલ જાણવા. આવા પુરુષો સ્ત્રીઓને વશ કરે છે. વિકૃત, લુખ્યા અને ઉંદરડાની આંચ જેવા દાંત હોય તો દુઃખી જાણવો. દાંત એક બીજા સાથે મળેલા હોય તો ભાગ્યવાન અને જો મોટા દાંત હોય તો વિક્રાન્ જાણવો. ખત્રીય દાંતવાળો રાજા, એકત્રીસ દાંતવાળો ભોગી, ત્રીસ દાંતવાળો સુખી અને એગણત્રીસ દાંતવાળો દુઃખી સમજવો. ૯૩ થી ૯૬

ઘટિ દતાધિકાર

કૃષ્ણજિહ્વો ભવેદાસઃ ન નરો દુઃસ્વસાધનઃ ॥

સમલાયાં તુ જિહ્વાયાં સ ભવેત્પાપકારકઃ

॥ ૧૭ ॥

સ્થૂલ જિહ્વાસ્તથા ક્રૂરા નરા અનૃતભાષિણઃ ॥

શ્વેતજિહ્વા નરા યેતુ શૌચાચાર વિવર્જિતાઃ

॥ ૧૮ ॥

પદ્મપત્રસમા જિહ્વા ભોગવાન્ મિષ્ટભોજનઃ ॥

રક્તજિહ્વા ભવેદ્યસ્તુ વિદ્યાલક્ષ્મીમવાપ્નુયાત્

॥ ૧૯ ॥

કાળી જીભવાળો દાસ થાય છે. અને તે મનુષ્ય દુઃખકારક પણ હોય છે. મેલી જીભવાળો પાપ કરનાર થાય છે. જાડી જીભવાળા ક્રૂર અને બુદ્ધિ ઘોલનાર હોય છે. અને જેઓની જીભ ઘોળી હોય તેઓ પવિત્રતા રહિત હોય છે. કમળની પાંખડી જેવી જીભ હોય તો ભોગવિદાસ તથા મિષ્ટ ભોજન કરનાર થાય છે. અને જેમને લાલ જીભ હોય તેઓ વિદ્યા અને લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરે છે. ૯૭ થી ૯૯

ઘટિ જીહ્વાધિકાર

કૃષ્ણતાલુ નરા યે તુ ભવન્તિ કુલનાશકાઃ ॥

પદ્મપત્રસમં તાલુઃ સ નરો ભૂપતિર્ભવેત્

॥ ૧૦૦ ॥

શ્વેતતાલુર્નરા યેતુ ધનવન્તો ભવન્તિ તે ॥

રક્તતાલુર્નરા યે તુ ધનમોક્તા ન સંશયઃ

॥ ૧૦૧ ॥

તેમનુ તાળવુ કાળા રંગનુ હોય તેવા પુરુષો કુટુંબનો નાશ કરનાર નિવડે છે અને કમળની પાખડી જેવા તાળવાવાળો પુરુષ ગત વાય છે ધોળા તાળવાવાળા પુરુષા ધનનાન વાય છે ગતા તાળવાવાળા હોય તે નિમગ્ન ધનના હોક્તા થાય છે
૧૦૦-૧૦૧

ઈતિ તાલવાધિકાર

હસસ્વરો નરો ધન્યો મેઘવત્સ્વરતો નૃપઃ ॥

મૃદ્ધોપમસ્વરા યે તુ ભોગવન્તો નરેશ્વરાઃ

॥ ૧૦૨ ॥

ક્રૌંચસ્વરા નરા યે ચ ભાગ્યવન્તો ભવન્તિ તે ॥

સ્વરકાકસ્વરા યે ચ નિર્ધના પાપકારિણઃ

॥ ૧૦૩ ॥

હસના જેવા સ્વરવાળો ધન્ય પુરુષ છે અને મેઘ જેવા ગભીર સ્વરવાળો ગત વાય છે ભમગના જેવા સ્વરવાળા લોગી અને રાજગજેશ્વર થાય છે ક્રૌંચ પક્ષી જેવા સ્વરવાળા ભાગ્યશાળી થાય છે તેમજ ગધેડા અને કાગડાના જેવા અવાજ વાળા નિર્ધન અને પાપી વાય છે ૧૦૨-૧૦૩

ઈતિ સ્વરાધિકાર

પાર્થિવાઃ શૂકનાસાઃ સ્યુર્દીર્ઘનાશાશ્ચ ભોગિનઃ ॥

હસ્વનાશા નરા યે તુ ધર્મશીલાશ્ચ તે વિદુઃ

॥ ૧૦૪ ॥

હસ્તિનાશા સમાનાસા પીતનાશાશ્ચ યે નરાઃ

પીતરક્તાશ્ચ યે મર્ત્યાઃ સર્વે તે જનવલ્લભાઃ

॥ ૧૦૫ ॥

સ્થૂલનાશા વક્રનાસા નાસિકામુખમધ્યગા.

તે સર્વે દુઃખિતા જ્ઞેયા ધનશીલ વિવર્જિતાઃ

॥ ૧૦૬ ॥

પોપટની આંચ જેવી નામિકાવાળા રાજા વાય છે લાળા નાકવાળા લોગી થાય છે ટુકડા નાકવાળા હોય તેઓને ધર્મશીલ કહ્યા છે હાવીની સૂઠ જેવી નામિકાવાળા, પીળા રંગની કે પીળા અને લાલ રંગના મિશ્રણ (નારંગી) જેવા રંગની નામિકાવાળા જનવલ્લભ વાય છે જડા નાકવાળા, વાકા નાકવાળા તથા ચોમા પેસી જતી નામિકાવાળા હોય તે બધા ધન તેમજ આરિયથી રહિત અને દુખી સમજવા
૧૦૪ થી ૧૦૬

ઈતિ નામિકાધિકાર

દુઃખિતો વિકૃતૈરુક્ષૈર્દન્તૈર્મૂપક સન્નિભૈઃ ॥

સમાશ્યં મિલિતૈર્દન્તૈર્વિદ્યાવાન્દન્તુરૈઃ પુનઃ

॥ ૯૫ ॥

દ્વાત્રિંશદ્દશનો રાજા મોગી સ્યાદેકહીનકઃ ॥

ત્રિંશદ્દન્તાસ્તુ સુશ્વિન એકહીનાસ્તુ દુઃખિતાઃ

॥ ૯૬ ॥

કુંદના કૂલ જેવા શોભાયમાન દાંતોથી મનુષ્ય રાજા થાય છે. અને રાક્ષસ કે વાનરના જેવા દાંતવાળા પ્રતિદિન ભૂખ અને તરસથી આકુલ વ્યાકુલ રહે છે. જેઓના સ્નેહયુક્ત, મજબુત દાડમના ખીજ જેવા દાંત હોય તેમને સુખી અને સરલ જાણવા. આવા પુરુષો સ્ત્રીઓને વશ કરે છે. વિકૃત, લુગ્ગા અને ઉંદરડાની આંચ જેવા દાંત હોય તો દુઃખી જાણવો. દાંત એક ખીજા સાથે મળેલા હોય તો ભાગ્યવાન અને જો મોટા દાંત હોય તો વિદ્વાન જાણવો. ઘઠ્રીસ દાંતવાળો રાજા, એકઠ્રીસ દાંતવાળો ભોગી, ત્રીસ દાંતવાળો સુખી અને ઓગણત્રીસ દાંતવાળો દુઃખી સમજવો. ૯૩ થી ૯૬

ઇતિ દંતાધિકાર

કૃષ્ણજિહ્વાં ભવેદ્દાસઃ ન નરો દુઃસ્વસાધનઃ ॥

સમલાયાં તુ જિહ્વાયાં સ ભવેત્પાપકારકઃ

॥ ૯૭ ॥

સ્થૂલ જિહ્વાસ્તથા ક્રૂરા નરા અનૃતભાષિણઃ ॥

શ્વેતજિહ્વા નરા યેતુ શૌચાચાર વિવર્જિતાઃ

॥ ૯૮ ॥

પદ્મપત્રસમા જિહ્વા ભોગવાન્ મિષ્ટભોજનઃ ॥

રક્તજિહ્વા ભવેદ્યસ્તુ વિદ્યાલક્ષ્મીમવાપ્નુયાત્

॥ ૯૯ ॥

કાળી જીભવાળો દાસ થાય છે. અને તે મનુષ્ય દુઃખકારક પણ હોય છે. સેલી જીભવાળો પાપ કરનાર થાય છે. જાડી જીભવાળા ક્રૂર અને બુદ્ધિ બોલનાર હોય છે. અને જેઓની જીભ ઘોળી હોય તેઓ પવિત્રતા રહિત હોય છે. કમળની પાંખડી જેવી જીભ હોય તો ભોગવિલાસ તથા મિષ્ટ ભોજન કરનાર થાય છે. અને જેમને લાલ જીભ હોય તેઓ વિદ્યા અને લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરે છે. ૯૭ થી ૯૯

ઇતિ જિહ્વાધિકાર

કૃષ્ણતાલુ નરા યે તુ ભવન્તિ કુલનાશકાઃ ॥

પદ્મપત્રસમં તાલુઃ સ નરો ભૂપતિર્ભવેત્

॥ ૧૦૦ ॥

શ્વેતતાલુર્નરા યેતુ ધનવન્તો ભવન્તિ તે ॥

રક્તતાલુર્નરા યે તુ ધનમોક્તા ન સંશયઃ

॥ ૧૦૧ ॥

જેમનું તાળવું કાળા રંગનું હોય તેવા પુરુષો કુલનો નાશ કરનાર નિવડે છે અને કમળની પાંખડી જેવા તાળવાવાળો પુરુષ ગતિ વાચ છે ધોળા તાળવાવાળા પુરુષો ધનનાન વાચ છે ગતા તાળવાવાળા હોય તે નિ સગય ધનના લોહિતા થાય છે ૧૦૦-૧૦૧

ઈતિ તાલવાધિકાર

હંસસ્વરો નરો ધન્યો મેઘવત્સ્વરતો નૃપઃ ॥

મૃદ્ધોપમસ્વરા યે તુ ભોગવન્તો નરેશ્વરાઃ

॥ ૧૦૨ ॥

ક્રોચસ્વરા નરા યે ચ ભાગ્યવન્તો ભવન્તિ તે ॥

સ્વરકાકસ્વરા યે ચ નિર્ધના પાપકારિણઃ

॥ ૧૦૩ ॥

હંસના જેવા સ્વરવાળો ધન્ય પુરુષ છે અને મેઘ જેવા ગભીર સ્વરવાળો ગતિ વાચ છે લમળના જેવા સ્વરવાળા લોગો અને રાજરાજેશ્વર થાય છે ક્રોચ પક્ષી જેવા સ્વરવાળા લાગ્યશાળી થાય છે તેમજ ગધેડા અને કાગડાના જેવા અવાજ વાળા નિર્ધન અને પાપી થાય છે ૧૦૨-૧૦૩

ઈતિ સ્વરાધિકાર

પાર્થિવાઃ શૂકનાસાઃ સ્યુર્દીર્ઘનાશાશ્ચ ભોગિનઃ ॥

હસ્વનાશા નરા યે તુ ધર્મશીલાશ્ચ તે વિદુઃ

॥ ૧૦૪ ॥

હસ્તિનાશા સમાનાસા પીતનાશાશ્ચ યે નરાઃ

પીતરક્તાશ્ચ યે મર્ત્યાઃ સર્વે તે જનવલ્લભાઃ

॥ ૧૦૫ ॥

સ્થૂલનાશા વક્રનાસા નાસિકામુખમધ્યગાઃ

તે સર્વે દુઃખિતા જ્ઞેયા ધનશીલ વિવર્જિતા.

॥ ૧૦૬ ॥

પોષ્ટની આચ જેવી નામિકાવાળા રાજા થાય છે લાળા નાકવાળા લોગી વાચ છે ટુકડા નાકવાળા હોય તેઓને ધર્મશીલ કહ્યા છે હાવીની સૂઠ જેવી નામિકાવાળા, પીળા રંગની કે પીળા અને લાલ રંગના મિશ્રણ (નારંગી) જેવા રંગની નામિકાવાળા જનવલ્લભ થાય છે જાડા નાકવાળા, વાકા નાકવાળા તથા મોઝા પેટી જતી નામિકાવાળા હોય તે બધા ધન તેમજ આરિચ્છવી ગહિત અને દુ ખી સમજવા ૧૦૪ થી ૧૦૬

ઈતિ નામિકાધિકાર

સ્ત્રાક્ષા ધનવન્તઃ સ્યુ વ્યાઘ્રાક્ષાશ્ચાતકોપમાઃ ॥

કુક્કુટાક્ષાઃ સદા દક્ષા મૃગાક્ષાઃ શુભલોચનાઃ ॥ ૧૦૭ ॥

વિટાલહંસનેત્રાસ્તે ભવન્તિ પુરુષાધમાઃ ॥

મયૂરનકુલાક્ષાશ્ચ સર્વે તે મધ્યમાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૦૮ ॥

શ્વાનતુલ્યેક્ષણાશ્ચૌરા પિઙ્ગાક્ષાઃ ક્રૂરકર્મણઃ ॥

ગવાક્ષાઃ સુભગા નિત્યં કેકરાક્ષા દુરાશયાઃ ॥ ૧૦૯ ॥

લાલ આંખવાળા ધનવાન થાય છે. વાઘના જેવી આંખોવાળા, ચાતકના જેવી આંખોવાળા, અને કુકડાના જેવી આંખોવાળા ચતુર હોય છે. મૃગ જેવી આંખો સારી ગણાય છે. બિલાડી, અને હંસના જેવી આંખોવાળા અધમ પુરુષો છે અને મોર કે નોળીઆ જેવી આંખોવાળા હોય તે બધા મધ્યમ પુરુષો છે. કુતરા જેવી આંખોવાળા ચોર હોય છે. પીળી આંખોવાળા ક્રૂર કર્મ કરનાર હોય છે. ગાયના જેવી આંખોવાળા લાગ્યશાળી હોય છે. અને ખરાબ આંખોવાળા નીચ આશયના હોય છે. ૧૦૭ થી ૧૦૯

હ્રસ્વકર્ણો મહાભોગી દીર્ઘકર્ણાશ્ચ મધ્યમાઃ ॥

રોમકર્ણા મનુષ્યા યે સર્વે તે સુખભોગિનઃ ॥ ૧૧૦ ॥

છત્રાકારં નરેન્દ્રાણાં શિરો દીર્ઘં તુ દુઃસ્વિનામ્ ॥

અધમાનાં ઘટાકારં પાપિનાં સંપુટં પુનઃ ॥ ૧૧૧ ॥

વિશેષઃ પુનરેકોઽત્ર ભુવો મધ્યે યદીક્ષતે ॥

ઉર્ણાશ્ચ રોમ નેનાસ્યં રાજ્યં નૈવ વિસર્જયેત્ ॥ ૧૧૨ ॥

ટુંકા કાનવાળા મહાભોગી, લાંબા કાનવાળા મધ્યમ, અને વાળચુક્ત કાનવાળા જે મનુષ્ય હોય તે બધા સુખી માણસો હોય છે. રાજાઓનાં મસ્તિકા છત્રીના જેવાં હોય છે. મોટાં માથાં દુઃખી માણસોનાં હોય છે. અધમ પુરુષોનાં માથાં ઘડા જેવાં હોય છે. અને પાપી પુરુષોનાં માથાં સંપુટ જેવાં હોય છે. જો ભ્રમરોની વચ્ચે (નાકના ઉપરના ભાગમાં) ઝીણી (ઉંચી જેવી) રૂંવાટી હોય અને આંખનાં પોપચાં તથા મોં ઉપર પણ તેવી રૂંવાટી હોય તો તેવી રૂંવાટીવાળા પુરુષને રાજ્ય છોડતું નથી. અર્થાત્ તેને રાજ્ય લાલ રહે છે. આ એક વિશેષ લક્ષણ છે. ૧૧૦ થી ૧૧૨

લલાટેચાર્ધચન્દ્રાભે ભવતિ પ્રથિવીશ્વરઃ ॥

વિપુલેન લલાટેન સ્વત્પાયુર્જાયતે નરઃ ॥ ૧૧૩ ॥

અત્પેન ચ લલાટેન સ્વત્પાયુર્જાયતે નરઃ ॥

ઉન્નતેન લલાટેન ધનાદ્યો ભવતિ નરઃ ॥ ૧૧૪ ॥

વિપમેન લલાટેન દુઃખિતા જર્જરા નરાઃ ॥

પરકર્મરતા નિત્યં પ્રાપ્યન્તે વધ વન્ધનમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

ત્રિશૂલં કુલિશં ચાપિ લલાટે यस્ય દૃશ્યતે ॥

ઇશ્વરં તં વિજાનીયાત્પ્રમદાજનવલ્લભઃ ॥ ૧૧૬ ॥

પદ્મભિઃ શતમાદિષ્ટં ચતુર્ભિર્શીતિસ્તથા ॥

ભવન્તિ તિષ્ઠભિઃ પટ્ટિર્દ્રાઘ્યાં ચ વિશતિદ્વયમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

રેસૈકેન લલાટેન વિંશતિઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥

ઔરસેન લલાટેન વિજ્ઞેયા પદ્મવિશતિઃ ॥ ૧૧૮ ॥

રેસાઃ પદ્મ લલાટસ્થાઃ સમાઃ કર્ણાન્તગોચરાઃ ॥

ભણિતં यस્ય ગમ્भीરં તં વિદ્યાત્સકલાયુપમ્ ॥ ૧૧૯ ॥

લલાટે यस્ય દૃશ્યન્તે રેસાદ્વયસમાગમમ્ ॥

પટ્ટિર્વર્ષ વિનિર્દિષ્ટં નારદસ્ય વચો યથા ॥ ૧૨૦ ॥

લલાટે यस્ય દૃશ્યન્તે રેસાત્રયમનાગમમ્ ॥

વર્ષ વિશતિર્નિર્દિષ્ટં નારદસ્ય વચો યથા ॥ ૧૨૧ ॥

લલાટે यस્ય દૃશ્યન્તે રેસૈકા ચ સમાયુતા ॥

શતાર્યુસ્તં વિજાનીયાન્નાગદસ્ય વચો યથા ॥ ૧૨૨ ॥

લલાટ ને અર્ધચન્દ્રાભ હોય તો મનુષ્ય ગણ થાય છે ને બહુ વિગાળ લલાટ હોય તો સ્વત્પાયુ થાય છે કુજ કપાળવાળો પણ અત્પાયુ હોય છે ઉન્નત લલાટ વાળો ધનાદ્ય વાળ છે વિષમ લલાટ હોય તો મનુષ્યો દુ ખી અને જર્જરિત રહે છે તેમજ પરકર્મમા રત ગેહનાગ હોય છે આવા પુરુષો ઘાત તથા બાધન (ક્ષત્રી તથા

કેદને) પામે છે. જેના કપાળમાં ત્રિશૂલ અથવા વજ્રનું ચિન્હ માલુમ પડતું હોય તેઓ રાજા (માલિક શેઠ) બને છે. અને તે સ્ત્રી વર્ગમાં પ્રિય થાય છે જે કપાળમાં પાંચ રેખાઓ હોય તો સો વર્ષનું આયુષ્ય થાય. ચાર હોય તો એંશી વર્ષનું, ત્રણ હોય તો સાઠ વર્ષનું અને બે હોય તો આલીસ વર્ષનું આયુષ્ય થાય છે. જે કપાળમાં એક જ રેખા હોય તો વીસ વર્ષનું આયુષ્ય થાય છે. અને જે કપાળમાં રેખા જ ન હોય તો પચીસ વર્ષનું આયુષ્ય થાય છે. જેના કપાળમાં સીધી છેક કાન સુધી પહોંચી ગઈ હોય તેમ લાગતી પાંચ રેખાઓ હોય તેમજ જેનો અવાજ ગંભીર હોય તેનું પુરું આયુષ્ય જાણવું. જેના લલાટમાં બે રેખાઓનું જોડાણ માલુમ પડતું હોય તેનું સાઠ વર્ષનું આયુષ્ય નારદના મત મુજબ જાણવું જેના કપાળમાં ત્રણ રેખાઓનું જોડાણ જણાતું હોય તેનું નારદના મત મુજબ વીસ વર્ષનું આયુષ્ય જાણવું. જેના કપાળમાં એક જ રેખા સુંદર રીતે રહેલી હોય તેનું આયુષ્ય નારદના મત મુજબ સો વર્ષનું જાણવું. ૧૧૩ થી ૧૨૨

ઇતિ લલાટાધિકાર

કુટિલૈઃ સ્ફાટિતૈરુક્ષૈઃ સ્થૂલૈસ્તુ તસ્કરો ભવેત્ ॥

દુઃખિતાઃ પુરુષા જ્ઞેયા ક્ષુધયા પરિપીડિતાઃ

॥ ૧૨૩ ॥

વિરલા મધુરાઃ કેશાઃ સ્નિગ્ધા ભ્રમરસન્નિભાઃ ॥

મધુવર્ણાશ્ચ યે કેશાસ્તે નરા સુખમાજિનઃ

॥ ૧૨૪ ॥

વાંકા, કોટેલા, લુખ્યા, અને જડા વાળવાળો ચોર થાય છે. અને તેવા પુરુષો દુઃખી અને ક્ષુધાથી પીડિત (અન્નના સાંસા પડે તેવા) રહે છે. આછા, સારા લાગતા (નયન મનોહર) સ્નિગ્ધ અને ભમરાના જેવા શ્યામ, અથવા મધના જેવા પીળાશ ભારતા રંગના વાળવાળા માણસો સુખ લોગવનારા થાય છે. ૧૨૩-૧૨૪

નાસિકાનેત્રદન્તૌષ્ઠં કરકર્ણાધિના નરાઃ ॥

સમાઃ સમેન વિજ્ઞેયા વિષમા વિષમેન તુ

॥ ૧૨૫ ॥

ગતિસ્વરાસ્થિત્વગ્માંસનેત્રશ્રોત્રાઙ્ગકે નૃણામ્ ॥

યાનમાજ્ઞાધનં ભોગો યોષિત્સુખં ક્રમાદ્ભવેત્

॥ ૧૨૬ ॥

આવર્તો દક્ષિણે પુંસાં સ્ત્રીणां વામે શુભપ્રદઃ ॥

સ્પર્શનં સ્ફુરણં લક્ષ્મતિલકો મશકો વ્રણઃ

॥ ૧૨૭ ॥

॥ ઇતિ સામુદ્રિકે પુરુષલક્ષણાધ્યાયઃ દ્વિતીયઃ

જે પુરુષના નાક, નેત્ર, દાંત, ઝોઠ, હાથ, કાન અને પગ ચરલ હોય તો સગલ અને વિષમ હોય તો વિષમ સ્વભાવનો બાણુવો ગતિ, સ્વર, હાડકા ગ્રામડી, માત્ર, નેત્ર, કાન તથા અગોના લક્ષણો સાગ હોય તો માણુમને વાહન, નોકર ચાકર, ધન, ભોગ, સ્ત્રી, વગેરે બાળતણુ સુખ ઉત્તંગેત્તર મળતું બાય છે ભમરી, સ્પર્શન, સ્ફુરણુ, લાણુ, તલ, મથક, વણુ વગેરે પુરુષને જમણા ભાગમા અને સ્ત્રીને ડાણા ભાગમા હોય તો શુભ ફળ આપનાર છે ૧૨૫ થી ૧૨૭

ધતિ પુરુષલક્ષણાધ્યાય

અથ સ્ત્રી લક્ષણાધિકાર

કીદૃશીં વસ્યેત્કન્યાં કીદૃશીં ચ વિવર્જયેત્ ॥

કીદૃશીં કુલવાલા ચ ત્વમિદં વક્તુમર્હસિ

॥ ૧ ॥

તથા વિજ્ઞાય યત્નેન શુભાશુભમિતિ સ્થિતમ્ ॥

વદન્તિ ચ પ્રશસ્તં ચ સ્ત્રીણાં લક્ષણમ્ વક્ષ્યામિ

॥ ૨ ॥

વંધુલક્ષણલાવણ્યકુલજાત્યાચલદ્વૃક્તામ્ ॥

કન્યકાં વૃણુયાદ્રૂપવતીમવ્યાંગવિગ્રહામ્

॥ ૩ ॥

અષ્ટમાદર્પતો યાવદર્પમેકાદશં ભવેત્ ॥

તાવત્કુમારિકા લોકે નાપ્યમુદ્રાહમર્હતિ

॥ ૪ ॥

પૂર્ણચન્દ્રમુખી કન્યા ચાલસૂર્યસમપ્રભા ॥

વિશાલનેત્રરક્તોષ્ઠી સા કન્યા લભતે સુખમ્

॥ ૫ ॥

કેવી કન્યા સાથે લગ્ન કરવુ, અને કેવી કન્યાનો લગ્ન ન કરતા ત્યાગ કરવો તેમજ કુલવતી બાળા કેને કહી શકાય, તે કહેવા માટે તું યોગ્ય છે (શિષ્યનો શુરુ પ્રત્યે પ્રશ્ન છે) હું હવે યત્નપૂર્વક ગુલાશુભ લક્ષણોને બાણુને જેને વખાણુવા લાયક લક્ષણ કહે છે, તેવુ સ્ત્રીઓનુ શુભ લક્ષણ કહું 'તુ ભાર્ગ ભાડુ, શુભલક્ષણ, લાવણ્ય, કુલ તથા શ્રેષ્ઠ બતિથી શુદ્ધ હોય તેવી રૂપાળી અને ખોડ વગરની કન્યા સાથે લગ્ન કરવુ આઠમા વર્ષથી લઈ અગિયારશુ વર્ષ વાય ત્યા સુધી સમાજમા કુમારિકા કહેવાય છે અને તે લગ્નને યોગ્ય ઉભર છે જે કન્યા પૂર્ણચન્દ્રના જેવા સુખવાળી, ઉગતા સૂર્યના જેવી લાલ રંગના મનોહર તેજવાળી, વિશાળ નેત્ર તથા લાલ ઝોઠ વાળી હોય તે સુખ મેળવે છે ૧ થી ૫

હસ્તપાદૌ પરીક્ષેત અંગુલ્યશ્ચ નરવાસ્તથા ॥

પાણિરેલા ચ જઙ્ઘા ચ કટિર્નાભિસ્તથૈવ ચ

॥ ૬ ॥

ઉરુચોદર પૃથ્ઠં ચ સ્તનૌ કર્ણૌ ભૂજૌ તથા ॥

વક્ષઃસ્થલલલાટે ચ શિરઃકેશાસ્તથૈવ ચ

॥ ૭ ॥

રોમરાજીંસ્વરં વર્ણં ગ્રીવાનાશાદયસ્તથા ॥

એતત્સર્વં પરીક્ષેત કન્યાશાસ્ત્રવિશારદઃ

॥ ૮ ॥

કન્યાનાં હાથ, પગ, આંગળીઓ, નખ, હાથની રેખાઓ, જંઘા, કટી, નાભિ, ઉર, પેટ, પીઠ, સ્તન, કાન, હાથ, છાતી, લલાટ, માથું, વાળ, રોમરાજી, સ્વર, રંગ, ગરદન, નાક ઇત્યાદિ બધાં જ અંગઉપાંગોની કન્યા શાસ્ત્રમાં (કન્યા પરીક્ષાનું શાસ્ત્ર તેમાં) વિશારદ પુરુષે પરીક્ષા કરવી. ૬-૭-૮

પાદૌ સમાઙ્ગુલૌ સ્નિગ્ધૌ ભૂમ્યાં યદિ પ્રતિષ્ઠિતૌ ॥

યસ્યાઃ સુકોમલૌ રક્તો સા કન્યા ગૃહમણ્ડિની

॥ ૯ ॥

અંગુષ્ઠેનાતિરક્તેન ભર્તારં નાવમન્યતે ॥

અલ્પવૃત્તૌ પતિં હન્યાદ્બહુવૃત્તૈઃ પતિવૃતા

॥ ૧૦ ॥

ઉન્નતૈશ્ચ બહુસૌખ્યં મસૃજૈશ્ચ તથૈવ ચ ॥

સુચિતૈઃ પદ્મવર્ણૈશ્ચ પુત્રવન્તઃ સ્ત્રિયઃ સ્મૃતાઃ

॥ ૧૧ ॥

સરખી આંગળીઓવાળા (સરખો સંજ્યાવાળી આંગળીઓવાળા) સ્નિગ્ધ, અને જમીન ઉપર બરાબર પડનારા, સુકોમળ તથા લાલ રંગના જેના પગ હોય તે કન્યા ગૃહમંડન (ઘરની શેલારૂપ) છે. અંગુઠો જે ઘણી જ લાલાશ ઉપર હોય તો તે પોતાના પતિને સારી રીતે માને છે. (પતિસેવા પરાયણ રહે છે) અંગુઠો જે સાધારણ ગોળાકાર ઉપર હોય તો પતિનો નાશ કરે છે. અને ઘણો ગોળ હોય તો પતિવૃત્તા થાય છે. આંગળીઓના નખ જે ઉન્નત હોય તો બહુ સુખી થાય. ચકચકતા હોય તો પણ સુખી થાય. સારા અને પદ્મના જેવા રંગના નખ હોય તો સ્ત્રીઓ પુત્રવતી થાય છે. ૯ થી ૧૧

ચક્રં પદ્મં ધ્વજં છત્રં સ્વાસ્તિકં વર્ધમાનકઃ ॥

યસ્યા પાદેષુ દૃશ્યન્તે જ્ઞેયાસ્તા રાજયોષિતઃ

॥ ૧૨ ॥

યસ્યાઃ પાદતલે રેલા તર્જનીં યાતિ ઉર્ધ્વગા ॥	
મર્તારં ગમ્યતે શીઘ્રં પ્રિયા મર્તુશ્ચ યોપિતમ્	॥ ૧૩ ॥
પાદે પ્રદેશિની યસ્યા અંગુઠાગ્રં વ્યતિક્રમેત્ ॥	
ન સા મતૃગૃહે તિષ્ઠેત્સ્વચ્છંદા કામચારિણી	॥ ૧૪ ॥
પાદે મધ્યમિકા ચૈવમંગૂલીયમતિક્રમેત્ ॥	
દુઃશીલા દુર્ભગા ચૈવ તસ્માત્તાં પરિવર્જયેત્	॥ ૧૫ ॥
યસ્યાસ્ત્વનામિકા દ્વસ્વા તાં વિદુઃ કલહપ્રિયામ્ ॥	
ભૂમિં ન સ્પૃશતે યસ્યાઃ સ્વાદતે સા પતિદ્વયમ્	॥ ૧૬ ॥
પાદે કનિષ્ઠિકા ચૈવં ભૂમિ ન સ્પૃશતે યદિ ॥	
મર્તારં પ્રથમં હત્વા દ્વિતીયે સુપ્રતિષ્ઠતે	॥ ૧૭ ॥
સમતાભૂમૌ સુલયં યસ્યાશ્ચરણયોસ્તલમ્ ॥	
અથૌ પુત્રાન્ પ્રસૂતે સા પત્યુઃ સન્તાનવર્ધના	॥ ૧૮ ॥

જે સ્ત્રીઓના પગમાં ચક્ર, કમલ, ધન, છત્ર, સ્વસ્તિક, નવાવર્ત એ ચિન્હો દેખાતા હોય તે સ્ત્રીઓ ગજપત્નીઓ થાય છે જે સ્ત્રીના પગમાં તર્જની ભણી જનારી ઉર્ધ્વગા હોય તેને જલદી પતિ મળે છે અને તે પતિને પ્રિય થઈ પડે છે જેના પગની પ્રદેશિની અંગુઠાથી મોટી હોય તે સ્ત્રી પતિના ઘેર ગહેતી નથી અને સ્વચ્છદ થઈ કુર્યા કરે છે પગની મધ્યમાં જો પ્રદેશિનીની માફક અંગુઠાથી મોટી હોય તેનું અતિક્રમણ કરતી હોય તો પણ સ્ત્રી દુઃશીલ અને લાગ્યહીન થાય છે માટે તે વર્જવા યોગ્ય છે જેના પગની અનામિકા ટુકી હોય તેને કષ્ટયાગોર જાણવી જે સ્ત્રીની અનામિકાને (જમીન ઉપર સગ્ગી રીતે પગ મૂકતા) જમીનને સ્પર્શ ન થતો હોય તે સ્ત્રી જે પતિની ભાર્યા તરીકે ભોગ ભોગવે છે જેના પગની કનિષ્ઠિકા જમીનને ન અડકતી હોય તે સ્ત્રી પહેલા પતિને મારી નાખી ધીબળની માથે રહે છે જે સ્ત્રીના પગ જમીન ઉપર મરખી રીતે રહેતા હોય (પગલુ શુદ્ધ રૂપથી પડતુ હોય) તે આઠ પુત્રોની માતા થાય છે અને પતિના કુટુંબની મતાનોથી વૃદ્ધિ કરે છે ૧૨ થી ૧૮

ઉન્નત પાર્ણિર્દુ.શીલા મહાપાર્ણિર્દસિતા ॥

દીર્ઘપાણ્યા પરિક્ષિણ સમપાર્ણિઃ સુશોમના

॥ ૧૯ ॥

વિષમૈરુન્નતૈર્ગુલ્ફૈર્નાર્યઃ સ્યુઃ કલહપ્રિયાઃ ॥

નિર્ગૂઢગુલ્ફા યા નારી સા નિત્યં સુખમેધતે

॥ ૨૦ ॥

કાકજઙ્ઘા સ્થૂલજઙ્ઘા યા ચ રોમશગ્રન્થિકા ॥

અચિરેણ પરિજ્ઞેયં વૈધવ્યમુભયોસ્તયોઃ

॥ ૨૧ ॥

જેના પગની પાધિર્ણુ (પગના તળીઆનો મધ્ય ભાગ) ઉંચી રહેતી હોય તે દુશ્વરિત્ર, મોટી હોય તે દરિદ્ર, પહોળાં હોય તે કલેશ ભોગવનારી અને સરખી (માપસરની) હોય તે સારી સ્ત્રી હોય છે. જે પગની ઘુંટીઓ ઉંચી હોય તો સ્ત્રીઓ કલહ કરનારી હોય છે. જે અંદર ડુબી જતી ઘુંટીઓ હોય તો સ્ત્રી સદાકાળ સુખ ભોગવે છે. જે સ્ત્રી કાગડાના જેવી જાંઘવાળી અથવા જાડી જાંઘવાળી હોય તે તેમજ જેની ઘુંટી ઉપર વાળ હોય તે સ્ત્રી ઉપરોક્ત બંને લક્ષણોના કારણે લગ્ન પછી જલદી વિધવા થઈ જાય છે. ૧૯ થી ૨૧

યસ્યાઃ સ્તનૌ સમૌ શસ્તૌ ઉરૂ રૌમવિવર્જિતમ્ ॥

ગ્રીવા ત્રિરેવયોપેતા વિંબાકારધરાધરા

॥ ૨૨ ॥

કૂર્મપૃષ્ઠં ભગં યસ્યાઃ કૃષ્ણં સ્નિગ્ધં સુશોભનમ્ ॥

ધનધાન્યવતી સા સ્યાત્તથા પુત્રવતી ભવેત્

॥ ૨૩ ॥

નિર્માસં ચાતિદીર્ઘં ચ ભગં શુષ્કં શિરાયુતમ્ ॥

દારિદ્ર્યદુઃસ્વમાપ્નોતિ દૌર્ભાગ્યં ચ વિનિર્દિશેત્

॥ ૨૪ ॥

ઉન્નતે દક્ષિણે પાર્શ્વે સ્ત્રિયઃ પુત્રપ્રદાયિકાઃ ॥

વામોન્નતા ભગા યા ચ સા ચ કન્યાં પ્રસૂયતે

॥ ૨૫ ॥

અશ્વસ્થદલસંકાશં ગુહ્યં ગૂઢમણિસ્થિતમ્ ॥

યસ્યાઃ સા સુભગા કન્યા બહુપુણ્યેન સ્વાપ્યતે

॥ ૨૬ ॥

આવર્તાસ્તુ ભવેદ્યસ્યા ભગસ્યોપરિ મસ્તકે ॥

તસ્યા વિવર્ધતે પુત્રો ધનધાન્યસમાન્વિતઃ

॥ ૨૭ ॥

કૂર્મપૃષ્ઠા ગજપૃષ્ઠા સમરોમાલ્યનાસિકા ॥

વિસ્તીર્ણા પદ્મપત્રાભા પટેતે સુભગા ભગાઃ

॥ ૨૮ ॥

સ્વરોમા ચ શુષ્કા દીર્ઘા ચ નાસિકા ॥

સંકટા વિરલા ચેતિ પડેતે મધ્યમા ભગાઃ

॥ ૨૯ ॥

ગુહ્યાન્તે તિલકો યસ્યા રક્તકુંકુમસન્નિભઃ ॥

અથવા દક્ષિણે ભાગે પ્રશસ્તાં સા નિગદ્યતે

॥ ૩૦ ॥

જે સ્ત્રીના મ્તન સગ્ગા અને સુદર હોય, ઉર્ (માથળ) વાળ વગરની હોય, ગરદનમા ત્રણ વલય પડતા હોય, પાકા ગીલોડા જેવો અધઁષ્ટ હોય, યોનિ કાચબાની પીઠની માફક ઉત્તત અને શ્યામ તથા સ્નિગ્ધ હોય તે સ્ત્રી ધનધાન્યવાળી તથા પુત્રવતી થાય છે. માથ વગરની, ઘણી પહોળી, સુકી અને નમો દેખાય તેવી યોનિ હોય તો સ્ત્રી દારિદ્ર્યથી દુઃખી થાય છે અને તેથી તે ભાગ્યહીન છે, જ્યેમ કહેવું જેમના જમણા પડખા ઉત્તત હોય તે સ્ત્રીઓ પુત્રોનો જન્મ આપનારી હોય છે અને જેમની યોનિનો ડાબો ભાગ ઉત્તત હોય તે સ્ત્રીકન્યાઓનો જન્મ આપે છે. પીપળાના પાદડાના જેવા આકારનું અને જેનો મધિ અદર સમાર્ધ ગએલો હોય એવા શુદ્ધાગવાળી સ્ત્રી ભાગ્યવતી હોય છે અને ગદુ પુણ્યવાળા પુરુષોને પ્રાપ્ત થાય છે. શુદ્ધાગની ઉપરના ભાગમા જેને ભમરીઓ હોય તેને ભાગ્યશાળી અને ધનધાન્યાદિ મપત્તિથી સુક્ત એવો પુત્ર થાય છે. જે સ્ત્રીઓને કાચબાની કે હાથીની પીઠ જેવી, ઝીણી મરખી રૂવાટીવાળી અને નાની ભગનામિકાવાળી પહોળી અને કમળના પાદડા જેવી યોનિ હોય તે સ્ત્રીઓ ગ્રેષ્ઠ યોનિવાળી ગણાય છે. ખરગચડાવાળવાળી, સુકી, લાળી ભગનામિકાવાળી, માકડી તેમજ આઝી આછ પ્રકારની યોનિ મધ્યમ ગણાય છે. જેના શુદ્ધાગ ઉપર લાલ કકુના જેવા ગંગનો તલ ઉપરના ભાગમા અથવા જમણી ગાંઠુએ હોય તે સ્ત્રી ઉત્તમ છે. ૨૨ થો ૩૦

ધાન્યગંધા ચ યા નારી નિવગન્ધા તથૈવ ચ ॥

વર્જનિયા પ્રયત્નેન યદીચ્છેચ્છુભમાત્મનઃ

॥ ૩૧ ॥

ક્ષીરગંધાં ત્યજેત્કન્યાં તથૈવ કટુગધિની ॥

રક્તગંધાં ત્યજેત્કન્યાં સા કન્યા દુઃસ્વદાયિની

॥ ૩૨ ॥

ગોમૂત્રહરિતકીમ્યાં ગંધો યસ્યાઃ પ્રવર્તેતે ॥

દુષ્ટગંધા તુ યા નારી તાં નારીં પરિવર્જયેત્

॥ ૩૩ ॥

તુમ્બીપુષ્પસમાગધા લક્ષાગંધાનુગંધિકા ॥

તસ્યા નૈવ ભવેદ્ધર્તા દુઃસ્વિતા ચૈવ જાયતે

॥ ૩૪ ॥

ચમ્પકાદિક પુષ્પાણાં यदि गंधो भवेत्स्त्रियः ॥

સુભગા સા મજેન્નિત્યં મર્તારં વશવર્તિનમ્

॥ ૩૫ ॥

या वनसूकरीगंधा मत्स्यगंधा च या भवेत् ॥

ઉગ્રગંધા ચ યા નારી તાં નારીં પરિવર્જયેત્

॥ ૩૬ ॥

જે પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છતા હોયએ તો ધાન્યના જેવા સુગંધવાળી અથવા લીમડાના જેવા સુગંધવાળી સ્ત્રીનો યત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવો. દૂધના જેવા ગંધવાળી, તેમજ કડવા ગંધવાળી અને લોહીના જેવા ગંધવાળી કન્યાનો ત્યાગ કરવો, કારણ કે તે દુઃખ આપનારી છે. ગોમૂત્ર યા હરકે જેવો જેનો ગંધ હોય અથવા, જેના શરીરમાંથી ખરાબ ગંધ આવતી હોય તે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. જેના શરીરમાંથી તુંબડીના ફૂલ જેવી યા લાખના જેવી ગંધ આવતી હોય તે સ્ત્રીને પતિ મળતો નથી. અને તે દુઃખી થાય છે ચંપા ઇત્યાદિ પુષ્પોની સુગંધી જે સ્ત્રીમાંથી આવતી હોય તે સ્ત્રી પતિને વશ કરનારી (ખુશ કરનારી) અને ભાગ્યશાળી હોય છે. જે સ્ત્રી જંગલની ભૂંડણ, કે માછલીના જેવી ગંધવાળી ઉગ્રવાસવાળી હોય તે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. ૩૫ થી ૩૬

नितंबविबमुचुङ्गं विस्तीर्णं शस्यते स्त्रियः ॥

મધ્યં વલીત્રયોપેતં કૃશં ચ શુભરોમશમ્

॥ ૩૭ ॥

गंभीरनाभी या नारी दक्षिणावर्तका शुभा ॥

સમાંસલા ચ સ્નિગ્ધા ચ સા નારી સુખમેધતે

॥ ૩૮ ॥

नाभेरधो भवेद्यस्याः लाच्छनं मशकोपमम् ॥

કુંકુમોદ્રવ સંકાશં પ્રશસ્તા સા નિગદ્યતે

॥ ૩૯ ॥

मण्डुककुक्षी या नारी न्यग्रोधपरिमंडला ॥

एकं जनयते पुत्रं स च राजा भविष्यति

॥ ૪૦ ॥

સ્ત્રીના નિતંબ ઉંચા અને પહોળા હોય તો વખાણવા લાયક છે. પેટ ત્રણ વલ્લી પડતી હોય તેવું, કૃશ અને સુંદર રોમરાજીવાળું હોય તે વખાણવા લાયક છે. જે સ્ત્રી ગંભીર, દક્ષિણાવર્ત, માંસલ તથા સ્નિગ્ધ નાભિવાળી હોય તે સુખ ભોગવે છે. જે સ્ત્રીના નાભિના નીચેના ભાગમાં કંકુના ગિંદુ જેવું મશકની માફક લાંછન હોય તે સ્ત્રી વખાણવા લાયક છે. દેડકાના પેટ જેવા અથવા વડની ઘટા જેવા દેખાતા પેટવાળી સ્ત્રી એક જ પુત્રનો જન્મ આપે છે. અને તે પુત્ર રાજા થાય છે. ૩૭ થી ૪૦

સ્તનૌ ચ સદૃશૌ યસ્યા પીનોન્નતયુગૌ તથા ॥
 સમાંસલૌ ચ સ્નિગ્ધૌ ચ સા સૌભાગ્યવતી ભવેત્ ॥ ૪૧ ॥
 યસ્યાઃ સ્તનૌ થનૌ સ્નિગ્ધૌ રોમવિવર્જિતૌ ॥
 હસ્તિનાશૌ ચ જઙ્ઘે ચ સા પત્ની લભતે સુખમ્ ॥ ૪૨ ॥
 યસ્યાઃ પયોધરે વામે હ્યસિતં તિલકં ભવેત્ ॥
 કર્ણે કણ્ઠે સુપુત્રાસ્યા સા કન્યા સુખદાયિની ॥ ૪૩ ॥
 યસ્યા સ્તનાચસુભગૌ લઘુ ચ વિરલૌ પુનઃ ॥
 નિર્માસૌ ચ નિસ્તેજૌ સા પ્રિયા ચ ન શોભના ॥ ૪૪ ॥

જેના સ્તન સરખા, યુદ્ધ, ઉચ્ચ અથવાળા, માસલ તથા સ્નિગ્ધ હોય તે સ્ત્રી
 સૌભાગ્યવતી થાય છે જે સ્ત્રીના સ્તન બહુ બગવદાગ, સ્નિગ્ધ અને રૂવાટા વગરના
 હોય તેમજ હાથની સૂઠ જેવી બાગ હોય તે સ્ત્રી સુખલોભને છે જેના હાથ સ્તન
 ઉપર, કાન તેમજ કંઠમા કાળો તલ હોય તે સ્ત્રી આરા પુત્રોની માતા બને છે, અને
 સુખ આપનારી છે જે સ્ત્રીના સ્તન બરાબર ન હોય, નાના કે આછા હોય, માસ
 રહિત હોય, નિસ્તેજ હોય તે સ્ત્રી આગે નથી ૪૧ થી ૪૪

ગ્રીવાયાં લંબયા ચણ્ડી દારિદ્રી દ્રુસ્વયા તથા ॥
 કુલસ્ય નાશિની નારી દીર્ઘયા ભવતિ પુનઃ ॥ ૪૫ ॥
 યસ્યા ગ્રીવા સુવૃત્તા સ્યાદેસ્વાત્રયસમાન્વિતા ॥
 દક્ષિણાવર્તસંકાશા સા સૌભાગ્યેનાધિકા ભવેત્ ॥ ૪૬ ॥
 રક્તજિહ્વા તુ યા નારી સા ભવેત્સુખમાજિની ॥
 નિત્યં વર્ધયતે પુત્રૈઃ સુકુમારાનુમોહિની ॥ ૪૭ ॥
 શ્વેતાયાં જનયેન્મૃત્યું મલિનાયાં ધનક્ષયઃ ॥
 ગ્યામાયાં કલહો નિત્યં વંશચ્છેદો વિનિર્દિશેત્ ॥ ૪૮ ॥

જે સ્ત્રીની ગરદન લાંબી હોય તો તે ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિની હોય છે બહુ દુક્રી ગરદન
 હોય તો દુષ્ટ થાય છે ઘણી લાંબી ગરદનવાળો સ્ત્રી કુલનો નાશ કરનારી થાય છે
 જેની ગરદન ગોળ અને ત્રણ રેખાઓથી અડિત હોય અને શેલાભા દક્ષિણાવર્ત
 ગમ જેવી લાગતી હોય તે સ્ત્રી ઘણી સૌભાગ્યશાક્તિની થાય છે જે સ્ત્રી લાલ જીલ-

श्वेतेन तालुना दासी दुःखिता कृष्णतालुना ॥

विषमा दशना यस्या विस्लाः स्थौल्य भाजिनः ॥

सा तु क्लेशमवाप्नोति लघुश्चेताः समाः शुभाः ॥ ५० ॥

रामशो चातिलंबौ च यस्या ओष्ठपुटौ पुनः ॥

विषमौ चातिस्थूलौ च पतिघ्नी वनिता भवेत् ॥ ५१ ॥

यस्या औष्ठद्वयं रक्तं श्यामरक्तं समं पुनः

सरसं सदलं शुष्कं सा भर्तुः सुखदायिनी ॥ ५२ ॥

શ્વેત તાળવાથી દાઝી થાય, કાળા તાળવાથી દુઃખી થાય. લીલા તાળવાવાળી કઠોર થાય છે. અને લાલ તાળવાવાળી સારી સ્ત્રી હોય છે. જેના દાંત વિષમ, આછા, અને જડા હોય તે સ્ત્રી કલેશ લોગવે છે. નાના, ધોળા, અને સરખા દાંત હોય તે તે શુભ છે. જેના ઓઠ રૂંવાટાવાળા, ઘણા લાંબા, વિષમ અને જડા હોય તે સ્ત્રી પતિનો નાશ કરનારી થાય છે. જેના બંને ઓઠ રાતા અથવા ઘેરા લાલ. સરખા, સરસ દેખાતા, બે લાગ પડી જતા દેખાય તેવા, અને સુકા હોય તે સ્ત્રી પતિને સુખ આપનારી છે. ૪૬ થી ૫૨

दीर्घेण नासिकाग्रेण नारी भवन्ति कोपिनी ॥

इत्थेन च भवेद्दासी परकर्मकरी स्मृता ॥ ५३ ॥

चिपटा नासिका यस्या वैधव्यं सा च गच्छति ॥

नातिदीर्घा न विस्तीर्णा सरला सुखकारिणी ॥ ५४ ॥

લાંબા નાસિકાચથી સ્ત્રી ક્રોધી થાય છે. ટુંકા નાકવાળી દાસી અને પારકાનું કામ કરનારી થાય છે. જે સ્ત્રીની નાસિકા ચપટી હોય તે સ્ત્રી વૈધવ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. જે નાસિકા બહુ લાંબી નહિ તેમજ બહુ ટુંકી નહિ, પરંતુ માપસરની હોય અને સીધી હોય તો સુખ આપનારી છે. ૫૩-૫૪

पिंगनेत्रा भवेन्नारी अप्रिया सा च भामिनी ॥

दुःशीला सा च विज्ञेया वैधव्यं भजतेऽचिरम् ॥ ५५ ॥

નયને કેકરે યસ્યા દ્રશ્યતે ચાતિ ચન્નલે ॥

કુલટા સાપિ વિચ્યાતા નારી લક્ષણવેદિભિઃ

॥ ૫૬ ॥

યસ્યાસ્તુ હસમાનાયા ગણ્ડે ભવતિ કૃપિકા ॥

ન સા ભર્તૃર્ગૃહે તિષ્ઠેત્સ્વચ્છન્દા કામચારિણી

॥ ૫૭ ॥

દ્વિતીયાચન્દ્રસંકાશા શ્રૂયુગા સમનાસિકા ॥

વલૃષ્ઠાંગુલીપ્રીતિકરી પત્યુઃ સંપત્કરી તથા

॥ ૫૮ ॥

જે સ્ત્રીની આંખો પીળચટ્ટી હોય તે સ્ત્રી અગ્રિય થઈ પડે છે તેમજ હુશ્ચરિત્ર હોઈ જલદી વિધવા થાય છે જે સ્ત્રીની આંખો ખરાબ તથા બહુ થયેલ દેખાતી હોય તેને સ્ત્રી સામુદ્રિકના જાણનારાઓએ કુલટા કહી છે જે સ્ત્રીને હમતા લમણા આંખા ખાડા પડતા હોય તે સ્ત્રી સ્વચ્છદી, મનસ્વી હોય છે અને પતિના ઘેર ટકીને રહેતી નથી જેની પ્રભરો ખીજના ચક્રના જેવી વાકી હોય અને નાકના ઉપલા ભાગે સરખા અતરે આવેલી હોય તેમજ જેની આગળીઓ એક ખીજ સાથે માળેલી હોય તે સ્ત્રી પતિની સપત્તિને વધારનાર તથા મીતિની વૃદ્ધિ કરનાર હોય છે ૫૫ થી ૫૮

પૂર્ણિમા ચન્દ્રસંકાશં સુપુષ્ટં પરિમ્ણલમ્ ॥

યસ્યા મુખ સુદીપ્તં ચ સા ચ લક્ષ્મીસ્તિ પરા

॥ ૫૯ ॥

યથા મુખં તથા ગુહ્યં યથા વક્ષસ્તથા ભગ. ॥

યથા હસ્તો તથા પાદૌ વાહુ જઙ્ઘે તથૈવ ચ

॥ ૬૦ ॥

જે સ્ત્રીનું મુખ ચદ્ર જેવું સાગી રીતે ખીલેલું ગોળ અને તેજસ્વી હોય તે સ્ત્રી ખીલ લક્ષ્મી જેવી છે જેવું મુખ હોય તેવું ગુહ્યાગ હોય છે, જેવું વક્ષસ્થલ હોય તેવી થોડી હોય છે, જેવા હાથ હોય તેવા પગ હોય છે જેના ખાંડુ હોય છે તેવી જઘાઓ હોય છે અર્થાત્ આ અવયવોના લક્ષણોમા સામ્ય હોય છે ૫૯-૬૦

લલાટં ત્ર્યંગુલં યસ્યાઃ શરીરં રોમવર્જિતમ્ ॥

નિર્મલં મૃદુલં દેહમાયુઃ સૌખ્યધનપ્રદમ્

॥ ૬૧ ॥

યસ્યાસ્ત્રિણિ પ્રલમ્વાનિ લલાટમુદરં ભગ. ॥

ત્રીણિ સા હન્યતે નારી દેવરંશ્વશુરં પતિમ્

॥ ૬૨ ॥

લલાટે શ્વશુરં હન્તિ ઉદરે દેવરં તથા ॥

ભર્તારં ચ ભગે હન્યાત્સા કન્યા પરિવર્જયેત્

॥ ૬૩ ॥

સ્થૂલકેશા પતિઘ્ની સ્યાદ્દીર્ઘકેશા ધનપ્રદા ॥

પરુષૈઃ કપિલૈઃ કૂરા સ્કંધકેશા ચ શરેભના

॥ ૬૪ ॥

જે સ્ત્રીનું કપાળ ત્રણ આંગળનું હોય અને શરીર ઉપર વાળ ખીલકુલ નહિ હોવાથી જે નિર્મલ અને કોમળ હોય તે સ્ત્રી સુખ તથા ધન આપનારી છે. જે સ્ત્રીનું કપાળ, પેટ અને યોનિ એ ત્રણ મોટાં હોય તે સ્ત્રી અનુક્રમે દીયેર, સસરા તથા પતિનો નાશ કરનારી બાણવી. અર્થાત્ મોટા કપાળવાળી સસરાનો નાશ કરનાર, મોટા પેટવાળી દીયેરનો નાશ કરનાર તથા મોટી યોનિવાળી પતિનો નાશ કરનારી બાણવી. બાડા વાળવાળી સ્ત્રી પતિને દુઃખ આપનારી, લાંબા વાળવાળી ધનની વૃદ્ધિ કરનારી, છૂટાછવાયા વાળવાળો કૂર સ્વલાવવાળી તથા ખલા પર વાળવાળી સ્ત્રી શોભાની વૃદ્ધિ કરનારી બાણવી. ૬૧ થી ૬૪

હંસસ્વરા ક્રૌંચસ્વરા નારી મધુપકોકિલા ॥

ચક્રવાકસ્વરા યા સા હેમ ધાન્યાવિવાર્ધિની

॥ ૬૫ ॥

તીક્ષ્ણસ્વરાતિગંભીરસ્વરાતિમધુરસ્વરા ॥

અષ્ટૌ સા જનયેત્પુત્રાન્ધનધાન્યસમન્વિતા

॥ ૬૬ ॥

આયતૌ શ્રવણો યસ્યા સમૌ ચ સુકુમારકૌ ॥

ભ્રુવૌ ચન્દ્રાયુધાકારૌ સા કન્યા સુખમોગિની

॥ ૬૭ ॥

કટ્યાવર્તે વરા નારી નાભ્યાવર્તે મૃતાત્મજા ॥

પૃષ્ઠાવર્તે પતિઘ્ની સ્યાત્તસ્માદેતાં વિવર્જયેત્

॥ ૬૮ ॥

હંસ, ક્રૌંચ (સારસ) બ્રમર, કોયલ તથા ચક્રવાકના જેવા સ્વરવાળી સ્ત્રી સુવર્ણ તથા ધાન્યની વૃદ્ધિ કરનારી છે. તીક્ષ્ણ સ્વરવાળી, અતિગંભીર સ્વરવાળી અથવા અતિમધુર સ્વરવાળી સ્ત્રી આઠ પુત્રોની માતા થાય છે. અને ધનધાન્યથી યુક્ત રહે છે. લાંબા, સરખા, સુકોમળ કાન, હોય અને ચંદ્રના જેવી બ્રમરો હોય તે કન્યા સુખ ભોગવનારી હોય છે. જેની કમરમાં ભમરી હોય તે સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ છે. નાભિમાં ભમરી હોય તે. મૃત પ્રજા હોય છે. અને જેની પીઠ ઉપર ભમરી હોય તે પતિનો નાશ કરનારી છે. માટે તેનો ત્યાગ કરવો. ૬૫ થી ૬૮

વૃત્તા ષ્ઠિસ્તથાવર્તો યસ્યા ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥

બહૂન્નમતે પુરુષાન્ દુઃખિતાન્ કુરુતે પુનઃ

॥ ૬૯ ॥

યસ્યા રોમાણિ જહ્વાયાં મુખં ચ વિકૃતં ભવેત્ ॥

રોમભિસ્ત્રિરાવર્તે શીઘ્રં ભક્ષયતે પતિમ્

॥ ૭૦ ॥

ઉદ્યત્પિણ્ડિકા યા તુ વારાહસ્વરોમકા ॥

અપિ રાજકુલે જાતા દાસીત્વમુપગચ્છતિ

॥ ૭૧ ॥

જેની પીઠ ગોળ તથા લમરાવાળી હોય તે સ્ત્રી ઘણા પુરુષા સાથે મળધ રાખે છે, અને તે દરેકને નિરાશ કરે છે જેની જાઘ ઉપર વાગ હોય, એ વિકૃત હોય અને શરીર ઉપર ત્રણ રૂવાટાથી બનેલી લમરીઓ હોય તે સ્ત્રી જલદી પતિને ખાઈ જાય છે અર્થાત્ દુક મુદતના વિધવા બની જાય છે જેની પોડીઓ ઉપસેલી હોય તે સ્ત્રી રાજકુલમાં જન્મી હોય તો પણ દાસી બાય છે ૬૯ થી ૭૧

યસ્યાસ્તુ હૃદયે નાર્યા રક્તં તુ તિલકં ભવેત્ ॥

લાચ્છનં ભવતિ રક્તાભં સા નારી શોભના ભવેત્

॥ ૭૨ ॥

લભતે વિત્તસંપન્નં પતિ ચ વશવર્તિનમ્ ॥

પુત્રત્રયં પ્રસૂતે સા તથા કન્યા ચતુષ્ટયમ્

॥ ૭૩ ॥

સ્તને વામે ચ કૃષ્ણાભં લાચ્છનં મશકોપમમ્ ॥

ક્ષિપ્રં વૈધન્યમાપ્નોતિ જાયતે સાતિદુઃખિતા

॥ ૭૪ ॥

યસ્યા ગમાગમે વૈ ભૂમિકંઃ પ્રજાયતે ॥

સર્વાતિવૈરજનની સમુદ્રવચનં યથા

॥ ૭૫ ॥

જે ઝીના વક્ષ સ્થલમાં રાતા રંગનો તલ હોય અથવા લાલ લાખુ હોય તો તે સ્ત્રી ઘણી મારી હોય છે અને તે ધનવાન અને વશમાં રહેનાર પતિને પ્રાપ્ત કરે છે ત્રણ પુત્રો તેમજ ચાર પુત્રીઓની માતા બને છે જેના ડાળા સ્તન ઉપર કાળુ મશકના જેવું લાછન હોય તે સ્ત્રી જલદી વિધવા થાય છે અને ઘણું દુઃખ લોગવે છે જેના હાલતા ચાલતા પૃથ્વી કપે છે તે બધા સાથે ઘણું વેર કરનારી છે, એમ સમુદ્રવેદ કથન છે ૭૨ થી ૭૫

મૃદ્વહ્ની મૃગજહ્વાચ મૃગા ક્ષી ચ મૃગોદરી ॥

હંસગત્યા સમા નારી રાજપત્ની ભવિષ્યતિ

॥ ૭૬ ॥

કૃષ્ણા શ્યામા ચ યા નારી ગૌરી ચમ્પક સુપ્રમા ॥

સ્નિગ્ધાંગી સ્નિગ્ધવદના સા નારી લભતે સુખમ્

॥ ૭૭ ॥

લલાટે यस્ય દશ્યન્તે કૃષ્ણં તિલકમુત્તમમ્ ॥

પંચ સા જનયતે પુત્રાન્ ધનધાન્યસમાકુલાન્ ॥ ૭૮ ॥

યસ્યાશ્ચ હસમાનાયા લલાટે સ્વસ્તિકો ભવેત્ ॥

વાહનાનાં સહસ્રસ્ય ચાધિપત્યં વિનિર્દિશેત્ ॥ ૭૯ ॥

કોમળ અંગ, મૃગ જેવી જાંઘ, મૃગ જેવી આંખ અને મૃગ જેવું પેટ તથા હંસના જેવી ગતિવાળી સ્ત્રી રાજપત્ની થાય છે. કાળી, શ્યામ અથવા અંખાના જેવા ગૌર રંગવાળી, સ્નિગ્ધ અવયવો અને સ્નિગ્ધ સુખવાળો સ્ત્રી સુખ ભોગવે છે જેના લલાટમાં કાળો તલ દેખાય છે, તે પાંચ પુત્રોનો જન્મ આપે છે. અને તે પાંચ પુત્રો ધનધાન્યથી ભરપુર રહે છે જેને હસતાં કપાળમાં સ્વસ્તિકના જેવું ચિન્હ થતું હોય તે સ્ત્રી હજાર વાહનોની માલિક થાય છે. ૭૬ થી ૭૮

પીનોરુઃ પીનગણ્ડા સમસિતદશના પદ્મપત્રાયતાક્ષી ।

બિમ્બોષ્ઠી તુઙ્ગનાશા ગજગતિગમના દક્ષિણાવર્તનામી ॥

સ્નિગ્ધાઙ્ગી ચારુવેષા મૃદુપૃથુજઘના સુસ્વરા ચારુકેશા ।

ભર્તા તસ્યાઃ ક્ષિતીશો ભવતિ ચ સુભગા પુત્રયુક્તા ચ નારી ॥૮૦॥

ઉરુસ્તનૌ કરિકરપ્રતિમાવરોપાવશ્વત્થપત્રસદૃશં વિપુલં ચ ગુહ્યમ્ ॥

શ્રોણિલલાટમુરુકૂર્મસમુન્નતં ચ ગૂઢોમણિશ્ચ વિપુલાં શ્રિયમાતનોતિ ॥૮૧॥

પિઙ્ગાક્ષી કૂપગણ્ડા સ્વપરુષલા સ્થૂલજઙ્ઘોર્ધ્વકેશી ॥

રૂક્ષાક્ષીવક્રનાસા પ્રવિરલદશના કૃષ્ણવાલોષ્ઠજિહ્વા ॥

શુષ્કાઙ્ગી સંગતભ્રૂઃ કુચયુગવિષમા વામના ચાતિદીર્ઘા

કન્યૈષા વર્જનીયા સુલધનરહિતા દુષ્ટશીલા ચ નિત્યમ્ ॥ ૮૨ ॥

જાડા સાથળ, જાડાં (ભરાવદાર) લંમણાં, સરખા અને ધોળા દાંત, કમળની પાંખડી જેવી અને લાંબી આંખો, બીંગણ જેવા લાલ આંઠ, ઉન્નત નાસિકાં, ગજ-ગતિ, દક્ષિણાવર્ત નાભિ, સ્નિગ્ધ અવયવો, સુંદર વેશભૂષાં, કોમળ અને પુષ્ટ સાથળ, મધુર સ્વર, સુંદર વાળ આવાં લક્ષણોવાળી સ્ત્રીનો પતિ રાજા થાય છે. અને તે સ્ત્રી ભાગ્યશાળી તેમજ પુત્રવતી થાય છે. સાથળ અને સ્તન હાથીની સૂંઠ અને ગંડસ્થળ જેવા, તેમજ વાળ રહિત હોય, પીંપળાના પાંદડા જેવું પેડાળું શુદ્ધાંગ હોય, પેટું કપાળ, સાથળ કાચગાની પોઠની માફક ઉંચાં હોય તેમજ શુદ્ધાંગનો મણિ ગૂઢ

(અદર ચમાઈ જતો) હોય તે સ્ત્રી ઘણી લક્ષ્મી મેળવે છે પીળી આખ, ખાડા પડતા કપોલ, ગધેડાના જેવો ઋક્ષ અવાજ, બીડી બાધ, હિમા વાળ, લુખ્ખી આંખો, વાક્રુ નાક, આછા આછા દાંત, કાળા તેમજ ડવાટીવાળા ઓઠ અને કાળી છલ, સુગંધ અગ, મળી ગએલી લમરો, વિષમ ચ્તન (એક બીજા સાથે સરખા નહિ તેવા) (ઠીંગણી) લાળી આવા કુલક્ષણોવાળી કન્યા સુખ અને ધન રહિત તેમજ દુશ્ચરિત્ર હોય છે માટે તેનો ત્યાગ કરવો ૮૦ થી ૮૨

यस्याः पाणितले रेखा प्राकारस्तोरणं तथा ॥

अपि दासकुले जाता नरेन्द्रं लभते पतिम् ॥ ८३ ॥

यस्याः करतले रेखा मयूरछत्रमिष्यते ॥

राजपत्नीत्वमाप्नोति ऐश्वर्यमपि वर्धयेत् ॥ ८४ ॥

मण्डलं चक्रपद्मे च पूर्णकुम्भं च तोरणम् ॥

यस्याः करतले छत्रं राजपत्नीत्वमाप्नुयात् ॥ ८५ ॥

वृत्ता च मेखला यस्याः नामिदेशोऽपि वर्तुलः ॥

सा स्त्री भवति कल्याणी पति नृपतिमाप्नुयात् ॥ ८६ ॥

अन्तर्ध्रुवो ललाटे च मशકેन समन्विता ॥

રાજ્ઞી વાપિ કપોલે ચ રામા મિશનધીર્ભવેત્ ॥ ૮૭ ॥

જેના હાથમા દુર્ગ અથવા તોરણના આકારની રેખાઓ હોય તે દાસકુલમા જન્મી હોય છતા રાજપત્ની થાય છે જેના હાથમા મોર અથવા છત્રનો આકાર ણનાવતી રેખાઓ હોય તે સ્ત્રી રાજપત્ની બને છે અને ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ કરે છે વર્તુલ, ચોરસ, પદ્મ, પૂર્ણકુલ, તોગણ અને છત્રના ચિન્હવાળી સ્ત્રી રાજપત્ની થાય છે જેની કમગ્ની મેખલા ગોળ હોય, અને નાભિ પશુ ગોળાકાર હોય તે સ્ત્રી કલ્યાણ કરનારી તેમજ રાજપત્ની થાય છે ભ્રમરોના મધ્યમા કે લલાટમા ચા કપોલ (ગડ સ્થલ)મા જેને મથક હોય તે સ્ત્રી રાણી થાય છે અને મિષ્ટ લોજન કરનારી તથા બુદ્ધિમતી હોય છે ૮૩ થી ૮૭

रोमैः कनकवर्णैश्च नामौ च त्रिवालिर्वृता ॥

नरेन्द्रस्य च सा भार्या भवतीह न संशयः ॥ ८८ ॥

હ્રોમનસ્વકેશેષુ દન્તેષુ નયનેષુ ચ ॥

સ્નેહોઽત્ર વિદ્યતે યાસાં તાસાં તચ્છ્રુમકારણમ્

॥ ૮૯ ॥

અલ્પસ્વેદા ચાલ્પરોમા નિદ્રાભોજનદુર્બલા ॥

ગાત્રેભ્યો ન ચ રોમાણિ નારીणां લક્ષણં શુભમ્

॥ ૯૦ ॥

સ્તજિહ્વા મૃગાક્ષી ચ યા નારી દીર્ઘલોચના ॥

કૃશોદરી ગજગતી સ્ત્રીणां લક્ષણમુત્તમમ્

॥ ૯૧ ॥

જેનાં રૂંવાટાં સોનેરી હોય, નાભિ ઉપર ત્રિવલ્લી પડતી હોય તે રાજપત્ની થાય છે, એમાં સંદેહ નથી. સ્ત્રીઓને હૃદય, રોમ, નખ, વાળ, દાંત તથા નયનમાં સ્નેહ હોય તો તે તેમના માટે શુભ લક્ષણ છે. થોડો પરસેવો, થોડાં રોમ, થોડી નિદ્રા, થોડું ભોજન અને ગાત્રો ઉપર વાળ ન હોય આ લક્ષણો સ્ત્રીઓ માટે શુભ ફળ આપનારાં છે. લાલ જીભ, મૃગ જેવી આંખ, દીર્ઘ લોચન, કૃશ ઉદર અને હાથીના જેવી ગતિ એ શુભ લક્ષણો છે. ૮૮ થી ૯૧

પરાનુકૂલાં પરપાકપાકિનીં વિવાદશીલાં સ્વયમર્થ ચોરિણીમ્ ॥

આક્રંદિનીસપ્તગૃહ પ્રવેશિની ત્યજેચ્ચ માર્યાં દશપુત્રપુત્રિણીમ્

॥ ૯૨ ॥

અતિદીર્ઘા ચ હસ્વા ચ અતિસ્થૂલા કૃશા તથા ॥

અતિકૃષ્ણા ચ રૌદ્રા ચ તાદૃશી વૈરકારિણી

॥ ૯૩ ॥

વિકર્ણગુલિર્યાં નારી છિદ્રપાદા ચ યા ભવેત્ ॥

સા સ્ત્રી વૈરકારીણિ સમુદ્રસ્ય વચો યથા

॥ ૯૪ ॥

કૃષ્ણજિહ્વા વિલંબોષ્ટી પિઙ્ગાક્ષી ઘર્ઘસ્વરા ॥

દશમાસૈ પતિં હન્તિ સા કન્યા પરિવર્જયેત્

॥ ૯૫ ॥

યસ્યાશ્ચ રોમશૌ જઙ્ઘૌ રોમશૌ ચ પયોધરૌ ॥

ઓષ્ટ્રોપરિચરોમાણિ શીઘ્રવૈધવ્યમાપ્નુયાત્

॥ ૯૬ ॥

માતુલિઙ્ગસમૌ હસ્તૌ લમ્બમાનં સ્તનદ્વયમ્ ॥

યદા તદા ન સંદેહો દ્વિતીયં કુરુતે પતિમ્

॥ ૯૭ ॥

મહાંગુલી મહાનાશા મહામુખી મહાસ્તની ॥

મહાનસી તુ યા નારી સદૈવ દુઃખિની ભવેત્ ॥ ૧૮ ॥

આવર્તાસ્ત્રયો દૃશ્યન્તે લલાટે ઉદરે મગે ॥

મક્ષયેત્તત્કણાન્નૂનં દેવરં શ્વસુરં પતિમ્ ॥ ૧૯ ॥

લમ્બોદરી સ્થૂલશિરા સ્ત્રાક્ષી પિઙ્ગલોચના ॥

પતિનોપાર્જિતં દ્રવ્યમન્યેન સહ મક્ષયેત્ ॥ ૨૦૦ ॥

જે સ્ત્રી પારકાને અતુફલ ગેટી, પારકાની રમોઈ કરનારી, વિવાહ કરનારી, પોતે જ પૈમા ચોરનારી આક્રંદ (આત્મક્રંદેશ રૂદન ઇત્યાદિ) કરનારી, સાત ધરમા પ્રવેશ કરનારી (બહુ ધર બાધનારી, વારવાર પતિ બદલનારી) તથા જેને પુત્રપુત્રી મલી દશ મતાન થયા હોય તે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો ઘણી ઉચી યા ઘણી નીચી, ઘણી બડી યા ઘણી પાતળી, તેમજ ઘણી કાળી ઉચ્ચ સ્વભાવવાળી સ્ત્રી વેર કરનારી હોય છે જે સ્ત્રીની આગળીઓ ખરાબ હોય તેમજ પગલુ જમીન ઉપર ખરાબર ન પડતુ હોય તે સ્ત્રી વેર કરનારી હોય છે, એમ સમુદ્રનું વચન છે કાળી જીભ, લાખા ઓઠ, પીળી આંખ તથા ધર્ધર અવાજવાળી સ્ત્રી દશ મહીનામા પતિનો નાશ કરે છે, માટે તેવી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો જેની બાધ રૂવાટાવાળી હોય, તેમજ મ્તાન પણ રૂવાટાવાળો હોય અને ઓઠ પણ રૂવાગવાળા હોય તે જલદી વૈધવ્યને પ્રાપ્ત થાય છે ન્યાયે સ્ત્રીના હાથ બાજેરાના જેટલા લાખા (અર્થાત્ દુકા) હોય, મ્તાન યુગલ લગડતુ હોય, ત્યારે મમજલુ કે તે નિ સગય તેવી સ્ત્રી પુનર્વિધ કરશે મોટી આગળીઓવાળી, મોટી નામિકાવાધો, મોટા મુખવાળી મોટા નખરાળી જે સ્ત્રી હોય તે મદૈવ દુઃખી થાય છે જો સ્ત્રીના લલાટ, ઉદર તથા ચોનિ ઉપર એમ ત્રણ ભમ-રીઓ હોય તો તે પોતાના દીયર, દુષ્ટ તથા પતિને બાધ બાધ છે, અર્થાત્ એ ત્રણેનો નાશ થઈ જાય છે લાખા પેટવાળી, બડી નમોવાળી અને લાલ કે પીળચટી આખોવાળી સ્ત્રી પોતાના પતિનું પેદા કરેલુ ધન જાર પુરુષ ગાયે લોગવે છે ૬૨ થી ૧૦૦

અતિદીર્ઘા મૃશં હસ્વા અતિસ્થૂલા મૃશં કૃશા ॥

અતિકૃષ્ણા મૃશં ગૌરી પટેતા દુર્મગા મતા- ॥ ૧૦૧ ॥

યસ્યા ન સ્પૃશતે ભૂમિ કનિષ્ઠા ચ ચતુર્થિકા ॥

કુમારી સ્મતે જારં યૌવનેઽપિ ન સંશય ॥ ૧૦૨ ॥

નદીનામા ચ યા નારી યા નારી ફલનામિકા ॥

દેવીનામા ચ યા નારી સ્વયં ભક્ષયતે પતિમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

તીર્થનામા ચ યા કન્યા સા કન્યા મૃત્યવર્જિતા ॥

વૃક્ષનામા ચ યા કન્યા તન્મુખં નાવલોકયેત્ ॥ ૧૦૪ ॥

અદત્તા વર્ણજ્યેષ્ઠાય લક્ષણૈઃ પરિવર્જિતા ॥

ન પરિણયેત્સા નારી સમુદ્રવચનં યથા ॥ ૧૦૫ ॥

માતરં પિતરં વાપિ ભ્રાતરં દેવરં પતિમ્ ॥

હન્યાત્કુલક્ષણૈરેમિસ્તસ્માલ્લક્ષણમીક્ષતે ॥ ૧૦૬ ॥

ઘણી ઉંચી યા ઘણી નીચી, ઘણો જાડો યા ઘણો પાંતાળો, ઘણો કોલી યા ઘણો ગોરી આ છએ પ્રકારની સ્ત્રીઓ ખરાબ મનાય છે. જે સ્ત્રીને ચાલતાં પગની ચોથી (અંગુઠા સહિત ગણુતાં) આંગળી અને ટચલી આંગળી જમીનને ન અડકતી હોય તો તે કુમારવસ્થામાં તેમજ યૌવનાવસ્થામાં નિઃસંશય વ્યભિચાર કરે છે. નદીના, ફલના કે દેવીના નામવાળી સ્ત્રી પતિનું લક્ષણ કરી જાય છે, અર્થાત્ વિધવા બને છે. તીર્થના નામવાળી નોકરચાકર પરિવારથી રહિત હોય છે. વૃક્ષના નામવાળી કન્યાનું મુખ પણ ન જોવું. અર્થાત્ તે ઘણી દુર્ભાગિણી હોય છે. ઉત્તમ કુળમાં ન અપાતી હોય અને શુભ લક્ષણોથી રહિત હોય તેવી કન્યા સાથે લગ્ન ન કરવું, એમ સમુદ્રનું કથન છે. કુલક્ષણો (ઉપર ગણુવ્યાં છે તેવાં)થી કન્યા પોતાનાં માતા પિતા, ભાઈ, દીયર, તથા પતિનો નાશ કરે છે. માટે લક્ષણો જોવાં જોઈએ. ૧૦૧ થી ૧૦૬

દક્ષા તુષ્ટા પ્રિયાલાપા પતિચિત્તાનુગામિની ॥

કાલૌચિત્યાદ્યકરી યા સા લક્ષ્મીરિવાપરા ॥ ૧૦૭ ॥

બાલા સેલનકૈઃ કાલે દત્તૈઃ દિવ્યફલાશનૈઃ ॥

મોદતે યૌવનસ્થા તુ વસ્ત્રાલંકરણાદિભિઃ ॥ ૧૦૮ ॥

હૃષ્યેન્ મધ્યવયા પ્રૌઢરતિક્રીડાસુ કૌશલૈઃ ॥

વૃદ્ધા તુ મધુરાલાપૈર્ગૌરવેણ ચ રજ્યતે ॥ ૧૦૯ ॥

ષોડશાબ્દા ભવેદુબાલા ત્રિંશતાદ્ભૂતયૌવના ॥

પચ્ચપચ્ચાશતા પ્રૌઢા વૃદ્ધા સ્ત્રીં તદનન્તરા ॥ ૧૧૦ ॥

જે સ્ત્રી ચતુર, પ્રસન્ન, પ્રિય લાગે તેવી વાતચિત કરનારી, પતિની ઈચ્છા મુજબ કરનારી, તેમજ સમય જોઈ ઉચિત વ્યય કરનારી હોય તે સ્ત્રી બીજી લક્ષ્મી જેવી છે બાલા સમય ઉપર આપેલા રમકડા, તેમજ ઉત્તમ મેવા મીઠાઈઆવી પ્રસન્ન થાય છે જ્યારે યુવા સ્ત્રી વસ્ત્ર અને અલંકારથી પ્રગ્ન થાય છે મધ્યમા (મોઢ નાચિકા) ભવ્ય તથા કૌશલ્ય ભરેલી સુરત કીડાવી પ્રસન્ન થાય છે તેમજ વૃદ્ધ સ્ત્રી આદર સન્માન અને મધુર વાર્તાલાપથી પ્રગ્ન થાય છે સોળ વર્ષની ઉંમર સુધી સ્ત્રી બાલા કહેવાય છે સોળથી ત્રીસ સુધીની યુવા, ત્રીસથી પચાવન વર્ષ સુધીની મોઢા (મધ્યા) અને ત્યાં પછીની વૃદ્ધ કહેવાય છે ૧૦૭ થી ૧૧૦

પદ્મિની ચિત્રિણી ચૈવ શંખિની હસ્તિની તથા ॥

તત્તદિદ્ર વિધાનેનાનુકૂલ્યા સ્ત્રી વિચક્ષણૈઃ ॥ ૧૧૧ ॥

પદ્મિની વહુકેશા ચ સ્વલ્પકેશા ચ હસ્તિની ॥

શંખિની દીર્ઘકેશા ચ વક્રકેશા ચ ચિત્રિણી ॥ ૧૧૨ ॥

ચક્રસ્તનૌ ચ પદ્મિન્યા વક્રસ્તની ચ હસ્તિની ॥

દીર્ઘસ્તનૌ ચ શંખિન્યાશ્ચિત્રિણી ચ સમસ્તની ॥ ૧૧૩ ॥

પદ્મિની દન્તશોભા ચ દન્તોન્નતા ચ હસ્તિની ॥

શંખિની દીર્ઘદન્તા ચ સમદન્તા ચ ચિત્રિણી ॥ ૧૧૪ ॥

પદ્મિની પદ્મગંધા ચ મધુગંધા ચ હસ્તિની ॥

શંખિની ક્ષારગંધા ચ મત્સ્યગંધા ચ ચિત્રિણી ॥ ૧૧૫ ॥

હંસસ્વરશ્ચ પદ્મિન્યા ગૂઢશબ્દા ચ હસ્તિની ॥

રુક્ષઃ શબ્દશ્ચ શંખિન્યાઃ કાકશબ્દા ચ ચિત્રિણી ॥ ૧૧૬ ॥

પટ્ટજાસનલયેન પદ્મિની વેણુ દાસ્તિપદેન શંખિની ॥

સ્કંધપાદયુગલેન હસ્તિની નાગરેણ સ્મયંતિ ચિત્રિણી ॥ ૧૧૭ ॥

પદ્મિન્યા મુખસૌરમ્યં ઊરઃ સૌરમ્યહસ્તિની ॥

ચિત્રિણી કટિસૌભાગ્યા પદસૌભાગ્યશાંખિની ॥ ૧૧૮ ॥

પદ્મિની સરલાકેશા ઉર્ધ્વકેશા ચ હસ્તિની ॥

ચિત્રિણી લમ્બકેશા ચ સ્થૂલકેશા ચ શંખિની ॥ ૧૧૯ ॥

પક્ષિની પ્રેમ વાઙ્છન્તિ દ્રવ્યં વાઙ્છન્તિ હસ્તિની ॥

ચિત્રિણી માનમિચ્છન્તી કલહમિચ્છેચ શંખિની ॥ ૧૨૦ ॥

જ્ઞાતવ્યં વિવુઘૈઃ સ્ત્રીણાં લક્ષણં વાપ્યલક્ષણમ્ ॥

કુલવૃદ્ધિર્યશોવૃદ્ધિર્લક્ષ્મીવૃદ્ધિર્મવેદ્યતઃ ॥ ૧૨૧ ॥

॥ इति समाप्तं सामुद्रिकशास्त्रम् ॥

સ્ત્રીઓના પક્ષિની, ચિત્રિણી, હસ્તિની અને શંખિની એમ ચાર લેઈ હોય છે. સ્ત્રીઓને તેમના લેઈ મુજબનાં વિધાનો વડે ચતુર પુરુષોએ પોતાને અનુકૂળ કરી દેવી. જેને ઘણા વાળ હોય તે પક્ષિની, ઓછા વાળવાળી હસ્તિની, લાંબા વાળવાળી શંખિની અને વાંકડીઆ વાળવાળી ચિત્રિણી કહેવાય. પક્ષિનીના સ્તન ગોળ હોય છે. હસ્તિનીના સ્તન વાંકા હોય છે. શંખિનીના સ્તન મોટા હોય છે. અને ચિત્રિણીના સ્તન સરખા (માપસરના) હોય છે. પક્ષિનીના દાંતની શોભા મનોહર હોય છે. હસ્તિનીના દાંત ઉંચા થએલા માલુમ પડે તેવા હોય છે. શંખિનીના દાંત મોટા હોય છે. અને ચિત્રિણીના દાંત સરખી રીતના હોય છે. પક્ષિનીના શરીરમાંથી કમળના ફૂલ જેવી સુગંધી આવે છે. હસ્તિનીના શરીરમાંથી મધ જેવી સુગંધ આવે છે. શંખિનીના શરીરમાંથી ખારના જેવી સુગંધી આવે છે. અને ચિત્રિણીના શરીરમાંથી માછલા જેવી સુગંધી આવે છે. પક્ષિની હંસના જેવા સ્વરવાળી હોય છે. હસ્તિનીનો સ્વર ગંભીર હોય છે. શંખિનીનો સ્વર ઋક્ષ લાગે છે. જ્યારે ચિત્રિણી કાગડાના જેવા સ્વરવાળી હોય છે. પક્ષિની પક્ષાસનની ખુબીથી સુરત કરે છે. ફાડેલા વાંસની માફક પગ રાખી શંખિની કીડા કરે છે. સ્કંધ પાદાસનથી (નાયકના પગ પોતાના સ્કંધ ઉપર અને પોતાના પગ નાયકના સ્કંધ ઉપર રાખી) હસ્તિની કીડા કરે છે. જ્યારે ચિત્રિણી સુખાસનથી સુરત કરે છે. પક્ષિનીમાં મુખમાં સૌરભ હોય છે. હસ્તિનીનું ઉરઃસ્થલ સુંદર (સુગંધીવાળું અર્થાત્ મનોહર) હોય છે. ચિત્રિણીની કમર સારી હોય છે. જ્યારે શંખિનીના પગ સારા હોય છે. પક્ષિનીના વાળ સરલ હોય છે. હસ્તિનીના ઊભાવાળ હોય છે. ચિત્રિણીના વાળ લાંબા હોય છે. અને શંખિનીના વાળ બહા હોય છે. પક્ષિની પ્રેમની ઈચ્છા રાખે છે. હસ્તિની દ્રવ્યની આકાંક્ષાવાળી હોય છે. ચિત્રિણી માન ચાહે છે. જ્યારે શંખિની કલહ પ્રિય હોય છે આ પ્રમાણે પંડિત પુરુષોએ સ્ત્રીઓનાં સુલક્ષણ અને કુલક્ષણને બાજુમાં જોઈએ, કારણ કે લક્ષણોદ્ધારા જ કુલ, યશ અને લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય છે. અર્થાત્ લક્ષણુજ્ઞ પુરુષ સુલક્ષિણી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરી કુલ યશ તથા લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરે છે. ૧૧૧ થી ૧૨૧

इति स्त्री-सामुद्रिक-समाप्त

અથ હસ્તકાण्डः

વર્ધમાનં જિનં નત્વા જ્ઞાનં કેવલિમાપિતમ્ ॥

સુવોધં સર્વજન્તૂનાં સદ્યઃ પ્રત્યયકાસ્કમ્

॥ ૧ ॥

પૂર્વાચાર્યૈર્યથા ચોક્તમનુભૂતં યથા સ્વયમ્ ॥

સંસ્મૃત્યૈ સાંપ્રતં વક્ષ્યેઽન્યસ્મૈ વાટ્ઠમકચે

॥ ૨ ॥

હસ્તકાંડ

શ્રી વર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને કેવળી લગવાને કહેલું જ્ઞાન કે જે મર્વ પ્રાણીઓને આગી રીતે સમજાયા આવે તેમ છે, તવા જલદી વિદ્યામ પમાડનાર છે, અને જેને પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે, તેમજ મે પોતે અનુભવ્યું છે તે બીજાઓને નસીબ ઉપર શ્રદ્ધા બેસે તેથી તેમજ સ્મૃતિ ગ્રંથે એટલા માટે કહ્યું છે ૧-૨

લામાલામં સુખં દુઃખં જીવિતં મરણં તથા ॥

જયં પરાજયં ચૈવ ભૂમદ્ભ્રમથ ચિન્તિતમ્

॥ ૩ ॥

વર્ણધર્મદશામેદા દિનાદિકાલનિર્ણયમ્ ॥

અર્ધકાण्डं તથા સ્ત્રીણાં ગર્ભાપત્યસ્ય લક્ષણમ્

॥ ૪ ॥

ગમનાગમનં વૃષ્ટિ શલ્યોદ્ધારં તથૈવ ચ ॥

પ્રશ્ના વયોઽન્તે મધ્યસ્થાઃ સ્વાનુભૂતાશ્ચ નાન્યથા

॥ ૫ ॥

લાલ-હાનિ સુખદુઃખ, દુઃખિત અને મરણ, જય-પરાજય, જમીન (રાજ્ય)નું પતન, મનોગત વિચાર, વર્ણ ધર્મ તથા દલાલેદ, દિવસ આદિ મમયાદિકનો નિર્ણય, અર્ધકાંડ, સ્ત્રીઓના ગર્ભમાં રહેલા બાળકનો (પુત્ર કે પુત્રી તે સબધી) નિર્ણય, ગર્ભાગમ, વૃષ્ટિ તથા શલ્યનો ઉદ્ધાર વગેરે પ્રશ્નો કે જે મે આરી પાછલી ઉમર સુધીમાં આરી રીતે અનુભવ્યા છે, અને જે સત્ય માલુમ પડયા છે, (તે જ્ઞાન કહ્યું છે) ૩-૪-૫

અચતયા ઉત્તરા વર્ગાઃ કટપશા અધરાઃ સ્મૃતાઃ ॥

દ્વાદશાનાં સ્વરાણાં તુ હસ્વા ઉત્તરસંજ્ઞકાઃ

॥ ૬ ॥

દીર્ઘાઃ સ્યુરધરાઃ સર્વે વ્યક્ષ્ણેસ્વપિ કથ્યતે ॥

આદિમાસ્તૃતીય વર્ગા ઉત્તરાશ્ચોત્તરોત્તરાઃ

॥ ૭ ॥

शखिनी

Shankhina

ઉત્તરા ઉત્તરે વર્ગે દ્વિતુર્યાવધરાધરૈઃ ॥

આલિજ્ઞિતાસ્તૃતીયાઘા અ ઇ એ ઓ સ્વરાસ્તથા

॥ ૮ ॥

આ ઈ એ ઔ સ્વર્યુક્તા દ્વિતીયાશ્રાભિધૂમિતાઃ ॥

ઉ ઝ અં અઃ સ્વર્યુક્તાશ્ચતુર્થા દગ્ધસંજ્ઞકાઃ

॥ ૯ ॥

અવર્ગ, ચવર્ગ, તવર્ગ તથા યવર્ગ એ ઉત્તરસંજ્ઞક વર્ગો છે. કવર્ગ, ટવર્ગ, પવર્ગ તથા શવર્ગ એ અધર સંજ્ઞક વર્ગો છે અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, ઐ, ઓ, ઔ, અં, અઃ, એ બાર સ્વરો પૈકી જેટલા હ્રસ્વ સ્વરો છે, તે ઉત્તરસંજ્ઞક છે. દીર્ઘસ્વરો અધરસંજ્ઞક છે, વ્યંજનોની અંદર પણ વર્ગોના પહેલા અને ત્રીજા વર્ણો ઉત્તરસંજ્ઞક છે. ઉત્તર વર્ગોની અંદર ઉત્તરસંજ્ઞક વર્ણો ઉત્તરોત્તર સંજ્ઞક બને છે. બીજા અને ચોથા વર્ણો અધરસંજ્ઞક છે. (અધરસંજ્ઞક વર્ગની અંદર અધરસંજ્ઞક વર્ણો અધરાધર ગણાય) વર્ગો માંડેના પહેલા અને ત્રીજા અક્ષરો તથા અ, ઇ, ઉ, એ અને ઓ આલિંગિત કહેવાય છે. આ, ઈ, ઐ અને ઔ એ સ્વરો તથા વર્ગોના બીજા નંબરના વર્ણો અભિધુમિત કહેવાય છે. તથા ઉ, ઊ, અં, અઃ એ સ્વરો તથા વર્ગોના ચોથા વર્ણો દગ્ધસંજ્ઞક છે. ૬ થી ૯

પञ्चमा मध्यमाः प्रोक्ता उत्तरालिङ्गितादिषु ॥

व्यञ्जनस्वरसंयुक्तान् प्रश्ने देया स्वरात्फलम्

॥ ૧૦ ॥

अकारात्केवलादीयं तद्युक्त व्यञ्जनादपि ॥

॥ इति उत्तराधरपरिभाषा प्रकरणम् ॥

વર્ગોના પાંચમા વર્ણો મધ્યમ કહેવાય છે. પ્રશ્નમાં ઉત્તર આલિંગિત ઇત્યાદિ સંજ્ઞાની અંદર સ્વર યુક્ત વ્યંજન હોય તો સ્વર પ્રમાણે સંજ્ઞા આપી દેવા કહેવું. પરંતુ અકાર જ્યાં એકલો જ હોય ત્યારે તેની સ્વર પ્રમાણે સંજ્ઞા આપવી, અન્યથા વ્યંજન સાથે હોય ત્યારે વ્યંજનની જે થતી હોય તે સંજ્ઞા આપવી. (કારણ અકાર દરેક વ્યંજનમાં યુક્ત થાય તે જ તે વ્યંજન સંપૂર્ણ બની ઉચ્ચારને લાયક બને છે. એટલે અકાર વગર કોઈ વ્યંજન હોતો નથી). ૧૦

इति परिभाषा प्रकरणम्

निरन्तर्योत्तराः प्रश्ना मनोवाञ्छित लाभदाः ॥

अधरैर्मिश्रितास्तेऽपि स्तोकलाभाः प्रकीर्तिताः

॥ ૧૧ ॥

ઉત્તરા આદિમધ્યાન્તે ચારુમધ્યાત્પલાભદાઃ ॥

આદિસ્થે ઉત્તરે શીઘ્રં મધ્યસ્થે સ્યાદ્વિલંબતઃ ॥ ૧૨ ॥

અન્તસ્થે ચિરકાલેન કાલોઽપ્યેવં નિયુજ્યતે ॥

અચ ત યેષુ વર્ગેષુ તથા કટ્પશેષુ ચ ॥ ૧૩ ॥

સ્થાનેઽન્યત્ર વિજ્ઞેયા યથાસંસ્યક્રમાત્તથા ॥

અત વર્ગે ગૃહે સ્વીયે ચય વર્ગેઽન્યતસ્તથા ॥ ૧૪ ॥

કપ વર્ગે ચ દેશે તુ ટ શ વર્ગેઽન્યદશતઃ ॥

સ્વરોત્તરો વિશિષ્ઠઃ સ્યાન્મધ્યમો મિશ્રકે તથા ॥ ૧૫ ॥

પ્રશ્નાઃ સૂક્ષ્માક્ષરેર્ગ્રાહ્યાઃ સર્વમાત્રા સમન્વિતાઃ ॥

ધ્રુવકં પ્રક્ષિપેદ્રાશૌ ચત્વારિશદ્વિરુત્તરમ્ ॥ ૧૬ ॥

ત્રિમિર્વિહૃત્ય વૈ ભાજ્યં શેષાંકેન ફલ દિશેત્ ॥

એકેન વિદ્યતે વસ્તુ દ્વાભ્યાં લભ્યં ન શૂન્યતઃ ॥ ૧૭ ॥

॥ इति लामालामप्रकरणम् ॥

ને પ્રશ્નો ઉત્તર સચ્ચક વર્ણોમા થએલા હોય છે, તે નિરતર મનોવાચિત ક્ષણનો લાલ દરે કે અધરમચ્ચક ઉત્તરસચ્ચક વર્ણોથી સુક્ત હોય તો પણ ચોડુ ધણુ લાલ આપે છે જ પ્રશ્નના આદિ, મધ્ય કે અતલાગમા ને ઉત્તરસચ્ચક વર્ણો હોય તો ઉત્તમ, મધ્યમ અને અત્પ ક્ષણ આપનારા બને છે ને પ્રશ્નના આદિ લાગમા ઉત્તરમચ્ચક વર્ણો હોય તો શીઘ્ર કાર્યસિદ્ધિ થાય છે મધ્યમા હોય તો વિલંબથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે અને અતમા હોય તો ધણુ લાગમા કાળે કાર્યસિદ્ધિ થાય છે આ પ્રમાણે કાળ નિર્ણય થઈ શકે છે અ, ચ, ત, ય એ વર્ગો તથા ક, ટ, પ, થ એ વર્ગો ઉપગ્રવી પોતાના સ્થાનમા ચા બીજે કાર્યસિદ્ધિ થશે તેનો નિર્ણય નાણુવો, ને અવર્ગ કે તવર્ગ હોય તો પોતાના સ્વાનમા, ચવર્ગ અને યવર્ગ હોય તો બોજી જગ્યાએ કાર્યસિદ્ધિ વાય છે ટવર્ગ અને પવર્ગ હોય તો દેશમા અને ટવર્ગ તથા થવર્ગ હોય તો પરદેશમા કાર્યસિદ્ધિ થશે ઉત્તરસચ્ચક સ્વર વિશિષ્ટ દગ આપનાર છે છતા મિશ્ર વર્ણોમા તે મધ્યમ ક્ષણ આપે છે પ્રશ્નના દરેક અક્ષરોની સૂક્ષ્મ રીતે માત્રાઓ સાથે ગણના કરવી પડી તે અક સખ્યામા ૪૨નો આઠ ધ્રુવક તરીકે

ઉમેરવો. અને ત્રણથી ભાગ આપવો. તથા શેષ પ્રમાણે ફળ કહેવું. એક શેષ વધે તો વસ્તુ વિદ્યમાન છે, બે વધે તો મળશે, અને શૂન્ય વધે તો નહિ મળે એમ જાણવું. ૧૬ થી ૧૭

ઇતિ લાભાલાભપ્રકરણ

સુખદુઃખમતો વાચ્યમુત્તરૈઃ પૃચ્છતઃ સુખમ્ ॥

અધરૈર્દુઃખમાપ્નોતિ ગણિત્વા નિર્ણયેત્પુનઃ

॥ ૧૮ ॥

પ્રશ્નાઃ સૂક્ષ્માક્ષરૈર્ગ્રાહ્યા શ્રત્વારિશિન્સમન્વિતાઃ ॥

ત્રિભિર્ભાગેન પ્રશ્નસ્ય શેષાંકેન ફલં દિશેત્

॥ ૧૯ ॥

એકેન સ્યાન્મહાસૌખ્યં દ્વાભ્યાં ચૈવ તુ મધ્યમમ્ ॥

શૂન્યે શૂન્યં વિજાનીયાદિનસંખ્યા તુ વર્ગતઃ

॥ ૨૦ ॥

॥ ઇતિ સુખદુઃખપ્રકરણમ્ ॥

સુખદુઃખના પ્રશ્નમાં બે ઉત્તરસંજ્ઞક વર્ણોવાળો પ્રશ્ન હોય તો સુખ, અને અધરસંજ્ઞક વર્ણોવાળો પ્રશ્ન હોય તો દુઃખ પામશે એમ નિર્ણય કરવો. પ્રશ્નના અક્ષરોની સંખ્યાનો યોગ કરવો. અને તેમાં ૪૦ ઉમેરવા પછી ત્રણથી ભાગ આપવો. એક શેષ વધે તો મહાસુખ કહેવું. બે શેષ વધે તો મધ્યમ સુખ કહેવું. અને શૂન્ય વધે તો શૂન્ય સમજવું. અને વર્ગની સંખ્યા પ્રમાણે દિવસની સંખ્યા સમજવી. ૧૮ થી ૨૦

ઇતિ સુખદુઃખપ્રકરણ

નિસ્તરોત્તરાઃ પ્રશ્નાઃ અં અઃ સ્વરવિવર્જિતાઃ ॥

ઇ વર્ણેન યુતાઃ સર્વે પञ્ચમા મૃત્યુકારકાઃ

॥ ૨૧ ॥

કટપશા ઇ મિશ્રાસ્તુ ઉત્તરૈશ્ચ યુતા મૃતાઃ ॥

ઉત્તરૈર્વ્યજનાદ્યૈઃ સ્યુર્મિશ્રિતા ઉત્તરાઃ સ્વરાઃ

॥ ૨૨ ॥

વિશેષેણ શુભાઃ જ્ઞેયાઃ કાલસંખ્યા ચ કથ્યતે ॥

દિનાન્યાલિંગિતે પ્રશ્ને માસાઃ સ્યુરભિધૂમિતે ॥

વદેદ્દર્ષાણિ દર્શ્યે તુ કાલસ્યાઽપ્યેષ નિર્ણયઃ

॥ ૨૩ ॥

પ્રશ્નાઃ સૂક્ષ્માક્ષરેર્ગ્રાહ્યાઃ સર્વ માત્રાસમન્વિતાઃ ॥

ધ્રુવકં પ્રક્ષિપેદ્રાશૌ પદ્મઃ સ ચ મધ્યગઃ ॥ ૨૪ ॥

દત્તે માગે ભવેત્કાલો નૈક શેષપ્રતિમૃતમ્ ॥

દ્વિ શૂન્યે તથા શેષે રોગિણોઽશુભમાદિશેત્ ॥ ૨૫ ॥

ઉત્તરૈઃ ઉર્ધ્વગામી સ્યાદ્ગર્ભેર્યાત્યધરં મૃતઃ ॥

મર્ત્યલોકે તયોરન્યૈરેવં જનનમાદિશેત્ ॥ ૨૬ ॥

॥ इति जीवितमृत्युप्रकरणम् ॥

અ અને અ એ બે સ્વરથી રહિત ઉત્તરમજક વર્ણો નિરતર રોગને હરનારા છે પરતુ ઈ સ્વરથી યુક્ત પાચમા વર્ણો (વર્ગોના પાચમા વર્ણો) મૃત્યુ કરનારા છે કવર્ગ, ટવર્ગ, પવર્ગ, યવર્ગ તથા ઈકારનું મિશ્ર ફળ છે ઉત્તરસજક સ્વરોથી યુક્ત થએલા મૃતમજક (દગ્ધ) વર્ણોનું ફળ મિશ્ર છે ઉત્તરમજક વ્યજનોથી યુક્ત ઉત્તરમજક સ્વરો વિશેષ કરીને શુભ ફળ આપનારા છે પ્રશ્નમા આલિ ગિતથી દિન્યો, અભિધૂમિતથી માસ અને દગ્ધથી વર્ષ એમ કાળની ગણતરી કહેવાય છે અને રોગ પ્રશ્નમા પેષ કાળનિર્ણય માટે એજ વિધિ છે પ્રશ્નના દરેક સૂક્ષ્માક્ષરો અને માત્રાઓનો યોગ કરવો તેમા પદ નો ધ્રુવાક ઉમેરવો ત્રણથી ભાગ આપવો ને એક શેષ રહે તો અવિત છે, એમ બહુવુ પરતુ ને બે કે શૂન્ય શેષ વધતા હોય તો રોગીનું શુભ થતુ નથી, અર્વાત મૃત્યુ થાય એ પ્રશ્નમા ઉત્તરમજક વર્ણો હોય તો પ્રાણીની ઉર્ધ્વગતિ થાય છે ને દગ્ધમજક વર્ણો હોય તો અધોગતિ થાય છે અને ને અભિધૂમિત વર્ણો હોય તો મૃત્યુલોકમાજી અવનો પુનર્જન્મ થાય છે જેવી રીતે મૃત્યુની ગતિનો નિર્ણય કર્યો તેવીજ રીતે અવ કયા લોકમાથી આવ્યો છે, તેનો નિર્ણય કરવો ૨૧ થી ૨૬

इति जीवितमृत्युप्रकरणम्

जयं पराजयं वक्ष्ये भूपानां सुखकारकम् ॥

सर्वोत्तरैर्जयो नित्य विशिष्टश्चोत्તरोत्तरैः ॥ २७ ॥

आदिमध्यावसानेषूत्तरेषु क्रमतो जयः ॥

उवर्ण मिश्रितेषु स्यात्पञ्चमेषु तथैव च ॥ २८ ॥

पराजयोऽधरैर्નूनं उ ऊ अं अः स्वरैस्तथा ॥

तश वर्गे तथा ज्ञेया गणित्वा निर्णयेत्पुनः ॥ २९ ॥

પ્રશ્નાઃ સૂક્ષ્માક્ષરૈર્ગ્રાહ્યાઃ સર્વમાત્રાસમાન્વિતાઃ ॥

ધ્રુવકં પ્રક્ષિપેદ્રાશૌ ત્રિવિંશતિસમસંસ્વયકઃ

॥ ૩૦ ॥

ગુણૈર્ભાગઃ પ્રદાતવ્યઃ એકેન જયમાદિશેત્ ॥

દ્વાભ્યાં સામ્યં દ્વયોર્જ્ઞેયં શૂન્યે શૂન્યં પરાજયઃ

॥ ૩૧ ॥

॥ इति जयपराजयप्रकरणम् ॥

હવે રાજ્યઓને સુખ આપનાર જય-પરાજય વિષે કહું છું. પ્રશ્નમાં ઉત્તરસંજક વર્ણો હોય તો હંમેશ જય થાય છે. જો ઉત્તરોત્તરવર્ણો હોય તો ખાસ કરીને જય મળે છે. ઉત્તરસંજક વર્ણો આદિ, મધ્ય કે અંત્યમાં રહ્યા હોય તો અનુક્રમે આદિ, મધ્ય અને અંત્યમાં જય મળે છે. ઉવર્ણથી મિશ્રિત પંચમવર્ણથી પણ તેવીજ રીતે જય (સાધારણ) મળે છે. અધરવર્ણથી તેમજ ઉ ઓ અં અને અઃ એ સ્વરોથી, ત અને શ વર્ગથી નહીં પરાજય મળે છે. આ ગાદ્યું સમજીને નિર્ણય કરવો. પ્રશ્નના સૂક્ષ્માક્ષરોની માત્રા સહિત ગણના કરવી. અને તેમાં ૬૦નો દ્રુવક ઉમેરવો. ત્રણથી ભાગ આપવો એક વધે તો જય, બે વધે તો સંધિ અને શૂન્ય વધે તો પરાજય સમજવો. ૨૭થી ૩૧

इति जयपराजयप्रकरणम्

भूच्छत्रयोस्तथा वक्ष्ये भङ्गाभङ्गं समासतः ॥

अधरैर्ભङ્ગ એવ સ્યાદભઙ્ગશ્ચોત્તરૈઃ સદા

॥ ૩૨ ॥

મિશ્રકૈઃ સન્ધિરેવ સ્યાદ્દિનસંસ્થા ચ વર્ગતઃ

॥ ૩૩ ॥

॥ इति भूच्छत्रभङ्गप्रकरणम् ॥

ભૂ (જમીન) તથા છત્રના ભંગાભંગ સંબંધી હવે સંક્ષેપમાં કહું છું. જો પ્રશ્નમાં અધરસંજક વર્ણો હોય તો નહીં ભંગ થાય છે. ઉત્તરસંજકવર્ણોથી ભંગ થતો નથી. અને મિશ્રવર્ણોથી સંધિ થાય છે. ક્ષણ ક્યારે મળે તે વર્ગની સંખ્યા ઉપરથી જાણવું. ૩૨-૩૩

इति भूच्छत्रभङ्गप्रकरणम्

अतः परं प्रवक्ष्यामि चिन्ताप्रकरणं शुभम् ॥

ઉર્ધ્વદૃષ્ટિર્મૈત્રેજ્જીવો અધોદૃષ્ટિશ્ચમૂલકે

॥ ૩૪ ॥

સમમાલોકનં ધાતૌ પ્રશ્નમેદસ્તતઃ પરમ્

॥ ૩૫ ॥

અકારૌર્દ્વાવિકારશ્ચ એ ઓ અઃ સ્વરસંયુતાઃ ॥

કચટાદિચતુષ્કંચ યશ, હા જીવસંજ્ઞકાઃ

॥ ૩૬ ॥

ઉઙ અં સ્વરસંયુક્તાસ્તપા આદિચતુષ્કકમ્ ॥

વસાઙ્યાં સહિતા વર્ગા ધાતોરક્તા ત્રયોદશ

॥ ૩૭ ॥

ઈ એ ઔ સ્વરસંયુક્તા વર્ગાણાં પદ્મમાક્ષરાઃ ॥

યસ્યાધિવયં ભવેત્પ્રશ્ને સ યોનિઃ સંશયં વિના

॥ ૩૮ ॥

જીવાક્ષરેર્ભવેજ્જીવો ધાતુર્ધાત્વક્ષરેઃ સદા ॥

મૂલં મૂલાક્ષરેર્જ્ઞેયં મિશ્રકૈર્મિશ્રકં ભવેત્

॥ ૩૯ ॥

સ્વરોત્તરૈર્ભવેજ્જીવો ધાતુઃ સ્યાદધરૈઃ સ્વરૈઃ ॥

સ્વરોત્તરાધરૌ યોગે મૂલમેવ ન સંશયઃ

॥ ૪૦ ॥

આના પછી હું શુભ એવા ચિંતા પ્રકરણને કહું છું, ઉત્તરમંજક વર્ણનો પ્રશ્ન હોય તો જીવ અધરસજક વર્ણ હોય તો મૂલ અને મિશ્રમજકવર્ણ હોય તો ધાતુ એમ પ્રશ્નનો ભેદ સમજવો. અ, આ, ઈ, એ, ઉ અને અ એ સ્વરો તથા ઠ, ઘ તથા ઢ વર્ગના પહેલા ચારવર્ણો ય, શ તેમજ હ એ જીવમજક છે ઉ, ઊ, અને અ એ સ્વર, ત વર્ગ તથા પવર્ગના પહેલા ચાર વર્ણો, વકાર અને સકાર એ પ્રમાણે તેર અક્ષરો ધાતુસજક છે ઈ, ઐ, ઔ એ સ્વર તથા વર્ગોના પાંચમા અક્ષરો રકાર તથા પકાર એમ દસ વર્ણો મૂલસજક છે પ્રશ્નમાં જેનું આદિત્ય હોય તેની જાતિ (ધાતુ, મૂળ કે જીવ) નિર્ણય હોય છે જીવસજક અક્ષરો હોય તો જીવ, ધાતુ સજક અક્ષરો હોય તો ધાતુ અને મૂલમજક અક્ષરો હોય તો મૂળ તથા મિશ્રવર્ણો હોય તો મિશ્રજાતિ થાય છે ઉત્તરસજક સ્વર જીવમજક છે અધરસજક સ્વર ધાતુ-છે, અને ઉત્તર તથા અધરસ્વરના મિશ્રણમાં નિર્ણય મૂલ થાય છે. ૩૪થી ૪૦

પ્રશ્નં સ્પષ્ટમાક્ષરૈર્ગ્રાહ્યં સર્વમાત્રાસમન્વિતમ્ ॥

ત્રિભિર્ભાગે પ્રદત્તે સ્યાદ્વચ્છેપં તત્તુ ચિન્તયેત્

॥ ૪૧ ॥

અકાઢિશૂન્યશેષાઃ સ્યુર્જીવં મૂલં ચ ધાતવઃ ॥

જીવમૂલકધાતૂનાં વ્યક્તિર્જ્ઞેયોપદેશતઃ

॥ ૪૨ ॥

ઉત્તરેક્ષરેરેપામુત્તમં ચિન્તિતં વિદુઃ ॥

ઉત્તમે ચ પરિજ્ઞાતે વ્યક્તિઃ સ્યાદમિદ્યાનતઃ

॥ ૪૩ ॥

દ્વસૈર્નરોજ્વલા દીર્ઘદ્વયોર્યોગે નપુસંકઃ ॥

પ્રશ્નઃ સૂક્ષ્માક્ષરૈર્ગ્રાહ્યઃ સર્વમાત્રાસમન્વિતઃ

॥ ૪૪ ॥

ત્રિભિર્માગઃ પ્રદાતવ્ય એકશેષે ભવેન્નરઃ ॥

દ્વાશ્વ્યાં નારી તથા શૂન્યે નિશ્ચિતં સ્યાન્નપુંસકમ્

॥ ૪૫ ॥

બાલો યુવા તથા વૃદ્ધા એકદ્વિશૂન્ય શેષતઃ ॥

એવં વર્ણસ્તથા જ્ઞેયો ગૌરઃ શ્યામશ્ચ મિશ્રિતઃ

॥ ૪૬ ॥

પ્રશ્નોના સૂક્ષ્માક્ષરો માત્રાસહિત ગણવા અને ત્રણથી ભાગ આપવો. જે શેષ રહે તેના ઉપરથી વિચાર કરવો. એક શેષ રહે તો જીવ, બે રહે તો મૂળ અને શૂન્ય રહે તો ધાતુ સમજવી. આ પ્રમાણે જીવ, મૂળ અને ધાતુનું સ્પષ્ટિકરણ બાણુવું. જે ઉત્તરસંયુક્ત વર્ણો હોય તો તેમની ઉત્તમ પ્રકારની સ્થિતિ બાણવી. જે ઉત્તમ છે, એમ સિદ્ધ થાય તો તેનાં નામ ઉપરથી તેનું સ્પષ્ટિકરણ સમજી લેવું. જે હ્રસ્વવર્ણો હોય તો પુરુષ, દીર્ઘ હોય તો સ્ત્રી અને હ્રસ્વ તથા દીર્ઘનો યોગ હોય તો નપુંસક બાણવો. પ્રશ્નના સૂક્ષ્માક્ષરોનો માત્રા સાથે યોગ કરવો. પછી તેમાં ત્રણથી ભાગ આપવો, જે એક શેષ રહે તો પુરુષ, બે રહે તો સ્ત્રી તથા શૂન્ય રહે તો નપુંસક સમજવો. એક, બે અને શૂન્ય વડે અનુક્રમે ગાદ, યુવા તથા વૃદ્ધ એમ સમજવું, અને તેવીજ રીતે અનુક્રમે ગૌર, શ્યામ તથા મિશ્ર રંગ સમજવો. ૪૧થી૪૬

પ્રશ્નાક્ષરસમં નામ પ્રાયેણ સર્વવસ્તુનઃ ॥

ઉત્તરૈર્ક્ષરૈઃ પ્રશ્ને નામ સ્યાદધરાક્ષરમ્

॥ ૪૭ ॥

અધરૈરુત્તરં નામ મિશ્રકૈર્મિશ્રકં વિદુઃ ॥

પ્રશ્નમેકાક્ષરં દ્વૌ વા ચિન્તિતે પતિતં ધ્રુવમ્

॥ ૪૮ ॥

અકારાદ્યક્ષરૈર્ગ્રાહ્યઃ સંકટો વિકટોઽપરઃ ॥

સંયુક્તં સ્યાદસંયુક્તમાદ્યદ્વિતીયમક્ષરમ્

॥ ૪૯ ॥

સંકટૈઃ પ્રવરં વસ્તુ દીર્ઘાકારં વિનિર્દિશેત્ ॥

અછિદ્રં વિકટૈર્વસ્તુ દ્વયોર્યોગેઽસ્તિ વર્તુલમ્

॥ ૫૦ ॥

દશભિર્મિશ્રિતં શાશં ગુણયેદ્દ્વાદશૈસ્તતઃ ॥

સપ્તભિર્દશમાગેસ્યાલ્લઙ્ગાદ્ધે વર્ગનિશ્ચયઃ

॥ ૫૧ ॥

તન્નિશ્ચયે યંયાસંખ્યમક્ષરસ્યાપિ નિશ્ચયઃ ॥

મૂલરાશોશ્ચ શેષેણ વર્ગઃ સ્યાદંકસંખ્યયા

॥ ૫૨ ॥

સંયુક્તાક્ષર પ્રશ્ને ચ તદ્વર્ગવ્યજ્ઞનદ્વયમ્ ॥

સંબુધ્યાન્વેષ્ય યત્નેન ચિન્તિતં લબ્ધવેત્પુનઃ

॥ ૫૩ ॥

પૃચ્છકો દિશિ યસ્ય સ્યાદિગ્ પૃચ્છકસ્ય ચિન્તને ॥

યચ્ચ જીવાદિકં પસ્યેચિન્તા તસ્ય વિનિર્દિશેત્

॥ ૫૪ ॥

અંકાદિકં સ્પર્શયેદ્યત્પ્રમાણં તત્ર વસ્તુનઃ

॥ ૫૫ ॥

इति चिन्ताप्रकरणम्

પ્રશ્નના અક્ષરો પ્રમાણે પ્રાય દરેક વસ્તુનું નામ હોય છે ઉત્તરસંગ્રહ વર્ણો હોય તો અધરાક્ષરનું નામ હોય છે અને અધરસંગ્રહ વર્ણો હોય તો ઉત્તરસંગ્રહ વર્ણોવાળું નામ હોય છે, મિશ્રવર્ણોથી મિશ્ર નામ હોય છે એકાક્ષર થા બે અક્ષરવાળા ગમે તેટલા અક્ષરોવાળો પ્રશ્ન હોય તો પણ તેને અકારાદિ અક્ષરોના ક્રમથી આશ્રિ-જિતાદિ રીતે નિશ્ચિન કરવો બે પ્રશ્નમા પ્રથમ અથવા દ્વિતીયાક્ષર બેઠાક્ષર હોય તો સકટ, અને બેઠાક્ષર ન હોય તો વિકટ નામની સજ્ઞા સમજવી સકટ પ્રશ્ન હોય તો મોટી તેમજ દીર્ઘાકાર વસ્તુ સમજવી વિકટસંગ્રહ પ્રશ્ન હોય તો ઊંચ વગરની વસ્તુ સમજવી બે સકટ અને વિકટનું એકીકરણ થયું હોય તો ગોળ વસ્તુ સમજવી પ્રશ્નાદ્વરોના માત્રા સહિતના યોગને દશથી યુક્ત કરી, બારથી ગુણના, અને સાતથી ભાગ આપવો. જે શેષ રહે તે વર્ગ સમજવો વર્ગની સખ્યા પ્રમાણે, તેમજ પ્રશ્નાક્ષરની સખ્યા પ્રમાણે, તેમજ પ્રશ્નાક્ષરની સખ્યા પ્રમાણે વસ્તુની સખ્યાનો નિર્ણય કરવો મૂલરાશિ (સખ્યા) ની શેષ પ્રમાણે વર્ગના અઠની સખ્યા સમજવી મયુક્તાક્ષર પ્રશ્નમા તે વર્ગના બે વ્યવજન ગણવા. આ પ્રમાણે બુદ્ધિપૂર્વક મૂક પ્રશ્નો (ચિંતા કઈ વસ્તુ સબધી છે ? શાનો પ્રશ્ન છે, તેનો) નિર્ણય કરવો કઈ દિશાનો પ્રશ્ન છે ? તેના નિર્ણય માટે પૂછનાર જે દિશામા હોય તે દિશાનો પ્રશ્ન સમજવો તેમજ જે જીવાદિ વસ્તુને બુદ્ધિ તે સબધી પ્રશ્ન છે, એમ સમજવું વળી જે અક્ષરોને સ્પર્શ કરે તે અક સુજાણની વસ્તુઓની સખ્યા સમજવી ૪૭ થી ૫૫

इति चिन्ताप्रकरणम्

वर्णिधर्मो भवेद्भर्गो उत्तरो विन्नवर्जितः ॥

विन्नस्यादयोर्वર્गैर्मिश्रकर्मच्यमो भवेत्

॥ ૫૬ ॥

કટનજરવજ્ઞા વર્ણાઃ ઉ ઝ અં અ સ્વર્યુતાઃ ॥

અમિઃ સ્વરેસ્તથા મિશ્રાઃ પચ્ચમા વર્ણિભોગદાઃ

॥ ૫૭ ॥

વટધપરતા વર્ણા સશૌ ચ પ્રશ્નમધ્યતઃ ॥

ઈવર્ણ મિશ્રિતાશ્ચેત્સ્યુસ્તપોમજ્ઞસ્તદાદિશેત્

॥ ૫૮ ॥

વર્ગૈર્મોક્ષાદિકં સૌખ્યં વર્ચસ્વમુત્તરોત્તરૈઃ

॥ ૫૯ ॥

॥ इति वर्णिधर्मप्रकरणम् ॥

જે પ્રશ્નમાં ઉત્તરસંજ્ઞક વર્ણો હોય તો સંન્યાસીનો. ધર્મ વિધન રહિત રહે છે. અધરસંજ્ઞક વર્ણો હોય તો વિધન યુક્ત રહે છે. અને જે મિશ્રવર્ણો હોય તો મધ્યમ પ્રકારથી (સાધારણ વિધન યુક્ત) રહે છે. ક, ટ, ન, જ, ખ અને ઝ એ વ્યંજનો ઉ ઊ અં અને અઃ એ સ્વરોથી યુક્ત હોય અથવા ઉ ઊ અં અને અઃ એ સ્વરોથી યુક્ત મિશ્ર સંજ્ઞકવ્યંજનો તથા વર્ગોના પાંચમાં વ્યંજનો વર્ણિ—(સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી)ને લોગ આપનાર છે. ણ, ટ, ધ, ક, ર ત તથા સ અને શ જે ઈથી યુક્ત થઈ પ્રશ્નમાં રહ્યા હોય તો તે વર્ણિના તપનો લંગ કરનાર થાય છે. વર્ગની ઉત્તરાધર સંજ્ઞા પ્રમાણે મોક્ષાદિક સમજવી. અને ઉત્તરોત્તર સંજ્ઞક જે પ્રશ્ન હોય તો વર્ણિને વર્ચસ્વ તથા સુખ મળે છે તેમ જાણવું. ૫૬ થી ૫૯

इति वर्णिधर्मप्रकरणम्

अकारादिषु वर्णेषु पूर्वतटः दिशः क्रमात् ॥

अमीषामपि वर्णाणामधरस्वरविवर्जिताः

॥ ६० ॥

वर्णाङ्गसहिताः स्युश्चेत्तदा पूर्वादिशं वदेत् ॥

तथैकामेकवर्गस्य स्वराधरविवर्जिताः

॥ ६१ ॥

वर्णाः स्युश्चेत्तदा नूनं पश्चिमाशां विनिर्दिशेत् ॥

स्वरव्यंजनविदग्धे स्यात्संहतेर्दक्षिणा सदा

॥ ६२ ॥

अधरैरेव वर्णैश्च निश्चितैरुत्तरा भवेत् ॥

प्रश्नाः सूक्ष्माक्षरैर्ગ્રાહ્યાઃ સર્વમાત્રાસમાન્વિતાઃ

॥ ६३ ॥

ધ્રુવકં પ્રક્ષિપેદ્રાશૌ ત્રિર્દશૈર્મિશ્રિતં તતઃ ॥

માગોદેયોઽષ્ટમિઃ પશ્ચાન્છેષાંકેન દિશં વદેત્

॥ ૬૪ ॥

લઘ્યાંકેન પ્રમાણં સ્યાચ્છૂન્યશેષં યદામવેત્ ॥
તદોર્ધ્વાદિગ્વિનિર્દેશ્યા વાધો ભાગં વિનિર્દેશેત્ ॥ ૬૫ ॥

॥ इति दिग्प्रकरणम् ॥

અકારાદિ આઠ વર્ગોની અનુક્રમે પૂર્વાદિ દિશાઓ છે આ વર્ગો પેકી પણ અધરમઝૂક સ્વરોથી રહિત બ્યજનો હોય તો પૂર્વદિશા કહેવી તેમજ અવર્ગના અધરસઝૂકથી રહિત સ્વરમાત્ર હોય તો પશ્ચિમદિશા કહેવી સ્વર અને બ્યજનો ભેગા હોય તો દક્ષિણ દિશા કહેવી અધરમઝૂક સ્વરોથી નહીં ઉત્તર દિશાજ નાણવી પ્રશ્નના સૂક્ષ્માક્ષરોનો માત્રાઓ મહિત યોગ કરવો અને તેમા તેર ધ્રુવાક તરીકે ઉમેરવા પછી આઠથી ભાગ આપવો અને શેષ રહે તે પ્રમાણે પૂર્વાદિ દિશાઓ નાણવી શૂન્ય શેષ વધે ત્યારે ઉર્ધ્વ કે અધોભાગ પણ કહેવો ૧૦ થી ૬૫

धति दिग्प्रकरणम्

यादृक्दिनादि कालोऽयं पृच्छतो वदति ततः ॥

वक्ष्ये कालप्रमाणं तत् संख्याकालक्रमेण च ॥ ६६ ॥

पक्षो मासो दिनं वर्षं पक्षआद्ये वदेत्तथा ॥

दिनान्यादि तृतीये च, वर्णे ज्ञेया द्वितीयके ॥ ६७ ॥

मासा वर्षाणि तूर्ये तु वर्षमासौ च पञ्चमे ॥

મિશ્રકે મિશ્રકં વાચ્યં ગણિત્વા નિર્ણયેત્પુનઃ ॥ ૬૮ ॥

પ્રશ્નં સૂક્ષ્માક્ષરૈર્ગ્રાહ્યં દશપદ્મયુતં તતઃ ॥

કાલૈર્માસઃ પ્રદાતવ્યસ્ત્રિશેષે સ્યુશ્ચ વાસરાઃ ॥ ૬૯ ॥

સમશેષે તથા માસા વર્ષાણિ શૂન્યશેષતઃ ॥ ૭૦ ॥

॥ इति कालप्रकरणम् ॥

જેનો રીતે પ્રશ્ન ઉપર સમય નિર્ણય થાય છે, તેવીજ રીતે સંખ્યાના ક્રમથી હું પણ કાલનું પ્રમાણ કહું છું પક્ષ, માસ, દિવસો અને વર્ષ એ પ્રમાણે કાળવેદ છે ને પ્રશ્નમા આદ્યવર્ણો હોય તો પક્ષ, તૃતીયવર્ણો હોય તો દિન, બીજાવર્ણો હોય તો માસ, ચોથા વર્ણો હોય તો વર્ષ અને પાંચમા વર્ણો હોય તો વર્ષ તથા માસનું સમિશ્રણ કહેવું ને મિશ્રપ્રજ્ઞક વર્ણો હોય તો મિશ્રકાળ કહેવો પ્રશ્નના સૂક્ષ્માક્ષરોનો યોગ કરી તેમા ધ્રુવક તરીકે પંદર ઉમેરવા અને આશ્યો ભાગ આપવો ને ત્રય શેષ

રહે તો દિવસ, એ શેષ રહે તો માસ (એક શેષ રહે તો પક્ષ) અને શૂન્ય શેષ રહે તો વર્ષ સમજવાં. ૬૧ થી ૭૦

ધૃતિ કાલપ્રકરણ

અર્ધકાણ્ડમતો વક્ષ્યે વાણિજાં હિતકામ્યયા ॥

સમર્ધમુત્તરૈર્ધાન્યં મહર્ધમધૈરર્ભવેત

॥ ૭૧ ॥

પૃચ્છકઃ સ્યાત્સવયં શ્રેષ્ઠિઃ માનઃ ક્રયાણકં તથા ॥

તયોર્નામાક્ષરપ્રશ્ને ગણ્યન્તે વ્યંજનં સ્વરાઃ

॥ ૭૨ ॥

ગણિત્વા પૃચ્છકસ્થાને તત્સંખ્યાકં લિખેત્તતઃ ॥

દ્વયોઃ રાદ્યોર્દ્વિરદ્વાગં પ્રશ્નસંખ્યૈઃ સ્વૈસ્તદા

॥ ૭૩ ॥

વ્યંજનનાનાં ભવેદ્રાશૌ શેષાધિક્યે સમર્ધતા ॥

દ્વયો રાદ્યોઃ સમે શેષે સામ્યં શૂન્યે મહર્ધતા

॥ ૭૪ ॥

॥ હૃત્યર્ધપ્રકરણમ્ ॥

હવે હું વેપારીઓના હિતની ઇચ્છાથી અર્ધકાંડે કહું છું. પ્રશ્નમાં જે ઉત્તર સંજ્ઞકવર્ણો હોય તો સમર્ધ અને અધરસંજ્ઞક હોય તો મહર્ધ થાય છે. પૂછનાર શેષ છે. અને પ્રશ્ન વેચવાની વસ્તુ છે. આ બંનેના નામના સ્વર અને વ્યંજનોની જુદી જુદી ગણના કરવી. પછી પ્રશ્નોની સંખ્યા ગુણના અંકથી સ્વર તથા વ્યંજનોની સંખ્યામાં લાગ આપવો. જે સ્વર કરતાં વ્યંજનોની સંખ્યાની વધારે શેષ વધે તો સમર્ધ થશે. જે સ્વર અને વ્યંજન બંનેની સંખ્યા શેષ વધે તો લાભ સરખા રહેશે. અને બંનેની શેષ શૂન્ય રહે તો મહર્ધતા થશે (એમ કહેવું) ૭૧ થી ૭૪.

ધૃતિ અર્ધપ્રકરણ

વર્ગોત્તરે ભવેદ્ગર્ભો વંધ્યા ગર્ભાધૈરઃ સદા ॥

આદિ મધ્યાવસાનસ્યો ગર્ભઃ સ્યાદુત્તરૈઃ ક્રમાત્

॥ ૭૫ ॥

ઉત્તરૈઃ પુત્ર એવ સ્યાત્સ્ત્રીણાં ગર્ભે સુતાધૈરઃ ॥

ષણ્ઠં સ્યાત્પત્ન્યમે વર્ણે ઉત્તરૈશ્ચોત્તરોત્તરૈઃ

॥ ૭૬ ॥

પ્રશ્નં સૂક્ષ્માક્ષરૈર્ગ્રાહ્યં એકાદશયુતં તતઃ ॥

દ્વાભ્યાં ભાગે પ્રદત્તે સ્યાચ્છેષાદ્ધે ગર્ભસમ્ભવઃ

॥ ૭૭ ॥

શૂન્યે શૂન્યં વિજાનીયાત્ સ્ત્રીણાં નામાક્ષરાણિ ચ ॥

દ્વિગુણાનિ પ્રકુર્વીત તિથિવારાક્ષરૈર્યુતઃ

॥ ૭૮ ॥

દ્વાભ્યાં ભાગે પ્રદત્તે સ્યાદેકશેષે વદેન્નરઃ ॥

શૂન્યે નારી સદા જ્ઞેયા શેષમપ્યુપદેશતઃ

॥ ૭૯ ॥

॥ इति गर्भप्रकरणम् ॥

જો પ્રશ્નમાં ઉત્તરસસંયુક્ત વર્ણો હોય તો તો ગર્ભ છે, એમ મમજવુ અધર-સસંયુક્ત વર્ણો હોય તો વધ્યગર્ભ (વાંછણી) છે, એમ બાણવુ ઉત્તરમસંયુક્ત વર્ણો આદિ, મધ્ય કે અંતમાં રહેલા હોય તો પહેલો વચ્ચેનો કે છેલ્લો ગર્ભ ક્રમ મુજબ સમજી લેવો. સ્ત્રીઓના ગર્ભ પ્રશ્નમાં જો ઉત્તરમસંયુક્ત વર્ણો હોય તો પુત્રજ હોય, અને અધરસસંયુક્ત વર્ણો હોય તો પુત્રી હોય, અને જો ઉત્તરોત્તરસસંયુક્ત વર્ણો પ્રશ્નમાં અત્યંત હોય, અને પ્રશ્નમાં વર્ણોના પચ્ચમવર્ણો હોય તો નપુસક હોય. એમ મમજવુ પ્રશ્નમાં સૂક્ષ્માક્ષરોની ગણના કરી ચરવાણામાં ધ્રુવાક તરીકે અગિયાર ઉમેરી બેથી ભાગ આપવો. જો શેષ વધે તો ગર્ભ છે એમ મમજવુ અને શેષ નવધે તો શૂન્ય છે (ગર્ભ નથી) એમ મમજવુ. સ્ત્રીના નામાક્ષરોના યોગને દ્વિગુણિત કરવો. તેમાં તિથિ વારના અક્ષરો ભેડી દેવા પછી બેથી ભાગ આપવો. એક શેષ વધે તો પુત્ર અને શૂન્ય વધે તો પુત્રી સમજવી. આમ શુદ્ધદેશથી ગર્ભ પ્રશ્ન પાળથી સમજવા ચોગ્ય શેષ બીનાઓ પણ બાણી લેવી ૭૫ થી ૭૬.

धति गर्भप्रकरण

उत्तरैरागमो वर्गैर्धरैः स्यादनागमः ॥

अधरः स्वरसंयुक्ते प्रथम तृतीये सदा

॥ ૮૦ ॥

शीघ्रमागमनं ब्रूयाद्यशवर्गं विवर्जितैः ॥

उत्तरस्वरसंयुक्तैर्विलम्बो नागमोऽधरैः

॥ ૮૧ ॥

પ્રશ્નં સૂક્ષ્માક્ષરં ગ્રાહ્યં ત્રિદશોત્તરશતં તતઃ ॥

દત્તે ભાગેઽષ્ટમિઃ શેષે વિપમાદ્ધે શીઘ્રમાગમઃ

॥ ૮૨ ॥

સમાઢ્કેન વિલમ્બેન શૂન્યે નૈવાગમો ભવેત્ ॥

દિનૈઃ અચત વર્ગેષુ પક્ષેણ કપ વર્ગયો

॥ ૮૩ ॥

ચટ વર્ગેણ માસૈસ્તુ શવર્ગેણૈતિ વર્ષતઃ ॥

ઇદમાગમને પ્રોક્તં ગમને તુ તથા વદેત્

॥ ૮૪ ॥

॥ ઇતિ ગમાગમનપ્રકરણમ્ ॥

પ્રશ્નમાં ઉત્તરસંજક વર્ગો હોય તો (પરદેશ ગએલા માણસનું) આગમન થશે. અને અધરસંજક વર્ગો હોય તો આગમન નહિ થાય. અધરસંજક સ્વરોથી યુક્ત વર્ગોના પ્રથમ અને તૃતીય વર્ણ હોય તો શીઘ્રાગમન થશે, એમ કહેવું. અને ઉત્તર સંજક સ્વરોથી યુક્ત ચવર્ગ અને શવર્ગ રહિત વર્ગોના શેષ વર્ણો હોય તો વિલંબથી આગમન થશે એમ જાણવું. જે અધરસંજક સ્વરથી અધરસંજક વર્ણો યુક્ત હોય તો આગમન નહિ થાય એમ સમજવું. પ્રશ્નના સૂક્ષ્માક્ષરોનો યોગ કરવો. અને તેમાં ૧૧૩ ઉમેરવા, આઠથી લાગ આપવો. જે વિસમાંક શેષ રહે તો જલદી આગમન થશે, અને સમશેષ રહે તો વિલંબ થશે એમ જાણવું. જે શૂન્ય વધે તો આગમન નહિ થાય. પ્રશ્નમાં જે અવર્ગ, ચવર્ગ તથા તવર્ગના વર્ણો હોય તો દિવસોમાં, કવર્ગ અને પવર્ગ હોય તો પક્ષમાં, ચવર્ગ અને ટવર્ગ હોય તો મહિનાઓમાં અને શવર્ગ હોય તો વર્ષમાં (પરદેશ ગએલા માણસ) આવશે. આ જે આગમન સંબંધી કહ્યું તેમ ગમન (જવામાં) પણ સમજવું. ૮૦ થી ૮૪

ઇતિ ગમાગમનપ્રકરણ

પ્રથમે તૃતીયે વર્ગે પ્રભૂતાં વૃષ્ટિમાદિશેત્ ॥

પચ્ચમેત્વાતિ વૃષ્ટિઃ સ્યાદનાવૃષ્ટિશ્ચ મધ્યમાઃ

॥ ૮૫ ॥

મિશ્રકે દ્વિચતુર્થેતુ સ્વલ્પાવૃષ્ટિશ્ચ કથ્યતે

॥ ૮૬ ॥

॥ ઇતિ વર્ષાપ્રકરણમ્ ॥

જે પ્રશ્નમાં પહેલો અને ત્રીજો વર્ગ હોય તો સારી વર્ષા આવશે. એમ કહેવું. પાંચમો વર્ગ હોય તો અતિવૃષ્ટિ થશે, અથવા અનાવૃષ્ટિ થશે. જે મિશ્રવર્ગ હોય તો મધ્યમવૃષ્ટિ સમજવી. અને જે બીજો કે ચોથો વર્ગ હોય તો અલ્પવૃષ્ટિ કહેવી. ૮૫-૮૬

ઇતિ વર્ષાપ્રકરણ

ઉત્તરૈર્નૈવ શલ્યં સ્યાદધરૈઃ શલ્યમાદિશેત્ ॥

અધરૈશ્વતુ શિલાં શલ્યં ગણિત્વા વર્ણયોઃ પુનઃ

॥ ૮૭ ॥

પ્રશ્નં સૂક્ષ્માક્ષરૈર્ગ્રાહ્યં દશસંખ્યાપિ મિશ્રિતા ॥

દ્વાદશૈર્ગુણિતૈર્વર્ણૈઃ સપ્તમિર્ભાગમાહેત્

॥ ૮૮ ॥

સમશેષે ભવેદ્દ્રવ્યં વિપમે શલ્યમાદિશેત્

॥ ૮૯ ॥

॥ इति शल्योद्धार प्रकरणम् ॥

નો પ્રશ્નમા ઉત્તરસંજક વર્ણો હોય તો શલ્ય નથી હોતું અધરસંજક હોય તો હોય છે અધરસંજક વર્ણોથી શિલાતુ (પત્થરતુ) શલ્ય હોય છે પ્રશ્નના સૂક્ષ્માક્ષરોનો યોગ કરી બારથી ગુણી તેમા દમનો ધ્રુવાકે ઉમેરવો પછી સાતથી ભાગ આપવો નો અમશેષ રહે તો દ્રવ્ય છે, એમ જાણવું અને વિષમ શેષ રહે તો શલ્ય છે, એમ જાણવું ૮૭ થી ૮૯

धति शल्योद्धार प्रकरणम्

छ ससितइयं गुणभूयं भूयदुग्गं सोजिपवए चऊरो ॥

पविइ ससी इयं गाणं णा पण्हुवागरणो

॥ ९० ॥

दो तिन्नि पंच अठई पंच अठाइ दो तिन्नि ॥

चउरिका सतछका सत्तय छकाय चउरिका

॥ ९१ ॥

॥ इति चौरचिन्तागाथाप्रकरणम् ॥

૯૦ અને ૯૧ ની ગાથા ચોર પ્રશ્નની છે પણ તે બરાબર ન સમજી શકવાના કારણે બાયાન્તર કર્યું નથી

इति चौरचिन्तागाथाप्रकरणम्

स्वस्थः सुखसमासीनो दैवज्ञः पृच्छकेन तु ॥

શુભદિને મુહૂર્તે ચ શકુનોત્સાહસંયુતે

॥ ૯૨ ॥

મન્યાહં ચાર્ધરાત્રે ચ સંધ્યાં કુદિનં ત્યજેત્ ॥

વાલસ્ત્રીમૂર્ખતો ગ્રાહ્યાઃ ગત્વાપ્યન્યપ્રદેશતઃ

॥ ૯૩ ॥

પૃચ્છકાદપિ ગૃહ્ણિયાદન્યપ્રશ્નવિવર્જિતઃ ॥

વાક્યાદ્યતો વિસ્ત્યન્તં સુસ્પૃષ્ઠપ્રશ્નમાદિશેત્

॥ ૯૪ ॥

ઇડાપ્રવાહઃ શૂન્યઃ સ્યાત્તથા શાન્તા દિશઃ શુભાઃ ॥

યાવચ્ચ વહતે નાસા વામિકા વાંચ દક્ષિણા ॥ ૯૫ ॥

તામેવ દિશમાશ્રિત્ય પૃચ્છતઃ શુભમાદિશેત્ ॥

નાશાપ્રવાહદિગ્ભાગે ગર્ભાદ્યાં યદિ પૃચ્છતિ ॥ ૯૬ ॥

તદ્દિશ્યાઃપુત્ર એવચ્ચ શૂન્યભાગે વરાંગના ॥

યસ્યાઃ નાડયા પ્રવાહે તુ સપાદોક્ષિણ્ય ગચ્છતિ ॥ ૯૭ ॥

શોધયેદવર્નાં સર્વાં કિં પુનઃ સ્વલ્પમીપ્સિતમ્ ॥

મ્લેચ્છસ્ત્રીબાલવાતોક્તં શ્રુત્વા વાચોહ્યકંસ્મિકામ્ ॥ ૯૮ ॥

તત્સ્વરૂપેણ વિજ્ઞેયં પ્રશ્નવર્જ્યં સ્ફુટન્તિવદમ્ ॥ ૯૯ ॥

શ્રીચન્દ્રાચાર્યશિષ્યેણ પાર્શ્વચન્દ્રેણ ધીમતા ॥

ઉદ્ઘૃત્પાનેકશાસ્ત્રાણિ હસ્તકાણ્ડં વિનિર્મિતમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

॥ इति हस्तकाण्डः समाप्तः ॥

સ્વસ્થ અને સુખપૂર્વક બેઠેલા દૈવજ્ઞે પૃચ્છક (પ્રશ્ન કરનાર) પાસેથી શુભ શકુન અને ઉત્સાહવાળા સુદ્ધિનમાં સુસુદ્ધૂર્તે પ્રશ્ન ગ્રહણ કરવો. મધ્યાહ્ન, મધ્યરાત્રી, સંધ્યા તથા કુવેળા (કાળ ચોઘડીયાદિ ખરાબ સમય)માં પ્રશ્ન લેવો નહિ. પ્રશ્ન બાલક, સ્ત્રી અથવા મૂર્ખ માણસદ્વારા કહેવરાવવા. (હેતુપૂર્વક છલ કરવા માટેનો પ્રશ્ન નહોવો જોઈ એ. સ્ત્રી, બાળક અને મૂર્ખદ્વારા પ્રશ્ન એટલા માટે લેવાનો છે, કે જે નિર્દોષ રીતે પ્રશ્ન કરે) અથવા પૂછનાર માણસના પોતાના મુખથી બીજી ત્રીજી વાતોનો ત્યાગ કરાવી પ્રશ્ન લેવો. વાક્યનો આરંભ થાય, ત્યાંથી જ્યાં પ્રશ્ન કરનાર અટકે ત્યાં સુધીનો પ્રશ્ન સમજવો. અને તેનું કૃણ કહેવું. જ્યારે ઇડા (જમણી) નાસિકાનો સ્વર બાંધ હોય ત્યારે અને દિશાઓ શાંત હોય ત્યારે પ્રશ્ન ગ્રહણ કરવો. અને જ્યાં સુધી ડાબી નાસિકાનો સ્વર ચાલતો રહે ત્યાં સુધીમાં પ્રશ્ન લેવો. અથવા જો જમણી નાસિકાનો સ્વર ચાલતો હોય અને પ્રશ્ન લેવો પડે તો પૂછનારથી દક્ષિણ દિશામાં બેસી પ્રશ્ન લેવો. જે નાસાનો સ્વર ચાલતો હોય તે દિશામાં પૂછનાર બેસીને પ્રશ્ન કરતો હોય તો ગર્ભમાં પુત્ર છે, એમ સમજવું. અને જો બીજી દિશામાં બેસી પૂછે તો પુત્રી છે, એમ સમજવું. જે નાસિકાનો સ્વર ચાલતો હોય તે બાજુનો પગ પછાડી જો પૂછનાર જતો હોય તો તે જગ્યા બધી જ ખોટી શોધી લેવી (તેમાંથી

ધન મળશે એમ જુના વખતનું વાક્ય છે) તો પછી જે નામિકાનો સ્વર ચાલતો હોય તે દિશામાં બેસી પૂછનાર પૂછે, તો તેની ધારણાઓ કેમ સફળ ન થાય ? થાય જ મ્લેચ્છ, શ્રી અને બાલકોની વાર્તા (જે નિર્દોષપણે કહેવાએલી હોય) સાલગીને, અથવા પ્રશ્નકાલે આકસ્મિક કોઈ બોલી જાય તેની વાણી સાલગીને તેના સ્વરૂપ ઉપરથી પણ પ્રશ્ન સિવાય પણ પૂછનારને શુભાશુભ કહી શકાય છે શ્રી ચ દ્રાચાર્યના બુદ્ધિમાન શિષ્ય શ્રી પાર્થિવદ્રુણએ અનેક આઓમાથી ચોધન કરી આ હસ્તકાંડ નામના ગ્રંથની રચના કરી છે ૬૨ થી ૧૦૦

ઇતિ હસ્તકાંડ સમાપ્ત

શ્રી મદ્રવાહુસ્વામિ વિરચિતઃ

॥ શ્રી અર્હચ્છૂડામણિ સારઃ ॥

નમિઞ્ણ જિણં સુરગણ ચ્છૂડામણિકિરણસોહિ પયજુગલં ॥

ઇય ચ્છૂડામણિસારં કહિય મહ્ય જાણદીવક્ષં ॥ ૧ ॥

પઠમં તર્ફય સત્તમ રથસર પઠમ તર્ફયવગ્ગવણ્ણાં ॥

આલિંગિયાહિં સુહયા ઉત્તરસંકટઅ ણામાઈ ॥ ૨ ॥

કુચુજુગવસુદિસસરઆ બીય ચઉત્થાઈ વગ્ગવણ્ણાં ॥

અહિધૂમિઆઈ મજ્જા તે ઉણ અહરાઈ વિયડાહં ॥ ૩ ॥

સરં રિઉ રુદ્ધિવાઅર સરાઈ વગ્ગાણ પંચમા વણ્ણા ॥

ઉદ્ધા વિયડ સંકટ અહરાહર અસુહ ણામાઈ ॥ ૪ ॥

દેવગણોના મુદ્દટનાં કિરણોથી જેમનાં ચરણકમલ શોભી રહેલાં છે, એવા જિન ભગવાનને નમસ્કાર કરીને જ્ઞાનદિપ નામનો ચ્છૂડામણિશાસ્ત્રનો સાર મારાથી કહેવાય છે. પહેલો, ત્રીજો, સાતમો, નવમો એ ચાર સ્વર તથા વર્ગો પૈકી દરેક વર્ગના પહેલા અને ત્રીજા વર્ણો આલિંગિત, સુભગ, ઉત્તર તથા સંકટ એ નામના છે. બીજો, ચોથો, આઠમો તથા દશમો એ ચાર સ્વર, અને વર્ગો પૈકી બીજા ચોથા એ વર્ણો અભિધૂમિત, મધ્ય, અધરા તથા વિકટ કહેવાય છે. પાંચમો, છઠ્ઠો, અગિયારમો તથા બારમો એ સ્વર અને વર્ગો પૈકી પાંચમો વર્ણ, એ દગ્ધ વિકટ, સંકટ, અધરાધર તથા અશુભ નામના છે.

સમન્નતી—અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ એ ઐ ઓ ઔ અં અઃ એ બાર સ્વરો તથા કમ્પગધડ, ચછજજગ, ટઠડડણ, તથદ્ધન, પફ્ખભમ, ચરલવ, શષસહ એ વ્યંજનોની આલિંગિત, અભિધૂમિત અને દગ્ધ એવી સંજ્ઞાઓ કરી તે ઉપરથી પ્રશ્નાક્ષર જે સંજ્ઞાના હોય તે સુજ્ઞાનું ફલ કહેવાનું છે. અહીં સ્વરો પૈકી ક ઋ ૠ લૂ એ સ્વરોની ગણના કરવામાં આવી નથી. કયા સ્વરો તથા વર્ણો આલિંગિત અભિધૂમિત તથા દગ્ધ છે, તે નીચેના કોષ્ટકો ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાયે. ૧ થી ૪

આલિંગિત

અભિનમિત

દગ્ધ

અ	ધ	એ	ઓ
દ		ન	
ચ		ત	
ટ		ડ	
ત		દ	
પ		બ	
ય		લ	
શ		મ	

આ	ઇ	એ	ઓ
	ખ	ધ	
	ગ	જ	
	ઠ	ડ	
	થ	ધ	
	ફ	ભ	
	ર	વ	
	શ	હ	

ઉ	ઝી	અ	અ
			ક
			ખ
			ગ
			ઘ
			ન
			મ

સઘ્વાળ હોઈ સિદ્ધિ પન્હે આલિંગિણહિ સઘેહિ ॥

અહિ ધૂમિણહિ સઘ્મા ણાસડ ડઢેહિ સયલેહિ ॥ ૫ ॥

ઉત્તરસરસંજુત્તા ઉત્તરઆ ઉત્તરુત્તરાહંતિ ॥

અહેરેહિ ઉત્તરતમા અહરા અહેરેહિ ણાયઘા ॥ ૬ ॥

અહરસરેહિં જુત્તા ડઢા હંતિ અહરઅહરતમા ॥

કજ્જાહં સા હંતિ સુઅર અધમા અધમાહં કિ વહુના ॥ ૭ ॥

ડહુસરેહિં જુત્તા દહુતમા હંતિ દહુયા વણ્ણા ॥

તે નાશયંતિ કજ્જં વલાવલં મીસિય સયલેપુ ॥ ૮ ॥

આલિંગિતથી મર્વ સિદ્ધિ થાય છે અભિધૂમિતથી મિશ્રફલ (થાય થા ન પણ થાય) મળે છે જ્યારે દગ્ધ કાર્યસિદ્ધિનો નાશ કરે છે ઉત્તરસઙ્ગક સ્વરોથી યુક્ત થએલા ઉત્તરમઙ્ગક વ્યજનો ઉત્તરતમ બને છે અધરમઙ્ગક સ્વરોથી ઉત્તર સઙ્ગક વ્યજનો યુક્ત થાય તો તે અધરસઙ્ગક રહે છે અધરસઙ્ગક સ્વરોથી યુક્ત

જેન સામુદ્રિકના પાંચ અંશે

દગ્ધસંજક વ્યંજનો અધરાધરતમ બને છે. અને તે અધમાધમ કાર્યોને લાંબે કાળે સિદ્ધ કરે છે. દગ્ધસ્વરોથી યુક્ત દગ્ધવર્ણો દગ્ધતમ થાય છે. અને તે કાર્યોનો નાશ કરે છે. ૫ થી ૮

આલિંગિણિહિ પુરિસેહિ મહિલા અહિધૂમિણિહિ સવેહિ ॥

ડહેહિ હોઈ સંદ્ધો જાણિજ્જહ પન્હ વલિણિહિ ॥ ૯ ॥

જઈ વગ્ગાણય વણ્ણા પઢમ બીય તીય ચઉથ પંચમયા ॥

તહ વિપ્પરાયવીસા સુદ્ધો વિય સંકરાઈ સયલાઈ ॥ ૧૦ ॥

ણિહિ વણ્ણે હિ કમેણ બાલો કુમાર ઉ ત્તરુણો ॥

મજ્ઝિમવયો વિ થવિસો જાણિજ્જઈ પન્હ પઢિણિહિ ॥ ૧૧ ॥

આલિંગિણિહિ વિદ્ધી મજ્ઝા અહિધૂમિણિહિ સાં હોઈ ॥

ડહેહિ ણત્થિ વિદ્ધી જિણવયણં સંચર્યં જાણ ॥ ૧૨ ॥

પ્રશ્નાક્ષરો ને આલિંગિત હોય તો પુરુષ, અભિધૂમિત હોય તો સ્ત્રી અને દગ્ધ હોય તો પંઠ એટલે નપુંસક જાણવો. કચટતપચશ એ વર્ગોના પહેલા, બીજા, ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા વર્ણો અનુક્રમે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને વર્ણસંકર સંજક છે. એજ કેમ મુજબ તે વર્ણો બાલ, કુમાર તરુણ (યુવા) મધ્યમ-વય તથા વૃદ્ધ સંજક છે. આલિંગિત હોય તો વૃદ્ધ, અભિધૂમિતથી મધ્યમ વૃદ્ધ તથા દગ્ધથી વૃદ્ધ નથી એમ ને જિનવચ્ચન છે, તે સત્ય જાણુ. ૬ થી ૧૨

અઈ ઉપ્પજ્જઈ સસ્સં પન્હે આલિંગિણિહિ વણ્ણેહિ ॥

અહિધૂમિણિહિ કિંચિણ ણાસઈ ડહેહિ ણો ચિત્તં ॥ ૧૩ ॥

સંપદિ આલં પન્હે વણ્ણો આલિંગિઉં પયાસેઈ ॥

અહિધૂમિઓવિ ભૂઅં ડહો ઉણ માવિયં ણૂણં ॥ ૧૪ ॥

તહ પઢમં બીય તઈઆ વણ્ણા વુચ્ચંતિ તિણ્ણિકાલાઈ ॥

મા ઇત્થકરહ મંતી જહ સંસં સયલવગ્ગાણં ॥ ૧૫ ॥

આલિંગિણિહિ મુક્કઈ વાહિ અહિધૂમિણિહિ ણહુસ્સાઈ ॥

અહવા ચિરેણ કઢ્ઢં ડહો મરણં પયાસેઈ ॥ ૧૬ ॥

વિપમા દાહિણપાસે વામે વયનં સમાય પયદંતિ ॥

વળ્ણા પન્હે પહિયા પંચમ આ વવિપાસમિ

॥ ૧૭ ॥

પ્રશ્નમા આલિંગિત વર્ણો હોય તો અનાજની ઘણી માત્રા ઉત્પત્તિ થાય છે અભિધૂમિત હોય તો ચોરા અનાજની ઉત્પત્તિ થાય છે અને દગ્ધ હોય તો સપૂર્ણ નાશ થાય છે પ્રશ્નમા બે આલિંગિત વર્ણ હોય તો વર્તમાનકાળ બધાવે અભિધૂમિત હોય તો ભૂતકાળ અને દગ્ધ હોય તો ભવિષ્યકાળ બધાવે પ્રથમવર્ણ, દ્વિતીયવર્ણ અને તૃતીયવર્ણ અનુક્રમે વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્યકાળ ઠહે છે આ મળાધમા ભ્રાત્રિ કૃત્વી નહિ આલિંગિતવી વ્યાધિ મૂકાય છે (રોગ મટે છે) અભિધૂમિતથી નથી મટતો, અથવા લાળા કાળે કૃત્વી મટે છે પરંતુ દગ્ધથી મરણ જ થાય છે વર્ગો પૈકી પહેલા અને ત્રીજા (આલિંગિત સજક વ્યજનો) જન્મણા પડખે, બીજા અને ચોથા (અભિધૂમિત વર્ણો) ડાબી બાજુ તથા પાચમા (દગ્ધસજક વ્યજનો) ઉત્તર બાજુ ઉપગની બાજુમા પ્રણ કરે છે ૧૩ થી ૧૭

અદ્વવગ્ગા સિરો ણિવઅણે હિયયેકહિ ઝરુજાણુ ચ ચરણજૂયલેહિ ॥

પન્હવિલદ્ધાવગ્ગા વળ્ણાઈં દરિસંતિ જહાસંલં

॥ ૧૮ ॥

અણિલય પિત્તય સેફઅ સંસગ્ગયહા હિધાયયં રોગં ॥

પયદંતિ પંચવગ્ગા જહસંલં પદમ ઉદિદ્ધા

॥ ૧૯ ॥

અઢમંદમજ્જદારુણ પીઢાઈં દિંતિ પન્હપસિઆઈં ॥

આલિંગિયાહિધૂમિય ઢઢાવળ્ણા જહાસંલં

॥ ૨૦ ॥

આલિંગિઈં સંધીણ હુ સંધીવિગ્ગહેણ અહેરેહિ ॥

અહરાહેરેહિં કહિઓ સમરો સુહડાણ ણાસયસા

॥ ૨૧ ॥

વિજયં ઉત્તરવળ્ણો ણ જયં ણ પરાજયં, અહરો ॥

અહરાહરા પયાસદ પરાજયં ણતિય સંદેહો

॥ ૨૨ ॥

પ્રશ્નમા ગ્હેલા આઠ વર્ગો અનુક્રમે શિર, લલાટ, વદન, હૃદય, કટી, શિર, બાજુ તથા પગ એ અથોભાંવર્ણનુ નિદર્શન કરે છે કકાન્ધિવર્ગો માહેના પાચ અક્ષરો અનુક્રમે, વાયુ, પિત્ત, કફ, સર્ગ તથા અભિચાર જન્ય રોગનુ સૂચન કરે છે પ્રશ્નમા આલિંગિત, અભિધૂમિત તથા દગ્ધવર્ણો અનુક્રમે અતિમદ (અત્યપ) મધ્યમ તથા દારુણ પીડાનુ સૂચન કરે છે આલિંગિતથી સધિ થાય છે અભિધૂમિતથી સધિ કે વિગ્રહ કશુ થતુ નથી, જ્યારે દગ્ધવર્ણોથી સગ્રામ થાય છે અને ચોદા-

એનો નાશ થાય છે. ઉત્તર વર્ણોથી વિન્ય થાય છે. અધર વર્ણોથી જ્યપરાજ્ય કંઈ થતું નથી. પરંતુ અધરાધર વર્ણોથી પરાજ્ય થાય છે, તેમાં સંદેહ નથી.
૧૮ થી ૨૨

જઇ પદમવક્ષમહરં અવસાણે ઉત્તરવક્ષરં પળ્હા ॥

તા ઉત્તરો સુવલિયં વિવરીયં તાળ વિવરીયં ॥ ૨૩ ॥

પદમ સરેણયયુત્તા પન્હે મત્તા વિવજ્જિયા વળ્ણા ॥

અળભિહદિળ્ણામ આદે પઅડંતિય જીવચિંતાઇં ॥ ૨૪ ॥

સમિતિઅ પંચમ સત્તમ નવમસરા રુદ્ધસંસ્વસસહિયા ॥

કચટા પંચમહીળા સહિયા યસહેહિં જીવક્ષ્વા ॥ ૨૫ ॥

વીયં છટ્ટો સરડં સવિસગ્ગા તહવિ વસસ્વરોપેયં ॥

તહં ણ પંચમહીળા તપવગ્ગા ધાઉળામાઉ ॥ ૨૬ ॥

ઈએઔસરજુત્તા યરલવશષસા ડઞ્જળનમાઈં ॥

एआरहमूलस्वा ययासिया जिणवरिदेण ॥ ૨૭ ॥

જ્યારે પ્રશ્નમાં પહેલો અક્ષર અધરસંજક હોય, અને છેલ્લો અક્ષર ઉત્તર-સંજક હોય ત્યારે ઉત્તર અક્ષર બળવાન બને છે. આનાથી ઉલટું હોય તો ઉલટું થાય છે. અર્થાત્ પાછલોવર્ણ બળવાન છે. કેવલ પ્રથમ સ્વર અકારથી યુક્ત થએલા વર્ણો જ પ્રશ્નમાં હોય. બીજા કોઈ સ્વરથી યુક્ત નહોય, તે વર્ણો અનભિહિત નામના થાય છે. અને તે જીવચિંતાનું પ્રકાશન કરે છે. અ, ઇ, ઉ, એ, ઓ અને અં એ સ્વરો તથા કળગધ, અછજઝ, ટઠડઢ, યસહ એ વર્ણો જીવસંજક છે. આ, ઊ, આઃ, વ, સ, તથદધ, પફળલ એટલા વર્ણો ધાતુ નામક છે. ઇ, ઐ, ઔ, એ સ્વર તથા યરલવશષહ, હ, અણુનમ એ અગિયાર અક્ષરો મૂલસંજક છે, એમ જિનવરોએ પ્રકાશ્યું છે. ૨૩ થી ૨૭

મુટ્ટો જીવક્ષરણ મૂલં જીવંપિ મૂલવક્ષરણ ધાઉં ॥

ઉળ જાણિજ્જહ ધાઉક્ષરણ કિં ચોજ્જં ॥ ૨૮ ॥

વહુ પદમવગ્ગવળ્ણા અહ વહુવિંદુ વિસજ્જ સંજુત્તા ॥

વહુ અવવાહુવન્ના તહ પન્હે તા સુન્ને મુટ્ઠિચિંતાઇં ॥ ૨૯ ॥

મુદિ પ્રશ્નમાં જો જીવાક્ષર હોય તો મૂલ્ય, મૂલાક્ષર હોય તો જીવ અને ધાત્વક્ષર હોય તો ધાતુ છે, એમ કહેવું જ્યાં મુદિ પ્રશ્નમાં ઘણા વર્ણો પ્રથમ વર્ગના હોય, અથવા ગિદ્ધ વિસર્ગ યુક્ત હોય કે પછી એકી સાથે ઘણા પ્રશ્નો હોય ત્યારે મુદિમાં કંઈ નથી એમ જાણવું ૨૮-૨૯

વિપમાસરા ઝઞારા વગ્ગાણં પદમતર્હય વણ્ણાઈ ॥

દુપ્પઅ ણરાણ એસાણ આહારણ દુ ન હોઈ ॥ ૩૦ ॥

વીઝ દસમો સરઓ વગ્ગાણં વીયવણ્ણયા સયલા ॥

દિસંતિ જહ્અ પન્હે તામુણહ ચઉપ્પયં જીવં ॥ ૩૧ ॥

જઈ વગ્ગાણય વણ્ણા પંચમયા હુંતિ પન્હ પહિયાઈ ॥

તામુણહ ણિરઅ વાસિઆ મૂઅ પિસાચાઈ સઘાઈ ॥ ૩૨ ॥

મત્તા તપચવગ્ગેહિ યશવગ્ગેહિં હુંતિ સઝાઓ ॥

સિદ્ધા સરેહિ મળિયા દેવા ણ કચટવગ્ગેહિ ॥ ૩૩ ॥

ચવહ્કવગ્ગો પન્હે લહ્હોથલચારિયં વિહંગમયં ॥

ચિઅ અહ્પહાણં તવગ્ગાઠ ણત્થિસંદેહો ॥ ૩૪ ॥

જહ્અ ચવગ્ગો લહ્હો તહ પક્કી હોઈ જલ્યરો ણૂણં ॥

તંપિ ટવગ્ગો સિદ્ધં વચ્છઈ પવગ્ગો સ અધમં ॥ ૩૫ ॥

પન્હે કવગ્ગવણ્ણા કાલોરયસિગિણો પયાસંતિ ॥

રાજીવ સપ્પજાઈ ચ વગ્ગા તાહં દંતત્થ ॥ ૩૬ ॥

ગોણાસસપ્પજાઈ તવગ્ગવણ્ણા ફુટં પયાસંતિ ॥

લહુઅ વિસાણ જાઈ દિદ્ધી હોસઈ તવગ્ગ વણ્ણેહિં ॥ ૩૭ ॥

વિસમ છદાહિ દુંદુહિકીદ વિસેસાઈં કિ ચુજ્જં ॥

જયવિલહ્હો પન્હે પવગ્ગં તુ પન્હ ચરેણ ॥ ૩૮ ॥

સસિજલવાણમુનિગ્ગહ રુદ્ધસરાવજ્જ આણ દુતીયવણ્ણાઈં ॥

વુચ્ચંતિ ધમ્મધાઠ અધમંતિયસે સક્કવગ્ગાણ ॥ ૩૯ ॥

રવિરુદ્ધપક્ષસર પંચમહીણા કવગ્ગવણ્ણાઈ ॥

કળયં ચ વત્તિ તારં સપ્તમો વગ્ગો સુણિંદુ સરાણુણં ॥ ૪૦ ॥

તંવં ચ તદ્દુ સરઓ પંચમહીણો ચઉત્થઓ વગ્ગો ॥

લોહં દસમો સરઓ અઠ્ઠમ વગ્ગોતહ મકારોય ॥ ૪૧ ॥

વગ્ગં તદ્દઓ વગ્ગો પંચમહીણો કવગ્ગપંચમઓ ॥

અષ્ટમ પંચમ સરઓ પન્હે લદ્ધો પયાસેદ ॥ ૪૨ ॥

છઠ્ઠાસારા એકંતો પંચમવણો અ તર્કય વગ્ગસ્સ ॥

જડયાવિજ્જઈ પન્હે તા ધૂણં સીસઅં મુણહ ॥ ૪૩ ॥

નપ્પમાઉવણ્ણ પન્હે લદ્ધા કુણંતિ પિત્તલયં ॥

ણતપદધાઈઆ કંસં ણહુ અત્થિ સંદેહો ॥ ૪૪ ॥

કળ અક્ષરં પયાસદ મરગયમાણિક્ક પહુદ રયણાઈ ॥

મુત્તાહીરયણહં તારક્ષરં અળ સંદેહો ॥ ૪૫ ॥

કક્કરતાલય પહુવદિવક્ષક્ષરયં ભણદ્દ ણોચિતં ॥

લોહક્ષરોહિં જાણહ રયણાઈં ઇંદનલિપહુદીણિ ॥ ૪૬ ॥

કંસક્ષરં પયાસદ રયણપસેસાઈં કાચપહુદીણિ ॥

સેસં સીસઅપહુદીં પિત્તલસીસાઈં અક્ષરયં ॥ ૪૭ ॥

ઉત્તરપન્નપહાણં પન્હે ગદ્ધિયં પયાસિણ ણિચ્ચં ॥

ધાઉમ ગદ્ધિઅં અહરં અક્ષરક્ષવં ભણદ્દ સચ્ચં ચ ॥ ૪૮ ॥

આલિંગિણીં જાણહ કંકળકેઝર પહુદિયાહરણં ॥

અહરક્ષરેહીં ગદ્ધિઅં કચ્ચોલયપહુતિ માઅગયં ॥ ૪૯ ॥

પહેલો, ત્રીજો, પાંચમો, સાતમો, નવમો, અગિયારમો એમ વિષેમ સંખ્યાના સ્વરો, બીકાર તથા વર્ગોના પહેલાં અને ત્રીજા વર્ગો એ દ્વિપદ પૈકી પુરુષસંશ્લક છે. શક્ષસોના હોતા નથી. બીજો તથા દશમો સ્વર અને વર્ગો પૈકી બીજા વર્ગો એ ત્ર્યુપ્પદ સંશ્લક છે. બે પ્રશ્નમાં વર્ગો પૈકી પાંચમ અક્ષરો હોય તો નરકવાસી તથા ભૂત પિશાચનું સૂચન કરે છે. તવર્ગ, પવર્ગ તથા ચવર્ગ મનુષ્ય છે. યવર્ગ, શવર્ગ એ તિર્યચ (પશુપક્ષિ) છે. સ્વર સિદ્ધ છે. કવર્ગ, ચવર્ગ અને ટવર્ગ દેવમતિના

ઠે પ્રશ્નમા ક વર્ગ આવે તો સ્થલચારી, (જમીન ઉપર ક્રનાગ પક્ષી) નું સૂચન કરે છે અને દેવલ તવર્ગ મયૂગદિ સ્થલચારી સુખ્ય પક્ષીઓનું સૂચન કરે છે વ્યાઘ્ર ચર્ગની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં જલચર પક્ષી હોય છે ને ટવર્ગ હોય તો જલચર પક્ષીઓ પૈત્રી ઉત્તમ દોટિના હંડાદિ પક્ષીનું સૂચન કરે છે પવર્ગ અધમ ભતિના પક્ષી (ધૂવડ ઇત્યાદિ) નું સૂચન કરે છે પ્રશ્નમા ગદેલા કવર્ગના વર્ણો કાળા ચર્ગો તથા શિંગડાવાળા પ્રાણીઓનું સૂચન કરે છે વ્યાઘ્ર ચર્ગના વર્ણો ગદુવ ઇત્યાદિ ચર્ગ ભતિનું અને દાતવાળા પ્રાણી (હાથી ઇત્યાદિ) નું સૂચન કરે છે તવર્ગના વર્ણો ગોનમ નામની સાપની ભતનું પ્રકાશન કરે છે (ક્ષપ્ત કથન કરે છે) તેમજ તે તવર્ગના વર્ણો નાના નાના ઝેરી પ્રાણીઓનું પણ સૂચન કરે છે એકી સાથે ચાર પ્રશ્ન હોય, અથવા તો પવર્ગના વર્ણો હોય, ત્યાં વિષમ પદ (ઘણા પગવાળા જતુ) પ્રાણીઓ, મગગમચ્છ આદિનું સૂચન કરે છે પહેલો, ત્રીજો, પાચમો, સાતમો, નવમો અને અગિયારમો એ ચાર તથા વર્ગોના બીજા વર્ણો એ ધામ્ય (ભટ્ટીમા તપાવેલી) ધાતુનું સૂચન કરે છે બીજો, અગિયારમો તથા બારમો એ સ્વર અને પાચમા અક્ષર વગરના કવર્ગના અક્ષરો સુવર્ણનું સૂચન કરે છે સાતમો તથા પહેલો સ્વર અને સાતમો વર્ગ રૂપાનું સૂચન કરે છે ત્રીજો સ્વર તથા પાચમા અક્ષર વગરનો ચોથો વર્ગ (તવર્ગ) તાળાનું સૂચન કરે છે દશમો સ્વર આઠમો વર્ગ અને મઠાર લોહાનું સૂચન કરે છે પાચમા અક્ષર વગરનો ત્રીજો વર્ગ અને કવર્ગનો પાચમો અક્ષર, આઠમો તથા પાચમો સ્વર એ ને પ્રશ્નમા આવતા હોય તો દ્વાધનું સૂચન કરે છે એકલો છટો સ્વર તથા ત્રીજા વર્ગનો પાચમો અક્ષર ને પ્રશ્નમા આવ્યા હોય તો નક્કો મીઝુ છે, એમ કહે છે ન, પ, ક, ભ તથા ઉ એ ને પ્રશ્નમા હોય તો પિત્તગનું સૂચન કરે છે છ, ત, પ, ક, ધ અને ઈ એ કામાનું સૂચન કરે છે, એમા મદેહ નથી સુવર્ણગ્રીતકવર્ણ મગ્ગત, માણિક વગેરે રત્નોનું સૂચન કરે છે, તેમજ રોપ્ય પાચક વર્ણ મોતી, હીંગ વગેરે રત્નોનું ઘોતન કરે છે તામ્રઘોતક વર્ણ પ્રવાલ ઇત્યાદિ રત્નોનું સૂચન કરે છે જ્યારે લોહ ઘોતન વર્ણથી ઈન્દ્રનીલમણિ વગેરે રત્નો સમજવા કાસાને ઘોતક વર્ણ કાચ ઇત્યાદિ રત્નો (બનાવટી રત્ન) નું સૂચન કરે છે પિત્તજ અને મીસાના વર્ણો ઉત્તમ પ્રકારના કાચના રત્નોનું સૂચન કરે છે પ્રશ્નમા ઉત્તરસજક વર્ણો હોય તો ધાતુઘોતક પ્રશ્નમા ઘટેલી ધાતુ કહેવી અને ને અધરસજક વર્ણો હોય તો વગર ઘટેલી ધાતુ છે, એમ જાણવું પ્રશ્નમા ઘટેલા આભૂષણોની પ્રાપ્તિ થતી હોય, અને ને આદિગિત વર્ણો હોય તો કલ્પ, કૃષ્ણ ઇત્યાદિ આભૂષણો જાણવા ને અધરસજક વર્ણો હોય, તો જ્યોત્સ્ના ઇત્યાદિ વાસણો સમજવા ૩૦ થી ૪૬

ઉત્તરવર્ણપહાણં પન્હે દરિસેઈ અહિણવાહરણં ॥

અહરમ્વર અપહાણં અહુમુત્તં જાત્યિ સંદેહો

॥ ૫૦ ॥

સંઘો ઉત્તરવર્ણો ભવંતિ સુરલોઅં લોઅણાહરણં ॥

અહરક્ષરાઈ યૂણં માનવલોકસ્સ જંતૂણં

॥ ૫૧ ॥

દુપ્પયવણા પપ્પહે દુપ્પઅ જંતૂણ બુવઈ આહરણં ॥

સોધિણરાણણધાણ વિહગાણં વિહગવણ્ણોયં

॥ ૫૨ ॥

જઈ ચતુપ્પઅવણા પપ્પહે લહ્હાઈં હંતિ પડરાઈં ॥

મા કરહ ઇત્થ મંતિ જાણિજ્જહ તા ચતુપ્પઆહરણં

॥ ૫૩ ॥

દિસકુચવેઅઅઠ્ઠમઆ સરઆ દરસંતિ અહ્હેઆહરણં ॥

સસિનીઅગહસત્તમઆ મજ્જિઅગ મત્તાધરાહરણં

॥ ૫૪ ॥

આહરણાણતવણા સંસિઢ્ઠા હંતિ જઈઅ તે પડરા ॥

તાતયણાણિવિહ્દં માયણ અત્તાણ વણ્ણા હિં

॥ ૫૫ ॥

આભૂષણ છે, એમ નહીં થયા પછી કેવાં આભૂષણ છે ? એ પ્રશ્નમાં ને ઉત્તર સંજ્ઞક-વર્ણો હોય તો નવાં ઘરેણાં છે, એમ કહેવું. અને ને અધરસંજ્ઞક વર્ણો હોય તો વાપરેલાં ઘરેણાં છે, એમ કહેવું. આમાં જરા પણ સંદેહ નથી. ને ઉત્તરસંજ્ઞક વર્ણો હોય તો દેવતાના નામવાળાં અને અધરસંજ્ઞક વર્ણો હોય તો મનુષ્યોનાં નામવાળાં, તેમજ ચતુષ્પદ જંતુ આદિ નામવાળાં આભૂષણ છે, એમ કહેવું. ને યેવડા અક્ષરો હોય તો યે પગવાળાં જંતુઓનાં નામવાળાં આભૂષણ સમજવાં. અને પક્ષી સંજ્ઞક વર્ણો હોય તો પક્ષીઓનાં નામવાળાં આભૂષણ સમજવાં. ને પ્રશ્નમાં ચતુષ્પદ વર્ણો વધારે હોય તો ચતુષ્પદ સંજ્ઞક આભૂષણ છે, તેમાં કોઈ જાતની બ્રાન્તિ કરવી નહિ. ને પ્રશ્નમાં દશમો, બીજો, ચોથો કે આઠમો એ સ્વરો હોય તો શરીરના ઉપરના ભાગનાં આભૂષણો છે, એમ સમજવું. અને ને પહેલો, ત્રીજો, સાતમો અને નવમો એ સ્વર હોય તો નીચેના ભાગનાં આભૂષણ છે, એમ સમજવું. ને આભૂષણ પ્રશ્નમાં વધારે પડતા તવર્ગ નેડાએલા હોય તો રત્નજડિત આભૂષણ છે, એમ કહેવું. અને ને વાસણ છે. એમ નહીં થયું હોય અને તેમાં તવર્ગનું વિશેષ પ્રમાણ હોય તો તે વાસણ રત્નજડિત છે, એમ જાણવું. ૫૦ થી ૫૫

इयउ रउरद्धं तारयणं सुद्ध जाइयं मुणह ॥

तं अहक्खस्वद्धं किंत्तिमअं मीसिएसिस्सं

॥ ૫૬ ॥

उत्तममज्झिम अधमाइं हंति अणाणाइं ॥

तहजहासंखं आलिंगियाहिभूमियडडूपत्तेहिं पण्णेहिं

॥ ૫૭ ॥

ને પ્રશ્નમાં ઉત્તર અને અધરમંત્રક વર્ણો પૈકી ઉત્તરસંત્રક વધારે હોય તો શુદ્ધ આસરણ બળવું અને અધરમંત્રક વધારે હોય તો વાસ્તવિક શું છે, તે મનનું કઠિન છે ને નાણા મળથી પ્રશ્ન હોય તો આશ્વિગિત વર્ણો ઉત્તમ પ્રકારના, અભિધૂમિત મધ્યમ પ્રકારના અને દગ્ધ અધમ પ્રકારના નાણાનું સૂચન કરે છે ૫૬-૫૭

પદમં તરુણા વર્ણા તહસસિગહસંમિત સરચેવા ॥

કચટા દુઆણવર્ણા દસમ ઉજ્જો સરોવેવિ ॥ ૫૮ ॥

રિડવાણરુઅ સરડ પંચમવર્ણાઈં તિર્ણાઈં ॥

જંપતિ સે સદુડ્જા વર્ણાવર્લિ વર્ગાણ ચત્તારી ॥ ૫૯ ॥

અઠ્ઠમ ચડઅં તિસરા ચતુત્થ વર્ણેણ ઠાઈ આતિણિ ॥

જંપતિ સ્વહજાઈં વિસેસાઈં ગુમ્માઈં ॥ ૬૦ ॥

ગજડે હિં હોતિ અલઆ સાલાદિ સત્તમ સરેહિં ગાહિણહં ॥

દવલાસહિવર્ણા પહુદીની જાણેહા ॥ ૬૧ ॥

જલસાહારણં જંગલદેસપમૂઅં ચવંતિ મૂરુહઅં ॥

આલિગિઆહિધૂમિઅદહવર્ણા જહાસંતં ॥ ૬૨ ॥

તરવો હુંતિ અસોયા સણિહિ આતુત્તરહિ વર્ણેહિ ॥ ૬૩ ॥

અધસ્વરે હિ અધમા પ્હાય્ય હડેહિ દૂરહા ॥ ૬૪ ॥

સંજુત્તા અમંજુત્તા જહાકમં લદ્ધ વર્ણેહિ ॥

ફલિયા ફલિયા તરુણો કેવલી જણેણ માસંતિ ॥ ૬૫ ॥

કકારાદિ સાત વર્ગો પૈકી દગ્ધના પ્રથમ વર્ણ તથા પહેલો અને નવમો સ્વર એ તરુવરોનું સૂચન કરે છે કર્ગ, અર્ગ તથા ટર્ગના પીન અક્ષરો અને બીજો તથા દશમો સ્વર એ વેલીઓનું સૂચન કરે છે છટ્ટો, પ્રાચરો અને અગિયારમો એ સ્વર અને કકારાદિ સાતે વર્ગોના પાચમા અક્ષરો તૃણ (ઘાસ) નું સૂચન કરે છે વર્ગોના ચોથા અક્ષરો નાની વેલીઓ (ઘાસની બતતી) નું સૂચન કરે છે આઠમા ચોથા, અને ત્રીજા સ્વરો તથા કકારાદિ વર્ગોના ચોથા અક્ષરો તેમજ ૫ છ અને ૭ એ અક્ષરો કૂચોના શુદ્ધાવાળી વેલીઓનું સૂચન કરે છે ગ, જ અને ઙ એ અક્ષરો

શાલ (દેવદાર) ઇત્યાદિ વૃક્ષોનું સૂચન કરે છે. સાતમો સ્વર પણ તેણે સૂચવે છે. આલિંગિત, અભિધૂમિત તથા દગ્ધ વર્ણો અનુક્રમે સાધારણ જલના આધારે થનારાં, પાણીકીનારાનાં તથા જલમાં થનારાં વૃક્ષોનું સૂચન કરે છે. ઉત્તરસંજક વર્ણો અશોક ઇત્યાદિ ઉત્તમકોટીનાં વૃક્ષોનું, અધરસંજક વર્ણો હલકી કોટીનાં વૃક્ષોનું, અને દગ્ધ વર્ણો દૂર પ્રદેશના વૃક્ષોનું સૂચન કરે છે. પ્રશ્નમાં રહેલા સંયુક્ત વર્ણો ક્ષેત્રના વૃક્ષોનું અને અસંયુક્ત વર્ણો ક્ષેત્ર વગરના વૃક્ષોનું સૂચન કરે છે. એમ હૈમલી પુરુષોએ કહ્યું છે. ૫૮ થી ૬૪

તહદિય મહસા સપક્ષ અપુળો વિમાસ વિત્તહયવત્સર ॥

જહસંચં લહમુહં એસુ અસલેસુ વર્ગેસુ ॥ ૬૫ ॥

ઉત્તર વર્ણ પહાણે ઉત્તરમઅણં પયાસણ પન્હે ॥

અધરાચર પહાણં દક્ષિણ મઅણં ન સંદેહો ॥ ૬૬ ॥

પદમચ્ચરેણ સસિરો મહુઝ તહા ચીઅણ વર્ગેણ ॥

તીઅચ્ચરેણ ગમ્હે ચઉથેણય પાઝસા હોઝ ॥ ૬૭ ॥

સપ્તમ સ્વરેહિ સરઓ કહિઓ અણુણાસિ હેમંતો ॥

અંઅઝતુતુ અચ્ચર પયાસિયં જિણવરિદેણ ॥ ૬૮ ॥

પ્રશ્નમાં રહેલા કકારાદિ વર્ગોના પાંચ વર્ણો અનુક્રમે તરત જ, (તે દિવસે જ) એક મહીને, દોઢ મહીને, બે મહીને અને એક વર્ષે કાર્યની સિદ્ધિ થાય, એમ સૂચવે છે. જો પ્રશ્નમાં ઉત્તરસંજક વર્ણ હોય તો ઉત્તરાયણ અને અધરસંજક વર્ણ હોય તો દક્ષિણાયનનું સૂચન કરે છે, એમાં સંદેહ નથી. કકારાદિ વર્ગોના પ્રથમ વર્ષથી શિશિર, બીજાથી વસંત, ત્રીજાથી ગ્રીષ્મ અને ચોથાથી વર્ષા ઋતુનું સૂચન થાય છે. સાતમો સ્વર શરદ્ઋતુ કહે છે. અનુનાસિક (કકારાદિ વર્ગોના પાંચમા અક્ષર) હેમંત ઋતુનું સૂચન કરે છે, એમ જિનવરે પ્રકાશિત કર્યું છે. ૬૫ થી ૬૮

હોઝ ચેટહિં ચિત્તો વૈસાહો હોઝ ગજડે હિ વર્ણેહિ ॥

જિઠે વિદવલસેહિ ઈંઝદ્ધંથગ્ગદેહિ આસાદો ॥ ૬૯ ॥

ળહુહાંઝદ મવહેહિ સરિરિં સરઙ્ગજેહિ મજવઝણ ॥

વિંદુવિસગ્ગા અસેસય પંચમવર્ણેહિ આસિણ તુ ॥ ૭૦ ॥

તહતપકત્તિકમાસો કહિતુ પદમેહિં દોહિ વર્ણેહિ ॥

યશવર્ણે હિં વિ દોહિ મિઅસરણામોઅ માસોઅ ॥ ૭૧ ॥

આઈલછટ્ટે હિસોઽધ ફરપવળેહિ હોડ તહા માહો ॥

ફગુણમાસો સમિમુણિ સરણહિ તહકવારેણ -

॥ ૭૨ ॥

અ અને ટ થી ચૈત્ર, ગ, જ, ડ થી વૈશાખ, દ, વ, લ અને સ થી જેઠ, ઈ, ઉ, ઘ, ઝ, અને ઢ એ અક્ષગેથી આપાઠ માગ સમજવો ધ, ભ, વ, હ એ અક્ષગેથી શ્રાવણ, ઉ, ડિ વી તેમજ ડ, ગ, અને છ એ -વર્ણોથી ભાદવો, તેમજ અ અને અ થી આશ્વિન માસ બાણવો ત અને પ વર્ગના પહેલા બે અક્ષગેથી કાર્તિક કહેવો તેમજ ચ અને શ વર્ગના પહેલા બે વર્ણોથી માગાર માસ કહેવો. આ અને ઈ એ બે સ્વરો તથા કવર્ગ, ચવર્ગ અને ટવર્ગના બીજા વર્ણોથી -પોષ માસ થાય છે તવર્ગ, પવર્ગ, ચવર્ગ અને શવર્ગના બીજા અક્ષગેથી માઘ માસ તથા પહેલા અને સાતમા સ્વગ્ધો અને ઠ થી ફાગણ માસ સમજવો ૬૯ થી ૭૨

દો તિણિ પંચ અઢા પંચડઅઢા તહવદો તિત્રિ ॥

ચતુરેકાસ્યત્તડ છકા સત્તવિછકાડ તહ વિચતુરિકાડ

॥ ૭૩ ॥

બે, ત્રણ, પાચ, આઠ, પાચ, આઠ, ત્રણ, બે, ચાગ, એક, માત, છ, છ, માત, ચાગ એને એડ એમ મોળ ખાનાવાળા કોણકમા લખી તે ઉપરથી બધાજ પ્રશ્નોના ઉકેલ લાવવા ૭૩

॥ इति अर्हच्युदामणिसार समाप्त

અ ઉ ઓ	આ ઊ ઝી	ઈ એ ઐ	ઈ ઈ ઐ
૨	૩	૫	૮
ક ડ મ	વ ઢ પ	ગ છ ર	ધ ર લ
૫	૮	૨	૩
દ થ લ	ચ ફ શ	છ ઘ ગ	જ ઝ સ
૪	૧	૭	૬
ઝ પ હ	ત ફ લ	ટ ધ ર	ઠ ભ ય
૭	૬	૪	૧

પાછલી ગાથા આ ચક્ર ઉપરથી આપ થાય છે
ધૃતિ અર્હચ્યુદામણિસારની ટીકા સમાપ્ત

